

83.3(4чкр)
У-45

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

У ПОРТРЕТАХ І ДОВІДКАХ

Давня література —
література ХІХ ст.

*Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України*

ПЕРЕВІРЕНО
2005

Київ
"Либідь"
2000

Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу видавництва заборонено

Р е ц е н з е н т и :

д-р філол. наук, проф. *П. П. Хропко*
(Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова),
канд. філол. наук *М. П. Бондар*
(Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України)

Р е д а к ц і й н а к о л е г і я :

С. П. Денисюк, В. Г. Дончик, П. П. Кононенко,
Р. В. Мовчан, В. Ф. Погребенник,
А. Г. Погрібний, В. О. Шевчук

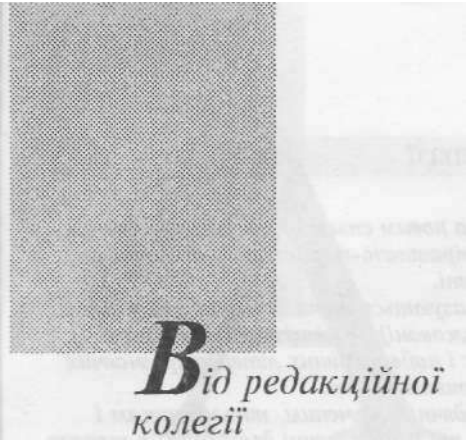
Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 2/235 від 23.02.2000 р.)

Головна редакція літератури з гуманітарних наук
Головний редактор *С. В. Головка*
Редактор *О. І. Цибульська*

У $\frac{4603020102-009}{2000}$

ISBN 966-06-0147-6

© П. П. Кононенко, А. Г. Погрібний
С. П. Денисюк та ін., 2000

**Від редакційної
колегії**

відник «Українська література у портретах і довідках: Давня література — література ХІХ ст.» підготовлено співробітниками відділу української літератури Інституту українознавства при [^]ому національному університеті імені Тараса Шевченка у співпраці з науковцями Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка ПАН України, літературознавчою громадськістю України та вченими зарубіжжя (Австралія, Канада, Польща, Росія, Словаччина, США і Франція). Книга охоплює історію українського письменства від найдавніших часів до початку ХХ ст.

Спираючись на досвід своїх попередників (як позитивний, так і негативний), редакційна колегія довідника поставила за мету створити працю, в якій із сучасних методологічних позицій було б відображено у розмаїтті найчільніших творчих постатей і художніх явищ ідейно-естетичний розвиток національної словесності. Загальнонаукові принципи історизму, науковості, об'єктивності, всебічності розгляду, якими керувались автори статей, посилювались прагненням редколегії увиразнити українознавчу спрямованість національної літератури, що становила її органічну сутність від найдавніших часів. Першочергова спрямованість на потреби середньої і вищої школи зумовила специфіку відбору статей до довідника. Пропоноване видання жодною мірою не намагається підмінити собою «Українську літературну енциклопедію» чи інші енциклопедійні видання, — у нього свої завдання, зумовлені навчальним призначенням праці.

У довіднику охарактеризовано творчість більш ніж двохсот українських письменників. Знайшли місце і матеріали про найвидатніших українських фольклористів, які увиразнюють те, що українське письменство увібрало набуток як власне професійної, так і усно-поетичної народної творчості. З більшою або меншою повнотою висвітлюється життєвий і творчий шлях письменника, його творча індивідуальність, особливості світобачення, розкривається своєрідність його естетичних позицій та образного мислення. У виданні відсутня властива для енциклопедій уніфікаційність; статті подано з максимальним збереженням авторського стилю. Тут вміщено також статті про основні культурно-історичні епохи, літературні напрями, стилі, течії, школи, жанри, важливі періодичні видання, творчі організації, угруповання, визначні пам'ятки українського письменства, творені як на теренах України, так і за її межами.

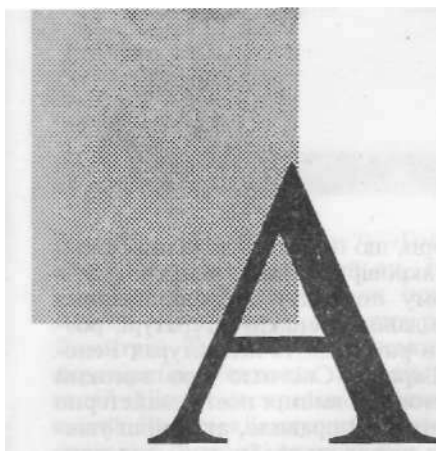
Статті у довіднику розлучено за алфавітом. Їх науково-редакційне опрацювання здійснювалось на основі загальних принципів підготовки довідникових видань. У статтях-персоніях і довідках дається прізвище чи псевдонім письменника, з яким він увійшов у літературу, та його ім'я. Дати

життя (для всіх письменників — лише за новим стилем), місце народження і смерті (за колишнім і сучасним адміністративно-територіальним поділом) наводяться у дефінітивній частині статті.

Поряд з назвами творів у дужках вказуються дати їх першодруку або написання (у випадку, якщо вони не надруковані). У кінці кожної статті подається стислий список найсучасніших і найвагоміших літературознавчих праць про того чи іншого митця чи естетичне являє.

Редакційна колегія висловлює щирі вдячність ученим, письменникам і критикам, які взяли участь у підготовці та рецензуванні довідника, а також: видавництву «Либідь», стараннями якого праця виходить у світ.

Колектив Інституту українознавства висловлює щирі вдячність зарубіжним педагогам і вченим, які брали участь у підготовці матеріалів довідника: проф. М. Лавлишину, проф. Г. Кошарській (Австралія), акад. Л. Рудницькому, акад. Є. Федоренку, проф. Л. Штогрину (США), проф. М. Шкандрію, проф. Р. Смирніву (Канада), проф. М. Бойцуну, проф. Г. Дінглі (Велика Британія), проф. В. Коптиову (Франція), проф. С. Козаку (Польща), проф. Л. Терзійській (Болгарія), проф. Ю. Бачі (Словаччина), проф. М. Роману, проф. М. Мушинці (Чехія), проф. В. Ідзьо (Росія), акад. О. Поповичу (Молдова), проф. О. Баканідзе (Грузія), проф. К. Накаї (Японія), проф. В. Рагойші і Біюрусь), а також: Теодосію та Анастасії Онуферкам (США) за надання українознавчої літератури та фінансову підтримку авторського колективу.

АВДИКОВИЧ ОРЕСТ (1876 або 16.02.1877, с. Сороки, тепер Буцацького р-ну Тернопільської обл. — 28.10.1918, м. Перемишль, тепер Польща) — письменник, літературознавець, педагог.

Закінчив Українську академічну гімназію у Львові, навчався в Гірничій академії м. Леобен (Австрія), на філософському факультеті Львівського університету (1898—1901). По закінченні навчання працював у Перемишлі — спочатку в польській гімназії, з 1903 р. — в українській і одночасно — в українському дівочому ліцеї. Був заступником учителя, дійсним учителем, професором гімназії, з 1905 р. — першим адміністратором і префектом щойно відкритого гімназійного інституту. Навчав української, німецької, грецької та латинської мов і літератур. З 1908 р. кілька років був головою перемишльської філії Товариства наукових викладів ім. Петра Могили. 1916 р. в О. Авдиковича загострився туберкульоз спинного мозку, і з наступного року він змушений був відмовитися від освітянської діяльності.

У перший період творчої діяльності (1898—1901) О. Авдикович написав більш як 50 оповідань, новел, нарисів, образків, поезій у прозі, літературну казку. Дебютував белетристичним нарисом «Шекс» у газеті «Діло» (1898). Публікувався у львівських газетах «Діло» (1898—1901), «Руслан» (1899), в «Літературно-науковому віснику» (1900). Видав у Львові окремою книжечкою «Нарис одної доби» (1899), новелістичні збірки «Поезія і проза» (1899), «Метелики», «Нетлі» (обидві — 1900), «Демон руїни» (1901), «Моя популярність» та інші оповідання» (1905). На долю

останньої випав найбільший успіх; В. Гнатюк відзначав її «легкий гумор, делікатну сатиру, деяку алегоричність», «простий і ясний» стиль, «чисту» мову, «живі й реальні» малюнки.

У центрі малої прози О. Авдиковича — психологія представників селянства, дрібномаєткового панства, духовенства, інтелігенції, студентів, урядовців. Почавши з натуралістичних оповідань, нарисів і образків («Біциклістка», «Нарис одної доби», «На аудієнції», «На рибі», «Відлюдок»), поступово через реалістичні твори з септиментально-романтичним, а подекуди й декадентським забарвленням («Поезія і проза», «З балу», «Гуси») перейшов до суто декадентського самовираження («Марева», «Хрести», цикл «Демон руїни»). У кращих реалістичних творах («Гуси», «До місяця», «З вечора», «Останні скарби», «Така... дурна справа», «Кеґііе8саі» та ін.) наближався до «нової школи» в українській літературі початку ХХ ст., будуючи тексти на концентрації душевних порухів, нюансах думок і почуттів особистості.

Під впливом польського модерніста С. Пшибишевського О. Авдикович вдався до форм суб'єктивного вираження розірваної свідомості зневіреного в житті інтелігента — ліричних медитацій, елегій чи епістол, потоку свідомості ліричного героя, який слухає «музики» своїх «нервів», до символічно-метафоричного відображення його фантастичних візій і занепадницьких настроїв, поєднав натуралістичний підхід до психологічного аналізу з лірико-символічною експресією («Демон руїни»). Декадентсько-символістичні шукання О. Авдиковича схвально сприйняли

О. Луцький, С. Яричевський, але піддав нещадній, необ'єктивній критиці С. Єфремов.

Після тривалої перерви повернувся до літературної творчості на початку Першої світової війни, написав кілька антивоєнних, антиімперіалістичних оповідань (об'єднаних 1918 р. разом з деякими ранніми творами у збірку «Біла голубка» та інші оповідання», з якої збереглися окремі тексти) і велику за обсягом «містерію» «ладом оповідання» «Ой у рідному краю та на Дикому Полі» (з присвятою «Славним гуцульським Сотням»), у якій реалістичні картини народного горя переплітаються з фантастичними візіями та алегоричними образами, почерпнутими з християнської міфології.

Перу О. Авдиковича належать три ґрунтовні літературознавчі розвідки: «Лев Васильович-Сапогівський» (1899) — про життєвий і творчий шлях маловідомого західноукраїнського новеліста й критика кінця 70-х — початку 80-х років XIX ст.; «Огляд літературної діяльності Олександра Кониського» (1908) — один із кращих в українському літературознавстві про творчість цього письменника; «Форма писань Маркіяна Шашкевича» (1911) — прониклива студія поетики, зокрема віршування, М. Шашкевича.

Літ.: *Маковей О.* Про фейлетони українсько-руських політичних часописей в р. 1898 // ЛНВ. 1899. Т. 6. Кн. 4; *Франко І.* [Українська література за 1899 рік] // *Франко І.* Зібр. творів: У 50 т. К., 1982. Т. 33; *Нахлік Є.* «Вразлива душа, упоена поетичним жалем» // Україна. 1989. № 49; *Єфремов С.* В поісках новой красоти (Заметки читателя) // *Єфремов С.* Літературно-критичні статті. К., 1993.

Є. Нахлік

АКРОВІРШОВІ ПОЕТИ — автори акровіршів (вірші, в яких перші літери кожного рядка утворюють слово або фразу).

Акровірші становлять частину зорової поезії, в якій зоровий образ невіддільний від змісту твору. Існує кілька різновидів акровірша: власне акровірш, мезовірш (слово утворюється посередині), телевірш (слово утворюється з останніх літер рядків), рядковий акровірш (слово вирізняється по горизонталі), зворотно-рядковий акровірш (слово вирізняється по горизонталі, але прочитується в зворотному порядку), перерваний акровірш (чергу-

ються літери, то належать до різних слів), азбучний акровірш (літери виділяються в алфавітному порядку). Акровіршування виникло в давньогрецькій літературі, розвинулося в римській та літературах Ренесансу й Бароко. Свідчило про високий розвиток мови та вміння поетів майстерно нею володіти. Як правило, акровірш увічнював ім'я автора чи особу, якій твір присвячувався, а також інші образи та події.

В українській літературі акровірш виник у середині XVI ст. на основі західноєвропейських теорій про курйозне віршування (присвята-сентенція латиною в «Еклезі» Григорія Чуя. русина із Самбора; азбучний акровірш для читання в «Букварі» 1574 р. Івана Федоровича. Найбільшим майстром курйозного віршування, зокрема акровірша, вважається Іван Величковський, який написав спеціальну працю «Млеко» (1691), де наводить зразки рядкового, зворотно-рядкового, перерваного та азбучного акровіршів. Твори близько 100 акровіршових поетів, частина анонімних акровіршів (здебільшого у рукописах) дійшли до нас із XVII—XVIII ст.: «Птач на смерть Григорія Желиборського» (1615); Давид Андреевич «Лямент» (1628); анонім «Петро Могила, митрополит київський»; Агапон «Ах так жаль...»; Адріан «Ах, мой боже, чилі ж може...»; Андрієвські Василь «Ах, смотри, кто жив»; Андрій «Ангельські радості нині», «Агнец божіш, син бог...»; Антоній (Метельський?) «Ах, южчас приходить...»; Армашенко Іван, друкар «Синописа» «К читателю сего літогшеса оттипографов...»; Бардинський О. «Піснь святителю Николаю...»; Григоровігі-Барський Василь «Востани, о душе»- Бачипський Ілля «І мні тяжиш жаль, не малий»; Беринда Памва, Земка Тарасій «Имнологія» (1630); Борсуг; Боннський «Святій мучениці Параскеві»; Бутович Григорій «Єводія» (1642); Буховецький Іван, автор кількох акровіршів «Кам'янського богогласника» (1734); Василій, автор акровіршів з рукописів XVIII ст.; Васіян Бро... «Великим гласом и ужасом днесь»; Венедикт «Возбранной діво мати»; Вислоцький Дионісій «На усікновеніє честния глави св. Іоанна»; Вольський Іван, автор акровіршів з рукописів XVIII ст.; Вюсяник Іван «Піснь о погребі»; Гавакій Василь; Гавриіл «Граде славній, Вифлсе-ме...»; Георгій, автор акровіршів з рукописів XVIII ст.; Герасим «Год иребогатий»; Гешичький Іван «Піснь на Воскресеніє»;

Голюбич (або Г. Любич?) «Гойне днесь крикніте»; Григорій «Гей ти, гордо дівчиночко...»; «Мушиш ти ся признати...»; Дем'ян «Да прийдедтє всему миру радость...»; Димитрій Туптало (Ростовський), автор акровіршів, рядкових акровіршів; Дионисій «Піснь о воскресеніи мертвих»; Длонський Лукаш «Лакнущий світе»; Добросинський Антон «Ах, удивися...»; Достоевський «Піснь покаянная»; Дроздовський, автор акровіршів із збірки «Начало з богом пісней» (1806); Дуйковський П. «Піснь на сошествіе Святого духа»; Дунаївський, автор акровіршів з рукопису XVIII ст.; Дяченко Стефан «Страданіе мученика прославляймо...»; Євстапій «Елеон-горанині світїться...»; Запотоцький Павло «Прийдіте крикніте на триумф согласно...»; Запотоцький Петро «Патріарси триумфуйте...»; Зукевич «Зіница неба ведедтє на себе...»; Івасенко «Юрдан-рікатечеттrepешуща...»; Івашко Григорій Овруцький-войський «Ріеш сію КМ. Оса Вагуіе^о V/»; Іліаш «Юан Предитеча, пророком славний», Іосиф «Истинное чудо явися. »; Йосип «Ой під вишнею, під черешнею...»; Каспарович, нотаріус «Ріє&гi Раппіє Сисіоі-тогпелі Росгаіотекеієу»; Кастевич Теодор «Фальшивая юиость, зрадлива фортуна...»; Корецький Роман, автор ряду акровіршів з «Богогласника» та рукописних зб. XVIII ст.; Коростенський Іустин; Костецький «Крини літи, юнидіти...»; Кривицький Григорій «Крикніте радосно...», «Гори и холми весело играйте...»; Криницький Стефан; Кузьма Василь; Кулик, автор твору «Историчніе вірши», що є поетичним переспівом однієї з новел Бокаччо; Кульчицький Яків «Піснь святителю Христовому Николаю»; Кучинський Теодор, парох Медовський «Піснь великомучениці Варварі»; Ладинський Павло «Планет княжич небесних...»; Левицький, автор ряду акровіршів з рукописів XVIII ст.; Левковський Дмитро (1759—1821), автор ряду пісень з «Богогласника» і численних акровіршів з рукописів XVIII ст.; Ледуховський Станіслав «Піснь Подкаменецької богородиці»; Любичівна Анна «Ах, мой милій, зла недоля...»; Маркевич Антим «Міру всему точніші мира...»; Мартинович Іван «Мирликийський чудотворче...»; Мاستиборський Іван, автор численних акровіршів з «Богогласника» і рукописів XVIII ст.; Медзинський «Мире окрестніе странни...»; Микола «На торжество вси мирно соте-

цімся...»; Мишковський «Мнсль і разум люцкій...»; Моравський Іван (1633—1700), автор ряду віршів з «Богогласника» та рукописних збірників XVIII ст.; Навичинський Іван, дяк «Нині вси днесь веселімся...», «Нині весна благодати...»; Николай «Непрестанно господа о нас моли...»; Онуфрій Базиліанин «Рієяп сію 8у. Опигте8о Ршієіпіка»; Павло «Полно вам шуміти, зеления луги...»; Падальський Олександр «Піснь о світі»; Пазій Гедєон «Горі, горі, душе моя...»; Парфюновна Анисія, інокія «Із болистю серца вопію до бога...»; Парфєнович Герасим «Исусе мой пренайсладший...»; Пасовський Іван «Играй всеціло вся Римская страна...»; Пастелій Іван «Піснь Пастелія»; Пахомський «Пустинніе птици і вѣи вси горлицы...»; Пашковський Василь, автор акровіршів з «Богогласника» і рукописних збірок XVIII ст.; Пашковський Іван, автор ряду акровіршів з «Богогласника» і рукописного збірника 1742—1764 pp.; Петро «Піснь о марности світа»; П'ясецький Симєон «Предстательницу о смертной годині...»; Радецький Г. «Райдуся, Вефтлємска странна...»; «Готовися Вефтлєме...»; Реугський Йосип «Мире оскресний, сие себѣ внемли...»; Рійницький Димитрій «Піснь Вознесенія»; Руденський «Роди вси днесь возгласите...»; Савчак «Сей день светлостен...», «Страшноє слишаніе...»; Самуїл «Се славное, предивное чудо...»; Свєнтовський «Піснь на Успеніє прєсвятїє богородицьї»; Сильвєстер А., автор ряду акровіршів з книги «Пісни благоговійння» (Почаїв, 1806); Симон «Снидітєся, вси празполюби...»; Соколовський Кіндрат; Сопатицький «Піснь на Рождество прєсвятїя богородицн»; Тарнавський Василь, автор ряду акровіршів з «Богогласника» і рукописного збірника ХУІІІ ст.; Тарнавський Микола; Тєлесницький Іван; Теодор «Піснь на вєведеніє прєсвятїя богородицн»; Тимофій Рж... «Ти на кресте, творче мой...»; Толстий Потап «Постань, монархо, з високого трону...»; Феодор, автор ряду акровіршів з «Богогласника» та рукописних збірників XVIII ст.; можливо, Кучинський Теодор; Туровський Іван «Издій мні, боже, со небесе росу...»; Ус. Йосип «Піснь святим апостолам Петру і Павлу»; Франциск Ускурда; Шубович «Піснь на преображеніє господнє»; Яволенко П. «Я, сирота, блукаюся...»; Яворський Стефан «Небесний Арктос»; Якимо-

вич «Піснь св. Іоанну Богослову»; Яків «Ізбранная естесь панно...»; Яків Я. «Яко богом предизбранною...»

Значна кількість акровіршів представлена у таких виданнях: *В. Гнатюк* «Угроруські духовні вірші» (Л., 1902), «Пісні та романси українських поетів» (К., 1956. Т. 1—2); «Давній український гумор і сатира» (К., 1959), «Аполлонова люття. Київські поети XVII—XVIII ст.» (К., 1982), «Українська література XVIII ст.» (К., 1983), «Антологія української поезії» (К., 1984. Т. 1); «Українська поезія: Середина XVII ст.» (К., 1992) та ін.

Літ.: *Шурат В.* Із студій над Почаївським «Богогласником». Квестії авторства і часу повстання деяких пісень. Л., 1908; *Возняк М.* З культурного життя України XVII—XVIII вв. Л., 1912; *Возняк М.* Матеріали до історії української пісні і вірші: Тексти й замітки. Л., 1913—1925. Вип. 1—3; *Щеглова С. А.* «Богогласник»: Історико-літературне дослідження. К., 1918; *Франка І.* Карпаторуське письменство XVII—XVIII вв. // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1981. Т. 32; *Шевчук В.* Невідомі вірші з київських рукописів XVIII ст. // Рад. літературознавство. 1981. № 7; *Шевчук В.* Загадкові пісні з рукопису Івана Гределевича // Київ. 1984. № 1.

М. Сорока

АЛЕКСАНДРОВ ВОЛОДИМИР

(псевд. — Ал-в, Алнов, В. Ал-ов, 20.06.1825, с. Бугаївка, тепер Ізюмського р-ну Харківської обл. — 29.12.1893, Харків) — письменник, етнограф, фольклорист, видавець.

Народився в родині поета Степана Александрова. Навчався у Куп'янському повітовому духовному училищі, Харківській духовній семінарії. Вже тоді виявив інтерес до хорового співу та гри на народних інструментах. Вступив спочатку на філологічний факультет Харківського університету, але згодом перейшов на медичний. Після закінчення (1853) працював військовим лікарем у Полтаві, Варшаві, потім у Харкові, де прожив до кінця свого життя.

В. Александров — один із видавців альманаху української поезії «Складка» (1887, 1893), кількох збірників українських пісень, у тому числі: «Співанки, з великоруської на малоруську мову переложив В. Александров» (Х., 1880), «Народний пісенник з найкращих українських пісень» (Х., 1887), який умістив 86 пісень із нотами; «Песни, бывшие наиболее в ходу

между студентами Харьковского университета в 1840 годах, русские и латинские...» (Х., 1891). Ці збірники стали помітним явищем у тогочасній українській фольклористиці.

Глибоке зацікавлення усною народною творчістю лягло в основу власної поезії. Першим друкованим твором В. Александрова став вірш «Думка» (1861). Його лірична поезія, популярні романси, твори на біблійні сюжети друкувалися в «Світі», «Складці», «Зорі», календарях «Просвіти». Віршовані обробки українських казок видавалися окремими книжечками. Широко знамі деякі вірші поета для дітей, як-от «Пісня про гарбуза».

В. Александров — автор неопублікованих лібрето оперет «За Немань іду» (1872), «Богдан Хмельницький» (за поемою Є. Гребінки, постановку якої було заборонено), п'єси «Не ходи, Грицю, на вечорниці» (1873), пізніше переробленою М. Старицьким.

Попри цензурні утиски В. Александров своєю різнобічною діяльністю наполегливо обстоював право української літератури на самостійне існування і розвиток. Перекладав і переспівував з М. Лермонтова, І. Крилова, А. Міцкевича, Г. Генне. Протягом усього життя збирав етнографічний матеріал. На основі його колекції створено музей української старовини, частину якого пізніше передано до Музею Слобідської України.

Літ.: *Шаумен/ко В.* Владимир Степанович Александров // Киев. старина. 1894. № 2; Складка: Альманах на спомин В. С. Александрова / Спорудив К. А. Білиловський. Х., 1896; *Грабовський П.* Споминки про д-ра В. Александрова // *Грабовський П.* Повне збір. творів: У 3 т. К., 1960. Т. 3.

Р. Мовчан

АЛЕКСАНДРОВ СТЕПАН (90-ті роки XVIII ст., с. Цареворисів, тепер Червоний Оскіл Ізюмського р-ну Харківської обл. — 1846, с. Гракове, тепер Чугуївського р-ну тієї ж обл.) — поет.

Батько В. Александрова. Закінчив Харківський колегіум, був священиком спочатку у рідному селі, згодом у с. Бугаївці поблизу м. Ізюм. За рік до смерті переведений у військове поселення Гракове.

С. Александров відомий як автор побутово-етнографічної поеми «Вовкулака. Українське повір'я» (1842). Твір, що

постав на основі записаних автором народних вірувань про вовкулаку, репрезентує фольклорно-стильову течію в українському романтизмі. Тут привертає увагу досить детальне зображення селянського побуту, зокрема докладний опис слобожанського весілля. Друга частина поеми передає пригоди героя, перетвореного прокляттям відьми на вовкулаку, і «має значний психологічний і літературний інтерес» (І. Франко). С. Александров виступив майстром епічної гумористичної розповіді, що у своїх засобах тяжіє до бурлескної традиції, однак зумів уникнути вульгаризації мови і виявив версифікаційну вправність. Ідейна настанова твору пройнята гуманістично-християнською тенденцією: треба вміти прощати й не тримати зла навіть на ворога.

Літ.: Хронко П. Біля джерел української реалістичної поезії. К., 1972; Зеров М. Українське письменство XIX ст. // Зеров М. Твори: У 2 т. К., 1990. Т. 2.

Ж. Ляхова

АЛЬМАНАХ (араб, аль-манах — час, міра, календар) — як правило, неперіодичний збірник календарно-довідкового характеру, що містить відомості про історичні події, літературні новини, наукові відкриття, законодавчі акти або твори, об'єднані за певною ознакою (тематичною, жанровою, територіальною тощо).

В середні віки альманахами називали запозичені в арабів календарні таблиці з астрономічними, астрологічними та іншими відомостями. Згодом до них включали відомості про ярмарки, монетні системи, про історичних діячів, анекдоти, шаради. В окремих країнах вони іноді виходили щорічно, стаючи попередниками журнального типу періодичних видань. У процесі подальшого розвитку формуються різні види альманахів — традиційні календарі-довідники з історичними, господарськими, біографічними, геральдичними відомостями і літературно-мистецькі збірники, які залежно від змісту, призначення називалися літературно-критичними, театральними, музичними, жіночими, дитячими чи вузькоспеціальними — дипломатичними, геральдичними, статистичними, гастрономічними тощо.

Перші літературні альманахи з'явилися у XVII ст. у Франції, згодом — у

Німеччині, Польщі, Росії та ін. Попередниками вітчизняних альманахів були рукописні «Ізборники», «Цветники», найдавніші зразки яких датуються XI ст. Значного поширення видання цього типу в Росії набули наприкінці XVIII — на початку XIX ст. У ряді з них брали участь (у тому числі в ролі видавців) українські діячі (наприклад, «Денница» М. Максимовича 1830—1834 рр.).

Українські альманахи і збірники виникли у 30—40 роках XIX ст. Особливо важливе значення вони мали в ті роки, коли періодична преса українською мовою була ще не розвинута. Першими виданнями цього типу були «Український альманах» І. Срезневського й І. Розковшенка (Харків, 1831), «Утренняя звезда» І. Петрова (Харків; Москва, 1833—1834), «Український сборник» І. Срезневського (Харків; Москва, 1837, 1841), «Русалка Дністровая» М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького (Будин, 1837), «Киевлянин» М. Максимовича (1840, 1841, 1850), «Ластівка» Є. Гребінки за участю Т. Шевченка (СПб., 1841), «Сніп» О. Корсуна (Харків, 1841), «Молодик» І. Бецького (Харків, 1843—1844), «Южно-русский сборник» А. Метлинського (Харків, 1848), «Вінок русинам на обжинки» І. Головацького (Відень, 1846—1847), кілька випусків «Одесского альманаха» (40-ві роки XIX ст.). Значну роль у популяризації української літератури, в розвитку суспільної, національної свідомості відіграли альманахи та збірники другої половини XIX ст. «Записки о Южной Руси», «Хата», «Зоря галицкая яко альбум на год 1860», «Дзвін», «Молот», «Дністрянка», «Громада», «Вагра», «Перший вінок», «Наша доля», «Нива», «Луна», «Рада», «Степ», «Складка» та ін. Серед найвизначніших альманахів початку XX ст. слід назвати «Хвиля за хвилею», «З-над хмар і з долин», «З потоку життя», «Терновий вінок», «Багаття» та ін.

Після 1917 р. виходили «Музагет», «Жовтень», «Вир революції», «Гарт» та багато інших, що засновувалися не лише в столицях, а й у ряді міст. У повоєнні часи й донині особливо активувалися обласні літературні альманахи, частина з яких періодично перетворюється в журнали. Серед традиційних щорічників-альманахів має популярність «День поезії» (з 1968 р. — «Поезія»).

Літ.: Голубева О. Д., Рогожин Н. П. Литературно-художественне альманахи і збірники: В 4 т. М., 1957—1960. Т. 1—4; *Бойко І. З. Українські літературні альманахи і збірники XIX — початку XX ст.* К., 1967.

П. Федченко

АНДРЕЛЛА МИХАЙЛО (псевд. — Оросвиговський; 1637, с. Росвигове, тепер передмістя Мукачеве Закарпатської обл. — 1710, с. Іза, тепер Хустського р-ну Закарпатської обл.) — письменник, автор полемічних трактатів проти унії та католицизму.

Освіту здобував у навчальних закладах Відня, Братислави, Трнави. Спочатку був уніатським священиком, одночасно знайомився з православними книжками, творами українських полемістів. 1699 р. прийняв православну віру. За це його разом з двома братами, які теж прийняли православ'я, заарештували та ув'язнили в підземеллях Мукачівського замку, де піддали тяжким тортурам. Про своє ув'язнення М. Андрелла розповів у полемічному трактаті «Логос» (1691—1692). Його перу належить також трактат «Оборона кожному вірному чоловіку» (1699) та рукописний збірник літургійних молитов і проповідей. Грунтовна тритомна праця М. Андрелли «Трактат проти латинов» не дійшла до нашого часу.

Великий вплив на творчість М. Андрелли справили писання українських протикатолицьких полемістів, особливо високо цінував він твори І. Галятовського, зокрема його книгу «Ключ розуміння», згідно з настановами якої намагався писати і власні твори. Тематика їхня значною мірою традиційна для української полемічної літератури XVII ст. Звертається М. Андрелла й до соціальної проблематики, пропагує популярну тоді в антикатолицьких колах тезу про римського папу як антихриста. Негативно ставився до протестантського руху, який набував у той час поширення на Закарпатті. Його творам притаманне оригінальне стилістичне оформлення, широке вживання риторизмів, яскрава образність, діалогізація мовлення.

Останні роки життя М. Андрелла провів у селі Іза, де, ймовірно, був ієреєм місцевої православної церкви.

Літ.: *Панькевич І.* Михаил Оросвегувский чи Михаил Феодул // *Наук. зб. т-ва «Просвіта».*

Ужгород, 1925. Т. 4; *Микитась В. Л.* Українській: письменник-полеміст Михайло Андрелла. Ужгород, 1960; *Микитась В. Л.* Українська література в боротьбі проти унії. К., 1984.

О. Хоменк

АНДРІЄВИЧ ДАВИД (рр. нар. і СУ невід.) — давньоукраїнський поет перше. половини XVII ст.

Належав до Луцького братства. Був ченцем монастиря Василя Великого і, ймовірно, вчителем Луцької братської школи. 1628 р. видрукував у Луцьку «Лямент по святобливо вмерлім... Іоанну Василевичу, презвитерю...», який признався для декламації під час похорон Іоанна Василевича. Твір є типовою пам'яткою українського літературного бако.

Літ.: *Українська поезія: Кінець XVI — початок XVII ст.* К., 1978; *Українська поезія XVII століття (перша половина): Антологія.* К., 1988.

О. Хоменко

АНДРІЄВИЧ РОМАН (рр. нар. і см невід.) — поет і драматург 20—50-х років XIX ст.

Біографічні відомості про письменника дуже скупі. Народився на Полтавщині, служив у російській армії, після виходу у відставку до кінця своїх днів жив у Переяславі.

Лірична поезія Р. Андрієвича має романтичну забарвленість. У віршах, написаних українською («Чуже не своє») і російською («Гадань») мовами, йдеться про переживання особистості, яка не може знайти своє місце в світі несправедливості. Низка віршів присвячена життю, побуту, звичаям кримських татар, їхньому минулому («Хан-Сарай», «Сарай», «Мечеть», «Мавзолей», «Тоска»). Р. Андрієвич був одним з перших українських поетів, які відтворили життя народів Кавказу, природу цього гірського краю («Воспоминание о Кавказе»). Мотиви згаданих віршів дають змогу припустити, що їх автор побував у Криму й на Кавказі.

У 1831 р. на сторінках «Нового живописца общества и литературы» (додатку до газети «МОСКОВСКИЙ телеграф») було надруковано під криптонімом Т. М. комедію Р. Андрієвича «Побут Малоросії в першу половину XVIII століття». За тра-

дицією того часу назва п'єси, ремарки та імена дійових осіб подавалися російською мовою, текст — українською. Впадає в око невідповідність між назвою твору і її змістом: у комедії йдеться про побут українського провінційного панства наприкінці XVIII та в перші десятиріччя XIX ст., про те саме, що з'явилося в житті козацької старшини колишньої Гетьманщини після її урівнення в правах з великоросійським дворянством, зокрема про «усвідомлення» українським панством свого нового місця в суспільстві. Тому пізніше комедія дістала назву «Пан Сюсюрчєнко».

Заможний хutorянин Провінціаленко бездумно запроваджує в своїй хаті атрибути побуту московського дворянства: наказує вирядити дворового кріпака у відповідний одяг і поставити біля воріт, змушує столяра облишити роботу й негайно будувати будку при в'їзді в садibu, бо так «потребує жить світлим панам». Викликають сміх перейменування своїх дочок у «Натушу», «Присусу», «Домушу», розпорядження називати їх «медузелями», а себе «папою», мазати чоботи не олією чи салом, як досі велося, а «вапсою», яку він придбав у Москві «на десять рублів». У погоні за великопанською модою Провінціаленко втрачає рештки здорового глузду. У захопленні від баченого в Москві хоче відрізати дочкам коси, наказує їм «червонити шоки», «натиратися крохмальком», переймати дворянські манери. У кульмінаційній сцені автор виразно й дотепно розкриває тупість і розумову обмеженість новоспеченого пана. Сусід відверто обізвав Провінціаленка дурнем, вдало порівняв його зі свинею: «Каплюху хоть родзинками корми, а вона все-таки кагатоуха».

Життєва вірогідність зображених постатей, влучна соціальна спрямованість сміху, маса побутових подробиць, стильове розмаїття мови — характеристичні ознаки цієї комедії. П'єса доповнює яскраву картину української просвітительської драматургії, засвідчуючи народження в ній жанру побутової драми з виразним соціальним спрямуванням.

Літ.: Шубравський В. Українська драматургія першої половини XIX століття // Українська драматургія першої половини XIX століття: Маловідомі п'єси. К., 1958; Лобас П., Шубравський В. Роман Андрієвич — поет і драматург // Рад. літературознавство. 1972. № 11, Хропко П. П. Українська драматургія першої

половини XIX ст. К., 1972; Калениченко Н. Л. Українська література XIX ст.: Напрями, течії. К., 1977; Гончар О. І. Просвітительський реалізм в українській літературі: Жанри та стилі. К., 1989.

П. Хропко

АНДРІЄВСЬКИЙ МИТРОФАН (1842, Канів, тепер Черкаської обл. — 26.05.1887, Катеринослав, тепер Дніпропетровськ) — філолог-медієвіст, педагог і культурно-освітній діяч. Брат О. Андрієвського. Після закінчення Київського університету (1862) викладав російську словесність у Рівному, Коростишеві, в 70-х роках — у Катеринославі. З 1885 р. — інспектор народних училищ у Мелітополі.

М. Андрієвський — автор праці, присвяченої «Слову о полку Ігоревім», «Дослідження тексту пісні Ігорю Святославичу» (Катеринослав, 1879—1880). Як фольклорист він відомий ґрунтовним дослідженням думи «Втеча трьох братів з города Азова, із турецької неволі» («Козацька дума про трьох азовським братів у переказі з поясненнями та розбором її». Одеса, 1884), у якій докладно аналізує текст і подає науковий коментар. Досліджував також літописні топоніми у зіставленні їх з існуючими топографічними реаліями.

Літ.: Сумцов Н. Современная малорусская этнография // Киев. старина. 1892. № 12.

С. Мотовиловець

АНДРІЄВСЬКИЙ ОЛЕКСІЙ (псевд. і крипт. Андыбер, Дон-Кихот Не-Ламанчський, Каневский А., Канівець Ол., Канівський та ін.; 28.03.1845, Канів, тепер Черкаської обл. — 22.07.1902, Київ) — історик, фольклорист, літератор, педагог, громадсько-культурний діяч.

Брат М. О. Андрієвського. Народився в сім'ї вчителя Канівського повітового дворянського училища. Після закінчення Київської гімназії навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету, де в той час активно поширювались ідеї українського та польського національно-визвольного руху. Під впливом загальної атмосфери в навчальному закладі та особистого знайомства з М. Драгомановим зміцніли його національні переконання й схильність до культурно-просвітницької діяльності. З 1865 р. викла-

дав російську мову та словесність у гімназіях Катеринослава (тепер Дніпропетровськ), Одеси, Архангельська, в реальному училищі Тули. 1878 р. захворів, подав у відставку й оселився в Одесі. Тут читав уроки, давав приватні уроки, працював у «Одеском вестнике», в якому вишила його перша історико-літературна праця «Григорій Федорович Квітка (Основ'яненко), 1778—1843. Біографічний нарис». Вона вирізнялася доступністю викладу й прихильним ставленням автора до письменника.

У 1879—1881 рр. О. Андрієвський відбував заслання у Вятці, де написав низку краєзнавчих досліджень. 1881 р. переїхав до Києва, став редактором неофіційної частини «Києвских губернских ведомостей». Матеріали, зібрані ним у архіві Київського губернського правління й видруковані протягом 1882—1886 рр. у 10 випусках «Історичних матеріалів» (російською мовою), мають велику цінність для дослідників історії літератури, етнографії, фольклору, історії України, зокрема запорозького козацтва, національно-визвольного руху, церкви, школи тощо. Свої наукові розвідки й художні твори О. Андрієвський друкував у київських газетах «Заря», «Труд», «Жизнь и искусство». З 1882 р. активізується його культурно-просвітницька та громадська діяльність. Під час роботи у Київській комісії народних читань організував систематичне видання науково-популярних брошур з різних галузей знання, провадив громадсько-культурні заходи. 1885 р. призначений інспектором гімназії Златополя (тепер м. Новомиргород на Кіровоградщині). Після повернення до Києва (1892) працював учителем словесності в гімназії, інспектором народних училищ Катеринославської губернії, директором міського сирітського будинку в Одесі (1896). В останні роки життя читав публічні лекції з історії російської та західноєвропейських літератур, історії запорозьких козаків. Написав і видав велику кількість праць про життя й творчість Т. Шевченка, окремих діячів російської літератури. Домігся створення фонду для упорядкування могили Т. Шевченка і заснування школи його імені в Каневі.

Літ.: Каманин И. Алексей Атександрович Андрієвський // Киев. старина. 1902. № 9.

С. Денисюк

АНДРІЙ СЕУЛЬСЬКИЙ (р. нар. невід. — 1651) — давньоукраїнський друкар, письменник.

Навчався у Львівській братській школі, пізніше з власною друкарнею мандрував по Молдавії. 1628 р. повернувся до Львова, де згодом (1638) об'єднав свою друкарню з друкарнею Михайла Сльозки. У 1641—1643 рр. — управитель і складач друкарні Львівського братства. З 1643 р. працював у друкарні львівського православного єпископа Арсенія Желиборського, а з 1646 р. — в друкарні м. Унева. 1651 р. за наказом польського короля його заарештували за зв'язки з козаками Б. Хмельницького й закатували. Андрій Скульський — автор книги «Вірші з трагедії «Христос Пасхон» Г. Богослова» (1630), в якій утверджувались традиційні християнські моральні норми.

Літ.: Шурат В. Христос Пасхон: Львівські віршовані діалоги з 1630 р. // ЗНТШ. 1913. Т. 117—118; Українська поезія XVII століття (перша половина): Антологія. К., 1988; Українська поезія: Середина XVII ст. К., 1992.

АНИСИЯ ПАРФЕНІВНА С. — поетеса.

Її ім'я збереглося в кількох варіантах вірша «Із болестію серця вопію до Бога» через акровірш. Перший варіант надрукував В. Гнатюк, тут читається частина акровірша: «Інокія Анісія», в другому варіанті, надрукованому М. Возняком, читається: «Парфюновна С», у третьому, надрукованому В. Перетцом, — «Інокія Анісія Павфуновна». Жила, ймовірно, на зламі XVII—XVIII чи у ХУЛІ ст., була черницею. Її вірш неправильно силабічний, на поширену тему барокової поезії про смерть і спокутування гріхів по смерті, писаний від чоловічого «я», є унікальним зразком так званої «вченої поезії», створеної жінкою. Анісія Парфенівна, як і Анна Люболичівна, — єдині документально зафіксовані імена поетес українського бароко.

Літ.: Гнатюк В. Угроруський сніванпк їв. Грядилевича // ЗНТШ. 1909. Т. 88; Возняк М. Матеріали до історії української пісні і вірші: У 3 т. Л., 1925. Т. 3; Перетц В. Исследования и материалы по истории украинской литературы XVI—XVIII вв. М.; Л., 1962; Шевчук В. Загадкові пісні з рукопису І. Грядилевича // Дорога в тисячу років. К., 1990.

В. Шевчук

АРМАШЕНКО (ГАРМАШЕНКО) ІВАН (рр. нар. і см. невід.) — старший друкар Києво-Печерської лаври.

Вважався спеціалістом з друкування польських книг, друкував і редагував вірші Лазаря Барановича. У виданні «Синописа» 1680 р. є його акровірш «К читателю сего л*бтописца от типографов». Переклав з латинської мови на книжну українську житіє св. Макарія Римського (збереглося в рукописі).

Літ.: *Шлякин П.* Св. Дмитрий Ростовский и его время. СПб., 1891; *Перетц В.* Отчет об экскурсии семинарии русской филологии в Киев. К., 1916; *Маслов С.* Етюди до історії стародруків, XI—XII. К., 1928; Українська поезія. Середина XVII ст. / Упор. В. Крекотень, М. М. Судима. К., 1992.

В. Шевчук

АРМАШЕНКО ПЕТРО (рр. нар. і см. невід.) — поет-панегірист XVII ст.

Видав у Чернігові 1699 р. твір на пошану гетьмана І. Мазепи «Тпеаігат регепік біогія» («Театр довговічної слави»), написаний прозою та віршами. Книжка прикрашена гравюрними ініціалами та кінцівками. Налезав до Києво-Чернігівського культурного осередку поетів (періоду І. Максимовича).

Літ.: *Сумцов П. Ф.* К истории южнорусской литературы XVII столетия: Вып. 1. Лазарь Баранович. Х., 1885; *Каменева Т. П.* Черниговская типография, ее деятельность и издания // Тр. гос. биб-ки нм. В. И. Ленина. М., 1959. Т. 3.

В. Шевчук

«АРХИВ ЮГО-ЗАПАДНОЙ РОССИИ» — 35-томне видання історичних документів, матеріалів, літературних пам'яток XIV—XVIII ст.

Повна назва «Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе». Виходив у Києві в 1859—1914 рр. Джерельною базою був Центральний архів давніх актів при Київському університеті. У кожному томі в хронологічній послідовності вміщено документи з історії православної та уніатської церкви, державного устрою України, її економіки, судочинства, матеріали державно-економічної діяльності, з історії політичних і воєнних подій, життя селянства, козацтва

та інших станів тогочасного населення, зокрема друкувалися матеріали про знамениті князівські й дворянські роди. У цих виданнях вийшли в світ такі літературні пам'ятки, як «Синопис», «Ліфос», праці та архівні документи І. Борецького, І. Вишенського, І. Гізеля, Д. Братковського, Г. Смотрицького, І. Потія, О. Кальнофойського, І. Максимовича, Г. Кониського, С. Косова та ін.

Літ.: *Костомаров Н.* Рецензію на книгу «Архив Юго-Западной России» // *Костомаров П.* Русские инородцы. М., 1996.

Р. Мовчан

АФАНАСЬЄВ-ЧУЖБИНСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР (спр. прізви. Афанасьєв, псевд. — Невідомий, Лубенц, Пустинник, Недолінта ін.; 11.03.1816, с. Ісківці, тепер Лубенського р-ну Полтавської обл. — 18.09.1875, Петербург) — український і російський письменник, етнограф, історик, мовознавець.

Народився в родині поміщика, батько — росіянин, мати — українка. У 1829 — 1835 рр. навчався в Ніжинському лицей, в 1836 — 1843 рр. служив у Белгородському уланському полку. В 1843 р. познайомився із Т. Шевченком (проживав з ним у Києві по Хрещатицькому провулку). В період другого приїзду поета в Україну подорожували разом по Лівобережжю. З 1847 р. служив у Воронежі в канцелярії губернера, був редактором неофіційної частини «Воронежских губернских ведомостей». Від морського міністерства брав участь в етнографічній експедиції на Південь України. В останні роки жив у Петербурзі, видавав газету «Пестербургский листок» (1846), служив інспектором шкіл грамотності, завідував музеєм Петропавлівської фортеці, працював відповідальним редактором журналу «Искра» (1873).

Перші публікації: нарис «Нежинские греки» («Украинский альманах», 1831), вірш «Кольцо» («Современник», 1838). Поезії українською мовою вперше вмістив у альманахах «Ластівка» (1841) та «Молодик» (1843). У 1855 р. видав у Петербурзі анонімну збірку віршів «Що було на серці», публікувався в «Основі». З ім'ям О. Афанасьєва-Чужбинського пов'язаний в українському романтизмі розвиток особистісно-психологічної та пейзажної лірики. За визначенням І. Франка, письменника вирізняє «немалий і дуже гарний

Х Ж. ліричний талант». Найвідомішими є його посвяти Є. Гребінці («Скажи мені правду, мій добрий козаче»), Т. Шевченку («Гарно твоя кобза грає»), інтимні вірші «Прощання», «Безталанна». 1861 р. О. Афанасьєв-Чужбинський написав статтю-некролог «Землякам. Над могилою Т. Г. Шевченка» та «Спогади про Шевченка». Він також є автором російськомовних прозових творів і віршів. У двох із них («Ликование», «Печаль по юродивом») розвінчуються реакційні видання «День» і «Домашня бесіда».

О. Афанасьєв-Чужбинський перекладав російською мовою з польської і французької літератур. На основі експедиційного вивчення побуту, звичаїв, обрядів українського народу опублікував двотомну етнографічну працю «Поездка в Южную

АФАНАСЬЄВ-ЧУЖБИНСЬКИЙ

: 14

Русь» (1861—1863): «Очерки Днепра» и «Очерки Диестра». Написав фольклористичні праці: «О малороссийских думах», «Две старинные малороссийские думы», «Быт малороссийского крестьянина». Уклав «Словарь малорусского иар-Бчия» (1855) (надруковано тільки початок від літери А до літери З), який високо оцінили І. Франко, І. Срезневський та ін.

Літ.: Гнатюк М. Олександр Афанасьєв-Чужбинський // *Афанасьєв-Чужбинський О. Поезії*. К., 1972; Сиваченко М. Над текстами українських письменників. К., 1985; Франко І. Олександр Степанович Афанасьєв-Чужбинський // *Франко І. Збір. творів: У 50 т. К., 1983. Т. 39.*

Ж. Ляхова

Б

БАРАНОВИЧ ЛАЗАР (світське ім'я — Лука; 1593, за іншими даними 1620 — 11.09.1693, похований у Борисоглібському соборі в Чернігові) — політичний, церковний, культурний діяч, письменник, *мєценат.

Навчався у Київській братській школі, згодом був посланий П. Могилою до латинсько-польських шкіл Вільно й Каліша. З 1642 р. читав курс граматики в молодших класах Києво-Могилянської колегії, пізніше як професор викладав поезію, риторичку, філософію, богословіє у вищих класах. У 1650 р. — ректор колегії. З 1657 р. успішно розпочав церковну кар'єру: спочатку як єпископ чернігівський і Новгород-сіверський, а через дев'ять років — архієпископ. Домігся прямої підлеглиості архієпископа від Константинопольського патріарха і на тривалий час став місцєблюстителем київської митрополічної кафедри.

Лазар Баранович — одна з центральних постатей у суспільно-культурному житті України другої половини XVII ст. Його політичний ідеал — автономія України у складі Росії. У 1674 р. заснував друкарню в Новгород-Сіверському, а в 1679 р. перевів її до Чернігова, який на той час був одним із найбільших культурно-освітніх центрів України.

Лазар Баранович — автор богословських проповідей, полемічних трактатів, духовних і світських поезій. Його творчість як проповідника складають дві книги проповідей: «Меч духовний» (1666) і «Труби словес проповідних» (1674), написаних церковнослов'янською з домішками польської, латинської та староукраїнської мов. Основна їхня тематика —

теологічні питання та релігійно-моральні настанови. Книги відрізняються лише постановкою теми: у «Мечі духовному» настанови йдуть від самого проповідника і являють собою закон, за яким має жити кожен християнин; в «Трубах словес проповідних» читач має сам пізнати правду з оповідей про життя святих, про події святої історії. Джерелами проповідей були Біблія, праці візантійських церковників: Василя Великого, Григорія Богослова, Іоанна Златоуста та ін. Форма проповіді типова: 1) екскурсіум (вступ), у якому повідомлялася тема проповіді; 2) епіграф із Біблії, що мав найтісніший зв'язок із темою; 3) наратив, тобто сама оповідь; 4) конклюдія (висновок). Проповіді у візантійських традиціях і бароковому стилі орнаментувалися різними прикладами, наприклад байкою, легендою, прислів'ям, приказкою, підсилювалися метафорами та алгоріями.

У відповідь на книгу католика П. Бойми «Стара міра нової віри», спрямовану проти православ'я, Лазар Баранович написав польською мовою полемічний трактат «Нова міра старої віри» (1676). У цій праці він виступив на захист православ'я, заперечував відхід греків і українців від правильної віри, наводячи факти з церковних писань і Святого Письма, звинувачував католиків у нав'язуванні унії й духовному роз'єднанні. Тон полеміки — поміркований, незлобний, подекуди містить віршовані вставки та римовану прозу.

Основу творчості Лазаря Барановича становлять польськомовні поетичні збірки: «Життя святих» (1670), «Аполлон християнський» (1670), «Лютня Аполлонова» (1671), «Книга смерті» (1676), «П'ять нот»

(1680), «У вінок матері божої» (1680) та ін., де є вірші духовні та світські. Духовні вірші, присвячені ушануванню Бога, пресвятої Діви, апостолів, пророків, ангелів, святих, були фактично продовженням проповідно-полемічної практики теолога-схоластика. Здобутком поета можна вважати світські вірші, у яких він торкався «різних сучасних предметів». Тут є вірші морально-настановчого характеру про любов до ближнього, милосердя, заклик допомагати бідним, водночас викриття таких пороків і вад сучасного йому суспільства, як «сріблολюбство», паразитизм, пияцтво, лінивість, хвалюватість, прагнення до розкошів. Йому вдаються пейзажні замальовки, що супроводжуються філософськими роздумами про людину, світ і місце людини в ньому. В поезії висловлював свої громадсько-політичні погляди: патріотизм і щире любов до рідного краю, біль за руйну, за пасивність народу та наростання міжусобних чвар, негативне ставлення до унії і водночас прагнення об'єднати слов'янські народи проти магометанського світу.

Пізніші твори, такі як «Слово благодарствешне господу Ісусу Христу» (1680), «Слово на Успіння Пресвятої Богородиці» (1680), «Благодать і істина» (1683) та інші, присвячені релігійним питанням, а також прославленню російських царів. Поетика поетичних творів Лазаря Барановича позначається бароковим стилем з його жанровою структурою та художньо-поетичною системою, з притаманним цьому стилю концептизмом, афористичністю, грою слів, тяжінням до формальних прикрас та розового наповнення.

Літ.: *Сумцов П. Ф.* К истории южнорусской литературы XVII столетия: Вып. 1. Лазарь Баранович. Х., 1885; *Радишевський Р. Г.* Бароковий концептизм поезії Лазаря Барановича // Українське літературне бароко. К., 1987.

М. Сорока

БАРВІНОК ГАННА (спр. — Білозерська-Куліш Олександра, псевд. — А. Нечуй-Вітер; 05.05.1828, с. Мотронівка, тепер у складі с. Оленівки Борзнянського р-ну Чернігівської обл. — 06.07.1911, там же) — авторка оповідань з «народних уст», представниця етнографічно-побутової школи в літературі.

Народилася у високоосвіченій дворянській родині. Батько служив повітовим

комісаром і предводителем дворянства, був палким прихильником Вольтера. Мати — дочка козацького сотника, прекрасна господиня, мудра, лагідна, поетична жінка. Захоплювалася романами В. Скотта, але над усе любила й шанувала українські пісні, стародавні звичаї. Всі діти Білозерських стали видатними діячами української культури: брат Василь — громадський і літературний діяч, один із організаторів Кирило-Мефодіївського братства; Микола — фольклорист і етнограф, автор праці про Шевченка («Тарас Григорьевич Шевченко по воспоминаниям разных лиц»), видавець збірника «Южнорусские летописи», редактор «Черниговских губернских ведомостей».

Ганна Барвінок освіту одержувала вдома, а також у приватних пансіонах на Полтавщині (с. Кропивне, м. Конотоп). Вийшла заміж 1847 р. за П. Куліша; старшим боярином на весіллі був друг сім'ї Т. Шевченко.

Після розгрому Кирило-Мефодіївського братства виїхала до Тули — місце заслання її чоловіка. З 1854 р. жила в Петербурзі, а з 1883 р. оселилася в Мотронівці, де дожила до смерті.

Літературну діяльність Ганна Барвінок розпочала 1858 р. оповіданнями з сільського життя, опублікованими в альманахах «Хата», «Руська хата», «Рада», «Перший вінок», «Наша доля», журналах «Основа», «Киевская старина». В центрі уваги авторки — родинно-побутові стосунки, тяжка, нерідко трагічна доля жінок-селянок, зумовлена здебільшого негараздами в сім'ї та іншими побутовими обставинами. Тут вона є «повним паном форми», майстром широї ліричної розповіді. І. Франко зазначав, що Ганна Барвінок створила «ряд прочувствованих рассказов, живописующих украинскую женщину, и снискала себе почетное имя как поэт женского горя». С. Єфремов назвав її «постом горя і бідування жіночого»: «У неї трохи вужча (порівняно з Марком Вовчком. — *Авт.*) сфера творчості, обмежена психічними переживаннями жінки-селянки, але в цій сфері авторка почувала себе цілком вільно й дала низку творів чималої літературної ваги. Оповідання Ганни Барвінок — здебільшого фотографічні малюнки, мало не стенографічно записані пригоди з життя, що подають цікавий матеріал до розуміння народної психології, звичаїв.

побуту. Кращі з них — «Не було змалку, не буде й д'останку», «Перемогла», «Русалка», «Лихо не без добра», «Восени літо», «Вірна пара», «Квітки з сльозами, сльози з квітками». Так, у досить поширеному сюжеті про дівчину-сироту, яка залишилася самотня з дитиною на руках, найцікавішими, художньо досконалими є описи переживань героїні, зміна в її внутрішньому світі, в ставленні до життя і людей («Сирітський жаль», 1861). Душевні муки жінки, що терпить від знущань чоловіка-деспота, лежать в основі оповідання «Хатне лихо» (1861).

Трагізм становища героїнь нерідко поглиблює їхня лагідна, м'яка вдача, невміння відстояти себе. Критика неодноразово наголошувала, що характери у прозі Ганни Барвінок значно менше детерміновані соціальною приналежністю, соціальним середовищем в цілому. Так, в оповіданні «Не було змалку, не буде й д'останку» лірично оповідається про кохання Зінки, вільної козачки, та кріпака Федора — зародження його, поезію перших побачень, гіркоту вимушених розлук і радощі тихого родинного життя (сюжет близький до «Козачки» Марка Вовчка, але без його соціальної підоснови). Причиною трагічних переживань героїв Ганни Барвінок є здебільшого явища морального та естетичного плану: погляди старшого покоління на нерівний шлюб, однозначно негативне ставлення до порушення звичаїв, тяжка доля (передчасна смерть, гірке вдівство й сирітство), а не кріпацьке, підневільне становище героїв. Згадувані в оповіданні факти гуманного, людяного ставлення панів до селянської пари радянська критика трактувала як відхід від істини, «ділічне світло», що протиставляє прозу Ганни Барвінок «соціально-викривальному характерові прози Марка Вовчка».

З оповідань Ганни Барвінок постають виразні картини селянського (здебільшого кріпацького) життя, змальовані з широким використанням фольклорно-етнографічного матеріалу. Героїні ряду оповідань письменниці («Сирітський жаль», «Не було змалку, не буде й д'останку», «Молодича боротьба», «П'яниця», «Жіноче бідуння», «Хатне лихо») не завжди тихі й покірливі. В особливій м'якій жіночій манері вони виявляють і високу гідність, і духовну красу та волю. Такі Параска Духанівна («Хатне лихо»), Стеха («П'яниця»), Хари-

тина («Перемогла»), героїня «Молодичої боротьби». В ім'я родини, близьких, а особливо дітей вони здатні перетерпіти все, піти на справжнє мучеництво, на самопожертву.

Основною прикметою прози Ганни Барвінок є її народна мова, вільне володіння стихією народної творчості взагалі. Саме народні українські пісні, яких чимало записала письменниця, лягли в основу низки її оповідань, неопублікованої драми «Материнська помста».

Рукописна спадщина Ганни Барвінок зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України та Чернігівському літературно- меморіальному музею М. М. Коцюбинського.

Літ.: Грінченко Б. А. А. М. Куліш, Ганна Барвінок. Чернівці, 1901; Чубинський В. Ганна Барвінок // *Барвінок Ганна*. Вибрані твори. К., 1927; Денисюк І. Талант без талану // Вітчизна. 1968. № 12; Коломієць В. В. Дзвонар народного пробудження // Дивослово. 1994. № 1; «Залишаюсь глибоковідданим...»: Листи В. Горлянка до Г. Барвінок // Хроніка 2000: Наш край. К., 1993. Вип. 1—2.

Л. Дем'янівська

БАРВІНСЬКИЙ ВОЛОДИМИР

(псевд. — Барвінок Василь, Ришмидинов та ін.; 25.11.1850, с. Шляхтинці, тепер с. Гніздичка Тернопільського р-ну Тернопільської обл. — 03.11.1883, Львів) — журналіст, письменник, громадсько-політичний діяч.

Редактор журналу «Правда» (1876—1880), який в часи переслідувань і заборон українського слова в Російській імперії друкував на своїх сторінках твори письменників-наддніпрянців, засновник, видавець і редактор газети «Діло» (1880—1883). Виступав у періодиці зі статтями, оповіданнями, повістями. Його проза позначена впливами мелодраматизму, схильністю до моралізаторства (повісті «Скошений цвіт», 1877; «Сонні мари молодого питомця», 1879; оповідання «Химерні любові», 1872; «Мужик і пан», 1872; «Безталанне сватання», 1876). В. Барвінський — автор літературознавчих і публіцистичних праць: «Поезія Т. Шевченка, а наше народне життя» (1878), «Огляд творчості І. Крашевського» (1879), «Споминок молодих літ» (1874). Його перу належать і декілька просвітянських брошур.

Літ.: Споминки про життя і діяльність Володимира Барвінського. Л., 1884; Франко І. Нарис історії україно-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К., 1984. Т. 41.

О. Хоменко

БАРВІНСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР (псевд і крипт. — Подолянин; А.; Олег; Александер Б.; Австрієць; Олекс. Барв.; Ол. Барв. Ол. Б.; Б-ський Олександр; Б-ський Ол. Б-нський, Олександр Гр-ч; Барв. Ал. О. Б.; 08.06.1847, с. Шляхтинці, тепер Гнізничка на Тернопільщині — 25.12.1926, Львів) — громадсько-культурний діяч, педагог, історик літератури, редактор, публіцист.

Народився в багатодітній родині священика. Початкову освіту здобув у сільській школі. З 1865 р. — студент філософського відділу Львівського університету. Ще студентом виявив неабиякі літературно-наукові здібності (зокрема, інтерес до історії України та історії української літератури). У «Правді» 1867 р. опублікував свою першу історичну розвідку «Гуня і Острианин», активно дописував до газети «Діло».

У ці ж роки, листуючись з белградським професором С. Новаковичем, надсилав йому твори Т. Шевченка, Марка Вовчка, де вони у перекладах сербською мовою друкувалися в журналі «Віля». Твори сербських авторів перекладалися українською мовою і виходили у Львові.

По закінченні університету (1868) працював у Бережанах заступником вчителя; з 29 серпня 1871 р. — старшим учителем у Тернопільській учительській семінарії.

У 70-х роках подорожував по Буковині, заснував там з братами Воробкевичами альманах «Руська хата» (1877). Мав досить тісні контакти з віденським журналом «Біе КсГогт», у якому протягом 1874—1880 рр. опублікував кілька десятків статей, здебільшого історико-етнологічного характеру.

У 1882—1883 рр. на сторінках «Діла» О. Барвінський вів огляди літературної і громадської роботи галичан. Відтак вийшла окрема збірка «Літопись суспільної роботи і сили русинів австрійських» (Л., 1885). Саме в «Ділі» за 1880—1883 рр. під псевдонімом Подолянин надрукував цикл статей з культурно-освітнього поля — «Наші народні хиби і потреби», «Реформа

народних шкіл», «Організація суспільної праці русинів» та ін. Працював у товариствах «Просвіта», «Руська бурса», «Руська бесіда», брав участь в організації на Поділлі читалень, гуртків, хорів, видавав популярні книжечки для народу.

1891 р. О. Барвінський увійшов до Палати послів Державної Ради у Відні і став членом Українського клубу, який проголосив, що боронитиме права та інтереси українського народу для його національного, політичного, економічного й культурного розвою. 1894 р. О. Барвінський став послом до галицького сейму. І в Державній Раді, і в сеймі часто виступав у парламентських дискусіях, коли йшлося про економічне піднесення селянства, про культурні потреби українського народу в Галичині. Домагався заснування українських народних і промислових шкіл, гімназій та університетських кафедр, обстоював самостійність українського народу і його мови, причому не лише в місцевій пресі, а й у парламентських установах, шкільній раді та іноземних виданнях, зокрема в німецькій і чеській періодиці.

14 жовтня 1896 р. О. Барвінський приступив до заснування політичного товариства «Католицький Русько-народний Союз». На початку XX ст. створив партію «Християнсько-суспільний Союз».

У літературно-педагогічній, народознавчій діяльності О. Барвінський ратував за найтісніші зв'язки з Наддніпрянською Україною, з ученим світом Європи. Зав'язав контакти з видатними громадськими діячами В. Антоновичем, Т. Рильським, О. Копиським, І. Нечуєм-Левицьким, М. Старицьким, П. Кулішем, М. Лисенком.

О. Барвінський активно впроваджував у школи українську мову, здійснив заміну етимологічного правопису на фонетичний, чим зазначив окремішність і самостійність нашої мови. Саме він запровадив у шкільних підручниках термін «українськоруський». О. Барвінський — автор багатьох посібників, підручників, хрестоматій з української літератури від початкових шкіл до гімназій і вчительських семінарій.

Переїхавши до Львова (1888), вчений активно працював в «Українському педагогічному товаристві» (у 1891—1896 рр. — його голова). Саме з його ініціативи 1892 р. Товариство ім. Шевченка було реорганізоване й перетворене на наукове (голо-

вував у ньому в 1893—1897 рр.). 1899 р. О. Барвінського іменовано дійсним членом Товариства у філологічній секції. За його редакцією вийшли перші чотири томи «Записок Наукового товариства ім. Шевченка». Пізніше став головою мовної та археологічної комісії Товариства і залишився ним до кінця життя.

Статті, нариси, полемічні виступи, огляди й коментарі О. Барвінського з історії літератури, етнографії, мовознавства друкувалися в українських, польських, німецьких газетах, у «Записках Наукового товариства ім. Шевченка», виходили окремими виданнями. З оригінальних наукових досліджень особливої оцінки заслуговує його науково-популярна книга «Ілюстрована історія від найдавніших до нинішніх часів після руських та чужих істориків, з двома історичними картами й 40 ілюстраціями» (1890).

Історичні праці О. Барвінського «Історія Русі», «Споминка з життя Івана III Собеського» (1883), «Ставропігійське Братство Успенське у Львові, його заснування, діяльність і значення церковно-народне» (1886), «Данило, король руський» (1890), «Початок Галицького князівства» (1890), «Історичний огляд засновин Народного Дому у Львові» (1908) та інші мають і сьогодні велике пізнавальне значення.

Літ.: *Барвінський О.* Спомини з мого життя // Самі про себе: Автобіографії видатних українців XIX століття. Нью-Йорк, 1989; *Павлишин С.* Пам'ять роду і народу // Дзвін. 1993. № 4—6.

В. Качкан

БАРОКО — історико-стилістична доба в мистецтві XVI—XVIII ст.

Було поширене в Європі, у тому числі в Україні, де здобуло свою модифікацію, яка позначається терміном «українське бароко». Фактично спричинилося контрреформацією другої половини XVI ст., що зумовила значні зміни в суспільно-естетичному баченні й розумінні світу, тобто культура бароко характеризується рядом світоглядних ознак і познач суто формальних. Бароко, з одного боку, було запереченням антропоцентричного світу ренесансного гуманізму, заснованого на принципах розумності й гармонії, а з іншого боку, стало його продовженням у часі

(так званий бароковий класицизм). Людина бароко бачила світ у контрастах і суперечностях, бо жила в добі суспільних катаклізмів, через що світ відчувала як змінний, нетривкий, ворожий добрим людським помислам, хаотичний, повний тривоги, відчуття смерті та марноти життя. Із суспільно-світоглядного погляду українське бароко утворилося при з'єднанні ренесансної традиції, що її культивувала так звана католицька русь, і місцевої середньовічної на формах, створених у Київській Русі-Україні. Формуванню бароко сприяв вплив західноєвропейського, насамперед польського, мистецтва. Культура бароко творилася в літературі, театрі, архітектурі, музиці, гравюрі та живопису.

Літературне бароко в Україні поділяється на ряд підвидів: поезія, проза, драматургія та наука (перші три підвиди включались у науку, однак С. Почаский у «Евхаристиріоні» мистецтва від науки відрізняє). Наука поділялася на філософію та богослов'я, хоча до неї входили граматики, риторика, діалектика, математика, астрономія і наука співу. Поезія регламентувалася наукою поезії (поетики), проза — наукою риторики, філософія мислила про світобудову, богослов'я — про Бога. Богослов'я було формальне (тлумачилися догмати віри), полемічне (релігійні змагання) та учительне (тлумачилося Святе Письмо). Поезія бароко характеризувалася різноманітністю системи жанрів і тематичних структур, зв'язана з розвитком силабічного віршування; крім того, існувала стара традиційна поезія візантійського зразка та ренесансна (від латиномовної поезії: гексаметри, сапфічний вірш). Поезія цього часу має характерні особливості: створювалися вигадливі поетичні образи та віршові структури; вірш наповнювався, по-перше, релігійними мотивами, відтак творився значний масив релігійної, культової поезії: псалми, канти, твори на теми Святого Письма, про Богородицю, Ісуса Христа, святіх, ікони, по-друге, античною символікою та міфологією (вищу точку останнього явища фіксуємо наприкінці XVII ст.). По-третє, творилися студні (сороміцькі вірші), пародії на духовний вірш, поетичні травестії (гумористичні та серйозні), вірш світський (пісня світова), що міг часом існувати як переспів релігійного і навпаки, поезія гумористична й сатирична, дяківська (нишинська) тощо.

Поетія творилася з використанням філософських знань свого часу (розміслово-медитаційна лірика про людину і світ, космос, богів) та богословського знання (полемічна поезія, релігійна, на теми Святого Письма, учительна тощо). Розрізняємо різні суспільні шари творення: елітарний (вище духовенство, поети з осередків, що збиралися навколо мецената), шляхетська поезія (здебільшого польсько-українська), міщанська й народна (пісні, гумористичні твори, пародії), школярська (створена в навчальних осередках, в нижчих колах духовенством). Особливого розвитку набула героїчна поезія: батальна, політична, виклади історії, присвяти героїчним особистостям тощо.

Проза розвивалася в Україні специфічно. Роман і повість у сучасному розумінні не творилися. Оповідання існувало агіографічне, апокрифічне, генеалогічне, духовне, переклад на прозу поетичних творів, прозаїчна байка, художні вставки до літописів, переспіви мандрівних сюжетів, проза релігійно-навчального характеру, описи чуд із містичними елементами. Ширші форми були такі: повість літописна, сказання, хроніки, діаріуші, родинні й монастирські літописи, компілятивні, регіональні. Художня проза українського бароко не відірвалася, як поезія, від прикладних потреб і часто слугувала матеріалом для історичних, богословських, філософських, наукових та агіографічних писань. У навчальному процесі вона входила в курс риторики, через що культивувала слова, промови, проповіді, передмови, листи, полемічні трактати тощо. Інтенсивно розвивалася публіцистика, зокрема полемічна, історичні пригадування тощо.

Не відірвалася від школи (нижча, колегії, академія) й драматургія, а з нею театр, хоч окремі інтермедійні п'єски ставилися й поза школою; професійні трупи з'явилися лише наприкінці XVIII ст. Шкільний театр розробляв форми релігійної драми на біблійні чи агіографічні теми (про святих), започатковано було історичну драму. Репресійні заходи щодо української культури з боку російського царату (від Петра I і далі) припинили розвиток вітчизняної літератури у XVIII ст., через що в Україні не відбулося переходу до класицизму, просвітницька література не відійшла від барокових форм і мотивів.

Пережиткові форми псевдокласицизму (бурлеск і гумористична травестія) набули форми змішування класицизму з бароко і стали явищами його виродження. Українське літературне бароко перенесло частину форм у XIX ст., частково їх засвоїли романтики, на початку XX ст. воно відродилося як необароко.

Архітектурному бароко (від другої половини XVII ст. до XIX ст.) притаманні експресивність, контрастність і взаємозаперечність; велика увага приділялася декоративним прикрасам, формам заломів стін, вікон, порталів. Створювалися барокові архітектурні ансамблі (монастирі), в барокові шати вдягалися великі міські храми, давні церкви Київської Русі-України; особлива увага надавалася організації внутрішнього простору барокового храму, який міг бути і кам'яний, і дерев'яний. Храм ніби пристосовувався до людини, пригортав її духовним помислам. Визначні зразки цього стилю подибуємо в Києві, Харкові, Новгород-Сіверському, Глухові, Лубнах, Козельці тощо. Храм мав на меті заспокоїти, а заодно й одухотворити людину.

Подібним цілям служила й барокова музика, провідним жанром якої був хоровий, так званий партесний (багатоголосий) спів. Музика також культивувала вишукано складні форми, хоч іноді відзначається простотою, мелодійністю та стриманістю образної структури, які ніби контрастували з житейськими й психологічними складнощами доби. Зате саме партесний спів освоював складні, надчуттєві, крайні можливості людського голосу. Поряд із хоровою музикою існувала високої культури релігійна пісня-псалма (кант), що ввібрала в себе традиції світських пісень, які були надзвичайно поширені (пісні світові). Тогочасний інструментарій був напрочуд багатим. Гак, у поетичних пам'ятках згадуються скрипка, цимбали, бандура, кобза, лютня, сопілка (пищала), свирілі, найрізноманітніші флейти, органи тощо. Є зображення музичних інструментів на гравюрах, іконах, картинах. Музика була предметом вивчення у школах, зокрема в Київській академії, яка мала свій оркестр і хори. Розвивала свої традиційні наспіви й Києво-Печерська лавра. Музика вивчалася і в нижчій школі через так звані Осьмогласники. Виробилася своя співацька школа, яка пере-

Б

носила традиції і в чужі землі. Наприкінці XVIII ст. видано антологію духовних пісень із нотами «Богогласник» (300 пісень). Загалом музика супроводила барокову людину повсюди: в театральних дійствах, у танці (гайдуки, козачки тощо), існувала народна музика. Церковна музика складала гармонійну частину мистецького ансамблю храму: архітектури, живопису, різьблення, ліплення, поезії, риторичного мистецтва. Високі зразки барокової музики маємо в творчості М. Березовського, А. Веделя та Д. Бортнянського.

Живопис і графіка зумовлені, з одного боку, постанням барокового храму, як його оздоба: ікони, живописні елементи іконостасу, фрескові розписи, портрети фундаторів церков і монастирів, картини на біблійні теми; з іншого — портретами цивільними (парсуна, надгробковий, графічний тощо). Розвиток графіки пов'язаний також із книгодрукуванням: титули книжок, геральдичні зображення, ілюстрації, заставки, тези в Київській академії тощо. Вироблену культуру мали церковні іконостаси; мистецтво живопису тут поєднувалося із сницарським різьбленням, що давало напрочуд великий ефект через вишуканість і багатство форм. Відтак і образи на іконах не мали вже схематичної аскетичності, а творитися відповідно до вподобань барокової людини: поважні, в пишних убраннях на різьбленому золоченому тлі. Живопис храмів використовував елементи пейзажного і жанрового живопису, тут зображалися будинки, звірі, птахи, музичні інструменти, одяг певної епохи та її обличчя. В козацькій парсуні ці ж риси: митець не ідеалізує образу, іноді подає його модельовано, аж до шаржу, є портрети декоровані, а поруч — притемнено-аскетичні. Було створено своєрідну киево-львівську школу барокової графіки XVII—XVIII ст. Крім ілюстрацій на біблійні теми, з'являється ілюстрація світська, зокрема історична. До нас дійшли сотні імен графіків, серед них Ілля, І. Щирський, Л. Тарасевич, І. Мигура, Г. Левицький та ін. Культивується у графіці так званий бароковий символізм, особливо на зламі XVII—XVIII ст. Графіка може бути проста до примітиву, а водночас тяжіє й до особливої ускладненості, наповненості декором та символами, існує пейзажна, батальна, морально-навчальна ритина. Моральна навчальність — характерна особливість усього барокового

мистецтва. Указ про заборону книгодрукування в Україні (1720) завдав рішучого удару по книжковій графіці, через що в другій половині XVIII ст. барокова графіка вироджується у стандартизовані, хоч і вишукані форми (видання Біблії в Києві). Образотворчі форми бароко відродилися в пеобароко на початку XX ст. (Г. Парбут), а також у шуканнях авангардистів.

Українське бароко хоч і було зв'язане із загальноєвропейським, творилося в основному на православному ґрунті, що й змушувало його модифікуватися відповідно до умов, через це воно й стало самодостатнім мистецьким явищем.

Літ.: Іванько І. Про українське літературне бароко // Рад. літературознавство. 1970. № 10; Сафронова Л. Поетика славянського театру XVII — першої половини XVIII в. Польша, Україна, Росія. М., 1981; Українське літературне бароко. К., 1987; Судима М. Елементи поезії бароко в українській поезії 20-х років // Рад. літературознавство. 1988. № 6. С. 19—27; Шевчук В. Скворода-Філянський і явище українського небароко // Наука і культура. К., 1988. Вип. 22; Українське бароко. Круглий стіл ж. «Дніпро» // Дніпро. 1991. № 2; Шевчук В. Про давню українську прозу, зокрема про літописи // Слово і час. 1993. № 10; Макаров А. Світло українського бароко. К., 1994.

В. Шевчук

«БАТЬКІВЩИНА» — популярна політично-суспільна газета «иародовського» спрямування, призначена для селянства.

Виходила у Львові в 1879—1896 рр. спочатку за редакцією її засновника Ю. Романчука, пізніше — К. Паньківського. Тут друкувалися матеріали із селянського життя, оповідання Ю. Федьковича, К. Устияновича, В. Шашкевича, І. Франка, Л. Чайковського, переклади творів зарубіжних класиків. Матеріали газети відбивали в основному помірковані погляди, хоча довкола неї й точилися суперечки різних політичних партій. Так, М. Павлик, що працював у редакції в 1888—1889 рр., пізніше розкритикував угодовську платформу редакції у статті «Друкований лист до всіх русинів у Галичині».

Літ.: Історія української дожовтневої журналістики. Л., 1983; Історія української літератури: У 8 т. К., 1969. Т. 4. Кіі. 1.

Р. Мовчан

БАЧИНСЬКИЙ ЮЛАН (1870, Львів — р. см. невід., Соловки) — громадський і політичний діяч, журналіст.

Походив зі священницької родини. Світогляд формувався під впливом польського позитивізму й соціального демократизму. В історію української суспільно-політичної думки ввійшов 1896 р. працею «Цкагапа Ігесієпа» («Незалежна Україна»), в якій із соціал-демократичних позицій проаналізував галицьку дійсність і сформулював висновок про необхідність вибороти соборігу й самостійну Україну. Ця резонансна розвідка була прорецензована і схвалена І. Франком. Автор праць «Поділ Галичини» (1897), «Взаїмні відносини соціал-демократичних партій, української і польської, в Східній Галичині» (1911), «Більшовицька революція та українці» (1928).

За результатами поїздки до Північної Америки та вивчення емігрантського життя (1905—1906) опублікував книжку «Українська іміграція в З'єднаній державі Америки» (1914). З 1918 р. — член Української Національної Ради в Галичині, з 1919 — в складі дипломатичної місії УНР у Вашингтоні. 1929 р. повернувся на батьківщину, працював у видавничому відділі Української Радянської Енциклопедії. 1934 р. заарештований, засланий на Соловки, де й загубився його слід.

В. Погребенник

БЕЛЕЙ ІВАН (псевд. і крипт. — Роман Розмарин, Гнат Перевізник, їв. Б.ей та ін., 1856, м. Войнилів, тепер смтКалуського р-ну Івано-Франківської обл. — 20.10.1921, Львів) — журналіст, перекладач, критик і громадсько-політичний діяч.

Закінчив юридичний факультет Львівського університету (1880). Належав до демократичної частини студентського товариства «Академический кружок», був членом редакції журналу «Друг» (1876—1879), редагував журнал «Світ» (1881—1882), у якому виступав із сатиричними статтями й нарисами проти негативних явищ галицької дійсності («В адін час», «Песиміст найтяжчого калібру»). Тривалий час був редактором газети «Діло» (1884—1902) і її літературного додатку «Бібліотека найзнаменитіших повістей». Автор перекладів творів Педро де Аларкона, Еркмана-Шатріана, Ч. Дікенса та інших західноєвропейських письменників, численних публіцистичних, літературно-критичних

статей, нарисів, рецензій. Писав про творчість М. Гоголя, Т. Шевченка, М. Шашкевича, Ф. Ржегоржа, багато зробив для налагодження творчих зв'язків з діячами культури Ніддніпряни, листувався з М. Лисенком, О. Кониським, М. Драгомановим, І. Нечуй-Левицьким, Б. Грінченком та ін. Як журналіст і громадський діяч Іван Белей відіграв значну роль у піднесенні української національної свідомості в Галичині. З юнацьких років був організатором і активним учасником відзначення щорічних шевченківських свят. Був членом керівництва товариства «Промісвіт». Архів Белея зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка ПАН України.

Літ.: Сінько Г. Ю. Рукописний фонд Івана Белея // Рад. літературознавство. 1962. № 5; Лукич Василь. Іван Белей // Зоря. 1893. № 17.

Р. Кирчів

БЕРИНДА ПАМВО (світське ім'я — Павло; бл. 1560, Львівщина, ймовірно, с. Чайковичі, тепер Самбірського р-ну Львівської обл. — 23.07.1632, Київ) — мовознавець-лексикограф, поет, перекладач, педагог, редактор, друкар, гравер.

За національністю був, можливо, українцем, хоча румунський учений Г. Крепу вважав Памва Беринду вихідцем із Румунії. Походив, очевидно, з незаможної шляхти. Невідомо, де здобув освіту. Міг навчатися в Острозькій або Львівській братських школах, ґрунтовно займався самоосвітою. Володів, крім української, церковнослов'янською, польською, латинською й грецькою мовами. По закінченні навчання працював редактором і друкарем у Стратинській друкарні Федора Балабана (1597—1605), потім у Крилоській друкарні священника Гедеона Балабана (1606—1608). Автор ілюстрацій до видань «Божественна литурґія» (Стратин, 1604), «Молитвенник или Требник» (Стратин, 1606), «Єванґеліє учителное» (Кринос, 1606).

Після смерті своїх покровителів Федора й Гедеона Балабанів через деякий час Памво Беринда опинився у Львові, де постригся в ченці. У 1613—1619 рр. викладав у братській школі й працював друкарем у братській друкарні. Наприкінці 1610-х років на запрошення архімандрита Києво-Печерської лаври Єлисея Плетенецького переїхав восени 1619 р. до Києва разом із

сином Лукашем і Степаном Бериндою (як гадають, його братом). Працював редактором, перекладачем, друкарем, гравером, написав післямову до «Анфологіона» (К., 1619), передмову до «Номоканона» (К., 1620), післямову до «Триодіона» (К., 1627), брав участь в інших виданнях друкарні Києво-Печерської лаври. У цей час міг викладати в Київській братській школі. Восени 1620 р. здобув звання протосиогела (надав єрусалимський патріарх Феофан). Наприкінці 1624 — на початку 1625 рр. відвідав Москву, 4 січня 1625 р. був на прийомі в російського царя Михайла Федоровича Романова. В останні роки життя — архітипограф (керівник) Києво-Печерської друкарні.

Основною працею Памва Беринди, що стала одним із найцінніших надбань староукраїнської лексикографії, є «Лексіконъ славеноросскій и ймень тлькованіе», який було видано в друкарні Києво-Печерської лаври 1627 р. Над «Лексіконом...», що являє собою в основному перекладний церковнослов'янсько-український словник, Памво Беринда працював 30 років. Є тут елементи енциклопедичних, тлумачного, етимологічного, орфографічного та деяких інших видів словників. «Лексікон...» налічує 6982 реєстрових слова, складається з двох частин. У першій із них 4980 церковнослов'янських слів переююдаються книжною українською мовою, у другій («Имен тлькованіе») тлумачаться іношомовні власні назви та імена людей (2002 реєстрових слова).

Памво Беринда активно залучав і творчо використовував лексикографічні праці своїх попередників, згадуючи деяких у післямові до твору. Зокрема, це матеріали з давньоруського словника-ономастикона «Ркчъ жидовского языка...», інших давньоруських словників, «Сказанія изьявленно о писменех...» сербського й болгарського мовознавця Костянтина Костенецького (хоча напевно стверджувати не можна). Міг використати глоси, що трапляються у виданнях білоруського першодрукаря Франніска Скорини, твори «иных». Багато статей залучив Памво Беринда з «Тлькованія» Максима Грека й «Лексиса» Лаврентія Зизанія, про яких говорить із глибокою повагою. За дослідженням В. Німчука, літературними джерелами реєстру «Лексікона» були перші друковані книжки, насамперед «Острозька Біблія» (1581) і

твори, надруковані в Києво-Печерській лаврі, багато рукописних книг, серед яких — праці Фукідида, Плугарха, Арістотеля, Йосифа Флавія. Майже скрізь у словнику проставлено наголоси, інколи говориться про багатозначність слова, подекуди застосовується система посилян («зри»), можуть указуватися деякі характерні для слова граматичні ознаки.

Слова в реєстрі досить послідовно розміщено в алфавітному порядку. Церковнослов'янізми пояснюються однією лексемою, синонімічним рядом слів, рідше — описово або етимологічно. Лексикограф часто посилається на тексти Біблії та твори «отців церкви», інколи зиставляє слова різних мов (крім класичних і слов'янських, згадано угорську та італійську мови). «Лексікон...» Памва Беринди залишив помітний слід в історії української лексикографії, справив значний вплив на розвиток словникової справи в Росії і Польщі. З пошаною згадували його Михайло Андрелла, Іоаникій Галятовський, Симеон Полоцький,

Памво Беринда відомий також як автор збірки віршів «На Рождество Господа Бога... Ісуса Христа», надрукованої у Львові наприкінці 1616 р. Її присвячено львівському православному єпископові Ієремії Тисаровському. Різдвяні вірші являють собою декламацію і складаються з прологу, промов семи отроків, які славлять народження Ісуса Христа, й епілою, в якому висловлюється радість із приводу свята. У творі використано елементи розмовного стилю й побутової лексики. У віршах наявні деякі характеристичні ознаки шильної драми, зокрема дія та спів.

У збірці міститься ще декілька оригінальних віршів. Один із них («На Стефана первомученика»), як гадає В. П. Колосова, розповідав в алегоричній формі про відомого українського письменника-полеміста Стефана Зизанія. У вірші «З ляменту над Василієм Великим» використано риторичні засоби «Слова о Закони и Благодати» Іларіона, насамперед риторичні звертання й вишукані епітети.

Памво Беринда брав участь у створенні «Імнології» — панегірика друкарів Києво-Печерської лаври Петрові Могилі (із наскрізним акровіршем).

Літ.: Житецький П. Г. Нарис літературної історії української мови Е XVII ст. // *Житецький*

П. Г. Вибрані праці. Філологія. К., 1987; *Сычевская А. И.* Памва Беринда и его «Вірши на Рождество Христово и др. дщи». К., 1912; *Горецький 17. И.* Памва Беринда: його «Лексикон славеноросскій» // Укр. мова в шк. 1956. № 2; *Німчук В. В.* Памво Беринда і його «Лексикон славеноросскій и имен тлкование» // Лексикон славеноросскій Памва Беринда. К., 1961; *Коляда Г. И.* Памво Беринда — архитипограф // Книга: исследование и материалы. М., 1964. Сб. 9; История українського мистецтва: У 6 т. К., 1967. Т. 2; *Коляда Г. И.* До життєпису Памва Беринда // Рад. літературознавство. 1973. № 1; *Колосова В. П.* Из спостережень над поетичною спадщиною Памва Беринда // Рад. літературознавство. 1978. № 8; *Німчук В. В.* Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською. К., 1980.

С. Лучканин

БІЛЕЦЬКИЙ-НОСЕНКО ПАВЛО (27.08.1774, м. Прилуки, тепер Чернігівської обл. — 23.06.1856, там же) — письменник, літературний критик, мовознавець, педагог.

Народився в родині потомків козацької старшини. Виховувався в Сухопутному шляхетському кадетському корпусі (Петербург), де одержав чин поручика (1793). Служив у війську, а після відставки (1798) в чині капітана жив і служив у Прилуках — в суді, наглядачем повітового училища, педагогом приватного пансіону. Вів різнобічну просвітню діяльність: писав українською і російською мовами твори з природознавства й техніки, медицини та археології, економіки сільського господарства, укладав підручники з логіки та естетики. Був обраний членом Товариства наук при Харківському університеті (1817), згодом — Біблейського Товариства любителів російської словесності при Московському університеті (1820) та Петербурзького Вільного економічного товариства (1824). Перекладав твори західноєвропейських письменників (Ф. Шіллера, А. Лафонтена, Р. Шерідана), переробляв і переспівував твори німецьких романтиків (зокрема, «Леонору» Г. Бюргера), хоч у власних естетичних трактатах («Существенные свойства поэзии и риторики», 1821), критичних розробках од М. Ломоносова й Г. Державша («Полезно ли критиковать великих писателей», 1818) дотримувался класицистичних традицій.

Писав також оригінальні байки, балади, віршовані казки, романи, п'єси, але за життя надрукував лише вірш «Мое

счастье» (Укр. журн., 1825. № 10). У творчості одного з перших українських байкарів порушувалися проблеми гуманного ставлення до трудівників («Білка да Кроти», «Вовк да Ягня», «Гуси» та ін.), соціальні й морально-етичні проблеми («Мудрець да Старшина військовий». «Сковорода», «Пан писар»). Помітне місце серед ранніх творів нової української літератури посідає бурлескно-трагедійна жартівлива поема в стилі «Енеїди» І. Котляревського «Горпиіида, чи Вхопленая Прозерпіна» (1818 р., опублікована 1871 р., переробка поеми Ю. Луценка і О. Котельницького) «Викрадення Прозерпіни», 1795). Після смерті письменника опубліковані дві збірки: «Приказки» (К., 1871), де поряд з оригінальними байками вміщено переробки байок Л. Лафонтена, Г. Е. Лесінга, Ж. Флоріана, І. Крилова, І. Дмигрієва, а також українських казок, і «Гостинець землякам. Казки сліпого бандуриста, чи співи об різних речах» (К., 1872), зміст якої склали 15 оригінальних балад і переспівів та 23 українських казки.

Як критик П. Білецький-Носенко одним із перших привітав паростки нової української літератури, запевняючи, що «казочки Гулака-Артемовського читалися з таким же невимовним задоволенням, як «Енеїда» Котляревського... багато хто завчив цілі тиради з них». У передмові до своїх приказок він закликав письменників писати для люду й високо оцінив твори І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки, М. Костомарова, А. Метлинського, Т. Шевченка, а в статті «Про мову малоросійську» засуджував російську самодержавну політику, шовіністичну зверхність над українською мовою й літературою. П. Білецький-Носенко склав «Словник малоросійської або південно-східної російської мови» на матеріалі живіх говірок і творів українських письменників першої половини XIX ст. (записані в 1838—1842 рр.), який не втратив свого значення й донині.

Серед великої рукописної спадщини письменника — історичний роман «Зиновий Богдан Хмельницький. Историческая картина событій, нравов и обычаев XVII века в Малороссии» (1829), написаний під впливом історичної прози В. Скотта, М. Загоскіна, Ф. Булгаріна, одноактна п'єса «Йван Золотаренко» (1839), «Словарь немецких писателей»

(1816), «Словарь герменевтический, лингвистический, периодический, географический» (1832).

Літ.: *Петров Н. И.* Очерки истории украинской литературы XIX ст. К., 1884; *Известие о трудах Белецкого-Носенко «Москвитянин»*. 1855. № 8; *Маслов В. И.* Неизданный роман П. Белецкого-Носенко «Зиновий Богдан Хмельский» (1829) // *Наук. зал. Київ, ун-ту. К.*, 1954. Т. 13. Вип. 2. № 6; *Бурлеск і травестія в українській поезії першої половини XIX століття*. К., 1959; *Деркач Б. А.* П. П. Білецький-Носенко. Життя і творчість. К., 1988.

П. Федченко

БІЛИЛОВСЬКИЙ КЕСАР (псевд. — Цезар Білоло, Цезарко, Іван Кадило, 04.03.1859, с. Стополівка, тепер с. Вознесенське Черкаської обл. — 28.05.1938, Сімферополь) — поет, перекладач, видавець.

Народився в родині фельдшера. Навчався у Полтавській гімназії, закінчив гімназію у м. Дерпт (1875). Вищу освіту здобував у Дерптському, Лейпцизькому, Віденському університетах, 1883 р. закінчив Енський університет зі званням доктора медицини та хірургії.

Переклад німецькою мовою вірша Т. Шевченка «Нащо мені чорні брови» — перший друкований твір К. Білиловського, (опублікований у лейпцизькій газеті 1876 р.). У Відні зійшовся з академічним студентським товариством «Січ», друкував у його «Славянском альманахе» свої поезії. Надсилав твори до галицьких часописів «Наука», «Весна», «Світ», «Зоря», в «Труде» (1882) вийшла стаття «Несколько слов о переводе гетевского «Фауста» на украинский язык Иваном Франком».

Після закінчення навчання за кордоном через «політичну не благонадійність» для К. Білиловського не знайшлося роботи в Україні. Був призначений лікарем у м. Петропавловськ (Казахстан). Як публіцист і популяризатор української культури виступав у місцевій пресі; як автор, декоратор і режисер виступав у аматорських гуртках.

У 1882—1899 К. Білиловський жив у Петербурзі, працював у медичному відділенні губернського правління, в медичному департаменті. Цей період дуже плідний у його творчій, зокрема культурістсько-просвітницькій, діяльності. Активне листування з І. Франком, М. Лисен-

ком, Д. Яворницьким, М. Старицьким, Я. Щоголевым, В. Самійленком та іншими митцями морально підтримувало й насаджувало його. У Петербурзі він потоваришував із В. Короленком, І. Анненським, А. Майковим, М. Михайловським та ін. Вів наукову діяльність: узагальнив свої раніші етнографічні та соціологічні спостереження в статтях, другий дисертаційній роботі на звання доктора медицини. Зібрав, упорядкував і видав два випуски альманаху «Складка» (1896, 1897).

Така культурницька активність К. Білиловського привернула увагу властей, і його направили зі столиці до м. Митава Курляндської губернії (нині Латвія) помічником лікаря-інспектора. 1905 р. брав участь у революційних заворушеннях, за що його заарештовано й вислано за межі губернії. У пореволюційний час К. Білиловський працював у відділі охорони здоров'я Кримського ревкому. В 1925—1932 рр. обслуговував персонал радянських представництв у м. Решт (Персія, нині — Іран). Там виступав з літературознавчими доповідями про Т. Шевченка, М. Гоголя, М. Некрасова. Після повернення з-за кордону до останніх днів жив у м. Сімферополі.

Поетична творчість К. Білиловського невелика за обсягом. Поезія його тематично одноманітна, написана в дусі реалістичної традиції по шевченківській порі. У ній переважають патріотично-ностальгічні мотиви («З Альпів», «У батьківському краї», «Переселенці»), співчутливо-соціальні («Сиротина», «Собака», «Праведник»), є й ніжна акварельно-пейзажна лірика («Вечір», «Тиха ніч», «Ставок, мов дзеркало...»). З-поміж любовних поезій вирізняється цикл «Ользі», присвячений рано померлій дружині.

К. Білиловський одним із перших в українській літературі (слідом за А. Кримським) звернувся до східної культури. Йому належать вірші на мотиви казахського фольклору, соціально-філософська поема «Цар Джсган, або Мармуровий сон», цикл ліричних поезій «Персіяніські мотиви». К. Білиловський — автор поем «Клим Ганеба», «Халепа, або Генерал Став-Ставиця», «Ілько-фейлетоніст», «Іфігенія з Тавриди». Українською мовою перекладав твори Й. Гете, Ф. Шіллера, Г. Гейне.

У наш час поезії К. Білозерського видані збіркою «В чарах кохання» (К., 1981).

Літ.: *Дегтяров П.* Залюблений в красу рідного слова // В чарах кохання. К., 1981; *Дегтяров П.* Городовой враг Петропавловска // Простер. 1983. № 6.

Р. Мовчан

БІЛОЗЕРСЬКИЙ ВАСИЛЬ (1825, х. Мотронівка, тепер у складі с. Оленівка Борзнянського р-ну Чернігівської обл. — 04.03.1899) — громадський і літературний діяч, журналіст.

Брат Ганни Барвінок (Білозерської-Куліш) і М. Білозерського. Народився в небагатій дворянській родині колезького асесора. В 1841—1846 рр. навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету. У 1846—1847 рр. викладав історію й географію у Полтавському кадетському корпусі. Один із організаторів Кирило-Мефодіївського братства, належав до поміркованої його частини. Брав участь у створенні статуту братства, написав до нього розгорнуте пояснення, короткий записку про вивчення історії слов'ян, розробив проект створення в Україні ремісничих шкіл для юнаків козацького стану.

Був противником застосування насильницьких методів у боротьбі. Вважав за можливе через освіту й пропаганду ідей слов'янської єдності та братерської любові серед широких верств населення об'єднати слов'янські народи у федеративну державу. У 1847 р. був заарештований, після недовгого перебування під слідством у Петропавлівській фортеці засланий до Петропавлівська, де працював молодшим помічником у губернській канцелярії. 1849 р. призначено на посаду асесора Олонецького губернського правління, пізніше дістав чин титулярного радника, а в лютому 1853 р. був представлений до нагороди. Навесні 1856 р. йому дозволили переїхати до Петербурга.

У березні 1856 р. В. Білозерського призначено радником першого департаменту Петербурзької управи благочиння. У 1861—1862 рр. він — редактор журналу «Основа», що відіграв значну роль в консолідації українських сил, сприяв подальшому розвитку літератури й поживленню суспільного руху в Україні. В. Білозерський

писав статті, присвячені слов'янській літературі, вивченню української мови та історії. Після 1862 р. служив у Варшаві. Поступово відійшов від літературної роботи та активної громадської діяльності. Згодом подав у відставку, переїхав до рідного гнізда на хутір Могронівку.

Літ.: *Петров В.* Шевченко, Куліш, В. Білозерський — їх перші стрічі // Україна. 1925. Кн. 1—2; *Бернштейн М. Д.* Журнал «Основа» і український літературний процес кінця 50—60-х років XIX ст. К., 1959; *Левенець І. А.* Василь Білозерський // Укр. іст. жури. 1994. № 2—3.

С. Денисюк

БІЛОЗЕРСЬКИЙ МИКОЛА (1833, х. Мотронівка, тепер у складі с. Оленівка Борзнянського р-ну Чернігівської обл. — 11.06.1896, м. Борзна) — фольклорист і етнограф.

Брат Ганни Барвінок і Василя Білозерського. Навчався у Петербурзі. Присвятив себе журналістсько-видавничій діяльності. Редагував «Черниговские губернские ведомости», видав збірник «Южнорусские летописи, открытые и издаваемые Н. Белозерским» (1856). Чимало зібраних ним пісень уміщено в збірці А. Метлинського «Народні південноруські пісні» (1854), а приказки й прислів'я — у збірці М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864). М. Білозерський — один із перших шевченкознавців: він зібрав записи розповідей В. Забіли, М. Лазаревського, А. Лизогуба та інших приятелів Г. Шевченка і опублікував у журналі «Киевская старина» (1882, № 10) дослідження «Тарас Григорьевич Шевченко по воспоминаниям разных лиц (1831—1861)».

В архівах зберігається рукописна спадщина М. Білозерського. Так, зокрема, в ІМФЕ НАІ України є рукопис праці «Про кобзарів і список кобзарів» та інші фольклорно-етнографічні матеріали.

В. Мельник

БОБЕНКО АНДРІЙ (спр. прізви. — Бібик; 24.08.1854, с. Добренька, тепер Красноградського р-ну Харківської обл. — 1920, м. Павловськ, тепер Воронезької обл., Росія) — письменник і фольклорист.

Освіту здобував у сільській школі, потім — самотужки. Підлітком наймитовав. Зацікавившись народним мелосом.

записував пісні (частково опубліковані М. Лисенком). Працюючи кочегаром морського судна, відвідав Індію, Китай. Це розширило обрії його творчості; радянському ж літературознавству дало привід зраховувати вихідця з селянської родини до фаворизованої групи «письменників-роб глипав», хоча питома вага власне пролетарської тематики у нього незначна. Склавши іспит на народного вчителя, викладав географію в Одесі, Лубнах. Художні твори почав писати рано, про друк не дбав. Дебютував як письменник в альманасі «Рада». Впродовж 1890—1900 рр. оповідання й вірші публікувалися в періодичних («Зоря», «Літературно-науковий вісник», «По морю и суше») й неперіодичних («Розвага», «На вічну пам'ять Котляревському», «Акорди», «Українська муза») виданнях. 1913 р. в Одесі вийшла збірка поезій «Перевесло».

Традиціоналістська, реалістично-«народницька» й романтична віршова творчість письменника має лейтмотивом патріотичне почуття («Я буду щоночі літати на Україну»), ностальгію («В Італії»), гуманістичне співчуття знедоленим («Бурлака»), сподівання на краще. Поет досить щедро загалом культурного спілкування, А. Бобенко присвячував твори визначним попередникам («Над могилою Котляревського») і сучасникам («Професору В. Антоновичу», «М. Уманцю» та ін.), черпав мотиви та образи з фольклорних джерел. Новими були опрацьовані ним інонаціональні мотиви індійської ведичної гімнографії («Гімн богові Огня»), давньоперської міфології («Ормузд і Аріман»), кавказьких легенд (прозова «Тень пророка»), почасти — життя італійського простолюду («Малярія в Мареммах»). Бобенко-прозаїк також заступався за долю простолюду, вболівав за покритих, протестував проти пригноблення людини («Багата куця», «Земляк», «Сирітський будинок»), визиску та гноблення. Реалістичні оповідання й нариси письменника здебільшого являють трагедії «маленької людини», апліковані народно-стилістичними засобами. Рукописи зберігаються в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Літ.: М. К. [Комаров М.] Передне слово // Бобенко Андрій. Перенесло. Одеса, 1913; Дим Г.

(Зленко Г.) Прилучився робітник до поезії // Вітчизна. 1981. № 10.

В. Погребенник

БОДЯНСЬКИЙ ОСИП (псевд. М. Бода-Варвинець, Ісько Материнка, І. Мас-так; 12.11.1808, м. Варва, тепер смт Чернігівської обл. — 18.09.1877, Москва) — вчений-філолог, фольклорист, історик, письменник, перекладач.

Народився в сім'ї священика. Навчався у духовній семінарії в Переяславі, захопився фольклористичними студіями, брав участь в аматорських театральних виставах. У 1831—1835 рр. навчався на словесному відділі Московського університету, зблизився з М. Максимовичем та М. Гоголем. У 1837—1842 рр. перебував у науковому відрядженні за кордоном, студіював мови, літератури, історію, побут західно- і південнослов'янських народів, познайомився з Я. Колларом, П. Шафариком, В. Ганкою, В. Караджичем. Очолював кафедру слов'янської історії та словесності Московського університету, був обраний секретарем Московського товариства російської історії й старожитностей, редагував його наукове віщання «Чтения».

Почав віршування О. Бодянский під впливом сильної 'годі бурлескної традиції («На новий 1828 год», «Епітафія п'яниці», «Епітафія самому собі»). Його байки («Сухая ложка», «Орел і Черепаха») доповнюють картину розвитку цього жанру в літературі просвітительського реалізму. Вплив романтичної поетики відчутний у «Козацькій пісні», написаній у зв'язку з декларативним «відновленням малоросійських козацьких полків» у травні 1831 р. (насправді для організації царизмом додаткової військової сили для придушення польського національно-визвольного руху), у «Написі до портрета Богдана Хмельницького», «Епітафії Богданові Хмельницькому», «Кирилові Розуму». Фольклорною образністю позначений вірш «Пісні», в якому виливається біль дівчини, «година» якої минула в чеканні «козака». До особистісно-психологічної романтичної лірики належать інтимні поезії «Мадригали», «Тріолет». У книжці «Наські українські козаки запорожця Іська Материнки» (1835) у віршованій формі опрацьовано фольклорні казкові сюжети («Казка про царів сад да живую сопілочку», «Казка про

дурня да його коня», «Казка про малесенького Йвася, змію, дочку її Олесю та задніх гусенят»). Ця книжка є характерним явищем українського преромантизму, що вирізняється «національним колоритом» (І. Франко).

Фольклористична діяльність О. Бодянського розпочалася під сильним впливом збірника сербських народних пісень, виданих 1814 р. В. Караджичем у Відні, та «Малоросійській пісень» (1827) М. Максимовича. Разом із молодшим братом Федором записував народні пісні у різних регіонах Лівобережжя — у рідній Варві, в Прилуках, на Переяславщині. Як зазначав сам О. Бодянський у дисертації «Про народну поезію слов'янських племен» (1857), було записано 8000 українських пісень; до цього слід додати близько 2000 пісень, переписаних із купленої М. Максимовичем збірки З. Доленги-Ходаковського.

Широту філологічно-історичних інтересів О. Бодянського засвідчують його розвідки «Про погляди щодо походження Русі» (1835), «Розгляд різних думок про давню мову північних і південних русів» (1835), «Про час виникнення слов'янських племен» (1855). У «Чтениях» публікував багато віднайдених рукописів з історії України («Історія Русів», «Реєстри усього Війська Запорозького», «Літопис Самовидця», «Літописна розповідь про Малу Росію» О. Рігельмаіа) та української літератури й фольклору («Милость Божія...», збірник Я. Головацького «Народні пісні Галицької й Угорської Русі», «Кирило й Мефодій. Зібрання пам'яток, що стосуються діяльності святих першовчителів і просвітителів слов'янських племен», «Шестиднев, складений Іоанном Ексархом болгарським» тощо). Ці публікації супроводжувалися передмовами й коментарями вченого.

О. Бодянський є автором однієї з перших літературно-критичних розвідок про повісті Г. Квітки-Основ'яненка (1834), досліджень про «Мертві душі» М. Гоголя, про народні співанки словаків. Переклав російською мовою й видрукував низку фундаментальних праць із славистики, зокрема «Слов'янський народоопис» П. Й. Шафарика, «Критико-історичну повість минулих літ Червоної, або Галицької Русі» тощо. Популяризував творчість Т. Шевченка в західно- і південнослов'янсько-

світі, підтримував поета-засланця, надсилаючи йому книжки, листуючися з ним.

Літ.: Кондрашов П. Л. Осип Максимович Бодянский. М., 1956; Дея О. І. Фольклористична діяльність Осипа та Федора Бодянських // Українські народні пісні в записках Осипа та Федора Бодянських. К., 1978.

П. Хропко

БОДЯНСЬКИЙ ФЕДІР (1812, м. Барва, тепер смт Чернігівської обл. — 1873, там же) — фольклорист.

Народився в сім'ї священика, брат О. Бодянського. Закінчив Полтавську духовну семінарію в м. Переяславі (1834). Годі ж захопився збиранням народної творчості. Перші записи зроблено на Чернігівщині від матері, сусідів та односельців, від дядьків Іллі, що проживав у Прилуках, та Павла, який мешкав у Василькові на Київщині. У 1834—1838 рр. навчався в Київському університеті, працював учителем повітової школи в м. Лохвиця на Полтавщині (з 1844 р.), інспектором повітового училища в Прилуках (з 1852 р.). Продовжував збирати народну творчість. Одну з своїх рукописних збірок народної поезії назвав «Наські українські саги, або Малоросійські пісні, зібрані заporожцем Федором Горкавенком» (заголовок і псевдонім виникли під впливом творчості брата Осипа). Щоправда, збірка Ф. Бодянського — це не переспіви, а справжні паспортизовані народні пісні. Хоч записи народних творів були здійснені ще в 30—40-х роках, проте, за спостереженням О. Дея, збірник скомпоновано в другій половині 50-х років. До цієї збірки входять бурлацькі, гайдамацькі, рекрутські, військові й чумацькі пісні (всього 191 твір).

Другий пісенний збірник Ф. Бодянського охоплював родинно-побутові пісні (дещо з нього було опубліковано М. Драгомановим у 1895 р. та В. Гнатюком у 1914 р.), до сьогодні з нього збереглося 568 записів. Сучасна фольклористка вважає, що на свій час Ф. Бодянський зробив вдалу спробу класифікації пісень на полікритеріальній основі, тобто поєднанні функціонального, змістового й виконавського принципів систематизації матеріалу. У виданні О. Дея «Українські народні пісні в записках Осипа та Федора Бодянських» (1978) всі записи братів Бодянських

об'єднані за жанрово-тематичним принципом і з подачею варіантів окремими гніздами. Фольклористична діяльність братів Бодяньських є багатющим внеском до вітчизняної фольклористики.

Літ.: Дей О. І. Фольклористична діяльність Осипа та Федора Бодяньських // Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодяньських. К., 1978.

П. Хропко

БОРДУЛЯК ТИМОФІЙ (ТИМОТЕЙ) (псевд. — Т. Бондаришин, Т. Ветлина; 02.02.1863, с. Бордуляки, тепер Бродівського р-ну Львівської обл. — 16.10.1936, с. Великий Ходачків, тепер Козівського р-ну Тернопільської обл.) — письменник, майстер малих жанрів — психологічного оповідання та новели.

Народився в сім'ї бідного селянина. Закінчив теологічний факультет Львівського університету (1889). Вільно володів багатьма мовами, що дало йому змогу широко знайомитися з творами світового письменства в оригіналах. Був священником, вчителював у селах Галичини (Городище, Великий Ходачків).

Літературну творчість розпочав наприкінці 80-х років перекладами І. Тургенева, Ф. Достоєвського, Г. Гейне, Н. Ленау, Г. Сенкевича, К. Міксата, а також власними поезіями («Осінній сонет», «Зимові сонети», «Сівач», «Нетямущий» та ін.). У 90-х роках почав писати короткі психологічно забаралені оповідання з життя галицького селянства. У 1891—1898 рр. в галицьких виданнях (газета «Діло» та ін.) було опубліковано 22 оповідання, які згодом склали збірку «Ближні» (Львів, 1899).

Проза Т. Бордуляка тематично прилягає до творчості «покутської трійці» — В. Стефаніка, Марка Черемшини, Л. Мартовича, новелістики О. Кобилянської, О. Маковоя та інших західноукраїнських прозаїків. «Це письменник селянської праці, — зазначав С. Єфремов, — яку вміє справді опоетизувати і знайти в ній моменти високого морального і художнього задоволення». Його твори сповнені теплою ліризмом і м'якого гумору, яскраво виявленого співчуття автора до своїх героїв. «Омрійливо і люблячою рукою списує Бордуляк повсякчасне горе і скупі радощі галицького селянина, без зайвої сентиментальності та підсолодженого то-

ну, але й без тієї страшної, коли хочете, об'єктивності, на яку багаті оповідання Ковальова» (С. Єфремов). У центрі кожної новели — невелика подія, яка в нужденному житті селянина набирає часом перебільшених рис, як, наприклад, купівля корови («Дай, боже, здоровля корові»). Безмір горя й душевних мук матері розкриває ситуація, коли треба знищити батькову пам'ятку, аби натопити в хаті й зігріти хвору дитину («Для хороїо Федя»). Мрії про казкову країну «за високими горами, за широкими морями» — Бразилію, де «бездомним нетягам, безземельним халупникам, підупалим господарям», «загалом усім, хто лиш чує в руках силу до роботи», дадуть землі доброї, врожайної, скільки сам захочеш («Бери, будуйся, господарю на щастя, на здоров'я, та ще й податку не візьмуть від тебе»), передає новела «Ось куди ми підемо, небого!» Говорить письменник і про марність цих світлих надій, утопічних мрій («Іван Бразилієць»). У селянина залишається лише його убога «самітна нивка» (образ майже символічний на означення нужденної селянської долі) та «бідні», «забуті», чорні порепані руки». Деякі новели своєю емоційною забарвленістю, ліризмом наближаються до поезії у прозі («Перший раз», «Бузьки»).

Протягом перших десятиріч ХХ ст. Т. Бордуляк опублікував новели «Жура», «Перерваний страйк», «Майстер Фсдь Триндик», «Передновок», «Вістка», «Ювілят» та ін., у яких закликав «вирвати село з упадку», звільнити від злиднів, темноти, пияцтва; картав інтелігенцію за байдужість до громадських справ.

В роки Першої світової війни і наступної окупації Галичини Польшею розкривав жахи кривавої військової бійні і жорсткі окупаційні порядки. У 1903 р. в Києві вийшла збірка «Оповідання з галицького жигтя», в якій опубліковано 17 творів письменника, майстра «простих, невишуканих, та теплим чуттям огрітих оповідань» (І. Франко).

Перекладав Т. Бордуляк твори світового письменства («Елсктра» Софокла, «Змова Катіліни» Салюстія Крісни, частіша «Божественної комедії» Дайте, давньоруський епос «Слово о полку Ігоревім»).

Літ.: Лисенко Е. Тимофій Бордуляк: Літературно-критичний нарис. Л., 1960; Засенко О.

Тимотей Бордуляк // *Засенко О.* Літературно-критичні нариси і статті. К., 1962; *Приходько І.* Тимофій Бордуляк // *Творчі портрети українських письменників ХХ ст.* Тернопіль, 1993.

Л. Дем'янівська

БОРЕЦЬКИЙ ЮВ (Іван Матвійович, р. н. невід., ймовірно, с. Бірче, тепер Городоцького р-ну Львівської обл. — 12.03.1631, Київ) — давньоукраїнський письменник, перекладач, церковно-релігійний діяч.

Народився в Галичині в шляхетській родині. Спочатку навчався у Львівській братській школі, а далі, ймовірно, за кордоном. Викладач грецької і латинської мов, ректор Львівської братської школи (з 1604 р.). З 1611 р. — священник київської Воскресенської церкви, у 1615—1618 рр. — ректор Київської братської школи. 1619 р. обраний ігуменом Києво-Михайлівського монастиря; активно співпрацював з науково-літературним гуртком Єлисея Плетенецького. 9 жовтню 1620 р. висвячений на Київського митрополита, підтримував тісні контакти з запорізьким козацтвом.

Юв Борецький — автор творів церковного змісту, послань, листів, грамот. Переклав з грецької українською мовою «Лист Мелетія, святішого патріарха олександрійського, до велебіого єпископа Інатія Потія...» (Дермань, 1605), брав активну участь у перекладі з грецької на старослов'янську мову й редагуванні першого великого видання друкарні Києво-Печерської лаври «Анфологіона» (1619). Автор публіцистичного твору «Ліротестація» (1621), в якому на повний голос заявив про нерозривний зв'язок киеворуського та литовсько-польського періодів національної історії. Цей твір став своєрідним етапом у розвитку української полемічно-публіцистичної прози, переконливим свідченням високого розвитку національної самосвідомості українців у першій третині XVII ст. Деякі дослідники вважають Юва Борецького автором публіцистичного твору «Пересторога», педагогічного трактату «Про виховання чад» (1609).

Літ.: *Возняк М.* Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. Л., 1954; *Науменко Ф. І.* Педагог-гуманіст і просвітитель І. М. Борецький. Л., 1963; *Мицько І. З.* Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576 —

1636). К., 1990; *Огородник І. В., Русин М. Ю.* Українська філософія в іменах. К., 1997.

О. Хоменко

БОВОРИКОВСЬКИЙ ЛЕВКО (псевд. і крипт. №-й, Б-й, В***, Б*; 22.02.1806, с. Мелюшки, тепер Хорольського р-ну Полтавської обл. — 26.12.1889, там же) — поет, фольклорист, етнограф, філолог.

Народився в небагатій дворянській сім'ї нащадків давнього козацького роду. Навчався в Полтавській гімназії, потім на філософському факультеті Харківського університету (1826—1830). По його закінченні викладав історію, географію, російську словесність і латинську мову в гімназіях Курська, Новочеркаська, Полтави. Вийшовши в середині 50-х років у відставку, останні роки життя провів у рідному селі. Ще студентом був близький до літературного гуртка І. Срезневського, під впливом якого збирав народну поезію, захоплювався творами романтиків. Романтичні впливи позначилися на його перших творах — українській баладі «Молодиця» та російській поемі-бیلіні «Пир Владимира Великого», опублікованих у журналі «Вестник Европы» (1828). У наступні роки там же вийшли друком його українські переклади з О. Пушкіна й Л. Міцкевича, наслідування Горацію та кілька оригінальних творів, у тому числі балада «Маруся» (переспів «Світлани» В. Жуковського), що стала помітним явищем в історії українського романтизму.

Цікавими були літературні обробки українських народних казок, легенд, бувальщин («Отечественные записки», 1840). Вже ці та вміщені в «Украинском альманасе» (1831) і «Ластівці» (1841) твори («Козак», «Чорноморець», «Вивідка», «Палій», «Волох», «Розставання» та ін.) визначили те нове, що вніс Л. Боровиковський як перший український поет-романтик в українську літературу, — нові теми, мотиви, стильові засоби, ту, як він писав, «серьезіюсть, противную несправедливому мнению, что на малороссийском языке, кроме шуточного, смешного, писать нельзя». Тісним зв'язком з народною поезією, передусім із соціально-побутовою і ліричною піснею та історичними думами, позначені його поезії, в яких зображено героїчне історичне минуле («Гайдамак», «Козак», «Бандурист», «Дніпр»), романтичних героїв («Волох», «Палій»), Україн-

ську поезію збагатив новими жанрами: літературна пісня («Убійство», «Вивідка», «Материна стріча», «Розставання»), романтична балада («Маруся», «Ледащо», «Заманка», «Чорноморець»), елегійно-медитативна лірика («Журба», «Рибалка»), зразками перекладацької техніки.

Значну частину оригінальної творчості Л. Боровиковського складають літературно оброблені байки і приказки, видані з передмовою А/Метлинського під назвою «Байки й прибаютки» (К., 1852). Традиційні мандрівні сюжети, відомі ще від Езопа, оброблені в стилі Лафонтена, Лессінга з характерними для них лаконізмом та підкресленими морально-дидактичними засадами, поєднуються з питомими українськими сюжетами і специфічними для них моральними настановами та фольклорною образністю.

Цінними для розвитку української літературної мови були кілька спроб перекладів поезії та прози, зокрема повісті Є. Гребінки «Ніжинський полковник Іван Золотаренко» з додатком, замість післямови, статті «Дешо про козацтво і Україну». Ряд творів поета були досить популярні і навіть перекладались іншими мовами («Заманка», «Віщба» — чеською мовою). Відомо, що він збирав матеріали для словника української мови і зробив одну з перших в Україні спроб написати огляд рідної літератури — уснонародної й писемної.

Відсутність української періодики та відірваність від культурних центрів стримували інтенсивність літературної праці Л. Боровиковського та обмежували друкування. Значна частина його творів за життя письменника не була опублікована, а дещо й зовсім втрачено (оповідання й повісті в стилі Г. Квітки-Основ'яненка, переклади з Горация та інших, критичні статті, листування). Після смерті письменника ряд його творів побачив світ у збірниках, що виходили 1918, 1929, 1957 рр., та журналах.

Літ.: *Возняк М.* До письменницької діяльності Левка Боровиковського // ЗНТШ. Л., 1925. Т. 146—147; *Деркач Б. А.* Крилов і розвиток байки в українській дожовтневій літературі. К., 1967; *Франко І.* Дешо про «Марусю» Л. Боровиковського та її основу // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1982. Т. 33; *Яценко М. Т.* Зачинатель українського романтизму // Наука і культура. К., 1982.

П. Федченко

БРАТКОВСЬКИЙ ДАНИЛО (30-ті—40-ві роки XVII ст., Волинь — 26.11.1702, м. Луцьк) — письменник, поборник прав українського народу в Правобережній Україні.

Походив із давнього роду українських шляхтичів. Виховувався в патріотичному дусі. Здобув добру освіту, ймовірно, навчався й за кордоном. Обіймав посаду спочатку брацлавського підстоля, а потім венденського підчашого. Близько переймався підневільним становищем українського селянства на Правобережжі. Все життя боровся проти соціального й національного гніту українців, безправ'я і насильства польської шляхти. В 1702 р. брав участь у козацькому повстанні Семена Палія проти польсько-шляхетського панування. Автор відозви до православного народу Польщі із закликом до повстання. Ризикуючи життям, він сам повіз її на Волинь. По дорозі був схоплений, підданий жорстоким катуванням. Загинув у Луцьку мученицькою смертю, але з несхибним усвідомленням правильності обраного життєвого шляху. Про це написав у тюрмі в останньому своєму творі *— сновіді-заповіті для нащадків.

Д. Братковський був одним із справжніх героїв українського народу, мужнім поборником його прав. Ця яскрава постаць народного оборонця привертала увагу багатьох діячів української культури. Про нього писали М. Драгоманов, В. Липипський, М. Старицький створив драму «Остання ніч», В. Доманицький переклав і опублікував у «Літературно-науковому віснику» 35 його поезій.

Ввійшов до національної історії і як автор талановитої книги віршів «Світ, розглянений по частинах» (Краків, 1697), написаної польською мовою з використанням українізмів. Д. Братковський виступив у ній сміливим захисником усіх скривджених, бідних, поневолених, висловив своє щире співчуття й прихильність до вбогого шляхтича і простого українського селянина. Водночас викриває загарбницьку, насильницьку політику Речі Посполитої, недосконалий її устрій, антилюдяну поведінку тодішньої шляхти. Па той час це була гнівна соціальна сатира, яка могла викликати тяжкі звинувачення правлячої польської влади. Серед віршів відвертого громадянського звучання є тут і філософські розмірковування про сенс

буття, загальнолюдські проблеми. Книга видана великим на той час тиражем, вона переписувалася й поширювалася на Правобережжі.

Літ.: *Компан О.* На поклик альбатросів // Літ. Україна. 1986. 31 лип.; *Шевчук В.* Діамант у попелі (Про Данила Братковського як поета і людину) // *Шевчук В.* Дорога в тисячу років. К., 1990.

Р. Мовчан

БРАТСТВА. Наприкінці XVI ст. в Україні й Білорусі виникають численні громадсько-політичні та освітні організації, названі братствами. На межі XVI—XVII ст. братський рух стає масовим.

Братські громади існували, як правило, при православних церквах і за своїм спрямуванням та обрядовістю були до певної міри й релігійними організаціями. Все ж їхня діяльність мала здебільшого світський характер. Братства мали свою скарбницю, свій суд. Вони засновували й підтримували школи, друкарні. Деякі братства опікувалися хворими та нужденними, будували шпитали й притулки для бідного. Всі важливі питання обговорювалися на загальних зборах; тут же обиралися й чотири старші брати, які керували братством до наступних виборів. Братства посилали своїх делегатів на сейми, на власний розсуд обирали проповідників і священників, наймали вчителів і друкарів. Основну масу братчиків становили ремісники, купці та міський простолюд.

Як правило, братство отримувало свою назву від назви церкви, при якій воно було засноване. Так, найстарше в Україні Львівське Успенське братство існувало при церкві Успіння. Вже в 1585 р. тут було організовано школу. У Львівській школі вчилися й викладали такі видатні діячі української культури, як Стефан і Лаврентій Зизанії, Кирило Транквіліон-Ставровещький, Ісайя Копинський, Йов Борецький, Памво Беринда, Захарія Копистенський та ін.

Активну роль у громадському житті відіграли братства, що виникли в Рогатині, Дрогобичі, Перемишлі, Галичі, Києві, Луцьку. Окремі братства існували навіть у селах (Галичина й Волинь), були й жіночі братства. До Київського братства вступив гетьман П. Сагайдачний разом з усім Військом Запорозьким. На базі Київської

братської школи 1632 р. було створено Києво-Могилянську колегію.

У братських школах ґрунтовно вивчалися гуманітарні, зокрема філологічні, предмети — давньогрецька, старослов'янська мови, граматики, поезики, функціонував шкільний театр, що сприяло літературному процесу, поширенню освіти.

Літ.: *Солов'єв С. М.* Братчики // Рус. беседа. 1854. № 4; *Флеров И. О.* О православных церковных братствах. СПб., 1857; *Коялович М. О.* Чтения о западнорусских братствах // День. 1882. № 36—42; *Ісаєвич Я. Д.* Братства та їх роль в розвитку української культури ХУІ—ХУІІІ ст. К., 1966; *Памятки братських шкіл на Україні кінця ХУІ — початку ХУІІІ ст.* К., 1988.

В. Хабаз

БУДЗИНОВСЬКИЙ ВЯЧЕСЛАВ

(30.01.1868, с. Баворів, тепер Тернопільської обл. — 14.02.1935, Львів) — письменник, публіцист, видавець, учений, політичний діяч.

Походив із родини сполонізованого священника. Навчався в університетах Львова і Відня. Виступав зі статтями в альманасі «Товариш», газеті «Народ», в американській! «Свободі» (20—30-ті роки), у ЗНТШ. Редагував такі видання, як «Радикал», «Громадський голос», «Праця». «Ілґайшпех КогтекропслєпїлѧЦ» (Відень). Заснував двотижневик «Світ», часопис «Слово». «Шукач українського золота» (П. Карманський), В. Будзиновський причетний до входження в літературу В. Стефаніка та Л. Мартовича; про обох іоуктян залишив статті й мемуари. 1897 р. сам здобув розголос як письменник першими прозовими творами, об'єднаними в збірці «Стрімголов», «Оповідання» та «Якчоловік зійшов на пана» (всі — 1897). З 1898 р. виходять науково-популярні розвідки про панщину, Хмельниччину, гетьманів (у тому числі Мазепу), праця «Історія України» в двох томах, збірка «Козацькі часи в народній пісні».

Великий знавець історії, В. Будзиновський став автором популярних пригодницьких творів виховного значення про змагання козацтва з ворогами («Під одну булаву», «Пластун»; «Осавул Підкови». «Кров за кров», «Козак Шуба», «Волю буш козачкою», «Бранка», «Послідній Ногай». «Пригоди запорозьких скитальців», «Персі бурю» та ін.). Історичний фактаж у поєднанні з динамічною інтригою, аван-

турні перипетії на південному пограниччі України, постаті козацьких одчайдухів-героїв, натхненних дійовою патріотичною ідеєю, забезпечили письменникові ще за життя неабиякий успіх. Для прози В. Будзиновського характерні узгоджена з правдою історії нескута фангазія, добре знання традицій інонаціонального середовища (волохів, турків, татар, курдів), колоритність чи й контрастність своєрідних етнічними рисами образів (Сивенький-Мортон у «Пригодах запорозьких скитальців»), додання героями численних небезпек завдяки особистій мужності й винахідливості, дотримання лицарського кодексу честі. В 20-х роках об'єднав ці твори в збірку «Віра батьків» (1924), «Опришок та інші оповідання» (1927). Письменникові належать також кілька п'єс («З живого ведмедя», «Радник заручився»). Вони виявили гумористичний хист, уміння драматурга вибудувати колізії й розкрити характери.

За останні десятиліття твори В. Будзиновського не перевидавалися. Значна їх частина залишається в рукописах, є мало відомою й малодослідженою. Будзиновський-українознавець — автор історично-економічних розвідок «Панщина, її початок і скасування», «Аграрні відносини в Галичині». Був також одним із організаторів «Союзу визволення України», що патріотично виховував українських полонених вояків із російського війська. Очолював націонал-демократичну партію і представляв її в австрійському парламенті (1907—1918), Українську партію праці. Зазнав еволюції в політичних поглядах: від ідей радикальної партії через симпатії до соціалізму (деякий час друкувався в радянськомі журналі «Нові шляхи») — до національної ідеї.

Літ.: Франка І. Козацькі часи в народній пісні з замтками В. Будзиновського // Збір. творів: У 50 т. К., 1982. Т. 37; Горак Р. Перехресні стежки Вячеслава Будзиновського // Будзиновський В. Осавул Підкови. Л., 1990.

В. Погребенник

«БУКОВИНА» — громадсько-культурна газета, орган буковинських народів — прогресивного суспільно-політичного угруповання.

Виходила в Чернівцях заходом товариства «Руська бесіда» протягом 1885—

1910 рр. спочатку двічі на місяць, у 1892—1895 рр. як тижневик, у 1895—1897 рр. чотири рази на тиждень, згодом з'являлася тричі на тиждень. Протягом 1911—1912 рр. не друкувалася. Наступні два роки функціонувала під зміненою назвою «Нова Буковина». У 1915—1918 рр. під відновленою назвою виходила у Відні. Спочатку редакція зазначала: «Часопись політична і наукова для народу руського» (1886—1909), згодом констатувала: «Орган української поступової партії». Останні роки свого існування була органом «Союзу українських послів на Буковині».

Відоображаючи буття насамперед буковинського краю, газета вже з першого року існування задекларувала, що в міру своїх сил буде «подавати вістки про духовне життя галицьких, угорських і на Україні жиючих братів наших, належачих до одної і тої ж самої великої родини — вірних синів одної рідної неньки нашої Матері-Русі» (вступна стаття «Родимці» до першого номера газети за 1885 р.). Водночас газета вважала своїм обов'язком цікавитися, як зазначалося в цій же статті, «справами наших слов'янських братів, іменно тих, з котрими призначила нам судьба жити на одній землі, ділити з ними радість, смуту і щасливі дні».

«Буковина» пройшла різні періоди свого існування, в ній виступали із статтями, художніми творами громадсько-культурні діячі й письменники різних поглядів, естетичних уподобань, яких об'єднувала ідея служіння народові в умовах свобод конституційної Австро-Угорщини, що часто порушувалися місцевими урядовими структурами. Будучи лояльною до офіційних властей, газета водночас виступала з критикою державних установ та інституцій, що ущемлювали права українського населення, відстоювала його інтереси на ниві національної освіти й культури, сприяла поглибленню патріотичних почуттів буковинців як частини всього українського народу. «Буковина» наприкінці XIX — на початку XX ст. багато уваги приділяла політичним подіям у Великій Україні, зокрема підтримувала волелюбні прагнення східноукраїнських братів, вмістила багато публіцистично-політичних матеріалів про піднесення революційного руху 1905—1907 рр. Вона викривала гнобительську політику царських властей па західноукраїнських землях у період

Першої світової війни, коли на певний час Галичина й Буковина опинилися під окупаційним режимом монархічної Росії. У цей час дала себе взнаки виразно австрофільська орієнтація газети, що відбивала точку зору насамперед «Союзу українських послів на Буковині», який функціонував у Відні.

Якщо в політичних питаннях газета певною мірою залежала від офіційних урядових структур, зокрема буковинського крайового союму, членом якого був один з керівників газети С. Смаль-Стоцький, то в питаннях культури й літератури «Буковина» послідовно обстоювала важливість розвитку українського письменства як могутнього джерела національної свідомості, всіляко підтримуючи творчість багатьох митців з усіх материкових земель. Важливу роль у становленні і функціонуванні газети відіграли письменник, літературний критик Ю. Федькович, що був першим її редактором (1885—1888), публіцист, один з активних авторів газети І. Тимінський, педагог-літератор, один з редакторів «Буковини» О. Попович; біля джерел видання на початку його існування стояли письменники й публіцисти П. Кирчів, С. Дашкевич.

На повий, вищий громадсько-культурний і художній рівень газету підніс О. Маковей, що опублікував тут сотні статей, художніх творів — і власних, і інших авторів, об'єднавши навколо видання чимало талановитих митців (О. Кобилянська, Д. Лукіянович, С. Яричевський, Т. Галіп, Є. Ярошинська, І. Карбулицький, С. Канюк та ін.). За часів редагування О. Маковея у газеті вийшли його оповідання «Клопоти Савчихи», «Вуйко Дорко», цикл іронічно-саркастичних віршів «Подорож до Києва», десятки літературно-критичних нарисів про О. Кобилянську, І. Франка, А. Чайковського та ін. Регулярною була рубрика «З життя», під якою в дотепній гумористичній формі висвітлювалися наболілі громадсько-культурні питання. Письменник зробив з «Буковини» наполовину літературний часопис, де друкувалися не лише новели, оповідання, вірші, а й поеми, повісті, тобто твори великого обсягу. Саме тут уперше був надрукований такий знаний твір О. Кобилянської, як повість «Царівна». Традиції Ю. Федьковича й О. Маковея, які багато уваги приділяли питанням літератури, продовжив

Л. Турбацький, що стояв на чолі видання в 1898—1899 рр. Йому належать статті про українських і зарубіжних авторів, переклади зарубіжних письменників. Надбанням української літературної критики є його розвідки «Іван Франко» (1898), студії творів О. Кобилянської.

З «Буковиною» тісно співпрацювали І. Крушельницький, О. Луцький, А. Кримський, Б. Грінченко, Я. Весоловський, В. Щурат та інші літератори. Постійно газетою опікувався С. Смаль-Стоцький, допомагаючи їй вирішувати організаційні та фінансові справи. На сторінках цього видання він опублікував чимало науково-популярних статей, / (о надбанні газети належать виступи О. Конпського, В. Самійленка, Марка Черемшини, Г. Хоткевича, переклади творів багатьох зарубіжних письменників (О. Пушкін, М. Лермонтов, М. Твен, Р. Берне, Е. Золя та ін.). У перекладі В. Сімовича «Буковина» надрукувала навіть роман Л. Толстого «Воскресение» (під назвою «Відродження»).

Газета намагалася знайомити своїх читачів з творами різних художніх напрямів, у тому числі модерністських (О. Луцький, Б. Легший, П. Карманський та ін.). З приводу тих чи інших публікацій «Буковини» зав'язувалися дискусії, у яких брали участь М. Драгоманов, О. Маковей, І. Франко, Леся Українка та інші діячі, що активізувало обмін думками на громадсько-культурні теми. У газеті дебютували Д. Загул та В. Кобилянський («Нова Буковина», 1913). «Буковина» мала літературно-наукові додатки — два випуски збірника «Зерна» (1887—1888), тижневик «Неділя» (1895).

Газета відіграла визначну роль у пропаганді на Буковині української класичної спадщини, зокрема творчості Т. Шевченка, Ю. Федьковича, Марка Вовчка, П. Грабовського, Лесі Українки. Вона була активним стимулятором розвитку художнього процесу на західноукраїнських землях, підтримувала українське слово, що за умов тяжких цензурних переслідувань прагнуло самоутвердитися в Східній Україні, була одним із мостів творчого взаємозбагачення української та інших літератур. Будучи літописом громадсько-культурного життя краю, «Буковина» аналізувала й осмислювала широкий спектр подій свого часу, сприяла піднесенню національної самосвідомості українського населення Буковини, утвердженню духовної єдності і

спільності з іншими частинами України. Особливо вагомий внесок газети у розвиток освіти, культури й мистецтв.

Літ.: *Погребенник Ф. П.* Юрій Федькович і газета «Буковина» // Рад. літературознавство. 1966. № 4.

Ф. Погребенник

БУТОВИЧ ГРИГОРІЙ (рр. нар. і см. исвід.) — давньоукраїнський поет першої половини XVII ст.

У 1642 р. був студентом Замоєїської академії. Цього ж року видав у Львові віршований панегірик Львівському єпископу Арсенію Желиборському «Єводія або солодкопахнучий дозрілий в молодому віці його милості отця Арсенія Желиборського, з ласки Божої єпископа Львівського, Галицького і Кам'янець-Подільського, духовних цігот Запах...» Це — єдиний твір Г. Бутовича, що дійшов до нашого часу. **Він** є свідченням засвоєння тогочасними українськими літераторами стилістичних принципів бароко. Є припущення, що Бутоїшч — поет і Бутович — церковно-релігійний і громадський діяч, один з прибічників гетьмана І. Брюховецького, — одна й та ж особа.

Літ.: *Студинський К.* Три панегірики XVII в. // ЗНТШ. 1896. Т. 12; Українська поезія: Середина XVII ст. К., 1992.

О. Хоменко

БУЧИНСЬКИЙ-ЯСКОЛЬД ОЛЕКСАНДР — (рр. нар. і см. невід.) — поет другої половини XVII ст.

Міг навчатися в Києво-Могилянській колегії, викладав у Новгород-Сіверській школі, з 1700 р. — у Чернігівському колегіумі. Належав до літературного осередку, що групувався навколо Лазаря Барановича. Інших відомостей про життя й літературну діяльність О. Бучинського-Яскольда немає. Відомо, що 1678 р. видав польською мовою панегірик, присвячений гетьману України І. Самойловичу, «Чигрин, прикордонне місто в тяжкій турецькій облозі». У праці відображено героїчну оборону Чигириня об'єднаним українсько-російським військом від турецько-татарської орди на чолі з великим візиром Ібрагімпашею. Автор згадує успішні битви співвітчизників за часів київського князя Володимира Святославича, переможну Хотинську війну, з боєм говорить про гетьманські «усобиці». Для панегірика характерні часті звертання до Бога, численні ремінісценції з аптечної міфології (влучно порівнюються ворожі орди з гідрою), вишукані епітети й порівняння (згадуються Юпітер, син бога сонця Геліоса Фаетон, морський бог Тритон, крилатий кінь Пегаста ін.). Двічі наводить фрагменти панегірика в своєму літописі Самійло Величко, називаючи його автора «козарським (козацьким) панегіристом».

Літ.: *Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д.* Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні. Л., 1981. Кн. і; *Маслюк В. П.* Бучинський-Яскольд Олександр // УЛЕ. К., 1988, Т. 1; *Шевчук В. О.* Співці музи роксоланської в Чернігові // *Шевчук В. О.* Дорога в тисячу років. К., 1990; *Шевчук В. О.* Давня українська поезія як речник державотворення // Розбудова держави, 1993. № 11.

С. Лучканин

В

ВАГИЛЕВИЧ ІВАН (псевд.: Даліюор Вагилевич, Волк Заклика, Далибор; 02.09.1811, с. Ясень, тепер Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл. — 10.05.1866, м. Львів) — поет-романтик, філолог, фольклорист, етнограф, громадський діяч.

Навчався в Станіславській гімназії, Львівській семінарії з одночасним прослухуванням курсу філософії в університеті. Був одним із ініціаторів творення гуртка «Руська трійця*», видання альманаху «Руська Дністровая» (1837), в якому вмістив як передмову до публікованих народних пісень свою статтю «Передговор к народним руським пісням» і власні романтичні балади «Мадей» та «Жулин і Калина». Виконуючи народознавчу програму гуртка, здійснив кілька фольклористично-етнографічних мандрівок по селах між Сяном і Віслою (в околицях Перемишля, Пшеворська, Ярослава) та бойківського Прикарпаття. При зустрічах з селянами вів досить гострі розмови на політичні теми, за що був затриманий поліцією. Ретельно вивчав життя й побут населення Гуцульщини.

Зібраний фольклорно-етнографічний матеріал І. Вагилевич узагальнив у кількох розвідках, опублікованих у пражському «Часописі Чеського музею»: «Гуцули, мешканці східної частини Карпатських гір» (1838, 1839), «Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині» (1841). Залишилася незакінченою його польськомовна розвідка «Лемки, мешканці західного узгір'я Карпат» (1841 р.) надрукована 1965 р.), котра мала увійти у триптих його досліджень про етнографічні групи українців Карпат. У 1841—1844 рр. у варшавських і львівських

наукових виданнях надрукував кілька фольклористичних нарисів («Похорон у слов'ян», «Шолудивий Бупяк», «Скеля в Уричі»), 1845 р. у Львові вийшла окремим віщанням його польськомовна «Грамматика малоруської мови, складена в Галичині».

За зразком словника сербської мови, упорядкованого В. Караджичем, І. Вагилевич підготував цінну лексикографічну працю «Словар южноруського язика», який умістив більш як 10 000 українських лексем, однак вона так і залишилася в рукописі. Посмертно (1936) частково було опубліковано М. Возняком польськомовне дослідження Вапільевича «Розвідки про півдешгоруську мову», виконане в 1841—1849 рр. Учений працював також над дослідженням символіки в слов'янських піснях.

Фольклористично-етнографічна та філологічна діяльність І. Вапільевича у 30—40-х роках засвідчує його свідому працю на українській ниві. У листі до М. Погодиш він високо оцінював стародавню народігу поезію, зазначав, що вона «пробудила» його душу, «дала перо в руки». Ідею української національної єдності акцентує і в листі до М. Максимовича: «Ми єсмо южгюрусини... Оце ж ми всі — із-за Бескиду, від Тиси, з-поза Сяну і по Серету — з братією нашою задніпровую складаємо одне суцество, де взаїмна перейма, лиш очутивши душевну замітність, грає повною жижшо... Геть перегоди, бо не їм псувати суцество народу». У 1848 р. І. Вагилевич редагував газету «Дневник руський», засновану львівською культурно-політичною організацією, яка відби-вала інтереси сполонізованої західноукраїнської інтелігенції. Газета друкувалася

спочатку польським алфавітом, згодом — кирилицею і ставила своїм завданням зближення українців і поляків у Галичині, маючи на меті відновлення польської держави, в якій український народ нібито зміг би цілковито виявити себе. Так поступово І. Вагилевич почав підпадати під вплив польських шляхетних кіл. Щоправда, в цій же газеті була надрукована його стаття «Замітки о руській літературі» (1848), котра була першою спробою нарису історії українського письменства — від давньокітївських пам'яток до середини ХІХ ст.

Початок літературно-художньої творчості І. Вагилевича припадає на середину 30-х років, коли було написано романтичні балади «Мадей» і «Жулин і Калина», основані на фольклорно-міфічному матеріалі і стилізовані під народні пісні. У першій опоегизовано ватажка «гарних легіників», що веде боротьбу з іноземними напасниками. Образ героя окреслюється романтичними барвами: куди він махне «ясним мечем», «кров рікою точить», куди «ратищем засвище — кінь їздця волочить». Увесь твір, незважаючи на поразку верховинців, наснажено пафосом героїчної боротьби проти поневолювачів, у ньому відчуваються ремінісценції з «Слова о полку Ігоревім». Балада «Жулин і Калина» розгортає інтимну телгу, причому в її реалізації помітний вплив «Світязянки» А. Міцкевича.

Оригінальна творчість І. Вагилевича поєднувалася з перекладацькою діяльністю: 1838 р. в «Часописі Чеського музею» були надруковані переклади трьох фрагментів з «Краледвірського рукопису» В. Ганки, «Суду Любушиного» з його ж «Зеленогірського рукопису». І. Вагилевичу належать переклади восьми сонетів з поеми Я. Коллара «Донька Слави». Ще 1835 р. І. Вагилевич здійснив прозовий переклад «Слова о полку Ігоревім» (надруковано 1884 р. під назвою «Повість о полку Ігоревім»): це був перший (дещо раніше виконаний переклад М. Шашкевича не зберігся) переклад староруської пам'ятки українською мовою (шкода, що він не став тоді фактом літературного життя, не вплинув на національне відродження галичан). Давньоруську пам'ятку письменник трансформував і польською мовою. У співстворстві з А. Бельовським 1840 р. переклав польською мовою «Повість врем'яних літ» (надруковано 1864 р. під назвою «Нестор»), а також здійснив варіант перекладу цього

літопису українською мовою (надруковано латинкою П. Свенціцьким у часописі «Ївію» в 1866—1867 рр.).

І. Вагилевич писав і польською мовою. Ці твори укладено в чотири групи: «Думки» (ліричні вірші), «Думи» (поезії в прозі), «Епіка» (фрагмент з віршованої повісті «Упир»), «Драми» (фрагмент п'єси «Марія»). За своїми мотивами, тональністю, образністю і ліричності, й епічні твори виконані в романтичній манері.

Життя й діяльність І. Вагилевича покладені в основу повісті польського письменника Я. Захар'ясевича «Учений» (1885).

Літ.: Франка І. До біографії І. Вагилевича // Збір. творів: У 50 т. БУ, 1982. Т. 37; Шалата М. Народними піснями зачарований // Народні пісні в записях Івана Вагилевича. К., 1983; Франка І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Збір. творів: У 50 т. К., 1984. Т. 41; Петраш О. «Руська трійця»: М. Шашкевич, Я. Головацький, Іван Вагилевич та їхні літературні послідовники. К., 1986; Курчів Г. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці». К., 1990.

П. Хропко

ВАЛУЄВСЬКИЙ ЦИРКУЛЯР (8 липня 1863 р.) — розпорядження царського міністра внутрішніх справ, санкціоноване царем Олександром ІІ, про заборону українськомовних книжок духовного і навчального змісту (в тому числі для початкового читання народу) в Російській імперії.

Циркуляр наголошував: ніякої окремої української мови «не було, нет и бытъ не может». Можливо, в основу цієї антинаукової тези російського шовінізму лягла формула з рапорту полковника київської жандармерії Грабовського, що буцімто споконвіку Україна самостійною не була й бути не може.

Реакціонер П. Валуєв, безпідставно скласифікувавши «малоросійську» мову як зіпсовану польськими впливами російську й навіть нібито менше за неї зрозумілу українцям, пов'язав їхню мову й літературу з сепаратистською ідеєю та визнав за необхідне «пропуском книг на малоросійском язъке приостановиться» — нечуваний факт оголошення поза законом цілої національної культури! Формально поза заборонаю були начебто твори красного письменства, проте й ця можливість перекривалася ретельною цензурою. Пер-

шими жертвами циркуляру стали підготовлені до друку твори М. Костомарова та схвалений Академією наук український переклад Євангелія П. Морачевського. Внаслідок дії Валуєвського рескрипту настав «десятилітній антракт» (С. Єфремов): протягом цього часу для задоволення духовних потреб другого кількісно в імперії українського народу було видано його рідною мовою лише одну книжку про судові реформи. Внаслідок жорстких урядових заборон українські письменники змушені були друкуватися в Галичині.

Літ.: *Грінченко Борис*. Нарід в неволі. Л., 1895; *Фабрикант Мик*. Короткий нарис з історії відносин російських цензурних законів до української літератури // *Хрестоматія критичних матеріалів: У 2 т. К.*, 1940. Т. 1; *Драгоманов М. (Українець)*. Антракт з історії українофільства (1863—1872) // *Правда*. 1876. № 12—16.

В. Погребенник

ВАХНЯНИН НАТАЛЬ (АНАТОЛІЙ) (псевд. Наталь з-над Сяну; 19.09.1841, м. Сенява біля Ярослава, тепер Польща — 11.02.1908, Львів) — прозаїк і перекладач, мистецтвознавець, композитор, громадський діяч.

Походив із сім'ї священика; освіту здобув у Віденському університеті. Лідер партії «народовців». Автор пісень та інших музичних творів на слова Ю. Федьковича, гімну «Шалійте, шалійте, скажені кати» (слова О. Колесси), музики до «Назара Стодолі» Т. Шевченка, «Ярополка і Святославича» К. Усгяновича, лібрето й опери «Купало». Як письменник дебютував із реалістичною малою прозою в 60-ті роки («Три недолі» та ін.). Публікувався в органах «народовців» «Мета», «Вечерниці»; 1902 р. видав збірку оповідань «Оповідання і гуморески». Об'єктом художнього моделювання реаліста було життя галицьких селян, міщан, урядовців, священиків, міжстанові стосунки («Око за око», «Під сіряком», «Женщина»). Творам Н. Вахнянина притаманні гуманістичні співчуття селянській недолі, критицизм імперських порядків (зокрема, в Західній Україні) та польсько-нгляхетських «основ суспільності», демократичність змісту і форми, гумористична та іронічна тональність викладу («Як я став політиком», «Ловці»), вживання діалектно-лемківських словоформ.

Н. Вахнянин — організатор і керівник хорів, музичних товариств і закладів (Вишого музичного інституту ім. М. Лисенка у Львові — 1903). Гармонізував народні пісні, укладав пісенники для шкіл.

Літ.: *Гринецький і. А. й. Вахнянин*. К., 1961.

В. Погребенник

«ВЕЛЕСОВА КНИГА» — найдавніша з нині відомих пам'яток давньоукраїнського письменства дохристиянської доби, що охоплює події (справжні та міфологічні) історії України орієнтовно від 640 р. до н. е. до 70-х років IX ст. н. е.

Вважають, що складено книгу у V ст. н. е., а близько 870 р. з'явився її запис, що ввібрав у себе злободенний матеріал кількох останніх століть з часу появи первісного варіанта.

Наукове освоєння твору почалося в XX ст., оскільки й виявлено його було у 1919р. Полковник Ф. Алізенбек натрапив у зруйнованому поміщицькому маєтку с. Великий Бурлюк (Харківщина) на списані незвичайними письменами дубові (інші дані — березові) дощечки. Маючи певні археологічні знання, Ізенбек вивіз дощечки з собою в еміграцію, де запропонував їх для вивчення інженеру-хіміку, українцю за походженням Ю. Миролюбову-Лядському. Перша публікація «Велесової книги» з'явилася у 50-х роках в російському емігрантському журналі «Жарітица» (Сан-Франциско). Власне, це був текст, переписаний, зафотографований і частково розшифрований Ю. Миролюбовим.

З огляду на те, що повернення твору йшло з емігрантського середовища та що він цілковито заперечував «теорію» про Київську Русь як «спільну коліску» трьох східнослов'янських народів, радянські дослідники (історики літератури й мовознавці Л. Жуковська, Ф. Філій, В. Буганов, О. Творогов та ін.) поспішили оголосити його піддробкою. Однак протягом останніх десятиріч ряд дослідників аргументовано доводять автентичність твору, акцентуючи, по-перше, на «ігухові давнини», під який, за висловом О. Пушкіна, неможливо підробитися, по-друге, на ряд лексичних, орфографічних, палеографічних та інших особливостей, що їх ніхто з «фальсифікаторів» не міг знати: цих знань просто не було в розпорядженні історичної та мово-

знавчої науки нового и новітнього часів. Найперше це стосується рясних паралелей, а то й прямих перегуків книги з давньоіндійськими ведами, які почали розкриватися науці лише з ХІХ ст. Як іронічно зауважує В. Шаян, «фальсифікаторові» належало б не тільки детально знати «Ригведу» й «Авесту» (що неможливо було б навіть у перших десятиріччях ХХ ст.), а й володіти вдатністю утворювати нові слова, «згідні з духом і правилами старинних мов»: «Такого генія я не стрічав в історії дослідів текстів. Якби був такий геній, то він був би відомий із своїх глибоких знань, а рівночасно поетичного генія». Такої ж думки С. Наливайко: «...Слід рішуче відкинути твердження, нібито ця пам'ятка — підробка. Описати з таким знанням життя, мислення, уявлення, богів, події, історію слов'ян, рясно пересипану реаліями, що сягають орійської давнини (причому почасти реалій, над якими й досі б'ються дослідники), підробити їх — просто неможливо, яким би талантом не володіла людина». А дослідник і перекладач книги Б. Яценко до цих аргументів додає: «Для того, щоб освоїти технологію виготовлення такого тексту, фальсифікатор повинен був би досконало знати історичну фонетику і морфологію (...) А також графіку, орфографію, палеологію за кілька віків. Так побудувати лінгвістичні нашарування різних епох, щоб вони органічно перепліталися в тексті. Крім того, він мав би досконало знати історичну діалектологію досить великого регіону — від Дніпра до Драви й Сани. А також історію кількох народів із доісторичних часів, історичну географію майже половини Європи, археологію, етнографію найдавнішої доби і т. д. Навіть кілька інститутів кількох академій наук не змогли б підготувати подібний текст, бо така проекція з ХХ в ІХ ст. просто неможлива».

«Велесовиця», якою написана пам'ятка, — це алфавіт ранньої кирилиці дохристиянського періоду, яка є молодшою від відкритої С. Висоцьким серед графіті Софійського собору так званої киевософійської азбуки ІХ ст. Самий спосіб письма, за якого невідокремлені одне від одного слова «підвішуються» до позверхньої лінії, а не розташовуються на ній, зближує твір зі зразками ведійського письменства. Лексичі твору притаманні діалектні форми давньої української мови, властиві насамперед території басейну

р. Прип'ять — Західного Полісся, звідки, вважають, і походить пам'ятка.

«Велесова книга» має унікальну українознавчу значущість. Будучи своєрідним літописом, вона конкретизує історичні знання про Україну та українців (укрів, оріїв, роксолян, русів, русичів) протягом тривалого періоду до прийняття християнства, відкриває й увіразнює фактично невідому досі українську античність, певне, що наша державність, починаючи з ІХ ст. (Київська Русь), — то, власне, відновлена державність, оскільки різні форми державних утворень давніх українців існували і в попередні віки. Не легендарними, а реальними історичними особами постають зі сторінок твору князі Бус та Ор, діти останнього — князі Кий, Щек, Хорив, негативно (за прогреську орієнтацію) позраковуються Аскольд і Дір, діє ряд іще не досліджених наукою історичних постатей, як-от вожді племен Германаріх, Скотень, Оторіх та ін. У книзі зафіксовано такі події, як прихід праукраїнців до Карпат у VII ст. до н. е., їх оселення на багатосотлітнє мирне життя на дніпровсько-прип'ятському терені, починаючи з II ст. н. е. (доба зарубинецької культури), війни з готами і гунами в IV ст. тощо. Історичні сюжети переплітаються у викладі з легендарно-міфологічними та космогонічними, особливо там, де йдеться про походження, родовід праукраїнських земель. Таким є твердження, що «Дажбо(г) нас народив од корови Замунь (...) Так стали дідове руса ми» (версія, що асоціюється з походженням римлян від народжених вовчицею Ромула та Рема), такою є й легенда про Богумира і його дружину Славуну, чії дочки Древа, Скрева й Поле-на, одружившись із посланцями Сонця Ранком, Полуднем і Вечором, дали початок племенам древлян, кривичів і полян.

«Велесова книга» розкриває багатобарвний світ язичницької матеріальної та духовної культури з її світовідчуттям, віруваннями, звичаями, обрядами, побутом. Імена богів, збережені в народній пам'яті й писемних джерелах, починаючи від Триглава (Трояна), котрий поєднує в собі Сварога, Перуна і Світовіда, так само, як і незбережені, сьогодні невідомі, раз у раз згадуються тут поряд з іменами земних осіб. Відбиті й уявлення праукраїнців про єдність цього і потойбічної! світів, долі яких вирішують боги Ява, Пава та Права.

Привертає увагу апологетична відданість автора (скорше — авторів) своїй предковичній вірі: «... Трава зелена — це знак божий // і її треба брати до глеків і настоювати на сонці нашому, // щоб пити на честь богів, які на небі синьому (...) Слава богам нашим! Маємо істинну віру, що не потребує людської жертви. // А так се діє у варягів, які завжди приносили її (...) Ми ж польову жертву даємо і від трудів наших — // просо, молоко, а також тук. // То бо покромимо ягням на коляди і на русалії // в день весняний і на честь Красної Гори». Твір наголошує злитість людини з довкіллям, уславляє миролюбну хліборобську вдачу русичів, їхню високу мораль; вирізняється гуманістичною філософською наснаженістю. Телурична спрямованість пам'ятки спирається на науку Велеса, котрий «учив праотців наших землю ряяти і зерно сіяти, // і жати віна-вінча на полях страдних, // і ставити до огнища, // і честити його, як Отця божого». Звідси — ідеал людського облаштування, що обстоюється у творі. Це — суспільство, у якому «ніхто не поневолений», «і нема рабів там, і жертви іншої, як хліби, нема», суспільство, де над усе шануються «Орієві завіти»: «Любіть світ зелений і життєдайний! // Любіть друзів своїх і будьте мирними між родами!»

Водночас книзі притаманний потужний полемічно-оборонний пафос, спрямований проти грецької та варязької експансії на українські землі. Ця експансія — то і захоплення території русичів, нав'язування їм християнської віри (хоча «маємо красне вінце віри нашої і не мусимо чужої добиратися»), і привнесення у Русь чужої писемності. Небезпеку останньої «Велесова книга» тлумачить так: греки «дали бо нам письмено своє, // аби взяли його і розгубили свою пам'ять».

Саме до поклику історичної пам'яті апелює книга. Топ її звертання до сучасників досить докірливий: предки котрих «землі Трояні не дали римлянам» та «не боялись до полів проти готів виходити // і багато літ битися за вольність», нині, будучи роз'єднаними, не усвідомлюють смертельної загрози, яка нависла над ними. «...Йдемо куди — невідомо // ... соромимся Паву, Праву і Яву знати (...) Істинно, що не достойні бути Дажбожими внуками». А в результаті дійшло до ситуації справжнього поглуму: «Питають нас наро-

ди, хто ми. // А ми відповідаємо, що ми люди нерозумного краю, // і правлять нами греки і варяги». Для того й перегортаються у «Велесовій книзі» сторінки багатовікової історії, аби «поучившись старому» та «зануривши душі наші в нього, бо то є наше», сучасники пройнялися усвідомленням племінної єдності («ми русичі всі»), відчували в собі бажання «ходити прямо, а не криво», готовність краще «зникнути, але ніколи не бути в рабстві». «Не худоба ми, а русичі, і то є іншим навчення, // аби знали, що правда з нами». Інший мотив, що проймає «Велесову книгу», — то розвінчання ворожих інсинуацій стосовно русичів як народу: «Не слухайте ворогів, які кажуть: нема у вас доблесті. // Од Отця Орія походимо».

Головне завдання книги — зрушити сучасників до активного спротиву будь-яким формам поневолення. Поетично звияжно, натхненно звучать авторські закличні рядки: «Грім гримить у небі синьому. // І маємо летіти на ворогів, як ластівки. // А та швидкість — це ознака нова, руська...» Або: «Борися, земле Руська, і борони себе, // щоб не була на тгау корчі, // щоб ворогами не була захомутана і до воза прив'язана, // аби тягла його туди, куди захоче володар чужий, // а не ти хочеш іти сама». Кілька разів з'являється у творі образ високошанованої у язичницькій вірі Матері Слави: «Б'є крилами Мати наша Слава і велить нам іти до січі, і маємо йти. // І нам ні до бенкету, ні до їства борошняного, ні до м'яса смачного, // і маємо спати на сирій землі і їсти траву зелену, // доки не буде Русь вільна і сильна». Запам'ятовується ідеал народу, котрого «Велесова книга» прагне вбачати саме в русичах: «Не знаймо назад чи вперед, а швидко йдімо», бо «хто швидко йде, швидко і славу знайде. // А хто тихо йде, то се ворони на нього крячугь і курове кленчугь».

Є підстави стверджувати, що найбільшим до «Велесової книги» за силою виразу гіатріотичших почуттів стало знамените «Слово о полку Ігоревім». Творча змагальність автора «Слова...» часом відчутна в самій стилістиці, в образній системі (наприклад, метафори у «Велесовій книзі» та відповідні образи у «Слові...»: «Тут бо славу орли клекочуть там і тут, // що русичі вільні і сильні по степах», «Туг зоря красна іде до нас, як жона блага...»). Зближує

«Велесову книгу» зі «Словом...» також її своєрідна ритмічність, яку й намагаються відтворити перекладачі пам'ятки сучасною мовою. Як питання автентичності, так і багатство змісту та стилю «Велесової книги» потребують широких історико-літературних студій.

Літ.: Жуковская Л. П. Поддельная докириллическая рукопись // Вопр. язмкознания. 1960. № 2; Шаян В. Книга Велеса // Віра предків наших. Гамільтон, 1987; Творогов О. В. «Велесова книга» // Гр. отд. древнерус. лит. Л., 1990. Т. 43; Ребиндер Б. Велесова книга: ЖКПЯ та релігія слов'ян. К., 1993; Велесова книга. Легенди. Міфи. Думи. Дослідження. К., 1995; Дем'янів В. Що було до Русі? Історія русів у «Велесовій книзі» та сучасних історичних відомостях. Рівне, 1994; Карпенко М, Велесова книга: Переспів. К., 1998.

А. Погрібний

ВЕЛИЧКО САМІЙЛО (САМОЇЛ)
(1670, Полтавщина — після 1728, с. Жуки Полтавської обл.) — письменник-історіограф.

Відомостей про життя та діяльність С. Величка дійшло до наших днів дуже мало. Народився в козацькій родині. Навчався, ймовірно, в Києво-Могилянській колегії, служив у військовій канцелярії, був писарем В. Кочубея. За власним свідченням, брав участь у військових походах. 1708 р. І. Мазепа усунув С. Величка з посади. Після Полтавської битви жив у с. Диканьці, потому — в с. Жуках під Полтавою.

Твір, який уславив С. Величка, — «Сказаніє о войн-Б козацкой з поляками...», був придбаний 1840 р. на аукціоні одним із російських істориків і потрапив до Київської археографічної комісії. Він являє собою літопис, що охоплює події в Україні 1648—1700 рр., зберігся не цілком, важко визначити й точну дату його написання (найвірогідніше — 20-ті роки XVIII ст.).

«Сказаніє...» не є літописом у його традиційному розумінні. Це й хроніка, і художньо-публіцистичний твір, і збірка автентичних документів та стилізацій під документи (листи, укази, угоди тощо), крім того, антологія художніх творів різних авторів. Праці С. Величка розкриває панораму української дійсності другої половини XVII ст., міжнародне становище та дипломатичні зв'язки України, детально відтворює як ключові, так і другорядні

події вітчизняної історії. В центрі уваги автора — визвольна війна під проводом Б. Хмельницького. С. Величко виступає як щирий патріот козацької держави, високоосвічена людина, майстерний оповідач. Написано «Сказаніє...» типовою книжною мовою зі вкрапленням народної лексики, старослов'янizmів, полонizmів, латинizmш.

Літописом жваво зацікавився свого часу Т. Шевченко, працюючи у 1845—1847 рр. у київській комісії з розбору давніх актів. Безперечно, знайомство з документом відбилосся і в творчості поета.

Найновіше видання літопису С. Величка здійснено 1991 р.

Літ.: Вагомій Д. Нарис української історіографії: Джерелознавство: У 2 кн. К., 1925. Кн. 2; Дзира Я. Величко та його літопис // Історіографічні дослідження в Українській РСР. К., 1971; Шевчук В. Самійло Величко та його літопис // Величко С. Літопис: У 2 т. К., 1991. Т. 1.

О. Яровий

ВЕЛИЧКОВСЬКИЙ ІВАН (бл. 1650 р., ймовірно, Чернігівщина — 09.1701, Полтава) — поет, перекладач, теоретик літератури, культурний і громадський діяч другої половини XVII ст.

В 1660-х роках навчався в Києво-Могилянській колегії. У 1670-х — першій половині 80-х років жив у Чернігові, працював у друкарні Лазаря Барановича і входив до чернігівського гуртка поетів. Не пізніше 1687 р. оселився в Полтаві, служив священником.

До нас дійшло декілька рукописів І. Величковського, що дають змогу пізнати його як поета. Найперші твори, очевидно, були написані в 70-х роках XVII ст. і разом з творами інших авторів увійшли до збірки, названої В. Перетцем «Антологією». Пізніше в ній виокремили «Зшиток 1» і «Зшиток 2». Відомі також панегірики Лазарю Барановичу (1683—1684) та Івану Самойловичу (1687), дві авторські книжечки: «Зегар з полузегарком» (1690) і «Млеко од овці пастору належное» (1691).

І. Величковський справедливо вважається одним із найоригінальніших барокових поетів. Його творчості притаманні як духовні, так і світські мотиви, що розкриваються через філософську й морально-повчальну тематику. Образно-тематична структура побудована в основному на характерній для стилю бароко

антиномії: читач—поет, чоловік—жінка, скупість—щедрість, життя—смерть, гріх—праведність, Бог—Всесвіт—Людина, Відповідно до тем актуалізується сюжетно-образний матеріал із міфології, церковних і світських писань, народної творчості, перероблюються оригінальні твори. Поезії І. Величковського властиві типи для бароко орнаментальність, афористичність, смисловий та словесний концептизм, що передбачає влучність, дотепність, курйозність, побудовані на контрастах і анти-

тезах. Певною мірою поет тяжіє до світських мотивів, які найбільш вдало розроблюються в епіграмах, перекладених чи переспіваних з епіграм англійського ренесансного поета Джона Овена, а також «власної праці». Майстерно укладені епіграми ніби вводять читача до казкового світу книги, де людина може впізнати себе у віршах. Це філософські картинки з повсякденного життя: «На скупого», «На лисого», «До жонатих», «Про жіночий розум», «Про грішників» та ін. Трапляються тут і біблійні сюжети («Вуж, Єва», «Адамова вимовка»), вічні теми («Смерть», «Про Бога і світ», «Тіло і душа»), а в кінці — «День страшного суду», як відповідь за людські гріхи.

У пізнішій релігійній ліриці проявляються традиційно християнські мотиви каяття за содіяне, за нестійкість перед мирськими спокусами, за потурання суто людським слабкостям. Ліричний герой цих творів — «грішник більший», ніж Марія Магдалина і шукає порятунку біля Христових ніг.

Своєрідні панегірики І. Величковського. Якщо присвята Лазарю Барановичу, який порівнюється з Біблійним Лазарем, — типове вихваляння чеснот мецената, то панегірик гетьману Івану Самойловичу — це вже філософські роздуми про громадський ідеал державного діяча. Через античний міф про Дедала поет переходить до образу неба як вітчизни, до якої можна злетіти лиш на «крилах добрих діл».

Перекладацька діяльність засвідчує високий рівень обізнаності І. Величковського з європейською літературою, його прагнення ознайомити українського читача з тогочасним літературним процесом.

Однією з найбільших заслуг поета є його розробка теорії і практики курйозного віршування, яке він назвав «штуки поетичкіє». Він узагальнив досягнення євро-

пейської та української курйозної поезії і створив спеціальну теоретичну працю з наведеними власними прикладами — «Млеко од овці пастору належне» (1691), яка разом із латинськими поетиками стала основою для сучасної теорії зорової поезії. Автор розглядає 20 видів курйозної поезії, переважна частина яких — це традиційні жанри, що розглядалися в європейських поетиках (паліндроми-раки, акровірші, протейський вірш, вірш-лабіринт, фігурний вірш тощо), а частина — власні поетів винаходи.

Велика заслуга І. Величковського в тому, що на відміну від багатьох своїх сучасників більшість своїх творів він написав староукраїнською з елементами церковнослов'янської та розмовної мов. Така до певної міри новаторська діяльність як в ідейно-тематичному, так і в формальному плані дала змогу О. Грузинському назвати І. Величковського українським футуристом XVII ст.

Літ.: *Пеленський Є.* Іван Величковський // *Величковський І.* Твори. Краків, Львів, 1943; *Колосова В. П., Кречотень В. І.* До питання про життя і творчість Івана Величковського // *Величковський І.* Твори. К., 1972; *Маслов С. І.* Мало-відомий український письменник кінця XVII — початку XVIII ст. Іван Величковський // *Величковський І.* Твори. К., 1972.

М. Сорока

ВЕЛИЧКОВСЬКИЙ ПАЇСІЙ (світське ім'я — Петро; 21.12.1722, Полтава — 15.11.1794, Нямецький монастир, Молдова) — релігійний філософ, церковний діяч, перекладач.

Виховувався в родині з глибокими літературними й релігійними традиціями, найвідомішим з якої був прадід, бароковий письменник І. Величковський. У 1735—1739 рр. навчався в Києво-Могилянській академії, однак виявив незадоволення навчальною програмою, зокрема орієнтацією на латинську Європу, на значну увагу до античної міфології, до вчень Платона, Арістотеля, Цицерона (що він називає «зовнішнім» ученням). Залишив академію і в пошуках власного духовного ідеалу кілька років мандрував по монастирях України й Молдови, постригся в ченці під іменем Платона.

У 1746—1763 рр. Паїсій Величковський перебував на св. горі Афон (Греція),

де остаточно сформувався його світогляд як послідовника рання середньовічних принципів ісихазму й болгарсько-візантійського містицизму, що полягав у глибокому аскетизмі та усамітненні. Згодом на цій основі розгорнув активну діяльність, створив церковне братство, перекладав візантійських богословів. Тут отримав сан священника та ім'я Паїсія. Найпліднішим був останній період життя в Молдові (1763—1794), де він перебував у Драгомирненському, Секульському та Нямецькому монастирях. У своїх творах і церковній практиці виступив насамперед як релігійний філософ, як «обновитель» духовного життя. У монастирській громаді він вбачав прообраз гармонійного суспільства, своєрідну комуну. Ці ідеї відображені, зокрема, в приписуваному йому «Повчанні на пострижений чернечого чину» та в спеціальному статуті, який визначає такі основні положення, як відсутність приватної власності, виборність настоятеля монастиря, смирення, сповідь, дотримання постів і церковних правил, освіта, навчання різних мистецтв, допомога бідним, створення лікарень, економічна автономія.

Ідеологічною основою діяльності Паїсія Величковського є вчення про розумну молитву, що має шість розділів. Будучи незадоволеним неточністю слов'янських перекладів, створив власну школу з переписування й перекладів візантійських оригінальних релігійних текстів, згідно з якою перекладач мав звіряти кілька варіантів, давати коментарі, робити дослівний переклад, що хоча й ускладнювало стиль письма, проте застерігало від подальших перекручень. Перекладацька школа Паїсія Величковського видала чимало збірників з догматичних, літургічних, морально-аскетичних і канонічних питань, які розповсюджувалися в усьому православному світі. Самому Величковському належать рукописні переклади більш як 40 книг. Найважливіші з них увійшли до збірника «Добролюбие...» (виданий в Оптиній пустелі 1793 і 1822 р.), перекладні молитви — до збірника «Восторгнутіє класи» (виданий там же).

Значний інтерес становить епістолярна творчість Паїсія Величковського, в якій часто велися дискусії, наводилися цитати тощо. Залишив також кілька рецептурних довідників щодо зцілення на основі

навіювання й самонавіювання. Діяльність і вчення Паїсія Величковського викликали великий духовний рух серед православ'я, привели до поширення філософсько-релігійної течії паїсизму, що проявилось в утворенні церковних братств, які діяли на основі виробленої ним соціально-філософської моделі; у впливі на філософську й літературну думку (Ф. Достоевський, М. Гоголь, Л. Толстой, І. Друце та ін.). Належачи двом культурам, українській і молдавській, Паїсій Величковський завжди пам'ятав про своє національне коріння, зокрема в підписах до листів додавав «родимец иолтавскій». На його могилі викарбувані такі слова: «Тут почиває архимандрит старець Паїсій, малоросіянин...»

Літ.: Яцимирский А. И. Возрождение византийско-болгарского мистицизма и славяно-аскетической литературы в ХУІІ в. Х., 1905; Четвериков С. Молдавский старец Паисий Величковский. Рагіз, 1988; Білодід О., Вельбівець Г. Земний Петро, святий Паїсій // Україна. 1989. № 50—52.

М. Сорока

ВЕНГЕР МИКОЛА (XIX ст., рр. нар. і см. невід).

Жив у Одесі. Писав українською і російською мовами. У 30-х роках кілька разів інформувала про творчість цього «загадкового письменника» (Г. Зленко) газета «Одесский вестник» (про передплату на повість «Путешествие англичанина», про надходження до друку повісті «Микола Коваль», про замовлення на книжку «Сочинения Николая Венгера в стихах и прозе. Ч. 1» (М., 1835), крім віршів російською мовою, остання вміщувала прозові твори: «Арифметическая задача», «Зкономика и писарь», «Письмо из Грузии» та ін.

Протягом подальших двох десятиріч років інформації про М. Венгера немає. Починаючи з 1853 р. до середини 60-х років вийшло близько 20 віршованих брошур-лістків М. Венгера з нагоди різних суспільних подій. Наприклад, сатирично-бурлескний твір «Світ ворогам» (1854) містить заклик до «пранцозів» та англійців полишити Крим і Одесу та «в груди туркам повернуть» свої кораблі. Ця та інші брошури-лістівки («Військова пісня», «Малороссийская песня», «Чумаки в Одессе», «Одеська ярмарка», «Червоний жупан», «Небачене диво в Адесі» тощо) мають на-

родознавчий характер, засвідчують органічність розвитку української літератури на півдні України, спростовують новочасні шовіністичні вигадки, нібито «Новоросія», Одеса ніколи не були українськими.

Історико-літературне значення має повість «Микола Коваль» (Миколаїв, 1832), яка вийшла за рік до появи друком у альманасі «Утренняя звезда» (1833) перших українських творів основоположника нової української прози Г. Квітки-Основ'яненка. «Малороссийская повесть нышейшего времени», як зазначено в підзаголовку, — це відгук на події польського повстання 1830—1831 рр., у ході якого польська шляхта, домагаючись включення Правобережної України до складу Польщі, апелювала до українських селян, аби разом «бити москалів». У повісті показано, як «первий в селі законник» Микола Коваль організував селян для розправи над поміщиком М'ятижинським, котрий спершу лестошами, а потім погрозами спонукував їх підтримати повстання. На думку Ковалю, ця підтримка хіба на те потрібна польським панам, «щоб ми на них робили, а вони нас пообдирали». Попри осмислення повстання 1830—1831 рр. з консервативних позицій та попри процаристську спрямованість твору, він викликає інтерес показом реального перебігу історико-суспільних подій, а також тим, що написаний тогочасною українською розмовною мовою. Повість потверджує, що потреба в розвитку української прози на народній основі була зумовлена в перших десятиріччях XIX ст. вимогами самого життя.

Літ.: *Погрібний А.* Перша українська повість // *Друг читача.* 1967. 28 бер.; *Зленко Г.* Первий український писатель Одеси // *Вечерняя Одеса.* 1990. 17 июля; *Бондар М.* Перший жанровий зразок української художньої прози // *Київ, старовина.* 1999. № 3.

А. Погрібний

ВЕРХРАТСЬКИЙ ІВАН (псевд. — Любарт Горовський, Подоляк, Лосун, Щипавка; 24.04.1846, с. Більче-Золоте Борщівського р-ну Тернопільської обл. — 29.11.1919, Львів) — філолог, педагог, письменник, природознавець.

Закінчив філософський факультет Львівського університету (1868), природничі курси в Кракові (1874). Дійсний член

Наукового товариства імені Шевченка у Львові, створив у ньому й очолив математично-природничо-медичну секцію. Учителював у гімназіях Дрогобича, Станіслава, Львова. У польських і українських часописах опублікував низку нарисів про тварин, птахів, риб, комах, основаних на власних спостереженнях природи. Ці публікації були одними з перших у становленні української науково-популярної літератури на природничі теми. Дослідження «Початки до уложення номенклатури й термінології природописної народної» (вип. 1—6, 1864—1879) заклало основи української наукової термінології з природознавства. Серед інших праць — «Знадоба до словаря южноруського» (1877), «Замітки про взаємини руського язика і народної літератури» (1880), описи говірок Галичини, Буковини й Закарпаття, зокрема спостереження щодо їх лексики й наголосу.

І. Верхратський — один із галицьких белетристів і поетів, що з'явилися на хвилі західноукраїнського національно-культурного відродження. 1876 р. вийшли збірки його художніх творів «Стрижок», «Тріолети», «Байки, приказки і повістки». У 1880 р. видавав у Станіславі «письмо літературно-наукове» «Денниця», в якому за деякими винятками публікував свої вірші, оповідання та статті, а також переклади з інших мов, підписуючись псевдонімами та криптонімами. І. Франко суворо поцінував ці твори за їхню тематичну обмеженість, художню невправність автора та «неприродну, мішану» мову, незугарність якої відтінювалася ще й етимологічним правописом. Як перекладач з польської літератури І. Верхратський зробив певний внесок у процеси літературного взаємобміну та збагачення, зокрема познайомив українців з творчістю Ю. Словацького. Йому належать також оцінки творчості Ю. Федьковича, О. Партацького та ін.

Літ.: *Худащ М. Л.* І. Г. Верхратський // *Мовознавство.* 1971. № 4; *Франко І.* Перше повне видання творів Федьковича // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1982. Т. 33.

П. Хропко

«ВЕЧЕРНИЦЬ» — український літературно-громадський журнал-тижневик «народовського» напрямку. Виходив у Львові з 1 лютого 1862 р. до 15 червня

1863 р. спочатку за редакцією Ф. Заревича, а потім — В. Шашкевича. Ідейним натхненником і найактивнішим автором часопису був Кс. Климкович, критично-публіцистичні виступи якого визначали спрямованість «Вечерниць». Орієнтуючись на петербурзьку «Основу», що перестала виходити в жовтні 1862 р., редакція журналу водночас взяла на озброєння досвід діячів «Руської трійці». Журнал обстоював розвиток української національної культури, єдності обох гілок українського народу, що опинився в межах ворогуючих Російської та Австрійської імперій, давав відсіч випадкам польської шовіністичної преси, спрямованим проти українства. Часопис викривав антинаціональну діяльність «московців», реакційність ідей, поширюваних їхніми органами.

У журналі публікувалися невідомі або маловідомі твори Т. Шевченка («Кавказ», «Холодний Яр», «Чигрине, Чигрине», «Чернець», «Неофіти» та ін.), Марка Вовчка, Л. Глібова, П. Куліша, О. Стороженка, О. Кониського, Ю. Федьковича, Ф. Заревича, В. Бернатовича. З петербурзької «Основи» було передруковано статті Л. Жемчужникова, О. Лазаревського про Т. Шевченка, в дусі «Основи» львівський часопис дав відсіч наклепам на творчість великого поста зі сторінок польської реакційної преси.

Журнал наголошував на важливому значенні збирання, публікації і вивчення усної творчості українського населення Галичини, опублікував програму збирання «забитків усної словесності». У ньому систематично подавалася інформація про культурно-мистецьке й наукове життя українців, про переклади творів українських письменників чеською, польською, сербською мовами, переклади творів сусідніх народів українською мовою.

Літ.: Історія української дожовтневої журналістики. Л., 1983; Історія української літературної критики: Дожовтневий період. К., 1988.

В. Хропко

ВИШЕНСЬКИЙ ІВАН (бл. 1550 р., м. Судова Вишня, тепер Львівської обл. — після 1621 р. на Афоні) — письменник-полеміст, мислитель.

Про його життя відомо небагато: Іван — це ім'я чернеца, а Вишенський

могло означати місце народження, хоч у м. Судова Вишня фіксується прізвище Вишенський (В. Щурат). Навчався спершу в рідному місті, потім у Луцьку, де був близький до римо-католиків. Знання європейської мислительної літератури (латиномовної) — Еразма Роттердамського, Т. Мора, Т. Мюнцера та ін. свідчить: заява мислителя про те, що він не вчився в латинських школах, неправдива, зроблена з політичних мотивів. У перший період життя був близький, очевидно, до протестантів (соцініан), бо його ідея церкви без владик — реформаторська. Пережив якусь душевну драму, очевидно, після зіткнення з єзуїтами, після чого зблизився з львівськими братчиками. Певний час був пов'язаний із Острозьким літературно-науковим гуртком другої половини XVI ст. У 80-х роках переселився на Афон, звідки надсилав в Україну свої послання, писані в стилі послань апостола Павла. У 1604 р. відвідав Україну, два роки жив у Львові, Скиті Манявському та інших місцях. 1606 р. знову повернувся на Афон, де й завершив своє життя.

До нашого часу дійшло 16 трактатів і послань Івана Вишенського, 10 із них він об'єднав у рукописну «Книжку». Її побудовано за зразком «Книжиці», що вийшла в Острозі 1598 р. «Книжку» полеміст надіслав в Україну не раніше 1599 р. й не пізніше 1601 р., сподіваючись, що її читатимуть по братствах і видадуть друком. Ще до укладання «Книжки» було надруковано «Послання до єпископів» (Острог, 1588). Є думка, що близько 1609 р. Іван Вишенський послав в Україну другий звід послань, які ніби складають другу «Книжку». Окремо стоїть «Видовище мислене» — останній твір полеміста, написаний на переклад 10-ї книги Іоанна Златоустого «Книга про священство» (Львів, 1614) у 1615—1616 рр., де він обстоює свою відстороненість від світу.

У першій «Книжці», крім суто полемічного завдання поборювання унії та римо-католицької конфесії, в якій перебувала так звана «католицька русь», Іван Вишенський витворив свою утопічно-мислительну систему, побудовану на аполії бідності та глупоті, вищої за всякий розум (за апостолом Павлом), що є своєрідною філософською дискусією із «Похвалою глупоті» Еразма Роттердамського. Людська цивілізація, за Іваном Вишенським, розвивалася до певної пори гар-

мошшго, але після розколу християнства згублено колишню правду, отже, людям треба повернутися до попереднього стану розвитку, до первісної глупоти, тобто чистоти, первісної освіченості. Відкинувши латинську систему освіти, побудовану «на стихіях світу», слід побудувати «розум... духовний, простий, смиренний, покірливий і мовчазний». Оновлені люди мають складати нове суспільство (церкву), очищене й праведне, що стане шляхом для осягнення ідеалу золотого тисячолітнього царства, яке може бути здобуте, коли кожна людина поставить собі за мету моральне вдосконалення. Тоді таке суспільство стане образом і подобою «горньому, небесному небу», посередині якого буде посаджене «розумне дерево вічного життя». В ідеалі мислитель бачив суспільство, складене з громад (братських спілок), подібних до ранньохристиянських, без приватної власності або з дуже обмеженою, заробленою класною працею, без панів, царів, владик, які є породженням несправедливого розвитку суспільства. Мислитель гостро заперечував самовладні форми правління (папізм). Загалом така система укладається в контекст західноєвропейських утопій XVI — першої половини XVII ст., має паралелі і в тогочасній польській літературі.

Іван Вишенський не прийшов до гуманізму, хоч елементи гуманістичного світогляду в нього є (наприклад, співчуття до простолюду). Його гостра релігійна ортодоксальність, зокрема зневага до всього, що не стосувалося «вічного спасіння» (земна краса, мистецтво, народні звичаї, радощі жштя), а також заперечення національних вартостей спричинили те, що його послання не справили належного впливу на суспільство, зокрема на братства, як сподівався мислитель, що й привело його до самоізоляції від світу.

Твори другого періоду (друга «Книжка») вже не позначаються такою силою пристрасті, як першого, і є не спробою навчити світ, як йому жита, а обороною власних поглядів, що привело до духовного й мислительного занепаду полеміста й знеохотило його до суспільних змагань. У стильовому ключі твори Івана Вишенського є зразком раннього українського літературного бароко.

Літ.: Сумцов П. Иоанн Вишенский // Клев. старина. 1885. № 4; Перетц В. Исследования и материалы по истории старинной украинской

литературы XVI—XVII в. Л., 1926; *Єрьомін І.* Іван Вишенський і його громадсько-літературна діяльність // *Вишенський І.* Твори. К., 1959; *Махновець Л.* Сатира і гумор української прози XVI—XVIII ст. К., 1964; *Франко І.* Іван Вишенський та його твори // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1981. Т. 30; *Яременко П.* Іван Вишенський. К., 1982; *Паславський І.* З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI — першій пол. XVII ст. К., 1984; *Шевчук В.* Іван Вишенський та його послання // *Вишенський І.* Твори. К., 1986; *Шевчук В.* Я прагну бути корисний рутенам: Е. Роттердамської і давня українська література // *Дорога в тисячу років.* К., 1990.

В. Шевчук

ВИШЕНСЬКИЙ ПОЛИТ (рр. нар. і см. невід.) — ієромонах з Ніжина, письменник і мандрівник.

Автор опису подорожі в Єрусалим, на Синай та Афон у 1707—1709 рр. Виконаний за визначеним планом твір охоплює не тільки розповідь про Святу землю, відому з Біблії, а й про життя та побут багатьох народів, зокрема балканських. В описах Святих місць і мощей письменник використовує Святе Письмо, апокрифічні легенди, монастирські хроніки, але не цурається й усних переказів. У творі сильний струмінь живої мови, особливо у тих місцях, де подано безпосередні спостереження і враження паломника.

Літ.: Путешествіе ієромонаха Ипполита Вишенского в Иерусалим, на Синай и Афон (1707—1709 г.) // Праг.осл. Палестинский сб. СПб., 1914. Выш. 61; *Адрианова-Перетц В. П.* Путешествіе... // Журн. Мин. нар. просвещ. 1915. Май; *Білоус П. В.* «Хожденьє» ігумена Даниїла і паломницька література на Україні у XVI—XVIII ст. // Писемність Київської Русі і становлення української літератури. К., 1988; *Білоус П. В.* Українська паломницька проза. К., 1998.

П. Білоус

«ВІК» — тритомна антологія української літератури, приурочена до 100-річчя виходу в світ «Енеїди» І. Котляревського.

Упорядкована В. Доманицьким та С. Єфремовим. Виходила в 1900—1902 рр. Перший том умістив поезію Т. Шевченка, Ю. Федьковича, І. Франка, Лесі Українки, Є. Гребінки, Я. Щоголева, П. Куліша, М. Петренка та ін. Наступні томи склалися з оповідань, новел, нарисів, уривків із повістей 35 прозаїків як відомих, так і

менш знаних: Г. Квітки-Основ'яненка, В. Стефаніка, М. Черемшини, Марка Вовчка, П. Куліша, Б. Лепкого, О. Маковея, В. Леонтовича, Дніпрової Чайки та ін. Вміщено також біографічні довідки про письменників, їхні портрети. Це видання високо поцінували І. Франко, В. Морфілл. Під час підготовки до видання антології цензура заборонила друкувати деякі твори І. Франка, Лесі Українки.

Р. Мовчан

ВІРШОВАНА ЛІТЕРАТУРА. Випадкові елементи віршування спостерігаються в багатьох зразках паремій — прислів'ях, приказках, загадках, скоромовках, замовляннях, а також у «словах» та «плачах»; віршованими були ритуальні співи календарного циклу, співи до танців і трудових процесів, також і обрядові, епічні віршотвори, зокрема поезія дружинна й корпоративна, яка з розвитком ставала професійною. Із прийняттям християнства елементи віршованої мови поширювалися через передмови, похвали, молитви й церковні гімни. Однак літературне, книжне, регулярне, свідоме віршування в Україні слід пов'язувати з виникненням осередків освіти — шкіл, академій. Не останню роль у цьому відіграло бажання багатьох українців здобувати освіту в інших країнах Європи. Не випадково серед перших українських поетів бачимо Юрія Дрогобича (XV ст.), Павла Русина з Кросна (XVI ст.), Григорія Чуя Русина (XVI ст.), Григорія Тичинського Рутенця (XVI ст.), Івана Рутенця (XVI ст.), Севастьяна Фабіана Кленовича (XVI—XVII ст.), Симона Пекаліда (XVI ст.) та ін. У своїх віршованих творах вони оспівували Україну, її природу, подвиги захисників рідної землі латиною — міжнародною мовою науки й літератури (цікавим відгалуженням є також і українська, польськомовна поезія).

Важливим фактором поширення віршування є винахід книгодрукування, яке дало змогу розмножувати результати індивідуальної діяльності віршописання і, отже, робити їх загальнодоступними.

Наприкінці XVI — на початку XVII ст. паралельно співіснують дві системи віршування: 1) ізосилабічне, зорієнтоване на візантійський молитвословний вірш; найяскравіші зразки цього віршування — у творах Герасима Смотрицького, анонім-

ній «Просфонімі» та у творах Кирила Транквіліона-Ставровецького, написаних нерівноскладовим віршем із парним римуванням; 2) силабічне віршування, яке набуло поширення в Україні не без впливу польської поезії; в його основі лежить принцип екстраполяції, тобто передбачуваності кількості складів у рядках, ритміки, римування, строфіки; одним із перших силабістів був Андрій Римша, автор «Хронології». Водночас ці первістки віршованої літератури є й першими друкованими поезіями.

Згодом у граматиках і поетиках було викладено правила версифікації (Лаврентій Зизаній, Мелетій Смотрицький, поетика XVII—XVIII ст. — тут подавалися відомості про роди й види поезії, наводилися зразки різних жанрів, узяті з античної спадщини, здебільшого латинської).

Найпоширенішим розміром у поезії XVI—XVIII ст. був тринадцятискладник. Проте поети писали й іншими розмірами — 12-, 11-, 10-, 9-, 8-, 7-, 6- і 5-складниками.

Строфіка української поезії — дистих, катрен (сапфічна строфа, строфа із кільцевим і перехресним римуванням).

Українська поезія XVI—XVIII ст. характеризується тематичною різноманітністю, неабиякою образністю, формальною вишуканістю — вплив бароко позначився на поезії найбільшою мірою.

У центрі уваги більшості поетів XVI—XVIII ст. перебувають біблійні сюжети, мотиви й образи. Водночас їхні твори насичені античними образами, постатями світової і вітчизняної історії. У результаті поставали вірші, ляменти, панегірики, поеми, пройняті ренесансними ідеями, що зближувало вітчизняну літературу з загальноєвропейською.

Протягом двох століть в українській поезії сформувалася релігійно-філософська, геральдична, панегірична, історична, гумористична, батальна, інтимна, курйозна поезія. Перекладачі успішно справлялися з такими велетенськими творами, як «Звільнений Єрусалим» Торквато Тассо та ін. Набувають поширення пісні літературного походження, любовна медитація та лірика.

Літ.: Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст. К., 1978; Аполлонова лютюня. Київські поети XVII—XVIII ст. К., 1982; Антологія української поезії: У 6 т. К., 1984. Т. 1; Пісні Купідона. Любовна поезія на Україні

XVI — поч. XIX ст. К., 1984; Українська поезія XVI століття. К., 1987; Марсове поле. Книга перша. Героїчна поезія на Україні X — першої половини XVII ст. К., 1988; Українська поезія XVII століття (перша половина). К., 1988; Марсове поле. Книга друга. Героїчна поезія на Україні: Друга половина XVII — поч. XIX століть. К., 1989; Українська поезія. Середина XVII ст. / Упорядники В. І. Крекотень, М. М. Судима. К., 1992.

М. Сулима

ВІТАЛІЙ З ДУБНА (2-га пол. XVI ст. — бл. 1640, м. Дубно, тепер Рівненської обл.) — поет, філософ, релігійний діяч.

Був високоосвіченою людиною, знав грецьку й латинську мови. На початку XVII ст. — один із провідних діячів віденського братства; ієродиякон Святодухівського братського монастиря. З 1612 р. — ієромонах, згодом — ігумен Дубненського монастиря. Видав у Єв'є (поблизу Вільно) збірку прозових і поетичних текстів «Діоптра, або Зеркало і відбиття життя людського на тому світі...» (1612), яка складалася з передмови, загальнофілософських і морально-етичних роздумів та висловів, власних і перекладених старослов'янською з грецької та латинської мов. У її прозовий текст автор вставив і свої віршовані епіграми морально-дидактичного змісту. Книжка перевидавалася в XVII і XVIII ст., поширювалася в рукописних списках. Віталій із Дубна — один із перших українських поетів-епіграмістів.

Літ.: *Перетц В.* Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Житомир. К., 1910; *Франка І.* Забутий український віршописець XVII віку // *Франка І.* Збір. творів: У 50 т. К. 1981. Т. 31.

В. Шевчук

ВІТИНСЬКИЙ СТЕФАН (рр. та місце нар. і см. невід.) — поет.

Навчався, очевидно, в Харківській колегії, де потім був викладачем. У 1736—1737 рр. викладав поетику, згодом — риторику, у 1738—1739 рр. — професор філософії і префект колегії. Подальша доля невідома. 1739 р. видав старослов'янською мовою поетичну книжку «Епінікіон» на честь Аппи Іоанівни, де описав російсько-турецьку війну 1735—1739 рр., зокрема взяття Хотина 17 серпня 1739 р. В епічній поемі, тип якої широко розроблявся київськими поетиками, проголошувалася актуальна для того часу теза про необхід-

ність об'єднання слов'ян перед турецькою навалою. Поема була надрукована в Петербурзі в друкарні Імператорської академії наук, що свідчить про лояльність твору до російської влади й відповідність російській імперській доктрині. Пам'ятка цікава і як зразок української героїчної поезії періоду занепаду національної державності, і як приклад літературної творчості Харківського культурного осередку.

Літ.: *Багатій Д., Миллер Д.* История города Харькова за 250 лет его существования. Харьков, 1905.

В. Шевчук

ВОВК (ВОЛКОВ) ФЕДІР (псевд. — Кондратович Ф., Сірко Ф., Яструбець та ін.; 17.03.1847, с. Крячківка, тепер Пирятинського р-ну Полтавської обл. — 30.06.1918, м. Жлобин, тепер Гомельської обл., Білорусь) — антрополог, етнограф, археолог, фольклорист, публіцист, громадський діяч, видавець.

Походив із старовинного козацького роду. Після закінчення Ніжинської гімназії (1865) навчався у Новоросійському (Одеса) і Київському університетах. В студентські роки, вивчаючи в основному природничі науки, під впливом професорів М. Драгоманова й В. Антоновича захопився археологією, етнографією та історією культури. Водночас активно включився в діяльність київської «Громади». У 1874—1876 рр. працював у канцелярії Київської контрольної палати, був одним із засновників і дійсним членом Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Брав участь в організації й проведенні III Археологічного з'їзду (Київ, 1874), на якому виступив із доповіддю про особливості української народної вишивки та орнаменту.

1876 р. відряджений громадівцями до Женеві на допомогу М. Драгоманову для видання часопису «Громада». Організував друкарні у Відні, Женеві, видавав і переправляв через російський кордон нелегальну літературу. Брав участь у виданні «Кобзаря» (Прага, 1878; Женева, 1878), куди включив заборонені царською цензурою твори. Важливе історико-літературне значення має стаття Ф. Вовка «Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя» (1879), в якій розкривається світова велич творчості Кобзаря.

Внаслідок політичного переслідування царизмом у 1879 р. опинився в еміграції. Перебував у Болгарії, Румунії, Швейцарії, Франції. У різних країнах виходили друком праці Ф. Вовка з етнографії і фольклору: «Задунайская Сечь по местным воспоминаниям и рассказам» (1883), «Русские колонии в Добрудже (историко-этнографический очерк)» (1899), «Весільні обряди в слов'янських народів» (1890—1894; болгарською мовою), «Братання на Україні» (1892) та ін. Світове визнання вченому принесла праця «Шлюбний ритуал і обряди на Україні» (1891—1892, французькою мовою; 1927, українською мовою).

В еміграції продовжував досліджувати українську антропологію, етнологію, передісторію українського народу. У європейській періодиці пропагував здобутки української науки й культури.

1899 р. Ф. Вовка обрано дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. З 1906 р. очолював Етнографічну комісію філологічної секції Товариства. Засновник і офіційний редактор 1, 3 і 6 томів першого українського періодичного етнографічного видання «Матеріали до українсько-російської етнології» (1899—1929).

Наприкінці 1905 р. переїхав з Парижа до Петербурга, викладав у Петербурзькому університеті. Став одним із засновників етнографічного відділу Російського музею, водночас провадив велику роботу щодо створення його української частини, організував наукові експедиції в Україну. Брав активну участь у виданні першої української енциклопедії в Петербурзі. У зв'язку з воєнними труднощами вийшло лише два томи цього видання під назвою «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1916). Тут побачили світ дві узагальнюючі праці Ф. Вовка «Этнографические особенности украинского народа» і «Антропологические особенности украинского народа», в яких учений на високому науковому рівні обґрунтував етнографічні та антропологічні особливості українців, вказав на їхні відмінності від інших народів, зокрема і слов'янських. За ці дослідження автор одержав Велику золоту медаль Російського географічного товариства. 28 грудня 1917 р. Рада Петроградського університету присудила Ф. Вовку вчений ступінь доктора географії та антропології *Бопош саша*, а згодом його обрали професором Київського універ-

ситету по кафедрі географії та антропології і запросили взяти участь у створенні Української академії наук. Але по дорозі в Україну він захворів і помер.

Літ.: *Стельмах Г., Приходько М. Ф.* К. Вовк // *Укр. іст. журн.* 1967. № 3; *Франко А., Франка О.* Невгамовний Федір Вовк // *Слово і час.* 1997. № 8.

С. Денисюк

ВОВЧОК МАРКО (спр. — Вілінська Марія, псевд. — Я. Канонин, Українка; 22.12.1833, маєток Єкатерининське поблизу с. Козаки Єлецького р-ну Липецької обл., Росш — 10.08.1907, х. Долинськ, тепер у межах Нальчика, Кабардино-Балкарія) — українська і російська письменниця.

Народилася в сім'ї армійського офіцера, мати походила з дворянського роду. У 1846—1848 рр. виховувалася у приватному пансіоні в Харкові, згодом жила в Орлі в сім'ї багатіїв К. Мардовінової. Тут познайомила з відомим етнографом і фольклористом О. Марковичем, що з 1847 р. відбував адміністративне заслання за участь у Кирило-Мефодієвському братстві. В 1851 р. одружилася з ним і виїхала в Україну. Жила в Чернігові (1851—1853), у Києві (1853—1855), Немирові на Вінничині (1855—1858). Спілкуючись з українським народом, збираючи й записуючи фольклор, добре опанувала його мову, побут, звичаї і волелюбні настрої. На формування її антикріпосницьких поглядів впливали твори Т. Шевченка, М. Некрасова, М. Салтикова-Щедріна, прогресивне оточення демократичного О. Маркевича. Все це пробудило в ній письменницький хист — у Немирові були написані перші твори Марка Вовчка, що вийшли у 1857 р. в Петербурзі за редакцією П. Куліпа під назвою «Народні оповідання». Збірка відразу привернула до молодої письменниці увагу прогресивних кіл України і Росії, яка, за словами П. Кропоткіна, «ридала над долею її героїнь-селянок». Про свою радість з появи в українській літературі нового дужого таланту писав Т. Шевченко, який у поетичному посланні назвав молоду письменницю своєю літературною донею. У немирівський період були написані й повість «Інститутка» та перші оповідання російською мовою («Рассказы из народного быта», 1859).

На початку 1859 р. жила в Петербурзі, перебуваючи в оточенні Т. Шевченка,

П. Куліша, М. Костомарова, І. Тургенева та ін. У 1859—1867 рр. жила в Німеччині, Франції, Італії, подорожувала по багатьох містах Європи, де спілкувалася з О. Герценом, І. Тургенєвим, Л. Толстим, Д. Менделєєвим, І. Сеченовим, М. Бакуніним, О. Бородіним, М. Добролюбовим, брала участь в організації матеріалів та поширенні герценівського «Колокола». Німецький композитор Мертке упорядкував збірник «Двісті українських пісень» з голосу Марка Вовчка. В колі її знайомих були чеський революційний поет Й. В. Фріч, учасники польського повстання 1863 р. Е. Желіговський і Й. Лелевель, багато французьких митців — Жуль Берн, П. Меріме, П. Віардо, видавець журналу «Maşa7лп сГЕсЗисаіоп ех сіе Кесгеаіоп» («Журнал виховання та розваг») П. Ж. Сталь (Етцель), до редакційного комітету якого входила Марко Вовчок. Тут вона опублікувала низку оповідань, казок, статей. Спільно зі Сталем написала французькою мовою повість «Слизький шлях», що разом із її ж оповіданням «Маруся» (в обробці Сталю) входила у французькі читанки для дітей. («Маруся» близько 20 разів виходила окремим виданням і стала класичним твором французької дитячої літератури.)

Перебуваючи за кордоном, активно працювала над своїми творами українською та російською мовами. Тут були написані повісті «Три долі», «Кармелюк», оповідання «Павло Чорнокрил», «Не до пари», соціально-побутова казка «Дев'ять братів і десять сестриця Галя» та ін. Частина цих творів увійшла до другої збірки «Народних оповідань» (1862). Одночасно були створені кілька російських повістей («Жили да бгыли три сестры», «Червоними король», «Тюлева баба», «Глухой! городок»). На замовлення редакції журналу «Основа» писала публіцистичні й художні нариси, які після закриття «Основи» друкувалися під назвою «Листи з Парижа» у львівському журналі «Мета» (1863), «Отрывки писем из Парижа» — в «Санкт-Петербургских ведомостях» (1864—1866).

Повернувшись у Росію (1867), співпрацювала з М. Некрасовим, М. Салтиковим-Шедріним, М. Михайловським в «Отечественных записках» (входила до редакційного кола і проектувалася редактором газетного додатка до журналу), разом з Д. Писарєвим — у журналі «Русское слово». Цей період був багатим на

оригінальні твори російською мовою — романи «Живая душа», «Записки причетника», повісті «Теплое гнездышко», «Сельская идиллия» та ін., що друкувалися в «Отечественных записках». 13 1871—1872 рр. редагувала журнал «Переводы лучших иностранных писателей», значну частину матеріалів до якого одержувала «з перших рук» і перекладала з французької, англійської, німецької, польської мов (твори Жуля Берна, Еркмана-Датріана, Дж. Грінвуда, Г. Андерсена, Б. Пруса та ін.). Навколо журналу створила актив перекладачок, прагнучи стимулювати їх участь у громадсько-літературному житті та визволити з «домашнього рабства». Разом з Д. Писарєвим переклала славетні «Походження людини» Ч. Дарвіна та «Життя тварин» А. Брема.

Одружившись вдруге з дрібним урядовцем М. Д. Лобачем-Жученком, 1878 р. виїхала з Петербурга і жила в місцях служби чоловіка й синів — Богуславі та селі Хохіві на Київщині, Саратові, Ставрополі, Абрау-Дюрсо, Новоросійську. Відійшовши від активного громадсько-політичного і літературного життя, інколи виступала в газеті «Саратовский дневник», журналі «Русская мысль» та українських журналах «Киевская старина» (казка «Чортова пригода», 1902), «Літературно-науковий вістник» («Як Хапко солоду відкріся», 1908). Останні місяці життя провела на хуторі Долинськ.

Формуючись як письменниця під впливом розповідних традицій прози Г. Квітки-Основ'яненка, М. Гоголя, І. Тургенева і, особливо, Т. Шевченка, Марко Вовчок інтенсивно виробляла власний неповторний стиль оповіді-«долі», інтимної сумовито-задушевної розмови чи оповіді з «уживанням» у особистість оповідача, проникненням у глибини людської душі, зрушення у соціально-історичній психології людини з низів. Тісний зв'язок з народною творчістю відбився в жанрово-композиційній системі, структурі образів, ніжному ліризмі оповідань. У центрі її творчості 50—60-х років — тема кріпацького лихоліття й боротьби за його скасування, тема понівечення прекрасних душею і пориваннями людей жорстокою кріпацькою неволею, народження протесту гордих волелюбних людей. Більшість ранніх творів написані в реалістичній манері, але письменниці не чужий і романтично-баладний стиль (оповідання «Чари»,

«Максим Тримач», «Данило Гурч» та ін.). До заслуг Марка Вовчка належать стильове різноманіття, розширення жанрового діапазону прози; створення соціально-проблемних оповідань («Козачка», «Одарка», «Горпина», «Ледашиця»), соціальної повісті («Институтка»), психологічної («Три долі», «Павло Чорнокрил», «Не до пари»), героїчно-історичної («Кармелюк», «Маруся»), побутової казки («Дев'ять братів і десята сестриця Галя»), художньо-публіцистичного нарису («Листи з Парижа»), Високо оцінені свого часу Тургенєвим, Герценом, Чернишевським, Добролюбовим, Писарєвим твори Марка Вовчка належать до «найкращих перл нашої літератури» (Франко), є «джерелом істини і краси» (Шевченко). Вони справили помітний вплив на розвиток свідомості українців, дальший розвиток культури, літератури, вдосконалення літературної мови.

Ці ж стильові і тематичні особливості характерні й для російської прози письменниці, новаторство яких полягає ще й у посиленні індивідуалізації характерів, майстерному зображенні складних психологічних конфліктів. Творчість письменниці продовжувала критично-реалістичні традиції Гоголя в сатиричному зображенні обмеженості, духовної злиденності й ницості провінційного панства і чиновної бюрократії пореформеної доби («Червоними король», «Глухой городок»), У романах 60—70-х років розвінчувався напускний демократизм буржуазних лібералів, зображувалися становлення «нових людей», посилення ролі передових жінок в громадсько-політичному житті («Живая душа», «В глуши»). Характерними для викривальних тенденцій письменниці є антиклерикальний роман «Записки причетника» та сатирична збірка «Сказки и былв», споріднені з відомими сатиричними казками М. Салтикова-Щедріна.

Ще за життя письменниці її твори перекладалися російською (І. Тургенєв), французькою, німецькою, італійською, польською, чеською, болгарською, угорською, сербо-хорватською мовами, що сприяло зміцненню зв'язків української літератури з літературами народів Європи та піднесенню її авторитету у світі.

Літ.: Іваненко О. Д. Марія. К., 1973; Засенко О. Марко Вовчок. К., 1964; Брандіс Є. П. Марко Вовчок. К., 1975; Марко Вовчок: Життя

і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях. К., 1981; Франко І. Марія Маркович (Марко Вовчок): Посмертна згадка // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К., 1982. Т. 37; Лобач-Жученко Б. Б. Літопис життя і творчості Марка Вовчка. К., 1983; Жученко Б. Б. Марко Вовчок у колі сучасників: Бібліографічний покажчик. Л., 1983; Марко Вовчок: Статті і дослідження. К., 1985; Лобач-Жученко Б. Б. Марко Вовчок. К., 1987; Кулиш П. Взгляд на малоросійську словесність по случаю вихода в світ книги «Народні оповідання» Марка Вовчка // Кулиш Пантелеймон. Твори: У 2 т. БО, 1991. Т. 2.

П. Федченко

ВОЛОДИМИР МОНОМАХ (1053—19.05.1125) — великий князь київський.

Син великого князя Всеволода Ярославовича (з династії Ігоревичів) і дочки візантійського імператора Костянтина ІХ Мономаха. Державний і політичний діяч, за час правління якого Київська Русь досягла розквіту: стабільності всередині держави, високого міжнародного авторитету. Мав династичні зв'язки з князівськими, королівськими родами багатьох держав Європи, був високоосвіченою людиною, добре знав вітчизняну й зарубіжну культуру, продовжував традиції Володимира Великого та Ярослава Мудрого.

Відомі три його твори — «Поучення дітям», «Грамотка до Олега Святославича», «Молитва». Вони є взірцями художньої словесності, побудовані на основах вітчизняних творів, зокрема історіософської (літописна) та проповідницької прози й поезії. «Поучення дітям» — твір дидактично-педагогічного змісту.

Першим із названих творів написано «Грамотку до Олега Святославича» (1096 або початок 1097 р.). За формою це лист-документ, зумовлений подіями родинно-державного життя. Автор листа — не тільки князь, батько, а й поетично мисляча натура, для якої реальні події (братовбивчі війни) є приводом для широких філософсько-етичних узагальнень, виражених у яскравій поетичній формі. Загалом «Грамотка...» написана ритмізованою прозою, якою й була тогочасна поезія. Це видно від зачину («О многостраждальний і печальний я! Багато борешся ти, душе (моя) сердцем і одоліваєш ти серце мое») до коментарів подій та філософських роздумів і висновків («Тому що всі ми тлінні е...»; «А ми що есмо? Люди грішнії, лихі, сьогодні живі, а завтра мертві, сьогодні у славі

і в почесті, а завтра в гробі і в непам'яті»). Усе в творі пройняте ліричним почуттям, бажанням доторкнутися не тільки (чи й не стільки) до свідомості, скільки до серця адресата. Звідси й яскраво виявлена поетична форма ліричного звертання чи відступу, болючого переживання, метафоричності, свідомо культивованої образності («Коли ждбали дитя моє і твоє перед тобою, то було б тобі, побачивши кров його і тіло, як той цвіт нерозквітлий, як того агнеця заколеного...»; «і сяде вона, як та горлиця на сухім дереві...»). Аналіз твору переконує, що «Слово о полку Ігоревім» спиралося на велику киеворуську літературну традицію, у тому числі й творчість Володимира Мономаха.

Ще в «Граматці...» й «Молитві» Володимир Мономах посилену увагу приділяє проблемам сенсу життя, совісті й серця, благородству людини («Не наслідуй лиходіїв, не завидуй творящим беззаконня»; «що на тебе пішов до Чернігова задля поганих, — бо за се каюся. Адже про се я словами перед братам жалкував і знову осе (тобі) сказав, тому що я людина є»; «А душа мені своя лучча од усього світу свого»),

«Поученім дітям», написане, як гадає більшість дослідників, 1117 р., після подорожі до Ростова, стало синтезом державної та філософсько-літературної творчості автора. За жанром — це послання (у майбутньому ним користуватимуться Іван Вишенський, Т. Шевченко, І. Франко, П. Гицина, О. Довженко) з яскраво вираженою педагогічною метою. У ньому й насправді втілена ціла концепція вихованім: від родинного до родового й державного і від релігійно-філософського до практично-жстєвого.

Не меншою мірою вражають синтез форми і змісту. Автор послідовно дотримується принципу: виховувати (поучати) на основі життєвих фактів, природної реакції на зумовлений плин подій (що знайде продовження в філософії Г. Сковороди та П. Юркевича, педагогіці Т. Шевченка й І. Франка, Лесі Українки й М. Грушевського). Звідси його педагогіка доброчинності, «філософії серця».

Однак внутрішня структура цього «послання» філософсько-поетична: вона насажена роздумами, переживаннями, порівняннями, метафорами, багатством інших поетичних тропів. Концентрами й

цього твору є самовираження («Сидячи на саях, помислив я в душі своїй...»; «Чого печальна еси, душе моя? Чого непокоїш мене?») та прагнення розбудити в людині людину («людино-бога»). Цим і зумовлено, що твір написано в яскраво вираженій ліричній манері з нахилом до філософізму. Саме розмірковування батька й керівника держави про людину як вищу мету життя зумовлює не тільки документалізм твору, яскравість, переконливість фактів (сюжету), ай постійне прагнення збудити душу та сумління читача, привернути його увагу до проблем життя і смерті, добра і зла, честі й ганьби, краси й потворності, земного (тілесного) і небесного (духовного) в людині. «Що єсть чоловік, що та пам'ятаєш його?», «Як небо створено, або сонце, як, або місяць як, або зорі як, і тьма, і світ?», бо ж «сьому чуду ми дивуємося: як із землі створив ти людину, які різноманітні образи людських лиць! Якщо б і весь мир зібрати до купи, — не всі на одну подобу, а кожен із своїм образом лица», — ось основа думки Володимира Мономаха. Глибина філософії й зумовлює глибину та напругу естетичного переживання, багатство поетичних тропів, художню довершеність стилю «Поучення дітям».

Закономірно, що твори Володимира Мономаха стали невичерпним джерелом української педагогіки, філософії, поезії та прози.

Літ.: Літопис Руський. К., 1989; *Кононенко П.* Національна освіта // Освіта. 1992. 25 квітня; *Кононенко П.* Від коріння до крони. К., 1993

П. Кононенко

ВОЛКОВИЧ ЮАНИКІИ (рр. нар. і см. невід) — діяч Львівського братства.

У 1630—1631 рр. священник і проповідник у Львівській братській церкві Успіння Богородиці, вчитель школи Львівського братства. Автор декламації «Розмышлянь о муці Христа, Спасителя нашего» («Смутнъш трені в смутнй день страстей Христа, спасителя нашего» і «Ізърпк на радостнй день воскресенія Христа, Спасителя нашего»), виданої 1631 р. «Розмышлянь...» посідає особливе місце в історії української літератури та театру. Це — перша відома українська релігійна драма. Її постановка була здійснена учнями львівської Ставропігійської

школи. Вистава відбулася, очевидно, на подвір'ї Успенської церкви. Матеріальну підтримку спектаклю, ймовірно, забезпечував купець Гаврило Марковій Лангиш (це прізвище бачимо й серед виконавців «Розмишля[n]я...»; мабуть, ідеться про сина мецената, який міг у той час навчатися в Ставропільській школі; інші виконавці — Георгієвич і Буневський).

На думку дослідників Іоанікій Волкович, працюючи над «Розмишля[n]ем...» орієнтувався на відому візантійську драму «Христос пасхон» («Христос-страстотерпець», яка приписується Григорію Богослову; та мова й метрика твору свідчать про написання його в XI—XII ст.). Як і візантійський зразок, твір Іоанікія Волковича складається з двох частин: перша присвячена стражданню Христа, друга — його воскресінню. Однак, переробляючи для потреб української школи «Христа-страстотерпця», драматург не міг нехтувати вимогами єзуїтської теорії драми, яка на початку XVII ст. набувала поширення і впливу в Україні. Зокрема, заборонялося показувати на сцені Бога-Отця, Ісуса Христа, Матір Божу. Замість них виступали алегоричні персонажі — Сила Божя, Милість Божя та ін. (існували довідники з описами алегоричних персонажів, що ними користувалися в XVII—XVIII ст. постановники спектаклів).

У драмі Іоанікія Волковича діють Душі побожні, Вісники, Милість Божя, Ангел, Радість церкви, Милосердіє Боже, Розум, Пам'ять, Воля, Звитязтво, Тріумф, Хрест, Спирит, Тростина, Гвіздки, якими був прибитий до хреста Ісус, Отрочата. Драматичної дії в «Розмишля[n]і...» мало (у зв'язку з цим твір часто називають декламацією). Всі події відбуваються за сценою, а про їх перебіг ми дізнаємося з розповідей Вісників: один оповідає, що «зв'язаного Ісуса до Аннаша порвали», інший — що «перед Кіафою Ісус предстоит: где Петр смѣльній учителя ск своего запирает», потім іде розповідь, що «Ісуса юж до Пілата отдано», що «иж с пана ся насм'ьбают» та ін. Душа побожная відтворює «плач Пречистой! паннь».

Друга частина «Розмишля[n]я...» присвячена тріумфу з нагоди воскресіння Сина Божію. З бароковою пишнотою та вишуканістю розповідається про знаряддя тортур Ісуса Христа: хрест, на якому розп'ято Сина Божого, подається як

драбина па небо, як міст, яким ми будемо введені до землі обітованої, як древо, що нас возвеличило; спис пробив у тілі Ісуса Христа отвір, крізь який можемо «латво оглядати, якою милостю пан рачил к нам палати»; гвіздок стає зброєю, якою можуть захищатися християни, та ін.

«Розмишля[n]е...» демонструє неабияку версифікаційну вправність Іоанікія Волковича: тут і тринадцятискладник, і сапфічна строфа, що, звичайно ж, урізноманітнювало ритмічний малюнок драматичного тексту під час виконання його перед аудиторією. Цінними в цьому плані є випадки членування одного рядка на дрібніші відрізки, які вимовлялися різними виконавцями, що також увиразнювало звучання тексту зі сцени.

Літ.: Лозняк М. Діалог Іоанікія Волковича з 1631 р. // ЗНТШ. 1920. Т. 129; Резанов В. І. Драма українська. 1. Старовинний театр український. К., 1926. Вип. 1; Українська поезія XVII ст. (перша половина). К., 1988.

М. Судима

ВОРОБКЕВИЧ СИДІР (СИДОР)
(псевд. — Данило Міака, Сирота з Буковини, Сидор В. та ін.; 05.05.1836, Чернівці — 19.09.1903, там само) — письменник і композитор, редактор, культурний діяч, педагог, диригент.

Правнук литовського шляхтича Скульського Млаки де Оробко. Походив із сім'ї вчителя богослов'я. З 10-літнього віку його, вже сироту, у м. Кіцмані виховував священник-дід і бабуся — носії українського фольклору. Ще тоді захопився романтикою козаччини, що пізніше стала об'єктом літературних писань. У гімназійний період (у Чернівцях потім закінчив ще духовну семінарію) почав збирати народнописенну творчість Буковини; її мелічні зразки давали імпульс власному компонуванню. З 1861 р. був священником у гірських приходах. Окрім виконання пастирських обов'язків, і далі призибував пісні, читав українську класику, встановив зв'язки з Я. Головацьким, Б. Дідицьким та ін. Починає й сам писати поезію та прозу. 1863 р. у збірнику «Галичанин» відбувся дебют лірика: цикл «Думки з Буковини» репрезентував не лише улюблений романтичний жанр поета, а й патріотичне почуття його щодо малої батьківщини і її краси. Відтоді С. Воробкевич став автором

у часописах «Правда», «Зоря», «Вечерниці» та ін.

Пожвавленням діяльності майстра слова й музики позначений період після переїзду до Чернівців, де він дістав посаду вчителя співу. Перший духовий музикант на Буковині здобував освіту у Відні, потім керував хорами, мав титул професора богослов'я в Чернівецькому університеті й сан архіпресвітера-ставрофора. Був вихователем одного з засновників румунської музики Ч. Порумбеску та українського композитора й музикознавця Є. Мандичевського, автором підручників із співу для народних шкіл. Написав близько ста мелодій на власні тексти («Над Прутом», «Заграй ти, цигане старий»), спорядив прекрасною музикою поезії Т. Шевченка («Минають дні» та ін.), І. Франка («Ой ти, дівчино, з горіха зерня»), М. Шашкевича, Ю. Федьковича. Був першим головою Руського літературного товариства, ініціатором заснування журналу «Буковинская зоря», видавцем альманаху «Руська хата» (1877), речник ідеї єднання всіх українських земель, що зміцнилася після відвідання Києва 1874 р.

«Один із перших жайворонків нової весни нашого народного відродження» (І. Франко), Воробкевич-лірик вирізняється багатством життєвих спостережень, простотою вислову. Добрий знавець побуту різноманітних етносів Буковини, тонкий романсист і епік-баладник, він поєднував романтичні риси з реалістичними. Джерелом епічних «Гум» про батальні події з життя козацтва XV—XVII ст. були автографа «любов к ньєнци-Україні, козацтву», «степам, курганам-могилам», історіографічні праці. Більшість творів до сьогодні не передруковувалася з огляду на їх будітмо художню слабкість. Проте на користь їх свідчать батальна динаміка, ліро-драматична стихія і дійовий патріотизм («Мурашка», 1865), козацький гумор викладу («Козак Торба», 1871), галерея героїчних образів Підкови, Нечая, Наливайка.

С. Воробкевич створив і значні за обсягом поеми «Нерон», «Клеопатра», «Іван Грозний». Добру майстерність виявив поет у жанрах ліричного «портретування» («Марійка з Розтік», «Гарна волошка»), елегії («Старий млин»), пісні (цикл «Пісні без назв»), романсу («Дівчино чорноброва»), думки, що оскаржує особисту чи

соціальну недолю (цикл «Думки»), оповідання («Скам'яніла багачка»). Збагатив поезію довершеними пейзажами, висвітливши й новочасну антиномію «цивілізація — природа» («Плакучий ліс»). Коронною лірикою є вірші про любов до рідного краю («Моя Буковина», «То наші любі високі Карпати», «Буковина дорога!»), відродження «русинів» («Збудилась Русь», «Руська піснь»), відданість «мові рідній, слову рідному» («Рідна мова»). Саме такого роду писання Воробкевича «були загально знані... будили любов і до всего народу, і до тіснішої вітчизни, Буковини, скріпляли духа земляків в тяжкі часи, вказували на недолю народу» (О. Маковей), виховували молодь. «Запізнілим» романтиком Воробкевич залишився вірним козакофільству (поєми «Паволоцький полковник» й «Іван Орленко», епічний вірш «Смерть і гріб Б. Хмельницького», надруковані в «Буковинському православному календарі» на 1889—1891 рр.), «поетичному язичництву» народу (балади «Русалка Черемша», 1889 і «Вівчарева полонина», 1893), культивуючи й біблійні мотиви, естетично трансформуючи кобзарські «наспіви» (архівний цикл «В пам'ять нашим кобзарям»). 1901 р. у Львові завдяки І. Франку вийшла єдина прижиттєва збірка поета «Над Прутом».

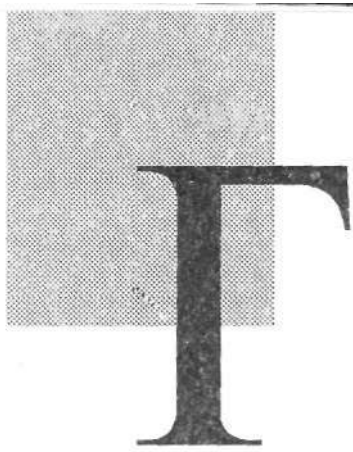
Художню прозу С. Воробкевича складають оповідання й повісті романтичного й реалістичного плану. Тематика її доволі розмаїта — наділені фольклорно-етнографічними аплікаціями історичні колізії («Турецькі бранці»), реалістичний зріз гуцульського життя («Суджена», «Ідилія», «Олена»), сатиричні розповіді про сільську владу, пастирів («Амброзій Остапкевич», «Вимуштруваний кінь»), повістки з життя інтелігенції («Хто винен?», «Що людеї єднає?»). Боротьба південних слов'ян проти турецької кормиги відображається в героїко-романтичному оповіданні «Месть чорногорця», циклі «З нещасної Болгарії», баладі «Драгоманка». До кращих епічних творів письменника належить цикл гумористичних оповідань про «дивні порядки і чудні звичаї» містечка Безглуздів та його «мудрих мешканців», об'єднаних спільним заголовком «Сміховинки» («Чому Яремко Головатий став начальником Безглуздова», «Як безглуздівці ставили млин» та ін.). Проза Воробкевича — свого роду сполучна ланка регіонального письменства між 10. Федьковичем і О. Кобилянською.

У 70—80-ті роки С. Воробкевич написав 18 п'єс для театру товариства «Руська бесіда». Вони напроцуд пісенні й музикальні (мають неодмінні пісенні вставні «номери», що іноді заживали самостійного існування), нерідко дидактичні («Убога Марта»). З-під пера драматурга вийшли також перші українські оперетки: «Три грації» (1874), «Золотий мопс» (1879), «Пані молода з Боснії» (1880), «Пан мандатор», популярна мелодрама «Гнат Приблуда» (обидві — 1882). Одним із перших він драматично відтворив життя і змагання робітництва («Блудний син»). Його п'єси були репертуарними, мали успіх, але друком не виходили. До багатьох із них він створив і лібрето, й музику.

С. Воробкевичу належать і музикознавчі статті (цикл «Наші композитори» — про М. Вербицького, М. Глинку та ін.), нарис «Мошул Николай Сучавський» (про славнозвісного скрипаля), три томи духовних проповідей.

Літ.: *Гнатюк В.* Ізидор Воробкевич // Літ.-наук. вісн. 1903. Т. 24. Кн. 8; *Загайкевич М. П.* Музичне життя Західної України другої половини XIX ст. К., 1960; *Франка І.* Передмова (до вид.: Данило Млака (Ізидор Воробкевич) над Прутом) // *Франка І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1982. Т. 33; *Бондар М. П.* Поезія пошевченківської епохи. К., 1986.

В. Погребенник

ГАВАТОВИЧ (ГАВАТ) ЯКУБ
(17.03.1598, Львів — 17.06.1679, там само)
— польсько-український письменник і культурно-освітній діяч.

Народився в незаможній сім'ї польських міщан. Навчався у різних львівських школах, закінчив Ягеллонський університет (1615) і одержав ступінь бакалавра. Викладав у м. Кам'янці-Струмиловій (тепер Кам'янка-Бузька Львівської обл.). Згодом висвятився на ксьондза, жив у місечках Вишняки й Бережани. Був учасником оборони Львова від нападу турків (1669). Автор низки польськомовних віршованих і прозових творів на теологічну тематику й перекладів з латинської мови: «Казання» (1629), «Школа терпіння» (1640), «Зеркало духовної любові» (1645) та ін. Написав віршовану трагедію на біблійний сюжет «Трагедія, або Образ смерті пресвятого Іоанна Хрестителя, послання божого» (Львів, 1619), поставлену на ярмарку 29 серпня 1619 р. в Кам'янці-Струмиловій. Після другої та третьої дії трагедії виконувалися дві українські інтермедії — «Продав kota в мішку» і «Найкращий сон». Ці твори є найранішими з відомих на сьогодні публікацій українських інтермедій.

Питання про належність пам'яток цього драматургічного жанру Я. Гаватовичу й досі залишається не з'ясованим. Дослідники, зокрема М. Гудзій, Л. Махновець, висунули серйозні аргументи на користь того, що автором інтермедій був не Я. Гаватович, а хтось із вихованців чи учителів західноукраїнських шкіл. Інтермедії після другої і третьої дії значно переважають за художнім рівнем інтермедії після першої та четвертої дії, написані

польською мовою, що належать, безсумнівно, самому Я. Гаватовичу. В основі інтермедій, поданих до другої і третьої дії п'єси, лежать сюжети, які були здавна поширені у світовій літературі та активно побутували в українській словесності. Вони пройняті неповторною українською ментальністю й наповнені яскравим національним колоритом. Тенденції зниженого, травестійно-гумористичного зображення Бога, неба, раю та пекла у другій інтермедії генетично пов'язана з народною сміховою культурою, була продовжена й розвинена в подальші періоди розвитку літератури. Основна частина віршів першої і друга інтермедія написані восьмиладним силабічним віршем живою, народною мовою з помітною домішкою діалектизмів.

Літ.: *Гавлик М.* Якуб Гаватович (Гават), автор перших руських інтермедій з 1619 р. // ЗНТШ. 1900. Т. 35—36; *Махновець Л. Є.* Інтермедії до драми Якуба Гаватовича // Рад. літературознавство. 1962. № 3.

С. Денисюк

ГАЛЯТОВСЬКИЙ ІОАНИКІЙ (р. нар. невід. — 12.01. 1688) — письменник, культурно-освітній і церковний діяч.

Освіту здобув у Києво-Могилянській академії. Працював її викладачем, у 1659—1664 рр. — ректором. З 1669 р. й до кінця життя був архимандритом Єлеського монастиря в Чернігові. Автор збірки проповідей «Ключь разум'кня» (три видання: К., 1659; Л., 1663, 1665), збірок оповідань-чудес «Небо новое» (Л., 1665, 1666; Могилів, 1677), оповідань-легенд «Скарбница потребная» (Новгород-Сіверський, 1676),

теологічного трактату «*Души людей умерльхъ*» (Чернігів, 1687) та ряду полеміко-богословських трактатів публіцистичного характеру, написаних книжною українською і польською мовами. Три з них — «*Розмова Білоцерківська*» (Новгород-Сіверський, 1676), «*Стара Церква*» (Новгород-Сіверський, 1678) і «*Фундаменти*» (Чернігів, 1683) — спрямовані проти католицизму та унії. Найвиразніше соціальні й релігійні суперечності зображені в «*Фундаментах*». У трактатах «*Лебідь*» (Новгород-Сіверський, 1676) та «*Алькоран*» (Чернігів, 1683) обстоюється ідея спільнослов'янського єднання у боротьбі проти турецько-татарської агресії. І. Галятовський засуджував іудаїзм («*Месія правдивий*» — К., 1659), поганство («*Боги поганські*» — Чернігів, 1686), а також різні інші відступи від православного вирошення («*Софія мудрість*» — Чернігів, 1686).

На посаді ректора Києво-Могилянської академії І. Галятовський гідно продовжував справу своїх попередників, зокрема політичного, освітнього та церковного діяча й письменника Лазаря Барановича. Багато зробив для відродження навчального закладу, зруйнованого після воєнних дій в Україні в 50-х роках XVII ст., дбав про те, щоб навчання було на рівні вищої європейської школи. Викладачі колеги виступали організаторами боротьби проти католицької експансії та унії, за зміцнення православ'я, що в тодішньому розумінні було власне пропагандою патріотизму, утвердженням національної та державної цілісності українського народу.

Значне місце в духовному житті українців тієї доби посідала полемічно-публіцистична проповідь, яка переросла релігійні рамки і стала активним засобом ідеологічного впливу на населення. В курсі риторики, який Галятовський викладав в академії, сформульовано принципи побудови проповіді. Усвідомлення необхідності розвитку нового типу казань спонукало письменника до створення спеціального посібника для складання проповідей. Так у 1659 р. з'явилася збірка проповідей «*Ключь разум'кня*» і доданий до неї перший український курс гомілетики «*Наука*, або способ зложеня казаня», де викладено теоретичні засади української схоластичної проповіді. Зростання національної самосвідомості українців у середині

XVII ст. і пробудження інтересу до живої думки вимагали від проповіді не тільки утверджувати у вірі й морально наставляти прихожан, а й розширювати їхні уявлення про світ, давати певні знання, зацікавлювати слухачів.

У «*Науці...*» викладено загальні гомілетичні настанови щодо складання проповідей, дано зразки створення похоронних проповідей на смерть людей різного стану, віку, статі, подано рекомендації щодо проповідей недільних і на свята. Структурно проповідь, за Галятовським, має складатися з трьох частин: екзордіуму (вступу), нарації (викладу казання, основної його частини) і конклюдії (заключної частини). Проповіді, зібрані в «*Ключ-Ъ разум'кня*», мали служити зразками для казнодіїв, а оповідання-легенди та оповідання-чуда збірників — матеріалом для укладання нових казань. Одна з основних вимог, які ставив Галятовський перед проповідниками, полягала в тому, щоб казання було зрозумілим і цікавим. Для цього він радить читати книги «и що хороше вчиташ, нотуй соб-Ъ и до своего казаня атьтъкуй».

І. Галятовський — представник типово барочних форм і стилістичних прийомів, які панували в українській літературі другої половини XVII ст. Його праці написані українською літературною мовою, що значною мірою наближається до народнорозмовної, і польською.

Літ.: *Сумцов П. Ф.*, Иоанникий Галятовський // *Київ. старина*. 1884. № 1–4; *Історія української літератури*: У 8 т. К., 1967. Т. 1; *Константин Біда*. Иоанникий Галятовський і його «*Ключъ разум'їня*». Видання Українського католицького університету ім. св. Климента папи. Рим, 1975; *Величко С.* Літопис: У 2 т. К., 1991, Т. 2; *Макаров А. М.* Світло українського бароко. К., 1994.

І. Чепіга

ГЕЙНЧ (ПНЧ) **КАРОЛЬ АВГУСТ** (1810, Житомир — після 1860) — український і польський письменник.

Народився в родині військового лікаря, що походив із польського шляхетного роду, віддавна пов'язаного з Волинню. Гейнчі мали в селі Гінчівка поблизу Житомира дідачний маєток. Батько письменника був одним із фундаторів двох масонських лож у Житомирі. К. А. ГСЙПІ здобув медіагу освіту, працював у Житомирі аптекарем, належав до кола місцевої

польської інтелігенції, захопленої театральним рухом. Для польського театру, який функціонував у Житомирі, у 1841 р. написав п'єси «Ріцце іпапоу» («Витівки уланів»), «Мію(Ме2Іе§0С2еша)» («Тогочасна молодь»). Йому належить українська п'єса «Повернення запорожців з Трапезунда» (К., 1842), жанр якої сам автор визначив як «історичну комедію-оперу в двох актах». Йдеться тут про звияжний морський похід козаків проти турків, розгром ними ворожого війська, захоплення турецької фортеці. Ця сюжетна канва збагачується зображенням мирних буднів запорожців на хуторах понад Дніпром. Життя козаків овіяне славою героїчної боротьби проти іноземних напасників. Весь твір проіннятий пафосом любові до України, гордістю за доблесних синів українського Степу. У романтичному зображенні козацтва К. А. Гейнч близький до представників «української школи» в польській літературі — Б. Залеського, А. Мальчевського, М. Грабовського, С. Гошинського, Т. Надури, хоча при розкритті стосунків між запорожцями й польською шляхтою йде далі за них, вказуючи на лицемірство панства, його корисливі інтереси. Отже, він став попередником тих польських «хлопоманів», що розуміли українців як окремих народ і намагалися працювати для нього.

У творі вирізняється й інтимно-особистісна лінія козака Дениса і його коханої Гандзі. Переживання дівчини за парубком виливаються у зворушливій пісні «Вігер з листями грає», яка при сценічному втіленні п'єси мала виконуватися на мотив народної мелодії «Іхав козак за Дунай». Цікаво, що автор пропонував виконувати пісню «Як немає миленького — жить на світі тяжко» на мотив мелодії «Як не бачу Петруся», що свідчить про його обізнаність з «Наталкою Полтавкою» І. Котляревського.

Драматург виявив добре знання українського побуту, звичаїв, історії. Його твір несе відбиток і фольклорної образності, романтичної традиції, і наслідування літературного бурлеску. Тому п'єса «Повернення запорожців з Трапезунда» є не тільки фактом польсько-українських літературних стосунків, а й свідченням спільних характерних тенденцій у розвитку слов'янської романтичної поезії.

Літ.: *Марковський М.* «Ро'лтої гарогоісоу з ГгеБігшнІу», К. Гейнча, маловідомий твір польсько-української романтики // Україна. 1926. Кн. 5; *Абрейович П., Гнатюк В.* Ще про Гейнча (Гінча): Бібліо- та біографічні нотатки // За сто літ. К., 1928. Кн. 2; *Щурат С. В.* Про зв'язки Т. Падури з декабристами // Укр. іст. журн. 1968. № 11; *Кирів Р.* Мовою українського народу // Українською мовою натхненні: Польські поети, які писали українською мовою. К., 1971; *Хропко П. П.* Українська драматургія першої половини ХІХ ст. К., 1972.

П. Хропко

ПЗЕЛЬ ШОКЕНТІЙ (бл. 1600, Пруссія — 28.11.1683, Київ) — історик, письменник.

Народився в німецькій родині протестантів-реформаторів; юнаком прибув до Києва, прийняв хрещення і став монахом. По закінченні Києво-Могилянської колегії (1642) був рекомендований П. Могилою для навчання в Англії. Там прослухав курси богослов'я, історії, юриспруденції. Викладач, професор, з 1645 р. — ректор Києво-Могилянської академії. Одночасно з 1648 р. — ігумен Києво-Братського монастиря, з 1656 р. — архимандрит Києво-Печерської лаври. Провадив велику проповідницьку, полемічну, видавничу й наукову діяльність, займав принципову позицію в обстоюванні прав і привілеїв Київської митрополії. Автор філософських курсів латинською мовою «Діалектика і логіка» (1645—1646), «Твір про всю філософію» (1646—1647), полемічних виступів проти унії та єзуїтів.

Найцікавішим в історико-культурному контексті є дидактичний твір «Мир з богом людині» (1669, 1671) — посібник для духовенства про виконання обряду спокутування гріхів. Книга присвячена царю Олексію Михайловичу й починається віршем на його честь. «Мир...» повістує про силу покаяння перед Богом, визначає поняття совісті, волі, гордості, описує гріхи всіх верств суспільства: купців, лікарів, монахів, князів, суддів, воїнів, ремісників та ін. Автор розрізняє в таїнстві покаяння матерію і форму, а в кожному церковному таїнстві чотири рівні: матерія, річ, запропонована до святині; форма чи образ здійснення тієї святині; служитель чи здійснювач таїнства; сприймаючий. І. Гізель говорить про гріх загалом, про поділ гріха на смертний чи прощений тощо. У творі

подаються також численні історичні та побутові відомості з життя українського суспільства другої половини XVII ст. І. Гізель змальовує картину спустошення України чужоземними завойовниками і внутрішніми чварами. «Мир...» став «своєрідним кодексом моралі» (О. Мишанич), був популярним. В 1690 р. патріарх Іоаким оголосив його однією зі «злочинних київських новотворних книг». І. Гізель брав найактивнішу участь у виданні «Києво-Печерського патерика» (1661), був імовірним автором чи редактором «Синописа» (1674).

Літ.: *Сумцов П.* Іннокентій Гізель // *Києв. старина.* 1884. Кн. 10; *Марченко М. І.* Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). К., 1959; *Філософія Відродження на Україні.* К., 1990.

Г. Усаєнко

ГЛІБОВ ЛЕОНІД (03.1827, с. Веселий Поділ, тепер Семенівського р-ну Полтавської обл. — 10.11.1893, Чернігів) — байкар, поет-лірик, драматург, публіцист, видавець.

Народився в сім'ї управителя поміщицького маєтку. Сільське оточення прищепило юнакові глибоке відчуття живої української народної мови, знання фольклору. Вже в 13 років почав віршувати. Перші російськомовні твори видані 1847 р. під назвою «Стихотворения Леонида Глебова» (меценатом виступив хазяїн-домовласник Василь Прокоф'єв).

Навчався у Ніжинському лицейі (1849—1855), де познайомився з українською літературою, зокрема з «Кобзарем» Т. Шевченка, «Приказками» Є. Гребінки. У 1856—1858 рр. учителював у повітовій школі с. Чорний Острів на Поділлі, з 1858 р. викладав географію у Чернігівській чоловічій гімназії. У Чернігові розгорнув широку літературну діяльність як поет-лірик, байкар, прозаїк, драматург, фейлетоніст і фольклорист. Друкував свої твори в журналі «Основа» (1861—1862), видавав тижневик «Черниговский листок» (1861—1863).

Громадській і літературній діяльності Л. Глібова сприяли його дружні зв'язки з О. Маркевичем, І. Андрущенком, М. Кибальчицем. Брав активну участь у культурно-освітньому русі, зокрема організовував недільні школи, публікував актуальні етапи з питань громадського життя. За

друкування в «Черниговском листке» «неблагонадійних матеріалів», зв'язок із членами народницької організації «Земля і воля» у 1863 р. звільнений з посади вчителя. З 1867 р. завідував у Чернігові земською друкарнею.

Жанровий діапазон творів Л. Глібова досить широкий: ліричні вірші і вірші для дітей, сатиричні віршовані твори, п'єси, нариси, оповідання, статті, театральні рецензії тощо. Найбільшу славу йому принесли байки та окремі ліричні твори. У жанрі байки інтенсивно працював з 1853 р. (лише за один цей рік у «Черниговских губернских ведомостях» опублікував 25 байок). Згодом видав три збірки (1863, 1872, 1882), у яких дотепно, в широкому «сміховому» діапазоні — від іронії до сатири — картав людські й суспільні вади. У «мандрівні» світові сюжети активно запроваджував специфічно українські риси (мовностильові засоби, зокрема ідіоми й фразеологізми, гумористичні сценки, прислів'я і приказки, пейзажні картини з національними топонімами, характерні побутові деталі тощо).

Творчість Л. Глібова 50-х — початку 70-х років спрямована насамперед проти кріпосництва, свавілля панів, жорстокого визиску ними селян (банки «Вовк та Ягня», «Вовк і Кіт», «Вовк і Вівчарі» та ін.). Жорстоке самодурство владі імущих сатирично осуджується в байках «Мірошник», «Вовк та Зозуля». Тип байкового конфлікту тут цілком новаторський, оригінальний, «персонажі окремих байок зображені в момент найгостріших антагоністичних зіткнень» (М. Бондар). За таким же принципом побудовано байки, де висміюються хабарництво чиновництва, загальне казнокрадство («Щука», «Мишача рада», «Лисиця і Ховрах» та ін.), показується розклад і занепад кріпосницьких господарських відносин («Охрімова свита», «Мірошник»).

Як типовий просвітителю Л. Глібов значну увагу приділяв морально-епічним проблемам. Вади суспільної й людської моралі засуджуються у творах «Пан на всю губу», «Вовк та Мишеня», «Мишача рада», «Миша і Пацюк», «Два куми», «Троєженець», «Купець та Миші», «Зозуля і Півень», «Чиж і Голуб» та ін. У 80—90-х роках поглиблюється морально-етичний аспект його байок. Об'єктами висміювання стають неробство, паразитичне життя панівних верств, здириство й користо-

любовство, прагнення наживи, прислужництво перед вищими і брутальне свавілля щодо нижчих, розтлінна мораль «вседозволеності» («Лев на обляві», «Хазайка і Челядники», «Старець», «Кундель», «Сила», «Танці», «Жаби», «Скоробагатко» та ін.).

Засобами народного гумору, тонкої, спостережливої іронії Л. Глібов картає недалеку пихатість і чваньковитість підпанків («Зозуля і Горлиця», «Лисиця й Виноград», «Дуб і Лозина», «Осел і Соловей», «Півень і Перлинка» та ін.). В окремих байках висловлюються думки про можливі шляхи суспільного розвитку. Письменник виявляє себе прихильником еволюційного шляху, доводить, що не революція, яка винищить все до тла («Огонь і Гай»), а старанна «пожиточна» праця (в тому числі освітня, культурна) піднесуть суспільство на вищий рівень («Жук і Бджола», «Солом'яний Дід»).

Гумор, іронічні й сатиричні сценки у байках живі, іскрометні, виразні, вихоплені з гущі народного життя. Широко використовує письменник прийоми драматургічного мистецтва — монологи й діалоги, риторичні запитання й вигуки, обіграні фрази тощо. Нерідко мораль байки формулюється в чіткому афоризмові, що згодом сприйматиметься як прислів'я: «Дурний порядок — дурне й діло», «Хто вище злізе, дужче пада», «Чого не втямиш — не берись» та ін.

Ранні ліричні вірші Л. Глібова («Полтава», «Пловсц», «Узник», «Мелодия», «Вечер в деревне», «Осень») позначені елегійним смутком. Любовні мотиви супроводжуються роздумами про меркантильність світу, обивательську обмеженість. Українськомовна медитативна й пейзажна лірика забарвлена в тужливі тони («Вечір», «Скажіть мені, добрі люди» та ін.). У Л. Глібова є чимало пісень-романсів («Моя веснянка», «Зіронька», «Ой не цвісти калиноньці» та ін.). Улюбленою народною піснею стала поезія «Журба» («Стоїть гора високая...»), покладена на музику М. Лисенком. І. Франко відносив її до «правдивих перлин української лірики». Громадянський пафос наявний у вірші «Не плач, поет!», де звучить думка про служіння поетичним словом людям. Волелюбні мотиви характеризують вірш «Над Дніпром». Любов до рідного краю проймає поезію «У степу».

З 90-х років Л. Глібов почав писати вірші для дітей («Веснянка», «Квіткове весілля», «Пташка», «Зимня пісенька»), які прищеплювали читачам любов до природи, праці, творчості, підносили високі моральні якості, вчили любові до рідної мови, її краси й милозвучності.

Певне значення для історика літератури має проза Л. Глібова. Кілька оповідань і нарисів російською мовою під псевдонімами Одинокий, П. С. та ін. («Пролесок», «Шурочка», «В деревне», «Лихач») відбивають бездуховність, задушливість провінційного життя у традиціях «натуральної школи» М. Гоголя. На основі сюжету О. Шаховського «Сора, или Два соседа» письменник створив одноактівку-водевіль «До мирового» (1862), де висміяв дрібязковість і духовігу обмеженість обивателів. Інші твори — легка, розважальна п'єса «Хуторяпочка» та п'ятиактна п'єса «Типические пьесен с живыми картинками» (1967), сюжет якої запозичено в «Ревізора» М. Гоголя, — також порушували морально-етичні теми.

Літ.: Бандура О. Вивчення творчості Л. І. Глібова в школі. К., 1958; Гур'єв Б. М. Леонід Глібов. К., 1965; Сиваченко М., Деко О. Леонід Глібов. К., 1969; Пільгук І. І. Леонід Глібов. К., 1977; Деркач Б. А. Леонід Глібов. К., 1982; Бондар М. П. Леонід Глібов // Історія української літератури ХІХ ст.: У 3 т. К., 1996. Кн. 2.

Л. Дем'янівська

ГОГОЛЬ ВАСИЛЬ (Гоголь-Яновський; 1777, х. Купчинський, тепер у складі с. Гоголевого Шишацького-ігу Полтавської обл. — квітень 1825, с. Кибинці, тепер Миргородського р-ну, тієї ж обл.; похований у Гоголевому) — письменник.

Батько М. Гоголя. Народився в сім'ї миргородського полкового писаря, що належала до поміщицького стану. Навчався в Полтавській духовній семінарії. Служив на поштамті. 1805 р. в чині колезького асесора вийшов у відставку, жив у родовому маєтку в с. Василівці (тепер Гоголеве). Був людиною освіченою й культурною, мав літературні й театральні задатки. Писав вірші, іноді віршовані листи до друзів (здебільшого гумористичного характеру). 1812 р. був секретарем у свого далекого родича, тоді маршала полтавського дворянства Д. Трощинського; за службовим

обов'язком писав відозви про набір до армії та збирання коштів на військові потреби під час Вітчизняної війни. Поселившись у маєтку Д. Трошинського в с. Кибинцях, допомагав управляти його економіями, керував домашнім театром, виступаючи постановником та актором, а часом і автором п'єс чи водевілів з українського народного побуту. З літературного доробку збереглася комедія «Простак, или Хитрость женщины, перехитренная солдатом», опублікована П. Кулішем у журналі «Основа» (1862). Текст комедії «Собака-віпня» не зберігся. Про її зміст відомо з розповідей його дружини М. Гоголь-Яиовської.

Намір здійснити постановки комедій батька в Петербурзі мав його син М. Гоголь. Окремі ситуації й типи з батькових комедій він використав у своїй творчості, а уривки — як епіграфи в повісті «Сорочинський ярмарок».

Літ.: *Николай М. (Куліш П. О.)*. Записки о житіи Николая Васильевича Гоголя. СПб., 1856. Т. 1; *Отец Гоголя, зпюды и характеристики*. СПб., 1914; *Ирицай М. С.* Традиція вертепної драми в п'єсах І. Котляревського та В. Гоголя // *Рад. літературознавство*. 1963. № 1; *Крутикова П. Е. Н.* В. Гоголь. Исследования и материалн. К., 1992.

П. Федченко

ГОГОЛЬ МИКОЛА (01.04.1809, с. Великі Сорочинці, тепер Миргородського р-іу Полтавської обл. — 04.03.1852, Москва) — письменник-мислитель світового масштабу, найвддаттший серед романтиків «української школи» в російській літературі першої половини XIX ст.

Народився в родині драматурга В. Гоголя. Дитячі роки пройшли на Миргородщині. Навчався в повітовому училищі в Полтаві (1818—1819), у Ніжинській гімназії вищих наук (1821—1828). Формувався як творча особистість в унікальній духовній атмосфері краю і його інтелектуального центру — «полтавського Петербурга». Збирав фольклор, лексикографічні матеріали. Складав вірші, пробував сили в різних літературних жанрах (ранні твори не збереглися).

У 1828 р. переїхав до Петербурга. Через рік видав поему «Ганц Кюхельгартсн», яка дістала неохвальні відгуки критики. Після невдалої спроби стати артистом служив чиновником, одночасно відвідуючи Акаде-

мію мистецтв. Увійшов у коло провідних діячів російської інтелігенції, спілкувався з В. Жуковським, О. Пушкіним, Плетньовим та ін. З 1834 р. — ад'юнкт-професор університетської кафедри загальної історії. Роком пізніше написав історичну розвідку «Погляд на складання Малоросії». На початку 30-х років М. Гоголь виступив в «Отечественних записках» із повістю «Басаврюк, або Вечір проти Івана Купала», що започаткувала «Вечори на хуторі біля Диканьки» (1831—1832). Цикл набув широкої популярності, приніс молодому авторові великий успіх і загальне визнання. Після виходу книжок «Миргород» і «Арабески» (1835) письменника було визнано «головою літератури, главою поетів» (В. Белінський). Однак при цьому тогочасний авторитет обмежував рідше гоголівського реалістичного романтизму дещо роздратованим запереченням фантастичного начала «Вія» і «Портрету». Гоголь же «цілком природно» і лише «на час зробився далеким від усього сучасного», «взявшись за свою внутрішню на праву, віддавши довгий час Біблії, Мойсею, Гомеру, законодавцям минулих віків, читаючи історію подій минулих і відживших, бажаючи пізнати глибше людську душу й зустрінувшись по цій дорозі з Тим, Хто найбільше за всіх нас знав людську душу».

Чотири томи Гоголевих оповідань на українські теми вживили свіжий струмінь у російське письменство. Глибоке знання історії, фольклору, побутово-звичаєвого життя України в «олітературеній» великого таланту вилилося в незрівнянному відтворенні поезії народного буття, вигворенні масштабного-романтичного образу української батьківщини, колорш'них характерів її синів і дочок, пластичного образу її принадної природи. Таке осягнення вражає тим більше, що прозаїк не прагнув етнографічної чи історичної достовірності (це ставив йому на карб П. Куліш). Цікавлячись не так соціальним життям українського села, як передусім внутрішньою гармонією і традиційною філософією його мешканців, М. Гоголь зумів майстерно поєднати ліризм і гумор, риси казково-фантастичні й реальні.

Опоетизована та етично приваблива демократична стихія повістей збірки «Миргород» контрастує з чиновницьким світом, животінням «маленької людини». Іронічно-реалістичний стиль циклу «Іван

Федорович Шпонька і його тітонька», повісті «Старосвітські поміщики», сформувавшись у знамениту манеру «сміху крізь сльози», не виключила моменту симпатії до патріархальної давнини та усталених форм дворянського побуту, що відходили в минуле. Духовний образ справді величного й славетного минулого в боротьбі України за волю, цільні характери відважних патріотів і людей широкої душі зображено в романтичній повісті «Тарас Бульба» (1835). Картини колишніх історичних змагань піднесено тут, за оцінкою Д. Чижевського, до рівня високої епопеї, що сполучила елементи стилю народних форм із творчою манерою Гомера й В. Скотта.

З «Арабесок» і циклу петербурзьких повістей М. Гоголь створює міський образ. Велике столичне місто під його пером постає осереддям жажливих контрастів, місцем приниження і трагічної самотності «маленької людини» (від «Записок божівильного» до «Шинелі»), місячним світом «людського клоччя» (М. Бердяєв). Така увага до тінювих явищ імперського життя зумовлювалася неприйняттям ворожих красі й гармонії безладдя й безглуздя, безмістовності існування багатьох людей, позначалася мрією вказати шлях від несправжнього світу «мертвих душ» до реальності «душ живих», людської духовності. Ключ до них, згідно з Гоголем, — у власних душі й серці як головних чинників життя і творчості (типова риса українського менталітету й мислительної культури).

З петербурзьким циклом пов'язані задуми перших п'єс з життя чиновництва й дворян («Володимир 3-го ступеня», «Ранок ділової людини», «Одруження»). Величезне значення в російському письменстві мала знаменита комедія «Ревізор» (1836), у якій виставлено напоказ «все погане в Росії», розкрито етичну деградацію столичного та провінційного чиновництва. Нападки на постановку «Ревізора» владних структур, хвороба письменника простелили перед ним дорогу за кордон. Серед західноєвропейських країв особливо вразив його італійський — сонячна природа півдня, мистецька спадщина античності дарували високу естетичну насолоду, навіть почуття близькості «до божества». М. Гоголь написав тут повість «Рим», працював над драмою з історії Запорозької Січі. 1840 р. в Римі завершив першу

частину поеми-роману «Мертві душі». Оpubлікований 1842 р. твір сколихнув усю Росію.

Архітектоніка поеми дала змогу авторові представити все російське суспільство, вивести сатирично-гротескні типи, які набули прозивного значення. Здеградовані поміщики й чиновники (Ноздрьов, Собакевич, Плюшкін, Коробочка та ін.), новонароджені хижаки (Чичиков) явили світові те, що спотворювало в них образ і подобу Божу. Це був показ «усієї глибини сучасної мерзоти суспільної з метою навернення громади до світла, всього високого і прекрасного» задля пробудження душ живих. Однак після публікації першого тому ставлення до нього з боку російської громадськості почало змінюватися на гірше. Нещадне викриття імперської дійсності викликало унісонні закиди в нелюбіві до російських людей, життя, природи, що С. Венгеров пояснив органічністю його українського світосприймання. Воно, зокрема, породило в художній уяві М. Гоголя символічний відповідник Росії — химерний, майже кінцесвітний образ фантастичної трійки коней, що мчить невідькуди в зникаючу далину, наводячи жах.

Попри шире авторське прагнення створити «позитивну картину» російського життя, виставити «живі душі» в другому і планованому третьому томі поеми-роману, М. Гоголь, хоч і працював болісно і важко, подолати духовної кризи не зміг. Незадовго до смерті 21н удруге знищив рукопис другого тому, від якого залишилося лише кілька фрагментів. «Платою» за наповнину здійснений епохальний творчий задум стала втрата бодай симпатій петербурзьких знайомих: за свідченням С. Аксакова, жоден із них уповні тоді не цінував автора «Ревізора» і «Мертвих душ».

Прагнучи зарятувати ситуацію, М. Гоголь 1847 р. видає свою останню працю — «Вибрані місця з листування з друзями». Цей результат глибоких і часто болісних розмислів над життям, покликанням людини, шляхами суспільно-духовного оновлення Росії став, однак, мішенню саркастично-гострого «Листа до Гоголя» (1847) В. Белінського, слідом за ним — осуду з боку М. Чернишевського, О. Герцена. Крім того, виступ Гоголя став об'єктом нестихаючої полеміки між тією більшістю, що оцінила «Вибрані місця...» як плід хворобливого стану автора, а то й як акт відречення від високих демо-

кратичних і гуманістичних ідеалів, із одного боку, і тими, хто адекватно сприйняв міркування Гоголя як зболену сповідь чесного художника-громадянина, сутнісні роздуми мислителя над багатьма вічними проблемами історіо- й релігієсофського прозирання в майбутнє, врешті етичний заповіт, адресований кожному: плекати своє душевне господарство, вберегаючи його від очерствіння, вносити працю, мир, лад, добро і красу в світ, іти за правдою, що є Богом.

Ментальна несумісність Гоголевої творчості зі світоглядною орієнтацією його російських сучасників спричинила й особисту його трагедію. Він, «переполовинений, повний суперечностей і контрастів... впав під вагою життя як жертва своєї дводушності» (С. Єфремов). Орієнтація на Росію як Русь вимагала «переходу до цивілізації, істотно відмінної» від української, а це означало для Гоголя «моральну смерть», «культурно-національне самогубство» (Є. Маланюк). Із цієї причини після чарівної екзотики «Вечорів...» почав захилятися обрій його творчості.

Повернувшись 1848 р. після паломництва до Єрусалима остаточно в Росію, М. Гоголь періодично проживав у Петербурзі, Одесі й Москві. Та через тяжкий стан здоров'я прожив уже недовго. Проте головне своє призначення він уже виконав, і саме з гоголівської «Шинелі» вийшла нова, світової слави, російська література Толстого і Достоевського. Йй великий полтавець прищепив органічно не властивий екзистенційний дух української ментальності. Писання М. Гоголя можна розглядати і як прикметну цьому духові спроможність зрозуміти інші (російські) природу, людину й народ. Він вирізняв окремішні «властивості характеру кожного народу», на які по-різному можуть впливати ті самі події. Вельми цікавий письменник і з мовностильового боку: за надзвичайного словесного вміння оригінальність вживання української фразеології, зокрема фольклорного походження, роблять його своєрідним двомовним автором. Хоча більшу частину життя М. Гоголь прожив далеко від України, його думки були пов'язані з там краєм, що дав йому сюжети й образи, наснажив неповторною творчістю народу.

Літ.: Гоголь і українська література XIX ст. К., 1954; *Рильський М.* Наш Гоголь // *Рильський Максим.* Твори: У 3 т. К., 1956. Т. 3; *Крутіхова Н.* М. В. Гоголь та українська література. К., 1957;

Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. К. 1992; Мюнхен, 1983; *Маланюк Є.* Гоголь — Гоголь // Слово і час. 1991. № 8; *Єфремов С.* Між двома душами: М. Гоголь // *Єфремов Сергій.* Літературно-критичні етапи. К., 1993.

В. Бичко, В. Погребенних

ГОЛОВАЦЬКИЙ ІВАН (1816, с. Чепелі, тепер Бродівського р-ну Львівської обл. — 09.02.1899, Відень) — поет, журналіст, видавець.

Брат Я. Головацького. Навчаючись у Львівській духовній семінарії, належав до гуртка «Руська трійця». Закінчив медичний ф-т Віденського університету. Працював у Відні лікарем. З 1849 р. — співробітник газети «Галичо-руський вісник» у Львові; у 1850—1852 рр. — редактор цієї газети (під зміненою назвою: «Вісник... для русинів Австрійської держави») у Відні. З того часу переходить на москвофільські позиції. Видав альманах «Вінок русинам на обжинки» (кн. 1—2, 1846—1847), де виступив із циклами сонетів «Торжество», «Семая на чужині весна», з кількома ліричними присвятами і статтею «Загадки руські». Опублікував у «Зорі галицькій» (1849) рецензію на повість Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся». Друкувався також у виданнях «Зоря галицька яко альбом на год 1860» (переклад німецького вірша «Тайная любов» невідомого автора), «Галичанин» (1862, стаття з порівняльного мовознавства). Підготував і видав 1860 р. у Відні німецькою мовою поетичну хрестоматію «Російська читанка», що складалася в основному з його перекладів (наведено російський оригінал).

Літ.: *Возняк М.* Два недруковані вірші Івана Головацького // ЗНТШ. 1910. Т. 94. Кн. 2; *Студинський К.* Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833—1847 // Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—1849. Л., 1909.

М. Шалата

ГОЛОВАЦЬКИЙ ЯКІВ (нсевд. — Русин Гаврило, Балагур Яцко, Чепеленко Яцко, Галичанин; 29.10.1814, с. Чепелі, тепер Бродівського р-ну Львівської обл. — 13.05.1888, Вільно) — поет, фольклорист, етнограф, учений-славист, педагог, громадський діяч.

Народився в сім'ї священика. Освіту здобув у Львівській семінарії та Львівсь-

кому університеті, У студентські роки, мандруючи селами Бойківщини, Гуцульщини, Закарпаття, збирав фольклорно-етнографічний матеріал, вивчав рукописи й стародруки, що зберігалися у церквах та монастирях. Слухав лекції на філософському факультеті Пештського університету (Угорщина), там познайомився з діячами слов'янського відродження — Я. Колларом, М. Годжего, К. Кузьмані, Ф. Курелацом, Ф. Павловичем. За їх підтримкою організував видання альманаху в Угорщині «Русалка Дністровая» (1837).

Брав участь у підготовці альманаху «Вінок русинам на обжинки» (1846, 1847). На з'їзді українських культурно-освітніх діячів у Львові (1848) виголосив доповідь про українську мову та її діалекти. У 1848—1867 рр. — професор «руської кафедри» Львівського університету, у 1863—1864 рр. — його ректор. З 1867 р. жив у м. Вільно, де очолював Археографічну комісію для розбору стародавніх актів. У 1878 р. вишило в Москві чотиритомне видання «Народніе песни Галицкой и Угорской Руси», в якому побачили світ матеріали, зібрані ним під час етнографічних екскурсій у 30—40-х роках.

Громадська діяльність Я. Головацького була суперечливою, в ній виразно позначаються два періоди, зумовлені його еволюцією в національному питанні. Десь упродовж 15 років (1833—1848) був широким відданим ідеї національної самобутності українців, обстоював їхнє законне право на самостійний духовний розвиток, творення власного письменства, оснований на живій мові народу. Про це свідчить його широка фольклорно-етнографічна діяльність, активна участь у виданні альманаху «Русалка Дністровая», «Вінок русинам на обжинки». Сколихнула громадську думку його стаття «Становище русинів у Галичині», надрукована під псевдонімом Гаврило Русин 1846 р. у німецькому журналі в Лейпцигу: в ній осуджувалося галицьке духовництво і шляхта за відірваність від рідного народу, за національне ренегатство. Його доповідь на Соборі руських учених (1848) була, за словами М. Возняка, «науковим гімном в честь народної мови». За епіграф до неї учений обрав слова П. Й. Шафарика: «Народ, що усвідомлює значення рідної мови і сам її покидає та зрікається, здійснює самогубство». Та,

попавши під вплив «москвофілів» — історика Д. Зубрицького, церковного діяча М. Малиновського, що вважав церковнослов'янську основою «руської» літературної мови, Я. Головацький, готуючи промову до друку як видання Галицько-руської Матиці (Львів, 1849), докорінно змінив її концепцію, пропонував літераторам орієнтуватися вже не на народну мову, а на старослов'янську, оскільки, мовляв, «храм народного просвіщення» не можна спорудити «на утлім дереві самого простонародного язика». Так почало в Галичині культивуватися горезвісне «язичіє» як мовний конгломерат з лексичних елементів старослов'янської, російської, просторічної української в її діалектних формах, навіть польської мов. «Москвофіли» вважали такий суржик універсальною мовою, придатною і для науки, літератури, церковних проповідей, і для побутового вжитку. Цим язичієм Я. Головацький став писати статті, читати лекції в університеті.

І. Франко в розвідці «Українці», вперше опублікованій угорською мовою 1911 р. в Будапешті, пояснював бажання окремої групи галицьких освічених, кіл бути «подібними до росіян» у зв'язку з каральним походом російської армії в Угорщину 1849 р. Такі діячі сподівалися на визволення Галичини з-під влади Відня і приєднання до Росії. «Цей наївний прорив переріс у «святе переконання». Тепер уже все вітчизняне здавалося дрібним і ганебним, інтереси простого народу не вважалися вартими уваги, розмовляли «селянською мовою», а щонайбільше класти цю мову в основу новостворюваних шкіл, літератури, використовувати її як засіб спілкування між інтелігенцією оголошувалося божевіллям і нікчемністю, «бо в Росії вже маємо готову і багату літературу». Перекинувся до «москвофілів» і Я. Головацький, що стало втратою для української культури. Мертвонароджені писання «москвофілів» позбавлені художньої вартості, їм не знайшлося місця ні в російській, ні в українській літературах.

Поетична творчість Я. Головацького 30—40-х років наснажена патріотичною ідеєю. У поезії «Два віночки» йдеться про далеку Україну, де загинув «козаченько», не повернутися кохано? гу, як не повернутися назад водам річки, що «за сім літ вилили». Фольклорний мотив вічної роз-

луки закоханих знайшов тут утілення у відповідному жанрі романтичної балади. Образ рідної землі постає з вірша «Туга за родиною», де образ родини має широке значення: це й «мила родинонька», «домова сторонька», які асоціюються з «солоненькою рідною мовою», зворушливими «співаночками» — голосом з рідного краю. Образність твору, його зворушлива тональність зумовлені духом романтичної поезії, притаманної творчості європейських ліриків від Дж. Байрона до А. Міцкевича та Б. Ганки, що представляли цей напрям.

Як своєрідна естетична декларація поета сприймається вірш «Весна», в якому створено символічний образ працюючої галичанки, котра дбайливо впорала свій «городочок». Жінка засіває землю добрим зерном, сподіваючись на гарний урожай, вона вірить, що її ревна праця буде винагороджена. Ця праця «пов'яжеться паростками, устелиться барвінками на цілую долиноньку, на рідную родиноньку». Ідеї єднання українців проймають вірші «В альбом Ізмаїлу Срезневському», «Братові з-за Дунаю». Почуття туги й жалю, виявлені у поезії «Моя доля», передають пригніченість особистості в умовах гнобительського суспільства.

Образність, мелодійність поезії Я. Головацького привертала увагу композиторів, зокрема С. Воробкевич поклав на музику його вірші «Весна», «Туга за родиною», «Річка». Поет переклав українською близько 50 сербських і кілька хорватських народних пісень. Йому належать переклади двох казок із циклу «Солдатские досуги» В. Даля.

Я. Головацький залишив слід і в царині філологічно-історичних досліджень (статті «Народні сербські пісні», «Розправа о язиці южноруськім і его наречіях», «Пам'ять Маркіяну-Руслану Шашкевичу», «Становище русинів», «Поділ часу у русинів», «Ворожіння у русинів», «Слова вітання, благословенства, чемності і обичайності у русинів», «Географічний словник західнослов'янських і південнослов'янських земель і сусідніх країн»).

Літ.: Франко І. Українці // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К., 1984. Т. 41; Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті: У 5 т. К., 1987; «Русалка Дністровая»: Документа і матеріали. К., 1989; Кирнів Р. Ф. Етнографічно-фольклорична діяльність «Руської трійці». К., 1990; Хропів П. П. та ін. Історія української літератури:

перші десятиріччя ХХ століття. К., 1992; *Петраши О.* Маркіян Шапкєвич та його побратими. Даллас (США), 1997.

П. Хропко

ГОРКА ЛАВРЕНТІШ (1671 р., м. Львів — 21.04.1737, м. Вятка, Росія) — драматург, теоретик поезії, церковний діяч.

Народився в сім'ї козака. По закінченні Київської академії працював у ній викладачем. З 1713 р. — ігумен Видубицького монастиря в Києві. З 1721 р. проживав за межами України.

Л. Горка — автор курсу поезії «Ісїеа аїїк роєкоох» («Образ мистецтва поезії»), прочитаної в 1707/08 навчальному році в Київській академії. Згідно з правилами цього навчального закладу, по закінченні курсу поезії викладач мусив написати драму й поставити її силами студентів. Л. Горка звернувся у своєму творі до біблійного сюжету про перебування Йосифа Прекрасного в Єгипті. Основний конфлікт у драмі зводиться до складних любовних стосунків між Йосифом і дружиною єгипетського вельможі Пентсфрія, які закінчуються наклепом, ув'язненням, успішним розгадуванням фараонових снів і возвеличенням розумного й гарного юнака та каяттям Пентсфрія і його хтивої дружини. Не виключено, що вибір саме цього біблійного епізоду був спричинений наклепом на Івана Мазепу й виправданням його в 1708 р.

Літ.: *Тихонравов Н.* Русские драматические произведения 1672—1725 годов. СПб., 1874. Т. 2; Аполлонова лютня. Київські поети XVII—XVIII ст. К., 1982; Пісні Купідона. Любовна поезія на Україні в XVI — поч. XIX ст. К., 1984.

М. Судима

ГОРЛЕНКО ВАСИЛЬ (псевд. і крипт. — В., Глаголь, Черкасин, Г-ко, В. Г. та ін.; 13.01.1853; с. Ярошівка, тепер Українське Талаліївського р-ну Чернігівської обл. — 27.04.1907, Петербург, похований у Ярошівці) — літературний критик, мистецтвознавець та етнограф.

Походив з відомого старшинського роду. Навчався в Ніжинському ліцеї та Сорбонні. Зазнав впливу французького теоретика літератури і мистецтвознавця І. Гена. Перша помітна праця В. Горленка «Літературні дебюти Некрасова» опублікована в журналі «Отечественные записки»

(1878, № 12). У ранній період діяльності друкувався в російських виданнях (газетах «Голос», «Молва», «Русское обозрение», «Заря», «Труд»; журналі «Всемирная иллюстрация»; збірнику «Русский архив»); у французькій газеті «Рі^аго». Одним із перших подав відомості про рукописи російських повістей Т. Шевченка, надрукував кілька уривків з них («Труд», 1881—1882).

З часу заснування журналу «Киевская старина» (1882) В. Горленко був його співробітником, у 80—90-х роках виступав із статтями з питань фольклору української літератури, мистецтва, історії, краєзнавства, фольклору та етнографії. Надрукував у журналі статтю «Батьківщина Гоголя» та художні переклади російською мовою (оповідання Ю. Федьковича «Леліи могила, або Довбушів скарб», «Дніпрові кручі»). З 1897 р. жив у Петербурзі, співпрацював у газеті «Новое время». У літературно-мистецькому додатку до цієї газети постійно подавав огляди нових видань творів російських (зокрема, Максима Горького), українських і французьких письменників та огляди французьких журналів, рецензував літературознавчі та історичні праці. Широко популяризував творчість М. Каровського, Т. Шевченка, Г. Квітки-Оснот'яненка, І. Манжури, Панаса Мирного, І. Франка, зробив вагомий внесок у вивчення життєвого і творчого шляху художників Т. Шевченка, І. Кравченка, Ю. Перепелиці та ін. Був у дружніх стосунках з М. Костомаровим, П. Мартиновичем, М. Заньковецькою, Панасом Мирним, Б. Грінченком, Дж. К. Джеромом, Д. Рощем та ін. Архів Головацького зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка ПАН України та ЦНБ ім. В. Вернадського НАН України.

Літ.: *Лазаревський Г.* Київська старовина // Укр. літ. 1943. № 12; *Шевчук В.* Шукач «перлів миогоцінних» // Нар. творчість та етнографія. 1971. № 3.

М. Грицюта

ГОРЛЕНКО ЙОАСАФ (світське ім'я — Яким, 19.09.1705, м. Прилуки, тепер Чернігівської обл. — 21.12.1754, м. Грайворон, тепер Белгородської обл., Росія) — церковно-релігійний діяч, письменник.

Походив із старовинного козацького роду Горленків. Його батько був прилуць-

ким полковником, а мати — донькою миргородського полковника Данила Апостола, який пізніше став гетьманом. Дядько Г. Квітки-Оснот'яненка. У 7 років вступив до Києво-Могилянської академії, яку закінчив 1725 р., деякий час сам викладав у ній. 1727 р. в Києво-Братському монастирі пострижений у ченці під іменем Йоасафа. Був ігуменом, згодом архимандритом Мгарського монастиря (1737—1745), намісником Троїце-Сергієвої лаври, єпископом білгородським і обоянським (1748—1754). Похований у місті Білгороді Канонізований православною церквою 1911р.

Йоасаф Горленко — автор слів, автобіографічних нотаток «Путешествіе в мирі грішника Йоасафа Горлєнка», поеми «Битва чесних семи добродійницта з сімома смертними гріхами» (1737). Поема належить до зразків українського літературного бароко. Особливість її полягає в тому, що це — суто релігійний твір, у якому використовуються художні прийоми й засоби батальної поезії, тобто світської літератури. Провідною ідеєю поеми є суго барокова концепція постійного змагання в душі доброго і лихого начал та остаточна перемога Добра, ЯКІ Є нічим іншим, як глибинним християнським самозапереченням особистості, самозапереченням заради нового «народження у Христі». Йоасаф Горленко відомий і як освітній діяч; він, зокрема, виступав проти латино-католицького впливу в шкільництві України.

Літ.: *Лебедев А.* Йоасаф Горленко // Сб. Харьк. ист.-филол. о-ва. X., 1900. Т. 12; *Дублянський А.* Українські святі. Мюнхен, 1962.

О. Хоменко

ГРАБОВСЬКИЙ ПАВЛО (псевд. — Павло Граб, Українець, Воля Харько та ін.; 11.09.1864, с. Пушкарнс, тепер Грабовське Сумської обл. — 12.12.1902, Тобольськ, Росія) — письменник, перекладач, публіцист, діяч визвольного руху.

Син сільського паламаря. Навчався в Охтирській бурсі й Харківській духовній семінарії; попри обрусіння зберіг національну свідомість. За участь у народницькому русі семінарист опинився під гласним наглядом поліції. Перебував без роботи в рідному селі, працював коректором у газеті «Южный край» (Харків). Із

1885 р. — у війську, за антисамодержавну діяльність був ув'язнений і засланий до Іркутської губернії. Згодом за поширюваний в Україні та за кордоном протест проти кривавих розправ царату над політзасланцями — знову тюрми, заслання до Вілюйська. З кінця 90-х років на поселенні в Якутську, потім — у Тобольську, де помер і похований.

Відірваний від України, перебуваючи в російському оточенні, П. Грабовський еволюціонував від українського й загальноросійського народництва до національної ідеї. Поетичною думкою линув в Україну, мріяв побачити її перед смертю, підтримував листовані зв'язки з Б. Грінченком, С. Єфремовим, І. Франком, О. Маковеем, які надсилали йому українські видання, сприяли публікації творів, підтримували морально. Франко не випадково означив поезію Грабовського jako «крик болю і туги за рідною Україною».

Рання творчість — прозова і поетична — відома мало: рукописи загублено в жандармських архівах, куди потрапили за гостре неприйняття російських порядків, критику властей. Поет-засланець — автор оригінальних збірок «Пролісок» (1894), «З півночі» (1896), «Кобза» (1898) та перекладних книжок («Твори Івана Сурика», «З чужого поля», «Доля», «Песни України», «Хвиля»), багатьох творів поза збірками. Лірика П. Грабовського тривалий час була залежна від естетики й поетики російських народників. Споріднена з традиціями Т. Шевченка, зокрема засланського періоду, поезія вирізняється громадянським звучанням, пафосом утвердження життя-боротьби, увагою до соціальної проблематики навіть у суто пейзажних жанрах, образною мовою антитез і символів, утому числі біблійного походження, пристрасністю ліричного переживання. Ліричному героєві поезії Грабовського властиві вірність ідеалам, ідеї боротьби за наближення «панства волі» для всіх націй і віра в їхню остаточну перемогу («Мало нас, та сс дарма...»), самозреченість, але водночас і туга, самотність, розпач. «...То ціла трагедія невольника, що рветься до життя й роботи, падає і піднімається, других накликає до праці для людей і сам на собі показує наслідки самоти на чужині та неволі, що переходить цілу шкалу почувань: від найвищого одушевлення до крайнього песимізму» (О. Маковей).

Відтворивши колоніальне становище «України святої, перемученої» («О яка ж ти сумна, Україно моя...», «До Руси-України» та ін.), недолю співвітчизників (образи жінок-трудівниць, ратаїв, сиріт, наймитів, робітників, інтелігентів-подвижників), а також критично осмисливши минуле батьківщини («До Богдана Хмельницького»), П. Грабовський показав низьке «національне самопізнання» українців, картав їх за зраду народу й цурання мови («Пригода з Довгорукиком»). Водночас був переконаний: прийде день, коли в «сім'ї народів вільних Раб-народ забуде об ярмі...». Крім національної, культивував інонаціональну тематику (поєми «Бурятка», «Текинка», «По Сибири», вірш «Народові єврейському», оповідання «Червоний Жупан» містять вияв співчуття гнобленим царатом етносам). Присвячене польському революціонерові Броніславу Славінському послання «До Б. С.-го» художньо виразне ідею спільності визвольних змагань народів-сусідів.

П. Грабовський обстоював громадське призначення письменства як чинника прогресу, засіб боротьби з неправдою, голос за всіх уярмлених (вірші «Я не співець чудовної природи...», «До парнасців»). Стаття «Дещо про творчість поетичну» свідчить про те, що письменник, як і І. Нечуй-Левицький, М. Грушевський, І. Франко, С. Єфремов, не був прихильником модерністських віянь.

Поезія П. Грабовського збагачувала українську лірику й ліро-епос композиційно (збірка «З півночі»), жанрово (розмаїття, наприклад, ліричних портретів, оригінальність веснянок), характерологічно (образи героя-борця, «нової жінки», ліричних персонажів), мотиваційно (метафоричне згущення образу зорі), поетикою (автологічного вірша). Водночас лірикові властиве надуживання пестливо-здрібнених словоформ.

Перший прозовий твір П. Грабовського — повість «Гниле коріння» (1888, незавершена) — відобразив агітаційно-пропагандистську працю революціонера в гуші народу, засудив паразитизм сільської верхівки, дав символічний образ прогнилої Російської імперії. Оповідання «Цуценя» продовжило викривально-реалістичну лінію прози етичною критикою православного духовенства, а «Червоний Жупан»

скомпрометувало антигуманну політику уряду щодо національних меншин у Росії (контрастом є тут альтруїзм старого якута-правдошукача). Оповідання «Великодня неділя» з образом ув'язненого революціонера в центрі прикметне автобіографізмом.

Справжнім творчим подвигом поета-засланця були переклади, з яких можна укласти цілу антологію світової поезії (у тому числі «пісень України» — в російських перекладах). Інтерпретації з польської, російської, чеської, сербської літератур здійснював із оригіналу (брав ідейно близькі тексти та перекладав не завжди близько до джерела — часом переспівував), інших — з підрядників. Перекладав не тільки західноєвропейську класику, а й прибалтійських, закавказьких, скандинавських, навіть австралійських авторів (усього більш як 150 нерсоналій).

Перу П. Грабовського належать: присвячена поетам-самородкам стаття «Невідомі творці», розвідка «Порфир Корнецький» і «Споминки про д-ра В. Александрова», дослідницькі й популяризаторські виступи про Т. Шевченка («Тарас Григорьевич Шевченко», «Московські переклади творів Шевченкових» та ін.), М. Чрнишевського. «Лист до молоді української» характеризує Грабовського як речника «європеїства на ґрунті українському». Він назвав у цій епістолі українську державність безнадійною мрією (дослідник радянського часу О. Кисельов сфальсифікував цю думку як буцімто твердження непотрібності суверенної держави). Взагалі в СРСР забороненою темою були стосунки П. Грабовського з С. Єфремовим, погляди письменника на національну самосвідомість як передумову прогресу людства; радянські літературознавці розчиняли П. Грабовського в загально-російському русі як «безнаціонального» народника, хоча він добре бачив і писав про шовіністичні тенденції російського народштва. Водночас письменник не був і космополітом (він сам зізнався в листі до В. Лукича: «В мені завжди жив перш над усе українець»), хоча й гадав, що зі здобуттям волі національне питання розв'яжеться саме собою.

Літ.: *Поважна В.* Павло Грабовський: Літературний портрет. К., 1962; Павло Грабовський

в документах, спогадах і дослідженнях. К., 1965; *Франко І.* Павлові Грабовському // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1981. Т. 34; *Панченко В.* Магічний кристал. Кіровоград, 1988.

В. Погребенник

ГРАБЯНКА ГРИГОРІЙ (р. нар. невід. — 1738) — козацький літописець.

Вихованець Києво-Могилянської академії. З 1686 р. перебував на військовій службі в козацькому війську, де обіймав ряд посад — галицького сотника, полкового осавула. В 1717—1728 рр. — галицький полковий суддя. Брав активну участь у заходах представників козацької старшини на чолі з гетьманом П. Полуботком, спрямованих на захист прав України. Зокрема, 1723 р. підписав Коломацькі чолобитні статті і їздив до Петербурга в складі козацької депутації, щоб домогтися у Петра I скасування Малоросійської колегії та розширення прав гетьманської старшини. За це був заарештований і ув'язнений в Петропавлівській фортеці (1723—1725), вийшов на волю лише після смерті Петра I. По поверненні в Україну продовжив військову службу. Був гадяцьким полковим обозним (1728—1730) і полковником (1730—1738). Загинув від ран у Кримському поході проти татар під час російсько-турецької війни 1735—1739 рр. Точна дата смерті Г. Грабянки невідома.

Автор літопису «Д'їяствія през-Ьльной и от начала поляков кривавшой небывалої брани Богдана Хмельницкого, гетмана Запорожекого, с поляки... Року 1710» — високохудожнього історичного твору, який описує українську минувшину від давніх часів до 1709 р. Найбільша частина літопису присвячена подіям національно-визвольної війни 1648—1654 рр. і постаті гетьмана Б. Хмельницького. Події після смерті Хмельницького викладені стисло, причому з 1664 р. оповідь ведеться по роках. Автор не просто констатує їх з метою відтворення об'єктивної історичної дійсності, а насамперед прагне викласти позицію козацької старшини, яка боролася за дотримання російським урядом статей Б. Хмельницького. Не всі факти оповіді історично достовірні, що зумовлюється джерелами, якими користувався літописець. Натомість у літопис вводиться значна кількість напівлегендарних переказів, історична вірогідність яких сумнівна, але вони відіграють значну роль у бе-

летризації оповіді, видворенні духу часу, служать джерелом авторської концепції історичного розвитку України.

У творі відчувається вплив українського літературного бароко: епічність, динамічність оповіді, напруженість дії, відтворення цілого як системи контрастів, використання «високого», патетичного стилю розповіді. Це свідчить про високу освіченість актора й про те, що літопис Грабянки — насамперед явище «красного» письменства, високоестетичний художній твір, який органічно входить в контекст зрілого літературного бароко. Водночас письменник використовує фольклорні засоби та елементи (прислів'я, порівняння, сатиричні прийоми, народнопоетичну ритміку). Багато епізодів у літописі написано під впливом героїчного народного епосу, що зумовило певну ідеалізацію історичних постатей, наділення їх надзвичайними рисами і властивостями. Особливо це характерно для образу гетьмана Б. Хмельницького, якого Г. Грабянка зобразив як взірць справжнього народного ватажка, що мало для автора і важливе політичне значення.

Г. Грабянка був переконаним прихильником автономії України у складі Російської імперії, рішуче підтримував боротьбу козацької старшини за збереження гетьманського устрою. Звідси випливає основна настанова твору — показати, що «українці є рівні з іншими». При написанні літопису автор використав велику кількість історичних джерел: офіційні акти, записки свідків подій, твори польських істориків М. Кромера, М. Бельського, О. Гваньїні, В. Коховського, німецьких — С. Пуфендорфа, Й. Гібнера. Залучено також «Синопис», літопис Самовидця, «Кройнику о земл-й Полской» Ф. Софоновича. Твір написано церковнослов'янською (так-званою славенською) мовою.

Науці відомо близько 50 списків цього літопису, що свідчить про його надзвичайну популярність. Оригінал рукопису не зберігся.

Літ.: *Багалій Д.* Нарис української історіографії. Джерелознавство. К., 1925. Вип. 2; *Історія української літератури: У 2 т.* К., 1987. Т. 1; *Луценко Ю. П.* Летопись Григория Грабянки. К., 1989; *Літопис галицького полковника Григорія Грабянки.* К., 1992.

С. Денисюк

ГРЕБІНКА ЄВГЕН (02.02.1812, х. Убіжище, тепер с. Мар'янівка Гребінківського р-ну Полтавської обл. — 15.12.1848, м. Петербург) — поет, прозаїк, видавець.

Традиції творчості письменника значною мірою зумовлені приналежністю його до давнього козацького роду. Закінчив Ніжинську гімназію вищих наук (1831). Деякий час служив у резерві 3-го Малоросійського козачого полку. З 1834 р. — чиновник комісії духовних училищ у Петербурзі, з 1835 — паралельно викладав російську мову та літературу в Дворянському полку. З 1837 р. цілковито присвячує себе педагогічній роботі, викладаючи крім російської мови й літератури також мінералогію, ботаніку, зоологію (в основному у військових навчальних закладах).

Початок літературної діяльності Є. Гребінки припадає на роки навчання; в ніжинський період написані перші ліричні поезії, байки, розпочато роботу над перекладом поеми О. Пушкіна «Полтава».

У 1833 р. в альманасі «Утренняя звезда» вийшли друком дві байки Є. Гребінки — «Будяк да Конопличочка» та «Пшениця», а також уривки з перекладу «Полтави», а в 1834 р. вийшло перше видання (друге — в 1836 р.) байок «Малороссийские приказки». Байкарська спадщина Є. Гребінки (всього 27 творів) є найціннішою частиною його творчого доробку. Тут чітко визначились традиції попередніх і сучасних йому українських письменників (Г. Сковороди, І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського), заявлені у творенні символіки, сюжету й системи образу, водночас тут набули розвитку народно-сатиричні традиції. Байка Є. Гребінки є художнім конденсатом народної мудрості, в якому чітко вияшені симпатії та антипатії автора; значна роль тут належить також зображенню естетики народного життя (побуту, звичаїв).

Байки Є. Гребінки представляють усі різновиди цього жанру: власне байку, байку-казку і байку-приказку. У творенні останньої полягає одна з його заслуг. Часто, кладучи в основу байки народну приказку, він наближає до неї саму побудову своїх творів. Тому ці байки лаконічні, сконденсовані, не переобтяжені довгими описами та подробностями. Є. Гребінка створив зразки тієї реалістичної віршованої байки, що стала своєрідним еталоном цього жанру в подальшому розвитку української літера-

тури. Значною його заслугою є також відмова від «бурлеску»; якщо у байках і трапляються елементи бурлескного стилю, то вони не є самоціллю, як у багатьох тогочасних українських письменників, а служать одним із образотворчих засобів. За словами І. Франка, «як байкопис, займає Гребінка перше місце в нашій письменстві. Його байки визначаються ярким національним і навіть спеціально лівобережним українським колоритом, і не менш здоровою суспільною і ліберальною тенденцією».

Ліричні поезії Є. Гребінка писав українською і російською мовами. Для них характерна тематична й художня співвіднесеність з українськими народними піснями; художня структура їх ґрунтувалася на романтизмі. Так, образ човна (поезія «Човен») співвідноситься з людиною, що відважно вирушає назустріч неспокійній життєвій хвилі; романтичний образ особистості постає в «Українській мелодії» («Ні, мамо, не можна нелюба любити»), що стала відомим романсом; елегантні мотиви душевних страждань проймають поезії «Заквітчалася дівчина», «Маруся» та ін. Як і в байках, у ліричних поезіях він успішно переборював бурлескню традицію, чому сприяло захоплення народнопісенною лексикою та фразеологією.

Поезія Є. Гребінки російською мовою пройнята любов'ю до України. Особливо це відчувається в творах, присвячених історичній долі рідної землі («Нежинське озеро», «Гетман Свирговський», «Український бард»); у традиціях українського віршування на історичну тему написана поема «Богдан». Цікаві поезії «Скала», «Утешение», «Соловей», у яких художньо осмислюється роль митця. Деякі російськомовні поезії Є. Гребінки також стали популярними піснями («Очи черніє», «Молода еще девица я была»).

Російськомовні оповідання «Двойник», «Страшній зверь», «Телепень», «Месяц в солнце», «Потапова неделя», що увійшли до збірки «Рассказы пярятинна» (1837), позначаються увагою до формування атмосфери, в якій відбувається дія; письменник створює широкі пейзажні та сюжетні полотна, сповнені соковитого українського колориту. Повісті «Приключения синеи ассигнации» (1847), «Записки студента» (1841) дедалі виразніше визначають творчу манеру, що згодом буде розвинена й продовжена у літературній

діяльності А. Чехова. Як і М. Гоголь, у цих творах, пройнятих співчуттям до «маленької людини», Є. Гребінка виходив з естетичних принципів «натуральної школи».

Історичну тему розробляв письменник у повісті «Нежинский полковник Золотаренко» (1842) та побудованому на засадах романтизму романі «Чайковский» (1843), хоч у останньому творі не знаходимо історичної співвіднесеності певних подій та осіб. Полковник Іван, Олексій Попович (Чайковський), бувалий у бувальцях (тепер власник зимівника) козак Касіян, козак-характерник Микита Прихвостень, жіночі образи Марини і Тетяни-Теклі — ось ті сили, що вступають у протидію зневірі, нелюдності, омані, уособленнями яких постають Герцик-Юсель, циганка-знахарка Рохля. Сила життя у цьому творі — за Олексієм і Мариною, серця яких сповнені благодатної любові.

В романі «Доктор» (1844) талановита, людяна особистість Івана Севрюгіна безсила протистояти безмірній несправедливості й жорстокості глґпта, звироднілості та духовній спустошеності тих, хто домагається лише визиску. Певні здобутки мав письменник також у жанрі фізіологічного нарису, до якого звернувся у другій половині 40-х років («Петербургская сторона», «Фактор», «Провинциал в столице»).

Прозу Є. Гребінки, як і його байкарську та поетичну спадщину, характеризує якісно нове сприйняття людини. Проникливе бачення нових явищ, що зумовлюють зміни в духовному житті людини, структування вугутрішнього світу окремої особистості, бачення в окремому сутності явища в цілому — ось що вирізняє творчість Гребінки з-поміж иисьмештиків-сучасників як нове явище, що дало потужний імпульс до зображення людини в наступні літературні епохи.

Значну роль відіграв Є. Гребінка в організації українського літературного пронесу. Він узяв діяльну участь як у викупі з кріпацтва Т. Шевченка, так і в організації віщання його «Кобзаря». Наприкінці 30-х років мав зреалізувати чотириразове щорічне видання українською мовою «Литературных прибавлений» до «Отечественных записок», хоча з цензурних перешкод ця ідея обмежилася лише виданням альманаху «Ластівка» (1841), де були опубліковані кращі твори тогочасних українських

письменників (Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка, Л. Боровиковського, В. Забіли та ін.). Відомі й окремі публіцистичні твори Є. Гребінки («Так собі до земляків» та ін.).

Літ.: *Деркач Б. А.* Євген Гребінка. К., 1974; *Зубков С. Д.* Байкар і поет Гребінка // *Гребінка Є. Байки. Поезії.* К., 1990; *Деркач Б. А.* Євген Гребінка // *Історія української літератури: У Зіі. К., 1995.* Кн. 1.

Л. Задорожна

ГРИГОРОВИЧ-БАРСЬКИЙ ВАСИЛЬ (псевд. — Плака, Альбов, Василій Київський; 1701, Київ — 07.10.1747, Київ) — мандрівник, вчений-орієнталіст, письменник.

Син дрібного крамаря. У 1715—1723 рр. навчався в Київській академії. Влітку 1723 р. вирушив до Львова, наступного року помандрував до Італії. Пройшов пішки через Словаччину, Угорщину, Австрію, побував у багатьох містах Італії, описав їх (Рим, Неаполь, Болонья, Барі, Флоренція та ін.). Потім через море дістався до Греції, відвідав Афон, Константинополь. Рік за роком суходолом і морем В. Григорович-Барський побував у Палестині, Єгипті, Сирії, певний час жив на грецьких островах Хіосі, Родосі, Кіпрі, Патмосі, де навчався, а затим викладав у місцевих школах. Він склав підручник греко-латинської граматики для студентів Київської академії, викладачем якої мріяв бути. Після 24 років мандрівок повернувся до Києва, де через місяць помер. Похований у садибі академії.

Під час мандрівок В. Григорович-Барський вів подорожні записи, які містять надзвичайно цікаві відомості про природу, побут і звичаї народів різних країн. Зі сторінок твору постає непересічна особистість автора — гуманіста з різнобічними інтересами, високим рівнем знань. Його увагу привертала насамперед людина, він вірив у її розум, творчі можливості. Зміст записок мандрівника широкий і різноманітний. Автор зосереджує увагу на минулому й тогочасному житті народів багатьох країн Середземномор'я, фіксує безліч відомостей про історію, географію, соціальне, економічне, політичне й культурне становище держав, міст і сіл, які він відвідав. З протокольною точністю описав він архітектурні пам'ятки, історичні місця,

відтворив красу та екзотику побачених земель. У записках переважає світський матеріал, супроводжуваний малюнками. Багато описів вирізняються образністю. У творі є ознаки роману-автобіографії, роману-подорожі, оповідання, нарису — нових жанрів для української прози того часу, а також традиційних — ходінь, житій, апокрифів. Свої записки В. Григорович-Барський завершити не встиг. Тривалий час твір поширювався в Україні й Росії в рукописах. Лише 1778 р. вийшло перше видання записок, останнє (7-ме), найповніше, за редакцією М. Барсукова з'явилось в 1885—1887 рр.

Літ.: *Аскоченский В.* Василий Григорьевич Барский — знаменитый путешественник XVIII века. К., 1854; *Барсуков П.* Жизнь и труды В. Г. Барского. СПб., 1885; *Даница Б. М.* Русские путешественники на Ближнем Востоке. М., 1965; *Родаченко І.* Мандрівки Василя Барського. К., 1967; *Білоус П. В.* Творчість В. Григоровича-Барського. К., 1985.

П. Білоус

ГРИШЧЕНКО БОРИС (псевд. — В. Чайченко, Б. Вільхівський, П. Вартовий, їв. Перекотиполе, М. Тримач, Л. Яворенко та ін.; 09.12.1863, х. Вільховий Яр, тепер Харківської обл. — 06.05.1910, м. Осиедалстгі, Італія).

Походив із небагатої дворянської родини (батько — відставний гятабс-капітал, мати — дочка полковника російського походження). Під впливом поезії Т. Шевченка та завдяки контактам з селянами з «13 років зробився тим, чим... єсть» — національно свідомим. Єдиний навчальний заклад, де вчився, — Харківська реальна гімназія, з п'ятого класу якої за зв'язок з революційними народниками був виключений (1879), відбув півторамісячне ув'язнення. Працював канцеляристом у Харківській казенній палаті. Бкстерном склавши іспит на народного вчителя (1881), працював за спеціальністю у селах Венденське Зміївського повіту, Йижня Сироватка (нині Сумщина), Олексіївка (поблизу м. Алчевська). Був статистиком у Херсонському губернському земстві (1886—1889). З 1894 р. жив у Чернігові, працював діловодом оціночної комісії губернського земства, згодом — секретарем земської управи. Переслідуваний і, зрештою, звільнений з роботи, відважився на експеримент: стати «тільки письменни-

ком». 1902 р. переїхав до Києва. Разом з С. Єфремовим, Ф. Матушевським, М. Левицьким та іншими організував Українську Радикальну Партію (1904). Брав найактивнішу участь у національно-визвольних змаганнях 1905—1907 рр., заснував і очолив київську «Просвіту», став одним із організаторів і керівником Всеукраїнської Учительської Спілки. Змучений сухотами, на позичені в батька кошти 1909 р. виїхав на лікування до Італії, де й помер.

Провідною в літературно-громадській діяльності була апологія праці в ім'я національного відродження. «Кинувшись самотужки обслуговувати потреби її (України. — А. П.) духа» (М. Лисенко), Б. Грінченко виявив таку масу незадоволених національних потреб, що його праця одразу ж набула універсалістського характеру. Попри відмінність у рівні художнього обдарування, за розмахом діяльності та обсягом написаного він найближчий до І. Франка, котрий неодноразово висловлював «подивування» з приводу масштабності й результативності його роботи.

Як письменник Б. Грінченко дебютував віршами у журналі «Світ» (1881). Окремо вийшли прижиттєві збірки: «Пісні Василя Чайченка» (1884), «Під сільською стріхою» (1886), «Нові пісні і гуми Василя Чайченка» (1887), «Під хмарним небом» (1893), «Пісні та думи» (у двох книгах (1895), «Хвилини» (т. 1, 1903). Свою поетичну творчість розцінював як «робітницький одпочинок», хоча й вона повинна «громадську працю складати», тобто сприяти тому, аби «виробляли народну свідомість, піднімати, зміцнювати, а не пригнічувати духа, пособляти нашому народові ставати народом мужнім, смілим, свідомим своїх сил». Водночас розумів, що надмірне акцентування на підпорядкованості художнього слова поточним запитам таїть небезпеку утилітарності. Відтак є хибною поширена думка, нібито він відганяв од себе «чисте мистецтво». Це видно з немалої кількості поезій, побудованих за принципом конфліктного протистояння: почуття, вільна творчість — і вимоги розуму, громадянського обов'язку. Всією душею пориваючись саме до нічим не скутого слова, письменник розв'язував цю альтернативу на користь національної та соціальної заангажованості. Як і М. Старицький, І. Франко, П. Грабовський, Леся Українка, Б. Грінченко своєю переважно

традиціоналістичною творчістю зробив внесок у розвиток своєрідної суворої естетики в українському письменстві кінця XIX ст. — естетики мужньої, наступальної, політично спрямованої поезії.

Творчим пошукам Б. Грінченка притаманні два якісно відмінні етапи. З одного боку, він разом з іншими визначними поетами підвів ризик під «цілим одним (шевченківським. — А. П.) періодом нашої літератури», долаючи «псевдошевченківські шаблони» та «виводячи нашу поезію на широкий шлях творчості» (І. Франко). З іншого — почасти прилучився до процесу художнього оновлення, що визначив розвиток літератури з XX ст. У поезії Б. Грінченка простежуються протистояння хвилі епігонства та поглиблення демократичної тематики (як домінанти ранньої творчості) до все ширшої гами роздумів і настроїв, її жанрове урізноманітнення (сонет, елегія, віршована казка, байка, сатиричний вірш, «зернятка»), збагачення інонаціональними мотивами (поєми «Беатріче Ченчі», «Матильда Аграманте», «Дон Кіхот», «Лаврін Костер»), долання часом одноманітної декларативності віршів, тяжіння до психологічно-рефлексивного письма з нешаблонним строфічним вирішенням, використанням засобів звукозапису. Часто озивається у поетичному доробкові Б. Грінченка творчий досвід видатних митців світу — Г. Гейне, Й.-В. Гете, Дж. Байрона, В. Гюго, В. Шіллера, М. Лермонтова та ін. З точки зору поетичної техніки у його зрілій творчості літературна спгхія рішуче переважає народнопоетичну.

Як прозаїк Б. Грінченко створив 5 повістей (хоча дилогія «Серед темної ночі» та «Під тихими вербами» — це, власне, роман) і близько 50 оповідань. Є з-поміж них слабкі, що висновуються не так від дійсності, як від певної культурницької ідеї, але більшість відповідає високим мистецьким критеріям, становлячи окремий етап у розвитку української прози — між творчістю Панаса Мирного та І. Не-чужа-Левицького й пізнього М. Коцюбинського та В. Стефаника (О. Біленький). До хрестоматійних належать оповідання «Хата», «Непокірний», «Екзамен», ряд творів, героями яких є діти, — «Дзвоник», «Олеся», «Кавуни», «Украла» та ін. Почавши писати у традиціях «старої» манери письма (з увагою до статичного, етнографічно- побутового опису з ряснотою подробиць).

Б. Грінченко, залишаючись в цілому у неонародницькому руслі, з другої половини 90-х років вдався до нових пошуків у літературі. Це виявилось у вимогливому ставленні до форми творів, прагненні відобразити дійсність крізь призму настроїв персонажів, спротиві «нейтральним» тропам, що засвідчують такі твори, як «Покупка» (тут виявлене оволодіння прийомами новелістичного письма в дусі стефаниківського «крайнього реалізму»), «Болотяна квітка», «На замку св. Янгола», «Історія одного протесту», «Брат на брата».

Особливістю Грінченкової прози став цілеспрямований вихід із «селянського круїу» до інтелігентського середовища, що відповідало назрілій потребі розширення тематичних обріїв літератури. Це узгоджувалося і з переконаністю письменника (хоча дещо скоригованою у 900-х роках, коли він зазнав певного впливу соціалістичної утопії) в тому, що вирішальну роль у поверненні волі в Україну має відіграти національно свідомо інтелігенція. Кожна з повістей прозаїка — своєрідна художня апробація тих чи інших суспільних тенденцій під кутом зору їхньої надійності та перспективності у визволенні народу з соціального й національного мороку. Так, «Сонячний промінь» (1890) акцентує, що українська інтелігенція як сила ще не сформувалася, «існують тільки українські інтелігенти», розпорошені, погрузлі у світоглядній блуканні, лише в окремих випадках (як-от Марко Кравченко та його кохана Катерина) готові присвятити себе просвітницькій роботі серед народу. Про реальне становище, у якому опинилася українська інтелігенція, йдеться і в повісті «Ра розпутті» (1891) — спробі художньо довести необхідність витіснити «інтелігенцію панства» (Гордій Раденко) «інтелігенцією мужика» (Демид Гайденко). Ці дві повісті І. Франко характеризував як «цікаві спроби» «показати зародження нового типу радикального демократа і разом з тим переконаного українського націонала».

Дійшовши висновку, що «власне тип позитивний українського інтелігента ще й не виробився до пуття», Б. Грінченко в дилогії «Серед темної ночі. Під тихими вербами», обходячись без інтелігентів-культурників, зобразив село «сам на сам» у безвиході й показав, як просвіченого селянина, борця за життя «по правді» Зінька Сиваша те ж затуркане село й про-

ковтнуло. Дилогія поєднує в собі прикмети соціально-побутового й соціально-психологічного письма; рисами новизни позначене тут змалювання міського заробітчанаства та суспільного дна. Помітно, проте, що під впливом соціалістичних постулатів автор перебільшив тривогу з приводу капіталізації села, зростання у ньому можливих господарів-куркулів, для зображення яких використав лише темні фарби.

Прикметною особливістю драматургійного доробку Б. Грінченка є те, що з-поміж його п'єс немає жодної, присвяченої селянському життю у «чистому» вигляді — всі відтворюють або історичне минуле України («Ясні зорі», «Степовий гість», «Серед бурі»), співвідносячись із такими визначними явищами, як «Сава Чалий» І. Карпенка-Карого чи «Оборона Буші» М. Старицького, або тему життя сучасної інтелігенції («Нахмарило», «На громадській роботі», «Миротворці» та ін.). Тобто Грінченко розробляв лише ті тематичні пласти, які були заборонені цензурою, протиставляв свої твори етнографічній малоросійщині, свідомо їх інтелектуалізуючи, орієнтуючи на європейські зразки. І хоча останнє завдання було невдовзі блискуче виконане не ним, а Лесею Українкою, роль Грінченка в оновленні вітчизняної драматургії незаперечна. Найяскравіше це засвідчує психологічна драма «На новий шлях» (1905), у стильовій манері якої відчутні перегуки з «Норою» Г. Ібсена.

Знаючи кілька мов, Б. Грінченко активно працював у царині перекладаїттва. «Вільгельм Телль» і «Марія Стюарт» Ф. Шіллера, цикл «Північне море» Г. Гейне, «Лісовий цар» і «Фауст» (не закінчено) Й.-В. Гете, «Візник Геншель» і «Перед сходом сонця» Г. Гауптмана, «Забавки» А. Шніцлера, «Рідний край» В. Сарду, окремі твори В. Гюго, Дж. Байрона, І. Чавчавадзе, О. Пушкіна, І. Тургенєва — тільки частка з відтвореного ним рідною мовою.

Б. Грінченко вирізнявся здатністю тримати в центрі своєї уваги весь український літературний процес, був одним із найневтомніших його організаторів (навіть у часі перебування в «глухом куті глухого царства»), істориків і критиків. Це яскраво характеризують такі твори, як «Три жіночі постаті» (про героїнь творів Ф. Шіллера), «П. Л. Кулиш. Биографический очерк», «А. Е. Крїмский как украинский писатель», «Петро Кузьменко», просторі й

численні розвідки про українське письменство в «Большой энциклопедии» С. Южакова (як засвідчує архів, друковані дуже скорочено), передмови до творів Т. Зіньківського, Ганни Барвінок, численні відгуки й рецензії, де він підтримував літературну молодь початку ХХ ст. Особливою вагомістю позначається літературно-соціологічна та народознавча книжка «Перед широким світом» (1907) — перше в Україні широке дослідження соціології народного читання, де автор гостро заперечує прибічникам творення якоїсь спеціальної «народної» (простонародної) невибагливої літератури, доводить, спираючися на власний досвід читання селянам не тільки творів Т. Шевченка чи М. Гоголя, а й Й. Шіллера, Софокла, В. Шекспіра, що дбати про «народну» літературу — то значить «пустити в народ, пошириш всі видатніші твори світового письменства».

Відчутно поживлявали літературне життя загальноукраїнські літературно-суспільні дискусії, спричинювані виступами Б. Грінченка, наприклад статтею «Галицькі вірші» (1891), де обстоювалася літературно-мовна єдність Східної України та Галичини, публіцистичною працею «Листи з України Наддніпрянської» (1892—1893) тощо.

Як фольклорист та етнограф Б. Грінченко найбільше відомий тритомовими «Этнографическими материалами, собранными в Черниговской и соседней с ней губерниях» (1895, 1896, 1899) і виданням, яке продовжувало їх, «Из уст народа. Малорусские рассказы, сказки и пр.» (1900), збіркою «Думи кобзарські» (1897), ґрунтовним бібліографічним покажчиком «Литература украинского фольклора» (1901). Ці видання, як і ряд фольклористичних розвідок, здобули визнання також у зарубіжному науковому світі.

Найвагомішим підсумком років «словарної неволі» (так називав Б. Грінченко 1902—1904 рр.) стало упорядкування та редагування ним «Словаря української мови» в чотирьох томах (1907—1909). Історія цієї праці, що поставила його нарівні з найвидатнішими європейськими лексикографами Я. і В. Гріммами, В. Далем, Б. Лінде, Й. Юнгманом, сягає ще часів «Основи», коли про намір друкувати словник заявив П. Куліш. З тих пір багатьма діячами було зібрано немало матеріалу, однак дати йому лад могла тільки сильна

своєю наполегливістю особистість, якою і став Б. Грінченко. Він переглянув усе, зроблене до нього, додав величезну кількість власного матеріалу, фактично, як сам свідчив, здійснив «складання нового словаря з того матеріалу, який дала «К[иевская] Стар[ина]». Був одним із співробітників та основним редактором відомого російсько-українського словника у чотирьох томах М. Уманця та А. Спілки. Найпомітніші мовознавчі дослідження — «Огляд української лексикографії» (1905), «Три питання нашого правопису» (1908).

Підвалиною національної педагогіки як науки стали педагогічні праці Б. Грінченка, що розвивали на українському ґрунті ідеї Й. Псталоцці, К. Ушинського, Дж. Локка: «Як тепер народна школа на Україні» (1896), «Народопросвітні книжки» (1901), «На безпросветном пуги. Об украинской школе» (1906), «Якої нам треба школи» (1906) та ін. Письменник створив «Українську граматику до науки читання й писання», читанку «Рідне слово» (спільно з М. Грінченко). Своєрідною формою його педагогічних зусиль стала діяльність заснованого ним у Чернігові (1894) народнопросвітнього видавництва, що мало за мету допомогти народові оволодіти писемним словом та було зорієнтоване на початкову стадію залучення трудящих до художніх надбань. Прагнучи «скласти популярну бібліотечку, таку, щоб з неї міг читач здобути елементарну загальну освіту», Б. Грінченко у постійній війні з цезурою, яка не дозволяла перекладів, творів для дітей та науково-популярних розвідок українською мовою, зумів видати 45 книжок тиражем близько 200 тис. примірників. Йому вдалося видати збірку «Кобза» П. Грабовського, вірші Т. Шевченка, оповідання М. Коцюбинського, твори Є. Гребінки, Ю. Федьковича, Л. Глібова. Була це відчайдушна і небезуспішна боротьба за гідність рідного народу та престиж його мови, за зняття з неї заборон. Чернігівський «серіал» Б. Грінченко продовжив у 900-х роках у Києві виданням бібліотеки (під назвою «Молодість») європейської і світової класики (переклади здебільшого самого Б. Грінченка та його дружини й доньки).

Б. Грінченко упорядкував і видав літературні збірники та альманахи «Хвиля за хвилею» (1900), «Червона квітка» (1905), «Досвітні огні» (1906, 1908). У 1906 р. редагував перші засновані ним повноформатні

україномовні періодичні видання в Східній Україні — щоденну газету «Громадська думка» та журнал «Нова громада». Досить об'ємною є розпорошена у цих та багатьох інших виданнях публіцистична творчість Б. Грінченка на громадсько-політичні та національно-культурні теми. Особливо помітною стала брошура «Нарід в неволі» (1895) про утиски царату над українством, яка в перекладі кількома іноземними мовами (німецькою — переклад І. Франка, французькою, російською, угорською, реферативно — польською і чеською) винесла справу українського письменства «з вовчої кошари на вільне європейське поле» (М. Павлик). Національному самосвідомленню народу сприяли популярні історичні праці Б. Грінченка: «Київська держава і татарське лихоліття» (1906), «Оповідання з української старовини» (1906), «Братства і просвітня справа на Україні за польського панування до Б. Хмельницького» (1907), а також просвітницько-публіцистичні видання «Нова сім'я. Було, є, буде» (1895), «Де ми і скільки нас» (1906), «Чого нам треба» (1906).

Після десятиліть замовчувань і фальсифікацій діяльності Б. Грінченка у підрадянській Україні нині багата спадщина письменника все виразніше розкривається у своїй художній, пізнавальній і виховній значущості.

Літ.: *Вілецький О.* Борис Грінченко // *Вілецький О.* Збір. праць: У 5 т. К., 1965. Т. 2; *Пільгук І.* Поетична творчість Б. Грінченка // *Грінченко Борис.* Поезії. К., 1965; *Погрібний А. Г.* Борис Грінченко: Нарис життя і творчості. К., 1988; *Погрібний А. Г.* Борис Грінченко в літературному русі кінця XIX — початку XX ст. К., 1990; *Левчик П. В.* Борис Грінченко // *Історія української літератури XIX ст.:* У 3 т. К., 1998. Т. 3; *Животенко-Шанків А.* Педагогічно-просвітницька праця Бориса Грінченка. К., 1999.

А. Погрібний

ГРІНЧЕНКО МАРІЯ (псевд. — М. Загір'я, М. Чайчепко, М. Доленко та ін.; 13.06.1863, м. Богодухів, тепер Харківської обл. — 15.07.1928, Київ).

Дружина й соратниця Б. Грінченка. По закінченні Богодухівської гімназії (1881) вчителювала (спочатку на Богодухівщині, потім — у місцях праці чоловіка). Почала друкуватися 1884 р. Це — поезії, надруковані в журналах «Зоря», «Правда», «Дзвінок» та ін., прозові твори (окремо

вийшли «Під землею. Оповідання про шахти» (1897), «Чередникта дівчата» (1898) та ін.), численні переклади («Підпори громадянства», «Нора», «Ворог народів», «Примари» Г. Ібсена, твори Г.-К. Андерссена, Г. Бічер-Стоу, К. Гольдоні, А. Доде, Г. Зудермана, М. Метерлінка, Марка Твена, з російської літератури — М. Лескова, Д. Мамина-Сибіряка, Л. Толстого, І. Тургенєва, М. Салтикова-Щедріна), літературно-критичні виступи. Склала ряд бібліографічних покажчиків (творів Б. Грінченка, Н. Грінченко, О. Марковича та ін.). Брала участь у впорядкуванні «Словаря української мови» в чотирьох томах. Разом з Б. Грінченком видала працю «Л. Глебов. Биографический очерк» (1900) (відомо немало інших оригінальних творів і перекладів, виконаних подружжям спільно). Була активною на популяризаторсько-просвітницькій ниві: авторка нарисів про П. Сагайдачного, Сократа, А. Лінкольна, Дж. Стефенсона, Жанну д'Арк, читанки «Наша рідна мова» (1918). У 1905 р. видала публіцистичні брошури «Хто народів ворог» та «Про державний лад у всяких народів». Написала спогади про І. Нечуя-Левицького, І. Франка, В. Самійлеика, Б. та Н. Грінченків (друкувалися частково). Після смерті чоловіка очолювала видавництво ім. Б. Грінченка, з 1919 р. була членом-редактором комісії Словника української мови, у 20-х роках працювала в бібліотеці ВУАН, якій передала бібліотеку Б. Грінченка та складений нею каталог у двох томах.

Літ.: Над могилою Бориса Грінченка. К., 1910; *Плевако М.* Життя та праця Бориса Грінченка. Х., 1911; Спис друкованих шісаннів Марії Грінченкової // *Зап. іст.-філол. від. ВУАН.* К., 1923. **КП.** 2—3; *Єфремов С.* Марія Грінченкова // *Зап. іст.-філол. від. ВУАН.* К., 1928. **Кіі.** 21—22; *Нежива Л.* Життя для праці і добра // *Загір'я М.* Спогади. Луганськ, 1999.

А. Погрібний

ГРІНЧЕНКО НАСТЯ (псевд. — Гаєнка Н., Сагайдачна Настя, Наталка та ін.; 25.12.1884, с. Нижня Сироватка, тепер Сумської обл. — 14.10.1908, Київ).

Дочка Б. та М. Грінченків. Навчалася у Львівському університеті (1905—1907). Вела пропагандистську діяльність серед робітництва у Києві, Полтаві, Лубнах, брала участь у збройному виступі лубенських робітників. Двічі була ув'язнена,

внаслідок чого тяжко захворіла і передчасно пішла з життя. По її смерті Б. і М. Грінченки видавали серію «Книжки пам'яті Насті Грінченко».

Літературний спадок Насті Грінченко вміщує вірші (лірика, байки), оповідання, переклади («Пригоди Гека Фінна» Марка Твена, «Гедда Габлер» та «Жінки з моря» Г. Ібсена, «Дочка Ліліт» А. Франса, «Огні Іванової ночі» Г. Зудермана, твори Г. Брапдеса, Е. де Амічіса, О. Шрейнер та ін.). Переклади та вільні перекази Н. Грінченко склали книжки для дітей «Добрий звір» (1903), «Буря на морі» (1903), «Між хмарами сонечко» (1904). Найґрунтовніша науково-публіцистична праця «Ідея федералізму у декабристів» (1907), де акцентовано на антиукраїнській спрямованості програмних документів Пестеля.

Літ.: Сапо Л. Від вогню погонь // Вітчизна. 1968. № 11; *Погрібний А.* Борис Грінченко: Нарис життя і творчості. К., 1988; *Погрібний А.* Борис Грінченко в літературному русі кінця XIX — поч. XX ст. К., 1900; *Загірня М.* Спогади. Луганськ, 1999.

А. Погрібний

ГРОМАДИ — осередки української інтелігенції другої половини XIX — початку XX ст., яка в умовах Російської імперії консолідувалася навколо ідеї національного відродження й вела українознавчі дослідження.

Виникли громади наприкінці 50-х — на початку 60-х років у Петербурзі та в різних містах України. У Петербурзі такий культурологічний гурток складала редакція «Основи», у Києві громаду утворили професори й доценти університету, студента, діячі недільних шкіл, викладачі гімназій. В інших містах України громади ініціювали: у Чернігові — О. Маркович, Л. Глібов, С. Ніс, О. Тишинський, Полтаві — Д. Пильчиков, О. Кониський, В. Трунов, Є. Милорадо **вич** та ін., Харкові — О. Потебня, П. Лобко, В. Гнилосиров, В. Мова та ін., Єлисаветграді — брати Тобілевичі, О. Русов, М. Левицький, згодом — П. Михайлич. Громади з'явилися також в Одесі, Катеринославі, Херсоні.

У програмовому документі «Відзив з Києва» (1862), який склали П. Чубинський, В. Антонович, П. Житецький та інші (підписали 21 особа), інтелігенція декларувала громадсько-культурну працю на ниві

освіти, заходи з метою відродження української мови, національного побуту — усього, що складає національну індивідуальність українського народу: пошану до християнської науки та моралі, родинні й громадські зв'язки, безумовне право на земельну власність тощо. В 1862 р. Київська громада на ґрунті української національної ідеї об'єднувала близько 300 осіб із усіх суспільних прошарків; окрім українців, тут були поляки, німці, євреї, росіяни та ін.

Громадівці різних міст вели роботу з метою поширення освіти і книг серед народу, збирали й публікували фольклорні матеріали, історико-культурологічні документи з минулого України. Журнал «Основа» друкував художні твори, нариси й фольклорні матеріали авторів-громадівців з різних міст. Починаючи з середини 1863 р. (у зв'язку з арештами й засланням громадівців, заборонаю недільних шкіл після Валуєвського циркуляру) діяльність Київської громади була звужена, а з осені 1864 р. настав занепад. Проте громадівці видавали рукописний гумористичний громадський часопис під назвою «Помиїниця». В 70—80-ті роки київський осередок, який прибрав назву «Стара громада», об'єднував визначних наукових і культурних діячів: В. Антоновича, М. Драгоманова, О. Лазаревського, О. Кістяківського, П. Житецького, О. Потебню, І. Рудчепка, О. Русова, М. Зібсра, Ф. Вовка, М. Лисенка, М. Старицького.

1873 р. з метою інтеграції українознавчих студій було створено Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, яке вже 1875 р. разом із кореспондентами налічувало 200 чоловік. У двох томах «Записок» Відділу (1875—1876), семи томах матеріалів етнографічних та археологічних експедицій надруковано пісні, казки, легенди, давні акти й літописи, аналіз перепису населення Києва, організованого й проведеного Відділом 1874 р., дослідження про сільськогосподарські промисли, про стан хліботоргівлі на Правобережжі, кліматичні умови Південно-Західного краю, бібліографічний покажчик праць, присвячених природі губернії Київського округу, та ін. За ініціативи Відділу було скликано III Всеросійський археологічний з'їзд.

У 1876 р. Емським указом заборонено газету «Киевский телеграф» — фактичний орган Київської громади, розгромлено осе-

редок. Чимало громадівців (М. Драгоманов, Ф. Вовк та ін.) емігрували за кордон, де продовжували свою діяльність. У Женеві М. Драгоманов на кошти громади організував видання художніх творів українською мовою, з 1878 р. видавав безцензурний збірник «Громада», а з 1880 р. разом із М. Павликом і С. Подолинським — журнал «Громада». Значна частина громадівців з 1889 р. об'єдналася навколо журналу «Киевская старина» (з 1907 р. — «Україна»). Учасники українського народницького руху в Києві та інших містах заснували «Молоду громаду». Інтереси молодих радикалів і старогромадівців часом збігалися, оскільки за спільного ворога вони мали самодержавство.

Дуже жвавою була діяльність української громади в Петербурзі (1897—1917), організатори й провідники якої П. Стебницький та О. Лотоцький видали важливу для поширення української національної свідомості книжку «Український вопрос». З метою консолідації українських громад у Києві на з'їзді 1897 р. було засновано Українську Безпартійну Демократичну Організацію на чолі з Радою (Управою), до складу якої у різний час входили М. Грушевський, І. Шраг, С. Єфремов, Є. Чикаленко, М. Кононенко, І. Стешенко, О. Черняхівський та ін. 1901 р. Організація консолідувала автономні громади з усієї України. У 1907 р. справу громад як українознавчих осередків перебрало Українське Наукове Товариство в Києві. А з метою об'єднання наукового й письменницького руху всієї України у Львові було створено Наукове товариство імені Шевченка, яке з 1892 р. стає українознавчим центром нації.

Літ.: *Житецький І.* Київська громада за 60-х років. К., 1928; *Лотоцький О.* Сторінки минулого. Варшава, 1932. 1934; *Чикаленко Є.* Спогади. Нью-Йорк, 1955; *Волощенко А.* Нариси з історії суспільно-політичного руху на Україні в 70-х — на початку 80-х років XIX ст. К., 1974; *Коновець О.* Просвітницький рух в Україні (XIX — перша третина XX ст.). К., 1992.

Ж. Ляхова

«ГРОМАДСЬКИЙ ДРУГ» — загальноукраїнський прогресивний літературний і політичний журнал, засіюваний з ініціативи М. Драгоманова як продовжувач традицій журналу «Друг» і женецьких збірників «Громада».

Виходив у Львові 1878 р. за редакцією М. Павлика та активної участі І. Франка. Вийшло лише два номери журналу, які відразу були конфісковані поліцією за антиурядову політичну спрямованість та «соціалістичну пропаганду». Щоб обійти цензуру, видавці вирішили продовжити видання у вигляді двомісячних збірників і того ж року випустили дві «галицько-українські збірки» під назвою «Дзвін» (прозорий перегук з герценівським «Колололом») та «Молот» (символ Франкових «Каменярів»), які теж були сконфісковані, а титульного редактора М. Паєтика ув'язнено.

У журнали та його неперіодичних продовженнях опубліковано твори І. Франка (повість «Воа сошігісіог», оповідання «Моя стріча з Олексою», «Патріотичні пориви», поезії «Товаришам із тюрми», «Каменярі», «Невольники», «Дума про Наума Безумовича», літературно-критичні та публіцистичні статті «Критичні письма о галицькій інтелігенції», «Література, її завдання і найважливі цілі», рецензія на повість І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря» та ін.), М. Павлика (повість «Робенщуків Тетяна», оповідання «Пропащий чоловік», «Юрко Куликів»), О. Терлецького (стаття-рецензія «Лихва на Буковині»), М. Старицького (поезії «До молоді», «До Шевченка»), а також Т. Василевського «Війна слов'ян з турками», статті М. Драгоманова, Олени Пчілки, Б. Лімановського та інших, переклади з романів Е. Золя. В інформаційних рубриках «Вісті з Галичини», «Вісті з України» поряд з професійними літераторами М. Драгомановим, О. Кониським, Є. Борисовим та іншими авторами виступали селяни й робітники Й. Данилюк, Анна Павлик, Р. Гудзмап.

Літ.: *Дей О. І.* Українська революційно-демократична журналістика. К., 1959; *Історія української дожовтневої журналістики.* Л., 1983.

П. Федченко

ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ ПЕТРО (спр. прізвище — Артемовський, ін. псевд. і крипт. — П. Гулак, П. А. Г, П-й, >Г «-И»; 27.01.1790, м. Городище, тепер Черкаської обл. — 13.10.1865, Харків) — поет і перекладач.

Народився в сім'ї священика. Навчався в бурсі, Київській академії (до 1813 р.),

не закінчив її, вчителював у приватних пансіонах. З 1817 р. став вільним слухачем Харківського університету, одночасно викладав французьку мову в Інституті шляхетних дівчат, польську мову — в університеті. Після захисту магістерської дисертації (1821) викладав в університеті польську мову, історію, географію та статистику, 1828 р. отримав звання професора. Тричі (1829—1841) обирався деканом факультету словесності; впродовж 1841—1849 рр. — ректор Харківського університету. Вийшовши у відставку, працював у Харківському і Полтавському Інститутах шляхетних дівчат, був членом Московського товариства аматорів російської словесності та Королівського товариства друзів науки у Варшаві.

Ще студентом почав писати вірші російською мовою. Перший оригінальний твір українською мовою написав у Харкові. Це «Справжня добрість» (1817), адресована Квітці-Основ'яненку, зорієнтована на естетику просвітницького реалізму. Тут автор порушував морально-етичні проблеми, підніс гуманістичні ідеї, спрямовані на захист прав людини, розглядав добродійність як сукупність її позитивних морально-етичних якостей. Написав ряд віршів у дусі українського фольклору, жартівливих віршованих оповідань, байок, романтичних балад.

Перші друковані твори, які зробили ім'я Гулака відомим, — байки «Пан та Собака» (1818), «Солопій та Хівря» (1819), «Тюхтій та Чванько» (1819), а також короткі байки-приказки «Дурень і розумний», «Дві пташки в клітці» та ін. *Фабульною* основою байок слугували, як правило, твори польського письменника І. Красіцького. За цією схемою створював Гулак-Артемівський нові побутові сцени, оживлюючи їх колоритною народною мовою. Особливо це характерно для байки «Пан та Собака». Чотирирядкова байка І. Красіцького має побутове звучання, у Гулака вона виступає як соціально-реалістична картина з яскраво вираженими національними характеристиками.

П. Гулаку-Артемівському належать перші українські балади — «Твардовський» і «Рибалка» (переробки балад А. Міцкевича та Й.-В. Гете). Баладі А. Міцкевича Гулак надав гумористичного характеру, наділив героїв суто національними рисами, ввів мальовничі картини

українського побуту. Сам А. Міцкевич вважав, що «малоросійський переклад стоїть вище оригіналу». Переробляючи баладу «Рибалка», Гулак мав намір «попробувати, чи не можна українською мовою передати почуття ніжні, благородні...». Йому це вдалося: завдяки використанню фольклорних образів, народної мови балада стала «простіша, живіша, ніжніша» (Филипович). Цим спробам притаманні багата народно-пісенна образність, невимушена комічність, ліризм і поетичність. Перекладав Гулак Горація, Ж. Расіна, Дж. Мільтона, Ж. Деліля, Вольтера, Ж.-Ж. Руссо російською мовою.

Після 1827 р. Гулак відійшов від літературного життя, хоча на деякі події відгукувався віршованими посланнями. Обережно, але час від часу висміював монархію, засуджував російську політику гноблення в Україні («сто літ чи й більше на ній москаль товчеться»), кепкував і над нічкменними козацькими внуками, які тепер у шинках по-московськи («вже й погиндичому в шинку загерготали») чешуть і бундючаться, а насправді «ледачий з них москаль та її миршавий козак!» В останні роки написав кілька ліричних медитацій: «Не виглядай, матусенько...», «Коли в тебе, Полінашко...», «Текла річка...», «Сидить батько...», «До любки», «Синові моему». Перекладав псалми, в яких акцентував гуманістичну тему добра й зла, правди і кривди. М. Зсров називав їх «строгими і чисто різьбленими».

П. Гулака-Артемівського високо цінував І. Франко як письменника, що залишив *цікаві зразки національної байки*, романтичних балад і перекладів світової літератури, вніс в українську поезію демократичну тематику, критичну спрямованість.

Літ.: Пільгук І. І. Поетична творчість Гулака-Артемівського // Матеріали до вивчення історії української літератури. К., 1961. Т. 2; *Айзеншток І. Петро Гулак-Артемівський // Гулак-Артемівський П. Твори. К., 1964; Кислий Ф. С. П. П. Гулак-Артемівський // Вивчення байки в школі. К., 1982.*

Ф. Кислий

ПТПАЛЕВИЧ ІВАН (04.12.1823, с. Палашівка, тепер Чортківського р-ну Тернопільської обл. — 02.06.1903, Львів) — літературний діяч і журналіст «московської» орієнтації.

Народився в селянській родині. Навчався на теологічному факультеті Львівського університету. Був священиком у Калуському повіті, з 1854 р. — катехігт в академічній гімназії у Львові, з 1861 р. — посол до крайового сейму у Львові, делегат Державної Ради. Займався громадською і культурною діяльністю, зокрема працював громадським інспектором народних шкіл, укладав шкільні підручники. Видавав часописи «Новини» і «Пчола» (1849), «Дом и школа» (1863—1864), був співробітником часопису «Зоря галицька» (1851—1852) та його редактором (1854). З 1866 р. став москвофілом. Автор поетичних збірок «Стихотворсния» (1848), «Цвіти із наддністрянської левади» (1852), «Поезії» (1861, 1879), «Галицьки отголосьї» (1880), «Стихотворения» (1884), «Балканские думы» (1891), мелодрами «Сельские пленнопотенты» (1870).

Більшість творів з ранньої лірики І. Гушалевича вирізняються народнопісенною основою, мелодійністю, традиційними мотивами туги та любов'ю до рідної землі. Окремі його вірші, покладені на музику, стали народними піснями, серед них — патріотична пісня «Мир вам, браття». І. Гушалевич відомий як автор популярної «комедії зі співами» «Підгоряни» (1865), музику до якої написав М. Вербицький. Згодом її переробив і поставив на сцені М. Кропивницький (1882).

Літ.: *Гординський Я.* Іван Гушалевич і його літературна діяльність. Л., 1905; *Лристов Ф. Ф.* Карпато-русскіс писателн. М., 1916. Т. 1; *Франко І.* Іван Гушалевич // *Франка І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1982. Т. 35.

Л. Коломієць

Д

ДАНИЛО ЗАТОЧНИК (XII або XIII ст.) — давньоукраїнський письменник.

Ймовірний автор двох творів — послання до князя Ярослава Володимировича (на думку дослідників, мова йде про Юрія Долгорукого), відомого в літературі як «Слово» Данила Заточника, й текстуально подібного до нього «Моління» («Послання») Данила Заточника. У «Молінні» автор звертається до Ярослава Всеволодовича, який був князем Переяславським і Володимирським. Питання про історичність самого Данила Заточника до кінця не з'ясоване: можливо, йдеться про якогось Данила, що служив у князівській дружині, але за якусь провину був засланий князем на береги озера Лача (Росія), а можливо, Данило Заточник — це певний збірний образ, що об'єднав багатьох авторів і компіляторів. Варто зазначити, що автор Симеонівського літопису (XIV ст.) вважав Данила Заточника реальною особою, ув'язненою на озері Лачі. Можна стверджувати, що автор цих творів був освіченою людиною з яскраво вираженою письменницькою індивідуальністю, добре знав сучасну йому церковну та світську літературу.

Центральна ідея творів Данила Заточника — утвердження сильної князівської влади, що є запорукою спокою і ладу в суспільстві. Автор скаржиться на свою лиху долю, звертається до князя з проханням про допомогу, водночас намагаючись розсмішити його (останнє може свідчити й про те, що Данило Заточник був близький до середовища скоморохів). Із тексту пам'ятки з'ясовуємо, що автор розумів свою освіченість, начитаність, але використовує він і традиційні для середньо-

вічної літератури самопринижувальш характеристики, що робить його образ складним, суперечливим. Твори Данила Заточника були дуже популярними в часи Давньої Русі, вони неодноразово переписувались і редагувались (можливо, переписувачі внесли посутні зміни у первісний текст пам'ятки).

Літ.: *Боровський Я. Є.* Про авторство «Слова» Данила Заточника // *Укр. літературознавство.* 1969. Вип. 6; *Возняк М. С.* Історія української літератури: У 2 кн. Л., 1992. Кн. 1; *Шурат В.* Слово Данила Заточника // *ЗНТШ.* 1896. Т. 9.

О. Хоменко

ДАНИЛО КОРСУНСЬКИЙ (рр. нар. і см. невід.) — архимандрит Корсунського монастиря, паломник-письменник XVI ст.

Автор «Книги бесѣды о пуги Іерусалимском...» Побував у Єрусалимі між 1590 і 1594 р., проте його твір — це переробка «Життя и хождения» Данила Паломника. Порівняння описів мандрівки до Святої землі дають змогу зробити висновок: Данило Корсунський лише стилістично опрацював текст, дещо змінивши і спростивши його відповідно до особливостей синтаксису української літературної мови кінця XVI — початку XVII ст., однак до змісту не додав нічого нового.

Літ.: *Венеитинов М.* Переделка Хождения игумена Даниила в сборнике св. Дмитрия Ростовского // *Чт. в о-ве истории и древности российских.* 1889. Кн. 3; *Адрианова-Перетц В. П.* Данило Корсунський — паломник XVI віку // *Зап. іст.-філол. від.* 1926. Кн. 9.

П. БЛОУС

ДАНИЛО ПАЛОМНИК (рр. нар. і см. невід.) — письменник XII ст.

Ігумен, можливо, Чернігівського монастиря, автор паломницького твору «Житє и хождение Данила, Русьскыш земли игумена», написаного під враженням мандрівки до Святих місць у 1106—1108 рр. Значне місце у творі обіймає легендарно-апокрифічний матеріал та опис християнських святинь Єрусалима, Назарета, Віфлеєма, Єрихона та інших міст, пов'язаних з біблійною історією. Водночас у ньому чимало цікавих географічних, економічних та етнографічних нотаток про Константинополь, Ефес, острови Кіпр, Лрос, Патмос, Кос та ін., де побував мандрівник. «Хождение» пройняте патріотичними настроями й позначене допитливістю автора. Поклало початок паломницькому жанру на Русі, було досить популярним. До нашого часу дійшло близько 100 його списків. Твір перекладено англійською, французькою і німецькою мовами.

Літ.: *Веневитинов М.* Заметки к истории Хождения игумена Даниила // Журн. мин. нар. просвещ. 1883. Май; *Данилов В. В.* К характеристика «Хождения» игумена Даниила // ТОДРЛ. 1954. Т. 10; *Прокофьев Н. И.* Русские хождения XII—XV вв. // Литература древней Руси и XVIII в. М., 1970; *Білоус П. В.* «Хождение» игумена Даниїла і паломницька література на Україні у XVI—XVIII ст. // Писемність Київської Русі і становлення української літератури. К., 1988.

П. Білоус

ДАШКЕВИЧ МИКОЛА (16.08.1852, с. Бежів, тепер Черняхівського р-ну Житомирської обл. — 02.02.1901, Київ) — літературознавець, історик, фольклорист.

Народився в сім'ї сільського священика. По закінченні з золотою медаллю Житомирської гімназії (1868) вступив на історико-філологічний факультет Київського університету, який закінчив 1873 р. Ще під час навчання виявляв особливий інтерес до історії, надто давньої, що привело його до співпраці з тодішнім доцентом кафедри російської історії В. Антоновичем. За пропозицією останнього працював над темою «Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным источникам», яка згодом була відзначена золотою медаллю й надрукована в «Уни-

верситетских известиях». За розвідку «Сказание про св. Грааля» М. Дашкевич удостоєний ступеня магістра всесвітньої літератури. Своєрідним підсумком у подальшій розробці теми стала фундаментальна праця «Романтика круглого стола в литературе и жизни Занада» (Київ, 1890), за що М. Дашкевич одержав диплом «пологів саша» з історії західноєвропейських літератур. У 1878—1880 рр. працював в університетах і бібліотеках Німеччини, Франції, Англії, Австрії, Італії. Результатом сумлінних студій стали дослідження вченого про епос західноєвропейських народів, про творчість В. Шекспіра, Мольєра, Дж. Байрона, Ф. Шіллєра, Й.-В. Гете.

Прекрасний знавець зарубіжних літератур, М. Дашкевич велику увагу приділяв вивченню історії народів Росії. Його захоплення періодом Данила Галицького поширилося з часом на дослідження Болоховської землі, про наслідки якого він доповідав на III Всеросійському археологічному з'їзді (1877), а пізніше видав друком (1884). Серед історичних праць привертають увагу «Заметки по истории Литовско-русского государства», «Первая уния Руси с католичеством», «Данные для древнерусской истории».

Особливу роль у наукових дослідженнях Дашкевича-енциклопедиста відіграє україністика. Грунтовні знання української літератури зумовили глибину досліджень, переконливість, аргументованість висновків, зроблених на широкому тлі світової літератури. Насамперед це стосується його відгуку на «Очерки истории украинской литературы XIX в.» В. Петрова, в якому автор торкається важливих моментів розвитку літератури, напрямів, течій, творчості окремих письменників у контексті інших європейських літератур. Ця праця стала важливим кроком у розробці питань методики дослідження історико-літературного процесу, обґрунтованої ним лекції «Постепенное развитие науки истории литературы и современные ее задачи» (1877). Значний інтерес становили розвідки вченого про творчість А. Метлинського, В. Антоновича, О. Котляревського, а надто праці «Вопрос о литературном источнике украинской оперы И. П. Котляревского «Москаль-чаривник» (1893) та «Малорусские и другие бурлескные «Знеидн» (1893). В останні роки життя

М. Дашкевич написав статті «Славяно-русский Троян и римский император Троян», «Опыт указания литературных параллелей к плачу Ярославни в «Слово о полку Игореве», «Несколько слов о Н. И. Костомарове и Ф. Достоевском».

Любов'ю вченого до України була спричинена багаторічна праця над історією Південної Русі, тритомний рукопис якої так і не побачив світу за його життя. Велика роль М. Дашкевича у розвитку компаративістики в Україні. Глибока ерудиція, розроблена ним методика порівняльних вивчень дали змогу досліджувати явища в широкому контексті світової літератури. Це стосується української та російської літератур. Крім названих праць, це такі як «Романтика на Западі і в поезії Жуковського» (1883), «Мотив мировой поэзии в творчестве Лермонтова», «А Пушкин в ряду великих поэтов того времени», «Бышини об Алеше Поповиче и о том, как не осталось на Руси богатырей» (1883), «Средневековая греко-славянская литература и ее отношение к западноевропейской поэзии» (1887). Етапною в порівняльному вивченні літератур стала фундаментальна праця М. Дашкевича «Древнекельтский эпос о короле Артуре и витязях Круглого Стола и быльевые песни Киево-Галицкой Руси», перший том якої, побудований на матеріалі іспанської, французької, скандинавських, візантійської, слов'янських літератур, побачив світ 1890 р. під назвою «Романтики Круглого стола в литературах и жизни Запада».

Помітна діяльність М. Дашкевича в «Історичному товаристві Нестора-літописця», секретарем якого він був у 1878–1893 рр., організації «Чтений в историческом обществе Нестора-летописца», а також у налагодженій лекційно-просвітницької роботи товариства. Завдяки його ініціативі був підготовлений і виданий товариством ювілейний «Гоголевский сборник».

Блискучий лектор, людина, що володіла багатим фактологічним матеріалом, М. Дашкевич привніс чимало нового в розробку історико-літературних університетських курсів як теоретичних, так і практичних. Насамперед це стосується історії європейських літератур, у тому числі російської та української.

Літ.: *Флоринський Г. Д.* Памяти Н. П. Дашкевича // *Чтеца в ист. о-БС Нестора-летописца. 1907. Кн. 20; Лобода А. М.* Н. П. Дашкевич как историк литературн русекой и малорусекой // Там же; *Каманин И. М.* Важнейшие труды Н. П. Дашкевича по южнорусекой истории // Там же.

Л. Грицик

ДЕКЛАМАЦІЇ — жанр віршованих творів XVI—XVIII ст., який є проміжним між поезією у власному розумінні цього слова і драмою.

Не можна вважати, як твердять деякі дослідники, що декламації передували шкільній драмі, бо цей жанр існував і в часи функціонування шкільної драми, хоча часово він і віддаленіший. Декламації були текстовим матеріалом для рецитаційного дійства, тобто публічного виконання в церквах і школах різного рівня, під час різдвяних та великодніх свят, тих чи інших важливих подій, при похоронах, привітаннях іменитої особи, зустрічах. їх писали, як правило, вчителі шкіл для учнівського виконання, хоч іноді декламацію складав цілий клас поезики, що було складником учбового процесу. Декламаторів могло бути від 3-х до 20-ти і більше.

Найдавніша відома нам декламація — «Просфонима, привіт преосвященному архієпископу кир Михаїлу, митрополиту київському, галицькому, і всієї Росії», складена у Львівській братській школі, коли той був спершу посвячений, а тоді рукоположений у митрополита (17 січня 1591 р.). Декламація має цікаву форму, складається із запрошення — пропонувався перед народом у церкві від дітей і ліків (хорів). У першому ліці рецидує 5 отроків, у другому — 8, в третьому — 5. Потім іде «Молитва», звернення «До старіших», привіт архієпископу у школі, «Моління від нищих» (два отроки) і «До всіх загалом». Отже, рецитація могла відбуватися в кількох місцях: у церкві і в школі. Це зразок урочистої декламації.

Існували й сумні ляменти. Тут особливо цікавий «Лямент дому князів Острозьких» Д. Наливайка (1603), часом лямент має форму не так декламаційну, як писемно-літературну, наприклад «Лямент на смерть Л. Карповича» М. Смотрицького (1620) чи «Лямент на смерть І. Василевича» Д. Андреевича (1628), хоча в останньому є

елемент декламаційний («Трен нищих спудеїв школи братської Луцької», «Герби і трени на труні... Сильвестра Косова», 1658). Найвидатнішим серед такого типу творів є «Вірші на жалобний потреб П. Конашевича-Сагайдачного» К. Саковича, що складаються з Передмови і рецитацій 19 спудеїв (кожен із них підписаний • під віршем), а завершуються «Епілогом смертю побитого до живих» та Епітафією. Твір поєднує декламацію з твором писемно-літературним.

З різдвяних декламацій чи не найдавніша «На різдво Христове вірші» П. Беринди (1616); певною мірою декламацією можна назвати «Візерунок цют... Є. Плетенецького» О. Митури (1618). У П. Беринди рецидує сім отроків з передмовою та епілогом, у О. Митури твір розбитий на окремі вірші, присвячені достоїнствам оспівуваної особи, що було зручно при рецитації. Зразком колективно написаної, привітальної декламації, де декламаторами виступають автори віршів, є «Імнологія» Петру Могилі, яка подається у формі «піснеслов'я»; тут кожен вірш пишеться та проголошується на задану біблійну тему.

Одна з найвидатніших декламацій «Евхаристиріон, або Вдячність» С. Почаського (1632) з присвятою також П. Могилі, яка проголошує становлення у Києві Парнасу, починається із «Стемми ясновельможній Могилі», має прозову передмову автора і складається з двох частин: Гелікону з його складниками (науками) та Парнасу з його літоростями (мистецтвами), які мають культивуватися в Києві, і завершальними віршами: Вдячністю, Молитвою, зверненням до Зоїла; кожен рещгатор підписаний під віршем. Форму декламації використовує у своїй збірці «Роксолапки, або руські панни» С. Зиморович. Тут є поділ на хори (ліки), подається співна партія кожному. Але це лише літературний прийом, хоч писалися вірші на весілля і, можливо, мали на меті й рецитацію.

У 1648 р. вийшла окремим виданням декламація студентів Києво-Могилянської колегії па честь князів Вишневецьких. Зразком великодньої декламації є «Вірші на пресвітлий день Воскресіння Христового» Л. Скульського (1630) та «Вірші на радісний день Воскресіння Христа, Спасителя нашого» І. Волковича (1631). Особливість їх полягає в тому, що декламації входять компонентом у драматичні твори,

а не є самостійними. Дуже цікава декламація на «Воскресіння Христове» у Петра Поповича-Гученського, як з'єднання поезики низового та високого бароко (кінець XVII ст.). У першій частині (Пролог і 12 отроків) декламатори рецидують на богословські теми, а отроки (13—20) викопують жартівливу партію про боротьбу зі смертю й описують епізоди шкільного життя в інтермедійному дусі. Декламацію на Страсті Христові написав Д. Туптало, складається вона з Пролога і двох частин, рецидують 11 отроків.

Створювалися декламації і в стінах Київської академії. Зокрема, на честь св. Катерини написано колективно під керівництвом проф. І. Ярошевицького декламацію польською мовою «Геній св. Катерини» (початок XVIII ст.). Слід згадати волинську «Декламацію на свято Велико дня» з інтермедією до неї (1719), створену в якійсь сільській школі. Складається вона з 14 вітальних віршів, які виконували учні та вчителі (дяки), в текст вставлялися пісні. Поетика декламацій часом використовується при написанні драм, але не як вставні частини, а структурно. Такою декламаційною драмою є «Милість Божа» (1728), вірогідно, І. Неруновича; в основу твору покладено не так дію, як декламаційні пасажи. Загалом розквіт жанру декламацій припадає на XVII ст., у наступному столітті він занепадає. З цікавих пізніх декламацій можемо назвати «Бесіатасію» Мануйла Базилевича (1752—1755).

Літ.: *Петров П.* Очерки из истории украинской литературы XVII—XVIII веков. К., 1911; *Резанов В.* Драма українська. К., 1926. Вип. 1; 1928. Вин. 5; Українська поезія: Кілець XVI — початок XVII ст. К., 1978; Українська поезія XVII ст. (перша половина). К., 1988; Українська поезія: Середина XVII ст. К., 1992.

В. Шевчук

«ДЗВІН» — літературно-публіцистичний збірник («галицько-українська збірка», за визначенням видавців І. Франка та М. Павлика), що з'явився у Львові в серпні 1878 р. як продовження журналу «Громадський друг», перші два номери якого були конфісковані. Літературно-художня частина збірника була представлена творами І. Франка («Воа сошігісіог», «Моя стріча з Олексою», «Каменярі»), М. Павлика («Пропаший чоловік»), в яких порушу-

валися злободенні проблеми суспільного життя. У статті Софрона Крутя (Т. Василевського) «Війна слов'ян з турками» і його ж рецензії на книжку Д. з-над Д. (Д. Вінцовського) «Русско-турецкая война» (1878) висвітлювалися події визвольної боротьби балканських слов'ян за незалежність у 1875—1878 рр. Серед публіцистичних матеріалів — кореспонденції з Галичини та Східної України про безправне животіння народу. Саме ці дописи та Франкове оповідання «Моя стріча з Олексою» привели до конфіскації збірника, адже, на думку властей, їх автори підбурювали читачів до непослуху, викликали «неприятельство до окремих класів громадянства».

Літ.: *Возняк М.* Велетень думки і праці: Шлях життя і боротьби Івана Франка. К., 1958; *Дей О. І.* Українська революційно-демократична журналістика: Проблема виникнення і становлення. К., 1959; *Кирилюк Є.* Вічний революціонер: Життя і творчість Івана Франка. К., 1966; *Франка І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Збір. творів: У 50 т. К., 1984. Т. 41.

В. Хропко

«ДЗВІНОК» — ілюстрований художньо-педагогічний журнал для дітей і молоді.

Виходив у 1890—1914 рр. у Львові двічі на місяць. Мав підзаголовок «Письмо Ілюстроване для дітей і молоді». Друкувався за етимологічним, а з 1893 р. — фонетичним правописом. У 1890—1892 рр. виходив за редакцією О. Барвінського й В. Шухевича. З 1893 р. стає органом Руського (з 1912 р. — Українського) педагогічного товариства, що підпорядковувалося Науковому товариству ім. Т. Шевченка. Його редакторами в наступні роки були В. Шухевич, В. Білецький, К. Паньківський, М. Пачовський, К. Малицька, І. Гаврилюк, К. Гриневичева, Д. Лукіянович, А. Алискевич, І. Крип'якевич та ін. У «Запросинах до передплати» журналу редакція ставила за мету розвивати «дух молоді нашої не тільки шкільної, але й у тієї, що з різних причин приневолена без науки дождати кращої долі».

Протягом чверті століття «Дзвінок» був чільним центром творення української дитячої літератури; він сприяв розумовому, моральному та естетичному розвитку своїх читачів, збагачуючи їх знаннями про минуле й сучасне власного та інших народів, прищеплюючи їм патріотичні почуття й

любов до рідного слова. Навколо журналу об'єдналися кращі творчі сили з усіх земель України. Тут друкувалися оповідання, вірші й казки І. Нечуя-Львівського («Вітрогон»), М. Коцюбинського («Маленький грішник», «Харитя», «Ялинка»; віршем «Наша хатка», що з'явився у «Дзвінку», дебютував М. Коцюбинський у літературі), Ганни Барвінок, Л. Глібова, П. Грабовського, К. Гриневичевої, Б. Грінченка, Дніпрової Чайки, Н. Кобринської, О. Кониського, М. Костомарова, А. Кримського, Б. Лепкою, Марка Вовчка, Олени Пчілки, Лесі Українки, М. Старицького, І. Франка, Г. Хоткевича, М. Черемшини, Т. Шевченка, Є. Ярошинської та ін.

Журнал широко знайомив дитячу аудиторію з найкращими зразками світової літератури і фольклору — народними казками багатьох країн і авторськими казками Г.-К. Андерсена, В. Гауфа, братів Грім, Ш. Перро, Л. Толстого, з «Тисяча і однієї ночі», «Декамерона» Дж. Бокаччо, байками Бзопа, І. Крилова, Ж. Лафонтена, Г.-Е. Лессінга, творами М. Гоголя, Е. Золя, М. Лермонтова, Д. Маміна-Сибіряка, А. Міцкевича, Дж. Свіфта, І. Тургенєва, А. Чехова у перекладах І. Франка, А. Кримського та ін.

Журнал розповідав про життєвий і творчий шлях визначних діячів української літератури, культури й науки, висвітлював діяльність таких відомих історичних постатей, як князі Ярослав Мудрий і Данило Галицький, гетьмани Б. Хмельницький, П. Сагайдачний, П. Дорошенко, митрополит П. Могила та ін. У численних наукових статтях давалися відомості з літератури, історії, етнографії, географії, природознавства тощо, зокрема О. Макарушка робив огляди літератури різних періодів від давнини до XIX ст., а М. Коцюбинський, Б. Грінченко, Дніпрової Чайка вперше виступили в жанрах науково-популярного нарису для дітей та юнацтва і нарису-казки. На сторінках часопису вміщувалися загадки, акровірші, зокрема Л. Глібова, шаради, головоломки, «забавки наукові», «задачі буквові» і «задачі рахункові» тощо, спрямовані на розвиток у дитини кмітливості й винахідливості.

Як додаток до журналу в 1913 р. були видані «Казки бр. Гримів та інші».

Літ.: *Дмитрук В. Т.* Нарис з історії української журналістики XIX ст. Л., 1969.

Г. Бандура

ДЗЮБАРЕВИЧ ЗАХАРІЯ (рр. нар. і см. невід.) — поет і композитор.

Очевидно, мав академічну освіту. Був козаком Галицького полку, брав участь у Дербентському поході (1722). Десять між 1728—1730 рр. склав рукописний збірник пісень, до якого увійшли твори інших авторів і власні духовні й ліричні вірші, псалма «Приблизися конець св'ята». Псалма описує похід українського і російського війська до берегів Каспійського моря 1722 р. та взяття Дербента. З. Дзюбаревич писав давньоукраїнською мовою, був також автором музики до власних текстів. Дослідники, зокрема В. Перетц, зазначають, що більшість віршів збірника — не народні пісні, а зразки силабічної шкільної поезії.

Літ.: Перетц В. Историко-литературное исследование и материалн. СПб., 1900. Т. 1. Ч. 2.

М. Шевчук

ДІАЛОГ (від грецьк. — розмова, бесіда) — жанр давньої української поезії та прози XVI—XVIII ст.

Інша назва — «розмова», «розмисел». Розрізняють такі типи діалогічних творів: 1) як різновид драми, побудованої на системі монологів (тут діалог наближається до декламації); 2) як жанр суто літературний, із театром і декламаціями не пов'язаний; 3) як диспути у прозі та філософських творах (зокрема, С. Оріховського, Ф. Прокоповича, а найбільше Г. Сковороди). В драматургії діалоги бували різдвяні та великодні на теми побутові й релігійні. Такими є «Вірші з трагедії «Христос Пасхон» Григорія Богослова» (1630) А. Скульського, «Розмисел про муку Христа Спасителя нашого» (1631) І. Волковича, «Οια Ιούσις сіє πασσιονε СПІЙІІ» (1670) — «Діалог на страждання Христа», «Слово про збурення пекла» (кінець XVII — початок XVIII ст.), «Вірші на воскресіння Христове, і інтермедіум, і Бпілог» (початок XVIII ст.), «Діалог, коротко зібраний на персон сім, на дві частини розкладений» (кінець XVII — початок XVIII ст.), «Діалог Енея з Турном» з «Поетики», складеної в Чернігові в 1745 р., діалоги Т. Щуровського «Голос похвали неба і землі» (1770), «Вид мудрості в образах, від поган висміяних» (1774) тощо.

Діалогічна форма вживалася в інтермедіях: «Розмова між поляком та ковалем»,

«Розмова між жовніром та жидом» та ін. Значно більшого поширення набув літературний діалог без зв'язку з театром, побудований на відтворенні розмови героїв. Така форма вже культивувалася в XVI ст. — «Еклога» Григорія Чужа, Русина з Самбора (розмова латиною двох персонажів — Кастора і Полукса). Діалогічну поезію значною мірою культивували представники польсько-української літератури першої половини XVII ст., зокрема С. Симонід («Селянки», 1614), М. Пашковський («Україна, татарами терзана», 1608; «Розмова козака запорозького з перським гінцем», 1617), В. Кіщкий «Діалог про оборону України і побудка з пересторогою для запобігання турецьких нападів» (1615, польською мовою); Б. Зиморович («Селянки нові руські», 1663). Чудовий зразок діалогічної поезії створив К. Транквіліон-Ставровецький «Ліки пустельникам і чесним ченцям на помисли гріховні» (1646), що є розмовою душі й тіла.

Форма діалогу перейшла у XVIII ст.: елегію в розмові між Купідоном і Йоасафом написав латинською мовою І. Ярошевицький: «Купідон, або крилатий амур» (1702); дуже цікавий твір цього жанру створив С. Дівович: «Розмова Великоросії з Малоросією» (1762), у якому подав широку картину української історії і змагань козацтва за свободу своєї землі; М. Мозалєвському приписують створений на основі інтермедійної поетики (низове бароко) «Діалог, або розмову пастухів» (друга половина XVIII ст.) — українською народною мовою; таку поетику використовував і І. Некрашевич («Ярмарок» та «Сповідь 1789 р.»). До 80-х років XVIII ст. відносять «Розмову священика з ієромонахом» на тему поліпшення побуту духовенства. У 1786 р. інок Яків написав діалог «Плач лаврських ченців», що має вигляд сатири, діалогічна форма тут суто літературна. Форма діалогу певною мірою перейшла і в XIX ст.; можна назвати діалог «Василь, Кирило і Фсдько» С. Петрушевича.

Загалом діалогічний жанр у XVIII ст., хоч і має ряд цікавих, навіть видатних розробок, починає занепадати; найвищий розвиток він мав у першій половині XVII ст. Інколи діалог набуває катехізисної форми — запитань і відповідей, власне, є літературною формою його популяризації; ця форма культивується і в XVIII ст.:

«Вірші за запитаннями та відповідями складені» (1743).

Літ.: *Петров Н.* Очерки из истории украинской литературы XVII и XVIII вв. К., 1911; *Резанов В.* Драма українська. К., 1926. Т. 1; *Антологія української поезії.* Т. 1. Поезія XI—XVIII ст. К., 1984; *Пісні Купідона.* Любовна поезія на Україні в XVI — поч. XIX ст. К., 1984; *Українська поезія XVI ст.* К., 1987; *Марсове поле.* Героїчна поезія на Україні. КІІ. 2. К., 1989.

В. Шевчук

ДІВОВИЧ СЕМЕН (рр. нар. і см. невід.) — письменник другої половини XVIII ст.

Походив із давнього козацького роду на Стародубщині. Вихованець Київської академії і Петербурзького академічного університету. Був перекладачем Генеральної військової канцелярії в Глухові та архіваріусом «Малоросійської генеральної архіви». Написав 1762 р. полемічний діалог «Разговор Великороссии с Малороссией» — один із найвидатніших поетичних творів другої половини XVIII ст. іа історичну тематику. Основне завдання діалогу — довести історичні заслуги України в боротьбі з польською і турецько-татарською експансією, її політичну рівність з Росією. У творі яскраво висловлено ідею державної самостійності України і протест проти імперської політики Росії за Гетьманщини.

Діалог — значний за змістом твір, що має 1278 віршованих рядків, з яких 1199 виголошує Малоросія. В ньому відтворюються основні події історії України з найдавніших часів. Особливу увагу автор зосереджує на подіях визвольної війни 1648—1654 рр. Наголошуються причини виникнення війни між Україною і Польщею: тяжкий соціальний і національний гніт, релігійні утиски, знущання польської шляхти. Докладно змальовуються битви козацького війська з польсько-шляхетськими загарбниками під Жовтими Водами, Пилявцями, Збаражем, Жванцем та в інших місцях. Автор описує їх з надзвичайною експресією, створюючи цим особливе психологічно-емоційне тло твору. З симпатією й повагою ставиться С. Дівові до гетьмана Б. Хмельницького, показує його як справжнього народного ватажка, визволителя українського народу. Його смерть стала тяжким горем для всієї Украї-

ни. Цій трагічній події присвячена значна частина «Разговора...», яка за стилістикою й поетичними засобами співвідноситься з народними голосіннями. Оповідь пересипана риторичними окликами й запитаннями до померлого гетьмана, який «оставил д-Ьтей осиротілих».

Розповідаючи про Переяславську раду 1654 р., автор наголошує на добровільності вступу України в спілку з Росією, її бажанні жити на рівних, разом боронитися від спільних ворогів. Водночас критично оцінюється гетьман І. Мазепа, який, на думку автора, не відобразив інтересів усього українського народу. Серед багатьох історичних осіб української минувшини, зображених в діалозі, особливо прихильно згадується легендарний Семен Палій, під проводом якого козаки здобували перемоги над ворогами.

Продовжуючи традицію жанру діалогу, популярного в давній українській літературі (див.: *Диалог*), Семен Дівович створив оригінальний за композицією, поетикою високохудожній твір. Основними джерелами «Разговора...» були «Короткий опис Малоросії» (1734), літопис Г. Грабянки, мемуари, хроніки, фольклорні джерела. Твір написано традиційним для давньої літератури 13-складовим силабічним віршем книжною мовою, наближеною до російської.

Літ.: *Шолом В. Я.* Історичний віршований діалог «Разговор Великороссии с Малороссиею» (1762) Семена Дівовича // *Матеріали до вивчення історії української літератури.* К., 1959. Т. 1.

С. Денисюк

ДІДИЦЬКИЙ БОГДАН (псевд. — Богдан Бугдєріш, Богданко, Шляхтиченко та ін.; 01.02.1827, м. Угаїв, тепер Сокальського р-ну Львівської обл. — 19.01.1909, Львів) — письменник, літературознавець, журналіст і видавець, громадсько-культурний діяч.

Навчався у Львівському (з 1846) та Віденському університетах (1850, 1858—1859). Був одним із ідеологів «москвофільства», писав твори суржиковим «язичієм», за що його критикував І. Франко. Великий вплив на нього мали Я. Головацький, відомі славісти Ф. Миклошич, Лн Коллар. Працював помічником редактора газети «Галичо-руський вістник» у Львові (1849), «Вісника для русинів австрійської

держави» у Відні (1850), редактором часопису «Зоря галицька» (1853—1854). 1860 р. видав альманах «Зоря галицька яко альбум на год 1860». У 1861—1871 рр. редагував газету «Слово», в якій обстоював самостійність українців супроти росіян, опублікував статтю М. Костомарова «Дві руські народності» (1863, № 20—33). Спочатку у «Слові» переважали українофільські тенденції, матеріали друкувалися народною мовою, але в середині 60-х років узяв гору політичний сервілізм, «язичіє». 1866 р. Б. Дідицький став на позиції «москвофілів». Разом з Я. Головацьким видав літературний збірник «Галичанин» (1862—1863). У 1884—1886 рр. очолював політичне товариство «Русская рада», 1885 р. став редактором «Літературного збірника». В 1884—1889 рр. був головою москвофільського товариства ім. М. Качковського, редагував «Літопис Русі» (1885—1887). Позитивну роль відіграв як видавець і популяризатор творів М. Устияновича, Ю. Федьковича, С. Воробкевича, Марка Вовчка, Т. Шевченка та ін.

Літературну творчість Б. Дідицький розпочав як поет вірдієм «До Буга» (1849), пройнятим любов'ю до України, і як перекладач «Слова о полку Ігоревім». Дідицький — поет пересічного таланту: тематичне коло його лірики нешироке. Це твори, присвячені морально-етичній, релігійній, історичній проблематиці з яскравим романтичним забарвленням. У них постає ідеалізований образ України-Русі. Б. Дідицький звертався до жанру балади, елегії, епітафії, оди, панегірика, за що О. Пиши охарактеризував його як «автора віршів для урочистих випадків». Поет пропагував ідею єднання слов'янських народів і їхніх культур.

Опублікував у двох частинах нариси з історії «Народна історія Русі» (1867—1870), біографію свого мецената «Міхайл Качковський и современная галицко-русская литература» (1876), життєпис Антонія Добрянського (1881), «Русскую летопись для русского народа» (1887), а також брошури з питань мови «О неудобности латинской азбуки» (Відень, 1859), «Спор о русскую азбуку» (1859), «В один час научиться малорусшгу но великорусски» (1866). Усі написані «язичієм», консервативні за змістом. Б. Дідицький є автором словника «Подручний німецько-руський

словар» (1867). Писав передмови, статті про творчість М. Устияновича (1860), Ю. Федьковича (1862), спогади про М. Дашкевича (1860), мемуари «Своежиттєвие записки». Відомий як перекладач зі слов'янських мов, автор переробок повістей О. Гольдсміта, П. Хохолоушека.

Літ.: *Студинський К.* Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—1862 // 36. філол. секції наук, т-ва ім. Т. Шевченка, Л., 1905; *Франко І.* Стара Русь // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1982. Т. 37; *Франко І.* Нариси історії українсько-руської літератури до 1890 // Там само. 1984. Т. 41.

М. Ткачук

ДМИТРЕНКО ВАСИЛЬ (рр. нар. і см. невід.) — актор і режисер середини ХІХ ст.

Автор популярного водевілю «Кум-мірошник, або Сатана в бочці». Біографічних відомостей про нього дуже мало. У 40-х роках ХІХ ст. був режисером у кріпацькому театрі В. Хорвата (с. Головчине на Харківщині), який давав вистави українських п'єс і в Харкові. З березня 1850 р. в бенедіфі славного артиста Карпа Соленика було виставлено водевіль В. Дмитренка «Кум-мірошник». Відтоді ця п'єса часто виставлялася українськими мандрівними трупами, була в репертуарі театру корифеїв і галицького театру «Руська бесіда». Вперше водевіль надруковано 1884 р.

Невідомо, чи В. Дмитренко щось ще написав, проте водевіль «Кум-мірошник» прославив його ім'я. Зміст твору становить комедійна ситуація інтимно-побутового характеру, пов'язана з подружньою зрадою жінки. Це яскравий зразок побутового водевілю: всі ситуації напрочуд комедійні, «виходи» п'єси майстерно побудовані на несподіванках, дія відбувається бурхливо. Автор за допомогою влучних реплік, характерних куплетів надає творові потрібних імпульсів для розгортання ситуацій, динамічного розвитку конфлікту. Саме в дії проявляються характери персонажів. П'єса В. Дмитренка переконує, що у водевлі рівноправними «партнерами» виступають і динамічний діалог, і комічна пісенька, й гумористичний танок. Пісенні куплети органічно виростають з діалогів, постійно переплітаються з ними. Водевіль супроводжується музикою, написаною спеціально для нього або підбраною з популярних легких мелодій. Цей «жарт» завдяки реаль-

ності відображення життя, майстерності використання фольклорних мотивів та образів, наснаженню ситуацій щирим гумором витримав іспит часу. Водевіль доповнює картину української драматургії середини XIX ст.

Літ.: *Перепелиця П.* З історії українського водевілю // Український водевіль. К., 1965; Український драматичний театр: Нариси історії. У 2 т. К., 1967. Т. I; *Хропко П. П.* Українська драматургія першої половини XIX ст. К., 1972; *Франко І.* Нариси історії українсько-руської літератури до 1890 // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1984. Т. 41.

П. Хропко

ДНІПРОВА ЧАЙКА (сир. — Василевська Людмила Олексіївна; 01.11.1861, с. Карлівка, тепер Зелений Яр Доманівського р-ну Миколаївської обл. — 13.03.1927, с. Германівка Обухівського р-ну Київської обл.) — письменниця, перекладач.

Народилася в сім'ї священика, закінчила приватну жіночу гімназію в Одесі (1879), вчителювала. Пізніше активно працювала у київській «Просвіті». За пропаганду антиурядової літератури та допомогу політичним в'язням 1905 р. була заарештована. На формування літературно-естетичних смаків мали вплив твори Т. Шевченка, М. Гоголя, О. Пушкіна, М. Лермонтова, І. Тургенева, Дж. Байрона, Ф. Шгллера, античних поетів і драматургів, згодом — М. Коцюбинського, українських прозаїків XIX—XX ст.

Писати Дніпрова Чайка почала ще в гімназії. Деякі вірші («На смерть Тургенева») були надруковані в «Одесском вестнике» (1883). Її українські поезії друкували альманахи «Степ», «Нива», «Перший вінок», «Хвиля за хвилею», журнали «Зоря», «Кисвская старина», «Літературно-науковий вісник», «Дзвінок» та ін. Творча робота була для письменниці справжнім святом — «весіллям». «Моя горілка — чорні чорнила, весільна шишка — хороша книжка, весільне гільце — легеньке пірце», — афористично висловила вона у своїй «Записній книжці».

Тематичний діапазон поезії Дніпрової Чайки передає загальнодемократичні настрої боротьби проти колоніальної політики царизму в Україні; в ній звучать любоз і повага до трудівника, вболівання за долю селянства. Традиційною для свого часу

була й поетична манера Дніпрової Чайки: ліберально-народницькі гасла («повна свобода», «розвитокв ріднім краю», «знесення кайданів народу») у її віршах поєднуються з фольклорним і етнографічним елементом. По селах, де працювало подружжя Василевських, вони збирали фольклорні матеріали, записували народні пісні, які потім з голосу Дніпрової Чайки поклали на музику М. Лисенко та А. Каношенко. Створені на цій основі власні поеми-казки для дітей були використані М. Лисенком як лібрето для дитячих опер («Коза-дерева», «Пан Коцький», «Зима й весна, або Снігова краля»).

Прозова творчість письменниці розпочалася оповіданням «Знахарка» (1884), побудованим на фольклорно-етнографічному матеріалі (І. Франко вказував на «перевантаженість етнографізмом»). У наступних творах зображувала процеси диференціації села («Уночі», 1896—1909; «Вольтер'янець», 1896; «На Солоному», 1911), передавала суспільне піднесення напередодні революції 1905—1907 рр. («Революціонер», «Месниця», 1901). В окремих творах («Хрестонос», 1896; «Чи сквитались?», 1899; «Війна не вгає, війна клекотить...») підносила голос за мир і злагоду в суспільстві, самоочищення й удосконалення людини в толстовському дусі. Оповідання позначені поглибленим психологізмом, топким дослідженням духовного світу персонажів («Хрестонос», «У школі», «Чудний», «Тень несозданных созданий» та ін.). Окреме місце в творчості належить поезії у прозі чи ритмізованим мініатюрам під назвою «Морські малюнки» («Дівчина-чайка», 1892; «Суперечка», 1893; «Скеля», 1893; «Буревісник», 1900; «Шпаки», 1901; «Плавні горять», 1902), написаним у імпресіоністично-символічній манері (їх можна порівняти з ранніми творами цього жанру В. Стефаніка, О. Кобилянської). Проте поезія в прозі Дніпрової Чайки більш соціально заангажована, тут порушуються питання долі народу, ролі митця в суспільстві.

Перекладала з російської М. Лермонтова «Вийду я тихенько на дорогу», «Мцирі-чернець», «На півночі хмарній», «Парус», О. Пушкіна «Втопник» та з шведської С. Лагерлеф «Королева Кунгахем», «Інгрид».

Значний внесок письменниці у розвиток дитячої літератури — вірші «Зима»,

«Весна», «Голосіння дівтори»; оповідання «Буряк», «Краплі-мандрівниці»; казки «Казка про Сонце та його сина», «Грецька казка». Виступала зі статтями й рецензіями в педагогічній пресі, діяльно співробітничала в журналі «Дзвінок», цікавилася фольклором. 1884 р. представила на VI Археологічно-етнографічний з'їзд, що відбувся в Одесі, три зошити «Українських народних пісень, що їх співають у Дніпровському уїзді Тавричеської губернії». Багато пісень з голосу письменниці записав М. Лисенко, який створив на її слова кілька романсів.

Літ.: *Коваленко-Коломацький Г.* Дніпрова Чайка. Л. О. Василевська, уродж. Березина (спогади) // Червоний шлях. 1927. № 4; *Конощенко А.* Дніпрова Чайка (спогади) // Україна. 1927. № 5; *Франко І.* «Нива», український літературний збірник // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К., 1980. Т. 26; *Пінчук В.* Дніпрова Чайка. Життя і творчість. К., 1984.

Л. Дем'янівська

ДОВГАЛЕВСЬКИЙ МИТРОФАН

(світське ім'я Михайло, рр. нар. і см. невід.) — культурно-освітній діяч, письменник, одна з найвизначніших постатей літератури українського бароко.

Навчався, очевидно, в Київській академії, з 1735 р. викладав у ній синтаксиму, в 1736—1737 рр. — поетику. Залишив після себе знаменитий курс поетики «Сад поетичний», що вважається класичним зразком барокової поетики, де риси стилю бароко викладені найбільш досконало. Водночас це остання поетика, що культивувала цей стиль у Київській академії. Серед поетичних прикладів поетики немало вправних віршів самого М. Довгалевського, зокрема панегірики Р. Заборовському та Анні Іоанівні з чудовою вставкою про культ людського розуму («Розум в житті головне, а все інше гине безслідно»). За обов'язком викладача поетики написав також книжною українською мовою дві шкільні драми, що вважаються класичними зразками жанру. Перша з них, різдвяна драма «Комическое д-йствіе», поставлена 25 грудня 1736 р. П'єсу написано на традиційний різдвяний сюжет. Від інших подібних драм її відрізняє стислий виклад і менша кількість алегоричних образів. Друга драма «Властотворній образ челоубколюбія божія...» — великодня.

Вона складається з одного акту й п'яти сцен із п'ятьма кантами при них. До обох драм додано по п'ять інтермедій, писаних розмовною українською мовою. Дослідники висловлюють сумнів, чи був автором їх сам М. Довгалевський, чи хтось із його учнів, але цікавим є спостереження М. Петрова про зв'язок між інтермедіями і драмою, де в різних аспектах, високому й низькому, визначаються однакові проблеми. Водночас інтермедії до драм М. Довгалевського становлять собою вищий шабель у розвитку української драматургії, що ніби передують виникненню власне української комедії. Драми М. Довгалевського та інтермедії до них певною мірою вплинули на подальшу українську літературу, зокрема відгомони їх бачимо в «Енеїді» І. Котляревського. Подальша доля М. Довгалевського невідома, очевидно, він жив у Михайлівському монастирі в Києві, де й помер.

Літ.: *Петров Н.* Мистерии и комедии учителя пиитики в Киевской академии иеромонаха Митрофана Довгалевского // Тр. Киев. дух. акад. 1865. № 2; *Петров П.* Очерки из истории украинской литературы XVII—XVIII вв. К., 1911.

М. Шевчук

ДОВГОВИЧ ВАСИЛЬ (спр. — Довганич; березень 1783, с. Золотарево, тепер Хустського р-ну Закарпатської обл. — 13.12.1849, Хуст) — письменник, філософ, фольклорист, чл.-кор. Угорської АН (з 1831).

Народився в селянській сім'ї. Початкову освіту здобув в елементарній школі Хуста та латинській школі в Сигсті. Продовжував навчання у богословських семінаріях Великого Варадина (нині Арад у Румунії), Трнави (Словаччина) та Ужгорода (завершив повну тогочасну академічну освіту). Був добре обізнаний із передовою європейською науковою думкою. Служив священником у різних місцях Закарпаття. Залишився в пам'яті народу як захисник селян від сваволі феодалів. У творчому спадку вченого кілька філософських трактатів, теологічних, історичних та етнографічних праць.

З 1800 по 1811 р. написав 168 поетичних творів, із них 130 латинською, 34 угорською і 4 українською мовами. Ставши священником, створив лише 22 вірші (один

латинською, 7 угорською і 14 українською мовами).

В 1832 р. зібрав та упорядкував свої поетичні твори в рукописну збірку «*Poemata Basilii Dohovits*» («Поезія Василя Довговича»). Його поезії позначаються вільнотомством, правдивим відображенням життя і звичаїв, морального обличчя служителів культури. Найбільше віршів у Василя Довговича на світську тематику. Сюди належать латиномовні філософські вірші-роздуми, інтимна лірика угорською мовою. Поезія українською мовою, що містить побутово-ліричні, гумористичні та сатиричні вірші, перебуває під значним впливом народнопоетичних зразків.

Літ.: *Мацінський І.* Кінець XVIII — перша половина XIX ст. та життя і діяльність Василя Довговича // *Наук. зб. Музею укр. культури у Свиднику. Пряпів, 1982. Т. 10; Шевчук В.* Мудрець із гір Карпатських // *Шевчук В.* Дорога в тисячу років. К., 1990.

С. Денисюк

ДОМАНИЦЬКИЙ ВАСИЛЬ (псевд. — Вітер, Василь Потребитель, Звенигородець, Колодянин, Колодянский; 19.03.1877, с. Колодисте, тепер Тальнівського р-ну Черкаської обл. — 11.09.1910, м. Аркашон у Франції, похований у с. Колодистому) — письменник, учений-філолог, історик, бібліограф, фольклорист, етнограф, археолог, перекладач, редактор, видавець.

Народився в сім'ї священика. Навчався в київській гімназії, закінчив історико-філологічний факультет Київського університету (1900). Вчителював. Працював у журналах «Киевская старина» та «Літературно-науковий вістник». Співзасновник видавництва «Вік». Дійсний член Київського товариства грамотності, дійсний член Історичного товариства Нестора-літописця. Учень В. Антоновича.

В. Доманицький — автор численних наукових праць, зокрема таких, як «Козаччина на переломі XVI і XVII вв., 1591—1603» (1904); «Словаки. Про життя та національне відродження» (1909); «Про Галичину та життя галицьких українців» (1909); «Піонер української етнографії Зоріан Доленга-Ходаковський» (1905); «Друкарська справа в Малоросії на початку XIX ст.» (1900); «Невідомі вірші еромонаха Климентія», «Вірші Данила Братковсько-

го» (1909); «Данило Братковський — суспільний діяч XVII ст.» (1909, у співавторстві); «Українське письменство» (1908), «Українська та про Україну література в році 1909»; «Український видавничий рух у Росії в останні п'ятнадцять років» (1905); «Показчик змісту «Літературно-наукового вістника», т. I—XX, 1898—1902 (1903); «Бібліографічний показчик творів О. Я. Кониського, написаних по-українському» (1910); «Сучасна народна творчість» (1900), «Сільська сатира» (1902); «Пісні про Нечая», «Балада про Бондарівну і пана Коневського» (1905); «Словарик. Пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів» (1906) та ін. М. Доманицький — редактор «Історії України-Русі» М. Аркаса, а також першого повного видання «Кобзаря» Т. Шевченка (1907). Він є автором «Критичного розсліду над текстом «Кобзаря» Шевченка» (1906), статей «Як читається Шевченко», «Брехати — не ціпом махати», «Новознайдені поезії Шевченка», «До бібліографічної літератури про Шевченка», «Життя Тараса Шевченка», «Наші обов'язки до пам'яті великого поста» та ін. Значних зусиль учений доклав до впорядкування хронології поетичної спадщини Т. Шевченка, провів велику текстологічну роботу над рукописами поета.

В. Домашньому належать глибокі дослідження творчості Марка Вовчка («Марко Вовчок (на основі нових матеріалів)», «Авторство Марка Вовчка», «Марія Олександрівна Маркович — авторка «Народних оповідань», «В обороні мертвих од живих», «Марко Вовчок про Куліша»), Він переклав з російської оповідання письменниці і видав окремою книжкою її повість «Маруся».

Популярними були його брошури: «Про сільську кооперацію» (1906), «Як хазяйнують селяни в чужих краях», «Товариські крамниці (потребительські товариства)» (1906), «Селянська доля (про селян в Західній Європі, Росії та на Україні)». Брав участь у виданні думської газети для селян «Рідна справа». М. Доманицький друкувався в часописах «Киевская старина», «Літературно-науковий вістник», «Записки Наукового товариства імені Шевченка», «Громадська думка», «Нова громада», газетах «Діло» і «Рада». В останній регулярно вміщував статті під паз-

вою «Листи з закордону». Писав він також оповідання («Смерть за правду» та ін.).

За активну участь в українському русі перебував під постійним наглядом поліції. Останні три роки проживав у вигнанні за кордоном.

Літ.: Чистому серцем. Пам'яті Василя Доманицького: Біографія, спомини, похорон. К., 1912; *Павловський М.* Хто такий був Василь Доманицький. К., 1920; *Туменюк М.* Свіжий вітер // Вітчизна. 1965. № 2; *Лобач-Жученко Б. Б.* 3 нових матеріалів про Василя Доманицького // Рад. літературознавство. 1970. № 8; *Нілова Л. Ю.* Василь Доманицький — редактор творів Шевченка // Дослідження творчості Шевченка. К., 1992.

М. Дубина

ДОРОФЕЙОВИЧ ГАВРИЛО (р. нар. невід. — після 1624) — давньоукраїнський поет, перекладач, освітній діяч.

Освіту здобув у Константинополі та Острозькій академії. Належав до членів Ставропігійського братства у Львові, але 1601 р. був тимчасово виключений з нього, оскільки в конфлікті Ставропігії з Львівським єпископом Гедеоном Балабаном став на його бік; наприкінці цього самого року знову прийнятий до братства. Активно працював у заснованому Гедеоном Балабаном видавництві, його перу належать дві книги перекладів із грецької: Іоанна Златоустого «Книга о священстві» (Львів, 1614) і «Бесіди на Діяння» (Київ, 1624). Після придбання Києво-Печерською лаврою балабанівської друкарні переїхав до Києва, працював друкарем, перекладачем і викладачем грецької мови у лаврській школі. З літературних творів Г. Дорофєйовича відомі панегірик Олександрові Балабану та декілька віршів. Дослідник давньоукраїнської літератури П. Яременко вважає, що Гаврило Дорофєйович і Клірик Острозький — одна й та сама особа.

Літ.: *Коляда Г. Я.* Гаврило Дорофєевич, український літератор XVII ст. // Рад. літературознавство. 1958. № 3; *Яременко П. П.* Спроба розкриття псевдоніма Клірика Острозького // Наук. зан. Львів, нед. ін-ту. Сер. фітологія. Т. 16. Л., 1960; Українська поезія XVII століття (перта половина): Антологія. К., 1988; *Мицько І З.* Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576—1636). К., 1990.

О. Хоменко

ДРАГОМАНОВ МИХАЙЛО (псевд. і крипт. — М. Галицький, М. Толмачов, М. Петрик, П. Кузьмичевський, Українець, А-бер, А. А., М. Др-в Ж. та ін.; 30.09.1841, м. Гадяч, тепер Полтавської обл. — 02.07.1895, Софія, Болгарія) — публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист і громадський діяч.

Брат Олени Пчілки, дячко Лесі Українки. Походив з дрібномаєтної дворянської родини, нащадків козацької старшини. Навчався в Гадяцькому повітовому училищі (1849—1853), у Полтавській гімназії, на історико-філологічному факультеті Київського університету (1859—1863). Після захисту дисертації на право викладання призначений приват-доцентом університету (1864), читав курси стародавньої історії Сходу, Греції, Риму. Захистивши магістерську дисертацію на тему «Питання про історичне значення Римської імперії і Тацит», М. Драгоманов працює доцентом з правом наукового відраядження за кордон за рахунок університету. Завдяки цьому праву він відвідав чимало наукових центрів, університетів Європи, познайомився з багатьма прогресивними вченими.

Брав активну участь у діяльності Південно-Західного відділення Російського географічного товариства та київської «Старої громади» (очолював її ліве крило). В російській періодичній пресі виступав зі статтями про політичний стан України, з демократичних позицій полемізував із російськими та польськими шовіністичними виданнями. Одним із перших обстоював потребу введення в народних школах рідної мови. Актуальні проблеми розвитку української культури й літератури порушував у численних статтях галицьких видань і газеті «Кисвський телеграф». Разом із громадивцями організовував недільні школи для простолюду Києва, готував популярні книжки для народу рідною мовою, ектадав словники, видавав збірки перекладів світових письменників, української етнографії та народної творчості. Спільно з В. Антоновичем видав два томи «Исторических песен малорусского народа» (1874—1875) з ґрунтовними історико-філологічними коментарями фольклорної спадщини від дружинного й князівського періодів до козацьких часів Богдана Хмельницького.

За політичну неблагонадійність М. Драгоманова 1875 р. звільнено з університету, і він змушений був емігрувати за кордон (до кінця свого життя залишався політичним вигнанцем). У Швейцарії створив своєрідний осередок політичної еміграції, який став «центром коли не українського руху, то української думки на протязі цілих двадцятьох літ» (І. Франко). За прикладом О. Герцена в 1878—1882 рр. заснував у Женеві вільну безцензурну українську друкарню, де видавав збірку «Громада», журнал «Громада» (разом із С. Подолинським і М. Павликом), а також заборонені царизмом твори Т. Шевченка, Панаса Мирного та ін., епістолярну спадщину О. Герцена, матеріали російської народницької еміграції. Співпрацював у російській емігрантській газеті «Вольное слово» (1871—1883), а потім і редагував її як орган земельної опозиції до самодержавства. В 70—90-х роках брав участь у журналах «Друг», «Світ», «Народ», виступав із публіцистичними, літературно-критичними, науковими статтями в російській ліберальній пресі, а також в англійських, німецьких, французьких, італійських, болгарських та інших виданнях.

Всеєвропейське визнання М. Драгоманов здобув доповідями на захист переслідуваної російським царизмом української літератури на Літературному конгресі в Парижі (1878) та Міжнародному літературному конгресі у Відні (1881), а також виступами на європейських наукових форумах, участю в написанні багатомовної праці Ж. Реклю «Земля й люди. Нова всесвітня географія». 1890 р. він був одним із ініціаторів (разом з І. Франком, М. Павликом та ін.) створення Русько-української радикальної партії. На запрошення болгарського уряду переїхав до Софії, де в 1889—1895 рр. працював професором першого болгарського Вищого училища, згодом перетвореного на університет. За свідченням болгарського літературознавця П. Атанасова, М. Драгоманов «виховував болгарську молодь у дусі свободи й непримиренності до будь-якої тиранії, виростив цілу плеяду вчених, викладачів, учителів, своїх послідовників».

Світогляд і діяльність Драгоманова за суспільно-політичним та ідейним спрямуванням складні й суперечливі. Формування його світоглядних позицій проходило під певним впливом ідей французьких

раціоналістів, декабризму, російського лібералізму й демократизму; він був знайомий із теоріями соціалістів-утопістів і марксистів, але його філософсько-політичні погляди вирізнялися оригінальністю й протистояли суб'єктивізму та волонтаризму народницької ідеології, з одного боку, та тенденціям еволюційного об'єктивізму — з іншого. Вони були значним завоюванням української філософської і політичної думки на шляху утвердження діалектичного історичного мислення. М. Драгоманов вайовничо виступав проти монархічних режимів Росії та Австро-Угорщини («Турки внутрішні і зовнішні», «Внутрішнє рабство і війна за звільнення», «Толщите и отверзетея», «Аби болото було, а чорти будуть» та ін.), реакційних теорій і практики галицьких «москвофілів» і «народовців», протії різних форм політичного, соціального й національного гніту, релігійних забобонів, клерикалізму, національної обмеженості й замкненості, за суспільний прогрес, пов'язаний із визвольним рухом народних мас, за політичне, духовне єднання братніх народів. Заперечуючі революційний шлях розвитку Росії та України, обстоював еволюційний шлях соціально-політичних перетворень у дусі західноєвропейського парламентаризму. В розв'язанні національного питання займав федералістичні позиції.

М. Драгоманову належать ґрунтовні наукові праці з історії, фольклору та етнографії (крім уже згаданих, «Малоруські народні перекази і оповідання» (1876); «Нові українські пісні про громадські справи. 1764—1880» (1881); «Політичні пісні українського народу XVIII—XIX ст.» (1883—1885) та ін.). Цінність становлять його публікації епістолярної спадщини І. Тургенева, М. Костомарова, М. Вакуніна, К. Кавеліна, творів ряду українських письменників і досліджень про них. Представник культурно-історичної школи в літературознавстві, він був одним із найвизначніших в Україні прихильників порівняльно-історичного методу, спираючись на який прагнув обґрунтувати пріоритетність загальнолюдських гуманістичних та естетичних цінностей у національно-культурному розвитку («Чудацькі думки про українську національну справу» та ін.). Глибокі знання світової літератури поєднувалися у нього з прогресивними поглядами на місце і роль літератури в

суспільному житті. Вчений був одним із перших українських професійних літературних критиків, він систематично аналізував тенденції та явища літературного життя в Україні, сприяв співробітництву й взаємодії з культурами інших народів, боровся проти вульгарно-соціологічних догм і формальної естетики. («Література російська, великоруська, українська і галицька», 1873—1874; «Листи на Наддніпрянську Україну», 1893—1894 та ін.).

Захищаючи українську літературу від різномастих ворогів, учений вважав, що вона має бути «по ідеях демократична, по манерах критична і реалістична, по мові живонародна». Саме тому він безкомпромісно виступав проти політичної інертності, патріархально-хуторянського етнографізму в літературі, примітивного дидактичного моралізаторства, захоплення вузьконаціональними проблемами замість розробки актуальних соціальних питань. Прекрасний аналітик і полеміст, М. Драгоманов значно вдосконалив форми й засоби української літературної критики, підніс її авторитет і дієвість. Його виступи мали позитивний вплив на розвиток української літератури і передової літературно-естетичної думки, на творчість І. Франка, М. Павлика, О. Трлецького, Панаса Мирного, Лесі Українки, В. Стефаника, М. Коцюбинського та ін.

Особливе місце у працях Драгоманова відводилося творчості Т. Шевченка, популяризації його серед народів Європи, спростуванню всіляких фальсифікацій літературної спадщини поета. Проте і в сфері літературознавства та літературної критики була певна непослідовність. Прагнучи піднести українську літературу до рівня високорозвинених літератур світу, виступаючи проти вузьких утилітарно-національних критеріїв в аналізі літературного процесу, він не завжди враховував національну специфіку джерел та окремих явищ української літератури, часом був надто суворим і несправедливим в оцінці деяких творів Марка Вовчка, І. Франка, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Б. Грінченка. Засуджуючи сліпе епігонське наслідування Т. Шевченка, іноді й сам висловлював неправильні думки про поета, політичне та естетичне значення якого загалом оцінював високо («Шевченко, украї-

нофіли і соціалізм», 1879). Висунута М. Драгомановим концепція «поступовості», еволюційного розвитку української літератури «знизу угору», ряд інших суперечливих теоретичних засад призводили до обмеженого розуміння тематично-стильового характеру літератури і її призначення. Проте в останні роки свого життя відмовився від цих теорій і разом із І. Франком багато зробив для популяризації досягнень рідної літератури, утвердження її гідного місця в слов'янській і західноєвропейських літературах. Кращі твори Драгоманова «запевнили йому місце між визначними публіцистами XIX віку» (І. Франко).

Літ.: Михайло Петрович Драгоманов. 1841—1895. Єго юбилей, смерть, автобіографія і спис творів. Л., 1896; *Франко І.* Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова // Літ. наук, вісн. 1906. Кн. 8; *Луначарський А.* Шевченко і Драгоманов // Пам'яті Михайла Драгоманова. Х., 1920; *Грушевський М.* Михайло Драгоманов і женецький соціалістичний гурток. Відень, 1922; *Атанасов П.* Михайло Драгоманов і Софійський університет // Всесвіт. 1962. № 12; *Білецький О. І.* Шляхи розвитку дожовтневого українського літературознавства // Збір. праць: У 5 т. К., 1965. Т. 2; *Заславський Д., Романченко І.* Михайло Драгоманов. К., 1965; *Лукеренко В. Л.* Світлогляд М. П. Драгоманова. К., 1965; *Іванова Р. П.* Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України (II половина XIX ст.). К., 1971; *Новиченко Л. М. Т.* Шевченко в соціально-культурній концепції М. Драгоманова // Слово і час. 1990. № 2; *Федченко П. М.* Михайло Драгоманов. К., 1991; Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова. К., 1991; *Скакун О. Ф.* М. П. Драгоманов как политический мыслитель. Х., 1993.

П. Федченко

ДРАМА ШКІЛЬНА. Театральні види-вища в Україні були відомі ще з часів Київської Русі. Різні джерела зафіксували згадки про скомороші ігрища, дійства, позорища. Є сліди військових пісень-танців, мисливських пантомім, що вбирали в себе елементи театральності. Це ж саме можна сказати й про аграрну, весільну, похоронну обрядність, а також про свята, які супроводжуються обрядами, заклинаннями, іграми й співами («Коляда», великодні «волошебні» обряди, свято Юрія, Купала тощо). Отже, гра й обряд були підвалинами, на яких пізніше постане власне театр.

Важливим джерелом театральності вважається також церковна обрядність. На Заході виникнення духовної драми тісно пов'язане з обрядом богослужіння — там вона виконувала допоміжну роль, тобто унаочнювала обряд. Ці ж процеси були характерні й для Польщі. На жаль, так гривало недовго: на межі XVI—XVII ст. відбулося «вигнання» духовної драми з храмів. Її оживлення пов'язується з орде-ном єзуїтів, який у середині XVI ст. став на боротьбу з протестантами; саме єзуїтам знадобилася драма як один із засобів пропаганди. Вістря єзуїтів було спрямоване також і проти православ'я. О. І. Білецький писав: «Єзуїтській агітації з театральних підмошків Україна не мала що протиставити. Але не стільки сама агітація, скільки її реальні наслідки розбудили, як ми знаємо, національний геній українського народу. Друга половина XVI ст. і більша частина XVII — час пожвавлення на Україні національної творчості в усіх галузях. Разом з тим це епоха зачатків і розвитку нашого старовинного театру» (стаття «Зародження драматичної літератури на Україні»). Маємо звістки і про протестантський театр, театр рибалтівський («Трагедія Руська», 20-ті роки XVII ст.).

Першим коном, на якому могла відбутися театральна вистава, став, очевидно, двір школи при Львівському братстві (можливо, саме на одній із них був Іван Вишенський, якого це видовище обурило). А однією з перших вистав стала драма Андрія Скульського «В-БрцѢ з трагодіи «Христос Пасхон» Григорія Богослова» (Л., 1630). Показово, що зразком для наслідуваїпш Андрію Скульському стала одна-єдина візантійська драма «Ісус-страстотерпець», яку приписують Григорію Назіанзину, або Григорію Богослову. В. Шурат наголошував у зв'язку з цим, що Андрія Скульського спонукала до цього «конкуренція з подібними польськими писаннями, читаними й декламованими».

«Розмышля[н]є о муц'к Христа Спасителя нашего» Йоаникія Волковича (1631) утвердило на сцені духовну драму. Вона стала складовою навчального процесу: викладач поезики мав написати драму й поставити її силами спудеїв. Теоретичною основою для складачів драматичних творів були трактати Арістотеля, Горація, Віди, Скалігера, Понтана, Масена та ін. Позаяк виставляти на сцені Бога, Ісуса Христа,

Матір Божу заборонялося, драму населяли їх алегорії — Милість Божа, Плач, Віра, Надія, Любов, Гнів та ін.

Важливими складовими спектаклю були інтермедії, хоровий і сольний спів, танці.

За змістом драми поділялися на різдвяні («Комедія на Рождество Христово» Димитрія Туптала, «Комическое д'йствіє» Митрофана Довгалевського та ін.), великодні («Царство Натури Людской», «Властотворній образ» Митрофана Довгалевського та ін.), житійні («Драма про Олексія, чоловіка Божого»), повчальні («Воскресеніє мертвѣх» Георгія Кониського), історичні («Владимир» Феодана Прокоповича, «Милість Божа» Інокентія Неруновича (?), «Іосиф-патріарха» Лаврентія Горки та ін.).

Близькою до різдвяної є вертепна драма.

Українська шкільна драма підготувала ґрунт для зародження побутової драми, комедії, драми історичної. Сліди її впливу вчуваються у творчості І. П. Котляревського, М. Із. Гоголя, Лесі Українки та ін.

Літ.: *Петров П. И.* Очерки из истории украинской литературы XVII и XVIII веков. Киевская искусственная литература XVII—XVIII вв., преимущественно драматическая. К., 1911; *Резанов В. І.* Драма українська. 1. Старовинний театр український: У 6 вип. К., 1925—1929. Вип. 1—6; *Софронова Л. А.* Поэтика славянского театра XVII — первой половины XVIII в.: Польша, Украина, Россия. М., 1981; *Софронова Л. А.* Старішими український театр. М., 1996.

М. Судима

«ДРІБНА БІБЛІОТЕКА» — одне з перших серійних видань просвітницького спрямування. Виходило у Львові в 1878—1879 рр. під егідою І. Франка, якому активно допомагали М. Павлик, І. Белей, Є. Озаркевич та ін. Усього вийшло 14 випусків. Видання відіграло певну роль у пропаганді тогочасного реалістичного мистецтва, естетики, наукової природничої і суспільствознавчої думки.

У цій серії вийшли праці М. Добролюбова «Значення авторитету у вихованні», Д. Писарева «Пчоли», Е. Геккеля «Відки взялася людина на землі?», Т. Гекслі «Білковина», Г. Шеля «Суспільно-політичні сторонництва в Німеччині», М. Драгоманова «Література українська, проскрибована урядом російським». Друкувалися в

«Дрібній бібліотеці» і художні твори: «Каїн» Дж. Байрона, повісті Еркмана-Шатріана, уривок з роману «Довбня» Е. Золя, «Думи і пісні найзпатніших європейських поетів» (упорядковані І. Франком), «Війна за волю» Г. Іванова (Г. Успенського) та ін.

Літ.: Історія української літератури: У 8 т. К., 1969. Т. 4. Ел. І; Історія української дожовтневої журналістики. Л., 1983.

Р. Мовчан

ДРОГОБИЧ ЮРІЙ (спр. — Когермак; бл. 1450, м. Дрогобич, тепер Львівської обл. — 04.02.1494, Краків) — поет, філософ, астроном.

Походив із родини ремісника Михайла Когермака. На думку дослідників, середню освіту здобув у Дрогобичі і Львові. Навчався в Краківському та Болонському університетах, де здобув ґрунтовні знання з філософії, астрономії, медицини. У Болонському університеті одержав ступінь доктора філософії та медицини, там же протягом 1478—1482 рр. викладав математику й астрономію. У 1481—1482 рр. обіймав у Болонському університеті посаду ректора. Повернувшись до Кракова, працював професором медицини та астрономії (1487—1494).

7 лютого 1483 р. вийшла в світ книга Юрія Дрогобича «Прогностична оцінка поточного 1483 року». Це перша (з відомих нам досі) друкована книга українського автора. Відкривається вона віршованим вступом-посвятою римському папі Сіксту IV (1471—1484). Книга дає підстави назвати Юрія Дрогобича першим гуманістичним письменником України. Тут викладено окремі наукові відомості з філософії, астрономії, географії. На думку автора, у світі панують античні боги і зірки. Це прояв суто ренесансного типу світогляду, бо саме тоді зростав інтерес до античної міфології та астрології. Відомі також праці Юрія Дрогобича «Трактат про сонячне затемнення 20 липня 1478 року», «Трактат з шести розділів про затемнення» (1490), які знали гуманісти багатьох країн Європи. Одним із його слухачів в Краківському університеті був майбутній всесвітньо відомий астроном Микола Коперник. Юрій Дрогобич підтримував, зокрема, й видавничу діяльність піонера українського кириличного друкарства Швайпольта Фіоля.

Літ.: Українська поезія XVI ст. К., 1987; Українська література XIV—XVI ст. К., 1988; Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI — початок XVII ст.). К., 1990.

О. Хоменко

ДУМИТРАШКО КОСТЯНТИН (псевд і крипт. — К. Д. Думитрашков, К. Д. Копитько, К. Д., К. Д. м. т. р. ш. ко; 1814, м. Золотоноша, тепер Черкаської обл. — 07.05.1886, Київ) — письменник.

Народився в сім'ї священика. Закінчив Київську духовну академію (1839). У 1839—1864 рр. — професор російської словесності Київської духовної семінарії, з 1870 р. — секретар ради Київської духовної академії, з 1872 р. — бібліотекар в академії. Перші літературні твори українською мовою написані на початку 30-х років. На сторінках журналу «Маяк» (1843) уперше побачила світ його поезія «Золотоноша» й записи двох народних пісень — «Ой їздив чумак сім год по Дону» та «Ой у полі криниченька».

Помітним явищем у пародійній літературі першої половини XIX ст. стала «Жабомишодраківка (Батрахоміомахія). На нашу руську мову перештопав К. Д.» (1847 р., надруковано окремим виданням 1859 р.) — переробка відомої давньогрецької пародійної комічної поеми. За жанрово-композиційними і стильовими особливостями твір є комічною поемою, в якій українські історично-побутові елементи співіснують з образами оригіналу. Автор розгортає сюжет на національному матеріалі, відтворюючи в алегоричній формі деякі моменти з драматичної історії України. В образах поеми простежуються характеристики польської шляхти та українського козацтва. Цей твір засвідчив своєю появою перехід від бурлескно-трагедійного опрацювання джерела до вільного авторського перекладу, позначеного рисами творчої індивідуальності. Він став першою спробою відтворити гекзаметр українською мовою. За своїми художніми здобутками «Жабомишодраківка» посідає в українській поезії належне місце поряд з оригінальними творами.

До літературної спадщини К. Думитрашка належать і інші твори різних жанрів — поеми («Поминки»), романтичні балади («Заклятий», «Змій»), вірші («Ча-

си», «Доля»). Оригінальним зразком романсової лірики, що завдяки вдалому художньому втіленню, ширості людських почуттів і зв'язку з пісенним фольклором стала відомою піснею, є вірш «До карих очей» («Карії очі, чорнії брови», 1854). К. Думитрашко є також автором перекладів уривків з «Фауста» Й. В. Гете, переробки й наслідування Горация, «Метаморфоз» Овідія («І удома, і в гостях»), численних праць про фольклор, на історико-літературні й морально-етичні теми. Він активно вивчав народні звичаї, побут, збирав і записував фольклор. Записи народних дум і пісень опублікував М. Максимович у «Сборнике украинских песен» (1849). Про багатогранність творчого обдарування К. Думитрашка свідчить його захоплення музикою й живописом.

Літ.: *Нудьга Г. А.* На шляхах до реалізму // Бурлеск і трагедія в українській поезії першої половини XIX ст. К., 1959; *Стрільців П. С.* До генезису першого перекладу «Батрахоміомехії» // Іноземна філологія. 1968. № 17; *Хропко П. П.* Біля джерел української реалістичної поезії. К., 1972; *Зеров М. К.* Українське письменство XIX ст. // *Зеров М. К.* Твори: У 2 т. К., 1990. Т. 2; Історія української літератури: Перші десятиріччя XIX ст. К., 1992.

С. Денисюк

ДУХОВИЧ ОЛЕКСАНДР (24.04.1803, с. Тополя, тепер Гуменського округу, Словаччина — 30.03.1865, м. Пряшів, Словаччина) — письменник, педагог, журналіст, видавець, культурно-громадський діяч, просвітитель.

Закінчив Ужгородську гімназію (1821) та богословську семінарію (1827). Працював архіваріусом, нотаріусом при канцеляріях Пряшівської та Мукачівської єпархій. З 1844 р. — канонік Пряшівської єпархії. У 1847—1848 рр. — депутат Угорського сейму, що засідав у Братиславі. До революції 1848 р. поставився байдуже, бо вважав, що вона не принесе закарпатським українцям національного визволення. Був ув'язнений 1849 р. за видання букваря «Книжиця читальная для начинающих» (1847) народною мовою. О. Духнович належав до так званих будителів, обстоював ідею єднання закарпатських українців із усім українським народом, дружбу слов'янських народів. У політичному й культурному питанні стояв на позиціях «москвофільства», частково «народовства»

і слов'янофільства. Ось чому І. Франко характеризував його як «людину без сумніву доброї волі і немалих здібностей, але невеличимо заплутану в мовні та політичні доктрини».

1850 р. організував літературне товариство «Літературна спілка ЛТряшівська», видавав альманах «Поздравление русинов» (1850—1854, 1857). Заснував освітнє товариство «Спілка св. Іоанна Хрестителя» (1862), яке фінансово допомагало українцям з бідних родин здобути освіту. Упорядковував і видавав для народу господарсько-побутові календарі (1854, 1857). Він створив підручники «Краткий землепис (географія) для молодых русинів» (1851), «Сокращенная грамматика письменного русского языка» (1858), «Народная педагогія в пользу училищ і учителей сельских» (1857), історичні праці «Історія Пряшівської єпархії» (1846), «О народах крайнянских или карпаторосах угорских» (1848), «Истинная история карпаторосов, или угорских русинів» (1853), друкував статті з фольклору та етнографії. Зібраним піснями опублікував Я. Головацький у збірці «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» (Москва, 1878). О. Духнович є автором філософських трактатів «Естественно-духовные рассуждения», «Дело от безделья Александра Духновича» (1859).

Літературну творчість розпочав у 1823—1827 рр. латинською та угорськими мовами. Орієнтуючись на твори М. Ломоносова, Г. Державіна, написав «язичієм» оду на честь перемоги Росії у війні з Туреччиною «Стихи на взятие Варны» (1829). Тематика його лірики дуже широка. Він любовно змалював Закарпаття в образі ув'язненої сестри, відірваної від матері-України («Сирота в заточений»), Ідеалізував тихе, мирне життя селянина на лоні чудової природи, створив пасторальну лірику («Довольствие»), порушував морально-етичні проблеми щастя й горя людини, життя і смерті, доброчесності і безчестя («Щастя життя»), прославляв кохання як прекрасне й благородне людське почуття («Пісня к любезній», «Самотність», «Кінець»), розробляв тему самовідданого служіння народові, виховання Е дітей любові до праці («Про діла дітей», «Про майбутню долю дітей»). Популярним був його вірш «Про шкільні радощі», що увійшов у «Книжицю читальную» (1847) : став народною піснею. Поет висловлював

співчуття знедоленим українцям Закарпаття, пригнобленим угорським панством («Убогий», «Что бывало — есть і нині»). Ряд творів мають сатиричне спрямування («О придворной жизни», «Жаба»), у них висміюються зухвалі й пихаті угорські урядовці: «Басня противо стьдящихся своей народиости» гнівно розвінчувала перевертнів, ренегатів, які, дбаючи про чини, цуралися рідної мови й народу. Поет звертався до різних жанрів: пісні, балади, епітафії, елегії, думки, байки, романсу, загадки, медитації, логогрифа. Кращими є вірші, написані народною мовою: «Вручаніє (Я русин бил, есмь і буду)», «Піснь простонародна», «Голос радості», «Возвєєніє (Що минуло, загинуло)», «Последняя моя піснь» та ін.

О. Духнович — зачинатель драматичних творів у літературі Закарпаття. Драма «Добродітель превішаєт багатство» (1850), написана за канонами класицизму у його західноукраїнському варіанті, утверджувала народні високоморальні принципи життя, перевагу працелюбства над неробством, що веде до паразитизму й злочинів. Комедія «Головний тарабаншик»

(1863) будується на гострій інтризі й висміює чванливість привілейованої верстви. Створив ряд оповідань і повістей («Пам'ять Шавника», «Жіноча лютість»). «Повість про Ломоносова» (1848) має дидактичний зміст. У сентиментальній повісті «Милен і Любиця» (1851) показав духовне багатство простих людей, змалював ідеальних закоханих героїв, які, долаючи життєві перешкоди, виборюють особисте щастя. Твір пересипаний багатим фольклорним та етнографічним матеріалом і є першим зразком сентиментального жанру в закарпатській прозі. По суті, О. Духнович започаткував на Закарпатті нову українську літературу.

Літ.: *Микитась В. Л.* О. В. Духнович. Ужгород, 1959; *Ричалка М. О.* В. Духнович — педагог і освітній діяч. Пряшів, 1959; Літературна та педагогічна спадщина О. Духновича. Ужгород, 1965; *Мацталер О. В.* Педагогічна і освітня діяльність О. В. Духновича. К., 1966; *Фединищинець В.* Людина доброї волі // Жовтень. 1983. № 4.

М. Ткачук

Е

ЕМСЬКИЙ АКТ 1876 р. — мав причиною доноси Київського українофоба В. Юзефовича та інших, що зняли в офіційній російській пресі галас про сепаратистську політичну діяльність українців у «Південно-Західному відділі Російського географічного товариства». Комісія з міністрів внутрішніх справ і народної освіти, оберпрокурора синоду, шефа жандармів і Юзефовича в Петербурзі ухвалила заборонити: 1) ввіз українських книжок і брошур з-за кордону; 2) друкування і видання українських творів і перекладів у Російській імперії (крім історично-документальних та оригінальних художніх творів, останні за дозволом цензури і тільки за російським правописом, в українським письменстві практично неможливі); 3) українські сценічні вистави й читання, тексти нотних записів.

Олександр II затвердив ці ухвали. Жертвами таємного Акта, що не був опублікований, одразу ж стали збірник пісень М. Лисенка, поема В. Білого «Марко Проклятий» (за правопис «ѣ» замість «и»), житійне оповідання про Бориса й Гліба та багато ін. Так Акт і цензурна практика повернули 25-мільйонний народ до часів середньовіччя, й, приміром, учитель Б. Грінченко змушений був «гутенбержити», переписуючи від руки друкованими літерами українські книжки для спраглих рідного слова школярів. Заборона українства 1876 р. порушувала культурницькі (Громади) й наукові інституції (Південно-Західний відділ Російського географічного товариства), завдала тяжкого удару україномовному друкові й усьому культурному процесові. Після послаблень на початку 80-х і в 90-х рр. та тимчасових

правил 1905 р., за якими українську мову було прирівняно до «державної російської», з 1907 р. настали нові цензурні приморозки, а 1914 р. Емський акт, ця сумної пам'яті «українська конституція» (С. Єфремов), набув чинності знову, й ним користувалися ще три роки.

Літ.: Драгоманов М. Література українська, проскрибована рядом руським // Сучасність 1976. № 7—8; Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. Харків; Київ, 1930; Вернадський В. Українське питання і російська громадськість /, Вітчизна. 1988. № 6.

В. Попребенник

«ЕТНОГРАФІЧНИЙ ЗБІРНИК» — серійне видання Наукового товариства ім. Шевченка у Львові.

Виходило з 1895 р., після заснування Етнографічної комісії НТШ (1898) видавалося під її егідою. Призначене для публікації фольклорних та етнографічних матеріалів з усієї етнічної території України і місць поселення українців поза її межами. Але з об'єктивних причин цю засаду не завжди можна було реалізувати. тому в «Етнографічному збірнику» переважають публікації з західноукраїнських земель. У 1895—1914 рр. регулярно виходили один, в окремі роки два (1912 р. — навіть три) томи. Під час Першої світової війни і після неї видавався з перебоями: передостанній спарений 37—38 том вийшов 1916 р., а останній 39—40 том — 1928 р 20 том, який мав охопити 4 томи «Коломийок» В. Гнатюка, не вийшов і бур втрачений. Усього вийшло 36 книжок. Крім 1, 2 і 3 томів, які подають збірки: різножанрового фольклорного і етногра-

фічного матеріалу з різних місцевостей, частина томів представляє корпуси народознавчих матеріалів окремих збирачів з певних місць і регіонів: «Етнографічні матеріали з Угорської Русі» В. Гнатюка (т. 3, 4, 9, 25, 29, 30), «Галицько-руські і народні пісні з мелодіями» зібрав у селі Ходовичах І. Колесса (т. 11), репертуар народного оповідача Р. Чмихала з с. Денисівка на Полтавщині, записаний В. Лесевичем (т. 14). Більшість же томів містить систематичні жанрові і тематичні збірки: «Галицько-руські анекдоти» (зібрав В. Гнатюк — т. 16), «Галицько-руські казки» і «Галицько-руські новелі» (зібрав О. Роздольський — т. 7, 8), «Галицько-руські народні легенди» (зібрав В. Гнатюк — т. 12, 13), «Знадоби до галицько-руської демонології», «Знадоби до української демонології» (зібрав В. Гнатюк — т. 15, 33, 34), «Галицько-руські народні приповідки» (зібрав, упорядкував і пояснив І. Франко — т. 10, 16, 23, 24, 27, 28), «Коломийки» (зібрав В. Гнатюк — т. 17, 18, 19), «Галицько-руські народні мелодії» (зібрав на фонограф О. Роздольський, списав і зредагував С. Людкевич — т. 21, 22), «Народні оповідання про опришків» (зібрав В. Гнатюк — т. 26), «Похоронні голосіння», «Похоронні звичаї та обряди» (зібрали І. Свенціцький і В. Гнатюк — т. 31–32), «Колядки і щедрівки» (зібрав В. Гнатюк — т. 35–36), «Українські народні байки (звіриний епос)» (зібрав В. Гнатюк — т. 37–38), «Народні пісні з Галицької Лемківщини» (зібрав Ф. Колесса — т. 39–40). Матеріали для жанрово-тематичних томів «Етнографічного збірника» зби-

ралися за спеціальними програмами, інструкціями й питальниками ..(квєстіонарами), які розроблялися і розсилалися Етнографічною комісією збирачам і кореспондентам па місцях. Матеріали фіксувалися, впорядковувалися і публікувалися за науковими засадами текстології і систематизації. Подача тексту включала відповідні елементи документації його фіксації, коментарі та вказівки на варіанти й паралелі. Наголос ставився на максимальному автентизмі запису і публікації фольклорних текстів. У деяких томах тексти подано фонетичною транскрипцією. Томи супроводилися вступними статтями, в яких подавалися відомості про джерела публікованих матеріалів, їх історію, списки збирачів і населених пунктів, з яких походять записи. Нерідко такі вступи мали характер обширних наукових розробок і розвідок. У ряді томів додаються покажчики мотивів, словнички й німецькомовний анотований зміст опублікованих текстів. Найбільше праці в підготовку й редагування збірників вклали В. Гнатюк (21 книга), І. Франко (9 книг). Редакторами і співредакторами окремих томів були М. Грушевський (т. 1,2), Ф. Колесса (т. 11. 39–40), С. Людкевич (т. 21, 22), І. Свенціцький (т. 31–32). «Етнографічний збірник» привернув до себе увагу широкої наукової громадськості, здобув позитивну оцінку відомих українських та іноземних учених. Він і на сьогодні залишається одним із фундаментальних і найбільш авторитетних джерел української фольклористики.

Р. Кирчів

Є

ЄВЛЕВИЧ ХОМА (рр. нар. і см. невід.) — українсько-білоруський поет і культурно-освітній діяч першої половини XVII ст.

Народився в Могильові на Дніпрі (тепер Білорусь). Закінчив Ясллопський університет (Краків) близько 1625 р. У 1628—1632 рр. — ректор Київської братської школи. Належав до київського культурного осередку, що сформувався в 30-х роках XVII ст. навколо П. Могили («Киево-Могиянський Атений»), 1625 р. Х. Євлевич видав у Краківській друкарні Франциска Цезарія польськомовну поему «Лабіринт, або Заплутана дорога, де гарна Мудрість з повинності своєї панам могилянам і ще декому, в заходах своїх подібному, коротшу і далеко країну дорогу показує». Поема складається з авторської похвали Мудрості й монологу Мудрості, що звертається до членів Могильовського братства. В руслі ренесансних ідей Х. Євлевич заперечує християнське смирення, на яке покладає вину за тяжке становище народу. Прагнучи пробудити історичну

пам'ять сучасників, автор звертається до славетних часів Київськоруської держави, подвижницьких діянь предків. Він підносить «слово Мудрості», надає великого значення вихованню та освіті, покликаний створити нове покоління, що відновить могутню й квітучу Русь. Водночас таврує тих, хто неприхильно ставиться до навчання і здобування нових знань, кого цікавлять лише матеріальні вигоди. Поема «Лабіринт...» належить до пам'яток українського літературного бароко.

Літ.: Голубев С. Т. Матеріали для історії заладнорусекой церкви // Чтения в Историческом обществе Нестора-литописца. К., 1891 Кт. 5, отд. 3; Крекотень В. І. З історії українсько-білоруського літературного співробітництва г. першій половині XVII ст. (Поема Хоми Євлевича «Лабіринт») // Українська література XVI—XVIII ст. та інші слов'янські літератури К., 1984; Ці славетні Київські школи // Шевчук В. Дорога в тисячу років. К., 1990.

С. Денисюк

ЖЖ

ЖЕЛЕХІВСЬКИЙ ЄВГЕН (24.12.1844, с. Хишевичі, тепер Городоцького р-ну Львівської обл. — 18.02.1885, м. Станіслав, тепер Івано-Франківськ) — мовознавець, фольклорист, педагог і громадський діяч.

Народився в сім'ї греко-католицького священика. Середню освіту здобув у гімназії м. Бережани на Тернопільщині, вищу — на філософському факультеті Львівського університету (1869). У 1870—1871 рр. обіймав посаду суплента (помічника вчителя), викладав історію, українську й латинську мови в Перемишльській гімназії. Успішно склавши вчительські іспити в Краківському університеті, з 1872 р. й до кінця життя викладав у Станіславській гімназії українську й класичні мови. Належав до партії народоців, був одним із фундаторів товариства «Просвіта» у Львові, організував у Станіславі його філіал і бібліотеку. Значний вплив на формування його світогляду мало листування та особисте знайомство з М. Драгомановим і Ф. Міклошичем.

Найважливішою науковою працею Є. Желехівського є укладений ним «Малорусько-німецький словар», який з 1882 р. почав виходити у Львові окремими випусками, а повністю двотомний словник побачив світ 1886 р., вже після смерті вченого (за його матеріалами другий том підготував до видання С. Подільський). Це був перший словник, що містив значний реєстр українських слів (більш як 64 тис.), які було перекладено одним або кількома синонімічними словами німецької мови. У передмові до словника зазначено, що при його укладанні автори використали 111 українських джерел, із яких 45 — із мови Східної України. Крім загальнонавчаних

слів, подано назви річок, місцевостей, в українських словах позначені наголоси, форма родового відмінка. Словник укладено на основі нового для західноукраїнських земель фонетичного правопису, що пізніше дістав назву «желехівка». Він був наближеним до східноукраїнської «кулішівки», хоча й відбивав окремі особливості західноукраїнської діалектної вимови. Цей правопис з 1895 р. було запроваджено до офіційного вжитку в Галичині й Буковині, де він проіснував до 1922 р., а подекуди й до 1939. Недоліками словника можна вважати наявність у його реєстрі ряду штучних слів, інколи нетиповий наголос. Але праця Є. Желехівського й С. Недільського була однією з найавторитетніших в українській лексикографії, вона й дотепер має практичне значення. Її високо оцінили Б. Грінченко, О. Пипін, В. Ягич.

Є. Желехівському належать також кілька статей про фольклор («Деякі уваги про творення й збереження народних пісень руських», 1884), публікації українських народних колядок і повір'їв («З уст народу», 1868).

Літ.: Москаленко А. А. Нариси історії української лексикографії. К., 1961; Худми М. Л. Є. І. Желехівський // Мовознавство. 1970. № 1.

С. Лучканин

ЖИТЕЦЬКИЙ ПАВЛО (04.01.1837, м. Кременчук, тепер Полтавської обл. •— 18.03.1911, Київ) — визначний філолог, педагог і громадський діяч.

Навчався в Полтавському повітовому духовному училищі (1847—1851), Полтавській духовній семінарії в Переяславі

(1851—1857), у 1857—1860 рр. — студент Київської духовної академії, з якої його виключено за неблагонадійність. У 1860—1864 рр. навчався на історико-філологічному факультеті Кшвського університету. Потім викладав російську мову і словесність у Кам'янець-Подільській гімназії (1865—1868), серед його учнів був відомий народник і письменник Григорій Мачтет. У 1868—1880 і 1882—1893 рр. працював у різних навчальних закладах Києва, зокрема в Колегії Павла Галагана, де викладав російську мову і словесність (тут його учнями були А. Ю. Кримський, перший директор Пушкінського дому Н. О. Котляревський, літературознавець і педагог М. М. Марковський та ін.). Активний учасник суспільно-політичного руху другої половини XIX ст. Дійсний член історичного товариства Нестора-літописця при Київському університеті (з 1879), чл.-кор. Російської АН (з грудня 1898), член НТШ у Львові (з 1903), член-засновник Українського наукового товариства в Києві (1906), докгор російської словесності (з 1908). Брав участь у похороні Т. Шевченка, постійно опікувався його могилою, пропагував Шевченкове слово під час зібрань і вечорів, сприяв виданню творів Кобзаря.

Наукові інтереси П. Житецького надзвичайно широкі, його спадщина охоплює такі важливі проблеми філологічної науки, як історія української мови та літератури, фольклористика, історія російської літературної мови, теорія літератури тощо. Значним науковим доробком є «Нарис літературної історії малоруського наріччя в XVII та XVIII ст.» (1889), у якому на основі аналізу великого фактичного матеріалу, здебільшого вперше введеного в науковий обіг із пам'яток самим дослідником, простежено розвиток і функціонування двох різновидів староукраїнської літературної мови — слов'яно-руського і книжноукраїнського, подано живомовні фонетичні і морфологічні особливості книжної української мови XVII—XVIII ст.

У монографії П. Житецького «Енеїда» І. Котляревського й найдавніший список її у зв'язку з оглядом малоруської літератури XVIII ст.» (1900) показано поступовий занепад обох різновидів староукраїнської літературної мови, з'ясовано причини зародження й розвитку нових жанрів української літератури, створених на народномовній основі (інтермедії, вертепна драма, вірші «мандрівних дяків» та І. Некра-

шевича), доведено неперервність і органічний зв'язок між «Енеїдою» І. П. Котляревського та українською літературою XVIII ст.

Наприкінці життя П. Житецький разом зі своїм учнем О. Богумилом створив «Начерк історії літературної української мови. До Івана Котляревського», що побачив світ уже по смерті вченого. Це перший цілісний (щоправда, короткий) узагальнюючий нарис історії старої української літературної мови, написаний науково-популярним стилем.

П. Житецькому вдалося зробити цінні наукові відкриття у праці «Думки про народні малоруські думи» (1893), в додатку до якої надруковано унікальний рукописний збірник дум В. Ломиковського в записах початку XIX ст. Детально й усебічно проаналізувавши мову українських народних дум, автор довів, що цей жанр українського фольклору розвинувся під впливом шкільної писемності й літературної діяльності українських письменників.

Філософським питанням мовознавства та тлумаченням їх в історії лінгвістичної думки присвячена розвідка «В. Вумбольда в історії філософського мовознавства». Ерунтовно проаналізувавши основні положення мовної теорії В. Еумбольдта — проблему походження й сутності мови, її форми й змісту, відношення мови до мислення, поняття й предмета та ін.. П. Житецький довів прогресивність і правильність думок німецького вченого про мову як діяльність, а не продукт діяльності, єдність її статичної й динамічної, функціонування й розвитку, дихотомію мови і мовлення, комунікативну й когнітивну функції мови як основні.

П. Жигецький створив кілька підручників для різних типів середніх навчальних закладів Росії: «Егеорія твору з хрестоматією» (1895), «Теорія поезії», «Нариси з історії поезії» (обидва — • 1898), які витримали кілька перевидань.

Літ.: *Перетц В. М.*, Павло Житецький: До ювілею 45-літньої наукової діяльності // Зап. Укр. наук. т-ва в Києві. 1908; Кн. 2; *Булаховський Л. А.* Павло Житецький // *Житецький П. Г.* Нариси літературної історії української мови в XVII віці. Л., 1941; *Іжакевич Г. П.* П. Г. Житецький — історик української літературної мови // Мовознавство. 1967. № 2; *Кирилюк Є. П.* Життя є змістом прекрасного // Вітчизна. 1967. № 4; *Жовтобрюх М. А.* П. Г. Жи-

тецький // Укр. мова і літ. в шк. 1986 № 12; *Плачинда В. П.* Павло Гнатівич Житецький. К., 1987; Павло Житецький — учений і педагог // Укр. іст. календар, 96. К., 1995. Вип. 2; *Лучканин С. М.* Загальноомовознавчі розвідки Павла Житецького // Мова та історія. К., 1997. Вип. 24.

С. Лучканин

«ЖИТЄ І СЛОВО» — літературно-науковий і громадсько-політичний журнал.

Виходив у 1894—1897 рр. у Львові (видавець — О. Франко, редактор — І. Франко) спочатку раз на два місяці, з липня 1896 р. — щомісяця. У 1894—1895 рр. мав підзаголовок «Вісник літератури, історії і фольклору», що відображав його етнографічно-фольклористичне спрямування, а в 1896—1897 рр. — «Вісник літератури, політики і науки», який засвідчив прагнення редактора надати виданню виразнішого громадсько-політичного звучання. Журнал проектувався не лише як галицький, а й як загальноукраїнський друкований орган. У запросинах на передплату журналу редакція висловлювала бажання «служити інтересам русько-української літератури і науки, вважаючи інтереси ті тотожними з поступом економічним та інтелектуальним широких мас народу, з розвитком серед них свободної сучасної думки».

Публікації розміщено за розділами белетристики, статей наукових, статей про справи політичні і суспільні (з 1896), історичних, літературних і етнографічних матеріалів, критики й бібліографії, хроніки. Тут побачили світ поезії І. Франка, Лесі Українки, П. Грабовського, Б. Грінченка, О. Маковея, Уляни Кравченко; прозові твори І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки; драматичні твори І. Франка («Кам'яна душа», «Сон князя Святослава», «Учитель») і Л. Старицької-Черняхівської («Сапфо»), Значний обсяг на сторінках журналу займали переклади творів світової літератури І. Франка, А. Кримського, П. Грабовського, Олени Пчілки, Уляни Кравченко, В. Шурата, М. Вороного. Вони знайомили читачів з поезією К. Гавлічека-Боровського, Гафіза, А. Грюна, В. Гюго, К. Мейера, К. Рилєєва (уривок з поеми «Сповідь Наливайка»), Сааді, А. Теннісона, Фірдоусі (поема «Шахнаме»), зразками старофранцузького («Пісня про Роланда») і сербського народного епосу, творами релігійно-повчального змісту з давньоруського «Ізмарагда», індійськими ле-

гендами, прозою Е. Золя, І. Тургенева, драматургією Софокла (трагедія «Епідцар»). Серед літературно-критичних матеріалів і рецензій слід виокремити публікації І. Франка «Шевченко героєм польської революційної легенди», «М. Шашкевич і галицько-руська література», «Візантійська література», «Старохристиянська література» і велику, інформаційно насичену працю В. Терлецького «Літературні стремління галицьких русинів від 1772 до 1872 рр.». Важливою для розуміння літературно-культурних і суспільно-історичних процесів в Україні є вміщена в журналі епістолярна спадщина Х. Алчевської, М. Драгоманова, М. Костомарова, П. Куліша, О. Огоновського, С. Руданського, Ю. Федьковича, М. Шашкевича та інших, «Щоденник» В. Навроцького. Під рубрикою «Сучасні діячі слов'янської науки і літератури» опубліковані статті І. Франка «Михайло Петрович Драгоманов» і «Микола Савич Тихонравов», П. Грабовського «Микола Гаврилович Чернишевський» і «Михайло Ларіонович Михайлов», Л. Василевського «Еліза Ожешкова».

У журналі широко представлені український фольклор та етнографія. Рубрики «Із уст народу», «Із старих рукописів» регулярно друкували в записках І. Франка й О. Франко, Лесі Українки, В. Гнатюка, М. Павлика, Олени Пчілки та інших різні за жанрами твори: народні пісні, легенди, казки, новели і фаблю, міфи й вірування, оповідання про історичні особи, анекдоти і фацеції (жарти), байки. Матеріали до історії українського вірша, варіанти кобзарських співів зібрав і впорядкував М. Драгоманов.

Усна народна творчість, стан тогочасної фольклористики та етнографії досліджувались у працях «Дві школи в фольклористиці», «Фольклорні праці д-ра Ченька Зібрта» І. Франка, «Протипопівська сатира і сектанти на Україні», «Непорозуміння між проф. Ом. Огоновським і його наукою», «Про думу «Буря на Чорному морі» М. Драгоманова, «Купала на Волині» Лесі Українки, «Із фольклорного руху в Західній Україні» Л. Василевського, «До етнографії Новоросії» А. Кримського, «Нові досліді про весільні обряди» В. Шурата.

Публікації журналу, зокрема під рубрикою «Матеріали і уваги до історії австро-руського відродження 1772—1848»,

висвітлювали історію соціально-економічних, національно-культурних, літературних рухів у Галичині. М. Драгоманов підготував «Матеріали і замітки до історії життя і слова на Україні», що знайомили з історією освіти в Україні в XVIII ст., рухом «хлопоманів» у 1860-х роках тощо, а також видрукував свої «історичні начерки» «Старі хартії вільності». Тогочасне європейське релігієзнавство було представлено працями Л. Фера «Будда і буддизм», М. Берна «Євангеліє», «Історія і релігія жидів» та ін. Журнал активно відгукувався на суспільно-політичні процеси в Україні і Росії, вміщуючи публіцистичні статті І. Франка («Зміна системи», «Як я став «казенним радикалом», «Ілґаіпа іґесієпіа», «З кінцем року», «Якщо не по конях, то хоч по оглоблях», «Реалісти чи кар'єристи?»), Лесі Українки («Не так ті вороги, як добрії люди»), П. Грабонського («Економічна безвкрутність благословенної Полтавщини»), П. Тучапського («Нові факти робітничого руху в Росії»), численні матеріали під рубриками «Вісті з Росії», «Хроніка соціальної боротьби», «Політична хроніка» та у відділі «Статті про справи політичні і соціальні».

У середині 1897 р. редакція журналу оголосила, що з наступного року припинять своє існування журнали «Зоря» і «Житє і слово», натомість виходитиме «Літературно-науковий вісник» — орган Наукового товариства імені Шевченка.

Літ.: Баб'як П. Г. «Житє і слово»: Систематичний показчик змісту. Л., 1968; Дмитрук В. Т. Нарис з історії української журналістики XIX ст. Л., 1969; Історія української літератури: У 8 т. К., 1969. Т. 4. Кн. 1; Історія української дожовтневої журналістики. Л., 1983; Животко А. Історія української преси. Мюнхен, 1989—1990.

Г. Бандура

ЖИТІЙНА ЛІТЕРАТУРА, житія, агіографія — розповіді про духовних і світських осіб, канонізованих християнською церквою.

Як літературний твір житіє відрізняється від біографії культовою спрямованістю: його мета — дати взірць подвижництва для наслідування. Найранішими агіографічними творами були мартирії — описи страждань і смерті християнських мучеників. З кінця IV ст., коли християнство стало офіційною релігією

Римської імперії, увага агіографів зосереджується на образі активного діяча християнської віри, і поступово формується ще один жанр агіографії — «біос», або власне житіє. Композиційно житіє складається з передмови, центральної (розповідної) частини та своєрідного спілога.

З розвитком агіографії формується два типи збірників житій: календарні і некалендарні. В календарних житія розміщуються за річним колом церковного календаря, в порядку днів пам'яті святих. До них належать Четьї Мінеї, що містять поширені житія (в яких життя святого розгорталось у формі своєрідної новели чи повісті): Прологи (або Синаксари), до яких входять короткі житія (стислий перелік подій або фіксація окремої події); Соборники і Торжественники, котрі містять житія найшанованіших святих у певному порядку залежно від християнських свят за сонячним і місячним календарем. Крім житій, у цих збірниках — похвальні слова, повчання, казання, притчі тощо. До некалендарних належать Патерики (Отечники), в яких житія та фрагменти житій розміщено в формальній (Азбучний патерик) чи тематичній послідовності, іноді обмежуючись локальним матеріалом певного географічного ареалу (Єгипетський патерик, Римський, Синайський).

У IX—X ст. жанр житія істотно змінюється. Візантійський письменник Симеон Метафраст, редагуючи житія, надає їм повчального та панегіричного спрямування. Його зібрання житій стає зразком для апографів Сходу і Заходу, які створюють умовні біографії. Вони будуються за традиційною схемою: народження від благочестивих батьків, раннє чернецтво, аскетичні й проповідницькі подвиги, «блаженна смерть», чудеса, які творять моші святого, і похвали святому. Життя ввібрали в себе мотиви елліністичної та іудаїстської міфології, середньовічні притчі, новели, анекдоти.

Початок белетризації житій у Західній Європі поклав чернець Вольфгард Геррідський (X ст.). У XVI—XVII ст. робиться спроба об'єднати й опублікувати величезний матеріал рукописної житійної літератури. Єзуїт Ж. Болланд починає видавати католицькі «Асія хапсіогшп» (1643). Цей випуск продовжує товариство його послідовників — «болландисти». У XVIII ст. французький видавець середньо-

вічної літератури Ж. П. Мінь надрукував дві серії агіографічних творів християнських письменників: «Ρατοιοϋλαε σιγεικ сотрієш. 8εγιε8 ргіта (Іаііпа)» (Париж, 1844—1864. Т. 1—221) і «ΡαΓгоιοϋλεαε σιγεш сотрієш. 8εγιε8 8гаеса» (Париж, 1857—1866. Т. 1—166).

У Київську Русь із прийняттям християнства приходять через посередництво Болгарії і Сербії та перекладаються безпосередньо з грецької мови як окремі житія святих, так і основні збірники житій — Четьї Мінеї, Прологи, Патерики. Деякі агіографічні твори прийшли на Русь від західних слов'ян (житія Вацлава і Людмили). В XI — на початку XII ст. укладаються також оригінальні житія перших давньоруських святих — Бориса і Гліба, Антонія та Феодосія Печерських. Апографи, з одного боку, спираються на біблійну символіку й візантійські літературні канони, а з іншого — намагаються пов'язати розповідь із тогочасними історичними подіями. До своєрідного жанрового різновиду належать так звані княжі житія (про Ольгу, Володимира, Бориса і Гліба, Мстислава, Михайла Чернігівського, Андрія Боголюбського, Олександра Невського), які за типом сюжету, архітектонікою і зображенням персонажів наближаються до жанру історичної повісті. На початку XIII ст. було укладено «Києво-Печерський патерик».

Другий південнослов'янський вплив (кінець XIV — початок XV ст.) сприяв розвитку в агіографії стилю «плетіння слів», посиленню в ній емоційності, поглибленню психологізму розповіді. В нашій літературі з'явилися талановиті агіографії — митрополит Кипріан, Григорій Цамблак. У XVI ст. російський митрополит Макарій став ініціатором створення «Великих Четьх Мінсь» (у 12 томах), до яких увійшли заново перероблені й стилістично прикрашені майже всі перекладні та оригінальні житія, популярні у східних слов'ян. У 1597 р. створено

«Житія святих» польського єзуїта Петра Скарги, в яких зазнали обробки сюжети і візантійського, і західноєвропейського походження. Ця книга мала значний вплив на розвиток української агіографії. На основі другої (Касіянівської) редакції «Києво-Печерського патерика» Сильвестр Косов створив польськомовний «Раїєгі-соп» (1635). Ця редакція послужила основою для укладання «Києво-Печерського патерика» Йосифом Тризноу та його обробки Калістратом Холошевським. В українській рукописній традиції XVI—XVIII ст. побутувала велика кількість (в основному анонімних) збірників житій, серед яких вирізняються «Житія святих отець» (кінець XVII — початок XVIII ст.), приписувані Іоанікію Галятовському. У 1683—1705 рр. вийшла друком 4-томна «Книга житій святих» Димитрія Туптала. Виникненню нових обробок традиційних сюжетів сприяла зміна літературно-естетичних запитів суспільства, формування власне художньої літератури.

Літ.: *Ключевский В. О.* Древнерусские жития святых как исторический источник. М., 1871; *Барсуков П.* Источники русекой агиографии. Спб., 1882; *Кадлубовский А.* Очерки по истории древнерусекой литературн житий святих. Варшава, 1902; *Серебрянский П.* Древнерусские княжеские жития (Обзор редакций и тексты). М., 1915; *Лихачев Д. С.* Человекв литературе древней Руси. М., 1970; *Берман Б. И.* Читатель жития (Агиографический канон русекого ередневековья и традиция его восприятия) // Художественный язык ередневековья. М., 1982; *Франка І.* Історія української літератури // *Франка І.* Збір творів: У 50 т. К., 1983. Т. 40; *Павленко Г. І.* Становлення історичної белетристики в давній українській літературі. К., 1984; *Ісіченко Ю. А.* «Києво-Печерський патерик» у літературному процесі кінця XVI — поч. XVIII ст. на Україні. К., 1990; *Пелешенко Ю. В.* Розвиток української ораторської та агіографічної прози кінця XIV — початку XVI ст. К., 1990.

Г. Павленко

З

ЗАБІЛА ВІКТОР (псевд. — Ол-др; 1808, х. Кукуріківщина, тепер с. Забілівщина Борзнянського р-ну Чернігівської обл. — листопад 1869, Борзна Чернігівської обл.) — поет.

Походив із старовинної козацької родини. Здобув освіту в Ніжинській гімназії вищих наук (1822—1825). У 1825—1834 рр. перебував на військовій службі. Вийшовши у відставку, жив на своєму родовому хуторі Кукуріківщина поблизу Борзни. Приятелював із Т. Шевченком, бачився з ним у Качанівці, Мойсівці, Києві. Атмосферу перебування Шевченка в Україні (1844—1845) відбив у гумористичному вірші «Посланіє до Тараса». Перебуваючи взимку 1847 р. на хуторі у В. Забіли, Т. Шевченко намалював його портрет, а пізніше в повісті «Капиташіга» з симпатією зобразив під іменем Віктора Олександровича. Ім'я В. Забіли фігурувало в справі кирило-мефодіївців завдяки його віршам, відібраним у Т. Шевченка під час арешту. Він був серед тих, хто супроводжував домовину поета в Канів. Похований В. Забіла на міському цвинтарі Борзни.

Поетична спадщина поета невелика: близько 40 віршів і пісень, що дійшли до нас в друкованих збірниках, періодичних виданнях, рукописних копіях. Поезії «Голуб», «Пісня», «Повіяли впри буйні» вперше опублікував Є. Гребінка в «Ластівці» (1841). Збірка творів В. Забіли, надрукована на початку 40-х років, не дійшла до нас, один примірник її виявив дослідник Є. Кирилюк 1936 р. 1857 р. в «Черпиговских губернских ведомостях» було надруковано два вірші поета («До батька», «Соловей»), Ряд поезій В. Забіли опублікували «Киев-

ская старина», «Зоря», «ЛНВ». 1906 р. накладом І. Франка було видано у Львові повну збірку творів поета «Співи крізь сльози». Його лірика, нав'язана особистою любовною драмою, позначена ширістю й безпосередністю почуттів, тяжінням до поетики народної ліричної пісні. Мотиви нерозділеного почуття, розлуки, зради, втрати коханої людини в поезії В. Забіли розроблені в дусі характерного для романтизму своєрідного культу душевного страждання. Глибина емоційного переживання в любовній особистісно-психологічній ліриці поета пов'язана передусім із сповідальним авторським тоном. Саме це робить вірші «людським документом» (І. Франко) і сприяє їх популярності. Завдяки глибокому ліризму, мовному й образному багатству чимало поезій В. Забіли стали народними піснями, зокрема «Гуде вітер вельми в полі» та «Не шебечи, соловейку», покладені на музику М. Глинкою. До віршів «Не плач, дівчино», «Голуб», «Човник» та інших поет сам створив мелодію (він майстерно грав на бандурі). Суспільні мотиви, з'явившись спочатку в ліриці особистого страждання, стають провідними у творах «Зовсім світ перевернувся», «Маруся», «Сирота», «Будяк» та ін. В них викривається соціальна неправда, підносяться гуманістичні ідеали. Зазнав В. Забіла і впливу бурлеску («Остап і чорт», «Весілля»). Його перу належать також історичні вірші («Палій» та ін.), послання знайомим побутового змісту. Ще за життя поета його твори переписувалися й поширювалися серед народу. У його сентиментально-романтичній ліриці відбито своєрідний культ душевного страждання

людини, сповідальний тон автора. Цим насамперед визначається творче обличчя В. Забіли — «найздібнішого й найталановитішого поета» (І. Франко) переділевченківського періоду.

Літ.: *Кирилюк Є.* Невідома збірка творів Віктора Забіли // *Кирилюк Є.* Слово, віддане народові. К., 1972; *Франко І.* Поезії Віктора Забіли // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1982. Т. 37; *Франко І.* До біографії та характеристики В. Забіли // Там само; *Крижанівський С.* Віктор Забіла: Поет і літературний герой // Київ, старовина. 1993. Ч. 6.

Ж. Ляхова

ЗАГОРОВСЬКИЙ ВАСИЛЬ (р. нар. невід. — 1580) — давньоукраїнський письменник.

Був королівським шляхтичем і збирачем податків на Волині, пізніше — брацлавським каштеляном. Брав участь у боротьбі проти татар, 1576 р. потрапив до них у полон і помер в Орді. Автор твору «Духовного заповіту», що його можна віднести до жанру історико-мемуарної прози, традиції якої у давньоукраїнській літературі започаткувало відоме «Повчання» Володимира Мономаха. У своєму творі В. Загоровський закликав синів Василя й Максима бути вірними православної вірі та «руській» традиції, та водночас розумів і необхідність новочасної освіти. В «Духовному заповіті» містяться цікаві подробиці з побуту волинської ліляхти. В. Загоровський опікувався також громадськими справами: значну частину свого майна пожертвував на будівництво церкви, школи та шпиталю для хворих і немічних.

Літ.: *Махновець Л. Є.* Давня українська література (XI—XVIII ст.) // Українські письменники: Біобібліографічний словник. К., 1960; *Возняк М. С.* Історія української літератури: У 2 кн. К., 1992. Кн. 1.

О. Хоменко

ЗАКРЕВСЬКИЙ МИКОЛА (псевд. — М. Шагінян; 21.06.1805, Київ — 10.08.1871, Москва) — історик, фольклорист, етнограф, археолог, лінгвіст.

За походженням із полтавських дворян. Після пожежі в місті та смерті батька (1811) родина Закревських опинилася в скрутному матеріальному становищі, що наклало свій відбиток на її подальшу долю. З 16 років змушений був давати приватні

уроки, грав на сцені. У 1820—1829 рр. навчався в Вищій київській гімназії. 1829 р. вступив на юридичний факультет Дерптського університету, однак через матеріальну скруту залишив навчання (1831) й почав працювати викладачем Вейсенгейнського училища (Естонія), потім Ревельської гімназії (Таллінн). З 1859 р. жив у Москві. Останні роки життя обіймав посаду помічника бібліотекаря в Рум'янцевському музеї. З 1865 р. — дійсний член Московського археологічного товариства.

Як етнограф і фольклорист М. Закревський завершив своє багаторічне збирання й вивчення української народно-поетичної творчості виданням збірки «Старосвітський бандуриста» (1860) утрехтських книгах, куди ввійшло 190 дум і пісень, 3878 прислів'їв і приказок, 194 загадки та словник з 11127 українськими словами-ідіомами. Після виходу праці вчений продовжував роботу й доповнив свій збірник новими матеріалами. Проте М. Закревський більше відомий як історик і археолог. У Ревелі вийшла його праця «Нарис історії міста Києва» (1836), у Москві — «Літопис і опис м. Києва» (1858). Пізніше ця найвизначніша праця вченого була перевидана Московським археологічним товариством під назвою «Опис Києва» (1868). У цьому дослідженні зібрано багатий фактичний матеріал з історії Києва починаючи з найдавніших часів; тут містяться відомості історичні, археологічні, топографічні та статистичні. За цю працю М. Закревського нагороджено Уваровською премією. 1845 р. він передав на збереження до бібліотеки (тепер ім. Салтикова-Щедрина) 100 малюнків пам'яток старовини у Києві, більшість яких виконана власноручно. 218 картин і малюнків до «Опису Києва» зберігається у відділі рукописів Московського археологічного товариства.

Літ.: Некролог Н. В. Закревського // *Києвлянин*. 1871. № 96; *Сумцов М.* Діячі українського фольклору. Х., 1910; *Самойловський І. М.* М. В. Закревський — історик Києва // *Укр. іст. журн.* 1958. № 4; *Булахов М. Г.* Восточнославянские ЯЗЫКОЕДИМ: Библиограф. словарь. Мшск, 1978.

С. Мотовиловець

ЗАЛЮБОВСЬКИЙ ЕРИЕОРІЙ (1836, м. нар. невід. — 10.01.1898, Катеринослав) — етнограф, фольклорист, етнолін-

гвіст, письменник, культурно-громадський діяч.

Родом з Катеринославщини, походження невідоме. З 1845 р. навчався в Катеринославській повітовій школі, потім у Катеринославській гімназії. У 1853—1855 рр. — студент природничого факультету Харківського університету, який покинув через неспроможність платити за навчання. Працював канцелярським служителем Катеринославської палати громадського суду, доглядачем Новомосковської єврейської школи. У 1862—1864 рр. — студент філологічного факультету Харківського університету, який також не закінчив з тих самих причин. У цей час розпочав збирати фольклорно-етнографічні та лексикографічні матеріали, організовувати видання українських книжок. Свої записи друкував у газеті «Екатеринославские губернские ведомости» та ін. Більш як 700 зразків малих жанрів, записаних ним, опубліковано в збірнику М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке ін.» (1864).

Г. Залюбовського можна назвати першим фольклористом і етнографом Катеринославщини. Протягом майже 40 років збирав він матеріали в Новомосковському і Павлоградському повітах Катеринославської та в Лебединському повіті Харківської губерній. Був активним членом Південно-Західного відділення Російського географічного товариства в Петербурзі (1869—1870) і Києві (1873—1876). Велику кількість фольклорних записів надрукував у «Трудах этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край» (т. II, V) П. Чубинського, деякі — в «Читанці» П. Хуторного (1883). 1861 р. брав участь у складанні словника К. Шейковського. 1205 карток із словесними матеріалами передав він Б. Грінченку для «Словаря української мови». Зібрав також цінні матеріали з українського народного звичаєвого права.

Г. Залюбовський був співробітником «Екатеринославского листка» («Днепр»), «Степи», «Екатеринославских губернских ведомостей». З 1867 р. — судовий слідчий у Катеринославському повіті, в Ростові.

Літ.: Данилова В. В. Памяти Г. А. Залюбовского // *Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии*. 1909. Т. 5; *Степовий В.* *Пам'яті Г. А. Залюбовського, українського етнографа з Катеринославщини* // *Дніпрові хвилі*. 1913. № 2; *Биков М.* *Григорій Антонович Залю-*

бовський. (До портрета) // *Дніпрові хвилі*. 1913. № 9; *Іваннікова Л. В.* *Григорій Залюбовський (1836—1898)* // *Народознавство*. 1995. № 22—23.

Л. Іваннікова

«ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА» («ЗНТНІ») — видання Наукового товариства імені Шевченка у Львові та за кордоном.

У 1892—1896 рр. — орган усіх трьох секцій (історико-філософської, філологічної та математично-природописно-лікарської), у 1897—1937 рр. — орган історико-філософської та філологічної секцій (з 1924 р. виходили два видання: «Праці історично-філософської секції» і «Праці філологічної секції»), з 1948 р. друкуються матеріали різних секцій і комісій. У 1892—1893 рр. «ЗНТШ» виходили як щорічник, у 1894 — двічі на рік, у 1895 — чотири рази на рік, у 1896—1913 — шість разів на рік, з 1914 р. — неперіодично за редакцією Ю. Целевича (т. 1, 1892), О. Барвінського (т. 2—4; фактичним редактором перших чотирьох томів бу); О. Кониський), М. Грушевського (т. 5—98 і 101—118), а також В. Гнатюка, Я. Еординського, В. Дорошенка, М. Ільницького, Р. Кирчіва, К. Кисілевського, І. Кошелівця, Б. Кравціва, І. Крип'якевича, О. Купчинського, В. Сімовича, В. Стецюка, К. Студинського, Є. Федоренка та ін. «ЗНТШ» друкувалися як в Україні (у Львові в 1892—1937 рр. т. 1—155), так і в еміграції, де після Другої світової війни за умов примусової «самоліквідації» НТШ в УРСР зусиллями учених діаспори в 1947 р. була відновлена його діяльність (т. 156, 1948), із збереженням наскрізної нумерації томів. З 1991 р. після відродження НТШ в Україні «ЗНТШ» знову виходять у Львові (т. 222).

У галузі історії літератури друкувалися ґрунтовні праці І. Франка («Варлаам і Йосаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія», «Свягий Климент у Корсуні», «Слово о Лазареві воскресенні», «Карпато-руське письменство XVII—XVIII віків», «До історії українського вертепу», «Теорія і розвій історії літератури» та ін.), М. Возняка («Стара українська драма і новіші досліди над нею»), В. Гнатюка («Угро-руські духовні вірші»), П. Житецького («Острозька трагедія»), О. Колесси («Погляд на сучасний стан історичних розслідувань україн-

сько-руської літератури. Найдавніший період», Б. Перетца («До історії вертепної драми»), В. Щурата («До біографії і писань Івана з Вишні»), статті Л. Біленького, Я. Гординського, В. Доманицького, А. Єнсена, С. Єфремова, О. Лотоцького, С. Маслова, О. Новицького, М. Павлика, Ю. Романчука, К. Студинського, Д. Чижевського та ін. Шевченкознавство було представлено розвідками О. Кониського, що увійшли згодом до його капітального дослідження «Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя», видане в «Збірнику філологічної секції» НТШ (т. 1–2, 1898–1901), статтями І. Франка («Наймичка» Т. Шевченка), М. Грушевського («Варіанти до «Богданової Могили»), О. Колесси («Шевченко і Мікксвич»), О. Новицького («Варіанти до Кобзаря 1860 р.»), І. Борщака, І. Брика, В. Доманицького, І. Романчука, К. Широцького, монографією С. Смаль-Стоцького «Т. Шевченко. Інтерпретації» (т. 179, 1965), окремими збірками студій його поезії «Тарас Шевченко» (т. 176, 1962; ювілейний том, присвячений 100-м роковинам смерті поета) і нарисів «Шевченко і ми» (т. 180, 1965), що розглядали питання впливу творчості Кобзаря на сучасність. Низка томів була відведена дослідженню спадщини певного діяча: Мушинка М. «Володимир Гнатюк — дослідник фольклору Закарпаття» (т. 190, 1975); Лев В. «Богдан Лепкий, 1872—1941. Життя і творчість» (т. 193, 1976); «Михайло Драй-Хмара. З літературної спадщини» (т. 197, 1979).

Проблеми історії й теорії української мови вивчали І. Франко («Азбучний спір в 1859 р.», «Азбучна війна в Галичині 1859 р.»), М. Возняк («Грамматика Лаврентія Зизанія з 1596 р.»), «Студії над галицько-руськими граматиками»), Б. Грінченко («Огляд української лексикографії»), І. Огієнко («Огляд українського язикознавства»), В. Перетц («Матеріали до історії української мови»), С. Смаль-Стоцький («Українська мова, її початки, розвиток та характеристичні її прикмети»), О. Барвінський, І. Верхратський, В. Гнатюк, І. Зілінський, О. Колесса, А. Кримський, О. Маковей, О. Макарушка, В. Розов, В. Охримович, І. Свенціцький, В. Сімович, К. Студинський, Є. Тимченко, В. Щурат та ін. У діаспорі вийшли друком монографії П. Коваліва «Основи формування української мови в порівнянні з іншими східнослов'янськими мовами» (т. 168, 1958) і Я. Пастернака

«Ранні слов'яни в історичних, археологічних і лінгвістичних дослідженнях» (т. 189, 1975), окремі збірники діалектологічних розвідок К. Кислевського, П. Коваліва, В. Лева, Г. Лужницького про стан української мови в Україні і США (т. 165, 1956).

Фольклористику на сторічках «ЗНТШ» активно розвивали І. Франко («Студії над українськими піснями», «Пісня про правду і неправду»), В. Гнатюк («Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності», «Словацький опришок Яношік в народній словесності», «Жебрацькі благальниці», «Легенда про три жіночі вдачі»), О. Колесса («Ритміка українських народних пісень»), М. Сумцов («Українські думи»), З. Кузеля, В. Перетц, І. Свенціцький, В. Щурат та ін. Розвідки з етнографії та етнології друкували І. Франко, Ф. Вовк, В. Гнатюк, М. Зубрицький, З. Кузеля, В. Охримович, С. Томашівський, К. Широцький, В. Щербаківський, Х. Яшуржинський та ін.

У «ЗНТШ» широко висвітлювалось минуле України — її зв'язки з країнами світу, передусім слов'янськими та Східної Європи. До питань історії найдавнішої та Київської Русі X—XIII ст., литовсько-польського періоду, козаччини і гетьманщини, Галицької та Наддніпрянської України XVIII та XIX ст. (соціально-економічне, політичне й культурно-мистецьке життя, церква, шкільництво та освіта, національно-визвольні рухи тощо) зверталися В. Антонович, Ф. Вовк, В. Герасимчук, М. Грушевський, О. Грушевський, І. Джиджора, В. Доменицький, М. Костомаров, І. Кривецький, І. Крип'якевич, М. Кордуба, І. Линниченко, О. Терлецький, Я. Шульгин та ін. Серед монографічних праць, виданих в еміграції, привертають увагу розвідки О. Оглоблина «Гетьман Мазепа та його доба» (т. 170, 1960), Л. Окіншевича «Значне військове товариство її Україні-Гетьманщині XVII—XVIII ст.» (т. 157, 1948), М. Чубатого «Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй» (т. 178, 1964), А. Яковліва «Український кодекс 1743 р.» (т. 159, 1949), а також збірка нарисів «В 300-ліття Хмельниччини (1648—1948)» (т. 156, 1948). З історії XX ст. помітне дослідження В.-Д. Гайке «Українська дивізія «Галичина»: історія формування бойових дій у 1943—1945 роках» (т. 188,

1970), доповіді конференції, присвяченої 60-літтю відновлення української державності в 1917 р. (т. 191, 1979), і «Збірник на пошану українських вчених, знищених большевицькою Москвою» (т. 173, 1963).

Регулярно друкувалися також праці з політичної економії, права, соціології, статистики (В. Будзиновського, В. Охримовича, В. Панейка, Т. Рильського та ін.), природничих наук (особливо в перших томах) — анатомії (І. Раковського), біології (О. Черняхівського), географії (В. Кубійовича, С. Рудницького), математики (В. Левицького), медицини (О. Дакури, О. Черняхівського), психології (С. Балея), фізики (І. Пулюя), а також матеріали розділів «Наукова хроніка», «Місце іапса» (дрібні замітки), «Бібліографія» (тут слід відзначити вагомий бібліографічний праці «Галицька бібліографія. 1772—1800» Є. Левицького, «До руської бібліографії XVIII в.» І. Франка, «Нові видання по бібліографії українських і білоруських стародруків» І. Кревського, «Рукописи Софійської катедри в Києві» С. Маслова, «Сковорода. Проби бібліографії» Л. Чижикова).

У рамках «ЗНТШ» виходили ювілейні томи, присвячені Ю. Целевичу (т. 2, 1893), М. Шашкевичу (т. 3, 1894), І. Франкові (т. 117—118, 1914; т. 166, 1957; т. 183, 1967; т. 184, 1968; т. 198, 1981), К. Студинському (т. 99, 1930), І. Мазепі (т. 92, 1909), М. Грушевському (т. 133, 1922; т. 199, 1978), З. Кузелі (т. 169, 1962), С. Смаль-Стоцькому (т. 172, 1960), Р. Смаль-Стоцькому (т. 177, 1963), О. Шульгину (т. 186, 1969), І. Крип'якевичу (т. 225, 1993). Випускалися також збірники на відзначення п'ятдесятиліття (т. 141—143, 1925; т. 150, 1929) і століття (т. 187, 1976; т. 192, 1976) з часу заснування НТШ.

Через зміни, що відбулися в структурі НТШ на межі 80—90-х років, у серії «Записок» почали виходити книжки з нетрадиційною тематикою — музикознавчою («Праці Музикознавчої комісії», т. 226, 1993) та мистецтвознавчою («Праці Секції мистецтвознавства», т. 227, 1994); уперше окремим томом опубліковані праці секції етнографії та фольклористики (т. 223, 1992); водночас продовжували видаватися «Праці історично-філософської секції» (т. 222, 1911; т. 225, 1993) і «Праці філологічної секції» (т. 224, 1992).

«ЗНТШ» посідають визначне місце серед українських наукових видань. Про-

тягом більш ніж столітнього існування навколо них гуртувалися найвидатніші вчені, чії праці розкривали історичні корені буття українського народу, доводили самобутність багатовіковий надбань його матеріальної та духовної культури, обґрунтовували його право на власну незалежну державу, долю та історичну місію, сприяли розбудженню національної самосвідомості, ставали вагомим чинником розвитку вільної від ідеологічного тоталітаризму вітчизняної науки, висновками її на загальноукраїнські та світові обшири.

Літ.: *Студинський К.* Наукове товариство ім. Шевченка у Львові (1873—1928). Л., 1928; *Історія Наукового товариства ім. Шевченка.* Нью-Йорк; Мюнхен, 1949; *Лев В.* Сто років праці для науки й нації. Коротка історія Наукового товариства ім. Шевченка. Нью-Йорк, 1972; НТШ у Львові. Періодичні та серійні видання НТШ у Львові (1885—1939). Л., 1990; *Кучер Г. В.* Наукове товариство ім. Шевченка: Два ювілеї. К., 1992.

Г. Бандура

«ЗАПИСКИ О ЮЖНОЙ РУСИ» — фольклорно-літературна та історична двотомна збірка, упорядкована й видана П. Кулішем у Петербурзі (1856—1857).

До першого тому ввійшли 12 дум, легенди, перекази, декілька пісень, відомості про кобзарів і лірників, а також міркування видавця стосовно долі народної поезії. Поруч з текстами дум подані бібліографічні дані кобзарів-виконавців (Л. Ніконенка, А. ПДера, А. Бехта, Ригоренка). Від останнього П. Куліш записав «Думу про Марусю Богуславку», «Думу про козацьке життя», «Думу про перемогу під Корсунем».

У другому томі вміщено українські казки, записані Л. Жемчужниковим, та охарактеризовано обставини, за яких їх зібрано. До цього тому ввійшли також розповідь про зустрічі з відомим кобзарем Остапом Вересаєм, добірка українських пісень, ряд статей історичного, мовознавчого, етнографічного характеру. Звертають на себе увагу насамперед такі матеріали, як «О древности и самобытности Южно-Русского языка» І. Могильшського, де автор всупереч тогочасним авторитетам (Ліиде, Дубровський та ін.) доводить самостійність української мови, що вийшла з мови слов'янської, вказує на те, «що народ може втратити свою самостійність, але характер

і мова його завжди залишається його власністю», статті П. Куліша й М. Грабовського «О причинах взаимного ожесточения поляков и малороссиян в XVII в.», М. Закревського «Разказ соврсмешшка-поляка о походах против гайдамак» та ін. З літературних творів тут містилися поема «Наймичка» Т. Шевченка, оповідання «Орися» П. Куліша та ін. «Наймичка» публікувалася вперше, хоча й була написана ще 1845 р. Подано її без підпису автора з передмовою видавця.

Збірка дістала схвальну оцінку Т. Шевченка, М. Максимовича, М. Костомарова, О. Пипіна та ін. Думка фахівців була більш поміркованою через егавлення П. Куліша до редагування народнопоетичних текстів. Для нього не існувало поняття «оригінальний». Він міг довільно компонувати текст, дописувати, виправляти, викидати. Та для широкого загалу ця збірка набирала непроминальної ваги, оскільки, щонайменше, давала уявлення про народ, «говорящий языком южнорусским» (П. Куліш). І. Франко згодом оцінив «Записки о Южной Руси» як визначне явище в культурно-науковому житті України. У праці «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» він писав: «... В історії української етнографії ім'я Куліша тривко записане його «Записками о Южной Руси».

Літ.: *Дорошенко Д. П. О. Куліш, його життя й літературно-громадська діяльність*. К., 1918; *Бондаренко А. Над рукописом «Записок о Южной Руси» // Нар. творчість та етнографія*. 1969. № 4; *Янковська Ж. О. Фольклористична діяльність Пантелеймона Куліша*. Автореф. дис... канд. фітол, наук. К., 1998.

Я. Вільна

«ЗАПОРОЖСКАЯ СТАРИНА» — фольклорні та історико-літературні збірники, їх видавав І. Срезневський 1833—1838 рр. у Харкові (вийшло 6 випусків) з метою відтворити історію запорозького козацтва й українців узагалі. Найвагомішими є перші два випуски, де вміщено думи й пісні про визвольну війну 1648—1654 рр., уривки з козацьких літописів, перекази, уривки з «Истории русов» тощо. Поряд з народнопоетичними творами І. Срезневський умістив у збірниках фольклорні стілізації, авторство яких не встановлено, хоча неавтентичність довела ще К. Грушевська (думи «Дари Баторія», «Смерть

Богданка», «Таборський похід Серп'яги»), а також уривки напівфольклорних текстів («Битва чигиринська», «Похід на поляків»).

Народні думи й пісні подані у відредатованому упорядником, а то й переробленому чи контамінованому вигляді («Втеча трьох братів із города Азова», «Отступник Тетаренко», «Подвиги Сави Талого», «Надгробна пісня Чураю», «Гордієнко», «Мазепа»). Втручання І. Срезневського в тексти зумовлено було головним чином потребою вдосконалити часто малокваліфіковано записаний народнопоетичний твір. У його літературному опрацюванні дум і пісень простежується орнаментування народнопоетичних пам'яток характерними для романтичного стилю образами й деталями пейзажу, тенденція до посилення емоційності епічного начала, до ідеалізації епічних персонажів.

У поетичних стілізованих формах «Запорожекой старини» типового передромантичного явища виявилися стилеві та ідеологічні тенденції того часу. Вона відіграла помітну роль в українській літературі, зокрема вплинула на тематику й стиль поетів-романтиків 30—40-х років XIX ст. Її матеріали широко використовували Т. Шевченко (поєми «Тарасова ніч», «Іван Підкова» та ін.), П. Куліш («Черниці Мар'яна»), О. Стороженко («Марко Проклятий», «Маруся Богуславка») та ін.

Літ.: Харківська школа романтиків: У 3 т. X., 1930. Т. 1; *Кирдан В. Собиратели пародий поэзии. Из истории украинской фольклористики XIX в. М., 1974.*

М. Гришота

ЗАРЕВИЧ ФЕДІР (псевд. — Юрко Ворона, Федько Клепайло, Ф. Чорно гір, ін., 30.09.1835, с. Славське, тепер емт Сколівського р-ну Львівської обл. — 13.01.1879, м. Сколе, тепер Львівської обл.) — письменник, журналіст, відомий культурний діяч на західноукраїнських землях.

Походив з родини священника. Одержав гімназальну освіту. Самостійний життєвий шлях розпочав з посади дрібного службовця, але невдовзі захопився суспільною діяльністю, зокрема став активним діячем «народовців» — однієї з провідних культурно-політичних течій Західної України у другій половині XIX — на почат-

ку ХХ ст. Очоловав газету «Вечерниці» (1862—1863), пізніше — «Русь» (1867).

Ф. Заревич залишив помітний слід і як письменник. Його можна вважати одним із зачинателів галицької прози другої половини ХІХ ст. (поряд із Ю. Федьковичем). Писати почав із віршів, які друкувалися з 1860 р. в галицькій пресі. Вагомим доробком є оповідання, повісті, драми. Відомим у літературі став завдяки повісті «Хлопська дитина» (1862). В ній реалістично змальовано картину життя прогресивної інтелігенції Галичини, через образи адвоката Стефана, отця Євстафія та інших психологічно достовірно передано її суспільні настрої. В контексті розвитку літератури 50—60-х років цей твір став досить помітним явищем. У прозовому доробку письменника — повість «Хто не любив», оповідання «Син опришка», «Родина», «У страха очі великі», «Чудний цвіт», «Дві сестри», «Німа» та ін. Це реалістичні твори з невеликими вкрапленнями сентименталізму й романтизму. Належить митцеві історична драма «Бондарівна» (1872), п'єса «Настася».

Літ.: *Ревакович Т.* Споминки про Федора Заревича // *Правда.* 1889. № 2; *Історія української літератури: У 8 т. К., 1968. Т. 3.*

Р. Мовчан

ЗБІРНИКИ — рукописні (іноді друковані) книги, складені з матеріалів найрізноманітнішого змісту й походження (перекладних і оригінальних). Містять історичні твори, біблійні уривки, повісті, жигія, повчання, проповіді, апокрифи, легенди, притчі, байки, афоризми, прислів'я, приказки, вірші, пісні й думи, драми, інтермедії, пародії, листи, урядові та інші документи, навчальні й наукові тексти, лікарські, куховарські поради тощо. Збірники були дуже популярними в період античності в середньовічній Візантії, Болгарії. Побутовали як «книжне почитання» в Київській Русі; в Україні, Росії, Білорусі — в основному до кінця ХVІІІ ст. — для освітніх, релігійних, етичних, естетичних, юридичних, медичних та інших потреб. Найраніші відомі нам збірники на Русі — Ізборник Святослава 1073 р. та Ізборник Святослава 1076 р. В ХІ—ХІІ ст. перекладено Златоструй, згодом — Златоуст, Маргарит (видано 1595 р. в Острозі) — Збірник поучень Іоанна Златоуста; на початку

ХІІІ ст. вийшла «Пчела» — книга афоризмів, зібраних з великої кількості джерел (Біблії, античної класики та ін.). З ХІV ст. дійшла «Златая іґьпь» — антологія поучень, де вміщені, зокрема, твори Серапіона та Кирила Туровського, які вписано також в Ізмарагд — збірник проповідей наповнину слов'янського походження, ідеї й теми якого переспівав І. Франко у збірці «Мій Ізмарагд». У Давній Русі було перекладено Фізіолог — збірник статей про тварин, рослини й мінерали з символічним тлумаченням кожної реалії; багато природничих матеріалів ввібрали різні Шестодневи, що коментували події шести днів «створення світу»; виклад Старого Заповіту, частково апокрифічний, трапляється в Палей історичній та Палей толковій Збірники перекладних житій і легенд — Прологи, Патерики, Четьї Мінеї — послужили взірцем для Києво-Печерського патерика, «Четьїх Міней» Димитрія Туптала; житійні та повчальні статті увійшли у «Четьї» 1489 р., де відчувається сильний струмінь української народної мови. Поряд з політики, моралі, гігієни тощо давав збірник арабського походження «Тайная тайных» («Арістотелеві врата»). Природничо-історичні матеріали у запитаннях—відповідях становлять зміст апокрифічного «Люцидарія», перекладеного з німецької мови у ХVІ ст.

Об'єднані тематично різні оповідання, легенди, притчі увійшли до латинського збірника «Велике зеркало» та збірника «Римські діяння», перекладених у ХVІІ ст. До одного із збірників межі ХV—ХVІ ст. входило, поряд із сімома іншими творами, «Слово о полку Ігоревім». З кінця ХVІ ст. у збірниках збільшується обсяг оригінального матеріалу. У «Книжку» зібрав свої твори Іван Вишенський. Більш як 20 оригінальних полемічно-духовних віршів налічувалося в Загоровському збірнику початку ХVІІ ст. У збірнику Климентія Зіновієва дійшли його поезії та впорядковані ним «Приповісті посполиті», в таких же авторських збірниках містяться відомі твори Івана Всличковського, Григорія Сковороди та ін. Надзвичайно поширеними були співаники — збірники народних та авторських пісень (світських і духовних): зі співаників узято тексти до «Богословника» (Почаїв, 1790—1791) — антології духовної поезії. У Дернівському (кінець ХVІІ — початок ХVІІІ ст.) та інших збірниках різного змісту збереглися українські

інтермедії. Велика кількість притч, легенд, апокрифів, учительних текстів містилися у збірнику XVII—XVIII ст. Степана Тесльєвського, Яремецького-Білашевича, Павла Кузикевича, у Тухлянському, Хітарському та ін. У збірнику «Наставлення лікарських настанов, уміщено визначні твори — сатиру «Плач лаврських монахов», пародію «Служба пиворезам и паницам». Вибрана з різноманітних збірників творча спадщина становить основну масу опублікованих пам'яток давньої української літератури.

Л. Махновець

ЗЕМКА ТАРАСІЙ (2-га пол. XVI ст. — 13.09.1632, Київ) — громадський, освітній і церковний діяч, поет, перекладач і друкар.

Ймовірно, був дидакалом Львівської братської школи, брав участь у діяльності гуртка Гедеона Балабана. У 1615 р. його запросив Єлисей Плетенецький до Києво-Печерської друкарні для участі в підготовці «Анфологіона». З 1624 р. завідував цією друкарнею. Майже до всіх видань 1624—1631 рр., що виходили в друкарні, Т. Земка писав передмови й післямови. Був одним із засновників Київського братства. 1627 р. його обрано ігуменом Києво-Братського Богоявленського монастиря. Він — один із організаторів Лаврської школи, з 1631 р. — ректор Києво-Могилянської колегії.

Т. Земка — один із яскравих представників української геральдичної поезії. У своїх віршах, що описують герби славетних мужів, розкривав заслуги носіїв цих гербів. Йому належать епіграми на герби Долматів (1624), Дмитра й Данила Балабанів (1627), панів Могили (1628). Він є одним із авторів панегірика-акровірша «Імнологія» Петрові Могили (1630). Перекладав церковні книги з грецької і латинської мов.

Літ.: *Отроковский В. М.* Тарасий Земка, южнорусский литературный деятель. XVII века // Сб. Отделения рус. яз. и словесности Российской АН. 1921. Т. 96; *Фетисов І.* Петро Скарга та Тарас Земка // Наук. зб. Ленінград, т-ва дослідників укр. історії, письменства та мови. 1928. Вий. 1; *Історія української літератури: У 8 т. К., 1967. Т. 1; Українська поезія: Кінець XVI — поч. XVII ст. К., 1978.*

В. Хабаз

«ЗЕРНА» — літературно-науковий додаток до газети «Буковина».

Накладом її редакції видано два випуски цього збірника (Чернівці, 1887—1888). Редколегія «Буковини» на чолі з Ю. Федьковичем прагнула надати організації всеукраїнської значущості. З цією метою на шпальтах «Зерен» вмішувалися матеріали буковинських авторів — Ю. Федьковича («Дністрові кручі», «Сафат Зінич», «Максим Чудатий»), П. Кирчіва, С. Воробкевича (поезії, оповідання), Є. Ярошинської (оповідання «Вірна люба», «Борба»), галицьких та східноукраїнських. Зокрема, «Зерна» репрезентували творчість О. Кониського («Весна»), В. Самійленка («Привіт Буковині», «Веселка»), Б. Грінченка («Моє щастя») та ін. І. Франко вмістив у виданні власні переююди болгарських народних пісень. Окрім літературних, збірник пропонував читачам матеріали на суспільно-культурні теми, науково-популярні студії з історії краю тощо.

Літ.: *Історія української доживотної журналістики. Л., 1983.*

В. Погребенник

ЗИЗАНІЙ (ЗИЗАНІЙ-ТУСТАНОВСЬКИЙ) ЛАВРЕНТІЙ (р. нар. невід., с. Тустань, тепер Галицького р-ну Івано-Франківської обл. або с. Потслич, тепер Жовківського р-ну Львівської обл. — не раніше лютого 1634 р., м. Корець, тепер Рівненської обл.) — письменник, перекладач, мовознавець, педагог-просвітник, церковний діяч.

Брат Стефана Зизанія. Походив із простого роду. Справжнім прізвиськом могло бути Кукіль, що означає грецькою мовою Зизаній (це досить переконливо заперечує В. Німчук).

Лаврентій Зизаній був високоосвіченою людиною, зокрема, крім української, досконало володів старослов'янською, польською, грецькою й латинською мовами. Міг навчатися в Ярославській єзуїтській колегії (за М. Возняком), Острозькій православної школі (припускає В. Німчук), Львівській братській школі, де згодом учителював до січня 1592 р. Слід гадати, що брав участь у створенні «Грамматики доброглаголивого еллино-словенського язика», яка вийшла друком у Львові 1591 р. У 1592—1595 рр. викладав у

Брестській братській школі, протягом наступних двох років (разом із братом Стефаном) — у Віденській.

У Вільні Лаврентій Зизаній розгорнув активну видавничо-просвітянську діяльність. 1596 р. вийшла в світ його «Грамматика словенска» — перший унормований підручник з церковнослов'янської (словеноросійської) мови. В основу праці покладено традиції тодішніх граматик «класичних мов» — старогрецької й латинської. Поділяється на чотири частини: орфографію (подано коротку характеристику фонетичної системи церковнослов'янської мови), просодію (досліджується склад і наголос, а також пунктуація), етимологію (детально викладено морфологічну структуру церковнослов'янської мови, інколи вичленовуються українські форми) і синтаксис (насправді його немає у творі). Мовознавець налічує вісім частин мови: артикль, іменник, займенник, дієслово, дієприкметник, прийменник, прислівник, сполучник. Уперше вичленовується орудний відмінок. «Грамматика...» закінчується описом правил віршування й роз'яснення господньої молитви. Для заохочення читачів Лаврентій Зизаній залучив до «Грамматики...» власні вірші: «Епіграма на грамматику», «Стіхи к младенцем, вводящим их на діло», «Типограф Младенцем». У них дохідливо говориться про користь граматики, яка навчає «добре писати и добре читати».

1596 р. Лаврентій Зизаній видав буквар «Наука ку читаню и розумішю писма словенскаго...», основну частину якого займає «Лексисъ, сир*кчъ реченія вкратц'ь събранн и из словенскаго язъика на простий рускій діялектъ истолкованъ». Один із перших церковнослов'янсько-українських словників містить 1061 слово. Майже над усіма словами проставлено наголос, інколи подано цитата з Біблії, творів отців церкви (наприклад, Іоанна Златоуста), згадано праці Арістотеля.

Протягом 1597—1600 рр. Лаврентій Зизаній — домашній наставник князя Богдана Соломирецького в білоруському містечку Баркулябов, наступні два роки навчав синів князя О. Острозького в місті Ярославі. 1612 р. князем Іоакимом Корецьким його запрошено священником у м. Корець (тепер Рівненська обл.). На початку 20-х років архимандрит Києво-Пе-

черської лаври Єлисей Плетенецький залучив Л. Зизанія до друкарської й перекладацької роботи в Києві. Мав причетність до видання «Бесѣды на 14 посланій...» Іоанна Златоуста (К., 1623), переклав із грецької твір «...Андреа архієпископа Кесарія Каппадокійскія. Тькованіе на Апокаліпсій... Іоанна Богослова...» (1625), написав «Катехизис». У травні 1626 — лютому 1627 рр. побував у Москві, де мав бесіди з царем і патріархом Філаретом. Тут і було надруковано «Катехизис» (1627), проте за «єресі» (Л. Зизаній говорив про людську природу Христа, здатність людини до самовдосконалення) московський патріархат книгу заборонив. Твір мав значний вплив на старообрядців, які в Гродно у 80-х роках XVIII ст. його тричі перевидали. Після повернення до Києва виступав у серпні 1628 р. на церковному соборі проти «Апології» Мелетія Смотрицького, підписавшись корецьким протопопом. Востаннє свідчення про живого Лаврентія Зизанія маємо з лютого 1634 р.

Твори Лаврентія Зизанія справили помітний вплив на подальший розвиток філологічної думки в Україні. Його «Грамматику» використовував Мелетій Смотрицький, «Лексис» — Памво Беринда.

Літ.: *Перетни, В. Н.* Историко-литературне ислелодовашія и магеріалы. СПб., 1900. Т. і. Ч. 1; *Возняк М. С.* Причинки до СТУДІЙ над писаннями Лаврентія Зизанія // ЗНТШ. 1908. Т. 83; *Возняк М. С.* Історія української літератури: У 3 т. Л., 1921. Т. 2; *Аніченка У. В.* «Грамматика» Л. Зизанія // Весці АН БССР. Сер. грамад. наук, 1957, № 4; *Ковтун Л. С.* Русская лексикографія! знохи ередневековья. М.; Л., 1963; *Німчук В. В.* «Лексис» Лаврентія Зизанія — перший український друкований словник // Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славенороеская. К., 1964; *Ботвинник М. Б.* Лаврентій Зизаній. Минск, 1973; *Німчук В. В.* Систематичний підручник церковнослов'янської мови «Грамматика словенска» Лаврентія Зизанія // *Зизаній Л.* Грамматика словенска. К., 1980; *Німчук В. В.* Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською. К., 1980; *Философская ммель в Києве. К., 1982; Німчук В. В.* Мовознавство на Україні в XIV—XVII ст. К., 1985; *Замалеєв А. Ф., Зоц В. А.* Отечественные мыслители позднего ередневековья. Конец XIV — первая третьХУПвв. К., 1990.

С. Луцканин

ЗИЗАНІЙ (ЗИЗАНІЙ-ТУСТАНОВСЬКИЙ) СТЕФАН (р. нар. невід., вірогідно, с. Потелич, тепер Львівської обл. — 1600,

Молдова) — український і білоруський освітній і культурно-релігійний діяч, письменник-полеміст, учений-філософ, проповідник, педагог.

Старший брат Лаврентія Зизанія. Походив із простолюду або незаможної шляхти. Невідомо, де здобув освіту. До 1577 р. став ректором Львівської міської української школи. Брав активну участь у створенні Львівського братства, в 1586—1593 рр. учителював у Львівській братській школі, протягом деякого часу був її ректором. Здобув великий авторитет і пошану за захист національної культури, виступи проти уніатів. 1593 р. на запрошення Віденського братства викладав у братській школі. У своїх проповідях засуджував єзуїтів і православних владик, схильних до унії. Через це зазнав жорстоких переслідувань від вищих церковних ієрархів і світської влади Речі Посполитої. Прихильник унії митрополит Михайло Рогоза надіслав Стефанові Зизанію грамоту від 30 вересня 1595 р. із заборонаю проповідувати. На спеціальному церковному соборі в Новгородку 25 січня 1596 р. Стефана засуджено як еретика й відлучено від церкви. Польський король Сигізмунд III наказом від 28 травня 1596 р. заборонив підданам королівства будь-які стосунки з «державним злочинцем» Зизанієм, якого вимагав ув'язнити. Віденські братчики оберігали свого улюбленця, однак 15 жовтня 1599 р. Стефан змушений був прийняти чернецтво під іменем Сильвестра у віденському Святотроїцькому монастирі. Але й це не захишало від «сильних світу цього». Дещо пізніше невідомий автор «Перестороги» зазначав, що Стефан Зизаній «през комин витиснувшись, угьк в Вильні». По дорозі до Волощини, куди Стефан ішов на прощу, 1600 р. його було вбито в подорожній сутичці.

Стефан Зизаній — автор щонайменше трьох творів. Разом із «Лексисом» Лаврентія Зизанія був надрукований трактат «Ізложение о православной в'б'р'ї». Він також склав «Катехізіс» (Вільно, 1595). Видання до нашого часу не дійшло; цілком вірогідно, що воно було знищене єзуїтами. Про зміст твору частково можна дізнатися з брошури-відповіді на нього єзуїта Щасного Жебровського під заголовком «Кукіль, який розсіває Стефанік Зизаній в церквах руських» (Вільно, 1595 р., польською мовою). Зизанія тут звинувачують у

різних ересях, відступах від католицьких догм (Стефан не визнавав Христа як заступника людей перед Богом, заперечував походження Святого Духа від Отця і Сина), залякують за виступи проти короля й уніатів, зокрема митрополита.

Найбільшої слави Стефанові Зизанію приніс твір «Казанье святого Кирилла, патріархи ієрусалимського, о антихригь и знакохь его. З розширенням науки протав ересей розньгх», виданий 1596 р. у Вільні книжною українською й польською мовами (присвячений Костянтиніві Острозькому). Приховавшись іменем авторитетного й для католиків старохристиянського письменника Кирила Єрусалимського, Стефан Зизаній популяризував відому в західноєвропейській антикатолицькій літературі думку про римського папу як антихриста. Наріжним каменем твору є есхатологічні думки про друге пришестя Христа, воскресіння мертвих і «страшний суд», до яких у світі пануватиме антихрист. Одинадцятьма знаками, що вкупі склали «звірине число» 666, полеміст доводить тотожність між антихристом і ватиканським володарем. Папа римський проголосив себе намісником Бога на землі, мріє про світове панування. У світі запанували війни й розбрат, повстають «владики на владик, и клирики на клириков». У багатьох моментах учення Стефана Зизанія близьке до думок західноєвропейських ідеологів Реформації — Мартіна Лютсера, Жана Кальвіна, Ульріха Цвінглі.

Книга викликала лють у католико-уніатів. Вона була популярною і серед російських старообрядців. Про подвижництво Стефана Зизанія, на думку В. Колосової, в алегоричній формі розповідається у вірші Памва Беринди «На Стефана Первамученика».

Літ.: *Возняк М. С.* Історія української літератури: У 3 т. Л., 1921. Т. 2. Ч. 1; *Загайко П. К.* Українські письменники-полемісти кінця XVI — початку XVII ст. в боротьбі проти Вашкану та унії. К., 1957; *Яременко П. К.* Стефан Зизаній — український письменник-полеміст кінця XVI ст. // Рад. літературознавство. 1958. № 2; Історія української літератури: У 8 т. К., 1967. Т. 1; Історія беларускай дакастричліцкай літератури: У 2 т. 3 старожитніх часоу дакаїша XVIII ст. Мінск, 1968. Т. 1; *Ружицький Е.* Невідомий документ про смерть Стефана Зизанія // Архіви України. 1972. № 1; *Грицай М. С., Микитась К. Л., Шолом Ф. Я.* Давня українська література. К., 1989; *Замалеев А. Ф., Зоц В. А.* Отечественные

мислителя позднегo средневековья: Коиец XIV — первая треть XVII в. К., 1990; *Садловський Р. І.* До історії есхатологічних учень та еретичних рухів на Україні кінця XVI — початку XVII століть (Стефан Зизаній) // *Секуляризація духовного життя на Україні в епоху гуманізму й Реформації.* К., 1991.

С. Лучканин

ЗИМОРОВИЧ БАРТОЛОМЕЙ (1597—1682) — український і польський поет, історик, громадський діяч.

Походив з родини ЛЬВІВСЬКІЙ вірмен-ремісників. Усе своє життя був тісно пов'язаний зі Львовом, обіймав посади радника міського уряду, потім — бургомістра. Його перу належать цінні праці з історії цього міста, зокрема велика історія Львова. Він є автором поетичного збірника «Селянки нові руські» (1662), до якого було включено й збірку брата Симона Зиморовича «Роксоланки, або Руські дівчата». В поезіях широко використано місцевий колорит, звичаї й повір'я українського народу. Значний вплив на братів Зиморовичів справила символіка українських народних пісень, хоча знаходимо там і відгуки тогочасної західноєвропейської поезії. Б. Зиморович описав також облогу Львова турками 1672 р., в його працях є численні згадки про українське козацтво.

Літ.: Антологія української поезії: У 6 т. К., 1984. Т. 1; Українська поезія XVII століття (перша половина): Антологія. К., 1988; *Шевчук В. О.* Співці музи роксоланської на західних землях України // *Шевчук В. О.* Дорога в тисячу років: Роздуми, статті, есе. К., 1990; *Возняк М. С.* Історія української літератури: У 2 кн. Л., 1994. Т. 2.

О. Хоменко

ЗИМОРОВИЧ СИМОН (1608—1629) — український і польський поет, молодший брат Б. Зиморовича. Прожив коротке життя. Обіймав посаду члена магістрату у міському уряді. До весілля свого брата Б. Зиморовича написав поетичну збірку «Роксоланки, або Руські дівчата». Поет уславлює землю України, місто Львів, яке він називає «роксоланською двоградною столицею», бо в ньому живуть два народи — українці й поляки. Широко використано в збірці елементи української народнопоетичної творчості.

О. Хоменко

ЗИНЬКІВСЬКИЙ ТРОХИМ (псевд. — Т. Звездочот, Т. Певний та ін.; 04.08.1861, м. Бердянськ — 21.06.1891, там само) — поет, прозаїк, публіцист, фольклорист.

Трагізм його короткого життя увиразнюють рядки Б. Грінченка на надмогильному пам'ятнику в Бердянську: «Стражденні син стражденика народа, // Печаль з його кривавої сльози».

Навчання у повітовій школі рідного міста, праця на хлібопекарні та в друкарні у Харкові, військова служба в Криму, навчання в юнкерській школі в Одесі, знову військова служба (Сміла, Шпола, Умань, Черкаси), присвоєння офіцерського звання, здобуття екстерном у Києві гімназійної освіти, навчання у Петербурзькій військово-юридичній академії (1887—1890), повернення в Україну, смерть від сухот і застуди — такі етапи короткої біографії.

Літературну діяльність розпочав зі спроби написати популярну історію України, яка б допомагала пробуджувати національне самопізнання. Згодом творчі зацікавлення Т. Зиньківського набувають дедалі ширшого характеру: перекладацтво (байки Езопа, казки М. Салтикова-Щедриш, поезії Г. Гейне та ін.), укладання українського словника та граматики української мови, фольклорно-етнографічна праця (частину її вміщує перший випуск «Этнографических материалов, собранных в Черниговской и соседних с ней губерниях», 1895), найактивніші заходи щодо видання народнопросвітніх книжок, українського журналу, співробітництво з журналами «Зоря», «Правда» тощо.

Як прозаїк опублікував оповідання «Історична казка», «Сидір Макарович Притика», «На вулиці», «Сон», «Кудюю йти», повість «Моншер-козаче», що позначаються майстерністю психологічного письма, відходом від засад етнографічної школи, зокрема у відтворенні військового середовища, яке добре знав. Як поет лишив збірку оригінальних байок і ліричні поезії. Як драматург написав п'єсу («драматичні сцени») «Сумління», звернену до сфери «високої», інтелігентської тематики.

Помітний слід лишив як публіцист і критик. У статті «Національне питання в Росії» обґрунтував потребу політичного альянсу колоніально підлеглих народів імперії для боротьби з російським поневоленням. Працею «Тарас Шевченко в світлі

європейської критики» виводить повчальні для українства уроки з того, як світ сприймає Т. Шевченка та Україну. Широкою розвідкою «Молода Україна, її становище і шлях» ставить завдання відповісти на питання: «Що таке уявляє собою українська інтелігенція, кудюю і куди вона простує, на які манівці збивається, як керує народом, що йому дає і бажає дати та й чи бажає що дати?», а водночас знову обґрунтовує необхідність спільної боротьби народів Росії за досягнення автономно-федералістського ладу. У дослідженні «Штунда» характеризує розвиток сектантського руху в Україні. В праці «Фіхте старший» аналізує національні погляди німецького філософа.

Частина творчої спадщини Т. Зіньківського досі перебуває в архівах.

Літ.: *Кониський О.* Пам'яті Трохима Зіньківського-Півного // *Зоря*, 1891. Ч. 14; Писання Трохима Зіньківського / Зредагував та життя писав Василь Чайченко (Б. Грінченко): У 2 кн. Л., 1893—1896. Кн. 1—2. *Соколов П.* «Стражденник син стражденного народа» // *Слово і час*. 1993. № 6; *Скрипка В.* Завжди ;шшем до України // *Неопалима купина*. 1995. № 5—6; *Кіраль С.* Трохим Зіньківський — публіцист. К., 1997.

А. Попрібний

ЗОРОВА ПОЕЗІЯ (візуальна, графічна) — мистецький вид, що синтезує літературний текст і елементи зорових видів мистецтва (графіка, живопис, декоративно-прикладне мистецтво, архітектура, математичні знаки та ін.) в одне естетичне ціле. Суть зорової поезії полягає в тому, що зовнішня зорова форма поетичного тексту не лише фіксує усну (звукову) форму, а й разом з нею утворює естетичну єдність, а також може мати цілком самодостатній зміст, що надає твору додаткової поетичної енергії. Зорову форму можна розглядати також як поетичний засіб нарівні з елементами просодії і троп. Будучи синтетичним утворенням, зорова поезія різною мірою поєднує літературні й зорові елементи, на основі чого виникають її різновиди.

Перші зразки зорової поезії відомі з античної літератури (Фестський диск, 1700 р. до н. е.; Вавилонський акровірш, акровіршові псалми). Значний вплив на становлення зорової поезії мали теоретичні принципи Симоніда («малюнок є німа поезія, а поезія — промовистий ма-

люнок»), перефразований Горациєм як «малюнок — та сама поезія». Більш традиційною зорова поезія стає від IV ст. до н. е. у творчості таких авторів, як Сіміас Родоський (фігурні вірші у вигляді сокири, яйця, крил), Теокрит (сірінга), Досіад (вівтар), Безантіній (вівтар). Зорові форми в поезії Середньовіччя набирають більш абстрактних ознак, цілком відповідаючи суті християнської релігії, що зверталася до сил невидимих, недосяжних, до Бога (вірш-квадрат, виділений вірш).

Становлення зорової поезії в багатьох європейських літературах припадає на період Відродження. Однак найсприятливішим ґрунтом стало Бароко з його особливою увагою до форми, синтезу, універсальності, декоративності, консептизму та ін. Зорова поезія у двох її видах — курйозній та емблематичній — залучалася до латиномовних поетик, що вивчалися у вищих навчальних закладах Європи. Крім релігійних, зорові образи виникали з повсякденного життя (меч, прапор, спис, амфора, гаманець, дерево, птах), як свідчення великих суспільних змін (сонце, зірка, глобус), на тему кохання (серце, троянда, весільний келих), увічнення пам'яті (піраміда, колона), присвяти на якусь подію, прославлення людських чеснот та ін.

Хоч елементи зорової поезії з'явилися вже в літературі Київської Русі (декоративне оформлення літер, фігурний текст, написи на предметах), проте як цілісне явище почала формуватися від другої половини XVI ст. у творчості багатьох авторів (Г. Чуй, С. Беринда, Лазар Баранович, Д. Туптало, А. Кальнофойський, М. Довгалецький, Г. Сковорода та ін.). Найбільший внесок зробив І. Величковський, який у збірці «Млеко...» (1691) теоретично обґрунтував функціонування зорової поезії і подав приклади більш як 20 жанрів (фігурний, узгоджений, співвідносний, онограматичний, квадратний, числовий вірш, вірш-лабіринт, ракові вірші та інші).

Наступний етап у розвитку зорової поезії пов'язаний із модерними напрямками в мистецтві на початку XX ст. — футуризмом, дадаїзмом, сюрреалізмом. Їхні представники, часто заперечуючи традиційні засоби версифікації, шукали нові засоби художнього відтворення і надавали значної уваги зоровій поезії (використання різних кольорів, шрифтів, математичних чисел, знаків тощо). Найпомітніший внесок зробив французький поет Г. Аполлінер,

видавши книгу «Каліграми» (1918). В українській літературі цього періоду зорова поезія проявилась у творчості футуристів, лідер яких М. Семенко видав дві збірки «поезюмалярств» — «Каблепоема за океан» (1920—1921) і «Моя мозаїка» (1922); А. Чужий зробив спробу використати зорові елементи в прозовому творі («Ведмідь полює за сонцем», 1927—1928). Новий міжнародний рух зорової поезії, що виник у середині 1950-х років, дістав назву «конкретна поезія». Будучи в основі своїй поєднанням текстової і графічної форм, конкретна поезія продовжила відхід від традиційної поетики до зосередження на мовному матеріалі, просторовому співвідношенні, динаміці статичного тексту. В українській літературі радянського періоду зорова поезія трактувалася як прояв формалізму і не мала належних умов для розвитку. Від 1960-х років вона продовжує традицію у творчості поетів як української діаспори (З. Бережан, Л. Госейко, Я. Баллан), так і материкових поетів (М. Мірошніченко, В. Трубай, М. Король, Волхв Словоєва, М. Луговик, В. Мельник, А. Мойсієнко, В. Лучук, І. Лучук, Н. Гончар, І. Юв та ін.). З 1998 р. видається часопис зорової поезії та поезографічного мистецтва «Зрима рима».

Літ.: *Бвличковський І.* Твори. К., 1972; *Довгалевський М.* Поетика (Сад поетичний), К., 1973; *Агієв /., En Ш V.* Техі ак Ріґчг. УСН Асіа Ншпапіора, 1987; *Иі%&in\$ О. РаІера Роеігу.* Опісіе Іо Тіпкпотаі Ліегаілге. Кс* Уорк Шпіуегіеіу Ртекз, 1987; *Рурзоп Ріоіг Оьгаг Ѕюуа.* Ніаюгіа роегд \\Тлалгеі \\ак2ауа, 1989; *Сорока М.* Зорова поезія в українській літературі кінця XVI—XVIII ст.К., 1997.

М. Сорока

«ЗОРЯ» — літературно-науковий і громадсько-культурний журнал, орган «народовців». Виходив у 1880—1897 рр. у Львові двічі на місяць (з 1891 р. — ілюстрований). Мав підзаголовки: «Письмо літературно-наукове для руських родин» (1880—1890) та «Ілюстроване літературно-наукове письмо для родин» (1891—1897). Друкувався за етимологічним, а з 1891 р. — за фонетичним правописом. У 1880—1884 рр. видавав і редагував О. Партацький, з 1885 р. журнал стає органом Наукового товариства ім. Шевченка. Його редакторами в наступні роки були О. Калитовський, О. Борковський, Г. Цеглинський, П. Скобельський, В. Тисовський, О. Маковей, К. Пань-

ківський, В. Лукич (В. Левицький). У 1883—1886 рр. до складу редакції входив І. Франко, який виконував обов'язки робочого редактора. Зусиллями насамперед І. Франка та В. Лукича «Зоря» з регіонального галицького журналу перетворилась на загальноукраїнський, об'єднавши навколо себе кращі культурні й літературні сили нації незалежно від їх ідейно-естетичних поглядів та уподобань.

Найпомітніше місце в часописі посідала художня література. Тут були опубліковані українською мовою повісті «Варнак», «Художник», «Музикаш», «Несчастний» (у перекладі О. Кописького), «Капитанша» Т. Шевченка, вперше побачив світ роман «Люборацькі» А. Свидицького (примітку про автора написав І. Франко), друкувалися прозові твори М. Гоголя («Повість про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем», «Загублена грамота»), Б. Грінченка, М. Грушевського, Дніпрової Чайки, О. Кобилянської (повісті, «Людина» та ін.), І. Кобринської, С. Коваліва, О. Кониського, М. Кононенка, М. Коцюбинського (повість «Для загального добра» та ін.), Уляни Кравченко, А. Кримського, Б. Лепкого, О. Маковей, Д. Мордовця, І. Нечуя-Левицького (роман-хроніка «Над Чорним морем», «Воздвиженський і Дашкевич» (уривок з роману-хроніки «Хмари»), повісті «Старосвітські батюшки і матушки», «Навіжена», «Поміж ворогами», «Не той став»), Олени Пчілки, О. Романової, М. Старицького (історична повість «Облога Буші»), О. Сторожейка, Лесі Українки, К. Устияновича, І. Франка (повість «Захар Беркут», ряд оповідань і казок), Г. Хоткевича, Л. Яновської, Є. Ярошинської та ін.

Поезія на сторінках журналу була представлена віршами Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки («Конвалія» і «Сафо» — перші публікації поетеси та ін.), а також численними творами С. Воробкевича, М. Вороного, Л. Глібова, П. Грабовського, Є. Гребінки, Б. Грінченка, М. Грушевського, Дніпрової Чайки, О. Кониського, М. Костомарова, Уляни Кравченко, А. Кримського, П. Куліша, Б. Лепкого, О. Маковей, І. Манжури, В. Масляка, Василя Мови, Олени Пчілки, С. Руданського, В. Самійленка, М. Старицького, К. Устияновича, Ю. Федьковича, М. Шашкевича, Я. Щоголева, В. Чурата та ін.

Змістовним був відділ драматургії «Зорі», де з'явилися драма «Украдене

шастя» І. Франка, комедії «Мартин Боруля» і «Сто тисяч», драми «Безталанна», «Чабан», «Сербин» І. Карпенка-Карого, драми «Гитарівна» М. Кропивницького, «Лимерівна» Панаса Мирного, «У темряві» М. Старицького, драма «Ясні зорі» і комедія «Нахмарило» Б. Грінченка, комедія «Драма без горілки» В. Самійленка, трагедія «Гальшка Острожська» О. Огоновського та ряд інших. Друкувалися твори усної народної творчості: думи, пісні, коломийки, щедрівки, приказки.

Багато уваги редакція журналу надавала ознайомленню читачів із здобутками світового письменства. У перекладах і переспівах І. Франка, Лесі Українки, Л. Боровиковського, М. Вороного, П. Грабовського, Б. Грінченка, А. Кримського, П. Куліша, В. Масляка, Олени Пчілки, В. Самійленка, М. Старицького, В. Щурата побачили світ твори письменників багатьох літератур: американської (Ф. Б. Брет-Гарт, У. Лонгфелло, Е. По, Марк Твен, А. Теннісон), англійської (В. Шекспір, Дж. Байрон, Т. Грей, В. Скотт, П.-Б. Шеллі), болгарської (Х. Вотев, І. Вазо в), грецької (уривки з античних творів Гомера, Овідія, Софоюія), грузинської (Н. Бараташвілі, І. Чавчавадзе), ірландської (Т. Мур), німецької (Г. Гейне, Й. В. Гете, Ф. Шіллер — трагедії «Орлеанська діва» і «Марш Стюарт», драма «Вільгельм Телль»), польської (М. Конопницька, Т. Ленартович, А. Міцкевич, К. Тетмайер), російської (В. Короленко, І. Крилов, М. Лермонтов, М. Некрасов, О. Пушкін, М. Салтиков-Штедлін, Л. Толстой, І. Турієнев), угорської (Ш. Петсфі), французької (А. Барб'єс, П. Берайже, Ш. Бодлер, П. Верлен, Ж. Бернар (роман «Подорож навколо місяця»), Т. Готье, В. Гюго, А. Додє, А. Мюссе), чеської (Я. Врхліцький, В. Танка, Я. Неруда, С. Чех), шотландської (Р. Берне) тощо.

Редакція «Зорі» постійно порушувала питання історії літератури. Протягом ряду років (1886—1894) друкувалася значна за обсягом і цікава своїм фактологічним історико-літературним матеріалом «Історія літератури руської» О. Огоновського, якій передувала його ж невелика праця «Короткий погляд на історію літератури руської від Татарщини до кінця XVIII віку». Вивченню української літератури сприяли також статті «Жіноча неволя в руських піснях народних», «Причинки до історії руської літератури XVIII віку» І. Франка, дослідження «Талийсько-руська література»

О. Пипіна і В. Спасовича, «Матеріали до давньої руської літератури» О. Калитовського, «Рукописні матеріали до галицько-руської літератури» В. Коцовського, численні публікації (листування, спогади, біографічні матеріали тощо), присвячені життю і творчості багатьох письменників, у тому числі О. Бодяньського, І. Вагилевича, С. Воробкевича, Л. Глібова, Я. Головацького, Б. Грінченка, М. Грушевського, П. Гулака-Аргемовського, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Карпенка-Карого, О. Кониського, П. Куліша, Я. Кухаренка, І. Манжури, Василя Мови (Лиманського), Олени Пчілки, С. Руданського, А. Свидницького, М. Старицького, Ю. Федьковича, І. Франка, Я. Щоголева.

Найбагатшою була Шевченкіана «Зорі» (налічує більш як 220 назв), де особливо вирізняються статті І. Франка («Шевченко героєм польської революційної легенди» і «Тарас Шевченко»), П. Грабовського («Московські переклади творів Шевченкових»), Д. Ткаченка («Шевченко і народ»), В. Щурата («Шевченко в світлі критики Скабичевського»), Значний суспільний резонанс мали статті «Наше літературне жите в 1892 році» І. Франка, «Дещо про творчість поетичігу» П. Грабовського, «Література й життя (листи з російської України)» Б. Грінченка, «В справі відносин українців до російської літератури» М. Драгоманова, «Про реалізм у штуці» М. Подолинського, «Поезія зів'ялого листя з виду суспільних завдань штуки» В. Щурата, що порушували широке коло проблем методу, естетики, місця й ролі літератури в житті народу, російсько-українських літературних стосунків тощо. Як фейлетоністи активно виступали О. Маковей і В. Щурат. Зацікавленість іншомовними літературами виявилась у статтях «Іван Сергійович Тургенев» і «Йосип Богдан Залеський» І. Франка, «Три жіночі постаті» Б. Грінченка, «Останні романи Г. Сенкевича» і «Поступова Польща» М. Грушевського, «Французький декадентизм в польській і великоруській літературі» В. Щурата, «Жидівська література: гебрайська і жаргонова» І. Бернфельда та ін.

Активно обговорювалися на сторінках журналу й мовознавчі питання, до яких українська культурна громадськість у 70—90-ті роки XIX ст. виявляла значну увагу. У дискусії всеукраїнського масштабу,

розпочатій Б. Грінченком у «Галицьких віршах» (Правда. 1891. № 8—10), взяли участь М. Кононенко («Чайченко і Франко»), І. Кокорудз («Причинок до спору язикового»), І. Верхратський («В справі язиковій і декотрі замітки про книжки для українського люду», «Замітки язикові»); виступи І. Франка («Говоримо на вовка, скажімо і за вовка»), Б. Грінченка («Кілька слів про нашу літературну мову»), А. Кримського («Наша язикова скрута та спосіб зарадити лихові») сприяли тому, що розмова вийшла за вузькі лінгвістичні рамки й точилася довкола ширших проблем загальноукраїнського національного і культурного поступу, виявляючи їх розуміння історичної необхідності розвитку єдиної літературної мови як обов'язкової умови не тільки дальшого піднесення мистецтва слова, а й духовного єднання народу, поділеного між державами панівних націй.

Журнал пильно стежив за розмаїтими мистецькими життями, повідомляючи читачів про новини архітектури, живопису, музики, театру, декоративно-прикладного мистецтва, скульптури, художньої фотографії.

У 1884—1886 рр. видавалась «Бібліотека «Зорі», у межах якої вийшли 11 томів, серед них — твори Т. Шевченка, І. Франка, А. Могильнянського, Г. Цеглинського, «Слово о полку Ігоревім».

Наприкінці 1897 р. редакція, відзначаючи заслуги журналу перед українською культурою, визнала водночас, що він уже перестає своєю програмою задовольняти духовні потреби народу, а тому оголосила про припинення існування «Зорі»; натомість з 1898 р. почав виходити «Літературно-науковий вістник» — новий орган Наукового товариства ім. Шевченка.

Літ.: Дмитрук В. Т. Нарис з історії української журналістики XIX ст. Л., 1969; Історія української літератури: У 8 т. К., 1969. Т. 4. Кн. 1; Історія української доживотної журналістики. Л., 1983; Франко І. Нарис історії

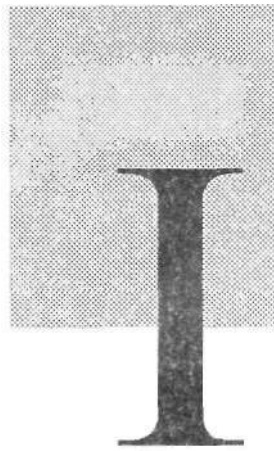
українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К., 1984. Т. 41; «Зоря», 1880—1897: Систематичний покажчик змісту журналу. Л., 1988; Животко А. Історія української преси. Мюнхен, 1989—1990.

Г. Бандура

«ЗОРЯ ГАЛИЦЬКА» — перша українська газета в Галичині («Письмо повременное для справ народних, політичних і церковних, словесності і господарства сільського галицько-угорського і буковинсько-руського парода»).

Виходила у Львові з 15 травня 1848 р. щотижня, у 1849—1853 рр. двічі на тиждень. Була спочатку органом Головної руської ради, в перші роки видавалася народною мовою, кирилицею і частково гражданкою, друкувала статті й дописи з місць на суспільно-політичні, економічні та культурно-освітні теми, з історії і краєзнавства, обстоювала ідею національної самобутності і єдності українського народу. Знайомила читачів з творами нової української літератури (повість «Чайковський», оповідання «Мачуха та панночка» Є. Гребінки, вірш «Думка» М. Петренка, рецензія на повість «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка та ін.). Мала помітний вплив на активізацію літературного життя в Галичині, містила записи фольклору, описи народних звичаїв і обрядів, твори М. Шашкевича, М. Устияновича, А. Могильницького, О. Духновича, Р. Моха, Л. Данкевича, Є. Згарського, переклади зі слов'янських та інших літератур. У 1850—1854 рр. видавалася на кошти Ставропільського інституту, в газеті посилюлися москвофільські тенденції, народна мова витісняється «язичієм». Під впливом критики передової громадськості з 1854 р. помітний поворот до народності, але чіткого спрямування видання не мало, втратило передплатників і з 9 квітня 1857 р. припинило існування.

Р. Кирчів

ІВАН (Іоан) — давньоукраїнський поет.

З його біографії відомо тільки те, що був священником поблизу Умані. Автор «Героїчних віршів про славні воєнні дії Запорізьких військ...» (1784), в яких ушляхується українське козацтво, його героїчні військові подвиги. Особливу увагу автор приділяє визвольній війні під проводом Б. Хмельницького, вважаючи її центральною подією всієї української історії.

Літ.: Українська література XVIII ст. К., 1983; Марсове поле. Героїчна поезія на Україні. Друга половина XVII — поч. XIX ст. К., 1989. Кн. 2.

О. Хоменко

ІЛАРІОН КИЇВСЬКИЙ (р. нар. невід. — не раніше 1054) — давньоукраїнський письменник.

Відомо, що певніш час був пресвітером церкви у Берестовому поблизу Києво-Печерського монастиря. 1051 р. князь Ярослав Мудрий разом з єпископами Київської Русі поставив Іларіона на київського митрополита. Новообраний митрополит став одностороннім князя в боротьбі за церковну незалежність Києва від Візантійської імперії. Про це свідчить і той факт, що він перший в історії «русин»-українець, що обійняв високий пост керівника руської церкви (до того його посідали тільки греки). 1054 р. Іларіона, мабуть, уже не було серед живих.

Вважається, що Іларіон написав «Слово о законі і благодаті» і «Сповідь віри». З певним застереженням йому приписується авторство деяких релігійно-повчальних

творів, зокрема «Послання до брата столпника».

Найвидатнішим твором Іларіона є «Слово о законі і благодаті», написане між 1037—1043 або 1050 рр. За формою «Слово...» — типова церковна проповідь, у якій виразно відчувається вплив візантійських проповідників, зокрема Іоанна Златоуста, У поширеній редакції твір композиційно складається з трьох частин. Основна думка першої, догматичної, частини — перевага Нового Заповіту над Старим, тобто християнства над іудейством. Іларіон проводить думку, що Старий Заповіт — це «закон», призначений лише іудеям, а отже, йому притаманна національна замкнутість. Новий Заповіт символізує «благодать», яка поширюється на всі народи, що запровадили християнство, тому його вчення — універсальне, звернене до всіх. Для доведення своєї думки Іларіон розкриває символіку біблійних образів, цитує отців церкви, різними аргументами підтверджує тезу про високе покликання християнських народів. Так, часи Старого Заповіту символізує образ рабині Агарі, а Нового — образ вільної Сарри. Крізь докори Старому Заповіту у творі виразно вчуваються докори Візантії, що намагалася обґрунтувати право візантійського імператора на всесвітнє панування. Розвінчуючи політику Константинополя, спрямовану на релігійну, культурну та політичну експансію в сусідні з імперією країни, Іларіон висуває та обґрунтовує тезу повної рівності народів, що сповідають християнську віру. Звідси випливає й твердження про рівноправність Київської Русі з іншими державами й народами, що є основною ідеєю усього твору.

У другій частині проповіді Іларіон, захищаючи незалежність Київської Русі та її церкви, стверджує, що князь Володимир Великий запровадив християнство не з грецького примусу, а за власним переконанням, натхненний Богом. Описуючи діяння київського князя, автор намагається всіляко прославити його, порівнює свого героя з біблійними персонажами й видатними діячами давньої історії. Князь Володимир «равноумен» римському імператору Костянтину Великому, що проголосив християнство державною релігією; він стоїть поруч з апостолами Іоанном, Фомою, Марком, які прославилися наверненням у християнство інших народів тощо. Заслуги ж Володимира перед Руссю — його військові походи, зміцнення держави. Він «мужством и храбрьством прослуша в странах многах». Письменник переконливо обґрунтовує потребу канонізації великого київського князя.

Третя, остання, частина присвячена Ярославу Мудрому, який постає під пером Іларіона як гідний продовжувач Володимирівської справи. Завершуючи твір молитвою до Бога від імені Русі, автор просить Всевишнього ствердити мир, вигнати ворогів, зміцнити міста: «Не предай нас в руки чуждїи».

«Слово о законі і благодаті» написано церковнослов'янською мовою; за своїм мистецьким рівнем стоїть поряд з найвищими зразками візантійської ораторської прози. Твір пересипано риторичними запитаннями та окличними реченнями, антитезами, цитатами з Біблії. Відчувається потужна творча індивідуальність, великий талант письменника-патріота.

Стиль «Слова о законі і благодаті» є своєрідним різновидом орнаментальної прози, що виявляється насамперед у ритмізації художнього мовлення: «Ратнїя прогони, мир утверди, странї укроти, глад угобзи, болярн умудри, грады розсели, церковь твою възрасти, достояніе твое соблюди, мужи и женї и младенцы спаси...»

Отже, «Слово о законі і благодаті» — палка політична промова, проіннята патріотичним пафосом, яка відбиває актуальні проблеми тогочасної дійсності, коли Київська Русь змагалася з Візантією за свою церковну і політичну самостійність. Відгомони «Слова о законі і благодаті» звучать у Кирила Туровського та Іпатіїв-

ському літописі. Його цитував сербський письменник XIII ст. Доментіан Хілендарський і російський Єпифаній Премудрий (XV ст.). Вплив «Слова о законі і благодаті» відчувається й у пізнійшій українській літературі — віршах Касіяна Саковича, полемічному трактаті «Пересторога», творах Дмитрія Тугтала та ін.

Літ.: Молдован А. М. «Слово о законе и благодате» Илариона. К., 1984; Жиленко І. «...Муж благ, книжен...» // Київ. 1988. № 1; Мишанич В. Голос давніх віків // Київ. 1988. № 8; Кожинів В. Творчество Илариона и историческая реальность эпохи // Вопр. лит. 1988. № 12; Лабунька М. Митрополит Іларіон і його писання. Рим, 1990.

Ю. Пелешенко

ІНТЕРМЕДІЯ, інтерлюдія (від лат. *inter* — між, *tesis* — те, що знаходиться посередині, *идш* — гра) — невелика за обсягом комічна сценка або п'єса, що виконувалася між актами основного драматичного дійства і мала за мету дати відпочинок і розвагу глядачеві, стомленому серйозною дією, яка розігрувалася в основній п'єсі.

Тематично інтермедія здебільшого була незалежною від змісту самої драми, хоча у XVIII ст. помічаємо і єдність обох частин вистави (певною мірою в М. Довгалевського і значною — в Г. Кониського). У XIV—XV ст. інтермедія з'являлася у Західній Європі як побутова сценка, близька до фарсу. За характером комічного вона нагадує комедію ситуацій. Позначається напруженістю сюжету, в основі якого — анекдоти чи жартівливі історії; динамічністю дії, жвавістю й дотепністю діалогів, натуралістичними описами. Дійові особи — представники «низького» стану, своєрідні маски визначальних соціально-психологічних типів: селянин, солдат, шахрай і т. д.

Українські інтермедії виникли у зв'язку з розвитком інтермедійного жанру у шкільній драматургії і були типологічне спорідненими з німецькими фастнахтшпілями, англійськими та французькими фарсами, іспанськими ентремесес та італійською комедією дель арте. Функціонували в жанровій системі шкільної драми: протягом XVII—XVIII ст., а також окреме у формі рибалтівської п'єси («Трагедія Руські»).

Теорія інтермедії викладалася у кількох поетиках, особливу увагу на цей жанр звернув М. Довгалевський у «Саді поетичному» (1736—1737). Авторами та виконавцями були здебільшого учні тодішніх шкіл, зокрема студенти Києво-Могилянської академії та мандрівні дяки.

В основі українській інтермедій лежали мотиви й сюжети українського фольклору, популярні книжні анекдоти, які відображали життя та побут українського народу. Використовувалася розмовна мова, фразеологічні звороти, прислів'я, приказки. У сценічну дію вводилися танцювальні й вокальні номери. Дійові особи українських інтермедій широко представляли всі національні групи населення України — українців, росіян, поляків, циган, білорусів (литвинів), євреїв та ін.; кожен з них розмовляв своєю мовою або використовував макаронічний жаргон.

Найранішими з відомих нині українських інтермедій є дві поставлені у Кам'янці-Струмилівській (тепер Кам'янка-Бузька) 1619 р. анонімні вистави «Продав kota у мішку» та «Найкращий сон»; їх було додано до польською драми Якуба Гаватовича про смерть Івана Хрестителя. Вперше в українській літературі в них був показаний чітко окреслений образ селянина. Обидва твори написані віршами, ритміка яких близька до ритміки народних пісень.

Нині відомо близько 40 інтермедій: у Державному збірнику (друга половина XVII ст.) 9 п'єс побутового та суспільно-історичного характеру, в якій діють українські селяни, студенти, козак, німець, поляк та ін.; по п'ять — до п'єс Митрофана Довгалевського «Комічне дійство...» (1736) та «Властотворний образ...» (1737), де подаються картини живої дійсності, розробляються соціальні (зокрема, кріпацтво) та національні проблеми (застереження щодо національної небезпеки від Московщини), з'являється позитивний герой — козак-запорожець; в цьому плані близькі до них чотири інтермедії до п'єси Інокентія Мигалевича «Стефанотокос» (1742) та п'ята — до драми Георгія Кенійського «Воскресіння мертвих...» (1747).

Інтермедії — визначне явище української літератури, саме з них розпочинається історія української комедії.

Літ.: Морозов П. О. Очерки из истории русской драмы. СПб., 1888; Возняк М. Початки української комедії. Л., 1919; Українські інтермедії XVII—XVIII ст. К., 1960; Махновець Л. Є. Інтермедії до драми Якуба Гаватовича // Рад. літературознавство. 1962. № 3; Білецький О. І. Зародження драматичної літератури на Україні // Білецький О. І. Збір. творів: У 5 т. К., 1965. Т. 1; Франко І. Русько-український театр: Історичні обриси // Франко І. Збір. творів: У 50-ти т. К., 1981. Т. 29.

І. Савченко

«ІСТОРІЯ РУСІВ» — визначна пам'ятка української історичної прози й публіцистики, своєрідний історичний памфлет із виразно означеними ідеями — антиіраціоналізмом та утвердженням природного права всіх народів на власну державність.

Час, місце написання твору, його автор на сьогодні точно не встановлені. Історичні події доведено до початку 1769 р. Про існування рукопису стало відомо науці наприкінці 20-х років XIX ст. Очевидно, «Історію русів» створено в останній третині XVIII ст., найвірогідніше — на початку 1790-х років (натяки на поділи Речі Посполитої, акт секуляризації монастирів, уживання слова «революція», згадка про існування незалежній Венеційської й Генуезької республік, ліквідованих 1796 р.). У пертій половині XIX ст. твір поширювався в рукописних списках. Уперше «Історію русів» опубліковано в Москві О. Бодяньським 1846 р. під назвою: «История русов или Малой России. Сочинение Георгия Кониского, Архиепископа Белорусского» (прізвище Кониського як автора було постаатсно на деяких найдавніших списках). Авторство Г. Кониського переконливо заперечив М. Максимович у статті «Исторические письма о козаках приднепровских». Інші вчені приписували твір Григорієві Полетиці (В. Іконников, Д. Дорошенко, М. Горбань), його синові Василію (В. Горленко, А. Єршов), канцлерові Російської імперії Олександрові Безбородьку, в маєтку якого знайдено рукопис (П. Клепацький, А. Яковлів, М. Возняк), сотникові Архипу Худорбі (О. Оглоблін, прихильно ставіться В. Шевчук). Однак жодна з гіпотез не є переконливою.

«Історія русів» (під русами автор розуміє українців) віігворює вітчизняну

історію (згадуються й найважливіші події світової) від найдавніших часів до російсько-турецької війни 1768—1774 рр. Зазначено, що слов'яни походять від Яфета й здавна проживають між Каспійським морем і Віслою. Стисло викладається історія Київської Русі. Автор отожднює зі слов'янами скіфів, варягів, хозар, печенігів (різні назви давали їм грецькі історики Птолемей, Геродот та ін.), говорить про три хрещення України-Русі (апостолом Андрієм, Ольгою, Володимиром), називає імена найзначніших руських князів — Пагана, Кия, Аскольда і Діра, Ігоря, Святослава, Володимира (не згадує Олега). Нашестя Батия розглядається як страшне лихо, що змусило русів шукати підтримки у Великого князівства Литовського, щоб разом боронитися від татар. Україна-Русь при цьому зберігала всі свої права й вольності. Після з'єднання її з Польщею українська історія виюадається за роками правління гетьманів. Розповідається про морські походи запорожців на Крим і Туреччину, їхні побут і звичаї тощо.

Критично оцінюється запровадження Брестської церковної унії 1596 р., що призвела до розколу й ворожнечі в українському народі. Яскраво змальовано козацькі національно-визвольні повстання та їхніх ватажків — Криштофа Косинського, якого ніби замурували в кам'яному стовпі; спаленого в мідному бичу Северина Наливайка, Тараса Трясила, Павлюка, Острягшцю.

Основне місце в творі посідає зображення визвольної війни українського народу на чолі з Богданом Хмельницьким, якому автор дає високу оцінку, вважає мудрою й розсудливою людиною, талановитим полководцем, уміщує йому панегірик. Багато рядків відведено роздумам гетьмана й старшини про майбутнє України: якщо Богдан Хмельницький і старі козаки виступають за союз із росіянами-сидиновірцями, то молодь, зокрема Іван Богун, гостро засуджує кріпацтво й тиранію в Московській імперії. Злука 1654 р. розглядається як союз «равній с равнім и вольний с вольніми». Зі смутком і жалем говориться про смерть Богдана Хмельницького, подається його заповіт, дуже подібний до знаменитих слів Ярослава Мудрого про єдність і дружбу, «без чого ни какое царство и ни какое общество стоять не может».

Яскраво проявляється антимонархічний і антикріпосницький характер твору і епізодах, присвячених подіям початку XVIII ст. Гостро засуджується політика Петра I та його придворних щодо України. Наголошуються високоосвіченість і розумність Івана Мазепи, про якого, що правда, говориться обережно. Суть своїх поглядів автор остаточно розкриває в експресивній промові Паюія Полуботка перед царем.

Останні тридцять сторінок «Історії русів» відображають «палацові перевороту» в Росії та їхній вплив на долю України.

З історичного погляду твір не цілком достовірний, на що вказували М. Костомаров, О. Лазаревський, В. Антонович, В. Іконников. Автор часто використовує фольклорні елементи — перекази (про Хмельницького й Барабаша), народні думи, прислів'я і приказки, тричі цитує працю Вольтера «Історія Карла XII» (1731), звертається до античної міфології (зокрема, згадує міф про Енея).

«Історія русів» написана російською мовою з українізмами. У творі простежується певний синкретизм стилів — художнього, наукового, ораторського, епістолярного. Д. Чижевський «Історію русів» відносить до «української школи» в російській літературі, що неправильно: це твір російськомовної української літератури.

Поряд з «Енеїдою» 1, Котляревського «Історія русів» завдяки своїй національно-визвольній спрямованості справила значний вплив на творчість українських письменників XIX ст. Відгомін твору відчувається в поезіях А. Метлинського та І. Срезневського, творах Є. Гребінки (поема «Богдан», повість «Нежинський полковник Золотаренко»), М. Гоголя («Тарас Бульба»), М. Костомарова (трагедія «Переяславська піч»; загублена драма «Косинський» і ряд віршів), П. Куліша («Михайло Чернїшеико»). До «Історії русів» часто звергався Т. Шевченко. Її мотиви відчуваються в поемах «Сон» («У всякого своя доля...») і «Великий льох», згадується твір у повісті «Близнецм». Вплив «Історії русів» позначився також на історичних поемах С. Руданського, трагедії О. Барвінського «Павло Полуботок, наказний гетьман України». Вплинула «Історія русів» на О. Пушкіна, представників «української

школи» в польській літературі (М. Чайковського, С. Гошинського та ін.). «Історія русів» відіграла вирішальне значення в розвитку національної самосвідомості українського освіченого стану.

Літ.: *Возняк М. С.* Історія української літератури: У 3 т. Л., 1924. Т. 3; *Возняк М. С.* Псевдо-Коннський і псевдо-Полетика («Исто-

рия русов» у літературі й науці). Львів; Київ. 1939; *Марченко М. І.* Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). К., 1959; *Шевчук В. О.* Нерозгадані таємниці «Історії Русів» // Історія Русів / Пер. І. Драча. К., 1991; *Оглоблин О., Полонська-Василенко П. та ін.* Історія Русов // Дніпро. 1991. № 9; *Палієнко М. Григорій Полетика* // Історія України в особах IX—XVIII ст. К., 1993.

С. Лучканин

К

КАЛЬНОФОЙСЬКИЙ АФНАСІЙ (рр. нар. і см. — невід.) — давньоукраїнський письменник.

Був ченцем Києво-Печерської лаври; на думку деяких дослідників, навчався в Києво-Братському училищі. Належав до книжників, що гуртувалися навколо Петра Могили. 1638 р. видав польською мовою книгу «Тератургима, або Чуда», яка має прозову та віршовану частини. В ній оповідається про чудеса та надзвичайні події, що сталися в Печерському монастирі. Вміщено тут і епітафії визначним українським культурним діячам — П. Беринді, Т. Земці, а також плани Києво-Печерської лаври. Автор виявляє досить глибокий «руський» патріотизм, хоча й неприхильно ставиться до козацтва (можливо, це пояснюється його шляхетським походженням).

Літ.: Антологія української поезії: У 6 т. К., 1984. Т. 1; Шевчук В. «Тератургима» Атанасія Кальнофойського // Хроніка-2000. 1994. № 17—18.

О. Хоменко

КАМ'ЯНЧАНИН ІСАЙЯ (світське ім'я — Іоаким; перша пол. XVI ст., м. Кам'янець-Подільський — після-1592) — культурно-освітній діяч, письменник.

Народився в православній родині. Початкову освіту здобув у Кам'янці-Подільському. Рано осиротівши, подався до Молдавії, де в одному з монастирів прийняв чернецтво, а згодом там же був посвячений у диякони. Після повернення в Україну жив у Києво-Печерській лаврі, а потім у Вільно. Брав активну участь у культурно-освітньому житті тогочасної Украї-

ни, спілкувався з визначними українськими та білоруськими політичними діячами — Костянтином Острозьким, Григорієм Ходкевичем, Євстафієм Воловичем та ін. Бажаючи організувати «Руську» друкарню, в 1561 р. виїхав до Москви, щоб узяти там богословські книги, але був звинувачений у латинській ересі грецьким митрополитом Іосафом, який віз до Москви грамоту константинопольського патріарха про затвердження Івану Грозному царського титулу. І. Кам'янчанин був засланий до Вологди, потім ув'язнений у Ростові. В неволі він написав листи-послання, які набули широкого розголосу в тогочасній Московській державі та в Україні. Окремі місця з них трапляються в листах А. Курбського до Івана Грозного, в творах Івана Федоровича. 1582 р. був викликаний у Москву на аудієнцію до царя, наділений «милістю государевою» за високу освіченість, але в Україну так і не повернувся через польсько-російську війну. Перебуваючи в Росії, продовжував літературно-перекладацьку діяльність, підтримував контакти з культурними діячами України й Білорусії.

Літ.: Абрамовт Д. И. К литературной деятельности мниха Камянчанина Исаяи. СПб., 1913; Колосова В. П. Исаяя Кам'янчанин і російсько-українсько-білоруські зв'язки: Тези конференції. Л., 1988; Колосова Вікторія. Исаяя з Кам'янія і Андрій Курбський // Наука і культура: Україна. К., 1990. Вий. 24.

О. Хоменко

КАПНІСТ ВАСИЛЬ (23.02.1758, с. Велика Обухівка, тепер Миргородського р-ну Полтавської обл. — 09.11.1823, с. Кибинці,

тепер Миргородського р-ну Полтавської обл., похований у Великій Обухівці) — поет і громадський діяч, член Російської Академії (з 1785).

Дід був родом із Греції; боровся проти турецької навали й змушений назавжди залишити батьківщину. Батько — сотник Слобідського полку, згодом полковник Миргородського полку. Мати належала до вищої української старшини (донька бунчукового товариша). В. Кагшій навчався у Петербурзі: спершу в пансіоні, потім — у школі Ізмайлівського полку. Але ставши офіцером, відразу ж вийшов у відставку па знак протесту проти закріпачення українського селянства.

Літературне визнання поетові принесла «Сагіра перша» (1780). Після указу Катерини II про остаточне закріпачення українського селянства (1783) написав «Оду на рабство». Під час російсько-турецької війни та війни з Швецією пропонував урядові відновити козачі полки в Україні, але цей проект було відхилено (у 1812—1813 рр. для війни з Наполеоном козацькі полки було відновлено, а козаків звільнено від податків). Існує обгрунтована версія про секретну місію В. Капніста в Берліні, де він мав просити допомоги у разі можливого козацького повстання проти Росії (ймовірно, за дорученням Новгород-Сіверського українського патріотичного гуртка). Київський губерніяльний маршал шляхетства (1785—1788), генеральний суддя Полтавської губернії (з 1802), директор народних училищ (1802) і маршал Полтавської губернії (1817—1822), В. Кагшій був водночас однією з найвизначніших постатей у російському письменстві своєї доби. Писав елегійні й гораціанські оди, анакреотичну лірику, п'єси, статті, переклади. Близький друг М. Львова й Г. Державина, приятелював також із Д. Трошинським, В. Томарою (учнем Г. Сковороди), князем М. Репніним-Волконським, родиною Муравйових-Апостолів.

Найвідоміший твір В. Капніста — комедія «Ябеда» (1791—1798), спрямована проти системи правосуддя в Росії, проти її закостенілого бюрократичного апарату. Комедія містить значну кількість українських прислів'їв («Доки сонце зійде, роса очі виїсть»). Чимало цитат із «Ябеди» живуть і досі як крилаті висловлювання. Анакреотичний вірш В. Капніста «Чижик» є пере-

робкою відомого твору Г. Сковороди «Ой ти, птичко жолтобоко...» («Сад божественных песней», пісня 18-та). Колоритні пейзажні картини українського села над Псалом змальовано у віршах «Пам'яті береста», «Обухівка». У автоепітафії, якою заверпгується останній вірш, поет називає себе «другом муз, другом вітчизни», котрий прагнув їй одній служити, а відтак лише у цій землі має бути похований. В. Капніст одним із перших переклав російською мовою «Слово о полку Ігоревім» і першим застосував історичний підхід до тексту (у коментарі наголошував на українському походженні твору). Зібрання творів Капніста виходили друком у 1796, 1806, 1849, 1960, 1973 рр.

Літ.: *Грушевський М.* Секретна місія українця в Берліні р. 1791 // ЗНТШ. 1896. Т. 9; *Берков П. В.* В. Капніст. М.; Л., 1950; *Мацай А.* «Ябеда» В. В. Капніста. К., 1958; *Оглоблин О.* Люди Старої України. Мюнхен, 1959.

Л. Кисельова

КАРПЕНКО-КАРИЙ ІВАН (спр. — Тобілевич; 29.09.1845, слобода Арсенівка, тепер у складі с. Веселівка Новомиргородського р-ну Кіровоградської обл. — 15.09.1907, Берлін) — драматург, актор, режисер, громадський і культурний діяч.

Народився в сім'ї збіднілого дворянина, що служив прикажчиком поміщицького маєтку. Закінчивши чотирикласне училище у Бобринці, 14-річний юнак служив канцеляристом і пройшов шлях від писаря до секретаря міського поліцейного управління. З 1865 р. жив у Єлисаветграді, керував аматорським театральним гуртком, налагодив зв'язки з діячами українофільського громадського руху. Звільнений 1883 р. зі служби, вступив до української театральної трупи М. Старицького, гастролював з нею в містах України. За участь у діяльності таємного народницького гуртка й допомогу політичним «злочинцям» (С. Русовій та ін.) 1884 р. вислано на три роки до м. Новочеркаська, де був підручним коваля, потім відкрив палітурну майстерню.

З 1887 р. жив на хуторі Надія поблизу Єлисаветграда під гласним наглядом поліції (знято в 1903 р.), активно працював у «театрі Корифеїв». Виховав школу акторів соціально-психологічного театру, реформувавши українську драму і її сценічне втілення на засадах реалізму.

Після складної операції помер у Берліні. Тіло його перевезене і поховане на сільському Карлюжинському кладовищі поблизу хутора Надія.

Літературна спадщина драматурга — 18 оригінальних п'єс і 3 переробки творів інших авторів. Творчість І. Тобілевича — ціла епоха в історії українського театру й драматургії. Вона «наповнює нас, — писав І. Франко, — почуттям подиву для його таланту. Обняти такий широкий горизонт, заселити його множеством живих людських типів міг тільки першорядний поетичний талант і великий обсерватор людського життя». Вже перша закінчена драма «Бурлака» (початкова назва «Чабан», 1883, надрукована 1885) засвідчила талант письменника. Широті охоплення, глибині показу сільського життя сприяє вдала композиція. Дві драматичні конфліктні лінії твору немовби замкнені одна в одній: вузла становить інтригу, задуману одним із персонажів, ширший конфлікт втягає в себе більшу кількість осіб, трохи не все село. Якщо перший (інтрига) має своє вирішення (бідного парубка виправдано, його кривдника покарано за злочин), то другий конфлікт не розв'язується, залишається розімкненим, не обмеженим у часі. Тому в драмі особливого значення набувають другорядні персонажі (здебільшого зовсім не пов'язані з інтригою), роль їх зростає, функції поглиблюються. Завдяки широкому введенню їх драматична дія «епізуюється», конфлікт із вузькоособистого, локального переростає у суспільно значущий.

У наступних драмах соціально-побутового плану («Безталанна», 1884, опублікована 1886; «Наймичка», 1886, опублікована 1887) автор знову продемонстрував нехтування драматичною інтригою і бажання замінити її широким показом суспільного і психологічного життя. Зазначаючи, що «Карпенко-Карий реформував сімейно-побутову драму», театрознавець В. Сахновський-Панкеев уточнював: «Не індивідуальні властивості характеру героя, а сукупність життєвих умов, які визначають його поведінку, ставали поштовхом до драматичної дії. Для І. Карпенка-Карого цей принцип має універсальне значення. Йому підлягають і ті характери, які розкриваються в сфері ліричній, побутовій, сімейній».

Відкидаючи практику «драми-інтриги» з притаманними їй образами «лихо-

дії», І. Карпенко-Карий відмовився від виведення таких образів взагалі. Свого часу М. Смотрицький у листі до драматурга з приводу його п'єси «Безталанна» радив використати виграшні можливості сюжету, виставити Варку «злим демоном», який руйнує життя, забирає спокій і злагоду Бната й Софії. Але драматизація сюжету, що спиралася на негативні риси владі, жорстокість природи тощо, не вабила автора. У його п'єсах дедалі виразніше вимальовується концепція націленості на життя з усією сукупністю його різнодіючих сил і факторів. Як зазначала критика, драматична культура автора виявилася саме на цьому банальному сюжеті (мелодраматичний трикутник кохання), бо він не пішов шляхом фабулярних пригод і несподіванок, а порушив вагомі морально-психологічні проблеми. Тому тема кохання в «Безталанній» прозвучала так сильно, як ні в кого з українських драматургів аж до В. Внниченка.

Велику заслугу драматурга перед українською театральною культурою вбачають у його сатиричній комедії. «Лише в п'єсах реалістично-побутового циклу, — пише Я. Мамонтов, — І. Тобілевич висунув на чільне місце тематику «хазяйського колеса», що владно крупить долею людей, і пов'язав питання людського щастя з питанням людської праці, цебто з тією ж таки соціальною економією, з виробництвом. Українська критика не раз відзначала велику спостережливість І. Тобілевича в галузі аграрних процесів та влучність і соковитість його характеристики нових українських землевласників, що відігравали роль акумуляторів аграрного капіталу після реформи 1861 року». На своїх героях автор простежив усі стадії розвитку цієї групи персонажів: від старшини Михайла («Бурлака»), Михайла Окуня («Розумний дурень»), Филімона («Підпанки»), діда Миколи («Понад Дніпром») — до Калитки («Сто тисяч») і Пузиря з його управителями Феногеном і Ліхтаренком («Хазяїн»).

Критика 30-х років слушно зазначала, що навіть найяскравіші комедії І. Карпенка-Карого «наскрізь просякнуті моральним відношенням до персонажів, а не діалектичним розумінням їх». Драматург не помічав, що його Калитки й Пузири були не лише черствими, некультурними хижакми-експлуататорами, а й передовими на

той час господарями; що Харитоненки та Терешенки створювали велике капіталістичне виробництво в сільському господарстві; що об'єктивно це була позитивна сила, економічний рушій того часу, коли Україна ліквідувала пережитки феодалізму й переходила до капіталізму; що справа не в характері цих персонажів, а в самому «хазяйському колесі», в його законмірному історичному поступі.

Та попри таку «моралізаторську тенденцію», І. Карпенко-Карий не приховав активності цих героїв, їх уміння орієнтуватися, вловлювати тенденції часу, пристосовуватися до них, змінюватися. Драматург показав, по суті, суспільні процеси, що відбувалися в усіх країнах Європи й Америки, хоча й не приховав свого огидливого ставлення до діячів епохи первісного нагромадження капіталу. В «Мартиніві Борулі» (1886) він розкрив іще один аспект цієї проблеми: прагнення представника третього стану, заможного селянина, будь-якою ціною перейти в дворяни.

Шукаючи позитивні сили, які могли б протистояти жорстокості й бездуховності «експлуататорів чужих поту та крові», драматург витворив ідеал «чесного і розумного господаря», інтелігентика, чия праця одухотворена прагненням «освітити шлях селянам до кращого безбідного життя», «помагати темним людям... щоб поменшити біду, яка у нас в селі панує». Риси такого персонажа найповніше представляють Мирон Серпокрил з п'єси «Понад Дніпром» (1897, опубліковано 1899), Карно Барильченко («Житейське море», 1904, опубліковано 1905), учитель Калинович («Хазяїн», 1900, опубліковано 1902), який прагне виховати нового хазяїна з високими моральними засадами, Віталій Нерук («Чумаки», 1897, опубліковано 1898). Письменник пропонував, по суті, альтернативу бунту, революції. Марксистська кригіка побачила в цьому тільки «наївність», «слабкість», «моралізаторство» автора.

У драматичній діалогії «Суєта» і «Житейське море» порушується проблема інтелігенції, її шляхів, її суспільної ролі. З іронією, інколи з болем говориться тут про «покручів», людей, які «від одного берега (селянства) відстали, а до другого (інтелігенції творчої, фахово зрілої) не пристали». Щодо творчої інтелігенції, зокрема артистів, людей з «розторгаїми нервами», які ведуть нездоровий спосіб життя, авто-

ром декларується оновлення й очищення за допомогою «робочої дисципліни» і оздоровлюючої праці на землі. Розвитком лейтмотивів обох п'єс зумовлено їх тонкий ритмічний рух. Для «Суєти» — «суєта суєт і всячеська суєта» в особистому житті людини, у «Житейському морі» — те саме, але в ширшому масштабі, у творчій діяльності. Назви обох п'єс звучать як рефрен. Ритміка ідейно-тематичних і настроєвих звучань — це властивість психологічно-символічних театральних систем. Побутовий театр зігнував це значне технічне досягнення І. Карпенка-Карого. Витончення ритміки драматичного процесу стало згодом художнім надбанням драми неоромантичної (Леся Українка), символічної (О. Олесь, С. Черкасенко), психологічної (В. Винниченко). Наявність такої ритміки у п'єсах І. Карпенка-Карого засвідчує значущість його художніх відкриттів.

Окрему яскраву сторінку в творчості драматурга становлять його п'єси, побудовані на історичному матеріалі, героїко-романтичні за проблематикою. У драмі «Бондарівна» (1884, опубліковано 1886) відображені події героїчної епохи визвольної війни українського народу проти шляхетської Польщі. Сценічними є історична мелодрама «Лиха іскра поле спалить і сама шезне» (1896, опубліковано 1903), в якій використано сюжет української народної пісні про Сербина, комедія-жарт «Паливода ХУШ ст.» (1893, опубліковано 1917). З часів гайдамачини (перша половина ХУШ ст.) взято тему для траїєдії «Сава Чалий» (1899, опубліковано 1900), у якій органічно поєдналися морально-людський та соціально-історичний аспекти зображення особи. «Твір, гідний стати в ряді архітворів нашої літератури, — писав І. Франко, — мав велике значення для сучасної України, плямуючи інтенції сучасного національного ренегатства». Історична драма «Гандзя» (1902) — твір виразно романтичний, з тяжінням до символіки (вродлива бранка Гандзя з її складною долею як символ України).

Літ.: *Єфремов С. І.* Карпенко-Карий (ів. К.-Тобілевич): Критосо-біографічний нарис. К., 1924; *Мамонтов Я.* Драматургія І. Тобілевича // *Тобілевич І.* Твори: У 6 т. К., 1931. Т. 6; *Тобілевич С.* Мої стежки і зустрічі. К., 1957; *Цибаньова О. С.* Літопис життя і творчості І. Карпенка-Карого (І. К. Тобілевича). К., 1967; *Пільгук І. І.* Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич):

Повість про українського драматурга, актора, режисера і театрального діяча. К., 1976; *Чорний С. Карпенко-Карий і театр*. Мюнхен; Нью-Йорк, 1978; *Франка І. І. К. Тобілевич (Карпенко-Карий)* // *Франка І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1982. Т. 37; Спогади про І. Карпенка-Карого. К., 1987; *Коломієць Р. Г.* Театр Саксаганського і Карпенка-Карого. К., 1987.

Л. Дем'янівська

КАРПОВИЧ ЛОНГИН (в чернецтві Леонтій; бл. 1580—1620) — українсько-білоруський церковно-релігійний діяч, перекладач, автор слів.

Народився у шляхетській православній родині поблизу Пінська. Проживав у Вільно. Освіту здобув в Острозькій школі на Волині. У січні 1609 р. був послом на варшавському сеймі, де активно виступав проти одного з чільних діячів уніатського руху Іпатія Потія. Брав участь у випуску 1610 р. «Треноса» М. Смотрицького, за що був на два роки ув'язнений. Прийнявши під іменем Леонтія чернецтво, очолив братський Святодухівський монастир. Активний противник унії та католицизму, проповідник. На його похоронах М. Смотрицький виголосив казання, яке було видане окремою брошурою під назвою «Казання на чесний погреб пречесного і превелебного мужа... о. Леонтія Карповича» (Вільно, 1620). У цьому виданні містяться цікаві біографічні подробиці про жіття Л. Карповича.

Літ.: *Махновець Л. Є.* Давня українська література (XI—XVIII ст.) // *Українські письменники: Біобібліограф, словник*. К., 1960. Т. 1; *Мишко І. З.* Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576—1636). К., 1990.

О. Хоменко

КАТРЕНКО ОЛЕКСАНДР (спр. — Катрухін Олександр, ін. псевд. — Кирпатий Олександр, Хомівченко Олександр; 14.10.1859 — р. см. невід.) — письменник.

Належав до генерації українських літераторів, яка дебютувала в 90-х роках XIX ст. з новими темами й новою чи оновленою формою і названа І. Франком «молодою Україною».

Збереглися нечисленні відомості про життєвий шлях Олександра Катренка: жив і працював на Харківщині, належав до апологетів О. Кониського, надсилав йому свої твори для друку, насамперед у журналі

«Зоря» (Львів). Згодом став автором і палким прихильником «Літературно-наукового вістника», друкувався також у журналі «Дзвінок», «Руслан»; в «Київській старині» публікував статті на історичні та етнографічні теми: «Из времен нашествия шведов на Россию» (1884), «Из народных рассказов о слободско-украинских помещиках» (1885) та ін. Твори виходили окремими книжечками-метеликами й невеличкими збірками: «Чумацьке лихо» (Х., 1890), «Дохтор» (Х., 1890), «На панському обіді» (Х., 1890), «Омелько Цуценья» (Л., 1899), «Пан Природа й інші нариси» (Л., 1901), «Лихо розуму не тлумить, а бурхає» (Х., 1902). Героїв своїх побутових і побутово-психологічних образків та оповідань він знаходив у колах пореформеного селянства й дрібномаєткового панства — «До лиха та ще лихо» (1889), «Як чоловік собі науку здобував» (1892), «Закон смерті» (1899), «Завірюха» (1900), «Пан Природа» (1901), «Із записок народолобця» (1902) та ін.

Листувався з І. Франком, який редагував, видавав і популяризував його твори, називав їх автора «учеником Достоевського» за те, що той любив «малювати хорих, змучених, вибитих із колії людей, важкі ситуації, тривожні настрої». Тривалий час листувався з Б. Грінченком, книжки якого з дарчими написами її тепер зберігаються в книжковій колекції Гріченка (НБУ ПАН України).

Дата смерті Олександра Катренка невідома, принаймні ще 1918 р. він звертався з листом до І. Стешенка. Вивчення біографії цього письменника, дослідження його творчої спадщини — одна з перспектив сучасного українознавства.

Літ.: *Франка І.* З останніх десятиліть XIX в. // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1984. Т. 41.

Т. Третяченко

КВІТКА ОСНОВ'ЯНЕНКО ГРИГОРІЙ (спр. — Квітка, псевд. — Грицько Основ'яненко, Евстратий Мякушкин та ін.; 29.11.1778, с. Основа, тепер у межах Харкова — 08.08.1843, Харків) — зачинатель нової української прози, драматург, культурний і громадський діяч.

Початкову освіту здобув удома, потім навчався в Курязькій монастирській школі. У 1793—1797 рр. служив у війську, пішов у відставку капітаном. Перебування

протягом десяти місяців у Курязькому монастирі дало Квітці змогу здійснити остаточний вибір: залишивши у травні 1805 р. стіни обителі, майбутній письменник поринув у культурне, зокрема літературне, життя Харкова, що з відкриттям 1805 р. університету набуло нового імпульсу.

Був одним із засновників і директором (1812) професійного театру в Харкові, фундатором Інституту шляхетних дівчат, публічної бібліотеки. Співвидавець першого в Україні журналу «Украинский вестник» (1816—1817), ініціатор видання альманахів «Утренняя звезда» й «Молодик». 1816 р. обраний повітовим предводителем дворян (до 1829). У 1831—1840 рр. — суддя Харківського совісного суду. 1834 р. став членом-кореспондентом статистичного відділу ради Міністерства внутрішніх справ; із 1837 р. здобув чин надвірного радника, з 1840 — голова Харківської палати карного суду.

Перу письменника належить 80 творів: вірші й фейлетони, п'єси російською мовою («Приезжий из столицы, или Суматоха в уездном городе», «Турецкая шаль», «Дворянские выборы», «Дворянские выборы, часть вторая, или Выбор исправника», «Пельменко — волостной писарь», «Ясновидящая»), гумористичні оповідання й повісті («Салдацький патрет», «Мертвецький Великдень», «От тобі й скарб», «Купований розум», «Пархімове снідання», «Підбрехач», повість «Конотопська відьма»), повісті сентиментального характеру («Маруся», «Добре роби, добре й буде», «Козир-дівка», «Щира любов», «Божі діти», «Сердешна Оксана», «Перекотиполе»), драматичні твори українською мовою («Сватання на Гончарівці», «Пельменко-денщик», «Щира любов, або Милій дорогше щастя», «Бой-жінка»), романи, повісті та оповідання російською мовою («Ганнуся», «Ярмарка», «Панна сотникова», «Знахарь», «Пан Халявский», «Жизнь и похождения Петра Степанового сыга Столбикова»), історичні нариси, перекази («Головатішій», «История театра в Харькове», «Предания о Гаркуше», «Основание Харькова», «1812 год в провинции», «Татарские набеги»), морально-дидактичні нариси («Листи до любезних земляків», «Від чого люди бідніють»), критичні замітки («Супліка до пана іздателя», «Відповідь п. Тихорському», «Г. Ф. Квітка про

свої твори»). Еволюціонував від класицизму до просвітницького реалізму.

Слави як письменник і зачинатель нової української прози Г. Квітка зажив зануреними в життєву стихію прозовими творами гумористичного й сентиментального характеру. Основна тема прози — народне буття в його яскравості, багатоманітних виявах, етичній цінності. Самобутній хист епіка виявили обидві книги «Малоросійських повістей...» (1834, 1836—1837), скомпоновані як безпосередня оповідь простолюдина Грицька з Основи.

Крізь призму ярмарку в Липнях, на якому Кузьма Трохимович виставив «Салдацького патрета», письменник виявляє не лише побутово-звичаєвий лад життя українського народу, а й утврджує думку, що справжня вартість мистецтва відома народові, а не тим горе-критикам, які лише шукають нагоди, щоб осудом мистецького твору заявити про себе. Вадам життя — пияцтву, неробству й марновірству — протистоїть Г. Квітка оповіданнями «Мертвецький Великдень», «От тобі й скарб».

Викривання козацької старшини та її моральне виродження письменник виявляє у яскравій сатиричній повісті «Конотопська відьма», вибудованій не лише на комізмі ситуацій, а й — що особливо важливо — на комізмі образів.

Сентиментальний характер низки творів Г. Квітки, в основу яких покладено зображення складних і благородних почуттів простої людини, визначив стиль повістей поглибленого ліро-психологізму «Маруся», «Козир-дівка», «Щира любов», «Сердешна Оксана», що мали розважити читача. «Марусею» письменник поставив за мету не лише зачепити його душу оповіддю про долю прекрасної, сповненої доброчесностей дівчини та її коханого, яким, незважаючи на силу їх взаємних почуттів, доля не дала змоги спізнати родинного щастя, а довести спроможність української мови виявити найтонші порухи людської душі. Це завдання він і зумів виконати, як вдалося йому вилпити національно виразні характери, піднести расу родинної традиції українців.

Ліризм почуттів Марусі поступається у повісті Г. Квітки «Козир-дівка» діяльній жіночій натурі Івги; вона, завдяки вірі в безвинність любого її серцю Левка, здобувається на здатність пройти крізь будь-які

випрошування в пошуку істини і справедливості.

Складну філософську дилему вирішує Г. Квітка повістю «Щира любов». На шляху до поєднання долі Галочки та офіцера Семена Івановича перепорою виступає їхня ста нова нерівність: Галочка — донька хоч і заможного, але селянина, а Семен Іванович — дворянин. І хоча закоханий офіцер клопочеться перед архієреєм про дозвіл на нерівний шлюб, Галочка, щоб «не заїсти чужого віку», тобто не стати згодом тягарем для свого подружжя, вдається до рішучого кроку: одружується з сиротою Миколою і незабаром помирає з туги за втраченим щастям. «Сердешна Оксана» Г. Квітки-Основ'яненка тематично перегукується з «Катериною» Т. Шевченка. Проте Оксана — донька заможної вдови Векли Ведмедихи — прагне вирватися з сільського життя і вийти заміж за панича, «купця або за поповича» з єдиною метою; щоб «у розкоші жити». Обман офіцера змушує Оксану позбутися ілюзій: вона проходить низку нелегких випробувань життям, щоб згодом повернутися до рідної домівки і стати доброю донькою для своєї матері й доброю матір'ю для свого сина

У романі «Пан Халявський» на прикладі двох поколінь автор переконливо виявляє, якими незначними є відміни у психології, поведінці панства та способі його існування. Роль своєрідної системи виховання халявських («воспитание» як «питание») та освіти в житті поміщицької родини письменник репрезентує в романі як проникливий педагог, що дотримується засад народної моралі.

Дилогією «Шельменко — волостной писарь» і «Шельменко-денщин» Г. Квітка як драматург вирішив — за відсутності позитивного героя — проблему: що протистоїть світу нікчемності, моральної звиродненості, животіння. Він протиставив цьому світові свою авторську позицію, в основі якої — висміювання «замулення» панських душ. Остання з цих комедій-інтриг має тривале сценічне й кінематографічне життя.

Побутовою комедією «Сватання на Гончарівці», на системі образів і сюжеті якої позначився вплив «Наталки Полтавки» І. Котляревського, Г. Квітка вперше виводить на українську сцену образ закріпаченої людини. Щирість людських

почуттів тут перемагає, і в цьому полягає велика художня правда твору.

Писання «творця людової повісті» (І. Франко) інформували Європу про Україну (публікація «Сердешна Оксана» в Парижі 1854 р), розбудовували жанрово-стильову систему художньої прози, підносили ідеали гуманності, суспільної справедливості, моральності народних душ.

Літ.: Лозняк М. Квітка-Основ'яненко. К., 1946; Гончар О. Григорій Квітка-Основ'яненко. К., 1969; Луцький І. О. Драматургія Г. Ф. Квітки-Основ'яненка і театр. К., 1978; Хропко П. Становлення нової української літератури. К., 1988; Чижевський Д. Історія української літератури. Від початків до доби реалізму. Тернопіль, 1994.

Л. Задорожна

КИБАЛЬЧИЧ НАДІЯ (псевд. і крипт. — Наталка-Полтавка, Н. Симонівна, М. К., Н. К. та ін.; вересень 1857, с. Заріг, тепер Оржицького р-ну Полтавської обл. — 04.12.1918, м. Лубни, тепер Полтавської обл.) — письменниця.

Дочка українського етнографа й фольклориста Номиса (М. Т. Симонова) і мати поетки Н. К. Кибальчич. Племянниця Ганни Барвінок і В. М. Білозерського. Освіту здобула в Лубенській гімназії. В 70-х роках одружилася з волинським поміщиком К. Кибальчичем, однак невдовзі шлюб розпався, і вона залишилася з маленькою дочкою. З цього часу й до останніх своїх днів жила на Полтавщині. Померла в цілковитій самотині, забута рідними та близькими.

Початок активної творчої діяльності припадає на 90-ті роки XIX ст. Друкувала в журналах «Літературно-науковий вістник», «Зоря», «Дзвінок», «Молода Україна», альманахах «Багаття», «З потоку життя» оповідання, нариси та п'єси: «Драма у хаті» (1892), «Баба Яга» (1893), «Баба Калиниха» (1894), «Самовродок» (1897), «Зустріч» (1898), «Його право», «Останній раз» (обидва 1899), «Кому яке діло» (1900). Малій прозі Н. Кибальчич притаманні особлива увага до психологічних проблем у стосунках між чоловіком і жінкою, достовірність у відтворенні предметно-побутової конкретики буття, зацікавленість проблемами народного життя. Багато творів позначені помітним автобіографізмом. Створила драматичний етюд «Генеральна репетиція» (1901) та мелодраматичну п'єсу «Катерина Чайківна» (1897),

яка здобула перту премію на конкурсі, проведеному Руським народним театром у Львові.

Н. Кибальчич залишила цікаві й цінні спогади про Т. Шевченка, написані головним чином на основі розповідей її матері. Вони друкувалися в «Киевской старине» (1887), журналах «Зоря» (Львів, 1892). Листувалася з І. Я. Франком, якому належать кілька прихильних відгуків про творчість письменниці.

Літ.: *Маковей О.* Новини нашої літератури // Літ.-наук. БІСІ. 1898. Т. 2; *Стеллецький Г.* Н. М. Кибальчич (Наталка-Полтавка) // Наше минуло. 1919. № 1—2; *Капельгородський П.* На Лубенському літературному гробовищі // Життя й революція, 1928. № 10; *Ротач П.* Матеріали до українського біографічного словника. Літературна Полтавщина // Архіви України. 1965. № 6.

С. Денисюк

КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКИЙ ПАТЕРИК - визначна пам'ятка давньоукраїнської агіографії.

До Патерика увійшли твори, присвячені історії Києво-Печерського монастиря, його ченцям, подвижникам і святым, він є цінним джерелом для вивчення історії середньовічної України. Текст Патерика неодноразово перероблювався і вдосконалювався, не втрачаючи при цьому своєї генетичної пов'язаності з оригіналом. Автори пам'ятки прагнули показати читачеві всю велич духовних устремлінь своїх персонажів, їх смиренність і жертвність, боротьбу з підступами бісівських сил. Центральною для середньовічних апографів стала ідея утвердження київської релігійно-містичної традиції як духовного осердя українства, могутньої зброї у боротьбі з ворожою ідеологічною експансією. Зважаючи на складні суспільно-політичні реалії тих часів, ця ідея починає набувати виразного антикатолицького забарвлення. В «Історії української літератури» М. Грушевський справедливо зауважував: «Не «Слово о полку Ігоревім», не «Закон і благодать», не літопис, а Патерик став тим вічно відновлюваним, поширюваним, а з початком нашого друкарства — неустанно передруковуваним твором старого нашого письменства, «золотою книгою» українського письменного люду».

Формування основного тексту пам'ятки дослідники відносять до другої поло-

вини XI — першої половини XIII ст. Воно нерозривно пов'язане зі становленням давньоукраїнського літописання, але автори враховують і досвід вітчизняної агіографії, а деякі сюжетні мотиви твору науковці пов'язують із перекладними агіографічними пам'ятками — Синайським, Скитським, Єгипетським патериками. В основу твору лягло листування між ченцем Києво-Печерської лаври Полікарпом і володимиро-суздальським єпископом Симоном. Полікарп був незадоволений своєю скромною роллю в монастирі й написав листа своєму другові Симону, в якому скаржився, що його принижують, зневажають його талант. У листі-відповіді Симон навів декілька оповідей з життя печерських ченців, які стали святыми завдяки своїй смиренності та постійній праці. Оповідає Симон також і про історію спорудження Печерської церкви, прикрашання її іконами, про чудеса, що сталися під час цих подій. Лист Симона дуже вплинув на Полікарпа і той доповнив його низкою інших оповідей. Пізніше писання Симона та Полікарпа були об'єднані; на думку російського літературознавця О. Шахматова, цей текст було доповнено літописним «Словом про перших чорноризців печерських» (йдеться про оповідь, яка вміщена у «Повісті врем'яних літ» під 1074 р.). Структура Патерика незамкнена, рухлива, що дало можливість пізнішим авторам вносити зміни до тексту.

Києво-Печерський патерик складається з різних за жанром творів — житій, похвальних слів, зразків полемічної прози. Найдавніший з відомих нам списків Патерика датується 1406 р. і належить до Арсеніївської редакції твору. Цю редакцію пов'язують із діяльністю тверського єпископа Арсенія, який був вихідцем із Києво-Печерської лаври. Тут простежуються певні зміни у структурі твору — поява служби й похвали Феодосію Печерському, зміна порядку викладу матеріалу та ін 1460 р. у Києво-Печерському монастирі створюється так звана Перша Касіянівська редакція твору, через два роки — Друга. Ці редакції внесли суттєві зміни у структуру твору. Основною одиницею тексту стає «слово» — сюжетно замкнена частина твору, пов'язана з його загальним змістом. У Першій Касіянівській редакції вирізняють 35 слів, у Другій — 38. Послідовно дотримано принцип хронологічного розта-

шувайга частин твору. Виразно простежується значне оновлення топіки пам'ятки, у «словах» вирізняються своєрідні метафоричні звороти, порівняння. Як цілісний твір Києво-Печерський патерик включено до «Великих Четьїх Міней» митрополита Макарія (перша половина XVI ст.).

Активне звертання давньоукраїнських книжників до киеворуської спадщини, в тому числі і творчу переробку вже наявних редакцій Патерика, зумовила доба Бароко. Виразними бароковими рисами позначені виданий польськомовний «Патерикон» С. Косова (1635) та рукописна редакція Й. Тризни. Головними композиційними одиницями тут стають житія, житійні оповідання, спостерігається метафоричне переосмислення традиційних сюжетів, посилення нарративних елементів. 1661 р. у Києві виходить друком «Патерик або Отечник Печорський...». Ймовірним ініціатором цього видання науковці вважають архімандрита Києво-Печерської лаври Інокентія Гізеля. Твір фактично став підсумковим для всієї давньоукраїнської агіографії. Його текст двічі перевидавався (1678, 1702), а агіографічні розділи увійшли до складу «Четьїх Міней» Дмитрія Туптала.

Літ.: *Шахматов А.* Києво-Печерский патерик и Печерская летопись // ИОРЯС. 1891. Т. 2; *Абрамович Д. И.* Исследование о Киево-Печерском патерике как историко-литературном памятнике. СПб., 1902; *Абрамович Д. И.* Киево-Печерский патерик. К., 1931; *Ісиченко І. А.* Києво-Печерський патерик у літературному процесі кінця XVI — початку XVIII ст. на Україні. К., 1990.

О. Хоменко

«КИЕВСКАЯ СТАРИНА» — щомісячний історико-етнографічний і літературно-художній журнал; М. Грушевський назвав його справжньою енциклопедією українознавства. Виходив у Києві 1882—1907 рр. (останній рік — українською мовою під назвою «Україна»); всього 94 номери. Активну участь у заснуванні журналу взяли відомі вчені О. Лазаревський, О. Левицький, В. Антонович та П. Житецький. Першим офіційним видавцем і редактором був історик Ф. Лебединцев, згодом — О. Лашкевич, Є. Кивлицький, В. Науменко та ін. У засіданнях редакційного комітету брали участь М. Лисенко, І. Нечуй-Левицький, В. Горленко, М. Стороженко,

В. Щербина, О. Стороженко та ін. Фінансову підтримку журналу надавали відомий громадський діяч Г. Галаган, київський цукрозаводчик В. Смиренко.

Журнал висвітлював питання історії, археології, географії, етнографії, фольклористики та літератури України. Публікувалися наукові праці, документи й матеріали, статті, рецензії, оригінальні й перекладні твори, огляди журналів, газет (зокрема україніки, що вміщувалися в них). Через цензурні утиски і панівний у тодішній історіографії метод журнал порушував здебільшого економічно-побутові питання історії України, її географічно-етнографічні особливості тощо. Водночас він об'єктивно сприяв розвитку науки, пропагував ідеї національної, історичної та етнографічної самобутності України. Часопис широко висвітлював український літературний процес, публікував невідомі твори зі спадщини письменників, літературознавчі праці тощо. Було надруковано інтермедії Івана Вишенського, твори П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Марка Вовчка, В. Забіли, Ганни Барвінок, С. Руданського, М. Старицького, І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, Я. Щоголева, Б. Грінченка, І. Франка, Дніпровой Чайки, М. Коцюбинського, Лесі Українки, В. Винниченка, Грицька Григоренка, Л. Пахаревського, М. Чернявського, Л. Яновської та ін.

Публікувалися твори М. Лєскова, Г. Мачета, Е. Ожешко, І. Антонія (І. Ролє), Ю. Бурчинського з української історичної та етнографічно-побутової тематики. Літературознавство, критика були представлені іменами Д. Багалія, Б. Грінченка, В. Доманицького, М. Драгоманова (під псевдонімом Кузьмичевського), М. Комарова, В. Науменка, М. Петрова, М. Сумцова, І. Франка та ін. В. Горленко виступав із статтями про М. Гоголя, Г. Квітку-Основ'яненка, М. Макаровського, рецензіями на збірник «Ворскло» Я. Щоголева, роман «Повія» Панаса Мирного та повісті «Захар Беркут» І. Франка.

Вагомим є внесок «Киевской старины» в шевченкознавство. Тут були надруковані перша редакція автобіографії Т. Шевченка (1885. № 11), поеми «Слепая» і «Бесталанний» («Тризна»; 1886. № 6), поезії «На незабудь Штсрнбергові» й

«Маленькій Мар'яні» (1902. № 2), російські повісті, які редакція журналу згодом видала окремою книжкою («Позми, повести и рассказы Т. Г. Шевченка, написанные на русском языке». К., 1888). Крім того, журнал умістив невідомі листи поета до Б. Залеського, В. Репніної, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Лазаревського та листи до нього В. Білозерського, В. Забіли, В. Тарновського, В. Штернберга, Я. Кухаренка, спогади, статті, замітки про Т. Шевченка, матеріали до біографії поета «Критичний розслід над текстом «Кобзаря» Шевченка» В. Доманицького, «Бібліографічний покажчик матеріалів для вивчення життя і творі» Т. Шевченка» М. Комарова тощо.

Друкований орган активно сприяв розвитку фольклористики та етнографії. Тут опубліковано ряд народних пісень (про У. Кармелюка, О. Довбуша, Бондарівну, Печая, Турбаївське повстання, панщину, рекрутчину, запорожців, Коліївщину, гетьманщину), дум, колядок і шедрівок, казок, переказів. З етнографічно-фольклористичними працями виступали І. Франко, І. Манжура, М. Лисенко, П. Житецький, І. Новицький, О. Малинка, В. Милорадович, О. Русов, М. Сумцов, Т. Рильський, В. Ястребов, Х. Ящуржинський та ін. Вміщено біографічні матеріали (життєписи) багатьох письменників, історичних діячів: П. Сагайдачного, І. Мазепи, Сави Чалого, С. Палія, В. Каразіна, Г. Сковороди, М. Максимовича, М. Гоголя, Г. Квітки-Основ'яненка, Л. Боровиковського, Т. Шевченка, П. Куліша, М. Некрасова, М. Костомарова, П. Чубинського, О. Кониського. При журналі існувала книгарня, яка активно популяризувала українську книжку. «Киевская старина» відіграла вагомий роль у розвитку й збагаченні літературного життя, особливо в період, коли вітчизняна культура зазнавала жорстоких утисків від російського самодержавства. І. Франко зазначав, що часопис опублікував «велику масу матеріалу і праць, що належать до головних підвалин нової української науки».

Літ.: Павловский И. Ф. (та ін.). Систематический указатель журнала «Клевская старина» (1882—1906 г.). Полтава, 1911; Житецький І. Перші роки «Київської Старовини» та М. І. Костомаров // Україна. 1926. № 4; Житецький І. «Клевская старина» сорок років тому // За сто літ. 1928. № 3; Історія української

дожовтневої журналістики. Л., 1983; Лазаревський О. Як заснували журнал «Киевская старина» // Київ. 1989. № 3.

М. Грицюта

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА — національний університет зі статусом самоврядного (автономного) державного вищого навчального закладу, провідний, один із найстаріших і найбільших наукових, культурно-освітніх центрів країни. Заснований царським указом від 8 листопада (за старим стилем) 1833 р. на основі Кременецького (Волинського) ліцею з м. Кременець у складі двох факультетів — філософського (з двома відділеннями — історико-філологічним і фізико-математичним) та юридичного, він перейняв двохсотлітні традиції та функції Києво-Могилянської академії. На час відкриття в 1834 р. діяв філософський факультет, з 1835 р. розпочалися заняття на юридичному, а з 1841 р. — на медичному факультетах, у 1850 р. два відділення філософського факультету набули самостійності, і протягом наступних десятиліть університет мав чотири факультети: історико-філологічний, фізико-математичний, юридичний, медичний.

Вивчення і викладання філологічних дисциплін зосереджувалось на кафедрах російської словесності, слов'янської філології, всевітньої (історії західноєвропейської) літератури, класичної філології (грецької словесності і римської словесності), романо-германському відділі. Тут викладалися курси фольклористики, давньої і нової російської літератури (М. Максимовій, О. Соболевський, П. Владимиров, А. Лобода, В. Перетц), історії російської мови (О. Соболевський, П. Владимиров), старослов'янської мови (В. Перетц), церковнослов'янської мови (В. Розов), давньої і сучасної діалектології (О. Соболевський, П. Владимиров, В. Перетц, В. Розов), історії слов'янських літератур — чеської і сербохорватської (К. Страшкевич, О. Котляревський, Т. Флоринський, А. Степович), польської (О. Лук'яненко), грецької і римської словесності (М. Якубович, І. Нейкірх, К. Страшкевич, В. Модестов, Ф. Мітенко, Ю. Кулаковський), історії західноєвропейських літератур, романського і германського мовознавства (А. Лінниченко, М. Дашкевич, І. Шаро-

польський, А. Євлахов, Ф. Кнауер, Ф. Г. де ля Барт), викладалися також евристика (виявлення рукописів), едіційна техніка (правила чигання текстів), герменевтика, палеографія тощо. Курс навчання був розрахований на чотири роки, викладання велося російською мовою.

В указі про заснування університету повідомлялося, що він призначається в основному для жителів Київської, Волинської і Подільської губерній, а місцем його знаходження обирається Київ, бо це місто «однаково дорогоцінне для всієї Росії як колыска свягої віри наших предків і разом з тим перший свідок громадянської самобутності». Цим визначалася роль, що відводилася новому університету у внутрішній політиці уряду: він мав здійснювати підготовку відданих імперії спеціалістів, стати форпостом царизму в боротьбі проти польського впливу в Правобережній Україні, провідником російської державності та освіти серед корінного населення «Південно-Західного краю», сприяючи його русифікації та асиміляції. Для її виконання добиралися відповідні кадри професорів, доцентів, викладачів з найбільш вірогідних вихідців з питомих російських районів імперії або з тих «малоросів», що займали активну антиукраїнську позицію, а прогресивних діячів культури, як правило, не допускали до кафедри чи звільняли з роботи за неблагонадійність.

В атмосфері великодержавного шовінізму, що панувала в університеті, переслідувались усі прояви української культури. Так, з погромницькими статтями й брошурами проти української мови і літератури виступали професор слов'янознавства Т. Флоринський, професор педагогіки С. Гогоцький, професор нервових хвороб І. Сикорський, професор-економіст Д. Піхно, розглядаючи їх тільки як відгалуження російської мови й літератури чи заперечуючи саме існування української мови, відкидаючи думку про можливість викладати нею навіть у початкових школах. Переконалим русифікатором виявив себе професор кафедри всесвітньої історії В. Шульгін, багаторічний видавець і редактор реакційної газети «Киевлянин». У такому ж антиукраїнському дусі намагалися виховувати й студентів, які практично не мали змоги вести наукову роботу з українознавчої тематики.

Плани перетворення нового навчального закладу на твердиню русифікації і монархізму правлячим колам не вдалося реалізувати повною мірою. Завдяки національно свідомим, демократичним силам Київський університет став одним із чільних осередків українського руху, поширення освіти серед народу. У його стінах працювали видатні українські вчені, які і в тих тяжких умовах зуміли зробити значний внесок у розвиток рідної культури й науки, у тому числі філологічних дисциплін. З університетом пов'язане ім'я Т. Шевченка. У 1845—1846 рр. він працював співробітником Археологічної комісії («Тимчасової комісії для розгляду давніх актів»), що складалася головним чином з професорів університету і містилася в його приміщенні. У 1846 р. Т. Шевченко взяв участь у конкурсі на заміщення вакантної посади вчителя малювання в Київському університеті, на яку був призначений у лютому 1847 р. Через арешт 5 квітня 1847 р. за участь у Кирило-Мефодіївському братстві, до якого належали ряд студентів і викладачів університету, він на цій посаді не працював. Університетська молодь і викладачі читали рукописні списки творів Т. Шевченка, у день його смерті відслужили в університетській церкві громадянську панахиду, були активними учасниками перевезення труни з тілом поета й ієрезахоронення в Канові, наступних відзначень шевченківських роковин.

У 1834—1845 рр. з перервами в університеті працював М. Максимович, його перший ректор, друг Т. Шевченка й М. Гоголя, енциклопедист, відомий своїми працями з філології, історії, археології, етнографії і ботаніки, який був також деканом історико-філологічного відділення і посідав кафедру російської словесності.

У 1864—1875 рр. педагогічну й наукову діяльність, присвячену в основному археології та історії стародавнього світу, вів М. Драгоманов, звільнений з нього як політично «неблагонадійний». Професором на кафедрі російської історії недовгий час до арешту 30 березня 1847 р. у справі Кирило-Мефодіївського братства працював М. Костомаров, якому Київський університет у 1867 р. присвоїв учений ступінь доктора російської історії без захисту дисертації.

Багаторічна й багатогранна робота в університеті професора В. Антоновича,

історика, археолога, етнографа, головного редактора видань «Тимчасової комісії для розгляду давніх актів», фундатора Історичного товариства Нестора-літописця, організатора археологічних з'їздів в Україні, творця так званої київської школи істориків, куди входили Д. Багалій, М. Грушевський, О. Грушевський, М. Довнар-Запольський, І. Линниченко, діяча, який майже півстоліття стояв на чолі українського громадсько-політичного життя, голови київської Старої громади, була присвячена, зокрема, різним періодам і проблемам історії та культури України.

В. Перетц, керуючи в 1903—1914 рр. кафедрою російської словесності, у курсі лекцій «Література південно-західної Росії XV—XVIII ст.» фактично викладав історію української літератури, а в загальному курсі російської діалектології — українську діалектологію. Давній українській літературі були присвячені його праці київського періоду «Очерки старшій малорусской поэзии», «Вірші сромонаха Климентія Зиновієва сина» та ін., у яких принагідно висвітлювалися питання історії української мови. Учений виступав у пресі на підтримку необхідності вивчення української мови і культури, створення кафедр української мови і літератури в університеті, організував у 1907 р. «Семинарій російської філології», в роботі якого брало участь багато відомих у майбутньому спеціалістів у галузі української літератури та мови. Вивченню української мови та розвитку її сприяли професори і викладачі О. Котляревський, А. Лобода, А. Степович, С. Маслов, О. Назаревський, І. Розов. Останній, зокрема, першим в університеті прочитав в осінній семестр 1913—1914 навчального року невеликий курс історії української мови та її говірок, а професор І. Лучицький як депутат Державної думи голосував за допуск української мови в школи. На захист рідної мови активно виступали студенти, які створювали громади й земляцтва, в 60-х роках організовували недільні школи з українською мовою навчання, а в 1905—1907 рр. домагалися відкриття українознавчих кафедр.

Дослідженню українознавчої проблематики і популяризації знань про Україну сприяли наукові товариства, де активно працювали вчені університету М. Максимович, В. Антонович, В. Цих, С. Зенович,

С. Сенатський, В. Іконников, М. Владимиров-Буданов, І. Лучицький, О. Левицький, М. Іванишев, В. Домбровський. Серед них — «Тимчасовий комітет для дослідження старожитностей» (1835—1845), який створив при університеті музей старожитностей з цінними археологічними колекціями, «Тимчасова комісія для розгляду давніх актів» (1843—1921), що протягом 1843—1859 рр. видала три томи «Літопису» С. Величка, «Літопис» Г. Грабянки, у 1859—1914 рр. випустила 8 частин у 35 томах «Архіву Південно-Західної Росії», де друкувався, зокрема, «Літопис Самовидця» (К., 1878), Південно-Західний відділ Російського географічного товариства (1873—1876), який видав два томи «Исторических песен малорусского народа», підготовлені М. Драгомановим і В. Антоновичем, два томи «Записок» з цікавим статистично-етнографічним матеріалом, етнографічні збірники тощо, але був закритий царським урядом через звшугування його членів у сепаратизмі та українофільстві, Історичне товариство Нестора-літописця (1873—1917 рр., з 1874 р. існувало при університеті), що публікувало свої записки — «Читання», тематика яких охоплювала широке коло питань історико-філологічних наук.

Падіння самодержавства, українська революція та національно-визвольні змагання започаткували новий етап у вивченні й викладанні філологічних дисциплін в університеті. Вперше після століть жорстоких утисків і переслідувань самотності народу з боку польської шляхетської і російської царської влади розвиток української мови, освіти, науки, культури підтримувався й захищався державою, в якій би формі вона не виступила — то як УНР Центральної Ради і Директорії, чи Української держави гетьмана П. Скоропадського, або Ілюзорно незалежної комуністичної УРСР у складі псевдофедералістського СРСР. Вже в 1917—1918 навчальному році в університеті були відкриті чотири кафедри українознавства, у тому числі української мови й української літератури, з викладанням на цих кафедрах українською мовою, хоч налагодженню їхньої роботи протидіяло реакційне керівництво, що продовжувало дотримуватись «єдиної і неділимної» русифікаторської політики. Швидкій українізації вищої школи, освітньої справи загалом у 20-ті —

на початку 30-х років активно сприяла більшовицька влада, яка через освіту намагалася прискорити розрив нового суспільства з «буржуазним минулим» і прищепити українській нації марксистсько-ленінську ідеологію та цінності радянського способу життя. Але із зміцненням тоталітарної системи політика українізації була відкинута, у наступні десятиліття процеси російщення українського суспільства невпинно прискорювалися, внаслідок чого і в Київському університеті панівною мовою викладання стала російська.

Внаслідок реформи вищої школи 1920 р. університет був реорганізований у ВІНО (Вищий інститут народної освіти, з 1926 р. називався КІНО — Київський інститут народної освіти), де був відділ гуманітарних наук з літературним і лінгвістичним циклами, а в 1933 р. відновив свою діяльність як університет у складі 6 факультетів, зокрема літературно-мовного, що після ліквідації літературних факультетів Харківського і Дніпропетровського університетів у 1935 р. деякий час залишався єдиним в Україні. У 1939 р. Київському університету було присвоєно ім'я Т. Г. Шевченка. Під час війни був евакуйований до м. Кзил-Орди (Казахстан) і злитий з Харківським університетом в Об'єднаний український державний університет (1942), серед 6 факультетів якого був і філологічний. З січня 1944 р. університет знову працює в Києві.

За всіх численних і часто невиправданих експериментів і перетворень, яких університет зазнав за радянської доби, у ньому незмінно вивчалися й викладалися три цикли філологічних дисциплін: українська філологія, російська філологія, романо-германська філологія, зосереджені спочатку на філологічному факультеті, а в 1937—1947 рр. і з 1962 р. також на романо-германському (з 1991 р. — факультет іноземної філології). У 1999—2000 навчальному році ці факультети мали спеціальності: українська мова та література, фольклористика, слов'янські мови і літератури, російська мова та література, класична філологія, літературна творчість (філологічний факультет), англійська, іспанська, італійська, нідерландська, німецька, французька мови і літератури (філологічне відділення факультету іноземної філології), англійська, іспанська, італійська, німецька, французька мови (пе-

рекладацьке відділення факультету іноземної філології). На відкритому в 1995 р. відділенні сходознавства здійснюється підготовка спеціалістів з арабської, гінді, індонезійської, китайської, корейської, перської, турецької, японської мов і літератур.

У 1992 р. в Київському університеті створено Інститут українознавства — науково-навчальний заклад, який у межах українознавства як цілісної наукової системи досліджує, зокрема, філологічні проблеми у відділах української мови, української літератури, фольклору, порівняльних досліджень, теорії та практики перекладу, освіти. Київський університет здійснює підготовку наукових кадрів філологів через стаціонарну й заочну аспірантуру, спеціалізовані вчені ради його факультетів проводять захист докторських і кандидатських дисертацій зі спеціальностей: українська мова, російська мова, загальне мовознавство, германські мови, романські мови, українська література, російська література, фольклористика, порівняльне літературознавство, теорія літератури. Університет також допомагає спеціалістам-філологам різних навчальних і наукових установ України пройти перепідготовку в Інституті підвищення кваліфікації.

Членами професорсько-викладацького колективу університету в різний час були відомі українські вчені-гуманітарії: академіки О. Біленький, Л. Булаховський, М. Грунський, М. Калинович, Є. Кирилюк, А. Кримський, А. Лобода, члени-кореспонденти І. Кириченко, С. Маслов, П. Попов, професори А. Біленький, О. Дорошкевич, М. Драй-Хмара, Ю. Жлуктенко, М. Зеров, В. Маслов, О. Назаревський, С. Савченко, А. Шамрай, І. Шаровольський та ін.

Проте великі потенційні можливості університетської філологічної науки не використовувались повною мірою. Багаторічна боротьба тоталітарного режиму з національно свідомою інтелігенцією не обминула і Київський університет. Серед репресованих у 30—40-х роках викладачів університету (ректор Р. Левік, професори Й. Гермайзе, Г. Лозовик, Є. Терлін, Л. Чернін, Л. Штрум) були й філологи — професори М. Зеров і П. Филипович, доцент М. Русанівський та ін. На заваді ста-

вала також хибна марксистсько-ленінська методологія літературознавства й мовознавства, що ґрунтувалася на принципах партійності й класовості і вимагала вести непримиренну боротьбу проти «чистої філології», «об'єктивістського» вивчення і висвітлення гуманітарних дисциплін, різних виявів «буржуазно-націоналістичної» ідеології, а відтак породжувала заполітизованість наукового мислення, вульгарний соціологізм в оцінках явищ і фактів. І в наступні десятиліття, особливо в «застійні» 70-ті роки, наукова продукція і викладацька діяльність учених університету жорстко перевірялись на відповідність нормативним приписам пануючої методології, а їхня громадянська позиція — на лояльність радянській владі.

Лише в умовах демократизаційних процесів часів безуспішної «перебудови» СРСР, в атмосфері національно-духовного оновлення незалежної України відкрилися можливості вільного від за давнених догм і стереотипів розвитку філологічної наук. Свідченням цього є, зокрема, дослідження «Українська література» П. Кононенка, «Українське літературознавство» М. Наєнка, «Борис Грінченко в літературному русі кінця XIX — на початку XX ст.» А. Погрібного, хрестоматії «Українське слово» (кн. 1—4, упорядники Є. Федоренко, В. Яременко), «Духовні криниці» (ч. I—II, упорядники Г. Семенюк, П. Хропко)

У стінах університету здобували освіту визначні діячі держави, культури, науки, освіти. Це державний діяч і вчений М. Грушевський, письменники — Б. Антоненко-Давидович, В. Вшшиченко, Остап Вишня, О. Близько, Марко Вороний, Д. Гуменна, М. Драй-Хмара, М. Зеров, Ю. Клен (О. Бургардт), Г. Косинка, К. Котко, І. Кочерга, М. Орест (Михайло Зеров), М. Рильський, Л. Свидицький, В. Симоненко, А. Старицький, П. Филипович, Ю. Шпол, літературознавець і письменник В. Петров (Домоитович), кріггик Ф. Якубовський, перекладач Г. Кочур, учений і церковний діяч І. Огієнко (митрополит Іларіон), учені В. Адріанова-Перетц, О. Грушевський, М. Гудзій, О. Дорошкевич, С. Єфремов, П. Житецький, М. Калинович, В. Маслов, О. Назаревський, Д. Чижевський, композитор М. Лисенко.

Літ.: *Владимирский-Буданов М.* История Императорского Университета св. Владимира.

К., 1884; 3 іменем Святого Володимира: Київський університет у документах, матеріалах та спогадах: У 2 кн. К., 1894. Кн. 1—2; Історія Київського університету. К., 1959.

Г. Бандура

КИПРІЯН (бл. 1330, Тирново — 16.09.1406, Москва) — болгарський, український і російський письменник, церковний і культурний діяч, представник агіографічної прози другої половини XIV — початку XV ст.

Кипріян здобув прекрасну освіту в Болгарії, Константинополі та на Афоні. 1374 р. потрапляє в Україну, де в грудні 1375 р. висвятився на митрополита київського і литовського й відразу ж розпочав боротьбу за митрополичу кафедру. 1390 р. Кипріян став митрополитом усєї Русі й до самої смерті жив у Москві.

На східнослов'янських землях Кипріян одним із перших почав впроваджувати в життя Євтимієву реформу слов'янської писемності, що стосувалася основних засад перекладу з грецької, правопису церковнослов'янської мови. Для цього він привіз із собою чимало сербських і болгарських книг, розвинуті широку перекладацьку діяльність. Зокрема, зберігся його переклад з грецької мови ряду молитов та інших богослужбних текстів.

Літературна спадщина письменника складається з ряду слів, житій, послань, грамот (1392 р. — новгородсько му єпископу Іоашгу; 1406 — духовна, яку Кипріян заповідав зачитати на його похоронах, та ін.). Відомі також листи митрополита (зокрема, від 1385—1386 рр. — з Візантії на Русь), ряд канонів і молитов.

Збереглося три послання Кипріяна до ігуменів Сергія Радонського і Феодора Симоновського від 3 червня, 23 червня і 18 жовтня 1378 р. Друге послання, створене у київський період діяльності Кипріяна, — гострий публіцистичний твір, у якому автор обстоював свої права на митрополію усєї Русі. Він гостро викривав церковну політику московського князя Дмитрія Донського, розповідав про свої поневіряння в Москві. Закінчувалося друге послання обіцянкою Кипріяна їхати до Царграда, щоб «оборонитися Богом й святим патріархом и великим сбором». Твір написано з пафосом; за своїм стилем більше нагадує політичний памфлет, призна-

чений для читання перед певною аудиторією, ніж грамоту, як його називав автор.

За основу своєї редакції «Життя митрополита Петра» (1381) Кипріян узяв «Житіє», створене 1327 р. невідомим московським книжником. Літературне завдання митрополит визначив у короткому вступі, вказавши, що його «Житіє...» є похвалою цьому «священноначальнику», оскільки було б дуже «неправедно» «такого святого вінець не украшен ії'ькако оставити». Та твір Кипріяна мав насамперед досить чітку політичну мету. Житіє написано під час його боротьби за митрополічу кафедру всієї Русі, що тоді перебувала в Москві. Тому автор не лише прославляв Петра, а й обґрунтовував своє право спадкоємця митрополії всієї Русі. Доля Кипріяна була дещо подібною до долі Петра: боротьба з іншими кандидатами на митрополію, сутички з супротивниками вже після висвячення на митрополита, переїзд із Києва до Москви. Усім цим Кипріян ніби прирівнював себе до митрополита Петра.

Житіє автор закінчує похвалою своєму героєві, причому більшу частину похвали Петрові Кипріян присвячує розповіді про власний шлях до митрополічої кафедри. А Петро виступає у ній як патрон і захисник письменника.

Серед інших оригінальних творів Кипріяна вирізняється «Повість про Михайла-Митяя» (1382) — невелике літописне оповідання про те, як московський князь Дмитрій Донської намагався зробити митрополитом свого ставленника Митяя. Напружені, драматичні й певною мірою авантюрні події повісті розгортаються під час війни Москви з Ордою. Починаються вони до Куликовської битви, а закінчуються після неї. Герої твору перебувають у Москві, потім у Константинополі, по дорозі зустрічаються з Мамаєм, саме перед його походом на російські князівства. Багато уваги в повісті приділяється усіляким міжнародним церковно-політичним інтригам. У нейтральній, на перший погляд, літописній оповіді простежуються риси памфлету, іронія, певні недомовки та опозиційний до князя політичний підтекст.

Відомо також, що Кипріян був ініціатором відбудови занедбанної Софії Київської.

Літ.: *Дмитриев Л. А.* Роль и значение митрополита Кшириана в истории древнерусской

литератури // ТОДРЛ. 1963. Т. 19; *Прохорев Г. М.* Повесть о Митяе. Русь и Византия в эпоху Куликовской битвы. Ленинград, 1978.

Ю. Пелешенко

КИРИЛО-МЕФОДІВСЬКЕ БРАТСТВО — перша політична організація української інтелігенції. Назва за Статутом — «Слов'янське товариство святих Кирила і Мефодія», за царською охранкою — «Україно-слов'янське товариство», в радянській історіографії — «Кирило-Мефодіївське товариство». М. Драгоманов, М. Грушевський називали це об'єднання братством, як і Шевченко в листі до М. Костомарова від 1 лютого 1847 р. Виникло в Києві у грудні 1845 — січні 1846 рр. Члени його — головним чином вихованці Київського і Харківського університетів. «Товариство іменує своїми покровителями святих просвітителів слов'янства Кирила і Мефодія й приймає своїм знаком печатку (колючо) або ікону з іменами або зображеннями цих святих», — зазначалося в головних правилах братства.

Фундатори організації колезький секретар, історик права М. Гулак, ад'юнкт Київського університету М. Костомаров і його студент В. Білозерський. До них приєдналися вчителі П. Куліш ІД. Пильчиков, студенти О. Навроцький, О. Маркевич, І. Посяда, Г. Апдрузький, О. Тулуб, поміщик М. Савич. У квітні 1846 р. членом Кирило-Мефодіївського братства став Т. Шевченко. Близько 100 осіб в Україні, Росії, Білорусі, Польщі, Литві, Чехії підтримували зв'язки і дружні стосунки з членами братства. Програмові положення його викладені в документах: «Книга буття українського народу», «Статут Слов'янського товариства святих Кирила і Мефодія», відозви «Брата українці!», «Братя великороссияне и поляки!», пояснення до Статуту і записка про народну освіту В. Білозерського, записка М. Костомарова про панславізм, М. Савича — про емансипацію жінок у суспільстві, праці Г. Андрузького «Проекти досягнення можливого ступеня рівності й свободи (переважно в слов'янських землях)», «Ідеали держави», а також листуванні, художніх і публіцистичних творах братчиків.

Провідним документом братства дослідники вважають «Книгу буття українського народу». Сам автор М. Костомаров

в «Автобіографії» (1885) зробив підрядкову примітку такого змісту: «Чому вона названа «Закон Божий» І ХТО назвав її таким чином, мені до сих пір невідомо, тому про таку назву я й почув вперше у Ії відділенні». У документах слідчої справи, заведеної на кирило-мефодіївців, яка складає 19 томів-частин, особливо крамольним названо саме рукопис «Закону Божого», оскільки любов до України, до її історії в трактаті стала центром усього ідейного навантаження нього твору.

Автор подає уроки історії України на тлі загальної історії людства, в біблійно-епічному стилі викладає трагічну минувшину нашого народу. Трактат можна умовно поділити на три логічні частини: 1) про Бога, всесвітню історію, віру Христову; 2) про слов'ян, Литву, Польщу, Росію та віру Христову; 3) про Україну, козацтво та віру Христову. Справедливість, гуманність М. Костомаров пропагує в кожному іракуванні минулій історичних подій. Минувшина України тут подається як забута історія народу, що дав світові феномен козацтва. В «Законі Божому» висвітлено найтрагічніші сторінки історії поневолення України й ганьби її сусідів: знищення Запорозької Січі та козацтва, поділ України між Польщею і Росією в ХІІІ ст. та ін. Тут знаходимо й одну з головних причин нашої національної трагедії: Україна «попалась в неволю, бо вона по своїй простоті не пізнала, що там був цар московський, а цар московський усе рівно було, що ідол і мучитель». Насамкінець трактат підносить ідею національного відродження України, яка, як і інші слов'янські народи, має перебудувати суспільство на засадах справедливості, свободи й братерства: скасувати кріпацтво, ліквідувати юридичні відмінності між станами, зробити доступною освіту для мас, вільно розвивати свою культуру.

Програмні положення костомарівського «Закоігу Божого» знайшли практичне втілення у відозвах Кирило-Мефодіївською братства до українців, росіян і поляків. Зазначалося, що український народ своєю самосвідомою боротьбою за волю має показати приклад іншим поневоленим народам. Братчики мали намір заснувати школи з рідною мовою викладання (наприклад, В. Білозерський склав проект про створення в Україні ремісничих шкіл для юнаків козацького стану), видавати книж-

ки й посібники для «простого народу». Вони мріяли про ті часи, коли «відкриється широке поприще для нашої словесності», коли мова досягне такого рівня, що не тільки вітчизняна й світова історія, а навіть і точні науки викладатимуться українською мовою. Програма братства мала здійснюватися «як шляхами виховання, так і шляхами літературними», як зауважив М. Костомаров у «Автобіографії».

Ідеї братства підносились у творах письменників і вчених: М. Костомарова — вірші 1846—1847 рр. «Спить Вкраїна...», «Діти слави, діти слави...», «На добраніч», стаття «Місли об истории Малороссии» (1846), дослідження «Славянская мифология» (1847); П. Куліпія: історичний роман «Михайло Чернїшенко» (1842), поема «Україна» (1843), праця «Повесть об украинском народе» (1846); Г. Андрузького: вірші українською та російською мовами, стаття «Записки про поезію і мову», фольклористично-етнографічна діяльність О. Маркевича та ін.

Найбільший вплив на вироблення програмових документів і практичну діяльність братчиків мала творчість Т. Шевченка. На думку М. Драгоманова, «Шевченко стояв попереду вивчених приятелів, київських слов'янофілів, і гарячою громадською думкою, й таким же українством», бо «Шевченко приїхав на Україну з Петербурга з готовими думками про волю України від московських царів». Таке розуміння волі Шевченком у братстві виявив пізніше й І. Франко: «Шевченко вносить новий дух, нові погляди в ту громадку людей молодих, гарячих і перейнятих бажанням загального добра». У братстві пост «був його душею, так як Костомаров його інтелектуальним провідником». Як зізнавався слідству Г. Андрузький, діяльність братства «з від'їздом Шевченка із Києва призупинялась... Шевченко із малоросійських гетьманів підносив Мазепу і на вечорах у Костомарова чигав пасквільні вірші».

Свої погляди на питання свободи і єдності народів Шевченко виківав у ряді творів, зокрема в поемі «Єретик» (1845). Поезія рукописної збірки «Три літа», зарепнована разом з автором, стала головним звинувачувальним доказом у всій справі кирило-мефодіївців. Антицаристські та антикріпосницькі, інвективи у поемах «Сон», «Кавказ», посланні «І мертвим, і живим...», національно-держав-

ницькі ідеї поеми-містерії «Великий лях» (списки її відібрано у В. Білозерського та М. Костомарова), патріотичне трактування історії України в ліричних шедеврах «Чигрине, Чигрине...», «Розрита могила», «Холодний яр», «Гоголю» та інших — царизм інкримінував Т. Шевченку як державну зраду. Хоча в товаристві, за свідченням самих братчиків, і велися дискусії, були наявні певні розходження, однак усіх їх, безсумнівно, об'єднували спільні цінності та ідеали й, що найхарактерніше, бажання змінити соціально-економічну, культурну й політичну долю України.

Ідеї перебудови суспільства єднали кирило-мефодіївців з прогресивними політичними силами тієї епохи. Це засвідчують такі факти: під час поїздки до Польщі П. Куліш і В. Білозерський встановили зв'язки з ученими-славістами П. Дубровським, С. Лінде, В. Мацейовським та ін.; за завданням товариства М. Савич поширював ідеї кирило-мефодіївців у Парижі, А. Міцкевичу він передав «Кобзар» Т. Шевченка; поеми «Гайдамаки» і «Єретик» братчики надіслали чеському громадському діячеві, борцю за національне визволення свого народу П. Шафаріку тощо.

Кирило-Мефодіївське братство існувало 15 місяців і було розкрито властями за доносом студента Київського університету О. Петрова наприкінці березня — на початку квітня 1847 р. Учасників організації заарештували й відправили до Петербурга. Слідство тривало до 30 травня 1847 р. Без суду, за «височайшим» повелінням братчиків покарали ув'язненням і засланням у віддалені губернії під нагляд поліції: М. Костомарова — до Саратова, П. Куліша — в Тулу, М. Гулака — на 3 роки в Шліссельбурзьку фортецю, а згодом до Пермі; В. Білозерського — до Петрозаводська, О. Маркевича — до Орла, О. Навроцький відбував 6-місячне ув'язнення у Вятці, а заслання в Єлабузі; Г. Андрузький був висланий до Казані. Найтяжче, як відомо, було покарано Т. Шевченка, що спричинило передчасну смерть поета.

Розгром товариства української інтелігенції та покарання братчиків знайшли резонанс у Європі. Паризькі газети влітку 1847 р. вмістили повідомлення про арешт кирило-мефодіївців і заслання Шевченка в солдати. Особливий інтерес до цих подій виявила австрійська й західноукраїнська

преса, зокрема в газеті І. Вагилевича «Дневник руський» (1848. Ч. 4) було вміщено вірш польського поета Г. Яблонського «Мученикам вольності з року 1847». Діячі Кирило-Мефодіївського братства відіграли важливу роль у піднесенні національної самосвідомості українського народу. Вони заклали наукові основи програми національного відродження, які розбудувалися наступними поколіннями. Про свою симпатію до братства, «свіжі й високі ідеї того товариства» писав І. Франко. М. Грушевський наголошував: «Від Кирило-Мефодіївського братства веде свою історію весь новий український політичний рух». Високу оцінку Кирило-Мефодіївське братство як історичне явище зробило у О. Субтельного: «Воно явило собою першу, хоч і невдалу, спробу інтелігенції перейти від культурницького до політичного етапу національного розвитку; воно привернуло увагу царського уряду (що доти намагався розіграти карту українофільства проти польських культурних впливів на Україну) до потенційної небезпеки зростаючої національної свідомості українців; ліквідація товариства дала сигнал до наступу антиукраїнської політики і ознаменувала початок довгої безупинної боротьби української інтелігенції з російським царатом».

Літ.: *Бородін В.* Твори Шевченка в політичному процесі Кирило-Мефодіївського товариства та заборона й вилучення «Кобзаря» // 36. праць 17-ї наук. шевченк. конф. К., 1970; *Міськоєський В.* Недруковане й забуте / За ред. М. Антоновича. Нью-Йорк, 1984; *Федченко П.* Шевченко, Куліш і Костомаров у Кирило-Мефодіївському товаристві // Рад. літературознавство. 1989. № 7; Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. К., 1990. Т. 1—3; *Костомаров М.* «Закон Божий» (Книга буття українського народу). К., 1991; *Субтельний О.* Україна: історія. К., 1991.

Ж. Ляхова

КИРИЛО ТУРОВСЬКИЙ (бл. 1130—1134, м. Туров, тепер смт Гомельської обл., Білорусь — 1182) — представник ораторського мистецтва другої половини XII ст.

Народився в родині заможних батьків. «Житіє Кирила» повідомляє, що майбутній письменник рано став ченцем і присвятив себе читанню та тлумаченню «божественних писаній». Князь і міщани столиці

Туровської землі умовили його посісти єпископальну кафедру в рідному місті (близько 1169 р.).

Літературна спадщина Кирила Туровського складається з творів різних жанрів: він написав вісім «слів», присвячених різним християнським святам, близько тридцяти молитов і два канони. Очевидно, з-під його пера вийшли також «Притча о ЧЕЛОВНІЧЕСТЬИ души и о телеси» (про сліпця і хромця); «Сказаніе о черноризьчѣстѣм чину», «Повѣсть о б'кло-ризеце» та «К Василю игумену Печерському» (про безпечного царя та його мудрого радника).

Найпопулярнішими протягом багатьох століть були «слова» Кирила Туровського, призначені для виголошення по неділях до і після Великодня. Зміст їх не виходив за межі східної християнської традиції. Кожна з проповідей побудована за чіткою схемою; вступ, виклад і закінчення. Вступ здебільшого стислий. У ньому дається коротка характеристика церковного свята, якому присвячена проповідь, або висловлюється радість з приводу цього урочистого дня й виголошується запрошення слухачам разом уславити певного святого чи святих. Виклад у проповідях Кирила Туровського має оповідний характер. Як правило, це переказ певної біблійної події, що відповідає даному святу. Проповідник часто виходить за межі біблійного тексту, залучає до оповіді нові деталі, епізоди, вигадує нові діалоги й монологи для персонажів своїх «слів». Оповідаючи про якусь євангельську подію, він створює своєрідну містерію, дія якої відбувається на землі, у раю чи пеклі; поряд з людьми в них діють і небесні сили, й сатана з демонами. Таким чином створювалася нова сюжетна канва, що надавала можливості для алегоричного тлумачення певного християнського свята.

Щоправда, у створенні алегоричних картин та тлумаченні їх Кирило Туровський не завжди був оригінальний: він спирався на візантійські зразки, часто цитував, а іноді й переповідав фрагмента з проповідей отців церкви — Іоанна Златоуста, Єпифанія Кіпрського, Григорія Нисського та ін. Лє твори Кирила Туровського не були простою компіляцією із запозичених образів і цитат; він, спираючися на досвід своїх попередників, створював нові, досконалі за формою проповіді, досягаючи високої майстерності за дого-

могою використання ряду поетичних тропів і, особливо, так званої риторичної ампліфікації. Проповіді Кирила Туровського, як правило, закінчуються зверненням до слухачів ще раз прославити свято або до героїв твору з похвалою їх і молитвою.

Кирило Туровський, на відміну від Іларіона Київського, у своїх проповідях практично зовсім не відіюкувався на сучасні йому політичні події. Винятком є тільки притча про сліпця і хромця («Притча о челов'бчест'їи души и о телеси»), написана десь у 1160—1169 рр. Твір спрямовано проти ростовського єпископа Федора (Федорця), який домагався незалежності своєї єпархії від Київського митрополита, а можливо, й проти ростово-суздальського князя Андрія Боголюбського. «Житіє Кирила» згадує про листування проповідника з Андрієм Боголюбським, яке до наших днів не дійшло. Не виключено, що в посланнях Кирила Туровського до князя також зачіпалися актуальні політичні й церковні питання.

Проповіді Кирила Туровського поряд з Іларіоновим «Словом о законі і благодаті» є високими зразками ораторського мистецтва Київської Русі. Його «слова» аж до XVIII ст. часю залучали до різних збірників, зокрема «Торжественника» й «Златоуста», переписували разом із найкращими проповідями ранньохристиянських отців церкви. Твори Кирила Туровського були відомі також у сербських і болгарській списках; вони справили певний вплив на ряд південнослов'янських проповідників.

Літ.: Сушицький Т. До питання про літературну школу XII в. // Зап. Укр. наук, т-ва в Києві. 1909. Кн. 4; Еремін І. П. Літературне насліддя Кирила Туровського //ГОДРЛ. 1955. Т. 11; 1956. Т. 12; 1957. Т. 13; 1958. Т. 15.

Ю. Пелешенко

КЛАСИЦИЗМ (від лат. *сіажісш* — зразковий, взірцевий) — тип художнього мислення й творчості в європейській літературі й мистецтві, специфічною ознакою якого є орієнтація на естетичні норми й художні взірці давньогрецької класики. На його основі поставали художні напрями й течії різних епох, які в науці новітнього часу дістали назву класицистичних. Це течії в пізній античній літературі й мистецтві, орієнтовані на грецьку класику V—

IV ст. до н. е., ренесансний класицизм XV—XVI ст., класицизм барокової епохи абсолютних монархій (XVII—XVIII ст.), просвітницький класицизм XVIII ст., неокласицистичні течії кінця XIX — першої третини XX ст. Цим напрямом і течіям, за винятком хіба що неокласицизму XX ст., притаманне розуміння художніх принципів і форм античної класики як вищих і незмінних норм мистецтва. їм властивий принцип «подвійного наслідування»: наслідування природи, під якого розуміли все суще, і наслідування класичних взірців. Але якщо для пізньоантичних течій, зокрема римської літератури «віку Августа», таким взірцем була давньогрецька класика, то для ренесансного класицизму й класицизму XVII ст. ним стає римська література; просвітницький класицизм у процесі розвитку переорієнтовується на грецьку класику. Термін «класицизм», під яким розуміють течії, «вивідні» з класики, був уведений у вжиток французькими вченими в останній третині XIX ст.

Хоча теоретики й митці названих течій вважали класичні норми та взірці вічними й незмінними, кожна з них трактувала їх по-своєму. В художній практиці вони наповнювалися новим змістом, запозиченим безпосередньо з життя, і зазнавали художніх трансформацій. Класицизму як типові художнього мислення й творчості властиві риси, що різною мірою проявляються в різних напрямках і течіях. Це: 1) розуміння краси як об'єктивної якості, що властива реальним предметам, а не є витвором творчого духу митця; 2) краса в мистецтві — це досконала форма, що засновується на принципах впорядкованості, співрозмірності й концентрованості; 3) провідна роль раціонального первня в мистецтві (розум і оцінює прекрасне, і творить його, керуючи уявою); 4) природа — модель мистецтва, але мистецтво перевершує її, бо має можливість відбору найкращого; власне, його мета — зображення не природи взагалі, а «прекрасної природи» (*Beie paigie*); 5) вимога порядку й духовної дисципліни в художньому творі, що засновується на законах і правилах (нормативність); 6) тяжіння до концентрованих і замкнених форм, до чіткого й ясного стилю, що виключає розпливчастість контурів, недомовленості, підтексти тощо.

Першою постантичною класицистичною течією був ренесансний класицизм

XV—XVI ст. Його поява стала прямим наслідком величезного впливу античності на художню культуру Відродження (див.: *Відродження*). Її авторитет був тоді настільки високий, що вона набула значення норми й недосяжного взірця. Водночас ренесансні митці були далекі від копіювання античних зразків. Найповніше ренесансний класицизм виявився в багатій ієолатинській літературі XV—XVI ст. (Дж Понтано, А. Поліціано, Й. Секундус, К. Цельтис, А. Кржицький та ін.). Ця література посилено культивувала жанри класичної поезії — елегії, оди, ідилії, епіграми, сатири тощо, поновлювала також жанри класичної прози — біографії, епістоли, діалоги, промови тощо, прагнула відродити жанри античної драматургії. В XVI ст. ренесансний класицизм розвивається й національними мовами. Значення античної літератури як норми та взірця незмінно наголошувалося в поетиках XVI ст., навіть у тих, що виступали з апологією національних мов і літератур (П. Бемпо, Ж. дю Белле, Ф. Сідні та ін.). На рубежі XVI—XVII ст. аттичний класицизм переростає в класицизм доби абсолютних монархій (бароковий).

Саме цей класицизм, передусім французький, традиційно вважається найповнішим втіленням класицистичного мистецтва. Він виник на суспільно-політичному ґрунті абсолютної монархії і якоюсь мірою виступав виразником її ідеології. Проте досить швидко ідеологічна й політична програми абсолютизму стали обтяжливими, а то й чужими для видатних митців класицизму. Естетичні засади французького класицизму формувалися під безпосереднім впливом раціоналістичної філософії XVII ст., зокрема картезіанства. В його мистецтві розум виступає конструктивною основою та організуючим принципом творчості. За словами Гегеля, туг розум перебуває «поза всякою залежністю від природи, від бідувань, невіддільних від кінцевого й минушого буття, поза зв'язками з матеріальними заняттями».

Класицизм, особливо класицизм XVII ст., — це мистецтво, у творенні якого апіорні принципи, уможлядні ідеальні уявлення мають першорядне значення. Теоретично «ідея» у класицистів підпорядковувалася «природі», на практиці ж визначальна роль переходила до «ідеї», і

митець-класицист не стільки наслідував «природу», скільки узгоджував зображення з ідеальною моделлю, яка існувала в індивідуальній і надіндивідуальній свідомості. Цим зумовлено те, що в літературі класицизму домінуючою формою художнього узагальнення виступає ідеалізація. Тут узагальнення є не чим іншим, як піднесенням розмаїття конкретних явищ до певного узагальненого зразка, ідеальної умоглядної моделі. Класицизм XVII ст. найбільшого мірою характеризується розвиненістю суворої регламентації жанрової системи, принципу «чистоти» жанрів. Водночас жанри й жанрові різновиди закріплено за певними стилями — «високими» й «низькими». Своє завершене виявлення нормативна поетика класицизму XVII ст. з її кодексом законів і правил знайшла у віршованому трактаті Н. Буало «Поетичне мистецтво» (1674). Провідне місце в класицизмі XVII ст. належало театрові. Тому провідними жанрами в літературі були трагедія й комедія. Найвидатніші майстри трагедії — П. Корнель і Ж. Расін, комедії — Мольєр. В літературі інших європейських країн, у тому числі слов'янських (Польща й Росія), класицизм XVIII ст. розвивався під значним впливом французького.

У XVIII ст. великого поширення в європейській літературі набув просвітницький класицизм (див. *Просвітництво*). Він наповнився іншим, «третьостановим» змістом, вступивши в взаємодію з Просвітництвом, спрямованим проти феодально-абсолютистського суспільства та його ідеології. Взаємозв'язок класицизму й Просвітництва пройшов принаймні дві стадії конвергенції. На першій стадії відбувалося пристосування «старого класицизму» для вираження третьостанового змісту й нової просвітницької ідеології; ця «вольтерівська стадія» ще пов'язана з естетичними засадами й художніми формами класицизму XVII ст.

У другій половині XVIII ст. формується класицизм з іншою естетико-художньою системою, який сучасна наука називає неокласицизмом. Він не тільки був мистецтвом іншої, третьостанової ідейної орієнтації, а й витворив свою естетику й поетику, відмінну від «старого» класицизму, їхню опору він теж шукав в античності, але знаходив її в мистецтві демократичних Афін і республіканського

Риму. Неокласицисти виходили з постулату, за яким політична свобода є необхідною передумовою справжнього мистецтва. Античність вони розуміли як царство свободи й краси і надихалися її естетичним ідеалом, який Й. Вінкльман сформулював так: «благородна простота і спокійна велич». Водночас наслідування античної класики вони розуміли ширше й вільніше, без строгої нормативності й регламентації. Розквіт неокласицизму припав на кінець XVIII ст. й охопив різні види мистецтва й країни. В літературі найвидатніші його прояви — «веймарський класицизм» Й. Гете й Ф. Шіллера, поезія А. Шенье й драматургія В. Альф'єрі, література Великої французької революції.

Для вітчизняної науки традиційним є твердження про те, що українська література «оминула класицизм». Від нього відступив Д. Чижевський, який у своїй «Історії української літератури» визначив напрям класицизму, але звів його до проявів класицизму епохи абсолютних монархій. Насправді ж класицизм в українській літературі має багатовікову історію. Наприкінці XV — у першій половині XVI ст. на українському терені спостерігалися прояви ренесансного класицизму в латиномовній літературі Галичини (поезія Павла Русина з Кросна, проза С. Оріховського та ін.). У другій половині XVII—XVIII ст. значного поширення в Україні набуває так званий шкільний бароковий класицизм, головним осередком якого була Києво-Могилянська академія. Класицизм епохи абсолютних монархій не знайшов у нас відповідного соціокультурного ґрунту й не переріс у розвинену художню систему. Певні класицистичні риси й тенденції наявні в творчості ряду українських письменників XVIII — першої третини XIX ст. від Ф. Прокоповича й Г. Кониського до І. Котляревського й П. Гулака-Артемовського. З класичним типом художнього мислення, зокрема з властивим йому пластичним відчуттям і розумінням форми, пов'язаний український неокласицизм 20-х років XX ст. (М. Зеров, М. Рильський, М. Драй-Хмара, П. Филипович, О. Бургарт), який мав своє продовження і в подальші десятиліття (М. Орест, Б. Тен, І. Качуровський).

Літ.: *Чижевський Д. І.* Історія української літератури. Нью-Йорк, 1952; *Наливайко Д. С.*

Искусство: направления, течения, стили. К., 1981; Русский и западноевропейский классицизм. М., 1982; *Ernst E. Der Klassizismus in Italien und Deutschland.* Zürich, 1924; *Peyre H. Qu'est ce que le classicisme.* Paris, 1958; *Honour H. Neo-Classicism.* Penguin Books, 1968.

Д. Наливайко

КЛЕНОВИЧ (КЛЬОНОВИЧ) СЕБАСТІАН ФАБІАН (бл. 1545 — м. Каліш, за іншими даними — м. Сульмежице (Польща) — 29.08.1602, Люблін) — польсько-український поет.

Народився в міщанській родині. З юних літ жив у Львові, з 1574 р. — у Любліні, де служив спершу писарем міською суду, а з 1583 р. став лавником. Деякий час учителював у Замойській школі (з 1589 р.), з 1592 р. був війтом Любліна, а через два роки — бургомістром. За твір «Перший виступ проти єзуїтів» підданий гонінню, через що 29 серпня 1602 р. помер голодною смертю.

Літературну діяльність С. Ф. Кленович розпочав 1576 р., переклавши польською мовою латинську поему К. Яніцького «Королів і князів польських... опис». Писав латиною (поєми «Роксоланія» — 1584, «Звитяжець богів» — 1587) та польською мовою («Фліс» — 1598, «Гаман іудеїв» — 1600, ряд дрібніших творів). Найвизначнішим твором є латиномовна поема «Роксоланія», в якій поет маніфестує закладання на Львівських пагорбах так званого руського Парнасу, говорить про свою любов до Роксоланії (України). Автор повідомляє про Русь як окреме етнічне ціле, називає цю землю рідною і хвалить православну віру, хоча сам був римо-католиком. Викладає короткий опис історії Русі, просторо описує ліси, гори й міста України, насамперед «святий город Льва», давню столицю Київ, Замостя, Кам'янець, Луцьк, Буськ, Сокаль, Городню, Белз, Перемишль, Дрогобич, Холм і Красностав. Описує флору й фауну краю, господарські заняття українців (як обробляють землю, роблять вози, колеса, плуги, випасають і розводять худобу), а також вводить до поетичного вжитку ряд народних легенд і переказів (оповідання про вужа-молоколюба, про селянина, який загруз у меду, про чарування дівчини Федори), цікаво описує звичаї українців у XVI ст., пигає також про торгівлю, яку вела Україна з сусідніми землями.

Ускладнення соціально-політичної обстановки наприкінці XVI ст., загострення релігійної та політичної боротьби відвертають С. Кленовича від «руського Парнасу», він працює для польської літератури («Фліс», «Гаман іудеїв» тощо), прославляючи польську землю. Історичною заслугою С. Кленовича перед Україною є те, що він не тільки перший широко описав і прославив перед ученим світом українську землю, подавши її як етнічно самодостатню, а й указав на особливе значення в ній Києва як природного центра. Його естетичні засади перейняв С. Симонід (Шимонович), якого наслідували брати Симон і Бартоломей Зиморовичі. Діячі Києво-Могилянського атенею повернулися до ідеї С. Кленовича про «русський Парнас» і через С. Почаського проголосили його установаження в Києві.

Літ.: *Возняк М. Історія української літератури. Віки XVI—XVIII т., 1924. Т. 3; Гернас С. Вагок. Варшава, 1976; Шевчук В. Співець Роксоланії // Наука і культура. К., 1985. Вип. 19; Wiśniewska H. Renesansowe życie i dzieło Sebastiana Fabiana Kłenowicza. Lublin, 1985.*

В. Шевчук

КЛИМЕНТ СМОЛЯТИЧ (р. нар. невід. — після 1164) — письменник, представник ораторської прози XII ст.

Походив із Смоленська, деякий час був ченцем у Зарубському монастирі поблизу Києва. 1147 р. з ініціативи великого князя Ізяслава Мстиславича поставлений собором на Київського митрополита без згоди константинопольського патріарха, що викликало протест греко-фільського єпископату й князів. Після смерті князя Ізяслава (1154) Климент Смолятич змушений був залишити митрополічу кафедру.

Літописи засвідчують високу вченість Климента Смолятича, називають його філософом. Йому приписують велику кількість «писань», з яких дійшло до нас тільки «Послання пресвітеру Фом-к», найдавніший список якого датується XV ст. Приводом до написання твору послужив, напевне, факт листування автора з смоленським князем Ростиславом. В одному зі своїх послань Климент Смолятич зачепив пресвітера Фому. Той відповів Климентові, докоряючи у марнославстві, в намаганні подати себе «філософом». Це послання

прочитано в Києві публічно в присутності князя Ізяслава Мстиславича і багатьох свідків. Потім Климент Смолятич звернувся до Фоми з відповіддю, яка й дійшла до нас під назвою «Послання пресвитеру Фомі».

«Послання...» складається з двох частин: 1) власне відповідь Фоми; 2) добірка тлумачень біблійних текстів і ранньохристиянських коментаторів Святого Письма. Климент Смолятич відстоює право на титул «філософа», а отже, і своє вміння «духовно», символічно трактувати Біблію. Він відкидає звинувачення Фоми, який докоряв йому, що той цікавиться творами Номера, Ар істога ля та інших поганських авторів. Климент Смолятич виступає в посланні як справжній мислитель, зупиняючись, зокрема, на двох способах пізнання трансцендентного — «благодатного» і «приточного». Перший, на його погляд, притаманний лише апостолам і святым, яким Ісус Христос відкрив безпосередньо таємниці царства небесного. «Приточний» спосіб пізнання можливий для кожної людини, яка може реалізувати його в інтелектуальній сфері.

У підбірках Климента зразках пояснень біблійних текстів автор застосовував відомості про душевні якості людини, про тваринний світ. Використовував символічні та алегоричні тлумачення різних текстів і образів, узятих із Святого Письма. «Послання пресвитеру Фомі» свідчить про знання книжниками епохи Київської Русі античності та візантійського ораторського мистецтва.

Отже, Климента Смолятича можна вважати одним із перших вітчизняних гомілетів (теоретиків проповіді), риторів (теоретиків красномовства), філософів та ексгогетів (вигуківачів Біблії).

Манерою пояснення біблійних текстів Климент Смолятич близький до свого молодшого сучасника Кирила Туровського. Подібний спосіб тлумачення Святого Письма був поширений в українській прозі другої половини XVII ст., в епоху зрілого бароко.

Літ.: *Никольский П. О* литературных трудах митрополита Климента Смолятича, писателя XII в. СПб., 1902; *Гранстрем Е. З.* Почему митрополита Климента Смолятича называли «философом» // ТОДРЛ. 1970. Т. 25.

Ю. Пелешенко

КЛИМЕНТІЙ ЗІНОВІЙ (40-ві—50-ті роки XVII ст. — після 1712, Чернігів) — поет, один із перших українських етнографів.

Біографічних відомостей про Климента Зіновієва майже немає. Очевидно, був вихідцем із незаможної родини. Освіту здобув у Києво-Могилянській колегії. Постригся в ченці. Життя пройшло у мандрах Україною, Білоруссю, Польщею, Росією, Литвою. Останні роки провів у одному з монастирів Чернігова.

Климентій Зіновій — автор рукописної збірки, уперше опублікованої В. Перстцем у Львові 1912 р. під назвою «Вірви ієромонаха Климента Зіновієва сина». У ній міститься 369 віршів і близько 1600 прислів'їв та приказок.

Тематика поетичних зацікавлень митця досить широка. Він правдиво відтворював життя й побут різних верств тогочасного суспільства, висловлюючи і власні погляди на зображуване. Чимало віршів є соціально спрямованими — він широко співчуває біднякам, засуджує користолюбні, нечесні вчинки багатих, водночас дошукуючись відповідей на вічні моральні питання людського співжиття на землі. Своїх майбутніх читачів мовби намагається спрямувати на шлях добра, справедливості, любові. Часом у тексти, в основному зображально-описової лірики, проривається гірка іронія чи засторога автора від нечесних, ганебних учинків. Деякі вірші присвячено життю чернецтва. З них можна зрозуміти дещо про його власну долю, зокрема причини, що змусили покинути спокійне перебування в монастирі й податися в мандри («О чернцах и о хотящих в чернецтво»).

Писав поетичною мовою, але активно залучав елементи уснорозмовної лексики, таким чином значно розширюючи образно-стильові можливості художнього відтворення. Його поезії жанрово різноманітні: елегії (яких більшість), а також духовна лірика (молитви, канти, псалми).

Літ.: *Компан О. С.* Творчість Климента Зіновієва як одне з джерел вивчення історії Лівобережної України другої половини XVI і початку XVIII ст. // Наук. зал. Гн-ту історії. К., 1957; *Колосова В. П.* Климентій Зіновій. К., 1964; *Історія української літератури: У 8 т. К., 1967. Т. 1.*

Р. Мовчан

КЛИМКОВИЧ КСЕНОФОНТ (псевд. — Іван Хмара, Галичанин русин, Ксенофонт, ін., 12.02.1835, с. Хотимир, тепер Тлумачького р-ну Івано-Франківської обл. — 07.05.1881, Львів) — письменник, журналіст, видавець, громадсько-культурний діяч.

Походив із родини священика. Здобув гімназійну освіту в м. Станіславів (тепер Івано-Франківськ), служив чиновником. У 1862 р. переїхав до Львова. Невдовзі прилучився до народовського руху, став одним із активних його діячів. Заснував суспільно-літературний часопис «Мета» (1863—1865), був його головним редактором і видавцем. Завдяки К. Климковичу на його сторінках уперше були опубліковані вірші Т. Шевченка «Н. Костомарову», «Мені однаково», твори Ю. Федьковича, Д. Мордовця, «Листи з Парижа» Марка Вовчка. В цей час також співпрацював у львівських журналах «Вечерниці», «Слово», віденській «Слов'янській зорі». З 1864 р. почав видання книжкової серії «Руська читальня», де друкувалися твори Є. Гребінки, М. Гоголя, Г. Квітки-Основ'яненка та ін. 1865 р. вперше видав поему Т. Шевченка «Сон». Чимало зробив для впорядкування двотомника «Поезії Тараса Шевченка» (Львів, 1867). У 1871—1872 рр. був редактором львівської газети «Основа», активно виступав у тогочасній пресі як критик і публіцист.

Власний письменницький шлях розпочав із поезій, які друкував з 1855 р. в газеті «Зоря галицька». Переважають у них громадянські і фольклорні мотиви, теми патріотизму, історичного минулого українського народу («Па ниву», «Галичанка», «На вічну пам'ять Тарасові», «Святославова долина», «Пропалий престол»). К. Климкович є одним із найвизначніших поетів національно-політичної теми. Його поетичний доробок позначений впливом романтизму.

Значне місце в творчій спадщині митця посідають переклади: з російської мови перекладав твори Є. Гребінки («Чайко вський», «Можебилиця», «Так іноді люди женяться»), Г. Квітки-Основ'яненка («Шельменко-денщик»), М. Гоголя (цикл «Вечори на хуторі біля Диканьки»), П. Куліша («Вогняний змії»), з польської — Ю. Коженювського, А. Міцкевича, перекладав також Дж. Байрона, Гомера, В. Гете.

Популяризував українську літературу за кордоном: переклав німецькою ряд поезій Т. Шевченка, оповідання Марка Вовчка.

Літ.. Ксенофонт Климкович (шкіц біографічний) // Зоря. 1881. № 23—24; Історія української літератури: У 8 т. К., 1968. Т. 3.

Р. Мовчан

КЛИМОВСЬКИЙ СЕМЕН (між 1690—1700, Харківщина — кінець XVIII ст., с. Припутні, тепер у складі с. Мошориїє Знамянського р-ну Кіровоградської обл.) — поет і філософ.

Один із найзагадковіших українських поетів, «козак-стихотворец». В «Пантеоне російських авторів» про нього пишеться, що «Климовський за сім грецьких мудреців був славніший і шановніший між побратимами його козаками, що він, паче нахненний Тітус, промовляв високошгильними віршами, давав приятелям розсудливі поради». Даних про його біографію майже не маємо, але, з усього видно, мав академічну освіту. Традиція приписує йому пісню «Іхав козак за Дунай», яка стала народною. В. Перетц зазначав, що пісня ця написана 7-складовим силабічним віршем з правильною строфою і що такий розмір — не рідкість у старій силабічній поезії. Пісня набула світової слави, варіації на неї створювали не лише українські та російські композитори й поети (зокрема, О. Пушкін), а й представники інших народів. Так, завдяки перекладові Х. Тідге (1808) вона стала відомою в Німеччині, її обробляли Л. Бетховен, К. Вебер та ін.

1724 р. С. Климовський надіслав Петру I два публіцистично-поетичні твори, опубліковані вперше В. Срезневським 1905 р., — «Про правосуддя начальників» і «Про смирення найвищих». Твори мали соціально загострену спрямованість, й, очевидно, лише смерть Петра I врятувала їх автора від розправи. Обидва твори є цікавим зразком поєднання поетичної форми і суспільно-політичної думки. С. Климовський проголосив у них основним законом суспільного життя справедливість, стверджував, що основним джерелом державної активності має бути правда, без якої держава «підгниває і падає». Існують згадки про ще два твори С. Климовського — «Про дивні всеросійського монарха (Петра I) діла, про премудрість його і труди» і «Про пришестья

короля шведського Карла XII на Україну і про зраду Мазепи» (цей твір теж було написано віршами), але на сьогодні вони не знайдені.

Літ.: Пащук А. Семен Климовський — український мислитель ХVII ст. // Філософська думка. 1971. № 4; Нудьга Г. Козак, філософ, поет // Нудьга Г. Слово і пісня. К., 1985.

М. Шевчук

КЛІРИК ОСТРОЗЬКИЙ (рр. нар. і см. невід.) — анонімний давньоукраїнський письменник-полеміст, один із діячів Острозького літературно-освітнього гуртка.

Написав дві відповіді на послання уніатського церковного діяча й полеміста І. Потія до князя К. Острозького (опубліковані в Острозі, перша — 1598 р., друга — 1599 р.). У своїх писаннях вказував на те, що був кліриком, і що твори написані в Острозі, тому сучасники називали його Кліриком Острозьким. Цей псевдонім досі не розкритий. Одні науковці ототожнюють його зі М. Сморшівським, Йовом Борецьким, Гаврилом Дорофійовичем, а дослідник історії Острозького освітньо-наукового гуртка І. Мпцько вважає, що це — острозький протопоп Ігнатій.

Перу Клірика Острозького, крім двох «Відписів» Ігнатію Потію, належить також додана до першого «Відпису» «Історія... про Флорентійський собор...», у якій розповідається про спробу папи й кардиналів приневолити візантійського імператора, патріарха та грецьких єпископів прийняти сфальшовану угоду про унію з Римом. У власне полемічній частині «Відписів» розглядаються як суто богословські, так і актуальні суспільно-політичні проблеми. Автор заперечує тезу про «першість» папи римського серед християнської ієрархії, доводить неканонічність церковної унії 1596 р., яка, на переконання полеміста, веде до внутрішніх конфліктів та неладу в державі, спричинює не згоду й об'єднання, а міжконфесійні конфлікти в тогочасній Речі Посполитій. Одним із перших в українській полемічній літературі використав образ матері — православної церкви, яка плаче за своїми синами-відступниками. Мова полеміста близька до народнорозмовної.

Літ.: Яременко ІІ-К. Спроба розкриття псевдоніма Клірика Острозького // Наук. зап. Львів.

пед. ін-ту. 1960. Т. 16; Мицько І. Чар архівних свідчень: Матеріали до біографій славетних публіцистів // Жовтень. 1987. № 3; Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1578—1636). К., 1990; Возняк М. С. Історія української літератури: У 2 кн. Л., 1992. Кн. I.

О. Хоменко

КНЯГИНИЦЬКИЙ ІОВ (світське ім'я — Іван; Іезекиїл, р. нар. невід., м. Тисмениця, тепер Івано-Франківської обл. — 29.12.1621, Скит Минявський) — давньоукраїнський церковно-релігійний діяч, письменник.

Народився в заможній родині, освіту здобув в Унівському монастирі та Острозькому училищі, брав активну участь у боротьбі проти католицизму. Молодим двічі побував на Афопі, де навчався грецької мови. Там-таки прийняв чернецтво під іменем Іезекиїла. Після повернення в Україну реорганізував низку монастирів на гуртожитних засадах. Заснував відомий Скит Манявський, що став не лише визначним осередком релігійного життя, а й одним з центрів боротьби з унією. Був у дружніх стосунках з Іваном Вишепським, з яким його єднали спільні ідейно-світглядні позиції. У своїй діяльності віддавав перевагу аскетичному способу життя, через що не знайшов спільної мови з діячами Києво-Печерського гуртка, які об'єдналися довкола Єлисея Плтенського. І. Княгиницький є автором рецензії (від 23 серпня 1614 р.) на проспект «Зерцала богослови» К.-Т. Ставровського, в якій критикує автора з позицій традиційного православ'я. Характерного рисом світгляду Т. Княгиницького є уявлення про докорінну відмінність Бога і світу, духовного й тілесного начала у людині. Сенсом життя є для нього постійне моральне удосконалення, пошуки Бога в собі, набуття найвищого рівня духовності. Цими рисами філософського світобачення І. Княгиницький наближається до тих представників української суспільно-політичної та філософської думки, які орієнтувалися на цінності традиційного православ'я (Іван Вишенський, Ісакій Святогорець, Ісайя Копинський). Його «Житіє», написане Ігнатієм з Любарова, є визначною пам'яткою української агіографії XVII ст.

Літ.: Мицько І. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576—1636). К., 1990;

Філософія Відродження на Україні. К., 1990; Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI — початок XVII ст.). К., 1990.

О. Хоменко

КОБРИНСЬКА НАТАЛЯ (псевд. — Наталя з Озаркевичів, Струтинська Анна та ін.; 08.06.1855, с. Белелуя, тепер Івано-Франківської обл. — 22.01.1920, м. Болехів) — прозаїк, публіцистка, літературознавець, дослідниця фольклору, громадська діячка жіночого руху в Галичині.

Походила з висококультурної святенницької родини. Освіту здобувала вдома під керівництвом батька, за допомогою братів і самотужки; слухала лекції в Цюрихському університеті. Світогляд формувалася під впливом тогочасних ідей (від К. Маркса до Ф. Ніцше), лектури (Т. Шевченко, І. Франко, західноєвропейська класика), спілкування з І. Франком і М. Павликом, руху за жіночі права, який заініціювала в Галичині створенням «Товариства руських жінок» (1884). На той час була вже авторкою перших прозових творів. У них художньо проаналізувала те, як розвиток суспільства змінює святенницьке середовище («Дух часу»), як складно бідній розумній дівчині влаштувати своє життя («Задля кусника хліба»). Її перші оповідання надруковано в «Зорі» (1884). Вже ці твори, як і наступний етюд «Судія», виявили цікаві набуті прикмети: універсальне витлумачення узагальнюючого образу («дух часу» — поступ доби), ліричний психологізм, музичне інтонування психологічних пейзажів, художні знахідки ретро- та інтроспекцій.

Маючи за мету «впливати на розвій жіночого духа через літературу», письменниця заходила коло видання жіночого альманаху «Перший вінок» (за сприяння І. Франка та Олени Пчілки вийшов 1887 р.), де вміщено було два перші з названих її творів, ряд публіцистичних виступів про жіночий рух. У 1883—1886 рр. видала 3 випуски збірника «Наша доля». У 90-ті роки з-під її пера виходить оповідання «Виборець», яке відображає складні процеси зростання селянської самосвідомості, формування почуття відповідальності героя Якіма за «руську страчену землю», та повість «Ядзя і Катруся». Це панорамна студія долі панночки і селянки-

злидарки, контрастності двох світів, двох існувань.

Враження від перебування в Києві 1899 р., знайомства з провідними культурними діячами України формують нариси «У Нечуя» та «Із подорожі по Україні». Оповідання «Янова» й «Жидівська дитина» розкрили гумористичну жилку письменниці, психологічний ескіз «Душа» і нарис «Рожа» виявили цікаве оперування містичним і демонологічним компонентами. Фольклорна фантастика відіграла в прозаїка роль жанротворчого фактору (цикл літературних казок, репрезентований виданням «Казки», 1904). «Рожа», «Чортище» та інші казки засвідчили прилучення авторки до літературного модернізму й тому критично оцінювалися С. Єфремовим і радянськими літературознавцями. Увага до надприродних явищ єднає Н. Кобринську («Хмарниця») з І. Франком (оповідання «Під оборогом»), М. Коцюбинським («мольфарською» сторінкою «Тіней забутих предків»). Вплив тенденцій символізму (експериментальні «Блудний метеор», «Омен», «Святий Миколай» і інші твори) не применшує мистецької вартості цієї частини її прози, навпаки, збагачує наше письменство новими зображально-виражальними засобами.

Події Першої світової війни спричинили формування збірки-циклу з 10 творів малої прози (4 з них загублено). Дослідниця символічних образів народної словесності (стаття «Символізм в народній пісні») творчо осмислила один із образів козацького епосу (мініатюра «Кінь»). Перед «Діточою пригодою» В. Стефаніка змалювала дітей на лінії фронту (новела «Полишений»), створила мартиролог і реквієм за жертвами народу (фінал новели «На цвинтарі»), передала руйнацію родини і краю («Каліка»), трагедію братовбивчої для українців війни («Брати»),

Змістовні думки про літературу містять стаття Н. Кобринської «Відповідь на критику жіночого альманаху в «Зорі» з 1887» (тут є коментарі до власних творів, полеміка навколо творів «жіночого» красного письменства в «Першому вінку»), листування з І. Франком, М. Коцюбинським та ін. Н. Кобринська виступала як рецензент оповідання Д. Лукіяновича «За Кадильну», досліджувала фольклоризм драми М. Старицького «Не ходи, Грицю, на вечорниці» ТОЦЮ-

Літ.: *Баб'як П. У.* Наталія Кобринська / Бібліограф, покажчик. Л., 1967; *Денисюк Г., Криль К.* Поборниця // *Кобринська Наталія.* Вибрані твори. К., 1980; *Кравченко Уляна.* Наталія Кобринська // *Слово і час.* 1990. № 3.

В. Погребенник

КОВАЛІВ СТЕПАН (псевд. — Дрозд, Дроздишин, Стефан П'ятка, Плєскачка та ін.; 25.12.1848, с. Бронниця, тепер Дрогобицького р-ну Львівської обл. — 26.06.1920, м. Борислав, тепер Львівської обл.) — письменник і освітній діяч.

Виходець із бідної селянської сім'ї. Закінчив Львівську учительську семінарію (1875); вчителював у селах Львівщини, з 1879 р. — в Бориславі, де пропрацював більш як 40 років. Перша публікація з'явилася 1881 р. в газеті «Батьківщина»; пізніше друкувався в таких періодичних виданнях, як «Буковина», «Діло», «Школьна часопись», «Учитель», «Дзвін», «Літературно-науковий вістник» та ін. С. Ковалів — автор великої кількості оповідань, нарисів із життя галицької сільської бідноти, заробітчан, робітників бориславських нафтопромислів, народних вчителів і школярів. Йому належать декілька десятків «Дописів із Борислава» і близько 40 педагогічних статей та методрозробок.

1899 р. «Українсько-руська видавнича спілка» з ініціативи І. Франка в перший рік свого існування видала дві збірки творів С. Коваліва — «Громадські промисловці», «Дезертир» і інші оповідання». Оцінюючи ці збірки, Франко писав: «Гостра спостережливість, жвавість оповідання, гумор і щира любов до народу є його достоїнством, але йому не вистачає широкого кругозору і художньої витонченості».

У 900-ті роки вийшли збірки Коваліва «Риболови» і інші оповідання» (1903), «Похресник» і інші оповідання» (1909), «Писанка», «Чародійна скрипка» (обидві — 1910 р.), «В останній лавці», «Щаслива бабуня» (обидві • — 1911 р.), «Образки з Галицької «Каліфорнії» (1913).

Творчі інтереси С. Коваліва були пов'язані зі світом галицького селянства та бориславського робітництва. Він розкривався як письменник еміграційної теми, почерпнутої в рідному оточенні. Професією вчителя зумовлене створення багатьох оповідань і нарисів із життя дітей. Франко відносив твори письменника до

«характеристичних, крізь сльози всімнущих нарисів», а його самого — до «ряду талантів, яких не постилалась би ні одна далеко багатша від нашої література».

Літ.: *Маковей О.* Стефан Ковалів // ЛНВ. 1900. Т. 11; *Малицька К.* Стефан Ковалів — діючий письменник // *Дзвінок.* 1911. № 13—14; *Лєсин В. М., Дігтяр С. І.* Літописець дореволюційного Борислава // *Ковалів С.* Твори. К., 1958; *Гнатюк Л.* Каменяревим генієм наснажений // *Жовтень.* 1981. № 7.

М. Грицюта

КОЗАЧИНСЬКИЙ МАНУЇЛ (МИХАЙЛО) (1699, м. Ямпіль, тепер Вінницької обл. — 15.08.1755, м. Слуцьк, тепер Мінської обл., Білорусь) — представник раннього Просвітництва в Україні.

Походив із сім'ї шляхтича. Закінчив Київську академію (1733). Разом з іншими магістрами—вихованцями Академії поїхав до Сербії на прохання сербського митрополита Вікентія Іовановича. Там одержав призначення в Карловську словено-латинську школу, працював у ній на посаді префекта й викладача латинської мови. У Карловцях написав драму «Трагедія, сир-ьчь печальная повість о смерти послѣднего царя Уроша V и о паде ній Сербского царства», яка є типовою шкільною драмою XVIII ст. з рисами стилю бароко: персонажами з античної міфології, з алегоричними фігурами, що символізують ті чи інші поштіття. Написано в основному 13-складовим силабічним віршем з цезурою після 7-го складу. Деякі образи трагедії близькі до образів, розроблених Ф. Прокоповичем. У творі 10 дій з коротким прологом. «Трагедія...» не дійшла до нас в рукописному авторському тексті. Знаємо її лише в пізнішій переробці, яка належала учневі М. Козачинського, сербському історикові Іванові Раїчу. В такому вигляді була надрукована в Будимі (Будапешт) 1798 р.

Влітку 1737 р. М. Козачинський повернувся до Києва, вступив послушником до Видубицького монастиря і в січні 1740 р. став ченцем.

Водночас обіймав посаду професора і префекта Київської академії (1739—1745), вивідавав філософію, прочитав три курси, які до нас дійшли у списках: «Сигек рпїю-ірБісш епїя погдгаїк», «8уплаѣтпа еї хрїїсаїпт», «Рїїіокорїїа Ашїоїеїса, окіїпе хспоїае регїїеїсае сіїсіаїа».

У 1745—1746 рр. викладав курс богослов'я, однак його лекції до нашого часу не дійшли. Під час викладання в Київській академії М. Козачинський продовжував літературну діяльність, розпочав у Карловцях. Очевидно, він є автором анонімною п'єси «Образ страстей мира сего...»: з формального і світоглядного боку п'єса має багату спільного з «Трагедією об Уронгъ V».

На початку 1744 р. написав панегірик до приїзду в Київ імператриці Єлизавети Петрівни, який був віддрукований у Лаврській друкарні. Твір складається з передмови та чотирьох «рифмов», писаних «трегубим діалектом» церковнослов'янською, латинською та польською мовами.

Найбільшим твором М. Козачинського, написаним з приводу приїзду імператриці, є драма «Благоутробіє Марка Аврелія Антонія кесаря римського». Поставлена в присутності Єлизавети Петрівни 5 вересня 1744 р. в день її іменин в Академії. Драма складається з розширеного пролога, трьох дій та епілога. Автор розробляє історію римського імператора-філософа Марка Аврелія стосовно особи імператриці. З п'єсою поєднано 4 інтермедії, які до нашого часу не збереглися. 17 вересня 1745 р. М. Козачинський присвятив графу Олексію Розумовському, який супроводжував імператрицю, в день його народження трактат «Філософія Арістотелева по умствоанію парипатетиков изданная...» (Львів, 1745). З одного боку, він є панегіриком на честь братів Олексія та Кирила Розумовських, а з іншого — містить тези диспуту, що відбувся в Київській академії, під час якого виступав із захистом учень М. Козачинського Г. Щербачський.

Влітку 1746 р. за скаргою Варлаама Лашевського та інших професорів Академії Рафаїл Заборовський усунув М. Козачинського від викладання. Він став ігуменом Гадяцького монастиря, а потім архімандритом Слуцького монастиря.

Літ.: *Соболевский А. И.* Неизвестная драма М. Козачинского. К., 1901; *Маслов С. І.* Мануїл Козачинський і його «Трагедія о смерти послѣднего царя сербского Уроша V» // Рад. літературознавство. 1958. № 4; *Роговин М. Д.* Філософська думка в Києво-Могилянській академії. Мануїло Козачинський // Філософ. думка. 1969. № 1; Аполлонова лютня. Київські поети XVII—XVIII ст. К., 1982; Марсове поле. Героїчна поезія на Україні: У 2 кн. К., 1984. Кн. 2.

В. Царук

КОЗЛОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР
(01.11.1876, с. Горущьке, тепер Гірське Львівської обл. — 14.08.1898, с. Гребенне, тепер Жешувського воєводства, Польща) — поет.

З сім'ї священика. Навчався в гімназії м. Новий Санч, потім у польській гімназії м. Перемишля. З 1895 р. навчається у Вищій політехнічній школі м. Львова, де почав писати вірші. Захоплювався творами Т. Шевченка й С. Руданського, Дж. Байрона, Г. Бюргера, Л. Уланда, А. Міцкевича, Мальчевського та ін. Зачитувався творами І. Франка, надсилав йому власні вірші.

У 1897 р. тяжко захворів. «Останні два роки його життя. — писав І. Франко, — се повільне конання тіла і zarazом швидке дозрівання та прояснювання духа, нестатна, жорстока боротьба між фізичним розкладом і ростом душі». На початку 1898 р. О. Козловський зустрівся з І. Франком, який відібрав кращі твори поета для друку. Вони вийшли в світ за кілька днів по смерті Козловського в «Літературно-науковому віснику». Пізніше, зібравши й зредагувавши всі твори, І. Франко видав книжку поезій О. Козловського під назвою «Мирти й кипариси» (1905) зі власною передмовою, в якій дав високу оцінку молодому поетові, його оригінальному талантові, що позначався «безоглядною ширістю та правдивістю своїх почувань і загальною духовою дозрілістю». Згаснувши у 22 роки, О. Козловський заявив себе як один із найталановитіших поетів молодії Генералії, що міг би досягти поетичних вершин. Але й те, що полишилось, має естетичну й пізнавальну цінність.

Поезія О. Козловського різножанрова. Насамперед він поет-лірик; його інтимна лірика сповнена справжнього артистизму. Автор умів без фальші й зайвої афектації відтворити високе людське почуття, чисте одухотворене кохання («До пташки», «Весілля», «Мені так важко», «Ворон-вішун», «Драма» та ін.). В його спадщині є й гуморески, епіграми, часто крізь ліричний тон звучить легка іронія («Ідилія-драма», «Зозуля», «Біда», «Під шумок», «Козачок»). Звертався й до історичної тематики. Ще в гімназії написав повість «Іван Богун», яка не збереглася. Оспівав козацьку славу («Похід Богдана», «Розстання»), апелював у віршах до України, Дніпра («Се та Україна, славна та багата, сумна, а так красна»).

Поет знав про невиліковну хворобу. Багато його віршів осмислюють швидкоплинність життя. З-поміж них є сповнені глибокого смутку, навіть відчаю («Хвиля жалю», «Чорна думка»), однак переважають світлі тони, ясність і врівноваженість думки, а то й кепкування над невідвратною смертю («До костюмахи»). Незавершеною лишилася драматична поема «Лешко», з якої надруковані окремі частини. Перекладав твори Дж. Байрона, Уланда, Бюргера. Рукописи зберігаються у відділі Інституту літератури ім. Т. Шевченка ПАН України.

Літ.: Мочульський М. Олександр Козловський // Науковий збірник, присвячений проф. Михайлу Грушевському. Ті..., 1906; Пінчук Степан. Один із тих, що впали на шляху // Козловський Олександр. Поезії, К., 1966; Франко І. Олександр Козловський // Франко І. Збір. таорів: У 50 т. К., 1982. Т. 36.

Ф. Кислий

КОЛЕГІЯ ПАВЛА ГАЛАГАНА — приватний навчально-виховний заклад у Києві. Відкритий 1 жовтня 1871 р. у пам'ять свого раптово померлого 15-річного сина Г. Галаганом (1819—1888) — прогресивним громадським діячем і меценатом, головою Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, членом Київської археографічної комісії, почесним членом Історичного товариства Нестора-літописця, автором друкованих праць з етнографії та народного мелосу, близьким знайомим Т. Шевченка, М. Гоголя, М. Максимовича. Для розміщення колегії він придбав кілька будинків у центрі міста, а на її утримання виділив власні маєтки в Чернігівській і Полтавській губерніях.

Назва «колегія» підкреслювала зв'язок з традиціями колегій XVI—XVIII ст., що відіграли визначну роль в українській історії як центри науки й культури. Виховання учнів здійснювалось, наскільки це було можливо з умов царської Росії, у дусі любові до України, пошани до народних звичаїв і традицій. Згідно зі статутом колегія ставила за мету допомогти обдарованим малозабезпеченим юнакам підготуватися до вступу в університет, а в пояснювальній записці, доданій до проекту статуту, Г. Галаган висловлював бажання, щоб виховання і навчання в колегії

«дало розвитку молодих людей тверде і певне спрямування, супротивне, наскільки це можливо, тому духові байдужості... який, убиваючи в молодих людях усі кращі самобутні зародки, робить їх часто малоздатними служити дійсним інтересам рідного краю». Звичайно, у цих документах не обійшлося без обов'язкових стандартних запевнень щодо бажання «сприяти розвитку педагогічної справи в Росії» і турботи «про основи російського життя», без чого годі було сподіватися на дозвіл відкрити такий навчальний заклад.

Учнями колегії могли стати юнаки «всіх без винятку станів, не виключаючи й руських народженців Галичини (Австрійської Галиції), але тільки православного чи греко-уніатського віросповідання». 40—50 осіб навчалися на кошти батьків, а 30 вихованцям, які через матеріальні нестатки не могли одержати освіти, але витримали конкурсні іспити, надавалася стипендія. Колегія мала чотири класи, що відповідали за програмою чотирьом старшим класам класичної гімназії, але за наполяганням її засновника була самостійною в організації навчально-педагогічного процесу й господарчої діяльності.

У навчальній програмі перевага надавалася гуманітарним дисциплінам. Учні студювали історію, археологію, словесність, мови (російську, французьку й німецьку, давні — грецьку й латинську), соціологію, суспільствознавство, а також естетику, стику, мистецтво, теорію музики, малювання. У 1917 р., за часів Центральної Ради, постановою правління введено вивчення українознавчих дисциплін (мови, літератури, історії). Викладався закон Божий. Вивчалися математика, фізика, хімія, географія, креслення. Відводився час на заняття танцями, гімнастикою, ручною працею. Колегія мала клас співів з фортепіано, скрипками і органом, природничо-науковий кабінет з найновішим на той час обладнанням, астрономічну вежу з телескопом, кіноапарат. До послуг учнів була велика, постійно поповнювана бібліотека, що складалася з трьох відділів (фундаментального, учнівського і навчальних посібників) і була започаткована книгозбірнею українською історика М. Маркевича (1505 назв, 4169 томів). Г. Галаган передав їй також родинну бібліотеку, збірку карт, планів і схем, книжкову добірку свого сина

Павла (346 назв, 471 том). На кінець 1895—1896 навчального року книгозбірня налічувала 3758 назв, 10 552 томи. Окрасою бібліотеки стали стародруки — «Литовський Статуї-», «Лексикон словенороський» Памви Беринди, «Лютня Лполлонова» Лазаря Барановича, рукописи, рідкісні видання, цінна нумізматична колекція, подарована колегії її засновником.

Багато уваги приділялося загальному розвитку вихованців. У 1880-х роках учні випускали журнали «Колегіаіпська думка» (тут А. Кримський опублікував свою першу стагпо «Працелюбні трутні») і «Слово», що друкувало постійні й прозові твори, літературно-критичні статті і театральні рецензії.

У колегії працювали відомі діїчі літератури й науки, зокрема літературознавець-славіст А. Степовім, філософ Я. Колубовський (обидва — випускники колегії), активний діяч Старої громади С. Трегубов, російський письменник І. Анненський. Серед її викладачів знаходимо такі широковідомі в науковому й мистецькому світі імена, як філолог і педагог П. Житецький, живописці — засновник Київської рисувальної школи М. Мурашко та М. Пимоненко, а також історик і педагог В. Сиповський, літературознавці М. Марковський (випускник колегії), В. Науменко, В. Пьотр. Силами викладачів виходили «Щорічник» (1898—1916) і періодичний збірник «Педагогічна думка» (1904—1905), у 1896 р. ними було підготовлене ювілейне видання «25-річчя Колегії Павла Балагана в Києві».

Значний внесок у розвиток науки й культури зробили вихованці колегії — літературознавець Н. Котляревський, філолог, сходознавець, славіст і письменник А. Кримський, поети-«неокласики» П. Филипович і М. Драй-Хмара, історик-медієвіст Д. Петрушевський, ботанік В. Липський (у 1922—1928 рр. президент АН України), юристи В. Брабар, І. Малиновський, М. Максимсйко, мовознавці М. Калиновім і Б. Ларін, літературознавці С. Савченко і Б. Навроцький, прозаїк Б. Лазаревський, композитор і педагог Б. Яновський, історики Є. Матросов і М. Жсвахов, психолог Б. Костюк, географ П. Тимошокта ін. У 1910 р. було створено «Товариство колишніх вихованців Колегії Павла Балагана», осередки якого діяли в Києві і Петербурзі.

У 1885—1886 рр. у бібліотеці Колегії працював І. Франко, а в її церкві у травні 1886 р. він брав шлюб з Ольгою Хоружинською. Бостем колегії бував М. Максимовій.

За наказом Наркомату освіти УРСР від 15 червня 1920 р. колегія припинила своє існування і була перетворена в трудову школу № 57. Пізніше тут містилася зразкова середня школа № 92 ім. І. Франка і міський будинок учителя, а у 1986 р. відкрився Національний музей літератури України.

Літ.: *Заволока М. Г.* Загальноосвітня школа України в кінці XIX — її початку XX ст. К., 1971; *Борисенко В. Й.* Боротьба демократичних сил за народну освіту на Україні в 60—90-х роках XIX ст. К., 1985; *Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X — поч. XX ст.).* К., 1991.

Г, Бандура

КОМАРОВ МИХАЙЛО (псевд. і крипт. — М. К, М. У, Мих., К, М. Комар, М. Неїжмак, М. Уманець та ін.; 23.01.1884, с. Дмигрівка, тепер Петропаллівського р-пу Дніпропетровської обл. — 19.08.1913, Одеса) — бібліограф, критик, фольклорист, лексикограф, перекладач, громадський діяч.

Народився в російській родині, що оселилася в Україні і сприйняла українську культуру. По закінченні юридичного факультету Харківського університету (1867) обіймав різні судові посади в Острозьку на Волищині, в Києві, Умані та Одесі. Водночас брав активну участь у культурно-громадському житті, трудився на літературній і науковій ниві. Був активним учасником Одеського бібліографічного товариства, заснованого 1911 р. при Новоросійському університеті. Перша праця — «Два варіанти південноросійської народної думи про Саву Чалого» (1865). Під впливом народницьких ідей 70-х років написав серію науково-популярних «книжечок для народу». Справою всього творчого життя М. Комарова було, по суті, перше в українській культурі заняття бібліографією. Його бібліографічні покажчики нової української літератури, творчої спадщини окремих письменників (Т. Шевченка, І. Котляревського, С. Рудаїського) об'єктивно засвідчували існування самобутньої літератури і сприяли дальшому її розвитку. Він склав і опублікував у журналі

«Киевская старина» «Бібліографічний покажчик матеріалів для вивчення життя і творів Т. Г. Шевченка» (1886, № 3—4) та «Доповнення до бібліографічного покажчика...» (1887, № 5). В доповненому вигляді ця праця вийшла (Одеса, 1903) окремим виданням, заклавши основи наукової шевченківської бібліографії.

Діяльність бібліографа різнобічна. Він упорядкував довідники «Бібліографічний покажчик музичної і літературної діяльності М. В. Лисенка, 1868—1903» (1904); «Українська драматургія 1815—1906» (1906). Праці М. Комарова сприяли розвиткові літературних і мистецькознавчих бібліографій. Він розшукував і публікував з власними коментарями невідомі твори П. Гулака-Артемівського, Є. Гребінки, В. Забіли, М. Мови-Лиманського, О. Стороженька, С. Руанського, К. Думитрашка, П. Куліша, І. Карпенка-Карого, О. Кольцова.

Особливо значний внесок М. Комарова як публікатора та одного з перших інтерпретаторів творчого доробку С. Руданського. Майже сто творів поета опублікував він (1892—1904) у журналах «Правда» і «Зоря». На підставі цих публікацій і текстів ще не друківаних творів М. Комаров здійснив власним коштом окреме видання творів Степана Руданського (т. 1 — Львів, 1895) з бібліографією друківаних творів поета і власною передмовою. Це видання відіграло значну роль у популяризації творчості письменника та виявленні інтересу до пошуків його творчої спадщини.

Тривалий час М. Комаров брав діяльну участь у літературному процесі. Його рецензії та історико-літературні статті у 80—90-х роках виходили в газеті «Діло», журналах «Киевская старина», «Правда», «Літературно-науковий вістник» та редактованому ним двотижневнику «По морю і по суше». Найчастіше друкувався в «Зорі» у рубриках «Літературна критика і хроніка», «Критичні замітки», «Спомини, життєписи і матеріали життєписні», особливо тоді, коли редактором журналу став В. Лукич.

Найвищим критерієм оцінки суспільної ваги та ефективності літературної праці, як і найбільшим авторитетом для українських письменників, вважав Т. Шевченка, що «свій талант великий повернув на добро людське, що все життя своє прихилив до волі народної». М. Комаров

влаштував своєрідні літературні читання з нагоди Шевченкових роковин із виголошенням власних «Оглядів літературної і просвітної праці за попередній рік». Уривки з «Оглядів» друкувалися в «Зорі» та інших періодичних виданнях. Об'єктом популяризації М. Комарова була творчість П. Гулака-Артемівського, В. Забіли, І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, В. Самійленка, Б. Грінченка, М. Чернявського, Лесі Українки та ін. Особливо високо цінував художні твори І. Франка, які «дужою думкою і талановитістю відзначаються».

М. Комаров — автор кількох оглядів українського друку (1885, 1889, 1890). Виступав з питань розвитку вітчизняного мистецтва, зокрема театру, часто інформував читачів «Зорі» про нові твори М. Кропивницького, М. Старицького, І. Карпенка-Карого, нові досягнення української сцени. Цінність театральних рецензій М. Комарова зумовлена ґрунтовним знанням драматургії і відчуттям законів сценічного мистецтва.

Значний внесок ученого у фольклористику. За допомогою збирачів-аматорів уклав «Нову збірку народних малоруських приказок, прислів'їв, помовок, загадок, замовлянь і шептань» (1890); опублікував фольклорні твори: «Оповідання про Богдана Хмельницького», «Оповідання про Антона Головатого та про початок Чорноморського козацького війська» (обидва — 1901). Дуже популярним був упорядкований ученим альманах «Вінок Т. Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів» (Одеса, 1912). Піднесенню авторитету українського слова, збагаченню мови читачів служив складений ним за допомогою М. Старицького та Олени Пчілки чотиритомний «Словарь російсько-український» (1893—1898). Авторський колектив виступає тут під псевдонімами: М. Комаров — М. Уманець, інші під загальником — А. Спілка.

М. Комаров знав і як перекладач віршів М. Добролюбова, поезій у прозі І. Тургенева, повісті М. Гоголя «Тарас Бульба», роману М. Мордовця «Професор Ратмиров», творів Л. Толстого та В. Короленка. 1911 р. вчений завершив роботу над «Матеріалами для біобібліографічного словника українських авторів» та «Бібліографічним покажчиком українського дру-

ку» (не опубліковано, рукописи, очевидно, загинули під час Другої світової війни).

Літ.: *Музичка А. В.*, М. Комарог як кригак і літературознавець // Літ. архів. 1930. Кн. 3—6; *Гуменюк М. П.*, М. Ф. Комаров // *Гуменюк М. П.* Українські бібліографи XIX — початку XX століття: Нариси про життя та діяльність. Х., 1969; *Корнвічик І. І.* Історія української бібліографії Дожовтневий період. Х., 1971; *Кримський А. Ю.* Михайло Комаров // *Кримський А. Ю.* Твори: У 5 т. К., 1972. Т. 2; *Булахов М. І.* Восточнославянские языковеды. Биобиблиографический словарь. Минск, 1978. Т. 3; *Грицюта М. С.* Михайло Комаров // Історія української літературної критики. К., 1988.

М. Грицюта

КОНИСЬКИЙ ГРИГОРІЙ (чернече ім'я Георгій; 20.11.1717, м. Ніжин — 13.02.1795, м. Могильов, Білорусь) — письменник, педагог, церковний і громадсько-культурний діяч.

В 11 років Григорій став студентом Києво-Могиллянської академії й завершив повний курс навчання 1743 р. Учителями Григорія Кенійського були Сильвестр Кулябка, Симон Тодорський та ін. За особливі успіхи в навчанні Григорія залишають в Академії. 1744 р. він приймає чернецтво й наступного року читає курс поетики «Правила поетичного мистецтва...», до якого слідом за Гедеоном Сломинським включає розділ про українське віршування. На завершення курсу поетики Георгій Кониський, згідно з правилами Києво-Могиллянської академії, пише драму-мораліте, тобто повчальну драму «Воскресеніє мертвих» (1746—1747). В основу твору покладено притчу про багатія й злидаря Лазаря. Оригінальність «Воскресенія мертвих» полягає в тому, що драматург дає героям не біблійні чи українські імена, а іноземні: чесний простий трудівник має ім'я Гіпомен, а багатія названо Діоктитом. Цей прийом дав змогу Георгію Кенійському з більшою мірою узагальнення, правдивіше відтворити несправедливість, яка панує на землі. Описуючи події, які нібито відбулися в чужих краях, драматург говорить про те, що діється в Україні: йдеться про насильницьке вилучення козацькою старшиною земель у малозаможних козаків. У драмі Георгія Кониського діють алегоричні персонажі, в неї введено канти, які коментують те, що відбувається на сцені. Між діями розігру-

ються інтерлюдії з життя простого народ) зміст яких перегукується зі змістом драми:

У 1747—1749 рр. Георгій Кониський читав в Академії курси філософії, на яко позначився вплив новочасних європейських філософських учень гуманістичного спрямування. У 1751—1755 рр. буї ректором Києво-Могиллянської академії 1755 р. став білоруським єпископом і переїхав до Могильова. Проповідницькі діяльність Георгія Кониського в цей період спрямована проти католицького засилля і Білорусі. Був ініціатором відкриття Могильовської духовної семінарії. 1783 р. стаг членом Синоду.

Перу Георгія Кониського належать також поезії (написи на іконах, переклади псалмів, епітафії, серед яких є й авто-епітафія), промови, проповіді, слова й листи морально-релігійного змісту. Він не обминав і проблем, пов'язаних із життям простого народу, захищав національні її релігійні права українців і білорусів, засуджував суспільні вали

Літ.: *Собранне сочиненлія Георгія Конисекого, архієпнекопа белорусекого.* СПб. 1835. Ч. 1—2; *Резанов В. І.* Драма українська 1. Старовинний театр український. К., 1929 Вий. 6; *Кашуба М. В.* Георгій Конисский. М., 1979; *Українська література XVIII ст.* К., 1983.

М. Судима

КОНИСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР (псевд. — Олександр Переходовець, Верниволя. Галайда, Горовенко, Журавель та ін.: 18.08.1836, х. Переходівка, тепер с. Ніжинського р-ну Чернігівської обл. — 12.12.1900, Київ) — письменник, педагог, журналіст, громадський діяч.

Навчався у Чернігівській гімназії, Ніжинському ліцеї. Брав участь у Кримській війні (1854). Член полтавської та київської громад, активний організатор недільних і вечірніх шкіл для народу, автор підручників «Українські прописи» (1862), «Арифметика, або Діотниця» (1863), «Перша грамати́ка, або Читання» (1883). 1863 р. царизм за підозрою в належності до антиурядової політичної організації без суду заарештував і вислав його до Вологди, потім до Тотьми. З 1866 р. жив у Єлисаветграді, Катеринославі, Бобринці, де подружився з Марком Кропивницьким, з 1872 р. — у Києві, мав адвокатську практику. О. Кониський — палкий оборонець української культури,

відстоював вивчення української мови в школах, ліквідацію Валуєвського (1863) та Енського (1876) указів про заборону української мови. За це «москвофільське» «Слово» (1885, № 65), російські шовіністичні кола («Киевлянин», 1885, № 28) і московські панслависти звинуватили письменника в українському сепаратизмі, і його було 9 липня 1885 р. заарештовано й ув'язнено на 16 місяців. О. Кониський — один із ініціаторів єднання і спільної праці східноукраїнських і західноукраїнських культурно-освітніх організацій, налагодження видавничої справи, брав участь у заснуванні журналів «Зоря», «Правда», Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, видав альманах «Луна» (Київ, 1881).

Літературну діяльність О. Кониський розпочав 1858 р. на сторінках «Черниговских губернских ведомостей», друкувався в «Черниговском листке», «Основи», а згодом у галицьких виданнях «Слово», «Галичанин», «Мета», «Правда», «Діло», «Світ», «Зоря», «Літературно-науковий вістник» та ін. У періодичних виданнях уміщував літературно-критичні статті, театральні рецензії, етнографічні матеріали, популярні нариси з історії України. Перший вірш «Сирота» опублікував у журналі «Основа» (1861). Як поет починав під впливом Т. Шевченка. Тематика збірок «Порвані струни» (1886), «Вибір з поем» (1901) широка: поет і народ, поезія як духовне самоусвідомлення народу, його життєвих прагнень, прославлення України, тяжке національне й соціальне становище трудівника, свобода і неволя, освіта й наука, засудження фарисейства панів і підпанків, вади буржуазного суспільства та ін. У програмному вірші «Моє бажання» (1862) свій ідеал він убачав не в давньому козацтві, а в боротьбі за незалежну Україну. Поезія «На Тарасовій могилі» (1876) сповнена закликів здобувати «хліб і волю», засівати громадську ниву знаннями та освітою. Ця ідея проймає поезії «Старий», «Удосвіта», «Сиротина».

З великою симпатією О. Кониський змалював образи селянина, хлібороба («Ратай», 1886), показав трагічні картини народного зубожіння («Утоплений», «Каліка», «Сирота», «До Миколи Лисенка»). Ряд творів спрямовані проти панів, псевдопатріотів, які, прикриваючися гучними фразами, нічого не роблять для народу

(«Ти любиш, сидячи в хаті», «Філантропія», «Панам жгелібералам»). Домінуючим настроєм лірики О. Кониського були смуток і зажура. Цими мотивами пройняті автобіографічні вірші на тему тюрми, каторги, заслання («Мої кучері опали», «Каторжний», «Я не боюся тюрми і ката», «До моєї матері») Широ й задушевно ліричний герой розкриває світ своєї туги, зойк і розпач душі (цикл «Скорбні пісні», 1876—1884; «Сподівання», «Коли б!», «Молитись хочу — слів немає»).

Інтимна лірика поета розповідає про нещасливе й нерозділене кохання, вона перейнята журбою, має тонкі, пастельні барви, мелодійність («В ясну ніч у садок», «Очі», «Тобі сусідоньки сказали», «До дівчини», «Зрада»). Такими ж ніжними фарбами змалював картини природи у віршах «Зима», «У селі», «Одна одинока березка стоїть». Поезії «Молитва», «На смерть Тараса Шевченка» (1862) стали народними піснями. В поемі «Острожники» (1867) виведено образ борця, народного захисника, який вірить у пробудження своєї «сплячої» країни. Ряд сюжетів і мотивів є рецепцією Біблії: «Ієффаєва дочка» (1862), «Цар Саул» (1862), «Проповідь на горі» (1886).

Найповніше таланти О. Кониського розквітнув у белетристичних творах, якими він розширив проблематику, жанрові рамки української прози. В оповіданнях і повістях з «народного життя» характери детерміновані, конфлікти гостро соціальні. Ці твори багаті на типові узагальнення й позначаються умінням зображувати динаміку характерів. О. Кониський визнавав селянство не за об'єкт жалю, опіки, а за самостійну силу, що, долаючи лихі обставини, пробуджується до нового життя, проймається ідеями «громадництва», відсічі злу («Братії Чепіги»). Ранні оповідання написані під впливом соціальної прози Марка Вовчка, де розкрито антилюдяність кріпосницької системи. Антикріпосницький пафос проймає оповідання «Панська воля», «Дмитро Книш (Протестант)», «Хвора душа». Автор поетизував народні характери, їхню морально-етичну перевагу над представниками панівної верстви, виводив образи селян-протестантів («Козарський ланок (Спокуслива нива», 1899). Показав важку долю жінки-трудівниці («Наймичка», «Хоча б була по-статі дожала!», «За плаху»). В типових по-

статях охопив усі суспільні верстви тогочасності.

Найповніше ідеали О. Кописького втілились у творах із життя інтелігенції. Повість-хроніка «Семен Жук і його родичі» (1875), роман-хроніка «Грішники» (1895), оповідання «Антін Калина» (1891), «Непримиренна» (1892), «Сестра-жалібниця» (1892) пройняті народнопросвітельськими ідеями. Передову й гуманну позицію обстоював у вирішенні національного питання, історичної долі України. У повісті «Юрій Горovenко. Хроніка з смутного часу» (1885) створено цікаві образи колишнього кирило-мефодіївця Пучки і представника нового покоління Юрія Горovenка, які самовіддано служать народові й ненавидять російський деспотизм. Ці твори І. Франко назвав «ідеологічними».

Заслугою О. Кописького було написання біографії Т. Шевченка «Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя» (1898—1901, т. 1—2), яку високо оцінив І. Франко. Виступав також з літературно-кріпичними працями. Переклав українською мовою «Щоденник», повісті «Варнак», «Художник», «Наймичка», «Безщасний» Т. Шевченка, частину поеми «Войнаровський» К. Рилеева, новели «Великий», «Останнє кохання», «Ані на ступінь» Е. Ожешко, вірші А. Мюссе, Дж. Байрона, Ф. Фрсіліграта та ін. Склав «Російсько-український словник» (виданий 1918 р.).

Літ.: Сиваченко М. Олександр Кониський і його проза // *Кониський О.* Вибр. твори. К., 1986; Хропко П. О. Кониський і його спадщина // *Рад. літературознавство.* 1986. № 8.

М. Ткачук

КОПИСТЕНСЬКИЙ ЗАХАРІЯ (бл. 1585 (за Б. Струмінським), Перемишль, тепер Польща — 21.03.1627, Київ) — письменник-полеміст, громадсько-культурний і церковний діяч.

Народився в сім'ї православного священника, навчався у Львівській братській школі. У 1612—1614 рр. — архімандрит Києво-Печерської лаври. На цій посаді виступав за зміцнення автономії Лаври, створив «шпиталь для малоімущих», розвинув книгодрукування. Був редактором і перекладачем низки лаврських видань, зокрема автором теологічної морально-дидактичної передмови до «Часослова»

(1616), а також «Бесіди св. Іоана Золотоустого на 14 послань св. Апостола Павла» (1623), що складається з двох частин: 1) церковно-богословської; 2) історико-філософської, у якій автор прагне збагнути загадку безсмертя людського духу. Ймовірно, 3. Копістенський — автор антипротестантської «Книги про віру», виданої під псевдонімом Азарії (1619, 1620—1621). Йому належать і «Казанне на чесном погребі... Єлисея Плете не цього» (1625) та «Олімпія, або казання на рокову пам'ять Єлисея Йлетенецького» (1625).

Основна літературна праця 3. Копістенського — полемічний трактат «Палінодія, або Книга оборони кафолічної святої апостольської східної церкви, і святих патріархів, і про греків, і про руських християн» (1619—1622), що є відповіддю на книгу уніатського архімандрита Льва Кревзи «Оборона церковної єдності» (Вільно, 1617, польською мовою). Назва твору має кілька перекладів-тлумачень, зокрема «Пісня у відповідь ворогові». Автор виступає на захист православної віри як єдино можливого способу обстоювання національної окремішності в контексті національно-політичних проблем кінця XVI ст., доводить рівність усіх єпископів грецької і римської церкви. Водночас 3. Копістенський постає істориком церкви з глибокою й виваженою науковою богословською думкою. Автор — патріот свого «славного й благословенного народу, россох», він захоплено пише про запорозьке військо, що бореться проти турецько-татарських нападів, виступає за єдність слов'янських народів. Високо оцінює патріотичну, громадсько-культурну діяльність Костянтина Острозького. «Палінодія...» написана на основі численних історичних, літературних і фольклорних джерел, мова образна та афористична.

Літ.: Голубев С. Киевский митрополит П. Могила и его сподвижники. К., 1883; Завитневич В. Палинодия Захарии Копистенского и ее место в истории западно-русской полемики XVI—XVII вв. Варшава, 1883; Сушко О. Причинки до стійкості над текстом Палінодії // ЗНТШ, 1903. Т. 54.

Г. Усатенко

КОРЕНИЦЬКИЙ ПОРФИРІЙ (бл. 1815, на Харківщині — 1854, Харків) — письменник.

Народився в сім'ї священика, навчався у Харківській духовній семінарії (виключений 1841 р.). Служив у сільських церквах та в Харкові.

Належав до гуртка українських письменників у Харкові кінця 30-х — початку 40-х років XIX ст. (О. Корсун, М. Петренко, С. та П. Писаревські). Навчаючись у семінарії, написав сатиричну поему «Куряж», де висміяв неробство й пияцтво ченців Курязького монастиря (не збереглася). Опублікував побутописну поему «Вечерниці» в альманасі «Сніп» (Х., 1841) і байку «Панько та верства» в альманасі «Ластівка» (СПб., 1841). Написані в 40-х роках віршована казка «Дяк і Гуси» і вірш «Нехай» надруковані посмертно. Згадувані сучасниками інші українські вірші та повість «Антипка», а також повісті російської мовою «Говорун без язика», «Гудок» нині не відомі.

Українські поезії П. Кореницького написані в бурлескному стилі. Добре знання народної мови та колоритне відтворення сільських звичаїв поєднується в них з епігонським наслідуванням «Гнеїди» І. Котляревського.

Літ.: *Грабовський П.* Дещо про Порфира Кореницького // *Зоря.* 1894. № 6; *Науменко В.* Порфирий Кореницкий — забггшй малоросійський писатель // *Київ.* старина. 1899. № 10; *Багалей Д.* Матеріали для біографії южкорусских научно-літературних деятелей XIX в. (Письма к Г. П. Данилевскому). К., 1903; *Возняк М.* До характеристики харківського гуртка українських письменників // *ЗНТШ.* 1910. Т. 93. Кн. 1; *Вербицька Є. Г.* З розшуків про життя Порфирия Кореницького // *Укр. літературознавство.* К., 1966. Вил. 2.

М. Павлюк

КОРСУН ОЛЕКСАНДР (псевд. — Антипенко; 08.06.1818, с. Богданівська Антипівка, тепер Ростовської обл., Росія — 06.11.1891, там само) — поет-романтик, видавець, перекладач, мемуарист.

Походив із поміщицької родини. Початкову освіту здобув удома. Закінчив юридичний відділ Харківського університету (1842). Належав до студентської громади на чолі з М. Костомаровим. У 1847—1860 рр. — столоначальник у Харкові та чиновник для особливих доручень при дербентському військовому губернаторі. 1841 р. видав альманах «Сніп», де вмістив власні вірші та переклади з чеської (Ф. Чела-

ковський) і польської (А. Міцкевич) мов, «Українські повір'я», добірку романтичних писань інших авторів. Один із перших українських слов'янофілів, хоча «і не вмів ясно висловити програми національних і просвітніх змагань українців» (О. Коваленко). Друкувався в журналах «Северній вестник», «Русский архив». 1842 і 1845 р. журнал «Маяк» надрукував низку його віршів — «Могила» (з мотивом запорозької вольниці), «Мана», «Перська пісня», «Козак та гулянка», «Рідна сторона», «До Шевченка» та ін.

Поезія О. Корсуна елегійна за тональністю. Так, у плані минулості козацької слави, в дусі романтичного візіонерства змальовується в «Мані» Полтавська битва. Тут у констатації того, що козаки відцуралися Мазепи і вступилися за Петра, присутня вірнопідданська тенденція, вчинок гетьмана потрактовано як зраду. Лірику О. Корсуна проймає смуток за давниною («Старі пісні», «Дорошенко»); їй притаманні атмосфера таємничості («Рожа і дівчина»), поетизація сумовитого почуття («Кохання»), емоційна та естетична трансформація історичних і фольклорних джерел. Романтичними є образи (скажімо, козака — шукача долі чи поета, який у творчому натхненні високо піднімається над буденністю («Блискавка»)).

Кореспондент і популяризатор Т. Шевченка (Скажи, брате, кобзареві...)» (1845) підніс старого й сліпого співця до персоніфікованого втілення героїчної пам'яті українства (послання це цікаве як одне з першгх, що «ремнісценціоє» Шевченка). Поетична символіка узагальнюючого образу України в поезії «Коханка» (1839) відтворює батьківщину в уявленні героя-козака як кохану дівчину з Антипівки в зеленій плахті та юпці, з золотою косою з жита-пшениці, підперезаною річкою Бірючою. Переспівував О. Корсун російських і чеських поетів. Його віршовані «Українські повір'я» частково олітературюють народні, а частково їх пародіюють у бурлескному ключі.

Вийшовши у відставку, письменник жив у своєму маєтку, збирав фольклорно-етнографічні матеріали. Літературну працю на той час уже припинив. А згодом переклав російською «Переяславську ніч» М. Костомарова (1886). Незадовго до

смерті написав спогади «Микола Іванович Костомаров».

Літ.: *Возняк М.* До характеристики харківського гуртка українських письменників // ЗНТШ. 1910. Т. 93. Кн. 1; *Уманець М.* Олександр Корсук // Зоря. 1892. № 1; *Хропко П. П.* Інші поети романтичної школи // Історія української літератури (перші десятиріччя XIX ст.). К., 1992.

В. Погребенник

КОСОВ СИЛЬВЕСТР (р. нар. невід., маєток Жировиці у Вітебському воеводстві, Білорусь — 13.04.1657, Київ) — український церковний діяч, філософ, педагог і письменник.

Виходець із білоруської православної шляхти. Закінчив Віденську братську школу, навчався в Люблінській єзуїтській колегії й Замойській академії. Педагогічну діяльність розпочав у Віденській та Львівській православних школах. Влітку 1631 р. Сильвестра Косова разом з Ісаєю Трохимовичем запрошено П. Могилою вчителювати до Києва. Того ж року став префектом лаврської школи, через рік — префектом Києво-Могилянської колегії, де викладав філософію, і 634 р. висвячений на могилівського і мстиславського єпископа. 25 лютого 1647 р. вибраний і затверджений польським королем Владиславом IV Київським митрополитом на місце покійного П. Могили. Мав напружені стосунки з Б. Хмельницьким, бо гетьман обмежував владу митрополита, втручався в церковні справи. До національно-визвольної війни 1648—1654 рр. поставився загалом прихильно, хоча 1651 р. вітав у Києві війська Януша Радзивілла. Був проти союзу України з Росією 1654 р., безспідставно побоюючись за подальшу долю Української православної церкви.

С. Косов залишив помітний слід в історії української й білоруської літератур. Основні його книги — «Ежеже\$15» Іо ієкі сіапіс крптоу о шоїасп. кііо\гекісп у \УПІС-кісп» (К., 1635) і «Раіегісоп, або Хутоіу к. оусоу рієстагекісп» (К., 1635). Твори мали полемічне призначення. В «Екзегезісі» подано звіт про київські й вінницькі православні школи, обгрунтовано необхідність навчання в них польської і латинської мов: «Вчися, кажуть, по-грецькому, а не по-латинському. Добра рада, але більше для [ренії, ніж для Польщі, де найбільше латинська мова в уживанні]. Виданням «Па-

терикону» (оригінального польськомовного перелицювання «Києво-Печерського патерика») С. Косов захищав найбільшу православну київську святиню — Києво-Печерську лавру — від посягань католиків і протестантів, які не визнавали чудес і подвигів печерських угодників, Особливо цікавими є екскурси в історію, розповіді про хрещення України-Русі, перших руських митрополитів — Михайла, Іларіона, Єфрема, Климента. Твір мав велику популярність, про що свідчать кілька його рукописних перекладів українською простою мовою в XVII—XVIII ст. (один із них повний, зберігався в Ніловій Столбенській пустині). Письменникові належала, очевидно, ідея слов'яно-українського видання «Києво-Печерського патерика», що було здійснено вже після його смерті (1658).

С. Косов був також автором повчання «Дидаскаліа, альбо наука, которая ся первыи из уст священником подавала о седми сакраментях, албо .ли тайнах» (двічі видане в Кутейні, 1637 і 1653 рр.), віршів, листів (зокрема, до царя Олексія Михайловича), грамот, універсалів. 1658 р. в друкарні Києво-Печерської лаври вийшов анонімний панегірик С. Косову.

Літ.: *Голубев С. Т.* Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования). К., 1883. Т. 1; *Возняк М. С.* Історія української літератури: У 3 т. Л., 1921. Т. 2; *Перетц В. П.* Києво-Печерський Патерик в польском и украинском переводе // Славянская филология. М., 1958. Выш. 3; Історія української літератури: У 8 т. К., 1967. Т. 1; Історія української літератури: У 2 т. К., 1987. Т. 1; *Грицай М. С., Микитась К. Л., Шолом Ф. Я.* Давня українська література. 2-ге вид. К., 1989; *Шевчук В. О.* Ці славні київські школи // *Шевчук В. О.* Дорога в тисячу років. К., 1990; *Ісиченко Ю. А.* Києво-Печерський патерик у літературному процесі кінця XVI — початку XVIII ст. на Україні. К., 1990; *Плохій С. М.* До історії формування політичного секуляризму на Україні (Богдан Хмельницький і Сильвестр Косов) // Секуляризація духовного життя на Україні в епоху гуманізму і Реформації. К., 1991; Українська поезія. Середина XVII ст. К., 1992.

С. Лучканин

КОСТОМАРОВ МИКОЛА (псевд. — Ієремія Галка, Іван Богучаров; 16.05.1817, с. Юрасовка, тепер Воронежської обл., Росія — 18.04.1885, Петербург) — історик, письменник, літературознавець і критик, публіцист, філософ, етнограф, фольклорист,

видавець, редактор, політичний і громадський діяч.

М. Костомаров — засновник Кирило-Мефодіївського братства, автор його програмних документів («Книги буття українського народу»), прокламацій і відозв до українського, польського і російського народів, прихильник демократичного рес-ігубліканського правління, захисник і провідник ідеї незалежної української держави. Народився в сім'ї російського офіцера та українки-кріпачки. По закінченні Воронежської гімназії вступив до Харківського університету (1833). У грудні 1837 р. склав іспит на ступінь кандидата й записався до драгунського полку. Захопившись в Острозі архівами, полишив службу. Повернувшись до Харкова, цілком віддався науці її літературі. Ще студентом писав вірші російською мовою. Зблизившись із українською інтелігенцією Харкова, активно співпрацював із видавцями О. Корсуном та І. Бецьким, увійшов до гуртка харківських поетів-романтиків, познайомився з Г. Квіткою-Основ'яненком, А. Метлинським, В. Петренком, О. Шпигоцьким та ін. Наполегливо вивчав іноземні мови; тоді ж пробудився інтерес до української пісні, думи. Почав писати твори українською мовою (драми «Косинський», «Мазепа», «Мучениця Февронія»), переклав драму Шекспіра «Річард III». На жаль, ці твори до нас не дійшли. Виступив із драмою «Сава Чалий» (1838), «Українськими баладами» (1839), збіркою віршів «Вітка» (1840), трагедією «Переяславська ніч» (1841). Тоді ж написана повість «Сорок літ», в журналі «Молодик» з'явилися переклади з «Краледворського рукопису», історичні дослідження про С. Наливайка, князів Острозьких, про перші війни козаків із поляками.

1841 р. М. Костомаров подав до захисту дисертацію «О причинах и характере уни в Западной Восени». Надрукована й схвалена, напередодні захисту вона була заборонена й спалена як «крамольна». Дисертант, як зазначили опоненти, багато уваги «приділяє народним масам», висловлюється «не в російському дусі», паплюжить «мудру політику наших государів».

1844 р. учений-українознавець подав другу дисертацію «Об историческом значении русской (украинской. — Ф. К.) народной поэзии». Після успішного захисту працював викладачем Рівненської гімназії,

з 1845 р. — у Першій гімназії та Інституті інляхстних дівчат. 1846 р. обраний ад'юнктом-професором кафедри російської історії Київського університету. Весною 1847 р. заарештований у справі Кирило-Мефодіївського братства. Відсидівши рік у Петропавлівській фортеці, був висланий до Саратова на 10 років. На заслання завершив монографії «Богдан Хмельницький» (1857) і «Бунт Стеньки Разина» (1858). Амністований 1856 р. З 1858 р. постійно проживав у Петербурзі. Тут обраний професором університету. Мав величезний успіх серед студентів і молоді. Як неблагонадійний, противник монархізму, «сепаратист», 1862 р. змушений піти у відставку. Йому заборонено повертатися в Україну. Відтоді постійно вів наукову роботу; як член Археографічної комісії опублікував багатомне видання «Актів Южной и Западной России», три випуски «Памятпиков старинной русской литературы». Створив більш як 200 праць з історії України та Росії.

М. Костомаров був одним із найближчих друзів, побратимів Т. Шевченка, з яким познайомився весною 1846 р. в Києві. Після заслання знову зійшовся з ним у Петербурзі (1859). Залишив спогади про Т. Шевченка, кілька статей про його творчість, був видавцем і популяризатором творів поета, рецензентом «Кобзаря» (1860). М. Костомаров — один із організаторів і видавців журналу «Основа», засновник недільних шкіл; з його ініціативи і за підтримки були надруковані підручники для недільних шкіл, у тому числі й «Буквар» Шевченка. Збирав кошти й видавав популярні книжки та художні твори для шкіл. Передав гроші в Російську Академію наук на премію за створення словника української мови (її одержав Б. Грінченко).

Головна проблематика художніх творів харківського періоду — український народ, героїчні сторінки його боротьби за волю. М. Костомаров прагнув розширити художні можливості українського слова, перекладаючи з чеської, польської, сербської, грецької, англійської літератур. Як поет культивував жанри елегії, ліричної пісні, історичної балади, філософської лірики, медитації. Запровадив неримований ямб, звертався до гекзаметра. Утворах поєднував героїко-романтичний пафос із елегійно-ліричними відступами.

Поезія М. Костомарова становить своєрідну філософсько-етичну цілісність,

де бувальщина, міф, легенда, переказ, фольклорне чи історичне джерело підпорядковується романтичному осмисленню. Так, у циклі «Українські балади» проявилися національний дух і характер. Як і в інших творах збірки «Вітка», в баладах виступає романтичний герой — носій добра, чесності, справедливості, критично мислячий волелюбєць, який протистоїть тому суспільству, де панує рабство, гніт, соціальне й національне поневолення. Сучасне де задовольняло автора, і він протиставив йому героїчні епохи, опоетизував оборонців України Максима Кривоноса (балада «Максим Перебийніс»), Харкевича й Радана («Щира правда»), а також величні історичні постаті — Хмельницького, котрий «бездолюну» Вкраїну визволяє», Мазепу, ідо волю задля України «поквапивсь добувати», Павла Полуботка, який «не злякався, перед царем як гетьман різво став» («Дід-пасічник»), борців проти тиранії Тимолеона («Еллада»), мужнього Прометя («Давнина»).

Більшість поетичних творів М. Костомарова має лейтмотив «правди й волі», наснажені громадянським пафосом, у них відчутна оптимістична віра в майбутнє українського народу, який ще спить, але прокинеться, як «прокинуться всі народи», «розірвуть кайдани неволі й неслави» («Спить Вкраїна...», «Діти слави...»), приїде час розплати тиранові, який одержить «за злочинства — в пеклі муки, на землі — прокляття» («На добраніч»). Фольклор для письменника — джерело і стилетворчий засіб. Тут і зіткнення сильних характерів («Пан Шульпіка», «Співєць Мшуса»), і народнопоетичні трагедійні сцени («Щира правда», «Отруї»), і фантастичні перетворення («Явір, тополя й береза», «Наталя», «Ластівка»).

Художні твори М. Костомарова сповнені соціально-політичних і національно-визвольних мотивів, тому офіційна радянська наука відносила їх до реакційного романтизму як буцімто ворожі народів. Знецінювала вона й драматичні твори М. Костомарова, насамперед драму «Сава Чалий» (1838) і трагедію «Переяславська ніч» (1841), як нібито маловартісні, такі, що фальсифікують історичні події. Насправді ці історичні драми — визначне явище в українській літературі початку XIX ст. Це яскраві зразки драматичних ідей, високих

пристрастей (воші стоять нарівні з драмами Лесі Українки, В. Видниченка, М. Куліша). Внутрішній трагізм особи часто розкривався у них через витончено розроблений діалог, що вимагав особливого інтонаційного відтворення на сцені, передавав приховані емоції персонажів, розкривав їхній психологічний стан. Такого роду діалог — нозація в українській драматургічній літературі.

Історичні драми М. Костомарова художньо осмислюють історію під кутом релігійного світобачення («Переяславська ніч»), перенесення минулого з проєкцією на сучасне й майбутнє. Поєднуючи в цих творах фольклорні, біблійні та історичні мотиви, образи, автор не лише відкривав етичну цінність українських народних звичаїв, обрядів, високу духовність українського народу, а й прагнув вивести українську літературу за межі провінційності, побутовізму. ввести її в коло світових літератур.

У Петропавлівській фортеці М. Костомаров написав драму «Кремудий Корд» (1849), в основу якої поклав події часів Римської імперії з алюзіями в російську дійсність. Вустами мужнього, чесного історика Кремудія автор засуджував тиранію, беззаконня, урядовий терор, холопське плазування перед деспотами. Надрукована 1862 р. п'єса мала великий розголос, проте не була постаатена в Росії, зате йшла з великим успіхом у Болгарії завдяки перекладові Х. Ботева.

У п'єсі «Загадка» (1862) використано світовий сюжет про мудру дівчину. В трагедії «Злиньні Тавридь» (1884) на матеріалі подій із життя діаспорних еллінів I ст. до н. с. М. Костомаров підніс ідею єдності нації в боротьбі проти поневолювачів. Відомий також уривок драми «Украинские сценъ из 1649 г.», в якій виступають історичні особи Богдан Хмельницький, І. Виговський, Юрій Немирич, Адам Кисіль та ін. Ці особи не могли виступати одночасно, та автор зводить їх, аби висловити їхнє ставлення до історичної долі України.

Після смерті письменника опубліковані «Рассказы И. Богучарова» (1886). У прозових історичних творах М. Костомарова широко зображено життя й побут українського народу різних епох — від часів козаччини до остаточного поневолення України Московщиною. У повісті

«Сьга» відтворено один із найрельєфніших образів в історичній белетристиці XIX ст. Осипа Нехоршева, борця за справедливість і людську гідність. У повісті «Холоп» (інша назва «Холуй») викрито кріпосницько-боярське свавілля часів Катерини II. У повісті «Кудеяр» обґрунтовується думка про те, що ніякі чужинці не захистять Україну, крім самих українців, відтворено свавілля часів Івана Грозного. На дійсних історичних фактах зловживання владою московськими воеводами в Україні основана історична повість «Черниговка» з доби Дорошенка, прикметна настановою на історичну автентичність і правдивість характерів. Морально-етичній проблематиці (насамперед неминучості покарання за вчинений злочин) присвячена повість «Сорок літ». Досить цікавим є забутий і досі обійдений увагою дослідників сатиричний твір М. Костомарова «Скотський бунт» (1875). Це своєрідний твір-памфлет, пророчий погляд письменника у майбутнє.

З 40-х років М. Костомаров постійно виступав як критик і оглядач літературного процесу в Україні. Його перу належать «Обзор сочинений, писаних на малороссийском языке» (1842), «Малорусская литература» (1871) та рецензії, присвячені Г. Сковороді, П. Кулішу, Марку Вовчкові, І. Нечуєві-Левицькому, М. Старицькому, С. Руданському, Панасу Мирному, Т. Шевченку.

М. Костомаров у статті «Обзор сочинений, писаних на малороссийском языке» проголосив, що українська мова не є наріччям російської, що вона самобутня, багата, з власними граматичними й лексичними ознаками, здатна розвиватися, в тому числі літературно. Впродовж усього життя учений послідовно боровся за її права, виступав проти царської заборони, шовіністичних цькувань і принижень.

На оборону українського слова спрямовані статті «Мысли южнорусса» (1862), «О преподавании на народном языке в Южной Руси» (1863), «Ответ «Московским ведомостям» (1863), «Украинский сепаратизм» (1864), «Малорусская литература» (1871), «Малорусское слово» (1881), «Задачи украинофильства» (1881) та ін.

В полі зору Костомарова-публіциста постійно перебували проблеми національно-культурного розвитку, які знайшли відображення в статтях «Ответ на выходки газеты (краковской) «Сгак» и журнала

«КЕУПЕ Сопietroгаіпе» (1861), «Правда полякам о Руси» (1861), «Правда Москвичам о Руси» (1861), «Иудеям» (1864), «Ответ г. Малороссу-Вольгацу» (1864), «Украинский сепаратизм» (1864), «Украинофильство» (1881) та ін. Особливе місце серед них посідає програмна стаття «Две русские народности», де автор показав відмінність українського національного характеру від російського.

Літ.: Антонович В. Б. Н. И. Костомаров как историк // Киев. старина. 1885. № 5; Драгоманов М. Микола Іванович Костомаров. Л., 1901; Грушевський М. С. Костомаров і новітня Україна // Україна. 1925. № 3; Грушевський М. С. 3 публіцистичних писань Костомарова. Х., 1928; Попов П. М. Костомаров як фольклорист і етнограф. К., 1968; Кислий Ф. Костомаров як літературний критик // Укр. мова і літ. у шк. 1971. № 9; Сміянська В. Л. Літературна творчість Миколи Костомарова // Костомаров М. І. Твори: У 2 т. К., 1990; Погребенник В. Ф. Микола Костомаров // Історія української літератури (перші десятиріччя XIX століття). К., 1992; Пінчук Ю. Д. Микола Іванович Костомаров. К., 1992; Історія української літературної критики. К., 1988; Кислий Ф. С. Творчість Тараса Шевченка в літературно-естетичній концепції Миколи Костомарова // Шевченкознавчі студії. К., 1994; Яценко М. Т. М. І. Костомаров — фольклорист і літературознавець // Костомаров М. І. Слов'янська філологія. К., 1994.

Ф. Кислий

КОТЛЯРЕВСЬКИЙ ІВАН (09.09.1769, Полтава — 10.11.1838, там само) — письменник, один із зачинателів нової української літератури, педагог-просвітитель, активний громадський діяч.

Народився в сім'ї канцеляриста магістрату. Навчався в Полтавській семінарії (1780—1789), служив у штаті так званої Новоросійської канцелярії, Полтавській дворянській опіці, а з 1793 р. вчелював у поміщицьких маєтках на Полтавщині. Саме в цей час розпочалася його праця над бурлескно-трагедійною переробкою епопеї Вергілія «Енеїда», яка тривала чверть віку. Літературна діяльність І. Котляревського поєднувалася з його військовою службою (1797—1808), завідуванням Полтавським будинком виховання бідних дворян (з 1810), участю в аматорському театральному рухові, з організацією полтавського професійного театру.

До останніх днів жив у Полтаві, там і помер. На смерть широко відгукнувся

Т. Шевченко. У 1898 р. українська громадськість широко відзначила 100-річчя з часу виходу «Енеїди». У 1903 р. в Полтаві споруджено пам'ятник поетові скульптора Л. Позена, у 1952 р. відкрито меморіальний музей, а в 1969 — відреставровано садибу письменника.

І. Котляревський не залишив якихось літературно-естетичних декларацій чи теоретичних трактатів, проте самі його художні твори («Енеїда», драма «Наталка Полтавка» та водевіль «Москаль-чарівник») свідчать, що письменник свідомо вийшов на шляхи творення українського національного мистецтва. Він прагнув оновити рідне письменство на демократичних естетичних засадах, піднести живе народне слово до того рівня, на якому воно перебувало в розвинених європейських культурах, обстоював правду життя в мистецтві. Трактуючи теми народу, характер художнього моделювання стосунків між простими людьми й привілейованими верхами та їхніми прислужниками, ідейне спрямування творів, ті тенденції, до яких він підводив читачів і глядачів, характеризують І. Котляревського як видатного просвітителя-демократа.

Він був добре ознайомлений з народною творчістю, знав учення Г. Сковороди, перебував під впливом декабристських ідей. В останні роки був у тісних стосунках з видатними культурними діячами — перекладачем «Іліади» російською мовою М. Гнедичем, істориком України Д. Бантишем-Каменським, філологом І. Срезневським, етнографом В. Пассеком.

Перші три частини «Енеїди» з'явилися у 1798 р., четверта — у 1809, а повністю твір вийшов друком 1842 р. Творчо продовжуючи бурлескно-трагедійну традицію XVIII ст., автор поеми наснажив її сміх новими ідейно-художніми функціями, що дає підстави вважати твір яскравим явищем бароко та просвітительського реалізму. Як поет нового часу І. Котляревський розумів потенційні можливості бурлеску в боротьбі з анахронічними стереотипами в житті, освіті й літературі, що надало можливість поемі відіграти важливу роль у становленні національного письменства.

Ідея демократизації літератури була однією з визначальних у просвітительській естетиці. І. Котляревський у цьому зв'язку не тільки щедро використовує скарби усної

поезії, а й у художньому моделюванні життя стає на народні морально-естетичні позиції. Тому гумористичне зображення троянців поєднується з показом їхньої мужності, побратимства, вірності громадянському обов'язку; а в змалюванні земних царів чи олімпійських небожителів поет вдається до іронії та сатири. Надзвичайний успіх поеми приніс насамперед ширий, оптимістичний сміх народу, який навіть під подвійним гнітом зберіг свої сили і віру в майбутнє.

І. Котляревський щедро наповнив відомий сюжет про Енея українським національним матеріалом. Свого часу було висловлено чимало суджень про використання ним досвіду того чи іншого автора в трансформації античної теми, зокрема про «залежність» української «Енеїди» від російської переробки першотвору. Однак не так істотно, звідки І. Котляревський міг перейняти сюжетну канву (вона ж відома була вже майже 2000 років), чияю схемою послуговувався у своїй творчості. Важливо те, що він відчув потребу рідною мовою розповісти про різних героїв, показати в їх образах своїх краян, змалювати різні сторони української дійсності, порушити серйозні суспільні, морально-етичні та естетичні проблеми. Тому й сприймається його «Енеїда» як цілком нове, самобутнє літературне явище, співзвучне новій історичній добі, адекватне кардинальним зрушенням у свідомості освічених верств рідного громадянства, пробудженню в них національної свідомості.

У творі І. Котляревського, як і в поемі Вергілія, подані картини мандрувань очолені Енеєм троянців, та ідейний зміст української «Енеїди» значно ширший і багатший за обрану сюжетну схему. В образах трагедійних героїв, царів і богів постало життя різних станів українського феодального суспільства (запорожців, осілої маєтністю української шляхти, представників російської імперської бюрократії тощо), поданих то в гумористичному, навіть сатиричному освітленні, то в нейтрально-побутовому плані. Широке полотно сюжету дало можливість поетові розповісти про побут, звичаї, заняття українців, піддати просвітительському осудові деякі болячки феодальної системи. Українізація зображеного стала однією з найістотніших особливостей поеми І. Котляревського, що й дало підстави П. Житецькому та М. Сум-

цову назвати її художньою енциклопедією українських старожитностей.

«Перелицьована» на український кшталт Вергілієва «Енеїда» стала мальовничим описом, звичайно, в специфічному бурлескному освітленні, «історичної» України (О. Єфименко), що вже в часи І. Котляревського стрімко відходила в минуле. Картини старосвітської України постають у багатьох місцях поеми. Такі описи є уривчастими, строкатими, різноманітними, вони здебільшого слабо пов'язані між собою, проте у своїй сукупності дають можливість побачити чи навіть відчутти той суспільно-побутовий, звичаєвий уклад, який характеризував життя українського народу. Характерно, що ці малюнки, штрихи, реалії минулого ов'язані серпанком смутку за тим, що відходило назавжди.

У поемі І. Котляревського античність химерно переплітається з сучасною авторів українською дійсністю. Поет, змальовуючи близьке йому життя українців, ввів у трагедію фізично й духовно здорових людей, що не могли миритися з новою кріпосницькою неволею, запровадженою сатрапами Катерини II. Дух козацької незалежності не тільки надає творчості волелюбного пафосу, а й забезпечує йому неповторну національну самобутність.

«Енеїда» є прикладом того, як можна справді творчо реалізувати вже відому тему. Задум І. Котляревського переосмислити античний оригінал був настільки новаторським, його художня реалізація — настільки неповторною, що поява твору стала для українського письменства епохальною подією. Жанр бурлескно-трагедійної поеми ніколи не був визначальним у літературному процесі. Та «Енеїда» І. Котляревського стала, можливо, єдиним у всесвітній літературі щасливим винятком, коли трагедійна переробка оригіналу піднялася до рівня справді класичного взірця, який за своєю культуріго-історичною значущістю, неперевершеними художніми якостями залишив далеко позаду всі попередні трагедії. Більше того, поема І. Котляревського започаткувала нову добу в історії української національної культури.

Перша друкована книжка, написана живою мовою, перша високохудожня поема, яка відбила різноманітні сторони національного життя, була покликана самою дійсністю, породжена довготри-

валою боротьбою українського народу за право вільно жити на своїй землі, багатовіковим поступом його духовної культури. За образною оцінкою І. Франка, «любов до свого рідного народу і його мови, що примусила Котляревського писати по-українськи, а публіку — читати його писання і любоватися ними, не з неба впала, ані через ніч виросла, але мусила бути витвором довгої і славної історії України».

Просвітительськими ідеями наснажена й «Пісня на новий 1805 год пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну» (1804), в якій визначальним є не оспівування вельможі, а морально-етичний осуд окремих соціальних болячок.

Подібно до «Енеїди», яка стоїть біля витоків нової поезії, «Наталка Полтавка» (1819) започаткувала становлення національної драматургії. Як перша п'єса з народного життя, вона відкрила новий етап у кількостірчній історії української драматургії і театру, стала потужним імпульсом у поступальному розвитку мистецтва. Цей твір був глибоко новаторським і за гостротою розвитку соціально-побутового й психологічного конфлікту, майстерністю використання уснопоетичних мотивів та образів, органічного поєднання ліричних і юмористичних тональностей. Прикметна відмінність «Наталки Полтавки» особливо помітна при її порівнянні з близькими за темою й жанром російськими комічними операми кінця XVIII ст.: підробкам під життя у М. Ніколева, М. Кудінова, М. Хераскова. І. Котляревський протиставив справжнє життя. Привертає увагу полемічна спрямованість української «опери» й проти антихудожніх писань типу «Козаків-віршувальників» О. Шаховського. «Наталка Полтавка» й сьогодні сприймається як твір досконалий і з погляду жанрово-композиційної майстерності: дія в ній розгортається природно, конфлікт загострюється поступово, дійові особи виявляють сутність своїх характерів у життєво достовірних колізіях.

«Москаль-чарівник» (1819) на відміну від водевілів, що культивувалися у французькій, російській, австрійській літературі, оснований на ситуаціях, взятих не з життя верхів, а з побуту селянства. Природність ситуацій, що розгортаються у водевілі І. Котляревського, стимули поведін-

ки дійових осіб підтверджуються численними народними гумористичними оповідками та анекдотами про «зальоти» писаря, попа чи дяка до сільських молодичь. І. Котляревський не просто пішов за фольклорними сюжетами: він їх дещо змінив, повніше окреслив ситуації, наповнив характерними побутовими подробицями, запровадив у п'єсу українські народні пісні й романси, поширені в чиновницько-міщанському середовищі. Викривальний пафос є однією з найістотніших ознак водевілю. Досвід І. Котляревського у висміюванні дрібних канцеляристів був підхоплений сучасниками й наступниками драматурга.

Наскрізь революційною у своїй глибоко перспективній і справді народній основі була роль І. Котляревського у розвитку нової української літературної мови. Він показав світові багатство й красу, гнучкість і барвистість, дзвінкість і мелодійність українського слова.

Літ: Білецький О. І. «Енеїда» І. П. Котляревського // *Білецький О. І. Письменник і епоха*. К., 1963; *Волинський П. К.* Іван Котляревський: Життя і творчість. К., 1969; *Яценко М. Т.* На рубежі літературних епох: «Енеїда» Котляревського і художній прогрес в українській літературі. К., 1977; *Хропко П.* Становлення нової української літератури. К., 1988; *Кирилюк С.* Іван Котляревський: Життя і творчість. К., 1988; *Сверстюк Є.* Іван Котляревський сміється // *Україна. Наука і культура*. К., 1991. Вип. 25; *Історія української літератури XIX століття: У 3 кн.* / За ред. М. Т. Японка. К., 1995. Кн. 1; *Шевчук Вал.* «Енеїда» Івана Котляревського в системі літератури українського бароко // *Дивослово*. 1998. № 2, 3.

П. Хропко

КОТЛЯРЕВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР (1837, посад Крюково, передмістя Кременчука — 11.10.1881, Піза, Італія) — український і російський філолог-славист, історик, археолог, етнограф.

Народився в сім'ї чиновника дворянського походження. Закінчив Полтавську гімназію (1853), згодом — Московський університет (1857). У 1857—1862 рр. учителював у середніх навчальних закладах Москви. 1862 р. заарештований за антиурядову діяльність, але за браком доказів через півроку був звільнений із забороною педагогічної роботи. Протягом наступних семи років О. Котляревський перебував під негласним поліцейським наглядом. З

1864 р. — товариш секретаря й бібліотекар, хранитель музею Московського археологічного товариства, редактор «Археологического вестника». 1868 р. захистив магістерську дисертацію «О погребальных обычаях языческих славян» і став екстраординарним професором російської мови та слов'янського мовознавства Дерптського (тепер Тарту, Естонія) університету. Перебуваючи в тривалих зарубіжних наукових відрядженнях, учений зібрав матеріали для докторської дисертації, яку захистив 1874 р., одержавши ступінь доктора слов'янської словесності. З 1875 р. — член-кореспондент АН, тоді ж обраний ординарним професором Київського університету на кафедрі слов'янської філології. Тут О. Котляревський працював до кінця свого життя, читаючи курси з історії слов'янознавства, загальних особливостей слов'янських мов і старожитностей, з історії слов'янських літератур.

Вивчаючи в Московському університеті слов'янську філологію, О. Котляревський став послідовником міфологічної школи Ф. Буслаєва. Вчений обстоював потребу застосування нових методів дослідження, розроблених відомим німецьким філологом Я. Гріммом. Уважно стежив за літературним і політичним життям народів Росії і Європи, прагнувши прогресивних перетворень у суспільному житті рідної країни, співчуючи національно-визвольному рухові слов'янських народів. Під час російсько-турецької війни (1877—1878) був Головою Київського слов'янського товариства.

Симпатизуючи захопленню слов'янофілів усім народним, не поділяв їхніх консервативній і панросійських поглядів у тлумаченні історії й сучасного життя слов'янських народів (стаття «Сказание о русских богатырях», 1857 р. та ін.).

Праці О. Котляревського, присвячені слов'янським старожитностям, — по суті, перші в Росії та Україні історико-порівняльні дослідження побуту і юридичних пам'яток слов'ян. У полеміці з слов'янофілами він виступив із статтею «Били ли малоросен исконными обитателями Полянской земли или пришли из-за Карпат в XIV веке».

У рецензії на кишу Г. Данилевського «Основ'яненко» (під псевдонімом Скубент Чуприна) О. Котляревський одним із перших виступив на захист суверенності

української літератури. Хоча рецензент назвав її лише «младшей сестрой и спутницей» російської, але це не завадило йому не тільки дослідити зв'язки романтичних балад П. Гулака-Артемівського й Л. Боровиковського з російським романтизмом, повістей Г. Квітки-Основ'яненка з творами М. Гоголя, а й простежити основні явища української літератури, в історичному плані з'ясувати характер самобутнього шляху українського письменства. Головним на цьому шляху, започаткованому творами І. Котляревського, вчений вважав правдиве відображення життя, побуту й характерів у байках П. Гулака-Артемівського, Є. Гребінки, повістях Г. Квітки-Осиїв'яненка та особливо в баладі «Утоплена» Т. Шевченка.

Керуючись критеріями історико-культурного методу («в связи с предшествовавшими литературными явлениями»), вимогами естетичним («чувствам красоты») та ідейно-політичними («чувством современности»). О. Котляревський в «Отечественных записках» високо оцінив «Народні оповідання» Марка Вовчка як твори реалістичні й народні, що є «делом гражданским». Виступи дослідника з успішними спробами історичного підходу до вивчення літературних явищ були цінними загальною спрямованістю на утвердження прав і перспектив українського письменства.

Літ.: Помилка по Александре Александровиче Котляревском. К., 1881; *Веселовский А. П.* Воспоминания об А. А. Котляревском // Киев. старина. 1889. № 9; *Пыпин А. Н.* Очерк биографии проф. А. А. Котляревского // *Котляревский А. А.* Соч.: В 4 т. СПб., 1895. Т. 4; *Федченко П. М.* Літературна критика 40—60-х рр. XIX ст. // Історія української літературної критики. К., 1988.

П. Федченко

КОХОВСЬКИЙ ВСЕВОЛОД (псевд. — Данило Медовик, Погонєць, Володько Нечуй, В. К, Вс. П.; 16.03.1835, с. Стародубівка, тепер Слов'янського р-ну Донецької обл. — 14.05.1891, Петербург) — письменник, педагог.

Засновник (1864), голова Ради (1870), директор (1889—1891) Петербурзького педагогічного музею військово-навчальних закладів («Соляной городок»), організатор Педагогічної бібліотеки, в якій були й видання українською мовою. Пропагував у

Петербурзі українську мову. Опублікував у «Основі» (1862) «Лист до основ'ян», низку оповідань «З народних уст», науково-популярну розвідку «Усна мова з науки про дош». 1863 р. написав сатиру на псевдопатріотів, надруковану львівською «Правдою» під заголовком «Пан Комарчук» (1870). У Галичині друкувався в шкільних читанках (Львів, 1876—1889), за якими діти навчалися української мови. І. Франко вважав, що українське слово В. Коховського «має тривку літературну вартість». О. Білецький визначав його публікації як «дуже характерні» в діяльності українських громад, як ті, що влучали в «саму точку». У 1873—1889 рр. вийшли друком педагогічні праці В. Каховського у виданнях Петербурзького педагогічного музею. Популяризував творчість Т. Шевченка, 1862 р. виголосив промову про Кобзаря на панасхиді у Петербурзі, збирав його малярські твори (тепер зберігаються у Державному музеї Т. Г. Шевченка в м. Києві).

Літ.: *Рогов П. И.* Памяти В. П. Коховского // Рус. школа. 1891. Т. 2. № 7—12; *Семенов Д. Д.* Всеволод Порфирьевич Коховский // Рус. старина. 1892. Т. 74. № 5; *Венгеров С.* Критико-биографический словарь русских писателей. Пг., 1915; *Мазуркевич О. Р.* «Пан-народолобець» Вс. Каховського // Зброя слова: Українська демократична література. К., 1955; *Франко І.* Нариси з історії українсько-російської літератури до 1890 р. // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1984. Т. 41.

О. Мазуркевич

КРАВЧЕНКО УЛЯНА (спр. — Юлія Шнайдер, 18.04.1860, м. Миколаїв, тепер Львівської обл. — 31.03.1947, Перемишль, тепер Пшемисль, Польща) — письменниця, педагог, одна із засновниць жіночого руху в Галичині.

Народилася в родині зукраїнізованого німця, який служив комісаром і був помітною постаттю в суспільно-політичному житті Галичини. Батько помер рано, виховувалася в родині дядька О. Лопушанського — судового радника. Освіту здобувала спочатку вдома, потім — у Львівській учительській семінарії, яку закінчила 1881 р. Рано почала писати вірші, цікавитися українською драматургією, хоча дядько-москвофіл забороняв читати твори І. Котляревського, Ю. Федьковича, І. Франка.

Після закінчення навчання Уляна Кравченко вчителювала на Львівщині. Про

ті роки залишила спогади «Із записок учительки». 1883 р. в журналі «Зоря» під егідою І. Франка друкується вірш «Згадай мене, милий». Відгоді їй розпочинається довголітня дружба з відомим письменником, який відіграв велику роль у її творчій долі, допоміг їй влаштуватися вчителькою спочатку в Інституті василіанок, а пізніше у Львівській шестикласній українській школі для дівчат. Молода поетеса бере активну участь у громадському житті міста, знайомиться з Наталею Кобринською. 1885 р. виходить перша збірка ліричних поезій «Ргіта уега», підписана ще Юлією Шнайдер. Вона позначена впливом І. Франка. За зв'язки з письменником і прогресивною інтелігенцією зазнала переслідувань, втратила посаду. Згодом учителювала в сільських школах Львівщини. З 1920 р. до останніх днів проживала в Перемишлі.

1891 р. побачила світ друга збірка поетеси «На новий шлях», підписана псевдонімом Уляна Кравченко. Вірші ці перейняті громадсько-політичними мотивами, звернені до тогочасного жіноцтва із закликком брати активну участь у суспільному житті.

Тривалий час її поезії друкуються лише в часописах та збірниках («Зоря», «Літературно-науковий вістник», «Дзвінок», «Житє і слово» та ін.). Згодом виходять книжки для дітей та юнацтва «Проліски», «В дорогу» (1921), «Лебедина пісня» (1924), «Шелести нам, барвіночку» (1932). 1929 р. виходить третя збірка поетеси «В житті є щось», через два роки — «Вибрані поезії». Загалом у творчості Уляни Кравченко переважають ліричні поезії, пейзажна лірика, особливо сильно звучать мотиви туги за щастям, тривоги за становище трудящої людини, зокрема жінки, її нелегкої долі. Серед мотивів громадянських — ідея єдності двох частин України, патріотичного обов'язку. Невідома сучасному читачеві збірка «Для неї — все!» (Коломия, 1931) вмістила патріотичні вірші, стрілецькі мотиви («Під Кругами», «Вороги, як повинь...», «На стрілецьку путу», цикл «З пісень летунів»). 1934 р. в Коломиї вийшла збірка письменниці «Замість автобіографії», яка являє собою своєрідну поезію в прозі. Перу Уляни Кравченко належить оповідання «Голос серця», автобіографічні нариси «Перший рік практики», «Із спо-

гадів учительки» та ін. В останні роки життя (1939—1947) вона формувала збірку поезій, присвячених І. Франкові.

Особистий архів Уляни Кравченко знаходиться у відділі рукописів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка ПАН України.

Літ.: Жук Н. Уляна Кравченко // Літ. в пік. 1960. № 2; Каспрук А. Творчість, окрилена Каменярем // Літ. газ. 1960. 19 квіт.; Коцюба О. Захисниця «робочих ідей» // Вітчизна. 1981. № 9; Франка І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. З останніх десятиліть XIX віку // Франка І. Зібр. творів: У 50 т. К., 1984. Т. 41; Про Уляну Кравченко: Спогади О. Дзядик // Рад. літературознавство. 1987. № 3; Огриза Г. До творчих взаємин Уляни Кравченко з Іваном Франком // Укр. мова і літ. в шк. 1988. № 12; Царик Я., Шалайський В. Талановита вихованка Каменяря // Дзвін. 1990. № 4.

Р. Мовчан

КРОПИВНИЦЬКИЙ **МАРКО**
(22.05.1840, с. Бежбайраки, тепер Кропивницьке Новоукраїнського р-ну Кіровоградської обл. — 21.04.1910, Одещина, похований у Харкові) — драматург, актор, режисер, композитор, один із основоположників українського професійного театру.

Народився в сім'ї управителя панських маєтків. Навчався у Єлисаветградському, а потім Бобринському повітовому училищі. Літературно-мистецьку обдарованість розвинула мати, яка навчала його музиці, прищепила любов до театру. У 1862—1863 рр. був вільним слухачем юридичного факультету Київського університету. Перебуваючи в 60-х роках на чиновницькій службі у Бобринці, Єлисаветграді, брав участь у театральному аматорському русі. 1871 р. переїхав до Одеси і під впливом О. Кониського й П. Нішинського вступив до професійного російського народного театру графів Моркових (в основному на українські ролі). Десять років праці в українсько-російських трупах, виступи в Одесі, Харкові, Херсоні, Єлисаветграді, Катеринославі, в Галичині, Криму й Росії принесли йому визнання талановитого актора й режисера. 1882 р. очолив створену в Єлисаветграді першу українську професійну трупу і Товариство українських акторів. У трупі були об'єднані кращі акторські сили — М. Заньковецька, М. Садовський, П. Саксаганський, І. Карпенко-Карий,

Т. Затиркевич та ін. Згодом цей унікальний колектив дістав назву «театру корифеїв». Праця його започаткувала новий етап у розвитку українського театру.

Під впливом серйозного захоплення театром М. Кропивницький почав писати п'єси (перша з них «Микита Старостенко» була згодом перероблена під назвою «Дай серцю волю, заведе в неволю»). Незважаючи на інтенсивну артистичну та організаторську діяльність (не менше 100 вистав на рік), яка лишала мало часу для творчості, М. Кропивницький створив більш як 40 п'єс (включаючи переробки та інсценізації, переклади п'єс В. Шекспіра, російських драматургів).

Перша збірка творів М. Кропивницького, яка вийшла в Києві 1882 р., привернула, увагу літературної критики, зокрема І. Франка, який поцінував її в «Зорі» (1883, № 3). Відзначаючи «поетичність і правдивість» картин у п'єсах, І. Франко говорить і про слабкі сторони їх, особливо в композиційному плані. Згодом про це ширше скаже С. Єфремов: «Його п'єси... належать ще цілком до старої етнографічної школи. Темати для своїх творів Кропивницький бере здебільшого події з народного життя; найбільш йому припадає до душі обробляти окремі малюнки, давати поодинокі образи, так живо схоплені, що, як давно вже завважила критика, іноді здається, ніби задля них тільки й пише автор цілі сцени. Така манера вадить не трохи цілості п'єс, бо мало не всі зводять просто на драматичні картини без міцного внутрішнього вузла; але разом надає їм і ту принадну барвистість, що джерелом живим б'є, особливо в перших творах Кропивницького».

Проблематика творчості М. Кропивницького досить широка, і саме вона зумовлює його постійний творчий пошук у жанрово-стильовій сфері. Після першої драми написав декілька водевілів на власні та перероблені сюжети: «Помирилися» (1869), «За сиротою і Богз калитою» (1871), «Актор Синиця» (1871), «Пошились в дурні» (1875), блискучий етюд «По ревізії» (1882) та ін. Порад з комедійним, фарсовим конфліктом тут звучать ноти сатиричні, які зближують їх із драмами «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Глитай, або ж Павук» (1882), «Невольник» (за Шевченком, 1872), «Бесночвейшики» (1878). Викриття сучасних йому негатив-

них суспільних явищ драматург здійснював з позицій демократа і гуманіста. Образ Йосипа Бичка у п'єсі «Глитай, або ж Павук» — перша яскрава, жива постать «чумазого» на українському ґрунті і, за словами автора, «очень серьезное и опасное явление текущей жизни Малороссии... Это кулак новой формации, воспитанный на началах национальной травли, в школах человеконенавистничества...». Такий тип зустрічаємо в драмах «Олеся» (жмикрут Балтиз), «Дві сім'ї» (яскравий образ самодура Самрося). «Малюнки сільського руху» й образ соціально активного героя — захисника селян — бачимо у драмі «Конон Блискавиченко». Тут, як і в п'єсі І. Карпенка-Карого «Понад Дніпром», надії автора покладено на селянську землеробсько-ремісничу артіль (засновником таких артілей був на півдні України І. Левитський). Бездуховному накопиченню, зажерливості, психології «вседозволеності» всіляких «чмирів» протиставляється життя осмислене, яке минає в суспільно корисній праці. Розпад родинного життя показав М. Кропивницький в одній з найкращих з художньої точки зору драмі «Зайдиголова».

Тему сільського безладдя, блискуче розпочату в драматичному етюді «По ревізії», М. Кропивницький продовжував розробляти в комедіях пізнішого часу «Чмир» (1890), «На руїнах» (1900), «Супротивні течії» (1900), «Мамаша» (1903), «Старі сучки й молоді парості», водевілі «Дійшов до розуму» (1909). Яскраві, колоритні характери «антигероїв» свідчать про чіткість моральної позиції автора щодо всілякої бездуховності, жорсткої й тупої обмеженості, а то й цілковитого морального звородіння під впливом жадоби багатства.

Писав М. Кропивницький і п'єси для дітей за мотивами народних казок («Івасик-Телесик», «По щучому велінню»). Вдавався й до інсценізацій літературних творів: поеми Т. Шевченка «Сліпий» («Невольник») і «Титарівна» («Глум і помста»), повісті Є. Гребінки («Чайковський, або Олексій Попович»), творів М. Гоголя («Вій» і «Пропава грамота»). Йому належать інсценізації «Вергілійова Енеїда» за І. Котляревським, «Підгоряни» за І. Гушалевичем, «Вуси» за О. Стороженком. Відома драма Мольєра «Жорж Дайден» лягла в основу задуму п'єси «Хоть з мосту в воду головою». Така театральна практика, що

була загальноприйнятою (М. Старицький, І. Карпенко-Карий), значно розширювала як репертуарні рамки, так і виражальні, жанрово-стильові особливості української драматургії.

У стильовій манері М. Кропивницький найбільш традиційний з усіх драматургів тієї пори. Оновлюючи тематику й проблематику своїх творів, незмінно залишався на позиціях драми-інтриги. Проте були в нього й досягнення, відзначені багатьма критиками. Це — мова драматичних творів. «Такої чистої, блискучої всіма блисками поезії і гумору народного мови нам не у многих наших писателів лучиться подібати, — зазначав І. Франк». — Широкою струєю пливе тата мова в драмах Кропивницького — автор, очевидно, сам знає свій «дар слова» і любить переливами його чудових красок і блисків. Пісні, жарти, приказки і вигадки, мов перли-самоцвіти, силлються безкінечною многотою; деякі сцени автор, здається, тільки для них і понаписував».

Літ.: *Пчілка Олена*. М. Кропивницький як артист і автор // ЛНВ. 1910. Кн. 6—8; *Єфремов С.* Кропивницький і Грінченко // Рус. багатство. 1910. Кн. 8; М. Л. Кропивницький: Збірник статей, спогадів і матеріалів. К., 1955; *Йосипенко Н. М.* Л. Кропивницький. К., 1958; *Франка І.* «Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького // *Франка І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1980. Т. 27; *Киричок П. М.* Марко Кропивницький: Нарис життя і творчості. К., 1985; Спогади про Марка Кропивницького. К., 1990; *Мороз Л. З.* Марко Кропивницький // *Кропивницький Марко*. Драматичні твори. К., 1990.

Л. Дем'янівська

КРЩОНОВИЧ ЛАВРЕНТІЙ (р. нар. невід. — 1704, м. Чернігів) — друкар, поет, художник, церковно-релігійний діяч.

Тісно пов'язаний з поетами кола Лазаря Барановича. Був ігуменом та архимандритом чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря. Автор багатьох присвят, передмов, малюнків до різних видань, творів релігійного характеру. Його перу належить також підручник з риторики. З віршованих творів зберігся тільки панегірик Лазарю Барановичу «Воскреслий Фенікс» (Чернігів, між 1682—1684 рр.), який складається з окремих віршів-сентенцій, що прикметні своєю суто бароковою притчевістю й гіпертрофованою метафоричністю.

Після кривавого потопу, що затопив українську людність під час різних війн, Лазар Баранович встановлює мир і спокій. Він — Фенікс, який, подібно до голуба, що словистив кінець всесвітнього потопу, теж зійшов з неба й провістив кінець кровопролиття. В панегірику також міститься ряд невідомих з інших джерел фактів з біографії Лазаря Барановича. Мова твору — польська та латинська, широко вживані образи з античної міфології.

Літ.: *Понов П.* Панегірик Крщоновича Лазарю Барановичу — невідоме чернігівське видання 80-х років ХМІ ст. // Ювілейний зб. на пошану акад. Д. Й. Баталія. К., 1927; Аполлонова лютня: поета ХУП—ХУІІІ ст. К., 1982; *Шевчук В. О.* Співці музи роксоланської в Чернігові: Києво-Чернігівський осередок поетів другої половини ХVІІ — першої половини ХУІІІ ст. // *Шевчук В. О.* Дорога в тисячу років: Роздуми, статті, есе. К., 1990.

О. Хоменко

КУЗЬМЕНКО ПЕТРО (1831, м. Попорниця, тепер Чернігівської обл. — 1867 або 1874, х. Потітківський Корейського р-ну Чернігівської обл.) — поет, прозаїк, педагог, краєзнавець, фольклорист, етнограф.

Народився в родині дяка. Навчався в Чернігівській духовній семінарії, але курсу не закінчив. Став дяком, згодом учителював. Літературну діяльність почав із етнографічних статей у «Черниговских губернских ведомостях» («Сила родительского заклатья», «Суевєрия и предрасудки»), у 50-х роках надрукував вірші («Ніч», «Підбитий журавель», «Неборак»). Тяжкі обставини життя призвели до того, що він «розстригся». У ці складні для нього часи написав російською мовою поемупасквіль «Горбиліада». Фольклорні записи П. Кузьменка передрукували Б. Грінченко («Из устнарода»), І. Рудченко («Народные южнорусские сказки»). Шість віршів поета надрукував у «Хаті» П. Куліш, відзначивши їхню задушевну елегійність.

Постійні публікації 60-х років (у «Основі») мають романтичні мотиви та образи. Схвально оцінена П. Кулішем балада «Погане поле» показова опертям на фольклорну основу, винятковою колізією й демонологічними уявленнями. Як прозаїк П. Кузьменко створив оповідання «Не так ждалося, да так склалося», що його високо поцінував Б. Грінченко.

Літ.: *Грінченко Б. Д.* Петро Кузьменко // 36. Харк. іст.-філол. т-ва в пошану проф. М. Сумцова. Харків, 1908. Т. 18.

В. Погребенник

КУЛИК ВАСИЛЬ (псевд. — Булик Василь; 1830, с. Ковалівка, тепер Полтавського р-ну Полтавської обл. — 1870, там само) — поет, перекладач.

Походив із родини дрібного поміщика. Навчався в Полтавській гімназії та Харківському університеті (не закінчив). Під впливом громадських гасел вивчення народу кілька років мандрував Україною (стенами Півдня, Кримом). Це позначилося на його поетичній творчості — віршах про народне життя (описово-медитативних, «сповідальних» монологах), романтичних баладах, романсах, байках.

У 1861—1862 рр. надрукував у журналі «Основа» твори на соціальні й національні мотиви, які засвідчили «Шевченкову манеру письма» (Ю. Бойко). Зокрема, в написаній із нагоди скасування кріпацтва «Думці» шевченківським є сам жанр, образ України вишневих садків, такий контрастний до упослідженого стану її автохтонного населення. Проте при цій спадкоємності поетичного голосу В. Кулик висловив власні патріотичні емоції («верни-ся, велика Руїно, Нехай ще раз попробує щастя Україна!»), самобутні стильові інтонації. З традиціями у поета співдіють власні образні «ходи». Так, у межах «Питання» романтигіша форма (доживаючий віку просить чумака поспитати в Дніпра: чому вмирає мова й слава України?) актуалізується закидом тим, хто відцурався рідного краю. Монолог зuboжілого селянина «Нетяга» — ранній зразок такого типу реалістичної лірики — прикметний не стільки скаргами на зруйноване жштя, скільки настроєм персонажа кинути «лихом об землю сирую». Національну свідомість автора продемонстрував і вірш «Україна до синів».

Камерні вірші В. Кулика втілювали мотиви життя природи («Веснянки») й людського серця (пісенний монолог у розмірі думки «В мене серце до любови»). Лірична балада «Загублені душі» про зруйноване «воріженьками» кохання стала народною піснею. Крім «Основи», друкувався в «Правді» та інших галицьких часописах. В. Куликові належить вільний переклад Бернсового «Джон Ячмінне Зерно»

під назвою «Іван Ячмінь». 1894 р. у Львові вийшла посмертна збірка «Писання Василя Кулика», куди разом із раніше опублікованими текстами ввійшли нові («Столітній запорожець», «Закоханий косар», «Весела удова»).

Літ.: *Торчин Б.* Василь Степанович Кулик. Біографічний обрис // Правда. 1874. № 11—12.

В. Погребенник

КУЛІШ ПАНТЕЛЕЙМОН (псевд. — Белебень, Т. Вешняк, Гладкий, Гургурдяцько, Данило Юс, Денис Федоренко, Євгеній Горницький, Іван Горза, Іродчук, Ломус, Макаров, Макогон, Необачний, Николай М., Опанас Прач, Панько Небреха, Петро Забоцень, Ратай Павло, Панько Казюка, Панько Олелькович, Ф. П. Хорчечко, Хуторянин, Киїсхг Рапіаеоп, К., П. К., Н. М. та ін.; 07.08.1819, м. Воронеж, тепер Шосткинського р-ну Сумської обл. — 14.02.1897, х. Мотронівка Борзнянського р-ну Чернігівської обл.) — письменник, літературний критик, історик, фольклорист та етнограф, перекладач, мовознавець, культуролог.

Народився в дрібнопоміщицькій родині нащадків козацько-старшинського роду, що, втративши дворянство, займалася хліборобством. У 1833—1837 рр. навчався у Новгород-Сіверській гімназії, по закінченні якої працював приватним учителем в заможних родинах. 1837 р. вступив до Київського університету спочатку на словесний, а згодом на юридичний факультет, але незабаром був виключений через відсутність документа про дворянство. У 40-х роках учителював у Луцьку, Рівному, Києві (тут він був лектором російської мови для студентів-іноземців університету). Мандруючи по Україні, збирав фольклорно-етнографічні матеріали, що частково ввійшли до збірки «Українские народніе предання» (1847). У цей час розпочав літературну діяльність: написав поему «Україна» у стилі народних дум (1840), історичний роман «Михайло Чарнышенко или Малороссия восемьдесят лет назад» (1843) та кілька оповідань на фольклорному матеріалі, що були опубліковані в альманахах «Киевлянин» і «Ластівка» (1841).

1845 р. переїхав до Петербурга, де був учителем словесності в гімназії та викладачем російської мови для іноземних слухачів університету. Петербурзькою акаде-

мією наук був відряджений за кордон для вдосконалення знань із слов'янської культури та історії, але 1847 р. у Варшаві заарештований за належність до Кирило-Мефодіївського братства. Був засуджений до ув'язнення та адміністративного заслання в Тулу з царською заборонаю друкуватися. В Тулі спочатку служив у канцелярії губернатора, а потім редагував неофіційну частину «Губернських ведомостей». Працював над вивченням світової літератури та російської історії, наслідком чого стали студія «История Бориса Годунова и Дмитрия Самозванца» та роман у віршах «Евгений Онегин нашего времени» з численними автобіографічними елементами. В порушення царських заборон опублікував під псевдонімами кілька оповідань і роман «Алексей Однорог» у журналі «Современник».

Відбувши заслання, П. Куліш повернувся до Петербурга, де вступив на державну службу й поринув у наукову та літературну роботу. До повернення права друкуватися (1856) виступав у пресі під псевдонімами. В журналах «Современник» і «Отечественные записки» надрукував простору «Историю испанской литературы» (1852), глави з майбутньої фундаментальної праці «Опыт биографии Николая Васильевича Гоголя» (1852—1854). У 1853—1855 рр. в маєтку Аксакових Абрамцево на прохання матері М. Гоголя збирав і опрацьовував матеріали для двотомних «Записок о жизни Николая Васильевича Гоголя, составленных из воспоминаний его друзей и знакомых и из его собственных писем» (1856) та шеститомної збірки «Сочинений и писем Н. В. Гоголя» (1857). Систематизувавши раніше зібрані фольклорно-етнографічні матеріали, видав двотомні «Записки о ГОужной Руси» (1856), де вперше анонімно було опубліковано поему Т. Шевченка «Наймичка» і застосовано розроблений П. Кулішем правопис «кулішівка», що став важливою віхою формування основ сучасного українського фонетичного правопису. 1857 р. вийшла його «Граматка» — одна з перших українських букварів і читанок.

Для здійснення широких задумів щодо видання творів українських письменників 1857 р. заснував у Петербурзі власну друкарню, де вийшли «Народні оповідання» Марка Вовчка (1857), повісті Г. Квітки-Основ'яненка, дешеві книжечки з серії

«Сільська бібліотека» та ін. Тут же періодично друкувався російський сатиричний журнал «Искра».

1858 р. разом з дружиною побував у Німеччині, Бельгії, Швейцарії. Після тривалих безуспішних домагань права заснувати українське періодичне віщання 1860 р. видав альманах «Хата», де, крім власних, були вміщені твори Т. Шевченка, Марка Вовчка, Є. Гребінки, Я. Щоголсва, П. Кузьменка, Ганни Барвінок, М. Номиса й велика програмова стаття видавця «Передне слово до громади. Погляд на українську словесність». Плановані продовження альманаху світу не побачили. Спільними зусиллями з Т. Шевченком, М. Білозерським і М. Костомаровим вдалося організувати журнал «Основа» (1861—1862), в якому вів відділ критики й бібліографії. 1861 р. знову здійснив подорож по Західній Європі, звідки привіз низку власних віршів і поем, що ввійшли до збірки «Досвітки» (1862). У 1863—1868 рр. служив у Варшаві чиновником особливих доручень, директором відділення духовних справ і членом комісії для перекладу польських законів. Зав'язав тісні стосунки з галицькими діячами культури, допомагав (і власними коштами) у заснуванні та виданні журналу «Правда» (1867). З початку 70-х років жив у Петербурзі, редагував «Журнал министерства путей сообщения» (1873—1874), видав тритомне дослідження «История воссоединения Руси» (1874—1877), в якому негативно оцінював селянські та козацькі повстання і їх спішив (у тому числі Т. Шевченка), ідеалізував культуртрегерську місію польської і української шляхти та російського царизму. Залишивши державну службу, до кінця свого життя жив на хуторі Мотронівка (перейменував на Ганнину Пустинь), періодично виїжджаючи до Галичини й Західної Європи. Здійснив кілька спроб нових видань, та, зазнавши невдачі, власними коштами підтримував видання М. Павлика й І. Франка (журнал «Народ», газета «Хлібороб»). 1879 р. уклав збірку власних публіцистичних статей «Хуторская философия и удаленная от света поэзия», де в руссоїстському дусі обстоював переваги патріархального сільського життя над міським, самотні шляхи розвитку української «селянської» нації, нерозривність суспільного процесу і людської моралі. Видав у Львові публіцистичну бро-

шуру «Крашанка русинам і полякам на Великдень 1882 року», в якій прагнув об'єднати зусилля нових поколінь української і польської інтелігенції для спільної праці. В хуторській самотині заповзятю творив оригінальні лірику, поеми й драми, переспівував і перекладав твори Й. В. Гете, Ф. Шіллера, Г. Гейне, Дж. Байрона, російських поетів та Біблію. Видав збірки «Хуторна поезія» (1882), «Дзвін» (1893), «Позичена кобза» (1897), тритомну історичну працю «Отпадение Малоросии от Польши» (1888—1890).

За висловом І. Франка, П. Куліш був у плеяді українських літературних корифеїв «перворядною зіркою». Будучи надзвичайно творчо плідним, залишив величезну кількість художніх творів різних жанрів, літературно-критичних студій, статей, рецензій та наукових і публіцистичних праць. Серед прозової спадщини першорядне місце належить романові «Чорна рада. Хроніка 1663 року» (перша редакція 1845—1846 рр., окремі видання українською і російською мовами 1857 р.), що започаткував жанр історичного роману в українській літературі. Високою майстерністю позначені романтичні оповідання «Ориця» (1857), «Дівоче серце» (1862), «Гордовита пара» (1861), етнографічно-побутові оповідання «Січові гості», «Мартин Гак» та ін., а також ряд оповідань і повістей російською мовою.

Характерними для різноманітної за жанрами поезії П. Куліша (збірки «Досвітки. Думи і поеми», «Хуторна поезія») є мотиви національної тупі, прославлення героїчного історичного минулого, осуду тих явищ національної історії, що мали руйнівний характер, заважали здійсненню державницьких прагнень, роздуми про становище митця в сучасному світі, возвеличення культурно-просвітницької місії українського слова. Приймавши з власної ініціативи ношу продовжувача поезії Т. Шевченка, П. Куліш створив ряд високохудожніх зразків сатирично-викривальної, філософсько-психологічної, медитативної лірики та епічних творів, позначених жанровим і метрично-інтонаційним різноманіттям. Вершиною поетичної творчості була остання збірка його оригінальних поезій «Дзвін» (1893), в якій традиційні політично-визвольні, морально-філософські, медитативно-інтимні

мотиви здебільшого втілювались у високомистецьку форму, що дало підстави І. Франкові віднести їх з огляду на зміст, форму і мову «до перлів нашої поезії», хоча водночас критик зазначав і те, що було в них «псевдополітичного і псевдокультурного, непоетичного». В останні роки життя П. Куліш написав кілька великих ліро-епічних поем, зокрема «Магомет і Хадиза», «Маруся Богуславка», «Григорій Сковорода», «Куліш у пеклі» (1891), створив «Драмовану трилогію» («Байда, князь Вишневецький», «Петро Сагайдачний», «Цар Наливай», 1896). Підготував збірку «Хуторні недогарки». Переклади світової літератури, зроблені письменником, прилучали українського чигача до культурних надбань інших народів, розширювали та збагачували жанрово-образні й мовно-стильові ресурси українського красного письменства.

Ще з 50-х років П. Куліш виступав з рядом літературно-критичних статей, передмов і післямов до творів українських письменників (і до своїх власних), ставши, по суті, першим професійним українським критиком і літературознавцем («Об отношении малороссийской словесности к общерусской. Зпілог к «Черной раде» (1857), «Взглядна малороссийскую словесность по случаю вихода в свет книги «Народні оповідання» Марка Вовчка» (1857), «Что такое поэзия и что народная поэзия» (1859) та ін., вміщені в журналах «Русская беседа», «Русский вестник», «Современник», «Народное чтение»). Крім регулярного інформування про поточну літературу та її рецензування, в «Основне» надрукував ряд статей з історії української літератури: «Обзор украинской словесности» від Климентія Зіновієва до І. Котляревського і П. Гулака-Артемовського, «Характер і задача украинской критики», епістолу «Чого стоїть Шевченко як поет народний?» тощо. Позитивним у виступах Куліша були відстоювання прав і піднесення престижу української літератури, боротьба з шовіністично-нігілістичним ставленням до рідної культури, критика примітивізму й графоманства, що компрометували літературу й псували смак читачів. Суперечливою була його теорія «етнографічної достовірності». Виходячи з неї та концепції морально-учительного призначення літератури, він надміру підносив патріар-

хальні, консервативно-дидактичні риси творчості Г. Квітки-Основ'яненка, недооцінював творчість І. Котляревського, Марка Вовчка, Т. Шевченка.

Загалом же складна творчість П. Куліша належить до найцінніших здобутків української культури. Вона сприяла піднесенню національної літератури до світових обширів і створила ряд перспективних традицій, що провістили чимало тенденцій української літератури ХХ ст.

Літ.: *Шенрок В. П. А. Кулиш: Биографический очерк.* К., 1901; *Петров В. Пантелеймон Кулиш у п'ятдесяті роки.* К., 1929; *Петров В. Романи Куліша.* Х., 1930; *Бернштейн М. Д. Пантелеймон Куліш // Історія української літературної критики.* К., 1988; *Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш.* К., 1989; *Зеров М. Поетична діяльність П. Куліша // Зеров М. К. Твори: У 2 т. К., 1991. Т. 2; Шерех Ю. Кулішеві листи і Куліш в листах // Шерех Ю. Третя сторожа.* К., 1993; *Гуляка Б. Становлення українського історичного роману.* К., 1997.

П. Федченко

КУХАРЕНКО ЯКІВ (псевд. — Кухар Яцько, Мішковський Яків; 1800, м. Катеринодар, тепер м. Краснодар — 08.10.1862, м. Катеринодар) — письменник, етнограф.

Походив із козаків, які після зруйнування Січі оселилися на Кубані. Освіту здобув у Катеринославській військової гімназії, служив у Чорноморському козацькому війську, де пройшов шлях від сотенного осавула до наказного отамана, з 1853 р. — генерал-майор. У 30-ті роки ХІХ ст. встановив зв'язки з харківськими письменниками і вченими М. Костомаровим, І. Срезневським, А. Метлинським, О. Корсуном та ін. 1840 р. познайомився з Т. Шевченком, який проявив до нього ширшу симпатію й повагу. Багато років вони листувалися, збереглося 12 листів Т. Шевченка і 7 — Я. Кухаренка. Останній морально підтримував засланого поета, допомагав грошми. Т. Шевченко присвятив йому поему «Москалева криниця», надсилав свої твори, автопортрет. Помер Я. Кухаренко в полоні у горців, куди потрапив під час переправи через Кубань. Тіло його викупив син і поховав у Катеринодарі.

В українській літературі Я. Кухаренко виступав як поет, драматург, прозаїк. П'єса «Чорноморський побит на Кубані між 1794

і 1796 роками» (1836) позначена поєднанням реалістичних і романтичних рис. Тут постають етнографічно правдиві картини з життя українських козаків періоду освоєння Кубані, неординарні особистості — закохані Маруся та Іван. Автор виявив неабияку вправність у використанні народно-пісенного матеріалу лірично-побутового та історичного характеру, показав добре знання української мови та гумору. П'єсу схвально оцінив Т. Шевченко, клопотався про її публікацію, радив поставити на сцені аматорського гуртка українських студентів Медико-хірургічної академії в Петербурзі. 1867 р. п'єсу поставила галицька трупа О. Бачинського в м. Стрий. 1878 р. М. Старицький переробив п'єсу Я. Кухаренка на лібрето оперети «Чорноморці», музику до якої написав М. Лисенко. У 40-ві роки Я. Кухаренко написав поему «Харко, запорозький кошовий» (надруковано 1913), в якій він зробив спробу поетичної обробки історії Кубанського війська. Автор часом дещо вільно поводить з хронологією і характеристикою історичних осіб, однак у поемі є досить вдалі місця змалювання Запорозької Січі, її підступного зруйнування. В центрі твору — постать козака Харка, який, мандруючи морем, потрапляє в невідомий край. На цьому твір обривається, та загалом у ньому переконливо відображено побут кубанських поселенців, насичений українським національним колоритом. Хоча бурлескно-травестійна форма поеми й суперечила серйозному історичному сюжету, але в історії української літератури вона стала помітним явищем. Я. Кухаренко — автор оповідання «Вороний кінь», етнографічних нарисів «Пластуни» та «Вівці і чабани в Чорноморії», уклав «Чабанський словарь».

Літ.: *Кулиш П. Несколько предварительных слов (Предмова до «Чорноморського побиту») // Основа.* 1861. Т. 11; *Резанов В. Т. Г. Шевченко та Я. Г. Кухаренко // Зап. Укр. наук, т-ва в Києві.* 1926. Т. 20; *Орел В. З біографії та літературних зв'язків Я. Кухаренка // Рад. літературознавство.* 1969. № 2; *Хропко П. Біля джерел української реалістичної поезії.* К., 1972; *Хропко П. Українська драматургія першої половини ХІХ ст.* К., 1972; *Зеров М. Українське письменство ХІХ ст. // Зеров М. Твори: У 2 т. К., 1990. Т. 2.*

Ж. Ляхова

Л

«ЛАСТІВКА» — перший літературний альманах у новому українському письменстві, підготовлений Є. Гребінкою і виданий В. Поляковим у травні—червні 1841 р.

Альманах виник на ґрунті зібраних матеріалів для українського періодичного видання «Литературные прибавления до ж. «Отечественные записки», у підготовці якого брав активну участь Т. Шевченко. Не діставши від цензури дозволу на таке видання, Є. Гребінка частину відібраного матеріалу вмістив у «Ластівці». Вперше в Росії весь альманах був укладений з творів, написаних українською мовою, об'єднав практично всіх тодішніх українських письменників, які репрезентували різні жанри української літератури. Найвагомішу частину віщання становила романтична поезія: «Чорноморець», «Вивідка», «Палій», «Волох», «Розставання» Л. Боровиковського; «Готуб», «Пісня», «Повіяли вітри буйні» В.Забіли; «Є. П. Гр-ці («Скажи мені правду...»), «Прощання» О. Афанасьєва-Чужбинського; «Українська мелодія» («Ні, мамо, не можна нелюба любить») Є. Гребінки, «До коня» Н. Мартовицького. В «Ластівці» вперше були надруковані твори Г. Шевченка: «Причинна», «На вічну пам'ять Котляревському», «Тече вода в синє море» (помилково — як продовження елегії «На вічну пам'ять Котляревському»), «Вітре буйний, вітре буйний» і розділ з поеми «Гайдамаки», що ввійшов до остаточного тексту під заголовком «Галайда».

До альманаху ввійшли також байки Л. Боровиковського, Є. Гребінки, П. Писаревського, П. Кореницького, переклади Л. Боровиковського, С. Шерепері.

Проза була представлена оповіданнями та повістю «Сердешна Оксана»

Г. Квітки-Основ'яненка, творами інших авторів. Важливу частину «Ластівки» становив фольклорний матеріал: прислів'я, приказки, загадки, подані Л. Боровиковським; пісні, зібрані С. Шереперею. Відкривався й завершувався альманах літературно-публіцистичними нарисами Є. Гребінки «Так собі до земляків» і «До зобачення», в яких автор наголошував на самотності українського художнього слова і скаржився на дискримінаційні утиски його з боку цензури та видавців. «Ластівка» дістала різні оцінки тогочасної критики: схвальні — від «Литературной газеты», «Москвитянина» (рецензія Афанасьєва-Чужбинського), негативні — від «Библиотеки для чтения», «Отечественных записок». В останньому без підпису виступив з рецензією В. Белінський, який заперечував не лише значення «Ластівки», а й самотність української мови та право українських письменників творити рідною мовою.

Літ.: Кирилюк Є. Шевченко в «Ластівці» // Літ. газ. 1941. 7 бер.; Історія української доживотної журналістики. Л., 1983.

Ж. Ляхова

ЛАЩЕВСЬКИЙ ВАРЛААМ (1704 — 28.07.1774) — давньоукраїнський драматург, філософ, церковно-релігійний діяч.

Народився в польській родині. У 1726—1737 рр. навчався в Києво-Могилянській академії. 1738 р. постригся в ченці під іменем Варлаама. Викладав у Києво-Могилянській академії поетику, риторику, богослов'я, грецьку та єврейську мови. У 1747 р. запрошений до Петербурга для

перегляду слов'янського тексту Біблії та видання її (вийшла 1751 р.). 1753 р. призначено ректором Московської академії. Помер у сані архимандрита Донського монастиря. Автор промов, філософських творів, грецької граматики. Його писана церковнослов'янською мовою трагікомедія «Про нагороду сподіяного в цім світі і мзду в майбутньому вічному житті» (1739—1747) є типовим зразком барокової «шкільної» драматургії.

Літ.: *Маслов С. І.* Етюди з історії стародруків // 36. іст.-філол. від. ВУАН. 1927. № 51; *Возняк М. С.* Історія української літератури: У 2 кн. Л., 1994. Кн. 2.

О. Хоменко

ЛЕВАНДА ІОАНН (спр. ім'я — Іван Сікачка; березень 1734, Київ — 06.07.1814, Київ) — церковний діяч і проповідник.

Народився в сім'ї шевця. 1748 р. вступив до Київської академії за рахунок священника Воскресенської церкви у Києві Іоанна Леванди, на честь якого й прийняв нове прізвище. По закінченні навчання (1759) два роки вчителював у Переяславській колегії, викладаючи риторику. З 1763 р. — священник Успенського собору в Києві. Там дуже швидко прославився своїм ораторським мистецтвом. 7 серпня 1786 р. його призначено кафедральним протоієреєм у Софійській собор. Вирізнявся своїми повчаннями, промовами з нагоди різних свят, прибуття високих гостей, похорон, вінчань тощо.

Іоанн Леванда — останній представник ораторсько-учительної прози в Україні. Автор більш як 200 проповідей, писаних спочатку під польським впливом. Та згодом він змінив свою манеру, роблячи її більш оригінальною і раціоналістичною. Секрет популярності проповідей криється, очевидно, в їхній простоті, живій оповідній мові, пересипаній доречними оповідками. У його проповідях сконцентрувалися всі риси барокової гомілетики — як високого, так і низького бароко. За свідченням очевидців, успіх проповідницького мистецтва Іоанна Леванди забезпечувався не лише формою та змістом казань, а й особливою виразністю вимови і тембром голосу. Його глибоко шанували як прості кияни, так і можновладці. Був удостоєний Хреста (1787), ордена св. Анни (1806). Багато з його повчань і вітальних промов надруко-

вано ще за життя в Києві та Москві. Частина з них, очевидно, втрачена, оскільки якийсь шанувальник, отримавши від Іоанна Леванди повне зібрання творів для вішання, залишив їх у Москві під час нашествия французів, де вони й загинули. Цікавився Іоанн Леванда і історією України, зокрема мав цінну й велику збірку історичних документів. Мав також і багато знайомих серед українських діячів, із багатьма з них листувався, був близький до діячів Новгород-Сіверського патріотичного гуртка (О. Лобисевич, В. Капніст), відповідно й до кола українських автономістів.

Літ.: *Терновский Ф., Голюбева С.* Киево-Софийский протоиерей Иоанн Леванда / / Тр. Киев. дух акад. 1873. № 10—12.

М. Шевчук

ЛЕВИЦЬКИЙ ОРЕСТ (псевд. — Лєвко Маячинець, Л. Орленко; 25.12.1848, с. Маячка, тепер Новосанжарського р-ну Полтавської обл. — 09.05.1922, с. Драбів, тепер емт Черкаської обл.) — письменник, історик, правознавець, археограф, архівіст, етнограф, академік УАН (з 1919).

Походив із роду відомого українського гравера й художника XVIII ст. Григорія Носа-Левицького. Початкову освіту здобув у рідному селі, закінчив духовну семінарію в Полтаві (1869). Рік працював домашнім учителем у с. Веприк на Полтавщині. По закінченні історико-філологічного факультету Київського університету (1874) працював учителем гімназії (1874—1906). Був секретарем Тимчасової комісії для розгляду давніх актів (1874—1921), членом історичного Товариства Нестора-літописця (з 1878 р.), Наукового товариства ім. Шевченка (з 1910 р.). Друкувався на сторінках журналів «Киевская старина», «Україна», «Літературно-науковий вісник» та ін.

О. Левицький — автор більш як 200 праць з історії України XVI—XIX ст.: «Очерк шгутренней истории Малороссии во второй половине XVII века» (1875), «Опыт исследования о летописи Самовидца» (1878), «Очерки пародной жизни в Малороссии во 2-й половине XVII ст.» (1901), «Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI—XVIII веках» (1909) та ін. Написав 13 історичних оповідань і повістей.

За тематикою оповідання поділяються на два цикли: «волинський» і «полтавський», сюжетика їхня зафіксована в документах Луцьких гродських книг і Полтавських козацьких судів.

Художні твори О. Левицького широко моделювали станові, звичаєві, правові, побутові стосунки в Україні XVI—XVIII ст. Часові межі матеріалу охоплюють 1547—1763 рр., тобто від періоду, що передував становленню української державності, до поступової втрати такої автономності. Особливість творчого методу О. Левицького полягала в тому, що його цікавила людина як особистість і суспільний тип у конкретній історичній ситуації, а не сама ситуація: людина й побут, а не людина й політика. Письменник через конкретику побуту утверджував у народі потребу його національної окремішності. Не через романтизацію загального, а через деталізацію конкретного О. Левицький намагався донести до читача сутність національної історії. Він вимагає не захоплення минулим, а осмислене його знання.

Історія простої людини в його оповіданнях є історією не якоїсь абстрактної особи, створеної письменницькою уявою. У кожному окремому випадку — це конкретна історична постать, ім'я якої зберегли давні актові книги. Серед героїв оповідань О. Левицького зустрічаються представники козацької старшини, духовенства, рядового козацтва, міщанства, селянства. Вирізняються жіночі образи (Ганна Монтот із одноіменного оповідання, Анна-Алоїза Острозька з «Єзуїтської преподобниці», Гапка Хвостичка з «Несподіваного шлюбу» та ін.). Вони створюють яскраву й колоритну портретну галерею. Особливість історичних персонажів прози О. Левицького полягає в тому, що вони, на відміну від визначних постатей, які мають різне політичне трактування у різні суспільні епохи, завжди залишаються незмінними у різночасовому їх прочитанні.

Історичні оповідання митця своєю художньо-стильовою манерою пов'язані з традиціями української прози XIX ст. й водночас залишалися відкритими для теоретичних віянь нової школи. Як представник неонародницького напрямку в українській літературі, письменник своїми творами виступив проміжною ланкою між «старою» та «ною» літературними школами.

Творчість О. Левицького неможливо однозначно віднести до якоїсь літературної манери. Оповідання письменника — це стильовий синкретизм: тут наявні оповідні елементи, що відчувуються у присутності постаті оповідача, авторських коментарях, звертаннях до читача, в описах побуту й народних звичаїв. У ряді оповідань відбувається перехід від народно-оповідної манери викладу до епічно-об'єктивного повісткування: спокійний і об'єктивний тон розповіді поєднується у письменника з розмовними інтонаціями, мовною стилізацією, архаїзацією. Портрет героїв стає більш індивідуалізованим і психологізованим. Саме ця стильова різнобарвність чи, точніше, стильові пошуки в царині історичної романістики дали можливість критикові А. Ніконовському зробити висновок, що оповідання О. Левицького «визначили стиль» майбутнього історичного роману.

Літ.: *Москвич Л. Г.* Творчий шлях О. І. Левицького // *Історіогр. дослідження в Українській РСР.* 1971. Вип. 4; *Дзира Ярослав.* Третій президент // *Україна: Щорічник.* К., 1989. Вип. 23; *Баран Є. М.* Українська історична проза другої половини XIX — початку XX ст. і Орест Левицький. Л., 1999.

Є. Баран

ЛЕОНТОВИЧ ВОЛОДИМИР (псевд — В. Левенко та ін.; 05.08.1866, х. Орхівщина, тепер с. Орхівка Лубенського р-ну Полтавської обл. — 10.12.1933, Прага) — прозаїк, літературний критик, політичний і громадсько-культурний діяч, історик, мемуарист, словникар.

Походив із шляхетської української (по матері — французької) родини. Навчався в Лубенській і Прилуцькій гімназіях, закінчив юридичний факультет Московського університету (1888). Написав там кандидатську дисертацію на тему «Історія землеволодіння в Україні від повстання Б. Хмельницького до введення кріпацтва в Україні царицею Катериною II». Належав до київської Старої громади. Член Полтавського земства, почесний мировий суддя, В. Леонтович організував народні бібліотеки, дбав про шкільне викладання українською мовою.

Дебютував як прозаїк оповіданням «Солдатський розрух» (1891). Розмислово-

спокійний епос («Самовбивець», «Старе і нове») відбиває стосунки між владарями й поневоленими, інтелігенцією та народом, нові течії в народному житті, надії на краще майбутнє. До основних творів належить повість «Рег ресіек ароїііогат» («Стопами апостолів», 1896), визначена автором як «образи з життя духовенства на Україні». Хронотоп дороги дав змогу письменникові, подібно до «Мертвих душ» М. Голя, розгорнути промовисті побутові картини життєвої каламуті й смутку. Реалізм В. Леонтовича («Пани і люди») споріднений з новочасною прозою В. Винниченка чи М. Коцюбинського. Гостра конфліктність зустрічей західних колонізаторів із населенням Сходу, зображення поневоленої нації («Абдул Газіс») перегукуються з твором М. Грушевського «Бехаль-Джугур». У 900-х роках написав «Хроніку родини Гречок», літературно-критичні статті «Грицько Григоренко», «Естетизм Коцюбинського», «Новини нашої літератури».

В. Леонтович був співвидавцем газети «Громадська думка», головою «Товариства підмоги українській літературі, науці й штуці» (1911—1919), заступником голови Товариства українських поступовців. З 1917 р. — член Центральної Ради, з 1918 р. — міністр земельних справ (за Гетьманату розробив проект земельної реформи, засіюваної на приватизації). 1918 р. у видавництві «Вік» вийшов перший том оповідань В. Леонтовича. З 1919 р. перебував у еміграції: редагував газету «Українське слово» в Берліні, був головою Товариства ім. св. Володимира в Празі. На чужині написав «Спомини угікача», збірку «Ворохобня» й інші оповідання» (1939), «Спогад про Чикаленка», огляд «Літературні спостереження», друкувався в журналі «Тризуб» (Париж), уклав (у співавторстві) російсько-український юридичний словник.

Літ.: *Єфремов С.* Історія українського письменства: У 2 т. МЮНХЕН, 1989, Т. 2 (перевидання: К., 1995).

В. Погребенник

ЛІНЦЬКИЙ ВАРЛААМ (р. нар. невід. — 1742) — освітній діяч.

Священик при посольстві в Константинополі, пізніше — єпископ. У 1712—1714 рр. здійснив паломництво до Єрусалима,

після чого написав твір про християнські святині Близького Сходу «Перегринія». Загалом дотримуючись схеми жанру ходінь до Святих місць, він іноді відхилився від неї, вносячи до щоденника подорожі розповіді про все, що з ним траплялося в дорозі. Це становить кращу частину його твору, тут найбільше проявився письменницький хист автора та інтерес до живої народної мови. В описах християнських святинь паломник обмежується здебільшого їхнім переліком або переказами Святого Письма.

Літ.: *Перетц В. Н.* Отчет об зкекурсии Семинария русекой филологии в Нежин // Университет. изв. 1914. Ноябрь; *Білоус П. В.* Українська паломницька проза. К., 1998.

ІІ. Білоус

ЛІТОПИС САМОВИДЦЯ — визначна пам'ятка української історичної прози останньої чверті XVII — початку XVIII ст.

Ймовірно, що твір написано в м. Стародубі Романом Ониськовичем Ракушкою-Романовським (1623—1703) — козацьким сотником, генеральним військовим підскарбієм (1663—1668), пізніше — стародубським священиком. Авторство приписувалося також корсунському полковникові Федору Кандибі (М. Возняк), писареві Івану Биховцю. Оригінал не зберігся. Протягом XVIII — першої половини XIX ст. літопис поширювався у списках. Уперше надрукований Осипом Бодяньським 1846 р. в Москві. З легкої руки П. Куліша твір дістав назву «Літопис Самовидця», бо автор, безумовно, брав активну участь у тогочасних історичних подіях.

Хронологічно літопис охоплює нетривалий період (1648—1702), але відображає переломний руїнний етап у долі України. За характером змалювання історичних подій твір поділяється на дві частини — історичну й літописну. Перша частина (1648—1676) докладно розповідає про основні моменти національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького, гетьманські «усобиці», вияви колоніальної політики російського царизму в Україні. У другій — переважає короткий огляд найважливіших подій до початку Північної війни. Ба сторінок літопису охарактеризовано основних українських політичних діячів другої

половини XVII ст. Це передусім Богдан Хмельницький — «козак росторопний в ігблах козацких военных и у письмъ б-г-лій». Авгор позитивно оцінює його державницьку діяльність, схвалює акт приєднання України до Росії, звеличує військовий і дипломатичний талант гетьмана. У творі натрапляємо й на негативні судження про Хмельницького, коли йдеться про його зарозумілість і гонор. Засуджується також союз із Кримським ханством.

Самовидець був прихильником російської «протекції». Тому гетьмани, які виступали проти Москви, дістають негативну оцінку (Іван Виговський, Павло Тетеря, Петро Дорошенко). Неоднозначне ставлення автора до Івана Брюховецького. На Чорній раді 1663 р. літописець бачить його хитрість і підступність, але про Брюховецького-гетьмана говорить загалом позитивно. Прихильно змальовано Якова Сомка, Івана Сірка, Івана Мазепу.

Автор цікавиться й політичним життям сусідніх з Україною держав — Польщі, Молдови, Туреччини, а також Австрії, Пруссії, Швеції, Нідерландів. Певне місце приділено російській історії. Самовидець говорить про церковний розкол, селянську війну під проводом Степана Разіна, повстання стрільців 1682 р., перші реформи Петра I.

Літопис написано книжною українською мовою, трапляються полонізми, церковнослов'янізми й русизми. Часто використовуються внутрішньорядкові пояснення. У творі не помітно барокових прикрас, оригінальною є композиція нарисів. Насамперед повідомляється найважливіша подія року; потім оповідається про конкретні зміни в суспільно-політичній обстановці в Україні. Наприкінці статті інколи коротко згадує про стихійні лиха. Літописом Самовидця захоплювався Т. Шевченко. Ще до публікації він міг прочитати його в рукопису — літопис було надіслано поетові на заслання. Твір вплинув на формування історичних поглядів П. Куліша. Сюжет «Чорної ради» запозичено з літопису Самовидця.

Літ.: *Левіцький О.* Опмт иселедования о летописи Самовидца // Л-ітопись Самовидца по новоотсрытым спискам. К., 1878; *Возняк М. С.* Історія української літератури: У 3 т. Львів, 1924. Т. 3. Ч. 2; *Петровський М. Н.* Нариси історії України XVII — початку XVIII ст. Досліди над літописом Самовидця. Х., 1930. Т. 1; *Марчен-*

ко М. І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). К., 1959; *Дзира Я. І.* (Вступ, стаття) // Літопис Самовидця. К., 1971; *Грицай М. С., Микитась К. Л., Шолом Ф. Я.* Давня українська література. К., 1989.

С. Лучканин

ЛУКА ЖИДЯТА (р. нар. невід. — 15.10.1059 або 1060) — один із перших відомих нам представників ораторсько-учительної прози періоду Київської Русі, церковний дшч XI ст.

За походженням, імовірно, новгородець. Поставлений Новгородським єпископом за князювання Ярослава Мудрого. Відомо, що Лука Жидята ворогував із грецькими ієрархами руської православної церкви. 1055 р. на письменника звів наклеп якийсь Дудика. Луку Жидяту митрополит Єфрем викликав до Києва і ув'язнив. Після смерті останнього у 1058 р. письменник знову повернувся до Новгорода, де обійняв посаду єпископа.

Єдиний твір Луки Жидяти, що зберегся, — коротке «Повчання до братії» (відоме у списках XIV—XVII ст.). Він містить у собі виклад основних понять православної віри та моральних обов'язків християнина. У повчанні автор закликає своїх парафіян відвідувати церкву, благочестиво молитися, не сваритися, бути добрими, милосердними, незлобивими. Повчання Луки Жидяти засноване на біблійних заповідях. Кінцівка твору являє собою набір різних цитат з Біблії.

За часів єпископства Луки Жидяти в Новгороді було переписано Остромирове Євангеліє, складено книгу «Тлумачних пророцтв» і Новгородський літопис, збудовано Софійський собор.

Літ.: *Богуславский С.* Поучение Луки Жидяты, по рукописам XV—XVII вв. // Изв. Отд. рус. яз. и словесности имп. Акад. наук. 1914. Т. 18. Кн. 2; *Тимковський Р.* Поучение архиепископа Луки к братии // Русские достопамятности. М., 1815. Ч. 1; *Будовниц И. У.* Общественно-политическая мысль Древней Руси (XI—XIV вв.). М., 1960.

Ю. Пелешенко

ЛУКАШЕВИЧ ПЛАТОН (1806, с. Березань, тепер смт Баришівського р-ну Київської обл. — 1887, там само) — фольклорист і етнограф, видавець.

Народився в родині поміщика, закінчив Ніжинську гімназію вищих наук (од-

нокласник М. Гоголя), Одеський ліцей (1828). Замолоду побував за кордоном, де в Празі познайомився з В. Ганкою і Я. Колларом, під впливом яких розпочав студії з українського фольклору та етнографії. Підтримував зв'язки з М. Максимовичем, І. Срезневським, листувався та обмінювався виданнями з письменниками й фольклористами Галичини: Я. Головацьким, І. Вагилевичем, І. Бірецьким. У Петербурзі видав збірку «Малороссийские и червогоруские народныя думы и песни» (1836), куди включив і власні записи.

Видання містить 176 зразків пісенних жанрів з коментарями та примітками і одне замовляння. У вступних нотатках видавець, свідомий високого обов'язку приєздити зібрану ним народну поезію своїм «предкам Гетьманцям», одним із перших висловлює занепокоєння щодо надмірного поширення в Україні солдатських і фурманських («ямщицьких») російських пісень. У першій частині збірника, що має назву «Малороссийские думы и песни», за тематично-жанровим принципом подано думи й пісні, записані на Полтавщині: передусім історичні та обрядові. Велику наукову цінність становлять думи: «Самійло Кішка» (перший у фольклористичній запис — 1832 р. від кобзаря Івана Стрічки), «Голота» (уривок), «Буря на Чорному морі» (без назви) і «Плач невольника» (надруковані вперше), «Івась Коновченко» (запис 1832 р.) та «Проводи козака» (без назви) — нові варіанти після публікації М. Цертелева. Запис П. Лукашевича найдовшої в українському фольклорі думи «Самійло Кішка» є найкращим її варіантом. Збірка містить історичні пісні («Морозенко», «Перебийніс», «Нечай», «Тетеря», «Швачка», «Залізник», дві пісні про Калнишевського та зруйнування Запорозької Січі). У другій частині подано пісні з видання В. Залеського «Пісні польські і руські люду галицького» (Львів, 1833). У вступі до цієї частини видавець наголосив на ідентичності мови, фольклору й культури в цілому наддніпрянців і галичан, для котрих Україна «є неначе обітованою землею». Серед творів «червоноруських» — пісні опришків, коломийки, вівчарські та ін.

Збірку П. Лукашевича схвально зустріли І. Срезневський, М. Костомаров, а О. Пипін назвав її «одною із найпримітніших книг з малоросійської етнографії». Фольклорні записи П. Лукашевича, крім

виданої збірки, були опубліковані в зібраннях П. Чубинського, Б. Грінченка, журналі «Этнографическое обозрение» (1892). В ЦНБ ПАН України зберігаються рукописні збірки вченого, автографи його фольклористично-етнографічних праць, серед яких: «О суевеерныхъ преданіяхъ малороссіянъ», «Народні пісні оброблені з коментарями» (чернетка), «Опыт о баснословныхъ преданіяхъ малороссіянъ» та ін. До П. Лукашевича в Березань 1843 р. приїздив Т. Шевченко, де написав 9 жовтня вірш «Розрита могила», читав там «Русалку Дністрову». Згодом з вини Лукашевича між ними наступив повний розрив. П. Лукашевич — також автор досліджень із мовознавства.

Літ.: *IV Горленко В./Платон Акимович Лукашевич // Киев. старина. 1889, ягварь; Кирдан Б. П. А. Лукашевич // Кирдан Б. Собираетель народноі позни. Из истории украшкской фольклористики XIX ст. М., 1974.*

Ж. Ляхова

ЛУКОМСЬКИЙ СТЕПАН (1701, Умань — між 1770—1779, Прилуки) — історик і хроніст.

Походив з давнього козацького роду. Навчався в Київській академії. По закінченні її (1722) ходив в чужоземні краї, аби продовжити освіту, але через хворобу змушений був залишитися в Польщі. Через православну віру та українське походження не зміг там дістати належної освіти. 1726 р. повернувся до Києва, де закінчив курс богослов'я. Служив канцеляристом Генеральної військової канцелярії (1731—1735), потім сотником Прилуцької (1735—1741), Яготинської (1751—1757) і Переволочанської сотень (1757—1763), з 1763 р. — абшитований полковий обозний. Вийшовши у відставку, оселився в Прилуках. 1738 р. переклав з польської на книжну українську мову щоденник С. Окольського «О Остриановой войнті з ляхами» (1738), 1770 р. — записки польського мемуариста М. Титловського про польсько-турецьку війну 1620—1621 рр., які доповнив фактами з «Українського вірогідного літопису» та «Війною домовою» С. Твардовського у власному перекладі. 1770 р. склав «Собрание историческое», яке обіймає час від 1299 по 1599 рр., до якого додані й згадані переклади. Написав також автобіографічне оповідання.

Літ.: *Маслов С.* До питання про літературну спадщину С. Лукомського // Ювілейний збірник на пошану акад. М. С. Грушевського. К., 1928. Т. 11.

М. Шевчук

ЛУЧКАЙ МИХАЙЛО (спр. прізви. — Поп; 19.11.1789, с. Великі Лучки, тепер Мукачівського р-ну Закарпатської обл. — 03.12.1843, Ужгород) — мовознавець, історик, просвітник, церковний діяч, фольклорист.

Народився в сім'ї дяка. Початкову освіту здобув у рідному селі та в Ужгородській початковій школі. Потім закінчив два класи Ужгородської реальної гімназії, навчався у Великоварядинській гімназії (тепер м. Орадя в Румунії), протягом 1812—1816 рр. — у Віденській духовній семінарії. Важливими факторами в становленні світогляду М. Лучкая стали бурхливі тогочасні історичні події, розвиток нового літературного напрямку — романтизму, який особливу увагу надавав вивченню народної творчості, зародження й розвитку у західноєвропейському мовознавстві порівняльно-історичного методу. Мало значення для становлення вченого знайомство з видатними славістами першої третини XIX ст., наполеглива самоосвіта. У 1816—1827 рр. працював священиком у рідному селі, бібліотекарем та архіваріусом при єпископській канцелярії в Ужгороді, а в 1829—1830 рр. — священиком у м. Лука (Італія).

1831 р. в Будині опубліковано в двох томах церковні проповіді М. Лучкая. Написана ним латинською мовою «Історія карпатських русинів церковна і світська (давня і новітня) аж до нашого часу» залишилася в рукописі, як і проспект «Русько-латинсько-угорсько-німецького словника» та невелика розвідка про ефіопські мови «Словник і алфавіт».

Найвідомішою працею Михайла Лучкая, що принесла йому європейське визнання, стала «Граматика слов'яно-руська» (Будин, 1830). Її написано латиною, ілюстративний матеріал подано кирилицею — церковнослов'янською або українською мовою (в її закарпатських говірках), чимало прикладів із багатьох індоєвропейських мов. Одним із перших описав поряд із церковнослов'янською фонетичну й граматичну системи народної

української мови Закарпаття. До граматики додано тексти живої розмовної мови, фольклорні матеріали (казки, прислів'я, загадки, пісні та ін.).

Праця Михайла Лучкая справила значний вплив на розвиток граматичної думки в Закарпатті й Галичині, її використовували Я. Коллар, П. Шафарик, Ф. Міклошич, В. Ягич, високо цінували І. Срезневський та діячі «Руської трійці». 1989 р. Інститутом мовознавства АРІ України цю книгу перевидано в двох частинах (фото-типне видання публікації 1830 р. й переклад українською мовою).

Літ.: *Возняк М.* Студії над галицько-українськими граматками XIX ст. // ЗНТШ. 1910. Т. 90; *Лизанець П. М.* Михайло Лучкай і його граматика // *Лучкай М.* Граматика слов'яно-руська. К., 1989.

С. Лучканин

ЛЯСКОРОНСЬКИЙ СИЛЬВЕСТР (р. нар. невід. — 19.05.1754, Київ) — культурно-освітній діяч, письменник першої половини XVIII ст.

По закінченні курсу навчання в Києво-Могилянській академії залишився в ній учителем. З 1734 р. почергово викладав граматику (два роки), синтаксису (1737—1738), риторичку. З грудня 1740 р. — академічний екзаменатор, з 29 січня 1741 р. — ігумен, а згодом настоятель Віденського Святодухівського монастиря. У 1745 р. призначений архимандритом Ніжинського Благовіщенського монастиря. 23 січня 1746 р. на вимогу митрополита Київського Рафаїла Заборовського призначено ректором Київської академії як людину «стану і вчення доброго, що може богослов'ю навчати». Через конфлікт його з митрополитом Тимофієм Щербацьким 29 листопада 1751 р. звільнений з посади ректора й засланий у Київський Видубицький монастир з позбавленням архимандритичного титула. Там він і помер наглою смертю під час монастирської трапези. Похований у Видубицькому монастирі.

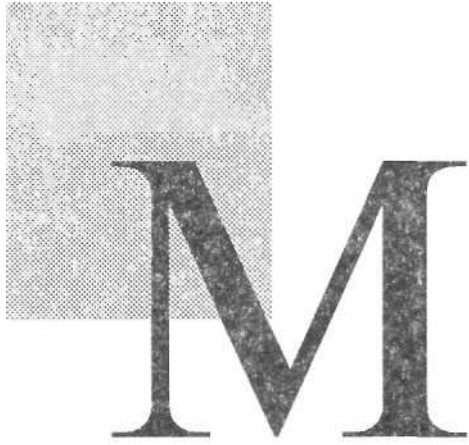
С. Ляскоронський залишив після себе записи з догматичного богослов'я, текст курсу риторички, драму «Трагедія...». Остання, хоч і має назву трагедії (жанр, теоретично розроблений Ф. Прокоповичем), писана в старих київських традиціях і належить до великодніх драм. Являє собою певною мірою компіляцію з

київських великодніх драм, найближче до неї — «Царство природи людської». Очевидно, трагедія С. Ляскоронського, хоча й вважається великодньою, була виставлена на свято св. апостолів Петра і Павла (29 червня за ст. ст.), тому що ціла група яв другої дії присвячена цим апостолам, не має зв'язку з попередніми й, очевидно, була вставлена спеціально. Це

підтверджується й фіналом драми, де фігурують «Орел монарший», що побиває лева. Драма ця не належить до найкращих зразків драматургії, але цікава з історико-літературного боку.

Літ.: *Петров Н.* Очерки из истории украинской литературы XVII—XVIII вв. К., 1911.

М. Шевчук

МАЗЕПА ІВАН (20.03.1639 — вересень 1709) — визначний політичний і культурний діяч, гетьман України в 1687 — 1709 рр.

Народився в українській шляхетській родині. Навчався в Києво-Могилянській академії та єзуїтській колегії у Варшаві. Виховувався при дворі польського короля Яна Казимира, який послав його для завершення освіти за кордон. У 1656—1659 рр. навчався в Німеччині, Італії, Франції та Нідерландах. По поверненні продовжував службу в короля, виконував дипломатичні доручення. За легендою покинув двір через любовну пригоду з жінкою польського шляхтича, а насправді повернувся 1663 р. до хворого батька. Після смерті його (1665) дістав звання чернігівського підчашого, 1669 р. вступив на службу до гетьмана П. Дорошенка, був ротмістром його надвірної хоругви, виконував обов'язки генерального осавула, відбував дипломатичні місії.

Потрапив у полон до запорожців, був звільнений гетьманом І. Самойловичем, служив при ньому, став незабаром генеральним осавулом. Після Кримського походу 1687 р. очолив старшинську опозицію проти І. Самойловича. 25 липня 1687 р. став гетьманом Лівобережної України. Брав участь у Друїтогу кримському поході, в походах Петра I до Азова, діяльно допомагав цареві на початку Північної війни. 1705 р. здійснив похід на Волинь. Збудував Печерську фортецю в Києві, нові корпуси Київської академії, яка відтоді називається Кзжво-могаляно-мазешшською, був фундатором будівництва багатьох церков, сприяв розвитку мистецтва й літератури. Йому присвячено ряд поетичних панегіри-

ків, зокрема І. Орновського «Мига їїохо-Іапхка» (1688), С. Яворського «Есбо єіохи...» (1689), П. Орлика «Аісісієк Го55іу5ку» (1695) і «Нірротспск 8агтаскі» (1698), Й. Армашенка «Теаігат ретепів \$Іога» (1699), А. Стаховського «Зерцало от писанія» (1705) та ін. Дмитрій Туптало в «Руні орошеному» написав вірш на герб І. Мазепи, а Ф. Прокопович присвятив йому драму «Володимир», де під Володимиром мислив українського гетьмана як його політичного послідовника.

Восени 1708 р. І. Мазепа розпочав повстання проти Петра I й перейшов на бік шведського короля Карла XII, а після поразки під Полтавою емігрував до Бендер. Там він і помер, похований у Галаці. Після того про гетьмана було складено ряд осудних творів на дого;г/ офіційній версії про його «зраду». Найдавніший вірш цього циклу — «МазеггЬ изм-Ьшшкү задггЬпранскому вкраинскому» (1708). 12 листопада 1708 р. С. Яворський проголосив у Москві «Слово перед прокляттям Мазепи» з лайливим осудом гетьмана і написав вірш проти нього «Ізми мя, Боже...», який М. Драгоманов назвав «школярсько-півською лайкою». Ф. Прокопович в «Епикіоні» ставиться до гетьмана поміркованіше, хоч і вживає лайливі епітети. Огудливо ставиться до І. Мазепи і автор вірша «Б'ьдно, ах б'ьдно, что ншггЬ учинися». Вірші «Орле парящи» та «Орле російський», написані відразу після Полтавської битви, більше славлять Петра I, ніж лають Мазепу. Осуджується гетьман у драмі «Божіє уничижителєй гордих уничиженіє». Всі віхи життя І. Мазепи широко відтворені в літописі С. Величка (1725), тут вміщено велику добірку його універсалів і листів.

Величко вживає щодо нього негаційні епітети, але діяльність подає об'єктивно. В «Діалозі Енея з Турнусом» (Чернігів, 1745), написанім прихильником П. Полуботка, І. Мазепа алегорично подається як Еней, а Турнус — як Росія. С. Дівович у поемі «Разговор Великороссіи с Малороссіей» (1762) вважає, що вчинок Мазепи — це одиничне явище, й Україну за це не слід осуджувати. На початку XIX ст. складено прозовий твір «Вопль Мазепи» — благання гетьмана до Олександра І зняти з нього прокльон, бо судити його повинен тільки Бог.

В «Історії русів» гетьман описаний двояко: негативно і як борець за волю України. В XIX ст. І. Мазепа став героєм багатьох творів української, російської та західноєвропейської літератур, особливо ним цікавилися романтики. В романі П. Еолоти «Іван Мазепа» (Москва, 1832) гетьмана описано в романтичному дусі, автор пробує подати його образ більш-менш правдиво. В 1840 р. І. Борозна надрукував в «Утренней звезде» «преданіє» «Золота гора», де прославляє Петра І й гудить Мазепу. В романі О. Кузьмича «Козаки» (1843), де описуються події перед Полтавською битвою і сама битва, І. Мазепу показано інтриганом і хитрим політиком. В романі невідомого автора «Іван Мазепа, гетьман Малоросії» (1846) основний наголос робиться на любовних пригодах гетьмана. Цілком позитивно ставився до І. Мазепи Т. Шевченко («Великий льох», «Іржавець», «Чернець», повісті «Музикант» та «Близнята», Археологічні нотатки). Д. Мордовець у романі «Цар і гетьман» подав образ гетьмана в костюмаровському дусі, тобто події зобразив об'єктивно, але в підсумку осудив героя. В романтично-патріотичному дусі відобразив І. Мазепу С. Руданський (поема «Іван Мазепа, гетьман український»). Найбільший роман про І. Мазепу написав у 20-х роках XX ст. Б. Легкий: «Мотря», «Не вбивай», «Батурин», «Полтава»; тут образ гетьмана подано з урахуванням складності цієї історичної постаті, але цілком позитивно. Негативно вивів образ І. Мазепи Ю. Мушкетик (роман «Семен Палій»), Написав поему «Мазепа» представник пражської школи української поезії Ю. Драган (20-ті роки). Ще один твір у цьому ряді — поема Із. Сосюри «Мазепа», розпочата 1928 р. й

завершена 1960 р., де поет зупиняється на любовних пригодах героя і зазначає, що Петро І та І. Мазепа по-різному розуміли прогрес. Є й інші розробки цієї теми в українській літературі.

У творенні літературного образу І. Мазепи простежується кілька традицій: романтична (як лиходійного й любовного героя), патріотична (як героя України), костюмаровська (як проміжна) й безоглядно ідеологічно-осудлива.

І. Мазепа й сам писав вірші. До нашого часу дійшла «Дума гетьмана Мазепи», гіпотетично йому може належати вірш «Ой поповичу-гетьмане», вміщений у літописі С. Величка, приписують йому й інші твори («Пісня про чайку»). Збереглися також листи, писані поетичним стилем, до М. Кочубеївни.

Літ.: Уманець Ф. Гетьман Мазепа. СПб., 1897; Костомаров Н. Мазепа и мазепинци // Костомарови!. Собр. соч.: В 8 т. СПб., 1905. Т. 6; Iensen A. Магере. Люнд., 1909; Шеглова С. Вірші про Мазепу, складені після його «зради» // Науковий збірник за рік 1926. К., 1926; Ситовський В. Україна в російському письменстві. К., 1928. Ч. 1; Мазепа. 36. 1—2 // Праці Українського наукового інституту у Варшаві. Варшава, 1938—1939; Українські пісні, видані М. Максимовичем. К., 1962; Марсове поле. Героїчна поезія на Україні. К., 1989. Кн. 2; Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687—1709. Мюнхен, 1988; Іван Мазепа. Художньо-документальна книжка. К., 1992.

В. Шевчук

МАКАРІЙ І СИЛЬВЕСТР (рр. нар. і см. невід.) — ієромонахи Новгород-Сіверського монастиря, котрі описали свої мандри до Святої землі у 1704—1707 рр.

Шлях до Єрусалима проліг через Київ, Фастів, Немирів, Сороки, Ясси, Еалац, по Дунаю, а далі морем до Константинополя, Палестини, Єгипту. Зробили багато цікавих нотаток про ці краї.

Літ.: Білоус П. В. Українська паломницька проза. К., 1998.

П. Білоус

МАКАРОВСЬКИЙ МИХАЙЛО (1773—20.09.1846, м. Еадяч, тепер Полтавської обл.) — поет.

Походив з родини флотського священика. Закінчив Полтавську духовну семінарію. Працював учітелем Еадяцької

повітової школи. У 40-х роках написав поеми «Наталя, або Дві долі разом» і «Гарасько, або Талан і в неволі». Першу з них дослідники вважають своєрідним українським варіантом «Германа і Доротеї» Й. В. Гете. Вплив повістей Г. Квітки-Основ'яненка та народних пісень зумовив сентиментально-романтичний стильовий струмінь цього твору, у якому йдеться про долю добродішної селянки, котра, тяжко працюючи весь вік та широко вірячи в Бога, і свого чоловіка з неволі дочекалася, і видала заміж у добру сім'ю доньку Наталю. Поема написана з настановою на високі моральні якості персонажів, їхню здатність до чуйності, зворушливості. Водночас не меншою мірою твір характеризує прийоми етнографічно-побутового письма. Автор докладно змалював будні українського селянина, картини звичаїв, обрядів, які «блищать такими живими фарбами, що не бояться часу» (В. Горленко). «Детальність малюнка» поета відзначав також І. Франко, але водночас він рішуче не сприймав патріархального замилювання М. Макарівського, вважав, що написане ним — «холодна версифікація, а не вплив якогось широкого, гарячого чуття». Безсумнівним, однак, є те, що на певному етапі посиленна увага до так званого етнографізму сприяла утвердженню правдивого відтворення життя, зміцнювала реалістичні тенденції літератури.

Відчутно менша історико-літературна цінність поеми (повісті у віршах, за визначенням автора) «Гарасько, або Талан і в неволі», дія якої відбувається на Кавказі, де персонаж перебував у черкеському полоні, та в Таганрозі, де він влаштовує своє життя після втечі з неволі. Як і попередній твір, поему характеризує сентименталістська літературна ірадіпія, хоча водночас спостерігається в ній і надмір бурлескних елементів. Це дає підстави стверджувати про складне переплетіння часом протилежних, досить віддалених одна від одної стильових течій у творчості письменника, «хімерне схрещення у ній старого з новим» (П. Хропко), що відбиває одну зі специфічних прикмет українського літературного процесу цього часу.

Національну непрямої світогляд М. Макарівського характеризує його вірш «Полтавська могила», у якому події 1709 р. потрактовано в дусі офіційної російської історіографії.

Літ.: *Вільхівський (Б. Грінченко). Забутий писатель // Зоря. 1887. № 5; Глаголь (В. Горленко). М. М. Макарівський: К пятидесятилетию его сочинений // Киев. старіша. 1893; Хропко П. Біля джерел української реалістичної поезії. К., 1972; Франко І. Нове видання поем М. Макарівського // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К., 1981. Т. 32. .*

А. Погрібний

МАКОВЕЙ ОСИП (псевд. — О. Степанович та ін.; 23.08.1867, м. Яворів Львівської обл. — 21.08.1925, м. Заліщики, тепер Тернопільської обл.) — письменник, перекладач, літературний критик, публіцист, редактор, видавець, учений-філолог, фольклорист.

Походив із сім'ї дрібного ремісника, навчався у Львові (гімназія, університет) та Відні (університет). У 90-х роках редагував журнал «Зоря» і «Літературно-науковий вістник», газету «Буковина». З 1899 р. й до кінця життя викладав українську мову й літературу в учительських семінаріях Чернівців, Львова, Заліщиків.

Набуток віршової творчості Маковей представила збірка «Поезії» (1895). Цикл із неї «8етрег іііет» І. Франко визнав естетично найвартішим явищем літературного життя Галичини за 1892 р. Книжка виявила, крім ліричного, хист епічного поета (поєми «Молох», «Місіонер», «Новіш», казка «Чортова скала»). Пізніші цикли («Дружка», «Сум і глум», «Гірські думи», «Окликки» і «Строфи») розкрили елегійно-медитативне, іронічно-образне мислення автора, повне володіння ним віршовими формами, ритмами (пейзажний шедевр-мініатюра «Сон» та ін.).

Поряд із традиційними О. Маковей шукав і новітніх шляхів творчості, зазнав впливу неоромантизму (конфлікт мрії ліричного суб'єкта й «будного дня», що її в'ялить). Цикли «Гірські /гуми» та «Окликки» прилучили його до модерних течій. Зболені рефлексії патріота визначили тональність іронічно-сатиричної збірки «Подорож до Київ» (1897). Гнітючі враження від побаченого — того, як «залляла Московщина всю Україну», вилилися в форму подорожнього блокнота, «записи» якого щодо трагедійної сили й розмаїття письма не мають аналогій у відповідному жанрі української поезії. Водночас враження й розмисли О. Маковей набули оптимістичних відтінків у рядках про те, що колись

у Марійському палаці буде-таки президент України, що батьківщина оживе. Поема «Терновий вінок» (євангельську оповідь про розп'яття Христа автор доповнив реальним планом життя Палестини), збірка легенд «Пустельник з Путни та інші оповідання» дають духовний ключ до розуміння світосприймання й творчості О. Маковея, натхненної його релігійним почуттям.

Національно-патріотичну позицію письменника розкривають вірші-гімни «Українським мученикам» і «Гайдамацька пісня» («Ми гайдамаки...» — найпопулярніша серед пісень Маковея). стрілецький марш «В горах грім гуде...». Відгуком на події політичного життя, реалії виборчої боротьби була сатирична поема «Ревун» із колоритним тинном «лизуна-кар'єровича» в центрі. Антимілітаристські вірші часів Першої світової війни («Брати», «Похід», «Пісні з поля») майстерно асимілюють мотиви та образи «вояцьких пісень» (раніше уклав таку збірку, записану в війську), передають трагізм війни, містять національно-патріотичний акорд. Віршем «Полетів би я на Україну» автор привітав надії на визволення України, викликані крахом російського самодержавства, й утворенім Центральної Ради.

Дебютувавши як поет і прозаїк, О. Маковей зажив популярності як белетрист. У прозових жанрах працював протягом 1895—1923 рр., видав збірки «Заліссе», «Наші знакоми», «Оповідання», «Кроваве поле», «Прижмуреним оком». Почавши з «народницьких» висвітлень селянської теми («Заробок на свята»), сприйняв і модерніші способи опрацювання матеріалу («Туга»), Вніс нові образи («Вуйко Дорко») й мотиви містечкового життя («Клопоти Савчихи»), з сумною іронією відобразив скрутне становище галицьких літераторів («Як я продавав свої новели»), збагатив психологізм прози домінуванням внутрішньої дії, розширив спектр гумористично-сатиричних інтонацій. Разом із І. Франком, Л. Мартовичем, А. Крушельницьким збагатив сатиру цілим колоритним паноптикумом «ревунів» і «кадильників» («Казка про Невдоволеиого Русина» та ін.), дотепною пародійною алегоричністю («Два ставки»). Культивував художні форми умовності й у творах несатиричних (реалістично-документальна новела «Як Шевченко шукав роботи»). Створив також

патріотично-пригодницьку повість «Ярошенко» (1905), в основі якої — Хотинська війна 1621 р. Відтворення козацької хоробрості й презирства до смерті, проголошення гетьманом Сагайдачним ідеї крашого українсько-ггольського майбутнього, вповні реалізована концепція героя, захоплююча інтрига дають змогу зарахувати повість до числа найкращих в українській історичній прозі.

Антивоєнна збірка «Кроваве поле» (1921) з позицій загальнолюдського гуманізму завдяки засобам символізації й публіцистичності засудила братовбивчу для українців імпералістичну війну, її паліїв, відобразила жahlivi наслідки (вражаючий макрообраз поля без слави й користі, порослого червоними маками на місці кровопролиття). В збірці «Примруженим оком» письменник відобразив порядки польсько-шляхетської держави, розбудував галерею сатиричних типів — пришелепуватих поліційних службовців («Мухолап»), представників владних структур («Дністровий крокодил»), а також українців, які дотримувалися «патріотичного» кредо «куди вітер віє, їуди хилися» («К. В. Д.»). Жанрово-тематичний діапазон прозової творчості письменника поповнили його твори з життя школи й учнівської молоді («Весняні бурі» та ін.). «Ясна й здорова» (В. Стефанік) художня спадщина «талановитого новеліста й поета» (І. Франко), одного з «різнобарвної кіггиці індивідуальностей» нашого новітнього письменства, здобула високу оцінку критики (В. Лукич, Т. Галіп, В. Оркан), таких відомих авторів, як

О. Кобилянська, Марко Черемшина.

О. Маковей перекладав з німецької (твори К. Майєра, Л. Якобовського, Г. Зудермана) та польської (оповідання Е. Ожешко, С. Жеромського). Як літературознавець популяризував Т. Шевченка («В роковини смерті Т. Шевченка» та ін.), досліджував творчість Ю. Федьковича, І. Франка, О. Кобилянської (вводив її в літературу), П. Грабовського, М. Черемшини, Т. Бордуляка, С. Коваліва. Маковей-фшолог — автор фундаментальних праць «Панько Олелькович Куліш» (1902 р. здобув за неї ступінь доктора філософії в Чернівецькому університеті), «Матеріали до життєписі...» й самої «Життєписі Оси́па-Ю́ргя Горди́нського-Федьковича», розвідки «З історії нашої філології. Три галицькі граматики».

Висунув ідею організації літераторів України. Не тільки як видавець і критик, а й як педагог виховав гурт письменників (І. Діброва, Д. Харов'юк та ін.), громадських (І. Карбулицький) і освітніх діячів (М. Базник). Вважаючи себе «пекарем, що пече хліб для шоденного вжитку», О. Маковей репрезентував франківсько-грінченківський тип багатоплідного трудівника в ряді суспільно-культурних і наукових галузей.

Літ.: *Погребенник Ф. П.* Осип Маковей. К., 1960; *Кріль К. П.* Осип Маковей. К., 1966; *За сенко О. Є.* Осип Маковей. Життя і творчість. К., 1968; *Погребенник В. Ф.* Осип Маковей // *Історія української літератури кінця XIX — початку XX століття.* К., 1991; *Погребенник В.* Провісник самостійності і злухи // *Слово і час.* 1997. № 8.

В. Погребенник

МАКСИМОВИЧ ІВАН (грудень 1651, Ніжин — 10.06.1715, Тобольськ) — культурно-освітній діяч і поет.

Був старшим сином шляхтича Максима Васильківського. По закінченні Київської академії (1669) прийняв чернечий сан і залишився в ній викладачем, очевидно, поетики чи риторики. 1680 р. став ієромонахом Києво-Печерської лаври. У 1685—1690 рр. був проповідником і одночасно (до 1696 р.) намісником підпорядкованого лаврі Брянського Успенського монастиря, потім настоятелем і архимандритом Чернігівського Єлецького монастиря. 10 січня 1697 р. на пропозицію гетьмана Мазепи висвячений московським патріархом Адрианом на архієпископа Чернігівської єпархії. 1700 р. заснував Чернігівську колегію як училищну колонію Київської академії.

І. Максимович був автором багатьох перекладів і оригінальних творів, хоча ім'я його незаслужено забуте. Він чи не найдосконаліше у XVIII ст. розробив вірш-притчу, дав чудові зразки філософського вірша. Дбав про заснувану ним колегію, присвячував свої твори або їй безпосередньо, або знатним особам від імені колегії. На початку XVIII ст. Чернігівська друкарня видавала майже виключно твори І. Максимовича: «Алфавит святых, рифмами сложенній» (1705), «Богородице Дтшо» (1707), «Театрон» (1708), «Осьм блаженства евангельскія» (1709), «Царскій путь Креста Господня» (1709). Ці вішання, зокрема книга «Богородице Д'во», були

піддані критиці Д. Тупталом, на той час митрополитом Ростовським, через що на творчість І. Максимовича дивилися лише з негативної точки зору і поезії його не досліджували.

Надмірна схильність до віршування, що характерна для поетичної спадщини І. Максимовича (в його книгах римувалися навіть заголовки та списки друкарських помилок), була невід'ємною ознакою духовності українців. І. Максимович як один з найплідніших поетів київської школи сконцентрував у своїй творчості всі особливості тогочасної поезії киево-чернігівської школи, зокрема чернігівського різновиду (маються на увазі традиції поетичного гуртка Лазаря Барановича). Серед його доробку є й малоцікаві твори, але водночас поет створив ряд шедеврів, які за глибиною думки можна поставити врівень з видатними творами світової літератури (вірш про друга й ворога, притча «Камбиза», де говориться про необхідність людської взаємодопомоги, та ін.).

І. Максимович дав також прекрасні зразки поетичних епіграм у збірці «Театрон». Його поетичні твори, як правило, вкраплені поміж творами богословського характеру. Так, «Алфавит» містить розміщені в алфавітному порядку життя святих, книга «Царскій путь Креста Господня» викладає різні повчання щодо того, як кожному християнину нести хрест Господній; свою вченість продемонстрував письменник у книзі «Театрон», де, наслідуючи аналогічний твір Цицерона, виклав обов'язки владарюючих осіб. Тут він дає цінні й розумні поради, що свідчать про значний життєвий досвід письменника. І. Максимовій відомий також як перекладач богословських творів з латинської. Писав церковнослов'янською мовою з українськими.

За своїми поглядами І. Максимович був лояльним до російської влади, свої поетичні книги надсилав Петру І. Він був серед ієрархів, які 1708 р. проголосили в Глухові анафему гетьману І. Мазепі. В травні 1712 р. його було призначено митрополитом Тобольським і Сибірським, ним він і залишився до смерті.

Літ.: *Филарет (Гумилевский).* Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Черішгов, 1873. Т. 1; *Юрьевский А. К.*

жизнеописано святителя Иоанна Максимовича // Тр. Киев. дух. акад. 1916. № 5—6.

М. Шевчук

МАКСИМОВИЧ ІГНАТІЙ (1725, с. Ручки Гадяцького полку — 30.09.1793, Чернігів) — церковний та освітній діяч, поет.

Вихованець Київської академії. Прийнявши чернечий сан, з 1757 р. викладав у ній синтаксису й граматику, з 1759 р. — поезику «по Сампсону», з 1762 — риторику й велику інструкцію. В грудні 1762 р. став префектом академії і викладачем філософії. Влітку 1764 р. по дорозі з Охтирки до Києва захворів у Лубенському монастирі. Повернувся 1765 р., але викладацьку працю залишив, певний час жив у Києво-Софійському монастирі. 1768 р. став ігуменом Нехворощанського Успенського монастиря, потім його переводили в інші монастирі. 1789 р. призначений настоятелем Чернігівського Єлецького монастиря і ректором Чернігівської семінарії, ним і залишився до смерті.

Будучи викладачем поезику академії, І. Максимович написав «Оду на перший день травня 1761 р.», яка змальовує один із найвизначніших і найхарактерніших моментів шкільного життя — травневі рекреації. Твір написано мовою, наближеною до російської, в силабо-тоничній системі, що знаменує відхід від культивованої в Київській академії силабічної поезії і наближення до російської класицистичної традиції. Це було певною мірою новим явищем для української поезії, хоча сам жанр оди новим для неї не був.

Літ.: Аполлонова лютия. К., 1982; *Мацевич Л.* Ода на перший день мая 1761 г. // Тр. Киев. дух. акад. 1897. № 9.

М. Шевчук

МАКСИМОВИЧ МИХАЙЛО (15.09.1804, х. Тимківщина, тепер с. Богуславець Золотоніського р-ну Черкаської обл. — 22.11.1873, хутір Михайлова Гора, тепер у складі с. Прохорівка Канівського р-ну Черкаської обл.) — поет, дослідник-біолог, натурфілософ, основоположник цілісної наукової системи українознавства і його складових частин — мовознавства, літературознавства, фольклористики, етнології, історіософії, соціології та журналістики; перший ректор Київського університету.

Народився в сім'ї збіднілого дворянина. Належав до козацького роду, відомого з XVII ст. По матері мав п'ятьох дядьків — відомих літераторів, учених, політиків. 1812 р. вступив до Новгород-Сіверської гімназії, відкритої 1808 р. клопотаннями дядька Іллі Федоровича (доктора права). Про гімназійний час писав: «Сім років пройшли для мене як сім місяців. Мальовниче розташування Новгород-Сіверського над Десною, з його стародавнім Спаським монастирем на кам'янистій горі, давали душі епічнім настроїм». Тут і заклалися основи світосприйняття М. Максимовича, єдність аналітичного та поетичного ставлення до життя. 1819 р. вступив на відділ словесності Московського університету, а через два роки перейшов на природничо-математичний факультет. По закінченні університету (1823) працював у бібліотеці, університетському гербарії, завідувачем ботанічного саду. 1833 р. затверджений ординарним професором кафедри ботаніки; як учений-природознавець мав нахил до філософії (віддавав перевагу філософській системі Шеллінга). Підготував більш як 100 природознавчих праць, зокрема: «Головні основи зоології», «Про розподіл природознавства на гілки», «Основи ботаніки» (1828), «Систематика рослин» (1831), «Роздуми про природу» (1833), «Книга Наума про великий божий світ» (1834). Енциклопедизм ученого визначив вагомість і перспективність праць, величезну популярність.

Новим і особливим етапом життя та творчості М. Максимовича став київський період, пов'язаний з діяльністю в університеті як керівника кафедри російської словесності, декана філософського факультету, ректора (вересень 1834 — грудень 1835). Фундаментом універсальної діяльності вченого став збірник «Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем» (1827). 127 зразків української художньої словесності: думи та історичні пісні (гайдамацькі, чумацькі, обрядові), пісні літературного походження («Віють вітри», «За Немань іду», «Де ти бродиш, моя доле») не тільки стали тріумфом людини універсальних обдарувань та інтересів, світового рівня професіонала-патріота, а й ознаменували тотальний прорив української духовності на всеросійські та європейські терени. За визначенням історика Д. Дорошенка, не лише зміст збірника

ка, а й авторська передмова до нього «звучить як літературний маніфест, і справді для свого покоління вона мала значення маніфесту, воча була прапором, на якому було написане магічне слово для тих часів: «народність». Народно-національні орієнтації відбилися навіть у назві наступного збірника М. Максимовича 1834 р. «Украинские народне песни».

Український ректор, учений і митець став активним поборником української ідеї, українського світу, самостійність якого він утверджував усією своєю творчістю. Вже перший збірник мав величезний резонанс і вплив на найвідоміших годі сучасників. «Два імені, — писав з цього приводу І. Стешенко, — яскравими зірками сяючими на горизонті російської літератури, Гоголь і Пушкін, найкраще свідчать про величезний вплив на інтелігенцію виданих Максимовичем пісень. Гоголь зачитувався цими піснями; Гоголь виховувався на їх дивних образах і вчився їх глибоких почуттів і життєвості... Гоголь, нарешті, черпав сили в широкому розвої народної фантазії, відображеної в піснях, і проникався величчю закарбованої в них української історії. Всі риси Гоголь вніс, як відомо, у свою творчість, створюючи ними епоху в... літературі... Безсумнівний вплив українських пісень на Пушкіна... Пушкіна полонила ніжність і душевна краса жіночих типів української поезії, і тому не дивно, що при створенні образу Марії у «Полтаві» він, за власним визнанням, «обирал песни Максимовича».

Особливу роль відіграло вивчення М. Максимовичем та інтерпретація ним «Слова о полку Ігоревім». Це з'єднало процес розвитку фольклору й писемної літератури, поколінь і епох, найголовніших подій та постатей української історії, проблем мови й літератури, історіософії та філософії. Найголовніше, що засвідчило й розкрило «Слово...»: воно створене на праукраїнській землі мовою нього народу, відбиває його багатівкову історію та культуру і свідчить про їхню багатівкову тяглість та органічність. Його ідейно-художні риси відбилися і в пізнішому фольклорі (думи, історичні пісні) та писемній літературі, і в незнищенній традиції, що започатковується Київським і Галицько-Волинським літописами, а продовжується в «козацьких» літописах та «Історії русів». Зокрема, і в тому, що окреслює межі існу-

вання України (поняття «Україна» літопис фіксує 1187 р.), а тим самим — української етнонаціональної державності, міжнародної ролі.

Саме під впливом роздумів про те, «звідки пішла руська земля, і хто в ній першим почав княжити, як руська земля стала є» («Повість врем'яних літ»), М. Максимович пише історичні дослідження: «Історичні замітки», «Звідки йде руська земля», «Про роль і значення Києва в загальному житті Росії», «Про вигадане запустіння України в нашестя Батия», «Огляд старого Києва», «Сказання про Коліївщину». А водночас велику увагу приділяє таким джерелам пізнання, як історія мови та художньої словесності, що й спричинює написання праць «Історія давньої руської словесності», «Про малоросійські народні пісні», «Що таке «думи», «Про початок книгодрукування в Києві...», «До історії малоруської мови...» та ш.

Аналіз історичних джерел свідчить, що М. Максимович сприяв утворенню Кирило-Мефодіївського братства з його філософією незалежності та високої міжнародної місії Української Речі Посполитої. Водночас він формував єдність інтелігенції та сприяв утвердженню у житті особливо обдарованих поборників українознавства (наприклад, П. Куліша). Його вдячними слухачами були В. Білозерський, О. Маркевич, Д. Пильчиков, О. Навроцький та ін.

Винятково позитивного значення набула побратимська дружба з Т. Шевченком, зустріч з яким відбулася 1844 р. Вони взаємно підтримували життєві і творчі плани один одного, відгранювали історіософію буття і майбутнього України. М. Максимович всіляко сприяв виданню «Живописної України», роботі Т. Шевченка в Археологічній комісії, в його мандрах по Україні.

Єдність життєвої і творчої практики зумовила зміст як глибоконаукової, так і гострополемічної діяльності М. Максимовича.

Він рішуче відкидав офіційні концепції російських ідеологів, зокрема академіка М. Погодіна, про великоросійські пріоритети в походженні й розвитку Київської Русі, давньоруської мови, культури, літератури, держави (зокрема, про прихід праукраїнців в особі білих хорватів до Києва лише після відходу великоросів у XIII ст. на схід). Водночас, руйнуючи

імперські ідеологи ми, М. Максимович стверджував: феномен українства сягає ще докиєворуських глибин; українські племена нізвідки не приходили і ніколи не полишали своєї землі; Київ — праукраїнська столиця; Київсько-руська, Галицько-Волинська — праукраїнські держави (отже, й культура), а українська мова була структурована ще у XII ст.

М. Грушевський зауважував, що М. Максимовичеві було важко висловлювати свої погляди через службові умовності, але ідея України-Руси належить саме йому. На основі аналізу фольклорно-літературних джерел він наголошував на самотності, багатстві, яскравості, гуманізмі української культури й духовності.

1846 р. умови життя змусили вченого виїхати на хутір Михайлова Гора. Та й за тих умов, з надірваним здоров'ям М. Максимович продовжував активну наукову працю, відстоював національно-патріотичні погляди на вітчизняну історію.

1871 р. з ініціативи вчених у Києві відбулося святкування 50-річної наукової й літературної діяльності М. Максимовича за участю вчених Москви, Харкова, Петербурга, Одеси; 21 наукова організація обрали його своїм почесним членом.

«Кожному своя доля! І моя, якою б важкою не була інколи, та незрівняно вища і краща багатьох інших», — писав М. Максимович. Зміст сказаного нащадки трактували як велич жигга-подвигу, так висловленого М. Грушевським: «Його найбільшим подвигом, як і подвигом передреволюційного українознавства взагалі, було виявлення народної основи української історії, її тяглості і неперервності, укріплення на сім ґрунті того переконання, що український народ — це дійсний будівничий великого тисячолітнього діла української історії і одвічний господар української землі, політої його потом і кров'ю».

Літ.: Драгоманов М. Некролог М. Максимовича // *Весна. Європа*. 1874. № 6; Юбилей М. А. Максимовича. К., 1874; Пискорский В. Из прошлых лет Киевского Университета // *Киев. старина*. 1894. № 4; Михаил Александрович Максимович: к столетию годовщины его рождения // *Кіев. старина*. 1904. Т. 86; Лобода А. Заслуги М. А. Максимовича в обласні язика и словесности // *Чтения в Ист. о-ве Нестора-летописца*. К., 1905. Кн. 187; *Грушевський М. Розвиток літературних досліджень у ХІХ столітті і вияви в них основних питань українознавства*

// *Укр. історик*. 1990. № 1—4; *Дорошенко Д. І. Нарис історії України*. Л., 1991.

П. Кононенко

МАЛИНКА ОЛЕКСАНДР (07.08.1865, м. Мрин, тепер Носівського р-ну Чернігівської обл. — 22.05.1941, Київ) — фольклорист, етнограф, учитель.

Закінчив Ніжинський історико-філологічний інститут (1880). Був членом Етнографічної комісії при ВУАН. Вивчав репертуар кобзарів і лірників, зокрема думи, український народний театр. Окремою книжкою видав «Сборник материалов по малоруському фольклору» (1902), що набув широкого резонансу (докладна рецензія Б. Грінченка, удостоєна імператорською Академією Наук премії ім. Костомарова, інші відгуки). Фольклористичні зацікавлення О. Малинки відбивають назви його розвідок: «Малоруське весілля» (1897), «Іван Купала в Чернігівській губернії» (1898), «Родина йхрестини» (1898), «Кобзарі О. Власко та Д. Симоненко й лірник А. Іваницький, їхній репертуар» (1929) тощо. Праці О. Малинки стали одним із фольклорно-етнографічних джерел для багатьох українських письменників.

Літ.: Митці України. К., 1992; *Калибаба Д. Відомі діячі культури, науки, політики Придесення*. Чернігів, 1995.

А. Погрібний

МШДИЧЕВСЬКИЙ ЄВГЕН (псевд. — Фр. Улянович; 1873, с. Зарваниця Тернопільського р-ну Тернопільської обл. — 1929, м. Кам'янка-Струмилівська, тепер Кам'янка-Бузька Львівської обл.) — письменник і педагог.

Вищу філологічну освіту здобув в університетах Львова, Граца та Берліна. Працював учителем німецької мови й літератури в Перемишлі, Тернополі, Чернівцях. У 1904—1905 рр. — редактор педагогічного журналу «Молодіж» у Тернополі. Перший опублікований твір — новела «Книга життя» (1897). Друкувався в журналах «Літературно-науковий вістник», «Дзвінок», газетах «Буковина», «Діло», «Руслан», «Подільський голос», альманахах «З-над хмар і долин», «Багаття», «Українська муза».

Є. Мандичевський — автор новелістичних збірок «З живого і мертвого» (Львів, 1901), «Судьба» (Тернопіль, 1906), «В армі» (Тернопіль, 1907), в яких порушив мораль-

но-психологічні та соціально-нобутові проблеми галицького селянства, міської бідноти, учнів і молоді, особистості загалом. Висловив протест проти несприятливих для розвитку соціальних умов, австро-угорської мілітаристської політики і світової несправедливості, втіленої в образі фатальної «судьби». Окремі прозові твори письменника позначені рисами богошукання. Є. Мандичевський розробляв також белетристичні етюди-акварелі, в яких достовірно відтворював психологічний стан людини в переломних соціальних та індивідуальних моментах буття.

У цілому творчість письменника розвивалася в руслі імпресіонізму. Для новелістики характерні поглиблений психологізм, наскрізний ліризм, меланхолійна настроєвість, фрагментарність і лаконізм викладу, використання виразних художніх деталей і невласне прямої мови.

Літ.: *Яцків М.* «З живого і мертвого». Новели Євгена Мандичевського // *Діло*. 1901. Ч. 16; *Бисчак В.* «Судьба». Новели Євгена Мандичевського // *Світ*. 1906; *Пчілка Олена*. Євген Мандичевський. В ярмі // *Річний край*. 1907. Ч. 8; *Ципердюк І.* Несповнена надія чи ще одне забуте ім'я в українській новелістиці (Євген Мандичевський — життя і творчість на зламі століть) // *Літ. Львів*. 1994. Ч. 12—13.

І. Ципердюк

МАНЖУРА ІВАН (псевд. — М-ра; Мара І.; Калічка ів. та ін; 01.11.1851, Харків — 15.05.1893, Катеринослав, тепер Дніпропетровськ) — поет, фольклорист, етнограф.

Народився в родині дрібного чиновника, з 13 років осиротів і виховувався тіткою (дружиною О. Потебні). На кошти родини О. Потебні навчався в повітовій школі, згодом як кращий учень — на казенний кошт у Харківській гімназії. Звідга, як і пізніше з Харківського ветеринарного інституту (1870—1872), був виключений за «неблагонадійну поведінку». З початку 70-х років жив на Катеринославщині, служив на різних дрібних посадах. Мандруючи селами, вивчав побут і звичаї, збирав фольклор. 1875 р. виїздить до Сербії, де розпочалася війна Праги турецького поневолення, записується добровольцем у сербську армію, в бою був поранений. З 1884 р. живе в Катеринославі і працює спершу в газеті «Катеринославський ювілейний листок», потім — у газеті «Днепр», де вміщує

етнографічні матеріали, статті, кореспонденції.

З 1885 р. у місцевому тижневику «Степь» та інших катеринославських виданнях І. Манжура вперше виступає як поет. З 1887 р. він — дійсний член істериико-філологічного товариства при Харківському університеті, а з 1891 — Московського товариства любителів природознавства, антропології та етнографії. 1889 р. за сприяння О. Потебні після тривалої цензурної тяганини вийшла з друку збірка поезій І. Манжури «Степові думи та співі». Годі ж підготував другу збірку віршів «Над Дніпром», яка за життя поста не була опублікована. Поезія І. Манжури друкувалася також у журналах «Зоря», «Правда», «Киевская старина», «Літературно-науковий вісник».

1890 р. вийшла збірка фольклорних матеріалів «Сказки, пословиці и т. п., записанніе в Екатеринославской РІ Харьковской губерниях». Збірка складалася з 200 народних казок і легенд, 400 прислів'їв і приказок, а також загадок, замовлянь тощо. Своєрідним продовженням були «Малорусские сказки, предания, пословиці и поверья, зап. И. И. Манжуру в Екатеринославской губерши», надруковані вже після смерті поета окремим розділом у «Сбориике Харьковского историко-филологического общества» (1894). Тут містяться прозові твори (казки, легенди, анекдоти), більш як 200 приказок і прислів'їв, записи повір'їв, звичаїв, опис народної дитячої гри, народні прикмети про погоду тощо. І. Манжура також надрукував у часописах і збірниках ряд статей і нотаток на етнографічні теми, у яких розкриваються окремі факти з історії народного побуту, звичаїв, традицій. У рукописі залишилася збірка літературно опрацьованих фольклорних матеріалів «Казки та приказки і таке інше, з народних уст зібрав і у вірші склав Іван Манжура, 1888 р.». Фольклористично-етнографічні праці І. Манжури високо цінували О. Потебня, М. Сумцов, І. Франко, зарубіжні вчені.

Літературні твори І. Манжура почав писати остаточно сформованою особистістю, яка пройшла тяжку школу життя. Працюючи за умов реакції, він долав інертність, песимізм, зневіру, плекав надію на краще майбутнє свого народу. У ряді поезій («Уві сні», «Сіяльник», «До Дніпра»

та ін.) автор відбив настрої та прагнення української демократичної інтелігенції, гуманістів і просвітителів, своїх однодумців, котрі щиро воліли допомогти знедоленому народу. Свідомий високого обов'язку поета, глибокий знавець історії, фольклору, етнографії, соціальної дійсності України, І. Манжура в ліриці та сюжетних віршах розкривав минуле народу («Степова дума», «Бурлакова могила», «Степ»), змальовував зuboжиле село і його мешканців («На степу і у хаті», «Сум», «Билиця»). Важливе місце в спадщині поета належить віршам про життя наймитів, бурлаків, заробітчанин («Босяцька пісня», «З заробітків», «Бурлака»), про долю жінки-матері, трагічне становище дітей-сиріт («Мати», «Діти», «Явдокі», «Сорок святих»). Глибокий відбиток в поезії І. Манжури знайшли народні звичаї, вірування, побут («Великдень», «На Купала», «Веснянка», «Теплого Олексі», «Обжинки»). У багатьох творах автор підніс невмирущість української душі, майстерно поєднавши кілька планів ліричної оповіді: об'єктивно-ліричний, іронічний, мінорний та оптимістично-ствердний. Із національною фольклорною традицією пов'язана поезія «Щира молитва» — зразок соціальної сатири в українській поезії.

Одним із перших в українській фольклористиці І. Манжура записував і досліджував робітничий фольклор, вплив якого простежується на стилістиці оригінальних віршів поета заробітчанської тематики. Він є також автором віршованих казок-поем «Трьомсин-богатыр» (1885—1886), «Іван Голик» (1885—1886), переробки шістьох пісень казки Гете «Рейнеке-Лис» — «Казка про хитрого Лисовина і про других звірів та про те, що він їм, а вони йому коїли» (1886—1887). У збірці «Казки та приказки і таке інше» вміщено три віршовані казки («Лиха година», «Чорт у наймах», «Злидні») і 28 віршованих приказок з віршем-передмовою «До земляків». Деякі з фольклорно-літературних творів І. Манжури за своїми жанровими й стильовими ознаками належать до байок. У своїй літературній практиці автор свідомо орієнтувався на простоту, дохідливість, ясність і чіткість думки та образів, на різноманітне використання багатющих скарбів народної мови, усної народної творчості. Манжура як поет і Манжура як фольклорист-етнограф органічно допов-

нювали один одного. Він виступає також автором переспівів з М. Некрасова, Я. Полонського, В. Лихачова, Г. Гейне, Р. Прутца.

Літ.: *Березовський І.* Іван Манжура. К., 1962; *Заремба В.* Іван Манжура. К., 1972; *Берништеж М.* Іван Манжура. К., 1977; Народні пісні в записах Івана Манжури. К., 1974.

Ж. Ляхова

МАРКЕВИЧ МИКОЛА (Маркович; 07.02.1804, с. Дунаєць, тепер Глухівського р-ну Сумської обл. — 21.06.1860, с. Турівка, тепер Яготинського р-ну Київської обл.) — поет і перекладач, історик, етнограф, фольклорист, лексикограф, архівіст, музикант і композитор.

Народився в сім'ї небагатого поміщика. Дитячі роки провів у Дунайці, Сокиринцях. 1814 р. родина переїхала в Прилуки. До 1817 р. навчався у Ланівцях в приватному пансіоні П. Білецького-Носенка, потім — у шляхетному пансіоні при Петербурзькому головному педагогічному інституті (1817—1820), де готували дітей дворян до цивільної служби. Атмосфера вільнолюбності, знайомство з майбутніми декабристами вплинули на формування демократичних поглядів юнака. 1820 р. залишив пансіон, став служити юнкером у війську, а 1824 р. подав у відставку й повернувся в село. Захопився вивченням фольклору, сільським господарством. Часом виїжджав до Києва, Петербурга, Москви з приводу видання своїх праць.

М. Маркевич приятелював з багатьма українськими (І. Котляревський, Є. Гребінка, О. Бодянский, М. Гоголь, М. Максимович, Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко) та російськими (О. Пушкін, В. Жуковський, К. Рилєєв, К. Брюллов, В. Кюхельбекер) діячами культури. Перекладав російською мовою твори Дж. Байрона, А. Міцкевича, М. Ф. Вольтера, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Шіллера та ін.

Свої перші поетичні твори, серед яких «Украинские мелодии» (1831), М. Маркевич вів у Москві. Писав музику до народних пісень («Народные украинские иапевы, положенные на фортепиано» (1840), «Сборник песен в нотах, состоящий из 150 песен...» (1873). Упорядкував «Южпорусские песни с голосами» (1857). Автор фольклорно-етнографічних праць «Обычаи, поверья, кухни и напитки малороссиян» (1860), «Вертеп».

Як лексикограф М. Маркевич уклав «Большой исторический, мифологический, статистический, географический и литературный словарь Российского государства» (1835); у архіві знайдені «Украинско-русский словарь», початок енциклопедичного словника, початок словника «Народного и книжного современного старого языка», до якого зібрано 45 тисяч слів, а також прислів'я, приказки, казки, пісні, витяги з давніх документів, літописів тощо.

М. Маркевич — автор численних нарисів і досліджень з історії України й Росії, серед яких фундаментальна праця в п'яти томах «История Малороссии» (1842—1843). Ці праці стали джерелом до написання творів Т. Шевченка «Гайдамаки», «Гамалія», «Тризна» та ін.

Успадкувавши рідкісну бібліотеку, М. Маркевич усе життя поповнював її новими матеріалами, здебільшого з історії України (серед інших — документами гетьмана П. Скоропадського, книгами та архівними документами гетьмана К. Розумовського). Зібрав більш як 6000 рукописів, актів і справ, склав до них покажчик. Багато в його ненадрукованій спадщині історичних досліджень, нарисів, безліч віршів, нотаток тощо. Частина архіву М. Маркевича зберігається в Російській державній бібліотеці, частина — в Інституті російської літератури РАН у Санкт-Петербурзі. Багато з архіву втрачено або не знайдено, зокрема невідома доля рукописів, проданих разом з 4339 томами його бібліотеки.

Літ.: *Макаров П.* Воспоинайша о Н. А. Маркевиче // Основа. 1861. Кн. 1; *Жемчужников Л.* Воспоминания о Н. А. Маркевиче // Там само. Кн. 2; *Павловский И.* Н. А. Маркевич // Русское слово. 1874. Т. 10; Поминка о Н. А. Маркевиче // Киев. старина. 1904. Т. 86; *Косачевская Е. М.* Письма Н. А. Маркевича к О. М. Бодянскому // Духовная культура славянских народов. Л., 1983.

В. Лаптічук

МАРКОВИЧ ОЛЕКСІЙ (17.03.1847, м. Смош, тепер с. Прилуцького р-ну Чернігівської обл. — 30.06.1903, Одеса) — фольклорист, літературознавець, історик-архівист.

За походженням із старовинного козацького роду Марковичів (Маркевичів), який залишив глибокий слід в українській історії та культурі. 1869 р. закінчив філо-

логічний факультет Новоросійського університету (Одеса). У 1890—1895 рр. працював там викладачем, а пізніше — професором. Займався культурологічною діяльністю, зокрема збиранням усної народної творчості, вивченням архівних джерел, пов'язаних з минулим Південної України.

Активно співпрацював в Одеському товаристві історії і старожитностей та Таврійській ученій архівній комісії, за інтенсивну наукову роботу був обраний дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Публікував свої праці в «Записках» цього товариства й видавав їх окремими книжками. Дослідження «Про літописи» (1883, 1885) становить інтерес з історіософського та філологічного поглядів, співвіднесеністю до суспільних умов народного життя. Зібрані фольклорні матеріали вмістив у збірнику «Одеса в народній поезії» (1888). Серед кількох тематичних груп народної лірики тут вирізняються чумацькі пісні, що засвідчує активну участь українців в освоєнні Причорномор'я. У книжці «Нарис казок, які побугують серед одеського простолуду» (1901) систематизував і схарактеризував 50 казок, записаних від одеської шкільної молоді. І. Фраико зазначав: «Цікаво, що казки записані російською мовою, але з приміткою українських зворотів, а тези їх виявляють більше схожості з українськими, ніж з московськими казками». Виступав у пресі і як літературознавець (стаття «Реалізм російської літератури», критичні рецензії та ін.). Кожне наукове починання О. Маркевича позначене культурологічною спрямованістю.

Літ.: Маркевичі!. К., 1890; *Линиченко И. А.* А. И. Маркевич: Биографические воспоминания и список трудов. Одесса, 1904; *Бачинський А. Л.* Пісні, зібрані О. І. Маркевичем // Нар. творчість та етнографія. 1964. № 1.

П. Хропко

МАРКОВИЧ ДМИТРО (04.11.1848, Полтава — 04.12.1920, Вінниця) — письменник.

Дитинство пройшло в Острозькому та інших повітах Чернігівської губернії, де батько служив лісником у казенному відомстві.

1859 р. вступив у Новгород-Сіверську гімназію, закінчувати середню освіту довелося у Вологді (куди перевели на службу

батька). Там познайомився з засланцем О. Кониським. З 1865 р. працював акцизним наглядачем у Чернігівській губернії. Згодом став слухачем медичного факультету Київського університету. Після смерті порадника й опікуна О. Маркевича припинив навчання. 1868 р. навчався на юридичному факультеті Ніжинського ліцею, згодом — на юридичному факультеті Новоросійського (Одеса) університету.

Після 1873 р. працював судовим слідчим у Кишеневському повіті, на початку 80-х років — товаришем прокурора у Херсоні. Виступав у місцевій пресі під криптонімом «Д. М». 1886 р. у збірнику «Степ» вийшли оповідання — «Іван с Буджака» (російською мовою), «Два платочки», «Шматок», «Омелько Каторжний». Згодом переїхав до Катеринодара. Там закінчив єдину свою п'єсу «Не зрозуміли» (опубліковано 1894 р. у «Зорі» під псевдонімом «Дм. Оленич»). У творі, як і в багатьох інших, ідеться про людину, у якій прокидається душа, вона виявляє себе незвичайними вчинками, далекими від звичайного людського животіння.

Попрацювавши мировим суддею у м. Каліші поблизу Варшави, на початку 900-х років осів у с. Михалківцях на Волині, був почесним мировим суддею. Перебував під поліційним наглядом за образу урядових осіб (назвав їх «слугами подлого режима»). Після пожежі 1912 р. у Михалківцях переїхав до Вінниці (1915).

За життя мав чималу популярність, привертая увагу критиків, зокрема І. Франка, Б. Грінченка, О. Дорогакевіма, О. Єфремова.

Творчий доробок Д. Маркевича невеликий — збірки «Три расеказа» (М., 1894), «По степах та хуторам» (М., 1899), «По степах та хуторах» (К., 1908) та твори у двох томах (К., 1918—1919). О. Олесь зарахував Марковича до тих діячів, що «встояли в негоду і не погнулися».

Майже всі оповідання Д. Марковича спиралися на реальну життєву основу, мали на меті розкрити явища й причини, які їх зумовили. Багато уваги присвятив селянському життю («У найми», «Невдалиця», «Іван з Буджака», «Два платочки», «Шматок», «Омелько Каторжний»). Тему розорення та еміграції польської біднота за океан розкрито в одному з найкращих його творів «Бразиліяни». На основі спогадів із різних періодів своєї

службової діяльності написані оповідання «Замах на вбивство жінки» (1913) та «Збройний напад» (1914). В оповіданні «Він присягав» виведено досить своєрідний тип селянина — українського Гобсека, скнару-лихваря, доморощеного сільського банкіра.

Ряд творів були відгуками на революцію 1905—1907 рр. («Бунт», «Ріпа!»), оповідання автобіографічного плану «Весна» (прихід у політичну боротьбу різночинної молоді), «На свят вечір» (1906) і «Сюрприз» (1908) — блискуча сатира на порядки у освітянському середовищі.

Попри традиціоналізм, проза письменника є глибоким дослідженням людської душі, скупим на зовнішні подробиці, зате багатим на внутрішній зміст, сповненим віри в людину, дієвого гуманізму. Належав до «школи» Грінченка, якого С. Єфремов називав «символом цілої епохи».

Літ.: *Дорошкевич О.* Підручник історії української літератури. К., 1924; *Терлицький В.* Ти не покинув свій народ... // Друг читача. 1991. 1 травня; *Немченко І.* Вистежуючи іскру добра // Слово і час. 1993. № 11; *Єфремов С.* Історія українського письменства. К., 1995.

О. Мітенко

МАРКОВИЧ ОГІНАС (псевд. — А. М.; М-ч Л. В.; Опапас; 08.02.1822, с. Кулажинці, тепер Гребінківського р-ну Полтавської обл. — 01.09.1867, Чернігів) — фольклорист і етнограф.

Освіту здобув на історично-філологічному факультеті Київського університету (1843—1847). Ще студентом брав участь у фольклорно-діалектологічній експедиції, записував фольклор по селах Полтавщини. 1845 р. вийшла перша публікація «О гаданий малороссиян 24 и 30 ноября». Студентом зустрічався з Т. Шевченком, став членом Кирило-Мефодіївського братства. 1847 р. заарештований «за недонесення про одне таємне товариство і зберігання в себе віршів обурливого змісту» (поезії Шевченка) і висланий до Орла, де був призначений на посаду молодшого помічника управителя губернської канцелярії.

1851 р. з дружиною М. Вілітською (Марко Вовчок) повернувся в Україну. Діставши посаду коректора «Черниговских губернских ведомостей», фактично вів

неофіційну частину, друкував там чимало історично-етнографічних і літературних матеріалів. З березня 1853 р. працював бухгалтером Київської палати державного майна, продовжував разом з дружиною записувати фольклорний матеріал, брав активну участь у підготовці до видання збірки А. Метлинського «Народные южно-русские песни», де вміщено близько 100 пісень у записках Марковича. 1854 р. здійснив етнографічний опис з народних уст «Родини, хрестини і похрестини». З 1855 р. — викладач географії Немирівської гімназії, де з 1857 р. влаштовується аматорська вистава «Наталка Полтавка» І. Котляревського, до якої у співпраці з Йоганном Лангером (капельмейстер графа Б. Потоцького) О. Маркович написав партитуру. У такому музичному супроводі «Наталку Полтавку» було поставлено й у Чернігові (1862). Музичні здобутки О. Марковича ґрунтувалися на власному практичному досвіді збирача й записувача народних мелодій. За вплив па розвитку музичної фольклористики в Україні І. Франко поставив О. Марковича в ряд творців «окремої школи національної української музики».

У 1859—1861 рр. фольклорист перебував у Петербурзі, зустрічався з Т. Шевченком, іншими літераторами, брав участь у виданні журналу «Основа». У квітні 1861 р. він організував концерт, присвячений пам'яті Шевченка, кошти від якого були передані родичам поета. О. Маркович багато сприяв літературній творчості Марка Вовчка, орієнтуючи письменницю на моделювання народного життя, творче опрацювання усної поезії українців.

З 1861 р. вчений жив у Чернігові, служив мировим посередником, захоплювався фольклористикою та етнографією. Зібраний ним фольклорний матеріал було опубліковано у виданні «Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича і других. Спорудив М. Поміє» (СПб, 1864), а також у збірниках П. Чубинського, І. Рудченка, М. Костомарова, М. Драгоманова, В. Гнатюка та ін.

Літ.: *Чальш М. К* біографіш А. В. Марковича // *Києв. старина*. 1894. Кн. 5; *М. З. (Марія Загірня)*. Афанасій Васильович Маркович. Чернігов, 1896; *Коцюба О.* Робота О. В. Марковича над збірником прислів'їв і приказок // *Наук. зап. Ніжин. пед. ін-ту ім. М. В. Гоголя. Сер. філол. наук. Ніжин*, 1962. і. 13; *Дей О.* Фолькорис-

тично-збирацька діяльність Опанаса Марковича та Марка Вовчка // *Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича*. К., 1983.

Ж. Ляхова

МАСЛЯК ВОЛОДИМИР (псевд. — Володимир Залуквич, Вуйко Владзьо, Овсій Паленичка, Судислав та ін.; 14.09.1858, с. Серпки Середні, тепер Діброва Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл. — 15.07.1924, Львів) — поет, прозаїк, перекладач, літературознавець, журналіст.

Навчався у Львівському і Ягеллонському (Краків) університетах. З 1888 р. викладав у гімназіях міст і містечок Галичини, в тому числі у Львові. Працював у редакціях часописів «Діло», «Зоря», «Зеркало», «Нове зеркало» (останні — сатиричні); 1886 р. видав кшгжку «Поезії» (т. 1), 1897 — збірку віршів «З чорного шляху», 1919 — «Поезії». Для образного мислення В. Масляка прикметні розмірковування над минулим і сучасним України (зокрема, критицизм щодо ідеалізації козацько-гетьманських часів — «Будьмо вже мудріші»), передсимволістська стилістика («Над лукоморем»). Центральний у письменника образ непьки-України позначений драматизмом у вподібненні Ніубі, руській «невісті» (з прибитими до хреста руками, зраненій неволею й кайданами вдвоиці, що «воскресення жде і волі»). Патріотична віра в «день обнови», громадські «виходи» властиві календарному жанрові («Щедрий вечір», «Рускій хаті (З Новим роком)»). Запізнілому романтикові не чужим було козакофільство (поєми «Байда», «Похід Наливайка»). Гумористика й сатира В. Масляка черпала образи й сюжети з жгтття («Жидок і мужик»), галицьких анекдотів («Логічно»), Біблії («Суд Соломона»), традиції Руданського («Той, що над нами», «Як в пеклі»). Діалоги в нього жваві, мова — колоритна, використовує народну етимологію, гру слів тощо.

Деякі ліричні тексти поета поклали па музику М. Вєрбицький, А. Вахиянин. В. Масляк — автор сатиричної повісті «Кістяки Гольбейна» (1896), що компрометує галицькі українські «мертві душі» з інтелігенції, сатиричних книжок «Кандидат» і «Аристократи», історико-літературних студій «Значення Івана Котляревського в руській літературі», «З літератури русь-

кої» (характеризується Федьковичів доробок), статті про твори польських класиків Ю. Словацького і В. Реймонта. Перекладав вірші Ф. Шіллера, В. Гюго, П. Прерадовича, твори Н. Кобринської. Впорядкував збірники «Коляда... на рік 1897» і «На великі роковини і в пам'ять І. Котляревського» (1898).

Літ.: *Кримський А.* «Кістяки Гольбейна» // *Кримський А.* Твори: У 5 т. К., 1972. Т. 2; *Каспрук А. А.* Українська поема кінця XIX — початку XX ст. К., 1973; *Франко І.* Українська література в Галичині за 1886 рік // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1980. Т. 27.

В. Погребенник

МЕНЧИЦЬ ВОЛОДИМИР (псевд. — Господар; 1837, м. Вчорайше, тепер с. Ружинського р-ну Житомирської обл. — березень 1916, Київ) — фольклорист, етнограф, просвітник.

Навчався в Київській духовній академії. Завдяки самоосвіті та перебуванню в країнах Центральної Європи, зокрема Австро-Угорщині та Німеччині, вивчив кілька сучасних іноземних мов — слов'янських, германських, романських. Лінгвістичне обдарування сприяло засвоєнню давньогрецької та латинської мов, а також санскриту. В 60-х роках, захопившись українофільським культурницьким рухом, активно працював у складі української Громади, що організувалася в Петербурзі. Пізніше багато подорожував по Україні, збирав фольклорні матеріали, вивчав народний побут, звичаї, обряди, вів культурологічну та просвітительську діяльність. У 60—70-х роках організував публічну бібліотеку в Житомирі, пізніше відкрив книгарні в Бердичеві, Києві, Єлисаветграді, Херсоні, Миколаєві. Живучи у 80-х роках у Єлисаветграді, діяльно працював у міській українській Громаді, підтримував розгортання українського театального життя.

У збірнику «Малоруські народні перекази і оповідання», виданому 1876 р. М. Драгомановим, було вміщено більш як 60 фольклорних записів, зібраних В. Менчицем. Для народного читання написав книжку «Волинська повість про «Шукай-Добро» (1876). *Напевне, назавжди втрачено* перекладені ним із санскриту «Веди». Ім'я В. Менчиця І. Франко назвав в одному ряду з такими відомими українськими етнографами, як М. Драгоманов, П. Чу-

бинський, Є. Руданський, І. Новицький. М. Драгоманов у 1887 р. досліджував записану фольклористом «Віршу про багатого мужика Гаврила», в якій йдеться про освячення цапа.

Літ.: *Драгоманов М.* Два українські «фабльо» та їх жерела // *Драгоманов М.* Розвідки про українську народну словесність і письменство: У 2 т. Л., 1900. Т. 2; *Бракер Н.* Володимир Амвросієвич Менчиц (1837—1916 рр.) // *За сто літ.* К., 1929. Кн. 4; *Стеценко Л. Ф. В. А. Менчиц* // *Нар. творчість та етнографія.* 1966. № 2; *Грушевський М.* Спомини // Київ. 1988. № 9.

С. Білокінь

МЕТЛИНСЬКИЙ АМВРОСІЙ (псевд. — Амвросій Могила; 1814, с. Сари, тепер Гадяцького р-ну Полтавської обл. — 10.07.1870, м. Ялта) — поет-романтик, перекладач.

Походив із дворянської родини, по лінії батька — з козацької старшини. Навчався в Гадяцькому повітовому училищі, згодом в одній із Харківських гімназій та Харківському університеті. По закінченні навчання (1835) працював помічником бібліотекаря університетської бібліотеки. Захистивши магістерську дисертацію (1843), став професором російської словесності в Харківському університеті. 1849 р. захистив докторську дисертацію на тему «Взгляд на историческое развитие теории прозы и поэзии» і обійняв посаду ординарного професора Київського університету, на якій працював до 1854 р. Опісля повернувся до Харкова, певний час проживав у Женеві й остаточно поселився в Ялті, де й скінчилося життя письменника.

Центральне місце в літературній спадщині А. Метлиського, розпочатій у 30-ті роки публікаціями в альманахах «Молодик» і «Сніп», посідає книга віршів «Думки і пісні та ще дещо» (1839), споряджена «Заметками относительно южнорусского языка», переробки з якої увійшли до «Южного русского сборника» (1848).

А. Метлиський протягом усього життя вивчав народігу поезію. Записи її лягли в основу збірника «Народные южнорусские песни» (1854). Він є автором наукового дослідження «Речь об истинном значении поэзии» (1843), *передмови до* «Южного русского сборника» та збірки Л. Боровиковського «Байки і прибаютки».

Основний настрій поетичної творчості А. Метлиського — туга за втратою націо-

нальних святинь і старожитностей. Мотив «національної туги» зумовлює й характер псевдоніма поета. У невідповідності колишньої слави рідного краю і її занедбаності в сучасному поет вбачає загибель для народу, його мови, права на існування якої захищав, тощо. Система образів поетаромантика вибудована на протиставленні двох епох: епохи розквіту козацтва й національної слави України та епохи сучасного йому занепаду.

А. Метлинський вважав мову тим стабілізуючим і формуючим чинником, який дає значний імпульс народові в його розвитку. Не випадково поетична збірка «Думки і пісні та ще дещо» розпочинається зі студії «Заметки относительно южнорусского языка». Поет сподівався, що тужні пісні донесуть до нащадків мову, яка «із дня на день забувається і замовкає».

Система поетичних образів А. Метлинського формувалася в річищі національних реалій: це предмети і явища буття, що характеризують життєвий світ українця. Характерно, що певні образи в поста переросли в символи: «Бандура» (назва однойменного сонета) для нього не лише музичний інструмент, а й доля української пісні і втілення докору сучаснику в тотальному забутті визначних прикмет минувшини.

Уболівав А. Метлинський за те, що вже «не чувати дідівської мови» (вірш «До вас»), закликав свого героя не зрікатися колишньої вольниці, не забиратись у «панські хороми», бо є вища мета в житті козака: «...під конем трошити Ворогів наших невірній проклятій кості». Зрадником називав того, хто покидав рідний край (вірш «Зрадник»). У творі зливаються образи родини та України. Зрадникові адресує поет своє застереження й прокляття: «Хто свою віру, хто край свій покине, Хай той без роду на чужині згине», «Бо він од себе долі не знатиме», «Сам він од себе в пуші тікатиме», «Йому пісня в серці вуглем горітиме».

Складна архітектоніка вірша «Козак, гайдамак, чумака», у якому заспів обрамлено монологом кожного з героїв. Якщо першого, носія волі, дівчина благословляє обороняти «Мати-Україну й мене, її доню!», то другий вже обстоює саму волю, а третьому дістається лише горе. Діалог сина і батька в поезії «Козача смерть» — це високого душевного болю поминальне

слово над ними самими, полеглими в степу, политому козацькою кров'ю і вкритому чорним воронням.

Мелодійні вірші А. Метлинського, що постали не без впливу фольклору та книжної словесності, здебільшого мінорні, часом дидактичні. Їхня художність походить від поетизації степу, козацького роздолля, укоханої старовини. Лірик надавав постбайронічній «світовій тузі» національних рис. Освоював, трансформуючи, мотиви цвинтарної поезії («Підземна церква»). Його баладам притаманний фантастичний компонент, хоча загалом вони тяжіють до реалістичного зображення («Глек»). Дещо пізніші твори А. Метлинського (40–50-х років) продовжили вже опрацьовані мотиви («Рідна мова», «Ополчение казаков») і водночас виявили нові риси — вищу питому вагу біографічного («Ще день життя минувся...»), лаконізацію лірики. Головна її частина «позначена справжнім обдаруванням і відмінна особливою художністю» (М. Костомаров).

Добрим художнім смаком позначені вільні переклади й переспіви А. Метлинським словацьких і сербських пісень, чеських і польських поетів, фрагментів «Краледворського рукопису» та німецької романтичної лірики.

Творчістю А. Метлинського українська література на певному етапі свого розвитку визначила погляд на роль історії у формуванні свідомості. Самобутні вияви національної дійсності у його творчості стали предтечею пізніших романтико-історичних творів українських митців.

Літ.: *Студинський К.* Кілька слів про генезу творів Амвр. Метлинського // *Думки і пісні Амвросія Метлинського*. Л., 1897; *Вишневський Н.* Невідомі вірші Амвросія Метлинського // *Рад. літературознавство*. 1970. № 7; *Гнідан О.* Історія української літератури XIX — початку XX ст. К., 1987.

Л. Задорожна

МЕТЛИНСЬКИЙ СЕМЕН (псевд. Семен Родина, рр. нар. і см. невід.) — поет і етнограф.

Брат А. Метлинського. Родом із Сар на Гадяччині. Вивчав народну обрядовість, записував пісні. Зібрані ним матеріали вміщено в збірнику А. Метлинського. Був членом Російського географічного товариства. Двома частинами опублікував

книжку віршів «Мова з України» (відповідно 1858 і 1864). Вони близькі до фольклорної поезії, перейняті релігійним чуттям, позначені царєвільськими рисами. Не був помітним у колі поетів-романтиків середини XIX ст.

Літ.: *Інідан О.* Історія української літератури XIX — початку XX ст. К., 1987.

Л. Задорожва

МИГУРА ІЛАРІОН (рр. нар. і см. невід.) — художник, поет.

Народився в Києві. По закінченні повного академічного курсу його було запрошено намісником Софійського монастиря Іларієм для проведення реставраційних робіт у храмі; тут він і прийняв чернечий сан. У 1702—1703 рр. викладав в академії синтаксиму, а наступного року — поетику. 1704 р. одержав сан архідиякона, в жовтні 1709 р. його призначено ігуменом Батуринського Крупицько-Миколаївського монастиря, подальша доля — невідома.

І. Мигура відомий як творець так званих панегіристичних гравюр, виконаних у стилі українського бароко (як правило, це були портрети визначних осіб, що супроводжувалися віршованими присвятами). Вони являли собою яскравий приклад синкретичного мистецтва XVII—XVIII ст., де поезія й живопис тісно перепліталися. Відомі його портрети Мазепи (де, крім портрета, зображено й фундовані гетьманом церкви), присвята П. Сагайдачному, І. Скоропадському, Д. Апостолові, митрополиту С. Яворському, В. Кочубеєві, І. Лом іжевському, С. Савичу та ін., які є свідченням немалого таланту Мигури і як живописця, що віртуозно володів своїм мистецтвом, і як поета. Писав латинською і церковнослов'янською мовами.

Літ.: *Аскоченский В.* Киев с древнейшим его училищем Академією. К., 1856. Т. 1; *Попов П.* Матеріали до словника українських гравірів. К., 1926.

М. Шевчук

МИЛОРАДОВИЧ ВАСИЛЬ (13.01.1846, с. Токарі, тепер Лохвицького р-ну Полтавської обл. — 1911, с. Литвяки, тепер Лубенського р-ну Полтавської обл.) — етнограф і фольклорист.

1869 р. закінчив юридичний факультет Харківського університету зі вченим ступенем кандидата. Деякий час працював помічником присяжного повіреного у Полтавському окружному суді, а потім, до виходу на пенсію (1890), мировим суддею в Лубенському повіті. Робота в судах дала йому змогу глибоко вивчити народну культуру й побут. На пенсії В. Милорадович цілком присвятив себе етнографії і фольклористиці.

Перша публікація «Весільні пісні в Лубенському повіті Полтавської губернії» вийшла друком 1890 р. Вона містила 259 весільних пісень із докладною їх паспортизацією. 1895 р. «Киевская старина» надрукувала праці «Робітничі пісні Лубенського повіту Полтавської губернії, зібрані в 1890—93 рр.» та «Історична пісня». В Харкові вийшла збірка «Народні обряди та пісні Лубенського повіту Полтавської губернії» (1897). У праці «Народна медицина в Лубенському повіті Полтавської губернії» (1900) автор не обмежився лише описом народних засобів лікування, а спробував з'ясувати такі питання, як народні уявлення про походження хвороб, вплив релігії на народне лікування тощо. Цікавий нарис ученого з демонології «Українська відьма» (1901) є логічним продовженням «Заміток про малоруську демонологію» (1899). Фундаментальною працею В. Милорадовича є «Життя-буття лубенського селянина» (1902) Тут описується матеріальна культура жителів Лубенщини, зокрема надвірні будови, зовнішні стіни хати та її внутрішнє розташування, хатні прикмети, обряди при накладанні стелі та входи́нах, прикмети на новосіллі, свята, звичаї, одяг тощо. В «Киевской старіше» вийшли друком праці краєзнавця «Середня Лубенщина» (1903) й «Степова Лубенщина» (1904).

В. Милорадович — автор ряду статей з теоретичних проблем фольклору, численних етнографічних досліджень. Деякі збірки («Вечірні та любовні пісні Лубенського повіту Полтавської губернії», «Веснянки та петрівки Лубенського повіту Полтавської губернії...») були заборонені цензурою за популяризацію українського побуту. У своїй роботі вчений послуговувався працями Даля, Сумцова, Чубинського, Тейлора та ін. За збірку «Казки і оповідання, записані в Лубенигині» нагороджений срібною медаллю Російського

географічного товариства (1899). Писав вірші, перекладав поезію.

Літ.: *Сумцов М.* Діячі українського фольклору. Х., 1910; *Горленко В. Ф.* В. П. Милорадович // *Нар. творчість та етнографія.* 1966. № 2.

С. Мотовилозєць

«МИЛОСТЬ БОЖІЯ» — історична драма, в якій зображено події національно-визвольної війни 1648 р. під проводом Б. Хмельницького. Створена 1728 р. з нагоди 80-річчя початку війни і присвячувалася гетьманові Д. Апостолу. Вперше поставлена на сцені Києво-Могилянської академії наприкінці 1728 р. Це єдина, що дійшла до нас, шкільна драма, створена на матеріалі недавнього історичного минулого України. Вперше надрукована О. Волинським у «Чтениях в обществе истории и древностей российских» в 1858 р. Досі залишається відкритим питання про авторство драми. Його приписують Ф. Црокоповичу, викладачам поезики й риторики І. Иеруновичу та Ф. Трофимовичу.

Сюжет відтворює найвиразніші події початку визвольної війни 1648 р. На початку твору гетьман Б. Хмельницький роздумує над тяжкою долею українського народу. Згодом він прибуває на Запорожжя, де закликає козаків до збройної боротьби. Персоніфікована Україна просить про Божу поміч Б. Хмельницькому. Далі міститься повідомлення про перемогу козаків над ляхами. В кінці драми зображується урочисте повернення гетьмана з військом до Києва та урочиста зустріч переможців. Україна дякує Богові за допомогу, висловлює сподівання на щасливе майбутнє. Таке поєднання реальних історичних осіб, абстрактних понять, персоніфікованих чеснот, образів античної міфології характерне для барокової драми з її прагненням відтворити динамізм подій, вразити читача.

Композиція твору досить чітка: він складається з п'яти дій у формі діалогів й монологів, у яких звучить оцінка історичних подій та проблем сучасності. Велику роль відіграє хор, створюючи додаткове емоційно-психологічне тло в кінці дії. Найбільше місця в драмі присвячено образу Б. Хмельницького. Він змальовується як ідеальний герой, справжній виразник інтересів Батьківщини. В його образі поєднані сміливість, вільнолюбство, дер-

жавна мудрість із глибокою релігійністю, справжнім гуманізмом. Останній монолог гетьмана звернений до майбутніх поколінь. Він заповідає жити в дружбі й злагоді, берегти волю, ставлячи за приклад славетних предків. Автор змалював Хмельницького як взірць справжнього політичного діяча для сучасників, як символ героїчної боротьби народу. Інші образи лише доповнюють центральний, виконують епізодичні функції. Зміст твору пройнятий патріотизмом, прагненням єдності народу.

Джерелами драми «Милость Божія» були козацькі літописи Самовидця, Г. Грабянки, відчувається також значний вплив фольклору, зокрема дум та історичних віршів. Це особливо відбилося на осмисленні автором зображених у п'єсі подій, на всій поезиці твору, ритмічності вірша. Автор постає як талановитий і самобутній митець, творець одного з найкращих творів української барокової літератури.

Літ.: *Житецкий П.* «Знеида» Котляревского и древнейший список ее в связи с обзором малорусской литературы ХУІІІ века. К., 1900; *Білецький О.* Зародження драматичної літератури на Україні // *Віп давнини до сучасності: У 2 т.* К., 1960. Т. 1; *Ірищай М.* Українська драматургія ХVІІ—ХVІІІ ст. К., 1974.

С. Денисюк

МИРНИЙ ПАНАС (спр. прізви. — Рудченко Панас; 13.05.1849, м. Миргород, тепер Полтавської обл. — 28.01.1920, м. Полтава) — письменник, фольклорист, публіцист, громадський і культурний діяч.

Народився в сім'ї бухгалтера повітового скарбництва. Зростав у сфері старосвітського побуту з досить сильними традиціями українських національних звичаїв та обрядів, уже в дитинстві увійшов у чарівний езіт народної поезії й мови. Навчався в Миргородській парафіяльній школі та Гадяцькому повітовому училищі. У шкільні роки на хлопця справили значний вплив знайомство з відомою родиною Драгоманових, читання поезії Т. Шевченка та «Народних оповідань» Марка Вовчка. З 14 років служив у канцеляріях Гадяча, Прилук, Миргорода, з 1871 р. жив у Полтаві, працював у губернському скарбництві й казенній палаті. У Полтаві ввійшов у коло демократично настронених інтелігентів — членів місцевої

Громади, одним з найдіяльніших та ініціативних діячів якої був колишній кирило-мефодієвець Д. Пильчиков. Підтримував зв'язки з М. Старицьким, М. Лисенком, П. Житецьким, П. Чубинським, О. Русовим, М. Заньковецькою, О. Терлецьким. Брав активну участь у підготовці й відзначенні сторіччя з часу виходу «Енеїди» І. Котляревського (1898), у відкритті йому в Полтаві пам'ятника (1903). Став одним із організаторів і керівників заснованого в Полтаві журналу «Рідний край», закликав з його сторінок до боротьби з царатом, обстоював право українців на вільний національний розвиток, сприяв консолідації українських літературних сил.

Формування суспільно-політичних і літературно-естетичних поглядів Панаса Мирного визначалося антикріпосницьким рухом, діяльністю українських громадівців, складнощами в розвитку національної культури.

Перші літературні спроби Панаса Мирного пов'язані з віршуванням. Його творчий доробок налічує близько трьохсот віршів, однак надруковано їх небагато, бо автор відчував художню недосконалість, часто невдалу стилізацію під народні пісні та Шевченкові поезії. Читачам став відомим з вірша «Україні» (1872). З прозових спроб першим побачило світ оповідання «Лихий попугав» (1872), написане у формі монолога наймишки про своє змарноване життя.

В оповіданні «П'яниця» (1874) уперше в українській літературі глибоко й переконливо показано дрібне провінційне чиновництво пореформеної доби, розкрито трагедію «маленької людини», що не витримала гнітючого рабського животіння, підлабузництва й кар'єризму «братії» і, морально зломлена, опинилася на дні життя.

Незавершені твори цього часу виявляють тяжіння прозаїка до широких епічних картин, які б давали панорамне зображення дійсності.

Таку співавторстві з І. Біликом з'явився роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», який засвідчив початок нового етапу в розвитку української прози: це був перший зразок соціально-психологічного роману, перший «роман з народного життя», в якому «змальовано майже столітню історію українського села» (І. Франко), розкрито соціальну дійсність в усіх її суперечностях, показано, як соціально-еконо-

мічні умови, конкретне життєве середовище формують характер особистості, зумовлюють її дії та вчинки.

Новаторство роману полягало насамперед у тому, що в ньому на повний голос заявило про себе українське суспільство перехідної доби. Реальна дійсність поставала у найрізноманітніших своїх проявах — соціальних, національних, історичних, побутових, і саме ці художні зрізи надавали творові життєвої достовірності, панорамності, психологічної вмотивованості ситуацій, неповторного образно-стильового забарвлення.

Працю над романом завершено 1875 р., але оскільки цензура не дала дозволу на його опублікування, рукопис було передано М. Драгоманову, і той нацрукував його власним коштом 1880 р. в Женеві. Твір майже зовсім не потрапив в Україну, отже, не міг стати фактом літературного життя. Доля роману, як і літературна доля його автора, що не міг друкувати свої твори в рідному краї, змушений був приховувати своє авторство, остерігатися імперської цензури, — яскраве свідчення трагедії українського письменника в умовах колоніального пригнічення народу.

Подібна доля спіткала й повість Панаса Мирного «Лихі люди», написану 1875 р. й анонімно надруковану за підтримкою М. Драгоманова в женецькому журналі «Громада» (1877). Письменник розкриває тут роль української інтелігенції в громадському житті, дає своє тлумачення образу нової людини. Повісті притаманні стрімкі сюжетні повороти, органічне поєднання авторської розповіді з спогадами, мареннями, сновидіннями одного з головних персонажів, що відчутно посилює психологізм твору.

Глибину художнього дослідження пореформеної дійсності засвідчив роман «Повія», частково надрукований у 80-ті роки (повністю у 1928 р.). Жанрово-композиційна форма твору на тему знівеченого життя жінки з трудящих верств давала можливість масштабно, панорамно змалювати дійсність в усіх її складнощах і суперечностях, відтворити процес розшарування селянства, зростання нових, прогресивних тенденцій, що намітилися в житті.

Соціальне дослідження дійсності Панаса Мирного поєднував з тонким психологічним аналізом внутрішнього світу людини. Він не обмежувався заданою мо-

деллю дій і вчинків персонажа, як це було часом притаманно творчості попередників, а в кожній конкретній ситуації знаходив не тільки морально-етичне, а й соціально-психологічне розв'язання конфлікту. В цьому переконують повісті «Голодна воля» (70-ті роки), «Лихо давнє й сьогочасне» (1897), «За водою» (написана в співавторстві з І. Біликом у першій половині 80-х років, надрукована 1918 р.), де йдеться про безвихідь, у яку потрапили кріпаки після селянської реформи. У 70—80-х роках Панас Мирний працював над циклами оповідань, які побачили світ уже після його смерті. Письменник пробував свої сили і в жанрі новели; так, його «Лови» (1883) викликають інтерес сатиричним пафосом у розкритті мерзеної сугності поліцейського пристава. Високого ступеня художнього узагальнення завдяки трансформуванню фольклорних мотивів досягнуто в «Казці про Правду і Кривду» (1886).

Панас Мирний зробив посильний внесок і в розвиток драматургії («Лимерівна», «У черницях», «Перемудрив», «Спокуса»), збагачуючи її і в тематичному, і в жанровому аспектах.

У перші десятиріччя ХХ ст. створив нарис «Серед степів» (1900), у якому йдеться про вимушене переселення українських хліборобів на Зелений Клин, оповідання «Пригода з «Кобзарем» (1906), «Дурниця» (1909). Під впливом нових естетичних віянь пробував писати по-новому (містерія «Спокуса»), та це йому не вдалося. Загалом залишився традиціоналістом, який жахався закликів М. Коцюбинського оновлювати літературу.

Піднесення рідного письменства до рівня інших європейських літератур Панас Мирний вбачав, зокрема, у добре налагодженій перекладацькій справі/ Він сам здійснив переспів «Слова о полку Ігоревім» («Дума про військо Ігореве»), переклав «Думу про Гайавату» Лонгфелло, п'єсу П. Соловйової «Царівна Полуничка», редагував переклади оповідань канадського письменника Е. Сетона-Томпсона.

Цільність натури письменника, його сила духу й непохитність у служінні народу осяяні благородною патріотичною метою. Як образно сказав О. Гончар, «під сукном віцмундира в цій людині билосся палке серце патріота, справжнього гуманіста,

митця глибоко демократичних переконань».

Літ.: Рудницький М. Від Мирного до Хвилювального. Л., 1936; Сиваченко М. Є. Історія створення роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»: З творчої лабораторії Панаса Мирного та Івана Білика. К., 1957; Пивоваров М. П. Майстерність психологічного аналізу (Роман «Повія» Панаса Мирного). К., 1960; Сиваченко М. Є. Корифей української прози: Нарис творчості Панаса Мирного. К., 1967; Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі // Франко І. Збір творів: У 50 т. К., 1982. Т. 35; Панас Мирний: Життя і творчість у фотографіях, ілюстраціях, документах. К., 1984; Черкаський В. М. Художній світ Панаса Мирного. К., 1989; Медуниця М. М. Брати і побратими. К., 1990; Льницький О. Конфлікт між селянським і козацьким світоглядом у романі «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» / Слово і час. 1990. № 4; Михальчук О. Об'єктивний тип романного мислення // Слово і час. 1994. № 4—5.

П. Хропко

МИТУРА ОЛЕКСАНДР (кінець XVI—перша половина XVII ст.) — давньоукраїнський поет, видавець, культурний і освітній діяч.

Належав до Києво-Печерського науково-літературного гуртка, який утворився на початку XVII ст. при Києво-Печерському монастирі. Тут довкола його архимандрита Єлисея Плетенецького об'єдналися поети, перекладачі, видавці, теологи (Іов Борецький, Захарія Копистенський, Гаврило Дорофєйович та ін.), які прагнули піднести роль і значення Києва в культурному житті України. Про Олександра Мигуру докладних відомостей немає. Відомо лише, що до приходу в Київ поет вчителював у Львові. 1618 р. видав панегірик «Візерунок цнот превелебного у Бозі... отця Єлисея Плетенецького», який став першою друкованою поетичною книгою у Києві. У творі докладно розповідається про культурну та освітню діяльність Плетенецького, про фундування ним друкарні, монастирів і церков. Зі сюрінокпанегірика постає своєрідний «ідеальний образ» тогочасного українського культурного діяча — вірного православної церкви, енергійного та освіченого. Цей твір (поряд із поетичною книгою Касіяна Саковича «Вірші на жалісний погреб... Петра Конашевича Сагайдачного») став однією з вершин української поезії першої половини XVII ст.

Літ.: Українська поезія: Кінець XVI — початок XVII ст. К., 1978; Українська поезія XVII ст. (перша половина): Антологія. К., 1988.

О. Хоменко

МИХАЛЬЧУК КОСТЯНТИН

(02.01.1841, с. Зозулинці, тепер Козятинського р-ну Вінницької обл. — 20.04.1914, Київ) — мовознавець і етнограф, основоположник української діалектології.

1859 р. вступив до Київського університету. Брав участь у роботі україномовної недільної школи, закритої царизмом 1863 р. Через політичну неблагонадійність звільнений з університету. Був співробітником Південно-Західного відділу Російського географічного товариства в Києві. На формування наукового світогляду К. Михальчука мали вплив ідеї молодограматиків про єдність мови впродовж її історичного розвитку, необхідність вивчення конкретних живих мов, а не реконструкція прамови. Близькими вченому були ідеї представників Казанської лінгвістичної школи, зокрема І. Бодуена де Куртене щодо експериментальних досліджень звукової будови мови, а також історико-діалектологічні дослідження О. Потебні та П. Житецького, в яких ішлося про необхідність ґрунтовного вивчення народних говорів.

Найвизначнішою науковою працею К. Михальчука є стаття «Наріччя, піднаріччя й говори Південної Росії в зв'язку з наріччями Галичини» (1877). Це перше дослідження, в якому досить повно представлено й описано українські говори з усієї території їх поширення. В основу розвідки покладено матеріали, зібрані П. Чубинським у 59 населених пунктах із різних регіонів України. Взявши до уваги діалектні й загалом етнографічні ознаки українського народу, К. Михальчук згрупував усі українські діалекти в три наріччя (головним чином на основі фонетичних і морфологічних ознак): українське, поліське й червоноруське. Ця тричленна класифікація є подібною до сучасного поділу всіх діалектних груп і говорів української мови на південно-східне, поліське (північне) й південно-західне наріччя. Лінгвіст правильно помітив, що «у фонетичному відношенні більше подібності між українськими й русинськими наріччями», а «в етимологічному (морфологічному. —

С. Л.) більше подібності між українським і поліським, ніж між цими двома наріччями й русинським». Походження української мови та її діалектів учений безпосередньо виводив із діалектних одміп у мові давніх східнослов'янських племен. До праці додано діалектологічну карту, яка тривалий час була найавторитетнішою щодо класифікації українських говорів. Дослідження К. Михальчука заклало підвалини української діалектології.

У статті «До південноруської діалектології», що являє собою рецензію розділу «Малорусское наречие» праці О. Соболевського «Очерк русской диалектологии», К. Михальчук несподівано змінив свої погляди щодо класифікації українських говорів, приєднавшись до поділу О. Соболевським української мови (за термінологією російського вченого, «малоруського наріччя») на дві групи (піднаріччя): південне й північне. Історичному існуванню української мови присвячена праця К. Михальчука «Що таке малоруська (південноруська) мова?» (1899), де наведено деякі ознаки української мови в давньоруських пам'ятках.

К. Михальчук одним із перших обстоював застосування спеціального статистичного методу при вивченні лексичних і фонетичних ознак різних діалектів (розвідка «Статистика в галузі діалектології»), а також притаманність українському правопису фонетико-морфологічного принципу орфографії (стаття «До правопису деяких форм «м'якої деклінації» в українській мові», 1908). Був одним із укладачів «Програми до збирання діалектичних одмгя української мови». У співавторстві з Є. Тимченком її було опубліковано українською мовою (1909), у співавторстві з А. Ю. Кримським — російською (1910).

Ще 1872 р. разом із П. Чубинським К. Михальчук написав етнографічне дослідження «Поляки Південно-західного краю», в якому містився невеликий словник (508 слів) обласних слів подільських говорів української мови, що ввійшли до лексичного вжитку польськомовного населення України.

Літ.: Шахматов А. А. Памятк К. П. Михальчука // Укр. жизнь. 1914. № 4; Жилко Ф. Т. Костянтин Петрович Михальчук // Укр. мова в шк. 1954. № 2; Жовтобрюх М. А. Наукова

спадщина К. П. Михальчука // Мовознавство. 1990. № 6.

С. Лучканин

М. Н. — автор «Ляменту о пригоди «міщан острозьких...» — одного з найвидатніших поетичних творів українського літературного бароко.

Написаний у 1636 р. Про автора відомо дуже мало. Очевидно, був вихованцем Острозького колегіуму. Проживав у Рівному, де був шкільним учителем. Криптонім «М. Н.» досі розшифрувати не вдалося.

В основі твору лежить реальна історична подія, яка сталася 1636 р. в Острозі. Воеводина віденська Анна Алоїза Ходкевич, онука князя Костянтина Острозького, вдова гетьмана литовського Яна Кароля Ходкевича, ставши католичкою, під впливом єзуїтів наказала перехрестити останки й перенести з православної церкви до костьолу домовину з тілом свого батька Олександра Острозького. До перенесення, яке відбулося на Великдень, з обуренням поставилися православні жителі Острога. Наступного дня, повертаючися з костьолу, Анна Ходкевич зустріла на мосту хресний хід православних міщан, який згодом переріс у сутичку між піляхтою і народом. З непокірними жорстоко розпавитися. Ці полі лягли в основу твору.

Починається «Лямент» традиційним зверненням до читача, за яким йде прозова частина, де автор висловлює похвалу Петрові Могилі, з котрим був особисто знайомий. Основна частина складається з двох творів: у першому автор розмірковує про трагічну обстановку, викликану кривавими подіями в Острозі. За допомогою емоційних вигуків, риторичних запитань, звертань до Бога, до людей, а також розлогих метафор, численних градацій створюється специфічне емоційно-психологічне тло з метою вразити читача, викликати в нього відповідну реакцію. Друга частина твору має описовий характер, пишна оповідь першої частини змінюється чітким сапфічним віршем про реальну історію. Виразно проступає шире співчуття автора острозьким міщанам і водночас засудження справжніх винуватців трагедії — єзуїтів. Поет закликає до справедливості й милосердя, виходячи з християнського братолюбства, від якого такі далекі святи

«пастирі», що поводяться з людьми «яко лвн тиранско».

Автор «Ляменту» говорить також про денационалізацію української шляхти, її відхід від народу, що виразно простежується на долі Анни Алоїзи Ходкевич.

«Лямент» написаний у традиційному для давньої літератури жанрі, позначений стилем бароко, має водночас виразну соціальну спрямованість.

Літ.: *Житецкий П.* Малорусские вирини исторического содержания // Клев. старина. 1892. Т. 38. Сентябрь; *Історія української літератури: У 8 т. К., 1967. Т. 1; Антологія української поезії: У 6 т. К., 1984. Т. 1.*

С. Денисюк

МОВА ВАСИЛЬ (псевд. — Лиманський; 13.01.1842, х. Солодкий Лиман, тепер Каневського р-ну Краснодарського краю — 13.06.1891, Катеринодар, тепер Краснодар) — письменник, педагог, лексикограф, перекладач.

Син сотника Чорноморського козацького війська. Навчався у військової гімназії в Катеринодарі та в Харківському університеті. Працював учителем словесності на Кубані, судовим слідчим і мировим суддею (дві останні посади дали змогу зібрати матеріал для збірок оповідань у дусі «натуральної» школи «З пам'яткової книжки слідчого судді» та «Малюнки з природи»). Серед літературного оточення майбутнього письменника були представники передової інтелігенції Харкова, члени Української громади: Х. Алчевська, М. Комаров, О. Потебня, В. Гнигосиров. За свідченням бібліографа М. Комарова, з-під талановитого пера Мови вийшло більш як 50 зшитків рукописного архіву: поезії, оповідання, драматичні твори, історичні та критичні статті, споминки, замітки, переклади та ін.

В. Мова дебютував як поет в «Основі» романтичною візією загибелі козацьких човнів «І бачу я тоді широке сине море...». Друкувався також у «Правді», «Світі», «Ділі», альманасі «Луна», «Зорі», «Літературно-науковому вістнику», антологіях «Вік» та «Українська муза». Реалістично-«народницька» лірика В. Мови — здебільшого громадського звучання. Вона прикметна ширістю й глибиною медитацій, патріотичним почуттям, мінорними настроями, свіжістю барв і сміливістю думки.

Сприймавши Кулішеву критичність у ставленні до козацтва та Шевченкове морально-етичне картання панства, підніс у вірші «Козачий кістяк» ідеї просвітництва, змагання за «народнее щастя». Автор віршових присвят письменникам («До Нечуя», «М. П. Старицькому», «До Олени Пчілки», «Голос із Чорномор'я. О. Як. Кенійському»). Поемою «На степи» В. Мова одним із перших відгукнувся на переселення українців на Кубань, відтворивши «доленьку лиху» багатодітної селянської родини. У поемі «Ткачиха» колізії приватного життя поєднуються з гостропроблемним показом моральної деградації й русифікації українського селянина в царському війську, критикою розтлінного впливу міста, що робить молоду доньку ткачихи «гулящою».

Прозаїк-реаліст відтворював, за його словами, не тільки «наслідки ледачого суспільного строю» (оповідання «Три мандрюхи»), а й «справжні народні чесноти» в традиціях класичного письменства XIX ст. До драматургічної спадщини В. Мови ввійшли одноактівка-жарт «Тривога», інтермедія «Куліш, Байда і козаки» та «драматичні картини в 5 діях» із чорноморського життя «Старе гніздо і молоді птахи» (1883). Ця «щиронародна і глибоко артистична життєвою правдою» (Г. Хоткевич) п'єса-енциклопедія з життя кубанських українців присвячена побуту козацької військової старшини середини XIX ст., розкладу старосвітських традицій міщанським способом життя (доля дітей полковника Загребі), обстоюванню науки та освіти як дійової запоруки прогресу.

В. Мова талановито переспівав п'ять пісень «Слова о полку Ігоревім». Уклав збірку «Пролісок» (підсумок 25-літньої творчої праці), яка залишилася невиданою.

Літ.: *Лозняк М.* З письменської спадщини Василя Мови // За сто літ. К., 1928; *Крижанівський С.* Доля поета: Мова Василь (Лиманський) // Поезії. К., 1965; *Чорний С.* Український театр і драматургія. Мюнхен; Нью-Йорк, 1980; *Франко І.* Із поетичної спадщини Василя Мови (В. Лиманського) // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1981. Т. 31; *Санна М.* Лицар шевченківського слова // Вітчизна. 1991. № 6.

В. Погребенник

МОГИЛА ПЕТРО (31.12.1596, Ясси — 11.01.1647, Київ) — визначний релігійний, культурно-освітній діяч.

Походив із давнього шляхетського волоського роду православної віри; батько його Симеон був господарем (правителем) Волощини, а потім і Молдавії на початку XVII ст., на власний кошт збудував церкву Успенія у Львові, що досі зветься «Волоською». П. Могила — вихованець Львівської братської школи, а згодом і латинських вищих шил Західної Європи (слухав лекції в різних університетах за кордоном). Спершу став «апостолом меча» — як шляхтич служив у війську польської корони, мужньо бився під Хотиним 1621 р. Проте в добу занепаду православ'я й розбрату на Русі остаточно обрав «меч духовний».

1628 р. П. Могила обрано архимандритом Києво-Печерської лаври, й він заходився суворо зміцнювати послух, «відвойовувати» втрачені Лаврою маєтності. Головне ж — дбав про освіту, рівну європейській, домагався впровадження латини як мови викладання, добирав молодь для навчання в Європі. Для Лаврської школи, відкритої 1631 р., обрав єзуїтську ефективну модель навчальних дисциплін. 1633 р. за підтримки православної шляхти, короля Владислава IV та з благословення патріарха константинопольського змінив на престолі митрополита Київського і Галицького І. Копинського, надмірно прихильного до Московії. Тоді ж у результаті об'єднання Лаврської та Київської братських шкіл утворено Колегію, що пізніше стала Академією, приборала ім'я реформатора освіти в Україні. Заснований П. Могилою осередок культури православ'я — перша в усій Східній Європі вища школа. Митрополит-протектор дбав про ефективність закладу, значущість його функціонування на благо православ'я, політичних потреб українства. Дібрана авторитетна професура та обдароване студентство з України, Росії, Білорусії, Сербії, Румунії, Греції тощо (серед вихованців — творці козацької державності І. Виговський, П. Дорошенко, І. Мазепа, П. Орлик, П. Полуботок та ін.) принесли славу закладові та всій Україні. Діяльність П. Могили в галузі освіти відповідала завданням піднесення національної самосвідомості українців, потребам громадянського суспільства. Вихованці Академії запалювали вогонь знання, організовували школи в Європі й Азії (до Сахаліну включно); уже по смерті П. Могили (а він заповів закладу значні кошти й свою бібліотеку)

більшість професорів, на жаль, було переведено до Москви (до 100 осіб за перші 60 років XVIII ст.), і це заклад некровило.

Час, що звався «Могилянською добою», позначений плідною діяльністю митрополита щодо організації православної церкви, культурницькою роботою (розвиток книгодрукування зокрема). П. Могила, будучи противником унії, домігся в короля легалізації православ'я в Україні, повернув Св. Софію (і реставрував її), Видубицький монастир тощо. Він зацікавився діяльністю Києво-Печерської друкарні, заснував ще дві в Довгому Полі та Яссах, де було видано першу в Молдові книгу. В Печерській друкарні виходили в той час кириличні літургійні видання й книжки латинською та польською мовами. П. Могила готував ґрунт для «універсальної унії», для гідного «поєднання Русі з Руссю» з метою примирення й поєднання різних церков. Він був предтечею екуменічного руху християнських церков. Аналогічно основні твори митрополита, написані спільно з богословами Лаври, — «Требник», «Катехізис», «Літос» — екуменічного характеру; вони поєднують православну Україну з Заходом, синтезують західну і східну церкви. А «Євангеліє учительное» (1616), «Анфологійон» (1636), «Євхологійон» (1646) П. Могили використовувалися як підручники в духовних школах до початку XIX ст. У теологічних творах письменника «було сформульовано літургійні, ритуальні та догматичні норми» (А. Жуковський). П. Могила — автор «Службника», численних проповідей; його писання видавалися різними мовами в Україні й за її межами.

Оцінюючи діяльність митрополитанисьменника, славист Ю. Венелін із повним правом зауважив: «Це ще невідомо, який Петро здійснив найважливіші реформи і найбільш заслуговує на ім'я «Великого»: Петро I чи Петро Могила». В грудні 1996 р. П. Могила канонізований Українською православною церквою.

Літ.: Жуковський А. Петро Могила — засновник Київської колегії-Академії і реформатор освіти в Україні // Укр. слово. 1997. 30 січ.

В. Погребенник

МОГИЛЬНИЦЬКИЙ АНТІН
(03.03.1811, с. Підгірки, тепер Калуського р-ну Івано-Франківської обл. — 13.08.1873,

с. Яблунька, тепер Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.) — поет-романтик, один з продовжувачів традицій діячів «Руської трійці».

Народився в сім'ї священика. Оскільки в довідках про поета його ім'я всюди подається як Антін Любич, зазначимо, що Любич є вказівкою на шляхетський титул роду Могильницьких. Антін спочатку навчався в Бучацькій гімназії на Тернопільщині, потім у гімназіях Чернівців, Львова і, зрештою, «здобув матуру» в Пешті. По закінченні Львівської духовної семінарії (1840) був священиком у різних селах Галичини.

Літературну діяльність розпочав у 1838 р. Уже ранні вірші («Рідна мова», «Згадка старини») насажені громадянським неспокоєм, патріотичними мотивами, в них виразно відчувається вплив М. Шашкевича. А Моп-ьтницький відгукнувся віршем-привітанням «Ученим членам руської Матиці» на заснування у Львові 16 червня 1848 р. культурно-просвітницького товариства західноукраїнської інтелігенції. Тут поряд із закликами працювати на ниві народної культури звучить також мотив єдності українських земель. З вірша «Судьба поета» постає образ Русалки як символу нового письменства в Галичині, започаткованого альманахом «Русалка Дністровая», підготовленим діячами «Руської трійці».

Революційні події 1848—1849 рр. зумовили написання балади «Русин-вояк». У ній опоетизовано високі патріотичні почуття русина, гордого історичною славою рідної землі, вірного рідним звичаям. В основі сюжету балади — спогади колишнього учасника австро-французької війни наприкінці XVIII ст. Балада складається з 95 шестирядкових строф, побудованих за схемою *аабввб*.

У 1852 р. видано першу частину епічної поеми «Скит Манявський» — найвищого твору А. Могильницького. Через 12 років публікується початок другої частини твору, однак усього задуму — подати епічну розповідь про історію скиту в контексті українського середньовіччя в трьох частинах — авторові не пощастило здійснити. Композиційно поема складається із заспівів до обох частин та 26 розділів, у яких йдеться про довгі мандри двох ченців Києво-Печерської лаври, які заснували в Карпатах нову обитель. Незважаючи на переважаність поеми старо-

слов'янізмами, ускладненість численними подробицями, твір вражав своєю монументальністю. Однак, на думку І. Франка, поема не стала «народною епопеєю Галицької Русі».

А. Могильницький написав кілька віршів польською мовою, переклав баладу Ф. Шіллера «Граф на Габсбургу».

І. Франко відносив А. Могильницького до «товаришів і учеників Шашкевича», називав його одним із галицьких будителів, характеризував як поета «талановитого, хоч старомодного».

Літ.: Франко І. Знадоба до життєписі А. Л. Могильницького // Зоря. 1885. № 20—22, 24; Пильгук І. Літературне відродження на Західній Україні: (30—50-ті роки XIX ст.) // Письменники Західної України 30—50-х років XIX ст. К., 1965; Шалата М. Й. Маркіян Шашкевич: Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність. К., 1969; Комаринець Т. І. Ідейно-естетичні основи українського романтизму: Проблема національного й інтернаціонального. Л., 1983; Франка І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Збір. тв.: У 50 т. К., 1984. Т. 41; Петраш О. «Руська трійця»: М. Шанткевич, І. Вагилевич, Я. Головацький та їхні літературні послідовники. К., 1986.

П. Хропко

«МОЛОТ» — український літературно-публіцистичний збірник. Видавався М. Павликом та І. Франком у 1878 р. у Львові як продовження журналу «Громадський друг» (два номери) і збірника «Дзвін», що також з'явилися у цьому році. У збірнику побачили світ художні твори І. Франка (закінчення повісті «Воа сошт-гісію», «Дума про Наума Безумовича»), М. Старицького («До молоді», «До Шевченка»), Олени Пчілки («Чиншова справа»), Р. Гудзмана («Гриць Турчин»), Михайлини Рошкевич («Кума з кумою»).

Важливу роль у літературному процесі відіграли опубліковані в збірнику відомі публіцистично-критичні статті І. Франка: «Література, її завдання і найважливіші ціхи» та «Критичні письма о галицькій інтелігенції».

«Молот» усім змістом своїх матеріалів, їх ідейним пафосом засвідчував оновлення української журналістики.

Літ.: Дорошенко І. Іван Франко — літературний критик. Л., 1966; Пустова Ф. Іван Франко — теоретик літератури. Київ; Донецьк, 1976;

Історія української дожовтневої журналістики. Л., 1983.

В. Хропко

«МЕТА» — український літературно-політичний журнал-місячник. За редакцією Кс. Климковича виходив у Львові з вересня 1863 р. до січня 1864 р. Після річної перерви «Мета» з 15 лютого 1865 р. протягом усього року виходила як суто політичний двотижневик. Цей часопис був своєрідним продовженням журналу «Вечерниці», який припинив своє існування у червні 1863 р., оскільки реалізував «народовську» культурно-політичну програму. Головними завданнями журнал вважав поширення ідеї «народної самостійності», «одзискагши» прав «южноруського люду», будівництво «самостійної народної руської літератури» на ґрунті живого народного мовлення своїх краян.

У програмі часопису зазначалося, що він прагне відстоювати інтереси українського народу, виступати проти його національного пригнічення, зокрема утисків рідної культури. Ці настанови реалізувалися у статтях Кс. Климковича («Становище Русі супротив лядсько-московської борби», «Централізм московський»), Д. Тяничкевича («Письмо до громади»), дописів П. Свенціцького. Назрілі погребі освіти й виховання дітей порушені у статті Л. Гончаренка «Дешо про школи народні на Україні». Кс. Климкович («Руська народна партія і її політична ісіовідь», «Дотеперішня політика русинів»), Ст. Качала («Галицько-руська Матиця і її ціль»), П. Свенціцький («Дешо про кулішівку») висловлювали міркування про шляхи піднесення національної свідомості українців.

У журналі надруковано низку поезій Т. Шевченка, Ю. Федьковича, П. Куліша, поему Д. Мордовцева «Козаки і море», прозові твори Є. Гребінки. Автори часопису порушували питання про забезпечення національного театру якісним репертуаром, про те, щоб український театр став «публічною школою мови, розуміється, мови народної».

В умовах заборони української журналістики в Росії «Мета» стала виконувати функції загальноукраїнського часопису.

Літ.: Історія української дожовтневої журналістики. Л., 1983; Історія української літератури XIX століття: У 3 кн. К., 1996. Кн. 2.

В. Хропко

МОНУМЕНТАЛЬНИЙ СТИЛЬ — характерний для літератури Київської Русі XI ст.

Його ознаками є економність стилістичних елементів, обмежена кількість прикрас, простота синтаксису, сталість формул, зосередження на змісті, на його «діловому» викладі. Думка часто доведена до афористичної формули. Твори присвячені, як правило, одній темі, тому композиція їх досить проста й чітка. Найпоширенішими стилістичними прикрасами в них є паралелізм, що зводиться до повторення окремих слів та імен, алітерації, виразні, хоч і нечисленні, порівняння, епітети тощо.

Найзначнішими творами, в яких наявні виразні риси монументального стилю, є проповіді Феодосія та Іларіона, «вставні» літописні повісті (про вбивство Бориса і Гліба, про перших печерських ченців, про князя Василька та ін.), житійна література, «Ізборник» 1076 року, літературна спадщина Володимира Мономаха («Гіоученіє дітям», лист до князя Олега та ін. листи), опис мандрівки Данила в Святу землю та ін.

Сліди монументального стилю можна виявити також у релігійних текстах — молитвах, богослужбах, а також у посланнях, хроніках.

Літ.: *Лихачев Я. С.* «Слово о полку Игореве» и культура его времени. Л., 1978; *Чижевський Д. І.* Історія української літератури. Від іочатків до доби реалізму. Тернопіль, 1994.

М. Судима

МОРACHEВСЬКИЙ ПИЛИН (псевд. — Хвилімон Галузенко, крипт. — М. Ф.; 26.11.1806, с. Шостовиця на Чернігівщині — 29.04.1879, с. Шняківка, тепер Ніжинського р-ну Чернігівської обл.) — поет-романтик, перекладач, лексикограф.

Походив із родини дрібного службовця. Навчався в Чернігові в повітовому училищі та гімназії. По закінченні Харківського університету (1828) до 1842 р. викладав у Сумському повітовому училищі, в гімназіях Луцька, Кам'яная-Подільського й Ніжина (у 1842—1859 рр. — інспектор у навчальних закладах). Ранні українсько-російськомовні літературні спроби припадають на початок 30-х років. 1831 р. «Український альманах» умістив вірші «Первое мая», «Дорога», «Монастырь».

Найзначніший твір П. Морачевського — поема-епопея, написана коломийковим розміром, «Чумаки, або Україна з 1768 року» (першодрук — в «Основі» 1861 р., окремо вийшла під назвою «Чумаки, або Смутні часи України» (1864), повністю опублікована 1930 р.). Ця поема у 6 піснях, «співана свідком тих часів столітнім чумаком Іваном Чуприною на ночлігах чумацьких у 1848», відображає польську панську сваволю аж від 1597 р. з особливою увагою до подій Коліївщини. Через цензурне втручання з поеми було вилучено 127 рядків про неволю українців у XVIII ст. На волелюбний пафос твору, композицію, образність, мову, характерологію вплинули Шевченкові «Гайдамаки» (герої Іван Чуприна і його кохана Ганнуся — літературні «нашадки» Яреми та Оксани). Ліричні відступи поеми підносять «голубоньку нашу» Україну як найкращий у світі край, риторичні засоби відтворюють її трагічну історію від Наливайка до Гонти.

В рукописах залишилося чимало віршів, комедії, поеми «Мечты и плани» (1858), роман у листах «Год вперед, если не шесть лет» (1859). У 1860--1864 рр. П. Морачевський перекладав Євангеліє (опубліковано 1905 р.). Російська Академія наук визнала цей переклад найкращим у Слов'янщині. Доля Псалтиря, Апокаліпсиса, діянь і послань апостолів, також інтерпретованих українською мовою, невідома. «Обережний і вдумливий перекладач» (П. Житецький), він сформував «Словарь малороссииского языка по полтавскому наречию» (1853 р., не надрукований), писав для шкіл і широкого народного читача підручник «Священна історія».

Літ.: *Науменко В. С.* Морачевский и его литературная деятельность // Киев. старина. 1902. № 11—12; *Шевелів Б.* «Чумаки» Филімона Галузенка й справжній автор цієї поеми // За сто літ. К., 1930. Кн. 6; *Хропко П.* Інші поети - романтики // Історія української літератури (перші десятиріччя XIX ст). К., 1992.

П. Хропко

МОРДОВЕЦЬ (МОРДОВЦЕВ) ДАНИЛО (19.12.1830, слобода Данилівка, тепер емт Волгоградської обл., Росія — 23.06.1905, м. Кисловодськ, похов. у Ростові-на-Дону) — український і російський письменник, історик, етнограф, публіцист.

Походив з давнього козацького роду. Дід — сотник Запорозької Січі, батько — колишній кріпак, який завдяки працелюбству й наполегливості зміг викупитися на волю. Ще в дитячі роки майбутньому письменникові прищепили любов до рідного слова, інтерес до героїчного минулого свого народу. У сім років почав писати вірші. Після закінчення окружного училища (1844) навчався в Саратовській гімназії. 1850 р. вступив на філологічний факультет Петербурзького університету. По завершенні навчання (1854) переїхав до Саратова, де служив чиновником у різних губернських установах і місцевій пресі. Там зблизився з М. Костомаровим, який відбував заслання за участь у Кирило-Мефодіївському братстві. Багатолітня дружба сприяла глибшому пізнанню Д. Мордовцем історії українського народу, відіграла важливу роль у визначенні його світоглядних переконань. 1873 р. переїхав до Петербурга. Служив у Міністерстві шляхів сполучення. У 1886 р. вийшов у відставку і переїхав до Ростова-на-Дону.

Д. Мордовець писав українською і російською мовами. З середини 60-х років публікував численні історичні та критичні замітки в журналах «Русское слово», «Отечественные записки», «Вестник Европы», «Дело», «Исторический вестник», газетах «Неделя» и «Голос».

1854 р. написав поему «Козаки і море» про історичне минуле України. Поема відкривала підготовлений разом з М. Костомаровим «Малорусский литературный сборник», який внаслідок цензурних утисків побачив світ лише через п'ять років. Поема засвідчила схильність Д. Мордовця до контамінації фольклорних першоджерел і стилізації, виявила виразність національної позиції автора.

Наприкінці 50-х років Д. Мордовець написав низку оповідань з народного життя, в яких переважають гуманістичні й демократичні тенденції: «Старці» (1855; опубл. 1885), «Дзвонар», «Солдатка» (1859; опубл. 1861). Ліризм, безпосередність і задушевність викладу, непідробна щирість тону, мовне багатство — такі характерні риси цих творів. Повістями «Нові російські люди» (1868) і «Знамення часу» (1869) письменник відгукнувся на актуальні проблеми суспільного життя, зумів відобразити настрої та ідейні пошуки тогочасної російської інтелігенції.

Особливу увагу читачів привернули історичні праці Д. Мордовця: «Пугачовщина» (1866), «Самозванці і понизова вольниця» (1867), «Гайдамаччина» (1870), «Політичні рухи російського народу» (1871).

Д. Мордовець увійшов в історію літератури як один із найплідніших белетристів другої половини XIX ст., перу якого належать десятки історичних романів і повістей. Перші кроки на ниві історичної белетристики зроблені письменником ще наприкінці 50-х років. Остаточно цей жанр утвердився в його творчості після читацького визнання історичного роману «Ідеалісти і реалісти» (1876), присвяченого періоду царювання Петра I. За ним послідувала низка історичних творів, в яких Д. Мордовець прагнув синтезувати історичну науку й художню літературу. Далеко не всі його твори рівноцінні в ідейному і художньому планах.

З великої маси історичних творів вирізняються романи й повісті, присвячені історії України, зокрема «Ідеалісти і реалісти» (1876), «Лжедмитрій» (1879), «Цар і гетьман» (1880), «Сагайдачний» (1882; три переробки українською мовою — 1887, 1908, 1909), «Кримська неволя» (1885), «Тиміш» (1889), «За чії гріхи» (1890), «Палій» (1896—1897; опубл. 1902), «Дві долі» (1898) та ін. Незважаючи на помітну вільну інтерпретацію документального матеріалу, історична романістика Д. Мордовця має велике художнє й пізнавальне значення. Письменник описував у ній історичні шляхи України, торкався особливостей національного характеру українців, широко змальовував їхні побут, звичаї, норми поведінки, зображував визначні історичні постаті.

У 80—90-х роках після тривалої перерви Д. Мордовець звернувся до творчості українською мовою, написав низку нарисів та оповідань («Сон не сон», «Скажи, місяченьку!», «Із уст младенців» та ін.). В основу автобіографічних нарисів «Під небом України», «За що ж?» (1884) лягли враження від подорожі рідним краєм 1883 р. Письменник залишив спогади про Т. Шевченка («З минулого та пережитого», 1902), М. Костомарова, М. Драгоманова («Про незабутнє», 1903). Написав статтю-рецензію на «Кобзаря» (1860), статтю «Роківини Шевченка в Петербурзі» (1886),

передмову до «Ілюстрованого «Кобзаря» Т. Г. Шевченка» (1896).

Полемічною відповіддю на працю П. Куліша «Крашанка русинам і полякам на Великдень 1882 року» була брошура Д. Мордовця «За крашанку — писанку» П. Ол. Кулішеві» (1882), в якій, визнаючи заслуги П. Куліша, піддав критиці осудження ним селянсько-козацьких повстань, приниження ролі народних мас в історії України.

У 80—90-ті роки Д. Мордовець відіграв значну роль як представник українства в столиці Російської імперії. Брав активну участь в організації благодійних шевченківських вечорів (1880—1904) для допомоги нужденним вихідцям з України, що навчалися у вищих навчальних закладах Петербурга. Як голова Благодійного товариства дія вивання загальнокорисних дешевих книг організував видання в Петербурзі творів українських письменників. Виступав на захист української культури від нападок реакційної російської преси, пропагував сучасний український театр, піднімав голос проти утисків і цензурних заборон української мови, за вивчання нею у школах України.

Літ.: *Дорошкевич Г. Д.* Мордовець як літературна і громадська постать // Україна. 1930. № 7—8; *Беляев В. Г.* Життя і творчість Данила Мордовця // *Мордовець Д.* Твори: У 2 т. К., 1958. Т. 1; *Франка І.* Данило Мордовець // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1982. Т. 36.

С. Денисюк

МОХ РУДОЛЬФ (псевд. — Мех, Рудольф, Р. М., 16.04.1816, м. Бережани, тепер Тернопільської обл. — 12.02.1892, с. Острів, тепер Галицького р-ну Івано-Франківської обл.) — письменник, громадський діяч.

Закінчив Львівську духовну семінарію (1842). Належав до сподвижників і продовжувачів справи «Руської трійці». Автор віршів українською народною мовою панегіричного та описопо-моралістичного змісту (збірка «Мотиль», 1841). В газеті «Зоря галицька» виступив із сатиричним віршем «Розпука орендарська над селянами, котрі до розуму приходять» (1848) і фрагментами драми про скасування панщини в Галичині «Терпен — спасен» (1849). Кріпосне лихоліття, безпросвіття галицького села показані в п'єсах «Справа

в селі Клекотині» (1849), названій І. Франком «першою пробою української комедії в Галичині», і «Пам'ятка 3 Мая 1848» (1878). Соціально-побутова віршована драма «Опикунство» була поставлена в українському галицькому театрі (1864).

Р. Мох — активний діяч українського суспільно-політичного і культурного руху 1848 р., учасник так званого «Собору руських учених» (1848). У виступах і статтях у пресі закликав до організації народу, відстоював його національні й соціальні права, розвиток освіти й культури («Слово до народа галицько-руського», 1848). Велику культурно-освітню роботу проводив у селах, засновував хори, був одним із найдіяльніших організаторів руху за тверезий спосіб життя.

Літ.: *Справа в селі Клекотині.* Л., 1900; *Франко І.* Руський театр в Галичині // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1980. Т. 26.

Р. Кирчів

МУЖИЛОВСЬКИЙ АНДРІЙ (рр. нар і см. невід.) — письменник, церковно-релігійний діяч.

Деякий час був слухчим протоієреєм, з 1631 р. — ієромонах Києво-Печерського монастиря. Один з ініціаторів Київського собору 1628 р. Автор полемічного твору польською мовою «Антидотум» (1629), який був відповіддю на відому прокатолицьку «Апологію» Мелетія Смотрицького. Значне місце в творі належить критиці теологічної частини «Апології», докладно розглядається питання про походження Святого Духа, але найбільший інтерес становить заключна частина «Антидотуму», в якій автор виступає з політичною відозвою до тогочасного українського суспільства. А. Мужилівський, слідом за іншими православними українськими полемістами, спростовує твердження про першість папи римського серед християнських ієрархів, рішуче виступає проти унії 1596 р., яка активно насаджувалася тодішнім польським урядом. Він вважає, що православним українцям, які в Речі Посполитій користувалися конституційними правами, серед яких значилась і свобода віросповідання, слід посилити боротьбу за збереження національної церкви. У зв'язку з цим А. Мужилівський звертається з відозвою до людей світського стану, до представників української шляхти. Саме вона,

на думку автора «Антидотуму», має консолідувати націю в боротьбі з польсько-католицькою експансією. У праці розробляється традиційна для православних книжників тема людського самовладдя, високо підноситься людська й національна гідність. «Антидотум» А. Мужилівського є важливою пам'яткою української суспіль-

но-політичної думки першої третини XVII ст.

Літ.: П. К. Яременко. Мелетій Смотрицький: Життя і творчість. К., 1986; Возняк М. С. Історія української літератури: У 2 кн. Л., 1992. Кн. 1.

О. Хоменко

Н

НАВРОЦЬКИЙ ОЛЕКСАНДР
(09.08.1823, с. Лнтипівка, тепер Золото-
ніського р-ну Черкаської обл. —
22.10.1892, м. Темір-Хан-Шура, тепер Буй-
накськ, Дагестан) — поет, перекладач.

Навчався в Полтавській гімназії, за-
кінчив філософський факультет Київсько-
го університету (1847). Студентом брав
участь у Кирило-Мефодіївському братстві,
поділяв радикально-демократичні погляди
його засновника М. Гулака (свого родича),
підтримував стосунки з М. Костомаровим,
В. Білозерським. Після розгрому братства
заарештований у Золотоноші, ув'язнений
у Вятці, засланий до Єлабуги, згодом до
Курська. Після 1858 р. служив у Темір-
Хан-Шурі, Єревані, Новочеркаську, Ми-
колаєві. Наприкінці життя повернувся на
Закавказзя.

В поезії О. Навроцького відобра-
жалися події суспільного й літературного
життя, особисті мотиви. Багато перекла-
дав. Уклав рукописну збірку народних
пісень Кавказу й Дагестану «Аварские,
казикумукские, чоченские и кумукские
песни» у власних перекладах. Українською
мовою перекладав Псалтир і «Пісню пі-
сень» із Біблії, «Ліаду» та «Одіссею» Но-
мера, «Витязя в тигровій шкурі» Ш. Руста-
велі, твори Оссіана, П. Б. Шеллі, Дж. Бай-
рона, В. Гюго, П. Ж. Беранже, А. О. Барб'є,
И. В. Гете, Н. Ленау, Г. Гейне, Г. Лонгфел-
ло, А. Міцкевича, Б. Сирокомлі, В. Жу-
ковського, О. Пушкіна, О. Толстого, німець-
кий епос «Пісня про Нібелунгів», сербські
епічні пісні, «Слово о полку Ігоревім» та
ін. Написав драматичну переробку поеми
Т. Шевченка «Сотник». Більшість власних
творів і перекладів О. Навроцького лиши-
лися неопублікованими; частина автогра-

фів зберігається у Відділі рукописів Ін-
ституту літератури ім. Т. Г. Шевченка
НАН України.

Літ.: *Шрамченко А. А. А. Навроцкий* //
Київ. старина. 1902. № 12; *Павлюк М. М.*
О. О. Навроцкий — перший перекладач поеми
Руставелі // Рад. літературознавство. 1966. № 9;
Павлюк М. М. Поетичний відгук О. О. Навроць-
кого на смерть Тургенєва // Рад. літературо-
знавство. 1968. № 11; *Павлюк П. П.* Александр
Навроцкий и армянская культура // Исторп-
ческие связи и дружба украинского и армянско-
го народов. Бьш. 3. Ереван, 1971; Кирило-
Мефодіївське товариство: У 3 т. К., 1990. Т. 2
(Слідча справа О. О. Навроцького).

М. Павлюк

НАЛИВАЙКО ДЕМ'ЯН (р. нар. не-
від. — 1627, Острог) — поет, перекладач,
один із визначних діячів Острозького куль-
турно-освітнього центру.

Брат відомого козацького ватажка Се-
верина Наливайка. За свідченням деяких
джерел, змалечку жив у містечку Гусятині
в Західній Україні. Батько був ремісником-
кушнірем, якого вбито за конфлікти з ка-
толицьким духовенством. Від нього юнак
успадкував і любов до рідної землі, і
ненависть до польсько-шляхетських поне-
волювачів. Д. Наливайко навчався в Ост-
розькій школі, до Острога переїхала і його
родина після смерті батька. За деякими
документами, був священиком Миколаїв-
ської церкви в Острозі, співробітничав з
українським друкарем І. Федоровим, брав
участь у діяльності Острозької академії.
Активний противник унії, брав участь у
діяльності Брестського антикатолицького
Собору 1596 р. Водночас активно спів-
робітничав з Острозькою та Дерманською

друкарнями, перекладав і редагував багато видань.

На думку Я. Ісаєвича, Д. Наливайко написав «Лямент дому Острозьких» (1604), який є цікавою пам'яткою раннього українського літературного бароко. Особливий інтерес становить книга «Ліки на опасний умисел людський» (1607), де вміщено чимало оригінальних поезій Д. Наливайка. Його творчість була новим словом у процесі розвитку тогочасної української книжної поезії. Значний інтерес у дослідників викликають філософські вірші поета. Автор розробляв мотиви швидкоплинності людського існування, високо підносив особисту гідність людини. Традиції Д. Наливайка були продовжені іншими тогочасними українськими поетами.

Літ.: Українська поезія XVII століття (перша половина): Антологія. К., 1988; *Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576—1636)*. К., 1990; *Філософія Виродження на Україні*. К., 1990; *Возняк М. С. Історія української літератури*; У 2 кн. Л., 1992. Кн. 1.

О. Хоменко

«НАРОД» — громадсько-політичний і науково-популярний журнал.

Виходив у 1890—1895 рр. поперемінно у Львові та Коломиї раз на два тижні за редакцією І. Франка й М. Павлика. Протягом 1890—1893 рр. був органом русько-української радикальної партії. Журнал уміщував матеріали про тяжке становище селянства Галичини, викривав угодовство політичних партій, подавав огляди міжнародного робітничого та селянського руху. Значна частина матеріалів присвячувалася культурно-освітнім справам, жіночому питанню.

Актуальні проблеми політичного й культурного життя в Україні порушував у своїх виступах М. Драгоманов («Австро-руські спомини», «Листи на Наддніпрянську Україну» та ін.). Видання вперше опублікувало вірші з циклів «Сльози-перли» і «Невільничі пісні» Лесі Українки, поему «Молох» О. Маковея, оповідання «Свиня», «Казка про Добробит», «Як-то Згода дім будувала» та поезії з циклів «Тюремні сонети», «Жидівські мелодії» І. Франка, оповідання «Лумера» Леся Мартовча. Надруковано окремі праці І. Франка про специфіку художньої творчості («Із поезій

Павла Думки»), методологію її дослідження («Професор Омелян Огоновський») та інші публікації. Вміщено ряд творів російських письменників — казка «Сусіди» М. Салтикова-Щедріна, оповідання «На край світу» М. Лескова, «Народна совість» Г. Успенського, «Два старці» і драма «Влада темноти» Л. Толстого в перекладі М. Павлика. «Народ» сприявгуртуванню літературних і політичних сил Західної та Східної України.

Літ.: Історія української доживотної журналістики. Л., 1983.

Ф. Пустова

НАТУРАЛІЗМ (від латинського пап'га — природа) — течія в літературі й мистецтві другої половини XIX — початку XX ст.

Найраніше, в 60-х роках XIX ст., натуралізм склався у французькій літературі, і наступні десятиріччя набув розвитку в інших літературах, зокрема в українській. Він є закономірним породженням художньої еволюції XIX ст., зумовленим соціальними, когнітивними, естетичними та іншими чинниками. Це мистецтво розвинутого капіталістичного суспільства, яке «відчуло капіталізм в своєму череві» (Ф. Мерінг), на всіх своїх рівнях, починаючи з тематологічного, пов'язане з капіталістичним містом. Одним із визначальних чинників у формуванні й розвитку натуралізму є його пов'язаність із науковим прогресом другої половини XIX ст., з духом сциєнтизму, що заволодів у той час свідомістю європейської інтелігенції. Відомий вислів Г. Флосера про те, що «велике мистецтво має бути науковим і безособистісним», стає у натуралістів провідним програмовим принципом.

Натуралізм по-різному витлумачується в критиці й науковій літературі, існують різні концепції його інтерпретації, часом діаметрально протилежні. До того ж у різних країнах склалися традиційні підходи до натуралізму, що істотно різняться між собою. Так, для французького літературознавства, починаючи з Г. Лансоа, характерним є зближення натуралізму з реалізмом до їх злиття, і вся друга половина XIX ст. в національній літературі визначається як «епоха реалізму й натуралізму» або як «епоха натуралізму». В німецькій науці домінувало розуміння натуралізму як

протилежності «ідеалізму» (мистецтва, спрямованого до ідеального), як типу творчості, що тяжіє до прямого відображення емпіричної дійсності без її духовно-поетичного перетворення. Принципові зміни в підході до натуралізму відбувалися в німецькій науці ХХ ст., тепер він трактується як радикальний злам у національній літературі, що започаткував у ній ХХ ст. В англійському й почасти американському літературознавстві превалює описово-фактографічна настанова у висвітленні натуралізму.

В радянському літературознавстві спершу існував погляд на натуралізм як напрям, пов'язаний із реалізмом, як на «обмілілий» реалізм, що сторониться масштабних узагальнень і типізації. Але далі, в міру формування соціалістичного реалізму, натуралізм із його принципами об'єктивності зображення й вірності «життєвій правді» стає все неприйнятнішим для апологетів фіктивного реалізму, названого соціалістичним. У повоєнні десятиріччя він проголошується антиподом реалізму й ототожнюється з декадансом та «літературою імперіалістичної реакції», а видатні письменники-натуралісти піддаються парадигмі й зараховуються до реалізму (Е. Золя, Г. де Мопассан, Г. Гауптман, Т. Драйзер та ін.). Зрушення до більш об'єктивного й наукового витлумачення натуралізму спостерігалися в радянському літературознавстві останніх десятиріч.

Генетично й типологічно споріднений з реалізмом натуралізм продовжив до логічного завершення певні його постулати й інтенції, передусім до «життєподібності» й «науковості» (див.: *Реалізм*). Самі натуралісти свій метод виводили з реалізму. Так, Золя вважав себе і своїх послідовників продовжувачами Бальзака й Флобера, а головну відмінність від них вбачав у тому, що він та його школа «очистили» літературу від проявів романтизму й остаточно поставили її на «наукову основу». Водночас у натуралізмі набувають розвитку й такі риси та тенденції, котрі відрізняють його від реалізму й дають змогу розглядати як окрему художню систему зі своїми специфічними особливостями. Слід брати до уваги й відмінності натуралістичних течій і їх функцій у різних національних літературах.

Фундаментальними рисами натуралізму, детермінантами, що конституюють

його метод і художню систему, є: 1) сциєнтизм, тобто орієнтація художнього мислення на наукове, власне природничо-експериментальне, тенденція наближення завдань і функцій літератури до наукових (спостереження, вивчення й «точно» відображення життя, «шматків дійсності», за висловом натуралістів); 2) об'єктивність, тобто зображення дійсності як такої, що ніби сама себе розгортає і про себе розповідає, без самовияву автора, котрий постулюється позасуб'єктивно, як свідомість епохи; 3) специфічний світоглядний монізм, що залучає людський світ у світ природи, охоплює їх єдиним поглядом і підпорядковує спільним законам і структурам, поєднання в мотиваціях зображеного природних (біологічних, фізіологічних, психофізіологічних) і соціальних чинників; 4) принцип життєподібності, що, з одного боку, породжує тенденцію документованості розповіді, усвідомлення цінності документа, а з другого — веде до зображення життя в його повсякденно-побутовій правдоподібності, до відомої натуралістичної фактографічності. Як в окремих детермінантах натуралізму, так і в їх системі дається взнаки його гносеологічний зв'язок із позитивізмом, передусім із методологією позитивістського мислення.

Найраніше й найпотужніше розвинувся натуралізм у французькій літературі (Е. Золя, Е. і Ж. Гонкури, Г. де Мопассан, меданська школа та ін.) і мав значний вплив на інші літератури. Проте в них натуралізм розвивався здебільшого в інших формах, іншим було його співвідношення з реалізмом, а також функціональність у літературному процесі. В одних літературах (тут, крім французької, вкажемо ще на англійську і російську) він значною мірою виступав завершенням класичного реалізму, хоча водночас дедалі більше відходив від нього в своєму русі. В тих літературах, які не зазнали розквіту реалізму в середині ХІХ ст. (німецькій, італійській, американській), він перебрав на себе його функції, насамперед — фронтального художнього освоєння сучасності, її об'єктивного аналітичного зображення. Водночас у цих літературах натуралізм знаменував глибинний злам і перехід у нову якість. Найвиразніше це проявилось в німецькій літературі, і не випадково в Німеччині усталився погляд на натуралізм як новий §штп шісі Бгапе, не менш важ-

ливий за своїми наслідками, як перехід до літератури ХХ ст.

В українській літературі натуралізм розвинувся досить репрезентативно, але в літературознавстві так і не був визначений ні в своїй суті, ні в дійсних параметрах. Про натуралізм у його золяїстському варіанті першим заговорив І. Фраико в другій половині 70-х років, проявивши до нього великий інтерес і прихильність. Водночас він розвиває свою концепцію «наукового реалізму», типологічно споріднену з натуралізмом. Ця ж спорідненість притаманна прозовій творчості Франка 70—90-х років, у якій він реалізовував названу концепцію. Науковий реалізм Франка, найповніше втілений у «бориславському циклі», є, власне, українським варіантом натуралізму, що переікується з золяїзмом. В інших своїх аспектах і тенденціях натуралізм проявляється в творчості інших українських письменників. У О. Кониського виразно проступають ті його риси, що їх називають натуралістичним фактографізмом («фотографії з життя», за визначенням самого письменника). Натуралізм притаманний творчості В. Винниченка, особливо ранній, але в інших формах та інтенціях, нбкю І. Франка чи О. Кониського. У В. Винниченка це передусім світоглядно-естетична настанова, за якою всі прояви і форми життя є однією тяглістю та органічною єдністю. Він захоплений вітальною стихією життя як у її соціальному оформленні, так і поза ним, його персонажі належать до обох світів, природи й суспільства, і саме в цьому їхня «краса і сила». В пізній творчості В. Винниченка натуралізм проявляється в синтезі з іншими художніми течіями кінця ХІХ — початку ХХ ст. — імпресіонізмом, символізмом, експресіонізмом тощо.

Літ.: Фраико І. Про Е. Золя. Вступна стаття П. Христюка. Х., 1931; Реізов Б. Вопрос эстетики Золя // Уч. зап. Ленингр. ун-та. Зарубежная литература. Л., 1955; Адмони В. Г. Натуралізм // История немецкой литературы. М., 1968. Т. 4; Наливайко Д. С. Искусство: направления, течения, стили. К., 1985; Наливайко Д. С. Натуралізм в українській літературі // Літературознавство. К., 1996; Гундорова Т. Франко — не каменярь. Мельбурн, 1996.

Д. Наливайко

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА (НТІН) — найдавніша українська наукова організація.

Засноване 1873 р. у Львові як Літературне товариство ім. Шевченка, що ставило за мету «вспомогати розвій» української словесності. З 1892 р. перетворене в Наукове товариство ім. Шевченка. З 90-х років стало плекати й розвивати науку і мистецтво, збирати й зберігати пам'ятки давнини. Ініціатори створення НТШ — В. Антонович, О. Барвінський, М. Драгоманов, С. Качала, О. Кониський, П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, О. Огоновський, К. Сушкевич; фундатори — М. Жученко, С. Качала, О. Кониський, Є. Милорадович, Д. Пильчиков, товариство «Січ» у Відні та ін.

Діяльність НТШ поділяється на кілька етапів. На початковому етапі (1873—1892) воно зосереджувало увагу на друкуванні й поширенні серед народу української художньої літератури. 1874 р. засновано власну друкарню, у якій вийшли близько 20 назв книг, у тому числі «Історія літератури руської» О. Огоновського (т. 1—5, ч. 1—7. 1887—1894), журнал «Зоря» (з 1885 р.) тощо. Першим головою НТШ був К. Сушкевич (1874—1885), потім С. Громницький і Д. Гладивич (1885—1892), 1892 р. — Ю. Целевич.

Другий етап (1893—1914) розпочався з реорганізації Товариства в наукову установу, кінцевою метою якої було створення на його базі майбутньої Академії наук України. В цей час Товариство мало три секції: філологічну, історично-філософську та математично-природописно-лікарську. Керував НТШ Виділ (Президія) на чолі з головою і секретарем. 1897 р. Товариство діяло під керівництвом О. Барвінського, в 1897—1913 рр. — М. Грушевського. Активізації його роботи сприяла співпраця М. Грушевського з В. Гнатюком (секретар з 1899 р.), І. Франком (голова філологічної секції з 1898 р.), І. Верхратським, пізніше — з В. Левицьким (голова математично-природописно-лікарської секції). Розбудові НТШ сприяли відкриті меценатами грошові фонди, зокрема О. Кониського, М. Грушевського, О. Огоновського та ін.; фонди ім. Д. Мордовця, І. Котляревського та ін. НТШ створило власний секретаріат, бібліографічне бюро. Були уточнені основні напрями дослідницької роботи (визначені статутом Товариства 1892 р.) з акцентом на гумані-

тарних науках. Після 1898 р. чітко визначився статус членства в НТШ, який базувався тільки на наукових кваліфікаціях. Було сформовано перший склад дійсних членів Товариства, розпочато комплектування бібліотеки науковою літературою, переоснащено друкарню, відкрито власну палітурню (1903), книгарню (1905) та ін.

Наприкінці 90-х років почалися активні зв'язки НТШ із зарубіжними науковими установами, навчальними закладами, товариствами, бібліотечними центрами тощо. НТШ стало також своєрідним університетом для молоді, на кошти Є. Чикаленка, В. Симиренка, М. Аркасата інших збудувало гак званий Академічний дім і 1907 р. передало його молоді, надавало студентам стипендії й грошові допомоги. Проте особливу увагу НТШ зосередило на видавничій діяльності. Виходили «Записки Наукового товариства імені Шевченка» (ЗНТШ; т. 5—118. 121, 1895—1914 рр.), які спочатку були органом усіх секцій, а з 1897 р. — історично-філософичної та філологічної секцій; «Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка» (вип. 1—59, 1900—1914 рр., паралельно виходила німецькою мовою). Історично-філософична секція видає «Збірник історично-філософичної секції*» (т. 1—14, 1898—1913 рр., усіх — 17, в якому вміщено 8 томів «Історії України-Руси» М. Грушевського); серію «Студії з поля суспільних наук і статистики» (т. 1—3. 1909—1912 рр., усіх — 5); Археологічна комісія цієї секції — «Жрела до історії України-Руси» (т. 1—2, 4—8, 12, 16, 22, 1895—1913 рр., усіх — 10), «Українсько-руський архів» (т. 1—10, 1906—1914 рр., усіх — 15). Вийшли окремі тематичні збірники та монографії, перший україномовний «Словар правничий» К. Левицького (1894). У 1895—1904 рр. під егідою НТШ продовжувала друкуватися «Руська історична бібліотека» (т. 17—24, усіх — 24). Над підготовкою цих видань працювали М. Грушевський, О. Барвінський, С. Томашівський, І. Франко, М. Кордуба, І. Джиджора, І. Кревецький, В. Герасимчук, І. Крип'якевич та ін. Серію праць надрукувала філологічна секція, очолювана І. Франком: «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури» (т. 1—7, 1896—1912 рр., всього — 8), «Збірник філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка» (т. 1—23, 1898—1937 рр.) та етнографічна комісія тієї ж секції —

«Етнографічний збірник» (т. 1—40, 1895—1929 рр.), «Матеріали до українсько-руської етнології» (т. 1—22, 1899—1929 рр.)- У їх підготовці найактивнішу участь, крім І. Франка, взяли В. Гнатюк, Ф. Вовк, В. Охримович, Ф. та І. Колесси, О. Роздольський, В. Шухевич та ін. Філологічна секція випускала також «Українсько-руську бібліотеку» творів українських письменників (т. 1—8, 1902—1911 рр.), У 1898—1905 рр. — «Літературно-науковий вісник», ряд інших українознавчих видань. 1909 р. засновано бібліографічну комісію (у 1934—1939 рр. — бібліологічна комісія), згодом — видавничу комісію, яка співпрацювала з усіма секціями. Бібліографічна комісія видавала «Матеріали до української бібліографії» (т. 1—3, 1909—1911 рр., всього — 7). Вже на початку ХХ ст. Товариство мало значні наукові досягнення, набуло всеукраїнського значення і міжнародного визнання.

Третій етап діяльності НТШ припадає на 1914—1945 рр. і характеризується як науковими досягненнями, так і значним спадом у видавничій роботі. У 1913—1918 рр. Товариство очолював С. Томашівський, пізніше головами обиралися В. Шурат (1919—1925), К. Студинський (1925—1931), В. Левицький (1931—1935), І. Раковський (1935—1940). Діяльність НТШ була перервана Першою світовою війною. Багато його членів не повернулося з фронтів, а після польської окупації Львова розпочався вплив наукових сил в інші країни. Це стримало роботу (1916) щодо створення на базі Товариства Української академії наук. Крім того, почалися адміністративно-політичні утиски з боку польської влади, значні фінансові труднощі, що призвели до скорочення науково-видавничої продукції. У 1915—1939 рр. вийшло лише 36 томів (з них 9 здвоєних) «Записок...», 15 випусків «Хроніки НТШ». Ряд інших серійних видань скоротився до мінімуму, а після 1921 р. деякі взагалі перестали виходити. Проте структура НТШ збереглася, водночас створилися комісії археології, статистична, мовна, термінологічна, класичної філології, шевченкознавства, історії штуки (мистецтва) та ін. Серед нових видань — «Праці комісії шевченкознавства» (т. 1—2, 1931—1933 рр.), «Праці комісії класичної філології» (т. 1, 1919), журнали «Стара Україна» (1924—1925), «Сьогочасне і минуле» (1939, № 1—4) та ін.

Разом з іншими товариствами заснувало журнали «Українська книга» (1937—1938; 1939, № 1), «Українська музика» (1939, № 1—4, з 1937 — у Стрию). 1937 р. розпочалася робота над великою колективною працею «Атлас України й сумежних країв». На початку 20-х років НТШ організує у Львові таємні українські університет і політехнічну школу. Починається активне співробітництво з ВУАН (спільні видання, опрацювання єдиного для України правопису), що триває до початку 30-х років. ВУАН присвоює ряду дійсних членів НТШ звання академіків: С. Смаль-Стоцькому (1918), В. Гнатюкові (1924), К. Студинському (1924), С. Дністрянському (1926), І. Горбачевському (1927), М. Вознякові, Ф. Колесі та В. Шуратові (1929). З 1921 р. при НТШ організуються нові науково-дослідні установи і музеї — культурно-історичні (з відділами археології, етнографії, історичних пам'яток, образотворчого мистецтва і нумізматики), природописний та українського війська. На 1939 р. бібліотека НТШ (крім архіву, картографічної і фотографічної колекції) налічувала понад 300 тис. томів.

За 1873—1939 рр. Товариство випустило 591 том різних серій, 352 наукові праці, підручники і карти, 103 номери літературно-громадських та літературно-мистецьких журналів, 95 назв художніх творів, 31 інформаційне видання. За цей період воно співробітничало з більш як 500 науковими центрами, товариствами, бібліотеками світу. З різних зарубіжних академій, наукових установ, навчальних закладів дійсними членами НТШ обрано понад 90 осіб, серед них — А. Ейнштейн, О. Шахматов, Ф. Корш, А. Мазон, В. Ягич, О. Пипін, А. Йоффе, І. Бодуен де Куртене, Л. Нідерле, Т. Масарик, М. Планк, М. Фасмер, І. Шишманов та ін.

Після возз'єднання (1939) західно-українських земель в єдиній Українській державі НТШ і всі пов'язані з ним установи у Львові ліквідувалися й остаточно припинили діяльність 14 січня 1940 р. Більшість членів Товариства не визнала розпуску НТШ (окремі з них напівлегально збиралися на засідання секцій, наприклад історико-філософської, кооптували у свої ряди нових членів).

Четвертий етап діяльності НТШ, який умовно можна назвати еміграційним, роз-

почався із Загальних зборів українських учених-е мігрантів (в основному дійсних членів НТШ В. Кубійовича, О. Кульчицького, П. Зайцева, В. Яніва та ін.) у м. Міттенвальд (Німеччина) 30 березня 1947 р. Збори вирішили відновити активну діяльність НТШ у Європі, затвердили його структуру й президію. Головою знову обрано І Раковського (1947—1949), пізніше — З. Кузеля (1949—1952). Місцем перебування НТШ (1951) стало м. Сарсель (поблизу Парижа). Було створено нові комісії та інститути, зокрема Інститут національних досліджень та Інститут Енциклопедії українознавства. До НТШ ввійшли його члени, що проживали у Франції, Німеччині, Італії, Англії, Бельгії, Швейцарії, Австрії, Голландії, Норвегії, Польщі, Чехії, Словаччині. Головою НТШ в Європі у 1952—1985 рр. був В. Кубійович, нині — А. Жуковський. Окремі відділи НТШ винесли у США (Нью-Йорк, 1947), Канаді (Торонто, 1949), Австралії (Сідней, 1950). На їх базі з 50-х років утворилися автономні крайові НТШ у СІПА (голови: 1947—1951 рр. — М. Чубатий, 1951—1969 рр. — Р. Смаль-Стоцький, 1969—1974 рр. — М. Стахіз, 1974—1977 рр. — О. Андрушків, 1977—1990 рр. — Я. Падох, з 1991 р. — Л. Рудницький), Канаді (включає також представництва НТШ в Аргентині та Бразилії, голови: 1949—1973 рр. — Є. Вертипорох, з 1973 р. — Б. Стебелський) та Австралії (голови: 1950—1956 рр. — Є. Пеленський, 1956—1961 рр. — П. Шулежко, 1961—1970 рр. — І. Рибчин, з 1970 р. — Р. Микитович). Координацію діяльності здійснює створена 1955 р. Головна Рада НТШ (Нью-Йорк) на чолі з президентом (1955—1969 рр. — Р. Смаль-Стоцький, 1970—1973 рр. — Є. Вертинорох, з 1973 р. — Я. Падох). Продовжується випуск спільних традиційних видань: «Записки...» (з 1948 р. вийшло більш як 60 томів), «Український архів» (т. 1—43, 1960—1987 рр.). Спільними виданнями є «Бібліотека українознавства» (т. 1—61, 1951—1989 рр.) та окремі збірники, присвячені визначним діячам і подіям. Крім того, крайові товариства здійснюють власну (часто спеціалізовану) наукову роботу. Європейське НТШ підготувало й видало «Енциклопедію українознавства» у двох томах: перший — тематичний (ч. 1—3, 1949), другий — словниковий (ч. 1—10, 1955—1984 рр.) та

разом з Канадським інститутом українських студій п'ятитомну англomовну словникову «Епсусіореаіа о! Ілсгаіпе» (1984—1993).

У Сарселі виходять науково-інформаційні видання «Вісті Наукового товариства ім. Шевченка в Європі», «Вісті із Сарселю», пам'ятки української писемності («Требник Петра Могили 1646 р.» та ін.). НТПП у СІНА наприкінці 40-х років продовжило розпочатий у Галичині випуск журналу «Сьогочасне і минуле» (1948, № 1; 1949, № 1—2). видає з 1958 р. серію «Доповіди» («Рарегх», майже 50 випусків), з 1951 р. — резюме («РГОСЄЄС-ПЄІ») прочитаних доповідей у різних секціях товариства, бібліографічні покажчики, бюлетені, вісники, словники, карти. НТШ у Канаді видає збірники праць і матеріалів наукових конференцій: спочатку під назвою «Бюлетень» (більш як 10 випусків), з 1955 р. — «Збірник матеріалів наукових конференцій» (близько 10 випусків), монографії різної тематики (у 1965—1989 рр. більш як 30 назв). Видання науково-популярної і художньої літератури, підручників здійснює НТШ в Австралії.

21 жовтня 1989 р. з ініціативи групи львівських учених відбулися установчі збори, на яких відновлено Наукове товариство імені Шевченка у Львові. Прийнято статут і програму, сформовано секції, комісії та інші структурні підрозділи. Головою обрано чл.-кор. НАН України О. Романіва. 1990 р. відновився випуск «Записок Наукового товариства імені Шевченка»

Літ.: *Дорошенко В.* Наукове Товариство імені Шевченка у Львові (1873—1892—1912 рр.). К.; Л., 1913; *Гнатюк В.* Наукове товариство імені Шевченка. З нагоди 50-ліття його заснування (1873—1923). Л., 1923; *Дорошенко В.* Огнище української науки — Наукове товариство імені Т. Шевченка. Нью-Йорк; Філадельфія, 1951; *Кубійович В. М.* Нарис історії Наукового товариства імені Шевченка (1873—1949). Л., 1991.

О. Купчинський

НАУМЕНКО ВОЛОДИМИР
(19.07.1852, м. Новгород-Сіверський, тепер Чернігівської обл. — 03.07.1919, Київ) — громадсько-політичний діяч, педагог, науковець.

Народився у сім'ї вчителя, яка походила з козацького роду, що осів за часів

Гетьманщини на Лубенщині. Юність В. Науменка припала на роки національно-культурного піднесення в Україні. Визначною подією в його житті стало близьке знайомство з українським енциклопедистом М. Максимовичем, давнім приятелем батька. Постійне спілкування з видатним ученим, листування з ним остаточно визначили його життєвий шлях. Багато важила для нього і дружба зі старшим «однокашником» по гімназії О. Русовим.

Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету (1873).

З початку 70-х років XIX ст. В. Науменко брав активну участь у Старій громаді, куди його рекомендував О. Русов. Часто збори громади відбувалися на квартирі самого В. Науменка, якому доручали редагування різних матеріалів, зокрема тих, що надсилалися М. Драгоманову для видання за кордоном. Із заснуванням журналу «Киевская старина» (1882) на його сторінках почали з'являтися статті й наукові розвідки В. Науменка (загалом більш як 130).

Розквіт «Киевской старини» пов'язаний з діяльністю В. Науменка, який у 1893—1906 рр. був його головним редактором, а потім і видавцем. Саме тоді на шпальтах часопису вперше з'явилися публікації українською мовою, визначальною ознакою яких було виважене, науково об'єктивне висвітлення сучасного й минулого. Після припинення діяльності «Киевской старини» естафету підхопив науково-публіцистичний часопис «Україна», головним редактором якого став В. Науменко. Часопис виходив рік, а потім самоліквідувався.

Жодний захід, пов'язаний із захистом національної культури, не проходив без його прямої участі. Не випадково М. Грушевський назвав це ім'я серед «заслужених для української науки і українознавства діячів». В. Науменко підтримував контакти з багатьма діячами української культури. Збереглися його численні листи до М. Максимовича, Марка Вовчка, М. Сумцова, А. Кримського, М. Заньковецької, М. Петрова, Б. Грінченка, Д. Дорошенка та ін.

1897 р. В. Науменко очолив відроджене Київське товариство грамотності (ЮТ), що об'єднувало більш як 900 свідомих українських інтелігентів, серед яких було чимало видатних наукових, культурних і громадських діячів. Брав активну участь в

діяльності товариства «Просвіта», яке виникло в травні 1905 р. з ініціативи Б. Грінченка, М. Лисенка, М. Старицького (за участю Лесі Українки, С. Єфремова та ін.) у Києві. Був членом Конституційно-демократичної партії (партії Народної свободи), її ЦК. Одночасно започаткував разом із І. Лучицьким видання газети «Свобода і право», яке того ж року постановою Київської судової палати було припинено «ввиду вредного ее направлення».

1906 р. на гребені національно-культурного відродження в Києві було засновано Українське Наукове Товариство, що, за словами його голови М. Грушевського, «своєю метою ставило допомагати розробленню й популяризації українською мовою різних галузей науки...». В. Науменко був обраний товаришем (заступником) голови. 1913 р. він подарував Товариству свою бібліотеку, яку збирав десятиліттями, — кілька тисяч книг.

1917 рік воскресив надії на політичне й культурне відродження України. 17 березня 1917 р. в Києві утворилася Центральна Рада. До повернення М. Грушевського з останнього заслання було вирішено, що функції її голови виконуватиме В. Науменко, обраний його заступником. Був міністром освіти в уряді П. Скоропадського. Після падіння гетьманського уряду В. Науменко залишився в Києві і продовжував наукову діяльність, працюючи над матеріалами з історії українського письменства.

Розстріляний більшовиками у роки громадянської війни. Все життя В. Науменка за його переконання та любов до України переслідувала царська влада й російські шовіністи, а вбили більшовики-«інтернаціоналісти».

Літ.: *Сумцов М.* Діячі українського фольклору. Х., 1910; *Франко І.* Українці // *Франка І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1984. Т. 41; *Льенко І.* Володимир Науменко (1852—1919) // Літ. Україна. 1992. 6 серн.

Ю. Джеджула, Є. Папкова

НЕДІЛЬНІ ШКОЛИ. У Західній Європі відомі з XVII ст. як навчальні заклади, що опікувалися переважно релігійним вихованням учнів. В Україні з часу свого виникнення в 50-х роках XIX ст. мали культурно-просвітницький характер і прагнули навчити грамоти ту частину на-

селення, що через нестатки й брак вільного часу не могла здобути початкову освіту. Одна з перших недільних шкіл була відкрита в Полтаві 1858 р. Особливої популярності набули київські недільні школи, засновниками яких за підтримки попечителя Київського навчального округу М. Пирогова були студенти університету й учасники Харківсько-Київського таємного товариства на чолі з Я. Бекманом і М. Моравським. Ці школи (кількість їх із жовтня 1859 р. до листопада 1860 р. зростає до 7) стали взірцем для створення аналогічних закладів освіти в багатьох містах і навіть селах та дали поштовх широкому громадському рухові за поширення знань серед народу. Протягом 1859—1860 рр. в Україні діяло 111 недільних шкіл, зокрема в Харкові, Одесі, Полтаві, Чернігові, Миколаєві, Ніжині, Житомирі, Білій Церкві. Організаторами їх і викладачами була демократично й патріотично настроєна інтелігенція, що працювала безоплатно, а учнями — підлітки й дорослі віком до 40 років, в основному робітники, ремісники, селяни.

Навчання велося здебільшого українською мовою протягом 1—4 годин на день, застосовувалися нові методи викладання, що підвищувало ефективність засвоєння матеріалу (зокрема, київські вчителі в числі перших застосували звуковий метод читання замість буквоскладального). Програми більшості недільних шкіл спочатку виходили далеко за межі, необхідні для вироблення навичок читати, писати й лічити. Слухачі здобували певні знання з історії, географії, культури рідного краю, знайомилися з різного роду літературою, у тому числі й забороненою, розвивалися політично. Школи використовувалися для пропаганди демократичних, визвольних ідей, виховання постійно русифікованого населення в національно-патріотичному дусі.

Занепокоєний швидким зростанням числа недільних шкіл і напрямом їх діяльності, царський уряд з початку 1860 р. почав вводити різні обмежувальні правила. Так, циркуляр міністра народної освіти (травень 1860 р.) визначав загальні правила заснування недільних шкіл і нагляду за ними з боку освітнього начальства. Використовувати їх рекомендувалося чітко за призначенням — «поширювати грамот-

ність у ремісницькому і робітничому класі». Згідно з циркуляром викладати рекомендовалось за підручниками, схваленими міністерством, вводилися єдині програми, право засновувати школи й керувати ними надавалося лише людям «цілком благонадійним». З січня 1861 р. до кожної недільної школи призначався священик для контролю за характером навчання і лояльністю вчителів. Посилився і поліційний нагляд. Нарешті, у липні 1862 р. вийшло «височайше повеління» «закрити всі нині існуючі недільні школи і читальні» під приводом перегляду правил про ці школи і перетворення їх «на нових основах». Цим розпорядженням була підведена риска під першим, найпліднішим етапом історії недільних шкіл.

Наступний етап розпочався 1864 р., коли під тиском передової громадськості і промислових кіт царський уряд змушений був піти на поступки й дати дозвіл на відкриття ношх недільних шкіл. Цей етап проходив в атмосфері різкого посилення русифікаторської політики царського уряду і нищення українського національного руху. Особливо тяжкі наслідки для недільних шкіл, взагалі для освітньої справи, мали таємний Валуєвський циркуляр від 28 липня 1863 р., спеціальний закон про повну заборону використання української мови в навчальних закладах, а також Емський указ від травня 1876 р.

Влада гальмувала розширення мережі недільних шкіл, підтримувала лише ті з них, що діяли при духовних семінаріях. На кінець XIX ст. в Україні налічувалось 49, а в 1914 р. — 112 таких шкіл, викладання в яких велось російською мовою. Тільки в окремих приватних школах, як-от у школах Х. Алчевської в селі Олексіївка Михайлівського повіту на Катеринославщині, Т. Рильського в селі Романівка Сквирського повіту та деяких інших, мовою викладання протягом недовгого часу була українська.

Недільні школи активно підтримували відомі українські діячі культури й науки. Для їх розвитку багато зробили Т. Шевченко, Л. Глібов, М. Драгоманов, О. Кониський, М. Костомаров, П. Куліш, І. Манжура, А. Свидницький, П. Чубинський, В. Антонович, Х. Атчевська, Д. Пильчиков, Є. Милорадович, М. Чалий та ін. Переслідувань зазнали О. Копиский,

організатори недільних шкіл у Києві, Харкові (Я. Бекман, М. Муравський, В. Португалов) і Полтаві (В. Лобода, О. Стронігі, В. Шевич).

Важливого значення надавалося забезпеченню недільних шкіл навчальною та науково-популярною літературою, передусім рідною мовою. Т. Чевченко уклав і видав власним коштом у Петербурзі восени 1860 р. тиражем 10 тисяч примірників, які розіслав у різні міста України (Київ, Полтава, Чернігів та ін.), «Буквар южнорусекий». Це був посібник для навчання грамоти українською мовою, що містив алфавіт (літери друковані і рукописні), тексти для читання за складами (уривки із зроблених поетом українських переспівів «Псалмів Давидових»), тексти для суцільного читання і розділ «Лічба». Ще 1857 р. П. Куліш видав «Граматику», 1862 р. вийшли «Українські прописи» О. Кониського. У 1861 р. О. Потебня уклав український буквар для навчання за звуковим методом, що тривалий час залишався рукописним і лише в 1899 р. був опублікований у журналі «Киевская старина» (№ 8) під назвою «Руководство к обучению грамоте, составленное для малорусских воскресных школ А. А. Потебней».

Ряд підручників був підготовлений студентами Київського університету: «Домашня наука. Перші початки» (1860) і «Домашня наука. Вищі початки» (1861), «Дещо про світ Божий» (1863) К. Шейковського, «Арихметика» (1862) Д. Мороза. У Полтаві побачила світ «Азбука по методу Золотова для южнорусекого края» (1861) О. Строніна. У Москві були видрукувані «Українська граматика» (1861) І. Деркача, «Українська граматика» (1861) Г. Драгана, «Українська абетка» (1861) М. Гатцука, «Граматики задля українського народу» (1862) М. Яценка, а в Петербурзі вийшла друком «Арихметика, або Щотниця» (1863) О. Кониського. Деякі підручники не були видані, зокрема «Вимова наша українська і потреби орфографування» (1860) і «Читанка» (1861) А. Свидницького, «Граматики» (1861) Г. Стрижевського. Виходили підручники і після указу 1876 р. Так, у Києві вийшли «Граматики, або Перша читанка задля початку вчення» (1883) О. Кониського, «Граматики» (1906) О. Лубенця під псевдонімом Т. Норця, «Читанка», «Перша книга після граматики» (обидві — і 883), «Українська граматики до

науки читання й писання» (1907) Б. Грінченка, а також читанка О. Білоусенка, граматики П. Залозного і Г. Шерстюка та ін.

За умов бездержавності України, соціального й національного гніту та культурної відсталості народу недільні школи відіграли важливу роль. Вони не тільки сприяли підвищенню освітнього рівня трудящих, а й будили і зміцнювали національну свідомість, ставали осередками політичного виховання народних мас.

Літ.: *Борисенко В. Й.* Боротьба демократичних сил за народну освіту на Україні в 60—90-х роках XIX ст. К., 1980; *Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X — початок XX ст.)*. К., 1991; *Коновець О. Ф.* Просвітницький рух в Україні (XIX — перша третина XX ст.). К., 1992.

Г. Бандура

НЕКРАШЕВИЧ ІВАН (бл. 1742, с. Вишеньки, тепер Бориспільського р-ну Київської обл. — після 1796, там само) — поет.

Навчався в Київській академії, основного курсу не закінчив. Потім був священником у рідному селі. Автор рукописного збірника з поетичними творами, характерними для літератури так званого низового бароко. Серед них — віршовані привітання й листи (до гаїдинського священника Івана Филиповича на честь іменин тощо), віршовані діалоги «Ярмарок» (змальована з натури сценка-діалог між селянами, що торгуються за волів), а також віршований твір «Ісповідь», де виведено образ священника, людини освіченої, що ставить своїм завданням боротьбу з релігійно-моральною темнотою серед селян, але не знаходить розуміння в масах. У цьому збірнику є й твір, витриманий у класичній академічній традиції, писаний книжною українською мовою, на відміну від розмовно-побутової мови твору «Спор душі з тілом» (1773), де розробляється характерна для барокової літератури тема контрасту між земним і небесним, високим і низьким. Загалом таке протиставлення лежить у основі всіх «народних» творів Г. Некрашевича, в суперечці високих почуттів і приземленості буднів. Йому приписують також твір «Супліка, або Замисел на попа», який був досить поширений в Україні в численних списках. Тема його теж характерна для творчості поета: селяни тут виступають проти священника, який

дбає за дотримання морально-релігійних настанов.

Більшість дослідників розглядали творчість І. Некрашевича як предтечу нової української літератури (певно, через розмовну мову творів) і як визначний внесок у розробку гумористично-сатиричних творів. Імовірнішим є те, що І. Некрашевич був людиною старої культури, репрезентованої Київською академією, культури, що за його життя відмирала (звідси й мотиви самотності та нерозуміння в його творах). Народну мову він використовував спорадично, згідно з приписами академіч-НРІХ поетик — для передачі мови народних персонажів чи в приватному листуванні. Був репрезентантом конкретного суспільного прошарку, типового для тогочасної України — мав високу освіту, але жив серед низів, не зливаючися з ними, але й відійшовши від культури високої, через те й творив літературу «низового» бароко.

Значення І. Некрашевича для історії української літератури полягає не в тому, що він був видатним поетом (один із перших дослідників його, В. Перетц, писав, що той «не створив нічого видатного»), а в тому, що його творчість в силу обставин виявилася найбільш збереженою й дослідженою, відтак через неї можна вивчати явища «низової» літератури. Водночас у більшості сучасних праць твори І. Некрашевича розглядаються як взірцеві сатирично-гумористичні періоди становлення нової української літератури.

Літ.: *Шевчук М.* Іван Некрашевич, думки ювілейні і не зовсім // Слово і час. 1992. № 10.

М. Шевчук

НЕРУНОВИЧ ШОКЕНТІЙ (р. нар невід., Київ — 26.07.174], Іркутськ) — культурно-освітній діяч, поет.

1721 р. закінчив повний курс Київської академії, після чого прийняв чернечий сан у Братському монастирі. У 1727—1728 рр. викладав в академії курс поетики під назвою «ВісоШк Рата^ш». У квітні 1728 р. за указом Синоду був викликаний до Московської академії на посаду вчителя риторики, через два роки став її префектом. 1732 р. його було висвячено па єпископа іркутського, ним він і залишився до смерті. Прославився просвітительством серед тунгусів. І. Неруновичу

приписується авторство знаменитої київської драми «Милость Божія», першої української драми на сюжет визвольної війни під проводом Е. Хмельницького, поставленої до 80-річчя від її початку на кону Київської академії з нагоди вибрання гетьманом Лівобережної України Данила Апостола. За традицією подібні твори писалися наприкінці навчального року викладачем поези, яким був на той час І. Нерунович. Однак остаточного підтвердження ця гіпотеза не дістала.

Літ.: Акти и документи, относящиеся к истории Клевской академии. К., 1904. Отд. 2. Т. 2.

М. Шевчук

НЕСТОР-ЛІТОПИСЕЦЬ (1056 — бл. 1114) — письменник-агіограф, літописець.

1074 р. 17-літнім юнаком постригся в ченці Києво-Печерського монастиря, згодом посвячений у диякони. 1091 р. йому доручили відкрити мощі преподобного Феодосія. Помер і похований у Києво-Печерському монастирі.

Нестор є безсумнівним автором двох житій Бориса й Гліба («Сказаніє о Бориск и Гл-ьбѣ») та Феодосія («Житіє Феодосія»), які вважаються зразком агіографічного оповідання. Написано їх у 80—90-х роках XI ст. Три його агіографічні оповідання вводяться в «Патерик Печерський»: «Сказання про те, від чого дістав назву Печерський монастир», «Слово про перенесення мощів преподобного отця нашого Феодосія Печерського», «Сказання про святих перших чорноризців печерських». Нестора можна вважати засновником жанру агіографічного оповідання в українській літературі. Щодо авторства «Повісті врем'яних літ» думки вчених розійшлися: одні визнавали Нестора її автором, а інші заперечували. Найочевидніше, він зробив одну з редакцій літопису, доповнив текст з 1094 по 1111—1113 рр. й відредагував його.

Літ.: *Лбрамович Д.* К вопросу об объеме и характере литературной деятельности Нестора-летописца // Тр. XI археогр. съезда. М., 1902. Т. 2; *Шахматов А.* Нестор-летописец // ЗНТШ. Л., 1913. Т. 117—118; *Перфецький Е.* До питання про Нестора-літописця // Україна. К., 1918. Кн. 1—2; *Возняк М.* Історія української літератури. До кінця XV в. Л., 1920. Т. 1; *Шевчук В.* Збережено навіки. Про «Повість врем'яних літ» та її

авторів // *Шевчук В.* Дорога в тисячу років. К., 1990.

В. Шевчук

НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ ІВАН (спр. прізви. — Левицький; 25.11.1838, м. Стсблів, тепер емт Корсунь-Шевченківського району Черкаської обл. — 15.04.1918, Київ) — письменник, публіцист, етнограф, педагог.

Народився в сім'ї священика. Навчався в Богуславському духовному училищі (1847—1853), Київській духовній семінарії (1853—1859) та Київській духовній академії (1861—1865). Формування світогляду відбувалося під впливом усної народної творчості, історіософських праць Д. Бантиша-Каменського, М. Маркевича, творчості Т. Шевченка, критики й публіцистики «Основи», статей Д. Писарєва, романів І. Тургенєва та М. Чернишевського.

І. Нечуй-Левицький, хоч і здобув звання магістра богословія, свідомо став на шлях педагогічної діяльності: учителював у Полтавській духовній семінарії (1865—1866), гімназіях польських міст Каліша (1866—1867), Седлеця (1867—1873), а також Кишинєва (1873—1885), де викладав російську мову і словесність, риторіку. Педагогічну працю органічно поєднував з літературною творчістю, вже 1868 р. у львівському журналі «Правда» були надруковані його повість «Дві московки», оповідання «Гориславська ніч, або Рибалка Панас Круть», нарис «Світогляд українського народу в прикладі до сьогочасності» під псевдонімом І. Нечуй, а далі його прозові й драматичні твори, рецензії, статті, етнографічні розвідки й педагогічні праці систематично з'являлися на сторінках журналів та альманахів, виходять окремими виданнями.

Творча індивідуальність І. Нечуя-Левицького, його естетична програма яскраво виявилися вже в згаданій філософсько-етнографічній розвідці про духовну окремішність українців. На матеріалі численних спостережень автор намагався показати зв'язок культури народу з його психічним станом, ментальністю. Давнє художнє мислення українців збереглося в звичаях, обрядах, усній поезії, причому українська міфотворчість оформлювалася в реальних образах, адекватних тим предметам і явищам, які оточували селянина в

повсякденному побуті. Стаття І. Нечуя-Левицького «Сьогочасне літературне прямування» надрукована у львівському журналі «Правда» (1878) як програмова: в ній обґрунтовувалися реальність, національність, народність та інші принципи письменства. Автор орієнтував письменників на зображення реальної дійсності, адже то «непочатий рудник», «безконечний матеріал», па розкриття національного характеру українців, глибоке освоєння побутового мовлення селянства та уснопоеитичної мови народу. Тільки основана на згаданих принципах література зможе виконати своє громадське призначення. Гостре викріння російської імперської політики звучить у публіцистичній брошурі письменника «Українство на літературних позах з Московщиною» (1891), причому автор порушував питання широко, у європейському масштабі, виражаючи національні сподівання не тільки українців, а й інших пригноблених народів — литовців, поляків, грузинів, фіннів, сербів, болгар, словаків. Одверта політика зросійщення, що проводилася царизмом, завжди викликала в нього глибоке обурення. Не випадково охрнка оцінювала такі виступи як дуже небезпечні, ворожі урядові. Серед таких небезпечних українофілів ставила на другому місці після М. Драгоманова ім'я І. Нечуя-Левицького.

Письменник активно виступав за надання українській мові рівноправності, запровадження її в школах усіх типів — народних, гімназіях, семінаріях, університетах, у канцелярському діловодстві й суді, за свободу друкування українських книжок, періодичних видань. Ці проблеми він порушував у статтях «Школа повинна бути національна» (1911), «Сьогочасна часописна мова на Україні» (1907), «Криве дзеркало української мови» (1912). Письменник вступав у полеміку з реакціонером Г. Струве, розвінчував його шовіністичні виходи («Вігадки націоналістів про українців», 1912). Намагаючись конкретно зарадиш вітчизняному шкільництву, підготував удвох частинах «Граматикуукраїнського язика» (1914, 1915), написав і досі не опубліковану розвідку «Книжний український язък». У журналі «Дніпрові хвилі» (1913, № 9) вийшла його рецензія на книжку Григорія Гетьманця (псевдонім Г. Коваленка) «Хто такий Тарас Шевчен-

ко». Лебединою піснею письменника був нарис «Київська Лиса гора» (1917), в якому висловлено захоплення поваленням самодержавства.

Проза І. Нечуя-Левицького розширила тематичні обрії української літератури: в його оповіданнях, повістях, романах ідеться про життя селянства, міщанства, заробітчачан, дрібної шляхти, духовенства, інтелігенції. Ці твори густо заселені: в них діють не тільки українські селяни, а й єврейські крамарі, польські поміщики, російські чиновники, грецькі комерсанти. Зображення соціальних і побутових стосунків між ними позначене реалістичною достовірністю й психологічною переконливістю. Тому дослідники мали підстави порівнювати творчість І. Нечуя-Левицького з монументальними прозовими циклами О. Бальзака («Людська комедія»), Е. Золя («Ругон-Маккари»), За розмаїттям задумів і їхньою художньою реалізацією напрошується також паралель між епосами І. Нечуя-Левицького та І. Франка, об'єктом зображення яких стало сучасне авторам життя Подніпров'я та інших місцевостей Східної України й Галичини. Неповторна своєрідність творчості І. Нечуя-Левицького виявляється ще й у її «зоровому характері» (І. Франко), в умінні спостерегти найхарактерніше в зовнішності людини, картинах природи, в народному побуті і все це мальовничо передати засобами слова, такого ж барвистого, багатого, самобутнього, як і модельовані сторони дійсності.

Повість «Дві московки» (1868) засвідчила прагнення письменника вийти за межі традиційної селянської теми, вона органічно пов'язується з темою солдатчини та духовного каліцтва молоді в школі кантоністів. Про пошук письменником основ національного буття йдеться у повісті «Причеп» (1869), де піддається осуду ворожа українському народеві політика колонізації та російщення. Обидві повісті об'єднані наскрізною ідеєю болю за руйнування матеріальних і духовних засад української сім'ї, зумовленого розривом з глибинною національною традицією.

І. Нечуй-Левицький прагнув розкрити сутність українського національного характеру в усій його багатоманітності. У повісті «Микола Джеря» (1876) на широкому тлі кріпосницької неволі вимальову-

ється постать бунтаря-протестанта, який належить до «тих людей, котрим ціле життя воля пахне», до тих натур, що «скоріше вломляться, а зігнути не дадуться» (І. Франко). Микола Джеря сприймається як виразник духу народної непокори проти будь-яких форм пригнічення людини. Певною мірою з цим твором єднається й повість «Бурлачка» (1876), героїня якої проходить крізь складні випробування. Обидва твори реалістично передають гостроту соціальних суперечностей, відбивають діалектику суспільного розвитку, але в «Бурлачці» сильніше звучить осуд бездуховності, яка калічить людину.

Соціально-побутова повість «Кайдашева сім'я» (1879) і цикл оповідань «Баба Параска та баба Палажка» (1874, 1875, 1909) виявили схильність І. Нечуя-Левицького до гумору в змалюванні побутових картин із життя пореформеного селянства. У пік творах він переконливо показав, то життя людей ламається, коли вони відходять від морально-етичних засад народного життя, від тих духовних цінностей, які склалися віками в українській родині. Такий контраст між покликанням людини і її щоденним побутом визначає зміст повісті та оповідань циклу, де з'ясовуються спонукання та імпульси дрібних власників утвердити себе як господарів на землі і в хаті.

Романом «Хмари» (1874) письменник відгукнувся на розгортання народницького руху, в якому брала участь освічена українська молодь. Концептуальність твору втілена в символічному образі хмар як темних сил, що прагнуть задушити будь-які проблески українського культурно-освітнього життя. Тут зроблено спробу показати народження нового тішу українського інтелігента (студент Радюк), що протистоїть як обмеженим кар'єристам і цинікам (Воздвиженський), так і відірваним від життя інфантильним ученим (Дашкович). Ідейним прагненням інтелігентів присвячені роман «Над Чорним морем» (1890), повісті «Неоднаковими стежками» (1910), «На гастролях в Микитянах» (1911). У творах про інтелігенцію значною мірою новими були й моменти, пов'язані з питаннями жіночої освіти та виховання, духовного розкріпачення жінки. Утвердження емансипаційних ідей водночас супроводжувалося нищівним викриттям того псевдовихован-

ня, яке процвітало в привілейованих навчальних закладах.

Показ життя духовенства в повісті «Старосвітські батюшки та матушки» (1885), оповіданнях «Афонський проїд-світ» (1890), «Поміж ворогами» (1893) у багатьох моментах подається в сатиричному освітленні.

І. Нечуй-Левицький зазначав, що українське життя ще чекає на своє всебічне художнє дослідження, чекає «цілих шкіл робітників на літературному полі». Тому й сам написав «ескіз української міфології» під назвою «Світогляд українського народу в прикладі до сьогочасності», історичні нариси про перших київських князів, про наскоки татар, діяльність Петра Могили, есе про Б. Хмельницького. У романі «Князь Єремія Вишневецький» (1897) осуджується нащадок славного Байди, що перекинувся в шляхетський табір і визискував українських селян. Патріотична проблематика визначає пафос патріотизму романтичної казки «Запорожці» (1875), повісті «Гетьман Іван Виговський» (1899), драм «Маруся Богуславка» (1875), «В диму та в полум'ї» (1910). В історичних драмах порушується також проблема моральної відповідальності людини за свої вчинки, акцентується злободенна ідея національної гідності особистості як її найвищої цінності.

І. Нечуй-Левицький — автор двох комедій із сучасного йому життя — «На Кожум'яках» (1875) та «Голодному й опеньки — м'ясо» (1887). У першій з них висміюється існування київських мішан, показується непривабливе ество джигуна Гострохвостого. Цей твір був перероблений і пристосований до сцени М. Старицьким; під назвою «За двома зайцями» має й сьогодні неабиякий глядацький успіх. Морально-етичні проблеми порушуються й у водевілі «Голодному й опеньки — м'ясо», де осуджується сватання дрібного чиновника до своєї заможної підстаркуватої хазяйки квартири. І. Нечуй-Левицький відомий і як перекладач Біблії.

Літ.: *Єфремов С.* Історія українського письменства. К.; Ляйпціг, 1919. (Перевидання. К., 1995); *Білецький О. І.* Іван Семенович Левіцький (Нечуй) // *Білецький О. І.* Збір. праць: У 5 т. К., 1965. Т. 2; *Власенко В. О.* Художня майстерність І. С. Нечуя-Левицького. К., 1965; *Лісовий І. А.* Еллінський культурний тип І. С. Нечуя-Ле-

вицького // Укр. літературознавство. 1976. Вип. 27; Франка І. [Життя і побут сучасного селянина на Україні і у Франції] // Збір. творів: У 50 т. К., 1980. Т. 26; Міщук Р. С. Співєць душі народної. К., 1987; Хропко П. П. Романи І. Нечуя-Левицького з життя інтелігенції // Укр. мова і літ. в шк. 1988. № 11; Зінченко П. І «Мета ясна й проста — народи України»: Інтелігент-демократ у творах І. Нечуя-Левицького // Слово і час. 1992. № 8.

П. Хряпко

«НИВА» — український науково-літературний журнал.

Виходив тричі на місяць у Львові з 20 липня 1865 р. за редакцією К. Горбала. Усього вийшло 20 номерів. У журналі конкретизувалася «народовська» політична та естетична програма, що своє перше оформлення дістала па сторінках попередніх видань — «Вечерниці» та «Мета». У вступному слові до першого номера часопису його редакція заявляла, що буде інформувати читачів про всі вияви «народного духу» «на широкому просторі землі нашої від гір Кавказу поза Карпати». Особлива увага зверталася на збереження української мови, котра живе тільки під «селянськими стріхами» і «бідолашна під тином ноче». Журнал закликав галичан виробляти одну «письменну» мову, орієнтуючись на ту, якою писали Т. Шевченко, Марко Вовчок та інші східноукраїнські автори. У цьому зв'язку «Нива» знайомила читачів з віршами й поемами Т. Шевченка («А. О. Козачковському», «Петрусь»), творами Марка Вовчка («Інститутка»), О. Стороженка («Стежин Ріг», «Історичні споминки столітнього запорожця Микити Коржа»), віршовими переюядами М. Старицького з І. Крилова, М. Лермонтова, М. Огарьова, Г. Гейне.

Водночас у «Ниві» виступали Ю. Федькович («Сафат Зінич», «Побратими», «Три як рідні брати»), П. Свенціцький («Колись було», «На чужині», «Ніч в Подолі», «Подорож по Україні», переклад трагедії В. Шекспіра «Гамлет»). Тут друкувалися вірші В. Стебельського, С. Воробкевича, Кс. Климковича, Г. Ограхоцького, оповідання Є. Желехівського, драма О. Цисса «Гріх задля лиха», «Образки з життя» В. Гльницького, переклади з А. Міцкевича, виконані В. Навроцьким. Певний інтерес становили публікації усної народної творчості («Буковинські пісні з голосами»,

зібрані й прокоментовані Ю. Федьковичем), інформації про тогочасне літературне життя в Україні та за її межами.

Літ.: Історія української літератури: У 8 т. К., 1968. Т. 3; Історія української дожовтневої журналістики. Л., 1983; Історія української літератури XIX століття: У 3 кн. К., 1996. Кн. 2.

В. Хропко

НІС СТЕПАН (псевд. — П. С, Волошин С. та ін.; 06.05.1829, с. Понори, тепер Талалаївського р-ну Чернігівської обл. — 10.01.1901, м. Городня Чернігівської обл.) — фольклорист, етнолог, письменник, народний лікар, громадський діяч.

Походив із старовинного козацького роду. Закінчив Полтавську губернську гімназію (1848), медичний факультет Київського університету (1854). Брав участь як військовий лікар у Кримській війні, за що був нагороджений медаллю. З 1858 р., працюючи оператором Чернігівської лікарської управи, став одним із фундаторів місцевої «Громади», здобув велику популярність як народний лікар і громадський діяч. Разом із іншими громадівцями поклав початок Чернігівській громадській бібліотеці, поширював українські книжки, брав активну участь у театральному аматорському гуртку, зокрема у виставах «Наталки Полтавки» І. Котляревського. 1862 р. С. Носа заарештовано у справі народника І. Андрушенка, члена товариства «Земля і воля». Після дев'ятимісячного ув'язнення в Олексіївському рavelіні Петропавлівської фортеці в липні 1864 р. висланий до м. Білозерська Новгородської губернії. З 1872 р. працював земським лікарем у містах Вітебської губернії, Ярославлі, Єйську, в Чорноморії, Болгарії, де продовжував вести народознавчі розшуки, зокрема в галузі порівняльної етнографії. З червня 1886 р. оселився в Чернігові, а з травня 1891 р. жив у Городні.

Товариськість, музична й вокальна обдарованість, висока національна свідомість юнака поставили його в центр громадського життя ще в студентські літа: розголосу набрала так звана «носівська партія» (студентський курінь), навколо якої гуртувалася молодь. Саме у 1852—1854 рр. С. Ніс здійснив більшу частину своїх фольклорпо-етнографічних записів. «У віруваннях і обрядах — побутова релігія

народу» — з таким постулатом протягом усього життя за умов тотальної денационалізації вчений невтомно працював у різних галузях українознавства й залишив своєрідний доробок. Його записи родинно-побутових і соціально-побутових, історичних пісень, дум, балад були частково опубліковані у збірниках А. Метлинського, П. Чубинського та ш. Значна частина неопублікованих фольклорних записів знаходиться у фондах ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, НБУ ім. В. Вернадського НАН України, бібліотеки АН Росії. Фольклорні записи С. Носа становлять свого роду енциклопедію творчості та побуту українського народу другої половини ХІХ ст.

Перші фольклористично-етнографічні студії С. Носа були надруковані в «Черниговских губернских ведомостях» (1859), дослідження етнографічно-історичного плану — в «Киевской старине». Окремі з них («Свобода кріпаку») залишилися в рукописах. Творча спадщина письменника представлена майже всіма родами й жанрами літератури. До поезії він звертався протягом усього життя. Твори 1868—1869 рр. під назвою «Картинки з по жалю, з посміху» ввібрали в себе психологічну лірику засланця, вірші на історичні теми у народнопісенному плані, соціально-побутову поезію на матеріалі сучасної російської дійсності. Історичні поезії «Махмет-Грей», «Воевода Кисіль», «Берестечко» та інші написані в бурлескному стилі.

Найвагомішою в літературному доробку є художня проза. Перші оповідання «Хуртовина», «Шворин двір», «Про Конотіп» друкувалися в «Основах» (1861) як художні записи з народних уст. Історично-побутові реалії, національна ментальність, народна філософія та етика відбиті в пізнішому оповіданні «Запорожець Абиух» («Складка», 1897), написаному також в оповідній манері. С. Ніс одним із перших в українській художній прозі осмислив глобальну національну проблему на матеріалі долі українського козака, загнаного 1723 р. на далеку Північ для риття Ладозького каналу, в історично-психологічній повісті «Данько Грабина» (1872—1876). Хоча твір і відбив власні рефлексії автора періоду заслання, проте його художня вартість полягає передусім у відображенні трагічної пам'яті українського народу. Вдаючися до історичних екскурсів, широко залучаючи

пісенну епіку, автор виявляє в повісті високу національну свідомість, полум'яний патріотизм і політичну далекоглядність. Він засуджує, зокрема, незгоду, пристосовництво й ренегатство в колах козацької старшини, де «завелось чванство-панування». Серед рукописів С. Носа — нариси, театральні сцени, комедія «Бурсак», п'єса на зарубіжну тему.

С. Ніс залишив значні дослідження з народної медицини: «Про хвороби і як їм допомогти» (1874); «Ліки своєнародні з домашнього обиходу і в картинах життя» (1875); «У всякого народа — своя природа» (1888). У них він обстоював тезу про лікування стосовно місцевих побутових, кліматичних і національних умов.

Літ.: *Брицина О.* Фольклорно-етнографічна діяльність С. Д. Носа // *Нар. творчість та етнографія.* 1980. Ч. 1; *Малюк М.* Життя і писання доктора Носа // *Берегиня.* 1992. Ч. 1

Ж. Ляхова

НІЩІНСЬКИЙ ПЕТРО (псевд. — Петро Байда; 21.09.1832, с. Неменка, тепер Іллінецького р-ну Вінницької обл. — 16.03.1896, с. Ворошилівка, тепер Гирівського р-ну тієї ж обл.) — поет, перекладач, композитор, педагог.

Здобув освіту в Київському духовному училищі. З 1850 р. — півчий церкви російського посольства в Афінах. У столиці Греції закінчив університет (філологічний і богословський факультети), здобув магістерський ступінь. Із 1857 р. жив у Петербурзі; невдовзі переїхав до Одеси, з 1875 р. — в Ананьєві. Викладав у гімназіях російську і грецьку мови, писав музику, організував хори й керував ними. Записував і обробляв народні пісні («Про козака Софрона», «Ой п'є Байда», «Ой гук мати»). В одеський період написав праці: «Про значення Києва і України для слов'янства і історії християнства в Росії (Промова на зборах слов'янського товариства ім. св. Кирила і Мефодія, 11 червня 1868)» (1870); «Опыт элементарного руководства при изучении греческого языка в гимназиях и прогимназиях» (1870), «Грамматика русского языка для злинского потомства» (1874). 1861 р. в Одесі видавав тижневик «Гермес» — літературно-науковий і «торговельний» журнал новогрецькою мовою (є свідчення, що більшість наукових і

публіцистичних статей для журналу писав сам П. Ніщинський).

Як композитор спілкувався з М. Лисенком, М. Кропивницьким, братами Тобілевичами, П. Сокальським. П. Ніщинський — автор музичної картини з народного життя «Вечорниці». Написав її на власний текст як вставну сцену до другої дії драми «Назар Стодоля» Т. Шевченка. Ввійшов сюди, зокрема, знаменитий чоловічий хор «Закувала та сива зозуля», надрукований 1886 р. в «Музичній бібліотеці» О. Нижанківського.

П. Ніщинський — автор романсів «Порада», «Недуга», перших україномовних перекладів «Антигони» Софокла (Одеса, 1883), «Одіссеї» (Львів, 1889, 1892) та «Іліади» Гомера (незакінчений). Заінтерпретував грецькою мовою «Слово о полку Ігоревім». Брав участь у складанні російсько-українського словника.

Літ.: Лукич В. Огляд життя й діяльності Петра Ніщинського // Зоря. 1896. № 9; Довженко В. П. І. Ніщинський. К., 1955; Пархоменко Л. Петро Ніщинський. К., 1980.

В. Погребенник

НОВИЦЬКИЙ ЯКІВ (24.10.1847, с. Аули, тепер Криничанського р-ну Дніпропетровської обл. — 19.05.1925, Запоріжжя) — фольклорист, етнограф, історик, археолог, краєзнавець, педагог.

Народився в сім'ї службовця. 1865 р. закінчив Олександрівську повітову школу й до 1868 р. працював писарем у казначействі. Самотужки здобув усебічні знання з різних галузей наук. У 1868—1877 рр. працював учителем у школах Олександрівського повіту, доки був звільнений за поширення українофільських тенденцій. Був співробітником статистичного бюро Чернігівського і губерньського земства, секретарем Олександрівської повітової шкільної ради тощо. Написав ряд статей з історії педагогіки («К истории народного образования в Екатеринославской губернии», 1887 та ін.).

Провівши статистико-економічне обстеження Олександрівського повіту та м. Олександрівська, зробив огляд архівів по всій губернії, здійснив ряд розкопок в околицях м. Олександрівська, на Хортиці, у Великому Лузі. Внаслідок цього вийшов ряд важливих історико-статистичних та археологічних праць: «История города

Александровска в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии» (1905), «С берегов Днепра» (1905), «Материалы для истории запорожских козаков (Из Сечевого архива за 1770—1771 год)» (1909), «Описание грагощ и городов бывшей Азовской губернии» (1910), «Остров Хортица на Днепре, его природа и древности» (1917).

Разом із Г. Залюбовським та І. Манжурую Я. Новицький в 70-х роках XIX ст. поклав початок вивченню фольклору Нижнього Подніпров'я. Велика кількість його записів надрукована в збірнику М. Драгоманова «Малорусские народне предания и рассказы» (1876). Я. Новицький видав перші регіональні збірники українського фольклору: «Малорусские песни, преимущественно исторические» (1894), «Малорусские исторические песни» (1908), «Малорусские народние предангш, поверья и рассказы» (1907), «Запорожские и гайдамацкие клады» (1908), «Малоросийская и запорожская старина в памятниках устного народного творчества» (1907), «Народная память об урочищах и исторических лицах Запорожья» (1909), «Народная память о Запорожье» (1911), «Духовный мир в представленный малорусского народа» (1912), «Малорусские народные заговоры, заклинания, молитвы и рецепты, собранные в Екатеринославщине» (1913) та ін. Його праці високо оцінили такі видатні вчені, як М. Сумцов, Д. Зеленин, В. Гнатюк, Ф. Колесса, Д. Яворницький. Сумцов назвав його одним із найкращих знавців краю, бо, крім історико-археологічних та фольклорно-етнографічних матеріалів, Я. Новицький збирав також природничі колекції, надіслав багато експонатів до Катеринославського історичного музею. Був також засновником і директором Запорізького обласного історичного музею та Запорізького окружного архіву. Як науковець був членом Російського географічного товариства, Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті, Катеринославського наукового товариства, Катеринославської вченої архівної комісії та ін. Вів активну громадську й просвітницьку діяльність.

Літ.: Сумцов Н. Ф. Современная малорусская этнография. СПб., 1893. Т. 1; Чернявсь-

кий Д. Ф. Яків Павлович Новицький // Україна. 1926. Кн. 1; Білий В. В. Я. П. Новицький (1847—1925) // Зап. іст.-філол. відділу УЛН. 1926. Кн. 7—8; Ульяновський В. І., Абросимова С. В. Листи Я. П. Новицького до Д. І. Яворішського // Укр. археогр. щорічник. К., 1992. Вип. 1; Морозюк В. Народознавчо-освітня діяльність Якова Новицького // Нар. творчість та етнографія. 1992. № 5—6.

Л, Іваїнікова

НОВОЛАТИНСЬКА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА. Гене за новолатинської літератури в Україні пов'язана із західними культурними впливами і з переорієнтацією шкільництва на гуманістичну модель західноєвропейських навчальних закладів. Велику роль у цьому відіграв факт перебування українських земель у складі Речі Посполитої.

У XVI ст латиною писали українські уніати й протестанти. З'являється група письменників — вихідців з Руського воеводства Польського королівства, які до свого прізвища додавали означення «Русин» або «Роксолян» (Паато Русин із Кросна, Станіслав Оріховський Роксолян, Іван Туробінський Рутенець, Григорій Чуй Самборчик Русин та ін.). Складаються твори з яскраво виявленою українською патріотичною спрямованістю («Роксоланія» Себастьяна Кленовхага, «Про Острозьку війну...» Симона Пекаліда та ін.). Водночас на українських землях постають латиномовні твори, пов'язані з ними лише «географічно» їх авторами були приїжджі поети — шукачі шастя при дворах польських магнатів, викладачі й вихованці єзуїтських та пиярських навчальних закладів (Х. Роттендарф, Б. Лудер, О. Пачинський та ін.). Проте навіть серед творів цієї групи можна вирізнити такі, в яких простежується намагання авторів наголосити на зв'язку з місцевими традиціями.

У XVII—XVIII ст. творчість латинською мовою стає масовим явищем в Україні. Знайомлячи студентів Києво-Могилянської академії з правилами віршування, викладачі курсу поетики ілюстрували свої настанови власними поетичними спробами. Від учнів також вимагалось продемонструвати вміння писати латинські вірші. Латиною творили як викладачі й вихованці Києво-Могилянської академії, так і представники інших культурних осередків (Стефан Яворський, Митрофан

Довгалецький, Григорій Конюскевич, Іван Ярошевицький, Іван Нарольський, Теофіл Лопатинський, Феофан Прокопович та ін.). Значна частина латиномовних віршів розкидана по рукописах курсів поетики й риторики. Деякі, здебільшого панегірики, надруковані окремими виданнями (панегірики Петрові Могилі Йозефа Калимона та Феофана Баєвського, панегірик Лазарю Барановичу Лаврентія Крщоновича та ін.). Латинською мовою написана значна кількість творів Григорія Сковороди. На Закарпатті латиною писали ще наприкінці XVIII — на початку XIX ст. (Петро Лодій, Андрій Дудрович, І. Базилевич, Андрій Гавелич, Василь Довгович та ін.).

Багатий і цікавий для вивчення історико-літературний матеріал — новолатинську творчість України — значною мірою ще не зібрано. У справі її вивчення відбулися певні зрушення: перекладаються поезії, поетики та риторики, робляться спроби їх аналізу.

Літ.: Українська поезія XVI ст. К., 1987; Аполлонова лютня. Київські поети XVII—XVIII ст. К., 1982; *Наливайко Д. С.* Станіслав Оріховський як український латиномовний письменник Відродження // Українська література XVI—XVIII ст. та інші слов'янські літератури. К., 1984; *Шевчук В. О. Дорога, в тисячу років. К.* 1990.

О. Циганок

НОМИС (спр. прізви. — Симонов Матвій, псевд. — В. П. Білокошгенко; 29.11.1823, с. Заріч, тепер Оржицького р-ну Полтавської обл. — 08.01.1901, м. Лубни, Полтавської обл.) — фольклорист, етнограф, письменник і педагог.

Освіту здобув у Київському університеті (1848), працював учителем словесності у Ніжинській і Немирівській гімназіях. Служив чиновником у Петербурзі, Катеринославі, Житомирі. З 1873 р. — директор гімназії у Лубнах і голова земської управи. Усе життя збирав фольклорні та етнографічні матеріали.

Літературну діяльність Номис розпочав 1858 р. нарисом «Отривки из биографии Василия Петровича Белокошгенова». В альманасі П. Куліша «Хата» (1860) і журналі «Основа» (1861) друкувалися його оповідання «Дід Миха і баба Михиха», «Тітка Настя», етнографічний нарис «Різдвяні

святки», в «Черниговском листке» — «Рассказ о поездке заирожцев в Петербург» (1863). Номису належать спогади про О. Маркевича (1893), П. Куліша (1897), етнографічний нарис «Крашанки в старину» (1898).

Найвагомішим творчим доробком Номиса є праця «Українські приказки, прислів'я та таке інше. Збірники О. В. Маркевича і других. Спорудив М. Номис» (1864), що стала першим українським пареміологічним дослідженням. Ця фундаментальна праця (15 000 одиниць) була результатом колективних зусиль багатьох діячів: В. Білозерського, М. Біломорського, О. Кониського, М. Левченка, П. Куліша, В. Лазарського, С. Руданського, Д. Стороженка, М. Щербака та ін.

Основну частину віщання становила збірка О. Маркевича, яка теж була наслідком праці групи збирачів фольклорних матеріалів. Окрім цього, Номис відібрав ідіоми, прислів'я та приказки з творів І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша, Марка Вовчка, А. Свидицького, а також прислів'я, надруковані в «Записках о Южной Руси», «Основі», «Черниговских губернских ведомостях» та ін. Сюди ввійшли примовляння, замовляння, народні повір'я, традиційні формули

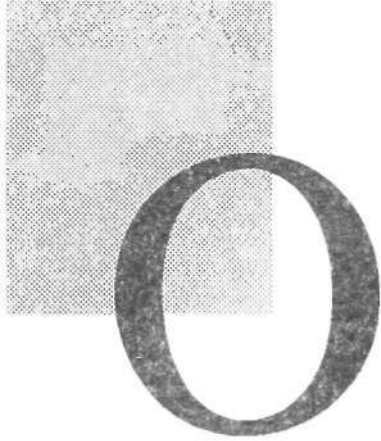
вітань, подяки, побажання, прокльони, скоромовки; цінним є те, що Номис включив також варіанти зразків, разом із паспортизаційними примітками дав покажчик місця запису. Матеріали збірки охопили Київщину, Чернігівщину, Полтавщину, Слобожанщину, Поділля, Волинь, частково південь України й Галичину.

У збірнику 20 тематичних розділів («Вірування українського народу», «Історичне минуле українського народу», «Моральні вади людей» тощо). Частину матеріалу царська цензура вилучила, а деяку з них дозволила друкувати зі скороченнями чи змінами.

Збірник Номиса є невичерпною скарбницею народної лексики і фразеології, джерелом відомостей про моральні, етичні, естетичні засади жштя українців, їхні історію та світогляд.

Літ.: Сиваченко М. Сторінки з історії української пареміографії // Нар. творчість та етнографія. 1977. № 4; Проблеми пареміології та пареміографії. К., 1984; Пазяк М. Збірка прислів'їв М. Номиса // Нар. творчість та етнографія. 1984. № 1; Фольклорний збірник Матвія Номиса (до 120-річчя першого видання 1864—1984). Н.-Дж. (США), 1985.

Я. Вільна

ОГІЄВСЬКИЙ-ОХОТСЬКИЙ ПЕТРО (рр. нар. і см. невід.) — священик, фольклорист і поет середини XIX ст.

Цей сільський панотець із Ніжинщини та Чернігівщини зібрав вартісний матеріал етнографічного характеру (зокрема, про народну обрядовість, пов'язану з новорічним святом і весіллям). Дещо вдалось опублікувати в неофіційній частині «Черниговских губернских ведомостей», кореспондентом яких був, і навіть у «Чтении для солдат». Фольклорні записи П. Огієвського-Охотського надрукував у чотиритомнику етнографічних матеріалів Б. Грінченко. Невелика письменницька спадщина представлена збіркою «Думки на могили» (Чернігів, 1856), що містила романтично-фольклорну лірику, та публікаціями кількох байок у «Ведомостях» (1853). Творам його притаманні виразний народний стиль, демократизм. Наприклад, у байках «Пані і дві Челядки», «Лисиця і Мужик» це виявилось в побутових подробицях, простомовній афористичності. Спадщина П. Огієвського-Охотського ще чекає свого видавця й дослідника.

Літ.: Українська дожовтнева байка. Антологія. К., 1966; Енциклопедія українознавства. Л., 1996. Т. 5.

В. Погребенник

ОГОНОВСЬКИЙ ОМЕЛЯН (03.08.1833, с. Григорів, тепер Бужинського р-ну Івано-Франківської обл. — 28.10.1894, Львів) — літературознавець, громадський діяч.

Народився в родині священика. По закінченні духовної семінарії та акаде-

мічної гімназії у Львові працював гімназійним учителем класичних мов (1868). По закінченні Львівського університету (1865) став доктором філософії, 1877 р. — професором руської (української) мови і літератури; декан філософського відділу. У 1877—1894 рр. був головою товариства «Просвіта» у Львові, організував видання популярних книжок з історії, географії, сільського господарства для народного читання. Написав книгу «Маркіян Шашкевич, його життя і письма». Виступав як письменник, надрукував поему «Крест» (1860), драми «Федько Острозький» і «Гальшка Острозька» (1882).

О. Огоновський — автор навчальних книжок для гімназій «Хрестоматія староруська», «Грамматика руського языка», а його «8гисіеп айГ (Зет Оебіеле сіег гаЛіепі-5Сіеп 8расіге» («Студії на полі руської мови») І. Франко вважав «найціннішою науковою працею». О. Огоновський здійснив перше українське наукове видання «Слова о полку Ігоревім» (1876) — прозовий переклад з коментарем. У 1872—1873 рр. вмістив у журналі «Правда» цикл статей «Критично-естетичний погляд на декотрі поезії Т. Г. Шевченка», де проаналізував кілька «Думок» поета, баладу «Тополя», поему «Гайдамаки», «Неофіти». Видав популярний нарис «Жіття Тараса Шевченка. Читанка для селян і міщан» (1876), дослідження «Гайдамаки». Поема Тараса Шевченка» (1879), за його редакцією вийшли перші два томи «Кобзаря» Т. Шевченка із статтею «Дещо про життя і літературну діяльність Т. Шевченка» (1893). Ці праці, крім історично зумовлених фактичних неточностей і неповноти, по-

значені «естетичним доктринерством» (І. Франко). Виступав з критичними статтями про творчість О. Кониського та ін.

Велике значення для свого часу мали університетські лекції О. Огоновського, які пробуджували інтерес до національної літератури, живої народної мови. Позитивною була й нова для української культури практика періодичної публікації лекцій та їх обговорення. Цикл статей у журналі «Зоря» під назвою «Коротка історія літератури руської» являв собою бібліографічний огляд давнього українського письменства до І. Котляревського з широким історіографічним вступом. 1887 р. він вийшов окремою книгою як перший том «Історії літератури руської». Наступні п'ять томів цієї фундаментальної праці присвячувались огляду української літератури XIX ст. Тут О. Огоновський «перший з муравлиною пильністю стягнув докупи масу біографічного і історико-літературного матеріалу», і саме в цьому полягало його значення для свого часу і для наступних поколінь спеціалістів як «багатий магазин відомостей» (І. Франко), що здебільшого залишалися належно науково не систематизованими та історично не осмисленими; літературний процес оцінювався за звуженими й застарілими критеріями народності (вірність національним «святошам», народному світогляду й мові). Ці вади стали об'єктом суворої кришки з боку О. Соболевського, О. Пипіна, І. Франка, а згодом С. Єфремова, Д. Чижевського, О. Білецького та ін.

Літ.: Пипин А. Особая история русской литературы // Вестн. Европш. 1890. № 9; Білецький О. Шляхи розвитку доживтневого українського літературознавства: Збір. праць: У 5 т. К., 1965. Т. 2; Історія української літературної критики. К., 1988.

П. Федченко

ОНУФРІЙ (рр. нар. і см. невід.) — поет-компілятор, церковний діяч.

Був ігуменом Преображенського монастиря поблизу Харкова (1693—1696, 1705—1709). Автор рукописного збірника «О прироженю члов-бческом, под которою планетою знамен небесных родится всяк члов-кк, важностю и комплексиями и обичаем зд*к описано есть...», складеного між 1696—1699 рр. Сюди ввійшли перекладені з польської мови епіграми календарного циклу Лазаря Барановича, а також

прозові статті «О прироженю землі, як она ест в долготу, широту и толщину», «О разд-кленіи времен возраста члов-бча и в-бков его» та ін. Певний інтерес становлять ті вірші Онуфрія, в яких зафіксовано побут українців і їх морально-етичні переконання початку XVIII ст. — «О природы члов-бческой визнаніе», «О женах берем-бных», «О женской природті», «О полуденном сне, иже недобре ест в иолдень спати», та ін.

Літ.: Антологія української поезії: В 6 т. Українська доживтнева поезія // Твори поетів XI—XVIII ст. К., 1984. Т. 1.

М. Судима

ОРИХОВСЬКИЙ СТАНІСЛАВ (ОРИХОВСЬКИЙ-РОКСОЛАН) (1513, с. Ориховці Перемишльської округи — 1566).

З 1526 до 1543 р. навчався в Краківському, Віденському, Віттенберзькому, Падуанському та Болонському університетах, де здобув прекрасну гуманітарну освіту, оволодів латинською, давньогрецькою та давньоєврейською мовами. Повернувшись на батьківщину, розпочав активну літературну діяльність, яка мала спрямування, сформоване тогочасною західноєвропейською культурою. Перу С. Ориховського належать ораторські, публіцистичні та історичні твори, написані латинською мовою. У двох промовах «Про турецьку загрозу» (1543—1544) звучать антимагометанські мотиви, порушується питання про визволення з-під турецького ярма південних слов'ян, висловлюються докори польським властям, які не хочуть захищати слов'янські землі від турків і татар. У творах «Про целібат» і «Відступництво Риму» (1547) вступив у суперечку з папою римським, доводячи шкідливість целібату (сам С. Ориховський був одружений), за що його мало не відлучили від церкви. У «Напученні королеві польському Сигізмунду II Августу» відтворена картина суспільно-економічного й політичного становища Польщі середини XVI ст., порушуються питання етичного змісту: засуджується пихатість, користюлюбство, хабарництво придворних і підносяться ідеали розуму, людяності, справедливості, доброзичливості, віротерпимості. С. Ориховський написав «Хроніки» (з історії Польщі), «Промову на похоронах Сигізмунда I, листа, діалоги, памфлети на різні

теми. Його творам властиві красномовство, полемічний запал, категоричність суджень та оцінок, пафос, іронія. Художній талант письменника був помічений сучасниками, які називали його «руським Демосфеном», «людиною, що володіла мовою Цицерона».

Літ.: *Сумиов Н. Ф.* Станіслав Ориховський // Клев. старина. 1888. Кн. 23. Ноябрь; *Зкїїег-ака Н. Шапї5лау* Оггеспотекі: *Тке шїеазу уаг 1550—1559* // РОШБЬ КЄІЄУ. 1963. Т. 7; *Наливайко Д. С.* Станіслав Ориховський як український латиномовний письменник Відродження // Українська література XVI—XVIII ст. та інші слов'янські літератури. К., 1984; Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія: У 2 ч. К., 1995. Ч. 1—2.

П. Білоус

ОРЛИК ПИЛИП (21.10.1672, с. Косут, тепер у Білорусі — 24.05.1742, м. Ясси, тепер у Румунії) — письменник і суспільний діяч, гетьман України в екзилі.

Походив по батькові з чеського баронського роду, мати: була з православного роду Малаховських, що проживав на Білорусині. Початкову освіту здобув у Литві, потому вступив до Києво-Могилянської академії, де навчався, зокрема, в С. Яворського. По закінченні студій став консисторським писарем Київської митрополії (1692). В 1698 р. працював у генеральній канцелярії, в 1702 р. став генеральним писарем. Брав участь у повстанні І. Мазепи проти російського царизму й емігрував у Бендери. 5 квітня 1710 р. обраний гетьманом України. В 1711 р. підняв загальнонаціональне повстання й рушив на Правобережжя з українським і татарським військом, але через непостійність татар повстання успіху не мало. Після поразки Росії під Прутом дістав від турецького султана привілей на володіння Правобережною Україною, але реальної влади тут не мав. Провадив дипломатичні акції, організовуючи антиросійську коаліцію європейських держав. 1713 р. очолив іще один похід на Правобережжя, пробув там до кінця 1714 р., але за договором Туреччина відступила Правобережжя Польщі. П. Орлик разом з генеральною старшиною рушив за королем Карлом XII у Швецію, де пробув до жовтня 1720 р., після чого через Польщу та Україну намагався дістатися до Туреччини. Був затриманий у Хотині й поселений у м. Салоніках, де пробув 12 років.

Увесь цей час вів дипломатичну війну проти Росії. 1734 р. перебрався в Каушан, столицю Буджацької орди. З 1737 р. П. Орлик — дорадник угорського екс-князя Ракочія у Ведині, з 1739 р. — у Яссах, потім — у Бухаресті. Знову повернувся до Ясс (1741), де й помер.

Видав дві поетичні книжки: «Аїсісія гохзіузкі ІгіігпГаіпут Іа\угет ікогопоугапу» («Алїд російський, укоронований тріумфальним лавром») (Вільно, 1695) — панегірик гетьманові І. Мазепі та «Нїрротепек Şагтаскі» («Гіппомен Сармацький») (К., 1698) — панегірик на честь шлюбу ніжинського полковника Івана Обідовського та Ганни Кочубеївни. Вірші П. Орлика писав польською мовою блискучим версифікаційним стилем. Вони насичені античними уподібненнями і сягають вершин розвиненого українського бароко. Польською мовою, пересипаною латиною та церковнослов'янїзмами, П. Орлик написав великий «Оіагішх росїгогу» («Діаріуш подорожній»), який складається з п'яти рукописних томів (початий у жовтні 1720 р., перерваний 1734 р.). Ця праця є однією з найкращих пам'яток української діаріушевої прози. П. Орлик є автором «Конституції прав та свобод Запорозького війська» (1710) — першої української конституції, «Виводу прав України» (1712), «Манїфесту до європейських народів» (1712) і великої кількості листів різним особам, які досі ще не зібрано.

Літ.: *Сксільковскїй А. Ф.* Орлик и запорожці // Киев. старина. 1882. № 4; *Голїчук Ф.* Фшшп Орлик у Галїчїні // Науковий збірник, присвячений М. Грушевському. Л., 1906; *Єнсен А.* Орлик у Швецїї // ЗНТНІ. Л., 1909. Т. 92; *Рїзнїченко В.* Пилип Орлик (Гегьман-смігрант). К., 1919; *Боршак І.* В книгозбірні гегьмана П. Орлика // ЛНВ. 1923. № 11; *Боршак І.* Гегьман Пилип Орлик і Франція // ЗНТШ. Л., 1924. Т. 134—135; *Шевчук В.* Місія Пилипа Орлика // Розбудова держави. 1992. № 2.

В. Шевчук

ОРНАМЕНТАЛЬНИЙ СТИЛЬ — стиль, характерний для літератури Київської Русі XII ст. Його основними ознаками є мозаїчність, використання старого матеріалу як прикраси нового твору, вільне зміщення в часі, смілива зміна теми, включення до оповіді численних відгалужень від основної теми, символічність відтворення дійсності тощо.

Творам, написаним у XII ст., притаманні нагромадження прикрас, гіперболізація, протиставлення, ускладнений синтаксис, яскрава ритмізація мови. У них цінується не дотримання традицій, а новації.

Ознаки орнаментального стилю чітко проявилися в проповідях Кирила Туровського, Клімеїта Смолятича, Серапіона та ін., у «Києво-Печерському патерику», в літописах (Галицько-Волинський, Київський), молитвах і навіть у юридичних пам'ятках.

Найвизначнішою пам'яткою, в якій орнаментальний стиль відбився з найбільшою повнотою, є «Слово о полку Ігоревім». Із цим стилем пов'язане так зване «плетеніє слівес».

Елементи орнаментального стилю «відновилися» в творчості українських і російських письменників першої третини XX ст. (Г. Михайличенко, М. Хвильовий, Г. Косинка, М. Яловий, Ю. Яновський, Б. Антоненко-Давридович, Андрій Белий, О. Ремізов, Вс. Іванов, Б. Пільнякта ін.).

Літ.: *Лихачев Д. С.* Поэтика древнерусской литературы. М., 1979; *Бахматова Г. М.* Російська орнаментальна проза: світовідчуття на межі епох // Рад. літературознавство. 1988. № 10; *Бахматова Г. М.* Український орнаменталізм: загальне і своєрідне (До проблеми концептуальності стилю) // Рад. літературознавство. 1989; *Чижевський Д. І.* Історія української літератури: Від початків до доби реалізму. Тернопіль, 1994.

М. Судима

ОРНОВСЬКИЙ ІВАН — давньоукраїнський поет кола Лазаря Барановича.

Широких відомостей про його життя не маємо. Перша поетична книжка «Небесний Меркурій» побачила світ у Чернігові 1686 р., 1693 р. у тому ж місті надруковано панегірики — «Муза роксоланська» та «Скарбниця дорогого каміння». В Києві 1705 р. вийшла книга «Багатий сад». І. Орновський був визначним майстром панегіричної форми, його поезія належить до вершинних зразків українського літературного бароко.

У своїй творчості активно використовував образи античної міфології, що було характерним для тогочасної української книжної поезії. Писав польською мовою, пересипаною латиною.

Літ.: Марсове поле. Героїчна поезія на Україні. Друга половина XVII — поч. XIX ст. К.,

1989; *Макаров А. М.* Світло українського бароко. К., 1994.

О. Хоменко

«ОСНОВА» — український громадсько-політичний і літературно-науковий журнал-місячник.

Виходив у Петербурзі в 1861—1862 рр. за редакцією В. Білозерського та активною участю П. Куліша й М. Костомарова. В організації журналу брав участь і Т. Шевченко: надсилав в Україну оголошення про майбутній вихід часопису, обговорював його програму, вважав «Основу» «своїм журналом». Поет побачив перший номер журналу, де було надруковано кілька його поезій. Він пов'язував з віщанням піднесення українського літературного життя.

Програма «Основи» відбивала ідеї Громад, концептуальність яких зводилася до порушення актуальних питань національного і соціального розвитку українського народу, піднесення національно-культурного руху, залучення інтелігенції до поширення освіти серед народу. У цьому зв'язку публіцисти «Основи» (П. Куліш, М. Костомаров, В. Антонович, О. Кониський, Б. Познанський, В. Білозерський) обґрунтовували національні права українців, полемізували з шовіністичною російською, польською, єврейською пресою. В журналі наголошувалася потреба освіти для народу, зокрема створення недільних шкіл, складання для них підручників та навчання рідною мовою. «Основа» підтримала перші спроби щодо створення українських букварів Т. Шевченком, П. Кулішем, К. Шейковським, М. Гатцук-ом, Л. Ященком.

Важливу роль відіграв журнал у пробудженні національної свідомості українців, у розвитку української літературно-критичної і мистецтвознавчої думки. Редакція добирала для публікації такі публіцистичні, критичні статті, історіографічні, фольклористичні, етнографічні розвідки, в яких обстоювалися права українського народу на самостійний політичний розвиток. У цьому зв'язку в журналі акцентувалася необхідність дальшого широкого розвитку української мови, літератури, народознавства, що принесе користь не тільки самопізнанню українців, а й визначенню їхнього місця серед слов'янства. П. Куліш, який ще раніше зауважив про відмінність української мови від інших

слов'янських, постійно наголошує потребу розширення сфери її вживання, зокрема в публіцистиці, критиці, науці.

З ініціативи П. Куліша та М. Костомарова «Основа» розгорнула широку роботу щодо складання словника української мови (до речі, великий лексичний матеріал, зібраний журналом, був пізніше використаний Б. Грінченком). У полемічних виступах М. Костомарова («Правда москвичам о Руси», «Мисли южноруса»), у його ж статті «Две русские народности!» аргументовано заперечуються псевдотеорії реакціонерів від політики й науки, які відмовляли українському народові в правах на самостійніш національний розвиток. В окресленні політичної програми «Основи» багато важили полемічні статті В. Антоновича «Что об этом думать?» і «Моя исповедь», де молодий публіцист із громадянською принциповістю писав про волелюбний український народ, який упродовж століть був змушений відстоювати себе від самознищення, опиратися асиміляторським заходам іноземних поневолювачів.

Концепції національно-культурного, певною мірою й політичного життя українського народу визначили й літературно-художню та літературно-критичну, дещо й естетичну програму журналу. «Основа» *справді стала першою українською літературною трибуною*, сформувала власну «основ'янську» школу — здебільшого етнографічного плану. В ній з'явілося більш як 10 поезій Т. Шевченка, а також вірші П. Куліша, С. Руданського, В. Кулика, О. Коннського, П. Кузьменка, П. Морачевського, П. Чубинського, оповідання й повісті Марка Вовчка, Д. Мордовця, М. Олельковича, Ганни Барвінок, Д. Мороза, нариси М. Номиса, Я. Кухаренка, С. Носа, А. Свидницького.

На якісно новий рівень підноситься в журналі літературна критика. В ньому з'явилися статті П. Куліша «Характер і завдання української критики», «Простонародність в українській словесності», його ж рецензії на нові книжки, історико-літературні нариси про К. Зиновієва, І. Котляревського, М. Гоголя. Низка статей була присвячена творчості Т. Шевченка: «Спогад про двох малярів» М. Костомарова, «Нові матеріали до біографії Т. Г. Шевченка» М. Чалого, «Матеріали до біографії

Т. Г. Шевченка» О. Лазаревського. Журнал опублікував статті М. Андрієвського, М. Левченка, П. Лавровського, М. Гатчука, П. Єфименка про своєрідність і можливості української мови. У ньому друкувалися статті М. Максимовича, О. Котляревського, М. Костомарова на історичні теми.

Незважаючи на позитивне сприймання кожного з номерів часопису українською громадськістю, на розуміння видавцями важливості журналу в розвитку письменства, критики й публіцистики, журнал унаслідок постійних цензурних утисків, нового наступу шовіністичної реакції змушений був наприкінці 1862 р. припинити своє існування. Все ж добрий почин у розвитку, національної журналістики дав добрі сходи. За свідченням І. Нечуя-Левицького, «Основа» «розворушила питання», які зацікавили національно свідомі верстви народу, спонукали до праці на народній ниві навіть за складних умов політичних переслідувань усього українського. «Основа» дала імпульс для створення західноукраїнських народовських часописів, для розгортання в Галичині національного руху взагалі.

Літ.: Бернштейн М. Д. Журнал «Основа» і український літературний процес кінця 50—60-х років XIX ст. К., 1959; Історія української літературної критики: Дожовтневий період. К., 1988; Єфремов С. Історія українського письменства. К., 1995.

П. Хропко

ОСТРОЗЬКА БІБЛІЯ — перше повне видання всіх книг Святого Письма церковнослов'янською мовою.

Це вішання здійснене 1581 р. в Острозькій друкарні заходами мецената української культури князя Костянтина Острозького. З метою підготовки повного й точного видання Біблії, якою могли б користуватися не лише українці, а й сусідні слов'янські народи, до багатьох країн були надіслані гінці. Доставлені до Острога різноманітні богослужбні книги, видані різними мовами, стали основою для підготовки двох варіантів перекладу • — із староеврейських і грецьких оригіналів. До праці залучено 42 перекладачі. Створена при Острозькій академії спеціальна комісія з перекладу Святого Письма затвердила до складання останній варіант із грецької.

Книга має 1256 сторінок, прикрашених численними заставками, кінцівками та ініціалами. Починається вона з передмови князя Костянтина Острозького, у якій ідеться про історію перекладу й ті численні перешкоди, які «руйнували задумані плани». Передмова закінчується емоційним закликком до читача: «Прийміте цю Біблію всіх слов'ян не яко річ земну, але як дар небесний».

Острозьке видання Біблії на сотні літ стало основою для подальших перевидань книг Святого Письма в усіх слов'янських країнах. Так, 1663 р. московський цар Олексій Михайлович наказав перевидати цю Біблію «швидко з перекладу князя Костянтина Острозького, без змін, крім орфографії». Однак московське видання Біблії відрізняється від Острозького: в ньому замінено український наголос на російський. Перероблена й передмова, де вираз «народ руський» (тобто український) замінено на «народ великоруський». Перевидання 1571 р., яке дістало назву Єлисаветинської Біблії, було визнане згодом Синодом Російської православної церкви як усталений канонічний текст. Усі роботи над текстом цього видання виконали професори Київської академії Варлаам Лашевський та Гедеон Слонимський.

Із надрукованих Іваном Федоровим і його послідовниками — Сеньком Сідлярем та Сачком Корункою кількох сотень примірників Острозької Біблії до нашого часу збереглися одиниці. Один із цих примірників зберігається в колекції митрополита Іларіона (Івана Огієнка) у Вінніпезі. Українська громадськість Канади, дбаючи про збереження цієї пам'ятки української культури для майбутніх поколінь і бажаючи познайомити з нею найширші наукові, політичні й просвітні кола інших держав, виступила на початку 80-х років (напередодні 1000-ліття хрещення України-Руси) з ініціативою репринтного відтворення Острозької Біблії. Книга вийшла друком 1983 р. в Англії з дозволу Британського й закордонного біблійного товариства за кошти всеканадських українських організацій.

Літ.: *Огієнко І.* Історія українського друкарства. К., 1994; *Запаско Я.* Українська рукописна книга. Л., 1995; *Тимошик М.* Князь Острозький

та його Біблія // Друкарство. 1999. № 5 (вересень—жовтень).

М. Тимошик

ОСТРОЗЬКИЙ ВАСИЛЬ-КОСТЯНТИН (бл. 1526, Турів? — 23.02.1608, Острог?) — видатний політичний і культурний діяч, меценат.

Належав до знатного аристократичного роду. Син князя Костянтина Івановича Острозького та Олександри Слуцької. Виховувався й здобував освіту у «домонархальному граді» Острозі. Володіння великими маєтностями на Правобережній Україні й Галичині та знатне походження дали йому змогу відігравати впродовж тривалого часу значну роль у суспільно-політичному житті Речі Посполитої. З 1550 р. обіймав впливові державні посади володимирського старости та маршалка волинської шляхти, з 1559 р. — київського воєводи. Наприкінці XVI — на початку XVII ст. він — найбільший після короля землевласник Речі Посполитої. Станові інтереси зумовили його негативне ставлення до антифеодальних рухів (брав активну участь у придушенні селянсько-козацьких повстань під проводом К. Косинського й С. Наливайка, був противником різкої конфронтації з польсько-шляхетською владою).

В.-К. Острозький був прихильником і захисником православної церкви, сприяв діяльності духовних інституцій, хоч і мав хитання в релігійних та ідеологічних питаннях. Виступав проте релігійної унії православної церкви з Ватиканом у тому варіанті, який пропагували польсько-католицькі кола, однак ідея об'єднання Східної та Західної церкви не була для нього чужою.

4 серпня 1596 р. В.-К. Острозький був призначений Александрійським патріархом М. Пігасом екзархом Константинопольського патріархату в Україні й домігся від короля Сигізмунда III права на патронат над православною церквою на українських землях. Активний діяч Брестського православного собору 1596 р. Сповідував ідею культурно-релігійної автономії для українського та білоруського народів Речі Посполитої, створення європейської анти-турецької ліги.

Особливо велику роль відіграв В.-К. Острозький у культурно-національному відродженні України. Заснував школи в Ту-

рові (1572), Володимирі-Волинському (1577), Слов'яно-греко-латинську академію (колегію), якій судилося стати першою у східних слов'ян школою вищого типу й по суті першою науковою установою України, здійснивши значний внесок у процес формування національної самосвідомості. Йому вдалося згуртувати навколо Острозького літературно-перекладацького гуртка н видавництва талановитих вітчизняних та іноземних літераторів, учених, викладачів, друкарів, що сприяло перетворенню Острога у визначний культурно-ідеологічний центр.

Подією в духовному житті слов'ян стало видання І. Федоровим у Острозі 12 серпня 1581 р. першої у світовому друкарстві повної церковнослов'янської Біблії, яка розпочиналася передмовою, написаною від імені В.-К. Острозького.

Літ.: *Костомаров М. І.* Князь Костянтин Костянтинович Острозький // Наука і суспільство. 1989. № 11; *Мицько І. З.* Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576—1636). К., 1990; *Тригубенко В.* Він насіяв руську землю // Освіта. 1991. 19 лют.

С. Денисюк

П

ПАВЛИК МИХАЙЛО (псевд. і крипт. - А. І М. П.; К., М. П.; М. Т.; Х., М-м.; П-к.; М.; Галицький М.; Іванів М.; Коломийчук П.; Максим, Михайло, Покутський М, Покуцький М; Ткаченко М., Ткаченко Михайло, Хмара, Р. К.; Нисії; Ме'УУіасіоту; Кшіп; 17.09.1853, с. Монастирське, тепер у складі м. Косова Івано-Франківської обл. — 26.01.1915, Львів) — письменник, критик і перекладач, публіцист, редактор, видавець, фольклорист, історик, бібліограф, книгознавець, суспільно-громадський і культурно-освітній діяч.

Виховувався на гуцульському фольклорі, зокрема на піснях про О. Довбуша, на родинних традиціях ткачів. Навчався у Косівській школі, Коломийській, Снятинській та Львівській гімназіях, з 1874 р. — на класичному відділенні Львівського університету. Один із організаторів журналу «Друг». За передові погляди переслідувався польським урядом, не раз заарештовувався, відбував тюремне ув'язнення. В 1879—1881 рр. перебував у Женеві. Підтримував ідеї М. Драгоманова, С. Подолинського, допомагав видавати журнал «Громада». Виступав як публіцист уряді зарубіжних видань. Разом із І. Франком видавав журнали «Громадський друг», «Дзвін», «Молот», «Товариш», «Народ», газету «Хлібороб», часто друкувався у часописах «Правда», «Діло», «Зоря», «Ргаса», редагував газети «Батьківщина», «Хлібороб». Мав тісні зв'язки з російськими політичними емігрантами Г. Плехановим, Вірою Засулич, допомагав у розповсюдженні літератури революційного змісту в Росії.

Суспільно-громадські, політичні, естетичні погляди М. Павлика формувалися під впливом визвольного руху в Галичині, української та інших європейських літератур, особливо Шевченкової поезії. Значний вплив на його світогляд мав М. Драгоманов, зокрема його теорія соціалістичного розвитку, від якої згодом М. Павлик відійшов. Як публіцист, громадський діяч критикував політичну систему Австро-Угорської монархії, гостро виступав проти «москвофілів» і «народовців», псевдопатріотів різних мастей, закликав до повалення прогнилого суспільного ладу.

Найважливіші праці: «Николай Васильович Гоголь», «Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині», «Про русько-українські народні читальні», «Друкований лист до всіх русинів в Галичині», «Перші ступні русько-українського жіноцтва», «На чий млин вода?», «Поминки Шевченка в Кракові», «Шевченко й радикали перед угодовцями», «Про «строїтелів» та «руїників», «Михайло Драгоманів і його роля в розвою України», «Робітничі спілки на Україні», «Друковані листи до людей», «Про еміграцію наших людей», «Нужда в Галичині», «Про жіночу долю», «Неволя жещин», «З життя і праці нашого жіноцтва», «Фольклорнітвори Михайла Петровича Драгоманова» та ін.

М. Павлик разом із І. Франком та за підтримкою М. Драгоманова організували радикальну партію. Закликаючи до єдності робітничого люду різних національностей і віри, проводили культурно-освітню роботу серед селянства, залучали прогресивну частину інтелігенції до визвольних змагань за демократичні права й свободи.

Перший вірш «Прийди, весно!» написав 1873 р., згодом, у 1874—1876 рр. в журналі «Друг», альманасі «Дністрянка» опублікував ряд поезій, написаних у романтичному дусі. М. Павлик — автор кількох оповітань і повістей: «Робенщук-ва Тетяна» (1876), «Юрко Куликів» (1878), «Пропавший чоловік» (1878), «Вихора» (1890), основними мотивами яких є відстоювання рівноправності жінки, осуд паразитизму верхів, викриття мілітаристської політики Австро-Угорщини, її вояччини, жорстокого режиму в царській армії.

Літ.: Ювілей 30-літньої діяльності Михайла Павлика. Л., 1905; *Яцук М.* Михайло Павлик. Л., 1959; *Денисюк І.* Михайло Павлик. К., 1960; *Калиновий В.* Політичні процеси І. Франка та його товаришів. Л., 1967; *Канкан В.* Весняний вітер його долі / Наука і культура. К., 1984; *Канкан В.* Михайло Павлик: Нарис життя і творчості. К., 1986.

М. Дубина

ПАВЛОВИЧ ОЛЕКСАНДР (псевд. — Чарнян Маковицький, 19.09.1819, с. Париське Чарне на Закарпатті, тепер у Словаччині — 25.12.1900, с. Вишній Свидник, тепер у Словаччині) — поет, педагог, священник.

Походив із свящешської родини, закінчив Трнавську духовну семінарію (1847). Як письменник формувався під впливом Шевченкової і фольклорної музи, літературну працю розпочав у 40-х роках. За життя видав єдину збірку «Песник для маковицької руської дітви» (1860). Був літописцем життя закарпатських українців у чужих державах, поетом-патріотом рідних народу й землі («Я син Бескидов», «Піснь подкарпатського русина»), зокрема гірського маковицького закутку. Цікавився історією України (романтична поема «Дума об атамані Полкові...»). Висловлював симпатії до революції 1848 р., що знищила кайдани рабства, до «діла славного Кошуга» («Вам, сини руських Бескидов»), поділяв запізніло слов'янофільські ідеї (фрагмент «Редактору Карпат»), відгукувався на факти політичного життя (послання «Мадярам»). Антивоєнні настрої, протест проти колоніального господарювання в Європі наприкінці XIX ст. засвідчують непроминальність цих акордів досить малоліричної музи поета («Європа», «1870 год»).

О. Павлович одним із перших порушив тему еміграції за океан («В Америку ходят

люде», «Честний руснак з Маковиці роздумує в Америці»). Водночас віддавав данину москвофільським настроям, схвально відгукнувся про придушення царськими військами польського повстання тощо. Набутком поета, архаїчний мовою (жива народна мова підпорядкована «язичю» з його русизмами), віршунням (силабічним), стильово, вартій уваги як документ часу і стану закарпатського письменства, як феномен літературного краєзнавства.

Літ.: Історія української літератури: У 2 т. К., 1987. Т. 1.

В. Погребенник

ПАДУРА ТИМКО (сир. — Падурра Томаш; 21.12.1801, м. Іллінці, тепер емт Вінницької обл. — 20.09.1871, с. Козятин на Вінничині, похований у с. Махнівка, тепер Комсомольське, тієї ж обл.) — український і польський поет, представник польської школи в українській літературі.

Закінчив Кременецький ліцей. 1823 р. розпочав літературну діяльність; українські твори писав латинською графікою. На 1825 р. припадає створення й надрукування «бойової пісні» «Рухавка. Пісня козацька», в якій піднесено закликаються козаки до бою за волю з царатом. Радикальні й соціальні мотиви мають польські вірші «Шапка» (1826) і «Місто» (1834). У 20-х роках був у пошуках козацького й водночас полоніфільського духу на Правобережжі, а 1828 р., вбравшись лірником, у мандрах по Україні пропагував козацько-полоніфільські ідеї.

1824 р. написав думку «Лірник» («Не журися, мій хазяю...»), присвячену «тіні гетьмана задніпровського» І. Мазепи. Ставши народною піснею, вона ширилася серед шляхти й святенництва, популяризувала героя твору і речника ідей автора лірника Відорта (особа історична). Його журливі пісні воскрешали давнину і її людей. Це чи не перший у нашій поезії образ лірника. Популярною па Поділлі, Волині та в Галичині була пісня «Козак пана не знав зроду»; Т. Шевченко на запланні цитував напам'ять вірш цього автора «Гей, козаче, в ім'я Бога». Українські твори Тимка Падури належать до романтично-історичної течії (історичний матеріал використовував для ідеалізації стосунків

між українцями й поляками в минулому). Деякі з них поширювалися з мелодіями автора, інші — з музикою Г. Відорта, К. Липинського. У Львові вийшли друком збірки «Рієпіа» (1842), «Співанки українця» (1878) та у Варшаві «Лістапку з гістоїи» (1844). Домінує в Тимка Падури романтизація козаччини (за Д. Чижевським, у стилі «романтики жаху»), природи. Образ козака — це тип «природної» людини, часом жорстокої. Січ-матір тлумачив як єдине вільне, хоча й свавільне чадо в слов'янській родині.

За оцінкою Б. Дідицького, Тимко Падура в частині українських «думок» виявив добрий поетичний хист. І. Франко, акцентуючи намір поета «вхопити семи складаними за душу українського селянина-кріпака та повернути його до почуття солідарності зі шляхтичем на ґрунті спільної туги за минушиною», назагал відмовляв йому в поетичному таланті та достатньому для поетичної творчості знанні української мови. Перед Т. Шевченком поет наближав віршові розміри до народних. Існують відомості, що він мав провід у школі лірників, організованій В. Ржевуським у його маєтку Саврані на Волині.

Літ.: Українською музою натхненні. К., 1971.

В. Погребенник

ПАТЕРИКИ — різновид агіографічних збірників, у яких об'єднувалися оповідання та короткі повісті про ченців — подвижників якоїсь обителі чи місцевості.

Особливо популярними були у візантійській християнській літературі.

Патерики об'єднували різні за змістом оповідання аскетичного характеру. Джерелами їхніх сюжетів були легендарні фольклорні мотиви, в основі яких — зображення фантастичного світу, де ведеться боротьба за душі людей між силами добра і зла. Своє завдання автори патерикових творів убачали в звеличенні й прославленні чернецтва як символу святості та побожності, а ченців — як звитяжців духу, посередників між Богом і людиною.

Найвідомішими на Русі були Синайський, Єгипетський, Римський, Скитський та Алфавітний патерики.

Синайський патерик, або Лимонар («Квітучий луг») відомий у рукописах

XI—XII ст., у 1628 р. у Києві Спиридоном Собоєм здійснено видання «Лимонара» (був укладений палестинським ченцем Іоаном Мосхом, уміщував більш як 200 оповідань про життя й подвиги ченців Палестини, Сирії та Єгипту). Утворі поєднувався різномірний матеріал як релігійного, так і світського характеру.

Найраніше перекладено на Русі Алфавітний (Азбучний) патерик (про це свідчать окремі уривки, знайдені в «Гзборніку» 1076 року), продовженням якого став Єрусалимський. У них об'єднано (за алфавітом або тематично) вислови та сентенції подвижників церкви.

Перекладні патерики мали значний вплив на формування оригінальної християнської літератури Київської Русі. Вони були зразком для «Кієво-Печерського патерика» у 20-х роках XIII ст. Основою його стало листування Володимирського єпископа Симона з кієво-печерським ченцем Полікарпом та останнього з кієво-печерським архімандритом Акиндином. Однак остаточно як літературний твір «Кієво-Печерський патерик» сформувався лише в XVII ст. після рукописних переробок (близько 10). У 1661 р. за розпорядженням Інокентія Гізеля виданий окремою книгою у Києві.

«Кієво-Печерський патерик» уміщував оповідання про діяння та подвиги ченців Кієво-Печерського монастиря та його головну святиню — соборну церкву Успіння Богородиці. Основними літературними джерелами вважають «Житіє Антонія» та Печерський літопис. Літературний інтерес становить поєднання казково-фантастичних сюжетів із фактами реальної історичної дійсності XI—XII ст.

За рукописами XV ст. «Кієво-Печерський патерик» був виданий В. Яковлевим у «Памятниках русекой литературы XII—XIII веков» (СПб., 1872) і в російському перекладі М. Вікторової «Кієво-Печерский патерик» по древним рукописам» (К., 1870).

Літ.: Еремін І. П. Кієво-Печерский патерик // История русекой литературы. М.; Л., 1941. Т. і; Викторова М. А. Кієво-Печерский патерик по древним рукописам в переложении на современнй русекий язнк. К., 1870; Абрамович Д. Кієво-Печерський патерик. К., 1991.

І. Савченко

ПАШКОВСЬКИЙ МАРТИН (друга половина XVI ст. — 20-ті роки XVII ст.) — українсько-польський поет, перекладач.

Походив із родини українських шляхтичів, деякий час служив при дворах польських магнатів. Центральне місце в його творчості посідає тема героїчної боротьби українського козацтва з турецько-татарськими загарбниками. Автор численних польськомовних поетичних книг: «Допомога сарматської Беллони шляхетному рицарству Дмитра Івановича, великого царя Московського проти Шуйського та інших зрадників» (Краків, 1608); «Візерунок вічної слави старих савроматів для заохоти молоді, щоб наслідувала їхні справи» (Краків, 1613); «Дії турецькі і змагання козацькі з татарами» (Краків, 1615); «Розмова козака запорозького з перським гінцем» (Краків, 1617); «Україна, від татар понижена, князів та панів прикордонних про порятунок жалісно волає» (Краків, 1618); «Битва знаменита мужніх поляків р. 1620 і нещаслива їхня поразка під Цецорою» (Краків, 1620). Його твори цінні насамперед описом козацького побуту, морських походів запорожців. Докладно оповідається про тодішні козацько-татарські сутички, описуються подробиці з життя полонених татарами християнських бранців. Автор вступає прихильником українсько-польського єднання, закликає до об'єднання сил у боротьбі з мусульманською експансією.

Літ.: Українська поезія XVII століття (перша половина): Антологія. К., 1988.

О. Хоменко

ПЕКАЛІД СИМОН (Пенкаля, Пенкальський; бл. 1567, м. Олькуш, Польща — після 1601, там же) — поет.

Навчався в Краківському університеті, де 1589 р. здобув ступінь бакалавра. Згодом прибув до Острога, працював при дворі князя Костянтина, за що був звинувачений у сприянні іновірцям і прозваний «русином». Автор латиномовної поеми «Гзе Веію Ойгоеіапо» («Про Острозьку війну», 1600), написаної, ймовірно, на замовлення князя, та «ЕріїБалашіит» («Епіталама», 1601), присвяченої одруженню Яна-Щасного Гербурта з Єлизаветою Заславською. Можливо, кілька творів Симона Пекаліда, які готувалися до друку, втрачено.

Особливу цінність становить поема «Про Острозьку війну», в якій описано повстання козацького гетьмана К. Косинського, придушене Острозькими, змальовано «давнє місто Острожок», «Острозьку тримовну гімназію», в якій «Біблія... світ побачила», подано генеалогію князів Острозьких, яскраво відтворено ряд батальних сцен. Твір написано гекзаметром.

Літ.: Українська доживтна поезія//Твори поетів XI—XVIII ст. К., 1984; *Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М.* Гуманістичні реформаційні ідеї на Україні. К., 1991.

М. Судима

ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ — визначна пам'ятка староукраїнської мови та мистецтва рукописної книги XVI ст. загальнослов'янського значення.

Це один із перших українських перекладів канонічного тексту (четвероєвангелія), здійснений 1556—1561 рр. Михайлом Василевичем та архімандритом Пересопницького монастиря Григорієм у с. Двірці та в м. Пересопниці на Волині зі старослов'янського оригіналу з використанням польських зразків. Написане на пергаменті пізнім уставом чорним чорнилом і циноброю. В рукописі є ще «дробне» письмо, яким виконані всі приписки, післямови тощо. В Україні переклад культових книг народною мовою тісно пов'язаний із тогочасним суспільно-політичним рухом, зокрема з необхідністю вести релігійну полеміку з католиками та уніатами, з потребою опертя на авторитетні джерела. Євангеліє найбільше відповідало цим вимогам. Пересопницьке Євангеліє призначалося для церковного вжитку, тому текст його має поділ не лише на глави, а й на зачала.

1700 р. пам'ятку знайшов на Волині гетьман Іван Мазепа й подарував Переяславському кафедральному соборові, пізніше вона стала власністю Полтавської духовної семінарії, до війни 1941—1945 рр. зберігалася в Полтавському краєзнавчому музеї.

Пам'ятка містить унікальний матеріал для вивчення історії української мови на всіх її рівнях та взаємодії народнорозмовних і книжних елементів в українській літературно-писемній мові XVI ст. У мові пам'ятки виразно відбито живомовні риси. На фонетичному рівні: наявність народно-

розмовної фонемі **и** переднього ряду високого підняття, українські рефлексії **&** перехід **о, є** в **і** в новозакритому складі тощо. На морфологічному рівні засвідчено велику кількість варіантів завдяки закінченням, властивим живомовній практиці. Найвиразніші українські граматичні живомовні риси такі: у давальному відмінку однини іменників чоловічого роду поряд із закінченням **-у, -ю** часто фіксуються флексії **-ови, -єви**, незалежно від категорії живих чи неживих істот; добре представлені закінчення **-мо** у формах першої особи множини теперішнього і простого майбутнього часів (*хочемо, можемо*); парадигма наказового способу широко включає живомовні аналітичні форми в третій особі обох чисел з часткою *нехай* (*нехай не ступає*); широко представлені звороти з пасивними дієприкметниками на **-но, -то** у формі присудка у безособових реченнях (*таїсь єсть написано*) та ін.

Народнорозмовну лексику введено до тексту здебільшого за допомогою глос (українських лексичних відповідників до слів оригіналу), що містяться поряд із словами оригіналу, обрамлені прямокутниками і виписані «дробним» письмом.

На графіці рукопису позначився другий південнослов'янський вплив, що найвиразніше виявився в системі надрядкових знаків і в написанні **ь** в кінці слів, незалежно від характеру кінцевого приголосного. Літера **ь** у кінці слів пишеться лише у прийменниках з кінцевим приголосним.

Рукопис багато орнаментований: кількокольорові з позолотою високохудожні мініатюри, заставки, ініціали, кінцівки, у яких відбиті українські художні мотиви. До наукового обігу пам'ятку ввів О. Бодянский. Зберігається в ЦНБ ім. В. Вернадського НАН України.

Літ.: *Житецкий П.* Описание Пересопнищкой рукописи XVI в. с приложением текста евангелия от Луки, вндержек из других евангелистов и 4-х страниц снимков. К., 1876; *Грузинский Л. С.* Пересопнищкос евангеліе как намятник искусства эпохи Возрождения в Южной России в XVI в. К., 1911.

І. Чепіра

ПЕТРЕНКО МИХАЙЛО (1817, м. Слов'янськ, тепер Донецької обл. — 25.12.1862, м. Лебедин, тепер Сумської

обл.) — поет харківської школи романтиків.

Походив із дворян. У 1836—1841 рр. навчався в Харківському університеті. На основі нових пошуків дослідники висунули гіпотезу про причину раптового припинення літературної діяльності М. Петренка і репресії царату у зв'язку з доносом про близькість його до діячів Кирило-Мефодіївського братства. 1849 р. був призначений на посаду судового стряпчого (прокурора) у Лебедин. Учасник Кримської війни 1853—1856 рр., нагороджений бронзовою медаллю. 1859 р. зустрівся з Т. Шевченком у Лихвині, Лебедині.

Літературна спадщина М. Петренка складається з 19 віршів та п'єси «Панська любов» (втрачена). За життя поета його твори друкувалися в альманахах «Сніп» (1841), «Молодик» (1843) та «Южном русском сборнике» (1848), де були подані лаконічні біографічні відомості про автора.

З ім'ям М. Петренка — автора перших зразків медитативної лірики, яка тоді активно культивувалася в поезії європейських народів, пов'язана нова фаза в розвитку українського романтизму (А. Шамрай). Його вірші-рефлексії мають елегантний характер, зумовлений особистими переживаннями: сирітська доля («Весна», «Батьківська могила»), самотність («Чого ти, козаче, чого ти, бурлаче...», «Ой біда мені, біда...»), розлука з коханою («Тебе не стане...», цикл «Недуг»). Чимало поезій містять філософські роздуми над сенсом людського життя, гармонією і красою в універсальному значенні, сутністю всесвіту в контексті самозаглиблення, самопізнання людини.

М. Петренко одним із перших вдався до циклізації лірики. Цикл «Небо» містить три поезії, об'єднані космічною темою: з одного боку, ліричний герой тамує свій душевний біль чарами «небесної музики», а з іншого — безконечність і таємничість всесвіту викликає у нього почуття смутку, а то й безсилля. Цикл «Слов'янськ», куди входить чотири поезії, позначений мажорними настроями. Вірші містять пейзажні атрибути рідних місць, підносять ідею краси земного життя. М. Петренко — майстер романсової лірики. Звертаючися до поезики й ритмомелодики народної пісні, він творчо переосмислює її: вносить своє світорозуміння, впроваджує силаботонічні розміри. Завдяки високій культурі поетичного слова, музичній організації вірша окремі твори стали народними

піснями («Дивлюсь я на небо...», «Туди мої очі...» тощо). Поетові належать також розроблений на народній основі вірш історичної тематики «Іван Кучерявий», єдиний зразок баладного вірша «Гей, Іване, пора нам сідлати коня». У вірші «Думи мої, думи мої», перші рядки якого взяті з поезії-маніфесту Т. Шевченка, поет переосмислює її мотив: не драма національної субстанції в конкретних історичних обставинах, а через внутрішній конфлікт людської душі відбито світ універсальної людини. Своєю літературною діяльністю М. Петренко сприяв піднесенню української ліричної поезії до рівня поетичних здобутків європейського романтизму.

Літ.: *Шамрай А.* Харківська школа романтиків: У 3 т. Х., 1930. Т. 1; *Гудьга Г.* Два поети-романтики // *Віктор Забіла*, Михайло Петренко. Поезії. К., 1960; *Шенітій К.* Його книжки ходили по руках // Вітчизна. 1989. № 6; *Шерех Ю.* Інший романтик, інший романтизм // *Шерех Ю.* Третя сторожа. К., 1993; *Крижанівський С.* Михайло Петренко: вчора, сьогодні, завтра // Слово і час. 1993. Ч. 11.

Ж. Ляхова

ПЕТРОВ МИКОЛА (12.04.1840, с. Вознесенське, тепер Костромської обл., Росія — 20.06.1921, Київ) — літературознавець.

За походженням росіянин, син сільського дяка. Навчався в Макар'євській бурсі, Костромській духовній семінарії. По закінченні Київської духовної академії (1865) викладав словесність у Волинській духовній семінарії (м. Кременець). З 1870 р. — доцент кафедри теорії словесності, російської та зарубіжної літератури Київської духовної академії, з 1876 р. — професор цієї кафедри. У 1872 р. призначений ученим секретарем створеного при академії Церковно-історичного та археологічного товариства, організатор і завідувач Церковно-археологічного музею, головний його хранитель.

Праці М. Петрова «Школьні стихотворні опнт в Киевской академии Бремен 1719—20 гг.» (1865) та «О словесных науках и литературных занятиях в Киевской академии от начала ее и до преобразования в 1819 г.» (1866—1868), написані на основі архівних рукописних матеріалів, поклали початок фундаментальному вивченню шкільних поетик XVII—XVIII ст. Історії Києво-Могилянської академії при-

свячені дослідження «Киевская академия во второй половине XVII века» (1895) та «Акти и документы, относящиеся к истории Киевской академии» (т. 1—5; 1904—1908). Значний науковий інтерес становлять праці «Описание рукописей, находящихся в музее Церковно-археологического общества при Киевской духовной академии» (вип. 1—3; 1875—1879), «Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве» (вип. 1—3; 1892, 1897, 1904), «Указатель Церковно-археологического музея при Клевской духовной академии» (вип. 1—2; 1881, 1887) та «Альбом достопримечательностей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии» (вип. 1—3; 1912—1913).

У своїх дослідженнях давньої й нової літератури М. Петров дотримувався порівняльно-історичного методу. Він автор першої в українській медієвістиці ґрунтовної розвідки «Старинный южнорусский театр и в частности вертеп» (1882), «Очерков из истории украинской литературн XVII—XVIII вв., Киевская искусственная литература XVII—XVIII вв., преимущественно драматическая» (1911) та «Очерков истории украинской литературн XIX века» (1884). М. Петров уперше розглянув київську писану літературу XVII—XVIII ст. «не як один із епізодів у загальному розвитку російської літератури», а «окремо як спеціальну, самодостатню галузь літератури, із своїм означеним колом екстериторіального походження, значення і впливу». На багатому фактичному матеріалі нової літератури намагався об'єктивно показати «справжнє походження її і характер», розв'язати «горді в вузол» заплутані стосунків між російською та українською літературами. Наголошував на самодостатності українського письменства, виявляючи водночас у ньому російські впливи, значення яких часом перебільшував. Перу вченого належать чимало монографій і статей із питань археології, фольклору та етнографії, образотворчого мистецтва, музейної справи, нумізматики, храмобудівництва, краєзнавства, бібліографії та іконографії.

Літ.: *Єфремов С. М.* І. Петров як історик літератури // ЗІФСУНТ. 1918. Кн. 17; *Білецький О.* Шляхи розвитку доживтневого українського літературознавства // *Білецький О. І.* Від давнини до сучасності: У 2 т. К., 1960. Т. 1; *Микитась В.*,

Микитась П. Академік Микола Іванович Петров. К., 1994.

Н. Поклад

ПЕТРУШЕВИЧ СТЕПАН (1772—1860, с. Бережниця, тепер Жидачівського р-ну Львівської обл.) — західноукраїнський громадський діяч, просвітител, збирач народної творчості, автор драматичних творів українською і польською мовами.

Точної інформації про життєдіяльність С. Петрушевича немає. Відомо, що народився в сім'ї галицького пароха 1772 р. Упродовж 54 років теж був священиком у с. Добрянах Стрийського повіту, а також деканом і наглядцем шкіл Стрийської округи. Брав участь у суспільно-політичному русі, пов'язаному з галицьким національно-культурним відродженням 1848—1849 рр.

С. Петрушевич іще наприкінці XVIII ст. почав писати польською і латинською мовами. Серед його рукописів є записи українського й польського фольклору, лінгвістичні розвідки, медичні поради при захворюваннях, матеріали історичного характеру, взяті з польських і німецьких джерел. Про інтерес до художньої творчості свідчать переписані ним тексти польських п'єс. 1854 р. в польському часописі вийшла добірка зібраних ним народних приповідок.

С. Петрушевичу належить оригінальна п'єса «Муж старий, жінка молода», вперше опублікована 1899 р. І. Франком, який на основі спогадів рідних автора створені п'єси відносять до середини 30-х років XIX ст. М. Возняк указує дату польського списку п'єси — 1849 р. Зовні п'єса дуже схожа на водевіль І. Котляревського «Москаль-чарівник», хоча за художнім рівнем реалізації теми поступається йому. Це одноактний гумористичний етюд, де діє всього чотири персонажі й розгортається аналогічний побутово-родинний конфлікт. Підзаголовком «Домовая забавка в одному дійствіі, з громадських повісток уложена» автор указував і на жанрову природу цієї «первописної опери», і на її фольклорно-звичаєву основу. Хоч образи дійових осіб ледь окреслені, проте з етюда чітко постає типова доля знівченого життя молодіці, насильно виданої за нелюб. Саме нещасливим особистим жит-

тям зумовлені аморальні вчинки Аннусі. П'єса складається з 11 коротеньких «виступів», у яких монологи і діалоги чергуються з жартівливими куплетами. Мова п'єси відбиває місцеву говірку. І. Франко висловлював думку, що п'єса С. Петрушевича могла з'явитися незалежно від водевілю І. Котляревського під впливом народних оповідань, а також схожих німецьких і польських літературних джерел.

Літ.: Лобас П. О. Драматичні твори І. Котляревського та їх переробки // Матеріали Котляревських читань 1967 року. Х., 1969. Вип. 5; Хропко П. П. Українська драматургія першої половини XIX ст. К., 1972; Франко І. Галицький «Москаль-чарівню» // Франко І Збір. творів: У 50 т. К., 1981. Т. 31; Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К., 1984. Т. 41.

П. Хропко

ПИПШ ОЛЕКСАНДР (06.04.1833, Саратов — 09.12.1904, Петербург) — російський історик літератури і фольклорист.

О. Пипін — представник культурно-історичної школи у літературознавстві. Академік Петербурзької АН з 1896 р. Професор Петербурзького університету (з 1860), активний співробітник журналу «Отечественные записки», «Современник», «Вестник Европы». Автор близько 1200 праць з історії давньої і нової російської літератури, історії суспільної думки, слов'янських літератур, палеографії, етнографії, фольклору. У багатьох з них є матеріали до історії української літератури, якою він захопився під впливом своїх учителів, професорів славістики В. Григоровича та І. Срезневського. Це, зокрема, такі фундаментальні дослідження, як «Очерк литературной истории старинных повестей и сказок русских» (1857), «История славянских литератур» (1857), «История русской этнографии» в 4-х томах (1890—1892), один з яких (третій) присвячений українській етнографії.

Як редактор популярного «Вестника Европы» О. Пипін висвітлював важливі події в духовному житті України. Тут було опубліковано докладну розвідку «Русские сочинения Шевченко» (1888, кн. 3),

рецензію на «Історію літератури руської» О. Огоновського (1890, кн. 9), інші матеріали. Хоча й помірковано, та все жучений постійно наголошував на саморідності української літератури та окремішності її від російської. Своєрідною оцінкою такої праці було обрання його дійсним членом НТШ (1903). Мав рацію І. Франко, проголосивши ще за життя О. Пишна такі слова «Піпін більше, ніж котрий-небудь другий з учених-великоросів, і більше, ніж мног вчені-українці, попрацював для українського письменства, для української історії і що задля того треба українцям знати і поважати його, як свого».

Літ.: Франко І. Олександр Миколайович Піпін // Світ. 1881. № 3; Франко І. Олександр Піпін (некролог) // Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка. 1905. № 21. Вип. 1; Николаев П. А., Курилов А. С., Гришунин А. Л. История русского литературоведения. М., 1980.

В. Мельник

ПИСАРЕВСЬКИЙ СТЕПАН (псевд. Отецько Шереяра, 80-ті роки XVIII ст., слобода Вовча, тепер м. Вовчанськ Харківської обл. — 03.02.1839, там само) — письменник-романтик.

Батько поета П. Писаревського. Навчався в Харківській духовній семінарії. З 1818 р. — священик у Харкові, Богодухові й на селі. Став протоієреєм; кілька разів його усували від виконання обов'язків у зв'язку з тим, то жив «не по сану». Писав просвітницькі байки, романтичні п'єси, вірші. 1841 р. в альманасі «Сніп» надрукував автобіографічну «Писульку до мого братахи Яцька...», байку «Крути, Панько, головою» та пісню «Де б то допитаться правди». Як байкар опрацював популярні народні анекдоти («Свиня і Троянщик»), як «романсист» став відомий «Піснею», «Моєю долею», особливо віршем «За Немань іду». С. Писаревський цікавий, зокрема, як автор, який почав зменшувати питому вагу бурлескних рис стилю. Так, «можебилиця» «Стецько» позначена інтересом до внутрішнього життя людини, гуманістичною настановою. В історію української драматургії ввійшов романтичною етнографічною оперетою «Купала на Івана» (1838 р., опубліковано 1840 р.), що автентично репрезентувала купальський і весільний обряди. Вони, проте, стали самоціллю й «розчинили» лю-

бовну інтригу, споріднену з наявною в «Наталці Полтавці». Справді колоритним є образ цигана Шмагайла — чесного й широкого. В п'єсу ввійшла пісня «Де ти бродиш, моя доле» і переробка циганської пісні з поеми «Цигани» О. Пушкіна. Галицький священик І. Озаркевич переробив п'єсу на виставу «Весілля, або Над цигана Шмагайла нема розумнішого» (1849).

За свідченням В. Александрова, С. Писаревський добре грав на гусях, захоплювався народними піснями, вісім із яких опублікував в альманасі «Ластівка». Прилучив до письменства дружину Марту й сина Петра; гурт харківської молоді навколо них був відкритим до європейських естетичних віянь.

Літ.: Нудьга Г. Пісні українських поетів та їх народні переробки // Пісні та романси українських поетів: У 2 т. К., 1956. Т. 1; Шубравський В. Є. Українська драматургія першої половини XIX століття: Маловідомі п'єси. К., 1958; Нудьга Г. На шляхах до реалізму // Бурлеск і травестія в українській поезії (10—40-і роки XIX ст.). К., 1959.

П. Хроико

ПЛЕТЕНЕЦЬКИЙ ЄЛІСЕЙ (бл. 1554, с. Плетеничі, тепер Перемишлянського р-ну Львівської обл. — 29.10.1624, м. Київ) — церковний і культурний діяч, письменник.

У 1595 р. став архімандритом Пінського Лещинського монастиря. З вересня 1599 р. — архімандрит у Києво-Печерській лаврі.

Літературна спадщина Єлисея Плетенецького — це передмови до «Часослова» (1616), «Анфологіона» (1619), «Божественної літургії» (1620), до книги «Іже в святых отца нашего Іоанна Златоустаго архієпископа Константинограда патріархи вселенскаго бесѣды на 14 посланій святого апостола Павла...» (1623) та «Іже в святых отца нашего Іоанна Златоустаго архієпископа Константинопольскаго бесѣды на діянія святых апостол...» (1624). Ці видання вийшли в друкарні Києво-Печерської лаври, діяльність якої відродив Єлисей Плетенецький. Ця подія могла статися, як свідчать різні джерела, після 1599 р.

Єлисею Плетенецькому присвячено панегірик Олександра Митури «В-кзерунок цнот превелебного в Боз'к его милости госиодина отца Єлисея Плетенецкого,

архімандрита ківського монастиря Печерського...» (1618). Твір, написаний українською книжно-літературною мовою з відчутним струменем народної лексики й фразеології, оспівує людину, яка всі сили віддає суспільно корисній діяльності, прославляє людину, яка, «фундуючи друкарню», дбала про самоусвідомлення й самоствердження українського народу, одним із виявів якого є друковане слово.

Літ.: *Перетц В. М.* Панегірик «В-йзерунок цнот превелебного о. Є. Плетейедкого» року 1618 // *Зан. Укр. наук, т-ва в Києві.* 1909. Кн. 6; *Українська поезія: Кінець XVI — початок XVII ст.*

М. Сулима

«ПЛЕЯДА» («Плеяда молодих українських літераторів», «Літературна громадка», «Література») — літературний молодіжний гурток, який діяв у Києві в 1888—1894 рр. Організаторами та учасниками збірань «Плеяди» були Леся Українка, її брат Михайло, Л. Старицька, О. Судовщикова, М. Славинський, І. Стешенко, О. Романова, Є. Тимченко, В. Самійленко, В. Боровик, а також студентська молодь. У зібраннях «Плеяди», які відбувалися головним чином у домівках Косачів, Старицьких та Лисеєв на вулиці Маріїнсько-Благовіщенській (тепер вул. Саксаганського), брали участь також і старші діячі української культури — Олена Пчілка, М. Лисеєв, М. Старицький.

Члени «Плеяди» ставили перед собою національно-культурні цілі: пропаганду української культури, підготовку до видання популярних брошурок для народу з історії України, перекладів кращих творів європейської літератури українською мовою. Леся Українка зазначала вплив на «літературну громадку» ідей М. Драгоманова, зокрема його орієнтацію української культури на здобутки європейського художнього досвіду. У діяльності «Плеяди» виявилися дві характерні тенденції, що виникли в середовищі української літературної молоді наприкінці XIX ст.: «західництво» і глибоке національне самоусвідомлення, що супроводжувалося цілеспрямованим відштовхуванням від хуторянства й провінційщини, які пов'язувалися з діяльністю «українофілів». «Ми відкшгули назву «українофілів», а звемось просто

українці», — писала Леся Українка в листі до М. Драгоманова.

На зібраннях «Плеяди» читалися та обговорювалися оригінальні й перекладні художні твори, влаштовувалися літературні конкурси, складалися плани популярних видань і літературних збірок.

У 1895 р. «Плеяда» розпалася; на одну з причин цього вказала Леся Українка: «там занадто різношерстий народ». Більшість видавничих планів «Плеяди» залишалася нереалізованою, зате справі інтерпретації українською мовою кращих творів зарубіжних авторів, збагаченню української літератури досвідом європейських літератур члени «Плеяди» прислужилися.

Літ.: *Старицька-Черняхівська Л.* Спогади про Леся Українку. К., 1971; *Українка Леся.* Збір творів: У 12 т. К., 1978. Т. 10; *Костенко А.* Леся Українка. К., 1985; *Мороз М.* Літопис життя і творчості Лесі Українки. К., 1992; *Денисюк І., Скрипка Т.* Дворянське гніздо Косачів. Л., 1999.

В. Панченко

«ПОВІСТЬ ВРЕМ'ЯНИХ ЛІТ» — пам'ятка історіографії і літератури Київської Русі, найдавніше літописне зведення, укладене в Києві на початку XII ст., яке пізніше входило до складу всіх літописних зведень XIV—XVI ст. «Повість врем'яних літ» іще називають Несторовим літописом, Початковим літописом, Сильвестровим зведенням. Відомі три редакції цієї пам'ятки: перша, яка була здійснена близько 1113 р. у Києво-Печерському монастирі Нестором-літописцем і виявляла прихильне ставлення до 'тодішнього київського князя Святополка Ізяславовича, на сьогодні невідома. За князювання у Києві Володимира Мономаха у 1116 р. ігумен Видубицького монастиря Сильвестр робить друїу редакцію «Повісті врем'яних літ», у якій особливо акцентує на боротьбі Володимира проти половецьких орд. Третя редакція походить з 1118 р., вона здійснювалася для сина Володимира Мономаха — Мстислава. До її складу було внесене «Повчання Володимира Мономаха дітям».

Збереглося 234 списки «Повісті...», які здебільшого повторюють другу і третю редакції. Найвідомішими є Лаврентіївський список, датований 1377 р., та Іпатіївський список (20-ті роки XV ст.).

Пам'ятка містить значний історичний матеріал про східних слов'ян, про політичний, економічний і культурний розвиток Давньої Русі, про її міжнародне становище та боротьбу із зовнішньою агресією.

Порічний принцип викладу матеріалу, запозичений автором «Повісті...» з перекладних візантійських хронік, дав змогу показати історію Давньої Русі у контексті світової історії, довести державну незалежність і рівність з іншими народами.

Проголошуючи ідею служіння вітчизні та ідею її єдності як запоруки величі держави, автор ставив за мету не лише розповісти про минуле, а й скласти позитивну програму дій для сучасників, виховувати у них почуття державності. У «Повісті...» створено узагальнений образ ідеального світського правителя, який стає втіленням патріотизму й могутності землі, а його дії визначаються благом батьківщини й народу.

При укладанні «Повісті врем'яних літ» були широко використані фольклор (топонімічні та церковні легенди, родові та епічні перекази, дружинний епос, обрядова поезія), порічні записи та літописні зведення XI ст., то не дійшли до нас, а також іноземні джерела, зокрема уривки з Святого Письма, «Життя Василя Нового», «Паннонські житія», «Хроніка Г. Амартола» та ін.

Літописець вдало поєднує книжну й розмовну мови. Тут наявні елементи державно-правового, церковного, військового стилю, що дає підстави говорити про стильовий синкретизм твору.

Серед сучасних перекладів пам'ятки найцікавішими є «Повість минулих літ» В. Близнеця (К., 1982), «Літопис руський» Л. Махновця (К., 1989) і «Повість врем'яних літ» В. Яременка (К., 1990). «Повість врем'яних літ» є постійним джерелом творчості українських письменників, які використовують її сюжети й мотиви. Ними послуговувалися Т. Шевченко, С. Руданський, С. Скляренко, І. Кочерга, П. Загребельний, Р. Іванченко, Вас. Шевчук, Вал. Шевчук.

Літ.; *Шахматов Т. П.* Повесть временных лет. Пг., 1916. Ч. 1, Т. 1; *Рубаком В. Л.* Древняя Русь. Сказанья. Былинн. Летописи. М., 1963; *Алешковский М. Х.* Повесть временных лет. М.,

1971; *Яременко В.* На замовлення вічності // Повесть врем'яних літ. К., 1990.

І. Савченко

ПОЕТИКИ (від грецького ποιητική — майстерність творення). «Словник іншомовних слів» подає три значення слова поетика: 1) наука про художню літературу, теорія літератури; 2) теорія поезії (композиція, образність мови, ритміка, римування тощо); 3) система художніх принципів того чи іншого літературного напрямку або окремого поета.

Поява поетик в Україні пов'язана з виникненням шкільної освіти. Спершу елемента поетики включалися до підручників з граматики. Так, розділ «О метр*к» ввійшов до «Граматики словенської» Лаврентія Зизанія (1596), розділ «О степе нех стихотворішя мтр*ы» — до «Граматики словенської» Мелетія Смотрицького (1618; 1619); є відомості про правила версифікації у «Граматиці або писмениці язъка словенскаго...» (Кременець, 1638).

Збереглося кілька поетик XVII ст., серед них — 1671 р., «РОПБ Сазіаіач» (1685), 1687 р., «Тео Кохоіапш» (1693), «Туга» (1696); київська поетика «Гігег агік роеіісае...» (1637) вважається загубленою. Поетик із XVIII ст. збереглося більше.

Курс навчання в Клево-Могилянській академії складався з восьми класів або «шкіл»: фари або аналогії, іфими, граматики, синтаксими, поетики, риторики, філософії, богословія. Термін навчання — дванадцять років (у філософському класі навчалися два роки, у богословському — чотири). Курси поетики й риторики належали до найулюбленіших у Києво-Могилянській академії (позаяк у XVII—XVIII ст. «по искательству совершешюго знания и науки» учням дозволялося залишатися в тому чи іншому класі не один рік, то були випадки, коли в класі поетики або риторики окремі учні навчалися по кілька років). Курс поетики умовно складався з двох частин — загальної і часткової (прикладної).

Спираючись на «Поетику» Арістотеля, «Послання до Пізонів» Горация, а також на поетики Ієроніма Вїди, Юлія Цезаря Скалігера, Якова Понтана, Якова Масена та ін., українські викладачі поетики склали власні підручники з поетики (як

правило, рукописні). Загальна поетика включала в себе визначення поезії, тлумачила матерію і природу поезії, розповідача, що таке наслідування, вигадка, віршова мова тощо.

Прикладна або часткова поетика присвячувалася видам поетичних творів, правилами їхньої складання; тут же пропонувалися зразки поетичних творів. Обов'язковим було написання викладачем драматичного твору й підготовка вистави за ним. Учні в класі поетики здобували знання про стиль, період, тропи й фігури, ритміко-інтонаційні особливості періоду, а також про епічну, драматичну, сатиричну, буколічну, елегійну, ліричну, епіграматичну, курйозну й фігурну поезію. Вони дізнавалися про емблеми, символи, ієрогліфи, про загадки, байки та апологи, пародію.

Як правило, всі приклади бралися з латиномовних текстів. В окремих випадках за прикладправили польськомовні зразки. Лише у XVIII ст. почав вивчатися український силабічний вірш (поетика Гедеона Сломинського). Часом від смаку викладача залежало, жити чи не жити тому чи іншому виду поезії (порівн. наслідки негативного ставлення Феофана Прокоповича до курйозної поезії).

Серед викладачів поетики були Іларіон Ярошевицький (Ярошевський), Іларіон Мигура-Плаксич, Феофан Прокопович, Лаврентій Горка, Максентій Щирський, Паїсій Клепиць, Симон Кохановський, Некгарій Трояновський, Михайло Слотвинський, Інокентій Нерунович, Феофан Трохимович, Митрофан Довгалевський, Сильвестр Ляскоронський, Павло Конюскевич, Варлаам Лашевський, Тихон Ллександрович, Гедеон Сломинський, Георгій Щербацький та ін.

Літ.: *Петров Н. И.* О словесних науках и літературних заняттях в Киевской академии от начала до ее преобразования в 1819 году // *Тр. Киев. духовной академии.* 1866. Т. 2. № 7; 1866. Т. 3. № 11; № 12; 1867. Т. 1. № 1; 1868. Т. 1. № 3; *Потов П. М.* З історії поетики на Україні (XVII—XVIII ст.) // *Матеріали до вивчення історії української літератури.* Т. 1. Давня українська література. Доба феодалізму — до кінця XVIII ст). К., 1959; *Сивокінь Г. М.* Давні українські поетики. Х., 1960; *Довгалевський Митрофан,* Поетика (Сад поетичний). К., 1973; *Крекотень В. І.* Київська поетика 1637 року //

Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI—XVIII ст. К., 1981; *Наливайко Д. С.* Київські поетики XVII — початку XVIII ст. в контексті європейського літературного процесу // *Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI—XVIII ст. К., 1981;* *Маслюк В. П.* Лашномовн: поетики і риторики XVII — першої половини: XVIII ст. та їх роль в розвитку теорії літератур: на Україні. К., 1983.

М. Судима

ПОЛІКАРП (кінець XII — перша половина XIII ст.) — давньоукраїнській: агіограф.

Один із авторів Києво-Печерсько гепатерика. Був ченцем Києво-Печерської лаври, протягом певного часу — ігуменом у київському монастирі св. Косми й Даміана. Мріяв про єпископську кафедру, Е чому його підтримувала княгиня Верхуслава, дружина князя Ростислава Рюриковича, та її брат — князь Юрій Всеволодович. З проханням про підтримку Полікарп звернувся також до володимиро-суздальського єпископа Симона. Його лист-відповідь, до якої Симон додав ряд оповідей про жштя печорських подвижників, став для Полікарпа поштовхом у написанні ряду оповідей про подвиги святих Києво-Печерської лаври. У своїх писаннях Полікарп, який мав безперечний літературний талант, спирався на широке коло історичних і літературних джерел, дбав про узгодження своїх оповідей з літописними звістками про історію монастиря.

Літ.: *Махновець Л. Є.* Давня українська література (XI—XVIII ст.) // *Українські письменники: Біобібліогр. словник.* К., 1960. Т. 1; *Возняк М. С.* Історія української літератури: У 2 кн. Л., 1992. Кн. 1; *Грушевський М. С.* Історія української літератури: У 6 т. 9 кн. К., 1993. Т. 3.

О. Хоменко

ПОЛОЦЬКИЙ СИМЕОН (світське ім'я, по батькові та прізвище — Самійло Омелянович (за іншими даними Гаврилович) Петровський-Ситніанович; початок грудня 1629, Полоцьк — 14.09.1680, Москва) — письменник, проповідник, громадський і церковний діяч, педагог.

У 40—50-х роках XVII ст. навчався в Києво-Могилянській колегії та польській! езуїтській колегії м. Вільно. Війна Речі Посполитої з Московською державою, що почалася 1654 р., завадила С. Полоцькому

довчитися. У червні 1655 р. після захоплення російськими військами Вільно він повертається в Полоцьк, де приймає монашество в Богоявленському монастирі і стає дидакалом (викладачем) у братській школі цього монастиря. В цей період почав писати декламації — вірші па честь якоїсь визначної події. Весною 1664 р. С. Полоцький переселяється в Москву, де провадить широку культурно-освітню та літературну діяльність. Організовує в Заїконоспаському монастирі латинську школу для службовців Приказу таємних справ і викладає в ній. Використовуючи досвід викладання, здобутий ним у Києво-Могилянській колегії, намагався наблизити російську освіту до передовій західноєвропейських зразків. Був перекладачем при митрополиті Паїсії Лігариді. Брав активну участь у боротьбі зі старообрядцями. За дорученням Великого московського собору (1666—1667) написав богословський трактат «Жезл правління» (1667). З цього ж року став вихователем і вчителем царевича Олексія, а після його смерті — царевича Федора й царівни Софії. 1678 р. організував Верхню друкарню в Кремлі, не підлеглу церковній цензурі. 1680 р. брав участь у складанні проекту організації в Москві Слов'яно-греко-латинської академії.

Входження в чуже етнокультурне середовище не було для нього безболісним. Він постійно відчував себе самотнім «странним пришельцем», наштовхуючись на непривітне ставлення з боку різних кіл російського суспільства. Про це, зокрема, свідчить його епістолярна спадщина.

Літературний доробок Симеона Полоцького великий за обсягом і жанрово розмаїтий. Ще в період навчання в Києво-Могилянській колегії почав писати вірші польською, латинською та білорусько-українською мовами. Значна частина творів цього часу належить до схоластичної вченої поезії, в них широко представлена астролого-астрономічна, природознавча тематика. Писав поезії філософсько-богословського змісту. Але в центрі уваги автора знаходиться людина, питання її сугносності, призначення та виховання. Проповіді Симеона Полоцького видані в збірниках «Обід душевний» (1681) і «Вечера душевна» (1683). Стиль проповідей позначається особливою насиченістю, розгорнутими метафорами, притчами й «прикла-

дами», що засвідчує дотримання теоретичних засад барокової проповіді, викладених у трактаті І. Галятовського «Ключ розуміння».

Вірші Симеона Полоцького зібрані у двох рукописних збірниках — «Вертоград многоцвітний» (1678) і «Рифмологіон» (1678—1680). Перший із них — це своєрідна віршована енциклопедія XVII ст., що містить відомості з античної міфології, історії, натурфілософії, космології, теології, християнської символіки. Тут представлені різноманітні поетичні жанри: епітафії, молитви, епіграми, елегії, сатири, афоризми, байки, віршовані новели, що в сумі творять надзвичайно монолітну художню структуру, підпорядковану єдиному творчому задумові. «Вертоград» — один із найбільших віршованих творів XVII ст., що втілює різноманітні художні ідеї слов'янського літературного бароко в дусі шкільної поетико-риторичної традиції, що плетлася в Києво-Могилянській колегії. У цьому творі автор використав багатий досвід і досягнення європейської та вітчизняної поезії. Збічник «Рифмологіон» містить в основному панегірики й вітальні вірші цареві і його ближнім. За задумом автора «Рифмологіон» повинен був показати майстерність поета, вміння створювати «поетичні штучки» — складні й незвичні за побудовою вірші. В панегіричній поезії відчувуються елементи барокової поезики: словесна пишність, барвистий стиль, риторичне оздоблення, зовнішня декоративність.

Віршовані панегірики московського періоду, незважаючи на підкреслену демонстрацію лояльності та відданості сильним світу цього, пройняті гуманістичним пафосом. Перу Симеона Полоцького належать також дві п'єси — «Комедія притчі про блудного сина» (1678) і трагедія «Про Навходоносора царя» (1673—1674). Релігійні мотиви «Комедії...» збагачені сюжетними колізіями авантюрно-ромашного типу, що зумовлювалося естетичними принципами придворного світського театру. В основі трагедії «Про Навходоносора царя» — світська обробка популярного мартирологічного сюжету. У порівнянні з його першими спробами в драматургії (діалоги і декламації) ці п'єси свідчать про все більшу секуляризацію, автономізацію цього роду літератури, дедалі більше ускладнення драматичного сюжету. Наслі-

дуючи приклад польського поета Я. Кохановського, С. Полоцький переказав віршами Псалтир («Псалтир рифмовторна», 1680), до якого було додано віршований «Місяцеслів» з поетичним описанням пів року. Наприкінці XVII ст. «Псалтир» був покладений на музику російським композитором дяком Титовим.

Твори С. Полоцького московського періоду написані книжно-слов'янською мовою, з якої вилучені найбільш архаїчні, віджили елементи. Багатогранна творчість письменника справила великий вплив на українську, російську і білоруську літератури XVII — першої половини XVIII ст. Він по праву вважається засновником російського силабічного віршоскладання та основоположником російської драматургії. Його творчість створила необхідні передумови для становлення російського класицизму. Доробок С. Полоцького засвідчує нерозривний зв'язок з духовно-культурним життям України, традиціями української словесності, які він плідно розвивав і збагачував. Тому й досі звучать актуально слова М. Возняка: «Він був родом білорус і належить до білоруської й московської літератури, але й історик української літератури мусить згадати про нього як про представника київської освіти на Московщині».

Літ.: Білецький О. І. Симеон Полоцький та українське письменство XVII віку // *Білецький О. І. Збір. праць: У 5 т. К., 1965. Т. 1; Робинсон Л. Н. Зарождение концепции авторского стиля в украинской и русской литературах коіща XVI — начала XVII в. // Русская литература на рубеже двух эпох (XVII — начало XVIII в.). М., 1971; Бѣлини В. К. К проблеме поэтики славянского барокко «Вертоград многоцветный» Симеона Полоцкого // Сов. славяноведение. 1982. № 1.*

С. Денисюк

ПОПОВИЧ-БОЯРСЬКА КЛИМЕНТИНА (03.02.1863, с. Велдіж, тепер Шевченкове Долинського р-ну Івано-Франківської обл. — 07.05.1945, с. Новосілка-Костюкова Борщівського р-ну Тернопільської обл.) — педагог і письменниця.

Народилася в сім'ї вчителя. Середню освіту здобула у Львові. Вчителюючи в Галичині й на Буковині, приєдналася до руху за жіночі права. Була кореспонденткою І. Франка, який сприяв уходженню її в літературу, формував світоглядно і твор-

чо. З 1884 р. почала друкуватися в журналі «Зоря», альманасі «Перший вінок», календарі «Просвіти» та ін.

Ліричний набуток К. Попович-Боярської представлено в антологіях «Акорди» та «Українська муза». Писати вона розпочала в душі фольклорної лірики кохання (вірш «Мусиш любити!»). Лірика поєднувала романтичне світовідчуття з реалістично-«народницьким» уболіванням над долею «невільного брата, сіроми» («Де Бог мій?»), над «народним гнітом» («Покинь»), який не дає думці летіти в надхмарний простір. Їй властиві й лірико-філософські нотки в осмисленні життя й смерті («Ілюзії», «Стоїть умерти!»).

К. Попович-Боярська працювала й на епічному полі (поема «Звичайна історія»). В різні роки писала оповідання, присвячені здебільшого життю, побуту та праці галицьких інтелігентів («Не судилось», 1884; «Епізод житі», 1901; «Від весілля до похоронів», 1927). Іронічним гострим пером відобразила негативні риси священництва в оповіданні «Сільські політики» (1902). У прозі, загалом традиціоналістській, розкрилась як реалістка й гуманістка, майстер психологічного відтворення характерів через побутово-родинні обставини. Залишила цінні спогади про І. Франка та П. Кобринську. Ненадруковані твори письменниці зберігаються в архіві І. Франка (м. Київ).

Літ.: Тридияк> українських поетес. Антологія. К., 1968; Українська муза. К., 1994.

В. Погребенник

ПОПОВИЧ-ГУЧЕНСЬКИЙ ПЕТРО (друга половина XVII ст.) — давньоукраїнський поет.

Походив, очевидно, з с. Гучкова на Поділлі. Судячи з його віршів, можна напевне стверджувати, що був учителем у сільській школі. Один із майстрів так званого нищинського вірша. Його поезія — це своєрідне поєднання трагічного і комічного, вона уральноє суто барокове замилювання несталистю, мінливістю навколишнього світу. Мова творів наближена до народної.

Літ.: Антологія української поезії: В 6 т. К., 1984. Т. 1; Українська поезія. Середина XVII ст. К., 1992.

О. Хоменко

ПОТЕБНЯ ОЛЕКСАНДР (22.09.1835, х. Манів поблизу с. Гаврилівка, тепер с. Гришине Роменського р-ну Сумської обл. — 11.12.1891, Харків) — мовознавець-філософ, етнограф, фольклорист, теоретик літератури, дослідник поезики, психології творчості, засновник Харківської лінгвістичної школи, основоположник психологічного методу в літературознавстві.

Член-кореспондент Петербурзької академії наук (з 1875), голова Харківського історико-філологічного товариства (з 1877), дійсний член Московського археологічного товариства (з 1865), дійсний член Товариства любителів російської словесності при Московському університеті (з 1875), дійсний член Королівського чеського товариства наук (з 1887), дійсний член Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті (з 1890). Відзначений повною Ломоносовською премією Академії наук (1875), Золотою Уваровською медаллю Академії наук (1878, 1879), Золотою Костянтинівською медаллю Російського географічного товариства (1891).

Народився в сім'ї дрібних маєтних дворян, що походили з козацького роду. Закінчив Радомську класичну гімназію (1851), історико-філологічний факультет Харківського університету (1856). Магістр слов'янської словесності цього університету (з 1860), доцент (з 1863), доктор російської словесності (з 1874), професор (з 1875). У 1862—1863 рр. студіював санскрит і славистику за кордоном (Німеччина, Чехія, Австрія). Перша друкована праця О. Потебні «О некоторых символах в славянской пародію поззии» (дисертація на ступінь магістра) побачила світ у 1860 р. Невдовзі в «Журнале Министерства народного просвещения» вийшло друком (паралельно — окремим відбитком у Санкт-Петербурзі) його наукове дослідження «Язык и мысль» (1862), яке принесло світове визнання молодому вченому. Проблема взаємовідношення і взаємозалежності мови її мислення стає наріжною у лінгвофілософському вченні О. Потебні.

Обстоючи думку про особливу роль мови в мислительній діяльності людини, вчений зазначав, що «мова є засіб не виражати готову думку, а творити її», що «слово необхідне для перетворення нижчих форм мислення в поняття». Гумбольдтівське розуміння мови як діяльності,

своєрідної роботи духу, позбавлене метафізичного отожднення мови і духу, в концепції О. Потебні знаходить дальше осмислення на психолога-лінгвістичному ґрунті. Відштовхуючись від гумбольдтівського «всьяке розуміння є разом з тим нерозуміння», учений звертає увагу на складний механізм пізнавальної діяльності, де інформативно-понятійне перекодування слова має творчий характер. Слово, за О. Потебнею, відображає два змісти: перший, об'єктивний, являє собою народне, або найближче етимологічне, значення, що вказує на основну його ознаку, другий, суб'єктивний, з віддаленим значенням, характеризується безліччю ознак. Зміст слова, об'єктивований за допомогою звука, О. Потебня називає зовнішньою формою, а спосіб вираження цього змісту — внутрішньою. Саме з внутрішньою формою як представленням (коли на основі найближчого етимологічного значення слова маємо спрямування думки в суб'єктивно-особистісне русло) пов'язує вчений головну сутність творчого процесу пізнання.

Екстраполюючи якісно-структурні характеристики слова, О. Потебня доходить висновку, що і в художньому творі наявні ті самі стихії, що криються в слові: зміст (ідея), зовнішня форма, внутрішня форма; що художній твір є синтезом цих трьох стихій, що, зрештою, мистецтво — це така творчість, як і слово. Ставлячи знак тотожності між словом і художнім твором, О. Потебня йде від образу, ідентифікованого в слові (внутрішня форма) й літературному феномені в процесі творення чи сприйняття їх. Художньому образу в концепції О. Потебні відведене особливе місце як такому, що здатен «згущувати думку», слугувати динамізації, психологізації творчого (пізнавального) процесу. Висловивши погляд, що за допомогою слова не передається, а лише пробуджується думка у реципієнта, аналогічно в художньому творі — думка митця видозмінюється й розвивається у свідомості читача, слухача, О. Потебня робить значний крок у напрямі з'ясування психології сприйняття, образного пізнання мистецької дійсності. Вчений аналізує такі явища, як аналогія, асоціація, апперцепція. Він ґрунтовно досліджує теоретичні проблеми поезики, естетики художнього твору, проблеми міфологічного і символічного мислення в народ-

непоетичній творчості. Цим питанням присвячені праці «Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка» (1894); «Из записок по теории словесности. Поэзия и проза. Тропы и фигуры. Мышление поэтическое и мифическое» (1905), «О связи некоторых представлений в языке» (1864), «О мифическом значении некоторых образов и поверий» (1865), «О доле и сродных с нею существах» (1867), «О купальских огнях и сродных с ними представлениях» (1867) та ін.

Український фольклор, народна пісня були неодмінним об'єктом наукової уваги О. Потебні. В усіх основних теоретичних працях він звертається до прикладів з української народнопоетичної творчості, друкує розвідки «Малорусская народная песня по списку XVI в. Текст и примечания» (1877), «Объяснение малорусских и сродных народных песен» (1882, 1883, 1887), «Обзор поэтических мотивов колядок и щедровок» (1884, 1885, 1886, 1887), «Народные песни Галицкой Руси, собранные Я. Ф. Головацким» (1880) та ін. Фольклорні матеріали, записані О. Потебнею, увійшли до збірки «Українські пісні, видані коштом О. С. Балліної» (СПб., 1863) без посилання на авторство збирача; збірник «Українські народні пісні в записах Олександра Потебні» побачив світ 1988 р. в Києві (упорядник М. К. Дмитренко).

Неоціненний вклад О. Потебні у розвиток граматики слов'янських мов. Фундаментальне чотиритомне дослідження «Из записок по русской грамматике» (1873, 1874, 1899, 1941) охоплює широке коло питань морфології й синтаксису і, за оцінкою сучасників ученого, не знало собі рівних. Автор уперше суголосно традиціям ХХ ст. визначав поняття граматичної категорії і граматичної форми. Вперше порушено питання про вираження граматичних категорій не лише за допомогою формальних ознак, а й на основі синтаксичних відношень, семантико-сміслових зв'язків, про змінність синтаксичних категорій, про взаємозалежність морфологічних і синтаксичних одиниць у реченні тощо.

Значний інтерес становлять дослідження О. Потебні з діалектології, історичної фонетики, акцентології, текстології, етимології української, російської, білоруської та інших слов'янських мов «О полногласии» (1864), «О звуковых особенностях русских наречий» (1865), «Заметки о

малорусском наречий» (1870), «Разбор сочинения П. Житецкого «Очерк звуковой истории малорусского наречия» (1878), «Ударение» (надруковане 1973 р.), «Слово о полку Игореве. Текст и примечания» (1877, 1878), «К истории звуков русского языка. Этимологические и другие заметки» (1879, 1880, 1883), «Этимологические заметки» (1879, 1880, 1882, 1891) та ін.

Залишився не опублікованим етимологічний словник, який протягом тривалого часу упорядковував О. Потебня і який на 527 аркушах містить значний лексичний матеріал з історії східнослов'янських мов. Не вдалося завершити вченому й переклад Гомерової «Одіссеї», окремі фрагменти якої засвідчують глибоке знання української мови, неабияку художню майстерність перекладача. З ім'ям О. Потебні як редактора пов'язані видання творів П. Гулака-Артемівського, Г. Квітки-Осиков'яненка, І. Манжури.

Літ.: *Срезневский И. И.* Записка о трудах профессора А. А. Потебни... // Зан. Императ. АН. 1876. Т. 27; Памяти Атександра Афанасьевича Потебни. Х., 1892; *Овсянко-Куликовский Д. Н.* А. А. Потебня как языковед-мсслителъ // Киев. старина. 1893. Т. 42; *Сумцов М. Ф.* Велетень думки й слова. Х., 1922; *Райнов Т.* Атександр Афанасьевич Потебня. Пг., 1924; *Багалій Д. І.* Погляди О. О. Потебні на роль нацмови в утворенні культури // Зап. Харк. ін-ту нар. освіти. 1928. Т. 3; *Синявський О. Н.* Потебня як дослідник української мови // Зап. Харк. ін-ту нар. освіти. 1928. Т. 3; *Булаховский Л. А.* Атександр Афанасьевич Потебня. К., 1952; *Чудаков А. П.* А. А. Потебня // Академические школы в русском литературоведении. М., 1975; *Білодід О. І.* Граматична концепція О. О. Потебні. К., 1977; *Пресняков О.* Позгака познання и таорчества: Теория словесности А. А. Потебни. М., 1980; *Франчук В. Ю.* Олександр Опанасович Потебня. К., 1985; *Півельов Юрій.* О. О. Потебня і стандарт української літературної мови // Мовознавство. 1992. № 2, 3; *Фізер Іван.* Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні: Метакритичне дослідження. К., 1993.

А. Мойсієнко

ПОТІЙ ШАТІЙ (світське ім'я Адам Львович Потій; 1541, с. Рожанці, тепер у Польщі— 18.07.1613) — давньоукраїнський церковно-релігійний діяч.

Народився у православній шляхетській родині. Навчався в кальвінській школі, пізніше продовжив освіту в Краківській академії. Перебуваючи на службі у князя

Радзивілла, перейшов у кальвінізм; по'тому знову повернувся до православної віри. З 1580 р. обіймав посаду земського судді у Бресті, а через 9 років став брестським каштеляном і сенатором. 1594 р. прийняв чернецтво під іменем Іпатія; завдяки сприянню впливового князя Костянтина Острозького призначений єпископом володимирським і брестським. 1595 р. разом з луцьким єпископом Кирилом Терлецьким їздив до Риму, де було проголошено підпорядкування православної церкви в Україні і Білорусі папі римському. 1596 р. взяв найактивнішу участь в організації і проведенні Брестського собору. Користувався підтримкою урядових кіл Речі Посполитої; 1599 р. польський король Сигізмунд III призначив його київським митрополитом.

Іпатій Потій — «безперечно талановитий письменник і проповідник» (І. Франко), автор численних полемічних трактатів, послань, які справили значний вплив на подальший розвиток полемічно-публіцистичної прози в Україні. Серед його творів вирізняються «Унія...» (1595), «Антиризис» (1599), «Оборона собору Флорентійського...» (1603), «Гармонія, тобто згода віри...» (1608), а також талановиті промови й повчання. У своїх писаннях автор намагався довести неперервність зв'язків православної церкви в Україні з Римом, але його програма об'єднання католицької та православної церков по суті відрізняється від унійних планів ідеологів католицизму своєю увагою до специфічних інтересів саме українсько-білоруського православ'я.

Сучасні дослідники звертають увагу і на гуманістичні елементи світогляду полеміста, які виразно простежуються в його писаннях. Він у жодному разі не намагався принизити українську культурну традицію. Брестська унія, на його думку, потрібна не для її заперечення, а для знищення ересей у середовищі самої православної церкви, вона здатна забезпечити їй перемогу в боротьбі з Реформацією. Унія також дасть можливість подолати внутрішньоцерковну кризу православ'я, піднести освітній рівень священників і ченців. Полеміст активно підтримував ідею про переклад Святого Письма та святоотецьких писань «руською» (тобто тогочасною книжною українською) мовою, аби «Русь» далі не звинувачували у глупоті (як відомо, такі звинувачення на адресу української культурної традиції висував польський

полеміст П. Скарга). Виступав також за творче засвоєння кращих зразків західно-європейської культури, з великою пошаною ставився до латинської мови, але не як мови богослужіння, що мала б витіснити «руську», а як мови європейської освіченості, без оволодіння якою неможливо прилучитися до культурних здобутків Заходу.

Літ.: *Махновець Л. Є.* Давня українська література (XI—XVIII ст.) // Українські письменники: Біобібліогр. словник. К., 1960. Т. 1; *Возняк М. С.* Історія української літератури: У 2 кн. Л., 1992. Кн. 1; *Дмитрієв М.* Про деякі шляхи проникнення гуманістичної ідеології в українську культуру кінця XVI — першої половини XVII ст. // Європейське Відродження та українська література XIV—XVIII ст. К., 1993.

О. Хоменко

ПОЧАЇВСЬКИЙ ЮВ (1551, Галицька земля — 28.10.1651, Почаїв, тепер Тернопільської обл.) — церковно-релігійний діяч, письменник.

Народився в православної шляхетській родині. Десятирічним хлопцем став послушником Угорницького Спаського монастиря, в якому прийняв чернецтво. По досягненні повноліття висвячений в ієродиякони, пізніше — в ієромонахи, в 30 років прийняв схиму. На запрошення князя Костянтина Острозького прибув до Дубна (1584) і став ігуменом Дубенського Чеснохресного монастиря на Волині, організував там гурток учених ченців, які переписували книги. Рішуче виступав проти церковної унії 1596 р. Пізніше перейшов у Почаївський монастир, де його обрали ігуменом. Незважаючи на чернече усамітнення, брав участь у громадському житті. Учасник церковного собору (1628) в Києві, на якому було вирішено твердо триматися православної віри. Юв Почаївський вів також літературну діяльність; з його праць відома «Пчола Почаївська» — збірка моральних повчань, у якій автор апологізував чернецтво, аскетичний спосіб життя. Після смерті був канонізований православною церквою. «Житіє» Юва Почаївського, яке написав його учень ієромонах Досифей, є цінною пам'яткою української агіографії XVII ст.

Літ.: *Ларіон (Іван Огіснко).* Преподобний Юв Почаївський. Вінніпег, 1957; *Мицько І. З.* Острозька слов'яно-греко-латинська академія

(1576—1636). К., 1990; Філософія Відродження на Україні. К., 1990.

О. Хоменко

ПОЧАСЬКИЙ СОФРОНІЙ (СОФОНІЯ) (світське ім'я — Стефан; рр. нар. і см. невід.) — церковний діяч, педагог і письменник першої половини XVII ст.

Про життя Софронія Почаського відомо небагато. Навчався у Київській братській школі. Припускають, що він був одним із двадцяти спудеїв-риторів, які проголосили в квітні 1622 р. «Вірш на жалоснийпогреб... Петра Конашевича-Сагайдачного...» К. Саковича. Правдоподібно, що Софроній Почаський був одним із молодих ченців, котрих П. Могила направив учитися за кордон. Був професором риторики і, мабуть, поетики Лаврської школи у 1631—1632 рр., звідки перейшов до Києво-Могилянської колегії. У 1638—1640 рр. був її ректором та ігуменом Братського монастиря. Співзасновник православної школи в Яссах та ігумен з 1640 р. тамтешнього монастиря «Трьох Ієрархів», де, мабуть, і помер.

Видавець-упорядник, а за згодою більшості дослідників, автор панегірика «Евхаристиріон, албо Вдячність... Петру Могшій...», створеного на честь засновника Київської Лаврської школи П. Могили. «Евхаристиріон...» був виголошений у формі діалогів на Великдень 28 березня 1632 р. 23-ма студентами-риторами, імена яких стоять під віршами,

«Евхаристиріон...» — один із найвидатніших творів українського літературного бароко. Твір складається з присвяти і двох частин: «Гелікон» і «Парнас». Починався панегірик епіграмою на герб Могили, за якою йшла прозова присвята. У ній Софроній Почаський прославляв цноти П. Могили, порівнюючи його з Геліконом і Парнасом.

У першій частині твору — «Геліконі» — прославляються вісім наук («корені умілості»), запроваджених архимандритом П. Могилою у Лаврській школі: граматика, риторика, діалектика, арифметика, музика, геометрія, астрономія. Кожну науку характеризує віршована ілюстрація, в якій розкриваються можливості, що дає освіта людині. В «Парнасі» уславляються дев'ять муз і Аполлон — покровитель науки. Твір має досить струнку композицію, яка характеризується ускладненістю, динамізмом. В

«Евхаристиріоні» автор застосовує вишукані тропи і фігури, алегорії і символи, пишномовні антитези, вживає образи античної міфології поряд з біблійними героями. Таке нагромадження пишномовності характерне для барокової літератури, яка прагнула захопити читача оповідною майстерністю, вразити й схвилювати людину. Софроній Почаський прославляє героя твору за любов до батьківщини й до науки, схвально оцінює подвижництво П. Могили на ниві культури. Із панегірику висловлена впевненість у тому, що українська вчена молодь стане гідним продовжувачем справи славетних попередників. Закінчується «Евхаристиріон» десятирядковою епіграмою, в якій автор звертається до майбутніх критиків з проханням не дорікати йому за прославлення П. Могили. Панегірик написано 13-складовим силabisним віршем книжною українською мовою.

Літ.: Голубев С. Клевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. К., 1883. Т. 1; Харламович К. Западпорусские православные школы XVI и начала XVII века. Казань, 1898.

С. Денисюк

«ПРАВДА» — український літературний, науковий і політичний журнал.

Виходив з перервами у Львові 1867—1870, 1872—1880, 1888—1898 рр. Упродовж такого тривалого часу періодичність журналу не раз змінювалася: він виходив як тижневик, декадник, місячник, але завжди був виразником політичних, культурних, освітніх програм галицької «народовської» партії. До редакції часопису входили визначні лідери «народовців», зокрема Л. Лукашевич, І. Микита, А. Вахнянин, О. Партацький, В. Барвінський, Є. Олесницький, Ом. Огоіовський, А. Березинський. Зміст журналу відбиває протистояння між «народовцями» й «москвофілами», яке тривало впродовж усіх останніх чотирьох десятиріч XIX ст. Часопис постійно полемізував не тільки з галицькими ретроgrадами, а й давав відсіч наскокам шовіністичної російської та польської преси на вияви українського національного життя.

Оскільки український літературний процес у Східній Україні постійно переліщувався російським царизмом, то «Правда» стала загальноукраїнським періодич-

ним виданням. Тут уперше опублікували свої твори І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Іван Рудченко, постійно виступали з оригінальними творами й перекладами М. Старицький, Ю. Федькович, І. Франко, І. Карпенко-Карий, В. Самійленко, Б. Грінченко, М. Коцюбинський та інші письменники з обох регіонів України.

«Правда» приділяла велику увагу шляхам і тенденціям розвитку української культури й науки. В журналі публікуються історичні дослідження М. Костомарова, П. Куліша, В. Барвінського, народознавчі матеріали Ом. Портацького, І. Верхратського, В. Навроцького, З. Грушкевича, О. Огоновського, І. Нечуя-Левицького, Є. Згарського.

Журнал відіграв велику роль у розвитку української літературної критики. Її критерії формувалися насамперед на шляхах освоєння художньої спадщини Т. Шевченка, де вагомим словом сказав П. Куліш, Ом. ОГОГОБСЬКІПІ, М. Драгоманов, В. Барвінський, Т. Зінківський, О. Лотоцький. Розвиток естетичної думки органічно пов'язаний з інтенсивною літературно-критичною діяльністю М. Драгоманова, який опублікував у журналі такі розвідки, як «Література російська, великоруська, українська і галицька». «Наша література перед печаттю західноєвропейською», «Антракт з історії українофільства: (1861—1872)». «Правда» уважно стежила за плином українського літературного життя: в журналі вміщувалися статті й рецензії І. Рудченка, О. Терлецького, О. Кониського, В. Торчина, В. Барвінського, І. Франка, В. Навроцького, В. Коцюбовського. Ці публікації викликали полеміку, що сприяло глибшому з'ясуванню теоретичних принципів художнього дослідження життя, обґрунтуванню альтернативних концепцій літературного пронесу. Все це зумовило подальшу професіоналізацію критики, а отже, й ідейно-художнє зростання самої літератури.

Для галицьких «народовців» ідеї національного розвитку були одними з найголовніших, тому в освітньо-культурних питаннях вони намагалися орієнтуватися на діяльність громадівців у Східній Україні. Не випадково мовне питання набуває в Галичині особливої гостроти, викликає постійні полеміки між «святоюрцями», «москвофілами», з одного боку, і «народовцями-українофілами» — з іншого. Зрозуміло,

що за мовними та правописними суперечками, які постійно відбувалися на сторінках «Правди», приховувалися далеко глибші, принциповіші суперечності. Запровадивши народну мову і цивільний правопис у свої літературні видання, «народовці» відверто проголосили, що галичани та буковинці є органічною частиною українського народу. Однак піднісши до абсолюту національну ідею, зосередившись головним чином на обговоренні освітньо-мовних питань, «правдяни» відсунули на другий план соціальні проблеми, за що піддавалися критиці з боку М. Драгоманова, І. Франка, В. Іавроцького.

Розмежування між «Правдою» і радикалами простежується і в питанні шляхів розвитку національного письменства: «правдяни» акцентували ідею самобутнього розвитку української літератури, для І. Франка та його прихильників першорядним видається врахування досвіду розвинених літератур світу. Все ж естетична програма «Правди» не заводила письменників на манівці; навіть за несприятливих умов бездержавності, постійним шовіністичних переслідувань і угисків з боку австрійських властей та польської шляхти вона готувала ґрунт для національно-культурного розвитку українців, для політичного відродження нації. Пафосом своїх публіцистичних і літературно-критичних виступів журнал сприяв консолідації літературних сил, поступальному ходу української національної культури.

Літ.: *Бернштейн М. Д.* Українська літературна критика 50—70-х років XIX ст. К., 1959; *Поважна В. М.* Розвиток української літературної критики у 80—90-х роках XIX ст. К., 1973; *Войтюк А. Ю.* Літературознавчі концепції Івана Франка. Л., 1981; *Драгоманов М. П.* Шевченко, українофіли і соціалізм // *Драгоманов М. П.* Вибране. К., 1991.

В. Хропко

ПРОКОПОВИЧ ФЕОФАН (спр. ім'я — Єлезар або Єлісій; 19.06.1681 або 27.06.1677, Київ — 19.09.1736, Новгород, Росія) — український і російський церковний та громадський діяч, учений-гуманіст, педагог-просвітник, драматург, поет, перекладач, публіцист.

Рік народження і справжнє прізвище точно не встановлені. Народився в родині дрібного торговця. Рано залишився сиротою, яким опікувався його дядько Феофат

Прокопович, ректор Києво-Могилянської колегії. У 1684—1687 рр. навчався в початковій школі при Києво-Братському монастирі. З осені 1687 р. до середини 1690-х років навчався в Києво-Могилянській колегії. Потім продовжив навчання в одній із польських уніатських шкіл (у Львові або Володимирі-Волинському). Став греко-католиком, прийнявши ім'я Самуїла. У 1698—1701 рр. під іменем Самуїла Церейського (гадають, що це справжнє прізвище Феофана Прокоповича) навчався в Римській єзуїтській колегії св. Афанасія. Там ознайомився з античною й західноєвропейською літературою і філософією, найновішими досягненнями природничих наук, ідеями Ренесансу й Реформації. Не прослухавши курсу теології, втік із Риму, повернувся в православ'я, постригся в ченці. 1704 р. став професором Києво-Могилянської академії. Спочатку викладав поетику, з 1706 р. — риторику, в 1707—1709 рр. — філософію, фізику, арифметику й геометрію. З 1710 р. — ректор академії. Восени 1716 р. за викликом Петра I виїхав до Петербурга, став головним помічником царя в церковних справах. Із червня 1718 р. — псковський і нарвський єпископ, із 1721 р. — віце-президент Синоду. Брав участь у заснуванні Академії наук, очолював «учену дружину», до якої входили високоосвічені люди того часу — А Кантемір, В. Татищев. По смерті Петра I (1725) мав причетність до боротьби різних дворянських угруповань за владу, жорстко розправлявся зі своїми політичними супротивниками.

Феофан Прокопович залишив велику творчу спадщину, яка складається з філософських трактатів, «Поетики», «Риторики», «Математики», численних проповідей, драми, віршів, перекладів, листів. Більшість творів припадає на київський період життєдіяльності.

Філософські погляди вченого знайшли відбиток у його трактатах з натурфілософії, або фізики й логіки. Він стояв на позиціях об'єктивного ідеалізму, хоч і відчутні в нього елементи натуралістичного пантеїзму й деїзму. Визначаючи Бога як першотворця, автор заперечував його антропоморфізм і ототожнював з природою, наближаючись до тверджень Дж. Бруно та Б. Спінози. Матерія, створена Богом, нікуди не зникає й знову не виникає, а

перетворюється з одного виду в інший. У Феофана Прокоповича знаходимо твердження про змінність навколишнього середовища, безмежну подільність фізичних тіл. У «Логіці» (збереглася не вся) особливо цінними є думки про теорію аргументації. Доведення можна будувати, спираючися не на авторитети, в тому числі й на Біблію, а на результати природничих досліджень. Якщо виявиться розбіжність, то Святе Письмо слід тлумачити алегорично.

Феофан Прокопович створив учення про просвітницько-абсолютистську державу, де стверджував примат світської влади над церковною (основна ідея «Духовного регламенту»). Народ, який із Божої волі вручив монарху владу, зобов'язаний йому беззастережно коритися.

Феофан Прокопович був автором кількох історичних праць («Собрание от л-Бтописателей», «Реестр государей российских...»), започаткувавши, таким чином, задовго до М. Ломоносова й В. Татищева російську історичну науку.

Найбільшу славу він мав як письменник. Написав драму «Володимир» (перша історична п'єса в українській літературі), яку 1705 р. поставили студенти Києво-Могилянської академії. Фабулою твору є запровадження київським князем Володимиром Святославичем християнства в Україні-Русі. Драма під назвою «Трагедокомедія» (у ній співіснують серйозне й величне зі смішним і потворним) складається з пролога, п'яти дій та епілога, що закінчується хором з апостолом Андрієм, який разом з ангелами виголошує гімн Києву й панегірик Петрові I та Івану Мазепі. П'єса має алегоричний підтекст. В образі князя Володимира, розумного й розсудливого державця, прославляється культурницька діяльність гетьмана Івана Мазепи, а в сатиричних образах жерців (Жсривол, Курояд, Піяр), які відстоюють поганство, висміюються захисники старовини. Після офіційної анафемати І. Мазепи автор пере присвятив драму Петрові I, чим висловив свою підтримку реформаторської політики російського самодержавця.

Стиль драми, написаної тогочасною книжною українською мовою, знаходиться на межі між бароко й класицизмом. Характерних для бароко алегоричних і символічних персонажів у п'єсі немає, проте символіка простежується у фабулі (Во-

лодимир — Мазепа, Петро І). У творі дія відбувається в одному місті (Києві) протягом тривалого часу й присвячена одній історично важливій події — запровадженню християнства.

Феофан Прокопович віршував латинською, польською, російською і книжною українською мовами. Латиною написано епіграму «Про папський вирок Галілеєві» (присвячена захисту Галілео Галілея від утисків церковної інквізиції), елегію «Про блаженного Олексія» (наслідування «Скорботних елегій» Овідія), а також поезії «Похвала Борнсфену» та «Опис Києва», в яких відчувається палка любов до рідного міста. Більшість поезій, написаних книжною українською мовою, відтворюють важливі суспільно-історичні події — Полтавську битву 1709 р. (ода «Епінікіон», вірш «Каяття запорожця»), невдалий Прутський похід 1711 р., в якому Феофан Прокопович брав участь («За Могилою Рябою»), коронацію Анни Іоанівни, успішне закінчення будівництва Ладозького каналу. Поет відгукнувся на вихід першої сатири Антіоха Канте міра, написав також кілька любовних і жартівливих віршів.

Хоча Феофан Прокопович був далеким від українського національно-визвольного руху, його діяльність і творчість сприяли розвитку української літератури й загальнолюдському суспільно-історичному поступу.

Шт.: *Чистоеич И. А.* Феофан Прокопович и его время. СПб., 1868; *Морозов П. О.* Феофан Прокопович как писатель. СПб., 1880; *Ничик В. М.* Феофан Прокопович. М., 1977; *Іванько В.* Естетична концепція і літературна творчість Феофана Прокоповича // Літературна спадщина Київської РУСІ й українська література ХМ—ХМІІІ ст. К., 1981; *Гудзий Н. К.* Феофан Прокопович // *Гудзий Н. К.* Література Киевской Руси и украинско-ручкое литературное единение XVII—XVIII вв. К., 1989; *Шевчук В. О.* Його живий бентежний дух (Слово про Феофана Прокоповича) // *Шевчук В. О.* Дорога в тисячу роки. К., 1990.

С. Лучканин

«ПРОСВІТА» — масова культурно-освітня організація в Україні, яка відіграла велику роль у пробудженні національної свідомості українського народу.

Виникла 1868 р. у Львові як українська народова науково-просвітницька організація, метою якої було поширення освіти

й культури серед народу через задоволення попиту простих людей на друковану продукцію. Першим її головою був професор академічної гімназії Анатоль Вахнянин.

Відкриття читань, книгодрукування — основний напрям діяльності «Просвіти». Перші видання — «Зоря» (читанка для сільських дітей), «Що нас губить, а що помочи може?» С. Качали, «Катехизм для дітей» К. Селецького, підручники українською мовою дія гімназій і народних шкіл та ін. Редагували книжки В. Шашкевич і Ю. Федькович. З ініціативи просвітян влаштувалися музично-декламаторські вечори, вечорниці. «Просвіта» очолила культурне й громадське життя українців Галичини.

З часом починають виникати районні відділи (філії), засновуються бібліотеки-читальні в інших містах і селах Галичини, збільшується кількість популярних видань, альманахів, газет. Особливо користувався попитом «Народний календар», який виходив з 1870 р. майже щорічно. Його уклали й редагували О. Партацький, В. Левицький, І. Франко, Г. Хоткевич, Ю. Галицький, О. Огоновський та ін. Було видано «Історію Руси» (1870—1884) І. Нечуя-Левицького та О. Барвінського, «Географію Руси» (1887), вибрані твори Т. Шевченка, популярні перекази про видатних діячів української культури, український молитовник (1878).

Своєю діяльністю «Просвіта» підтримувала й активізувала кооперативний рух у Галичині.

З початку ХХ ст. «Просвіти» організуються у Східній Україні. В травні 1906 р. засновано «Просвіту» ім. Т. Шевченка в Києві (голова Б. Грінченко). Засновуються організації «Просвіти» в інших містах — Полтаві, Миколаєві, Кам'янці-Подільському, Катеринославі, Одесі, Чернігові, Житомирі, Могилеві-Подільському, а також у містах найбільшого скупчення українців; Мінську, Баку, Владивостоці. Керівниками «Просвіти» у різних містах були М. Коцюбинський, Леся Українка, Д. Яворницький та ін.

1909 р. у Львові відбувся перший просвітньо-економічний конгрес, у якому взяли участь просвітяни Західної і Східної України. З перемогою радянської влади просвітницький рух було заборонено.

1905 р. в період першої хвилі еміграції українців за кордон (1895—1914) у Вінніпезі засновується товариство «Просвіта», яке проводить велику культурницьку діяльність: організовуються рідна школа, лекції, аматорські вистави, відкривається бібліотека. Ця «Просвіта» дає поштовх виникненню інших українських організацій, які стають видавничими товариствами («Гомін України», «Добра книжка», «Євшан-зілля», «Нові дні»), видавничими спілками («Новий шлях», «Тризуб», «Українські вісті»).

Просвітницький рух шириться в Аргентині, Бразилії, Уругваї. Після Першої світової війни виникають просвітницькі товариства в Європі (Загреб, Прага, Берлін, Париж та ін.).

У наш час (після утворення 1989 р. товариства Української мови ім. Т. Г. Шевченка) «Просвіта» відродилася і відіграє значну роль у формуванні державницької свідомості українського народу.

Літ.: *Дорошенко В.* «Просвіта» та її існування й праця. Філадельфія, 1959; *Коновець О. Ф.* Просвітницький рух в Україні (XIX — перша третина XX ст.). К., 1992; *Євселевський Я., Фарина С.* «Просвіта» в Наддніпрянській Україні: Історичний нарис. К., 1993; *Нарис історії «Просвіта».* Львів; Краків; Париж, 1993; *Копиленко Н.* Київська «Просвіта» (1906—1910) // Дивослово. 1994. № 1.

Р. Мовчан

ПРОСВІТНИЦТВО — ідейний та естетичний рух, який у ХУІІ ст. охопив країни Європи й виразно позначився на різних сферах їхньої духовної культури, зокрема на літературі. Він з'являв ідеологію третього стану, тобто непривілейованих прошарків феодально-абсолютистського суспільства, хоча поширювався й серед аристократії. Головна історична функція цього руху полягала в ідеологічній підготовці зміни суспільно-економічної формації, найрадикальнішим проявом якої була французька революція наприкінці ХVІІІ ст. Назва руху та його діячів (просвітники) відбиває їхню глибоку віру в просвіту, поширення знань, у яких вони вбачали головний засіб вирішення суспільних потреб. Невипадково в основі цієї назви в усіх європейських мовах — слово «світло» (la lumière — у французькій мові, Лїге епілїшетеги — в англійській, аіе АиГ-кіагишц — у німецькій і т. д.).

Просвітництво було явищем усеєвропейським, але різні країни охоплювалися цим рухом у різний час, і проявлявся в них з різною масштабністю та інтенсивністю. Найбільшим розмахом і радикальністю визначався він у Франції, країні, де визривала велика буржуазна революція. Найраніше склалося англійське Просвітництво, але розвивалося за інших умов, уже після буржуазної революції ХVІІ ст., чим зумовлена його своєрідність. Значного розмаху набрало Просвітництво в Німеччині, але йому теж була чужа соціальна радикальність, воно характеризується увагою до гуманітарних проблем, до морального та естетичного виховання людини. В східнослов'янському світі, зокрема в Україні, Просвітництво формується пізніше, ніж на Заході, зате його розвиток продовжується і в ХІХ ст., і йому властива яскраво виявлена національна специфіка.

У своїх світоглядних засадах Просвітництво генетично пов'язане з гуманістичним рухом Відродження. Йому також властива віра в розум, його необмежені сили й можливості, довіра до природи як добротворчої сили, незатьмарений історичний оптимізм, причому все це у просвітників виявлялося з більшою визначеністю і прямолінійною категоричністю. Однією з особливих рис Просвітництва, що наклала глибокий відбиток і на літературу епохи, є раціоналізм, справжній культ розуму, в якому просвітники вбачали той важіль, за допомогою якого вони сподівалися перевернути світ, поставивши його на шлях розумності й чесноти. Світ уявлявся їм грандіозною, але однорідною ареною діяльності всепроникаючого і всеперемагаючого розуму. Його головну функцію вбачали в тому, що він розсіює морок невігластва й відкриває істину.

Важливим в ідеології Просвітництва є поняття «природи», що вбирало в себе й «людську природу». Хоча просвітники декларували наукові засади філософського розуміння природи, насправді це з наукою не має нічого спільного, а має споріднення з ренесансно-гуманістичною концепцією природи, її трактуванням як потенціально розумної і доброї, що наставляє людину на шлях розуму й чесноти. Основою умоглядної просвітницької конструкції світобудови стає гармонія природи й розуму, їхній взаємозв'язок і взаємодія. «Спільний розумний порядок, з якого все розпочи-

нається, втілений в природі й людині», — твердить англійський поет-просвітник А. Поуп у філософській поемі «Есе про людину». Великого поширення набуває апологія природи як розумної та благодійної сили, і відомий італійський драматург К. Гольдоні пише музичну драму «Чудесні дії матері-природи», де славить її як джерело добра та істини.

Витлумачена подібним чином природа під пером Руссо, Дідро та інших просвітників стає найвагомим аргументом критики й заперечення існуючого ладу як такого, що суперечить самій природі, її законам та велінням. Зло в суспільному житті пояснюється тим, що добра й розумна людська природа спотворюється невідповідним їй суспільним устроєм, де панують забобони та ошуканство. Отже, напрошувався висновок, що суспільство необхідно привести у відповідність із законами природи. Цей висновок і відповідна спроба були зроблені французькими революціонерами наприкінці XVIII ст.

Як передусім ідеологічний рух Просвітництво не має свого корелята у сфері художньої творчості, єдиного домінуючого напрямку в літературі й мистецтві. В радянській науці було поширене зближення, а то й ототожнення Просвітництва з художніми напрямами, його ставили в один ряд з бароко, класицизмом, романтизмом тощо, але з цим не можна погодитися. Це явища різного порядку й різної природи: ідейний рух, ідеологічна система та естетико-художні утворення, напрями й стилі. В художній сфері Просвітництво знайшло вияв не в одному, а в кількох напрямках і течіях: якоюсь мірою в рококо, повною мірою в просвітницькому класицизмі й просвітницько-реалізмі, в сентименталізмі й певною мірою в пре-романтизмі. Всі вони так чи інакше пов'язані з Просвітництвом і несуть на собі його відбиток, проте як естетико-художні системи вони дуже різні й не мають спільного знаменника.

З художніх течій, поширених у XVIII ст., найвіддаленіше від просвітницького руху рококо. Генетично воно пов'язане з бароко, але втратило його масштабність і глибину, духовне та емоційне напруження і перетворилось у мистецтво, яке основне призначення вбачає в тому, щоб «робити життя приємним». Радянські дослідники в ньому однозначно вбачали мистецтво де-

градуючої аристократії і різко протиставляли Просвітництву. Насправді ж певними своїми гранями, зокрема сенсуалізмом і вільнодумством, рококо близьке просвітникам, і вони його не ігнорували. В стилі рококо писали Вольтер і Поуп, Дідро й Парні, Віланд, ранній Гете та ін. В сучасній західній науці спостерігається посилений інтерес до літератури рококо й розширене її трактування.

Центральне місце в літературі Просвітництва посідає класицизм, особливо на першому етапі його розвитку. Своїм раціоналізмом, а також високим рівнем ідеологічної свідомості й пафосом служіння обов'язку класицизм виявився художньою системою, найбільш близькою Просвітництву. Важливо наголосити, що в рамках епохи Просвітництва існували дві класицистичні системи: «вольтерівська», пов'язана з класицизмом XVII ст., і «новий класицизм», що розквітнув у останній третині XVIII — на початку XIX ст. (див. *Класицизм*).

В історії європейської культури й літератури XVIII століття — переломна епоха, означена відмиранням багатьох традиційних форм художньої творчості й народженням нових. Через усе століття проходить опозиція різних форм естетико-художнього мислення і творчості, властивих аристократії і третьому стану. Аристократія тяжіла до мистецтва строгого за формою й умовного, позначеного інтелектуалізмом, витонченістю думки й переживання, третій стан — до мистецтва простішого й безпосереднього, що характеризується «правдивістю» зображення і «щирістю» вислову. З останнім переважно пов'язано розвиток таких течій в літературі Просвітництва, як просвітительський реалізм і сентименталізм. Саме у XVIII ст. визрівають передумови для реалізму як художньої системи й розпочинається його формування (див. *Реалізм*). Радянське літературознавство вирізняло окремий напрям просвітницького реалізму і проголошувало його провідним у європейській літературі XVIII ст., але це явне перебільшення. В рамках того століття реалізм визначився й набув значного розвитку хіба що в англійській літературі, де для цього склалися необхідні передумови, в інших європейських літературах він проявлявся головним чином синкретично, в поєднанні з сентименталізмом, неокласицизмом,

преромантизмом тощо. Переконливим підтвердженням цьому є творчість Дідро, Гете, Шіллера, Гольдони та інших видатних письменників. Важливе місце на європейській літературній карті епохи Просвітництва посідає також сентименталізм (див. *Сентименталізм*).

В Україні, як і в Росії, просвітницький рух з'являється в другій половині XVIII ст. під впливом західного, головним чином французького Просвітництва. Характерною його постаттю є Я. П. Козельський, філософ-матеріаліст, перекладач французьких енциклопедистів. У сучасній українській науці поширена концепція «раннього Просвітництва», до якого включають Ф. Прокоповича та інших церковно-політичних діячів кінця XVII — першої половини XVIII ст. Але тут не обійшлося без змішання двох значень, які вкладаються в слово «просвітництво»: загального означення діяльності на ниві просвіти народу чи певних суспільних прошарків, що розгорталася в різні часи, і конкретно-історичного, назви ідеологічного руху XVIII ст., що характеризується комплексом специфічних завдань і рис. Те ж саме спостерігається і в трактуванні Сковороди як мислителя-просвітника, його зближення з західними просвітниками XVIII ст. Насправді ж це різні системи філософського мислення і художньої творчості, різні традиції, і схожість між ним і Руссо, на яку часто вказують, скоріше зовнішня, позбавлена іманентності.

Але просвітницький рух в Україні, як і в Росії, продовжувався і в XIX ст., відповідно продовжувався й розвиток літературних течій, з ним пов'язаних. Та й ті проблеми, за вирішення яких боролися просвітники, — ліквідація кріпосного права, рівність станів і класів, народоправство, в Російській імперії почали вирішуватися лише в другій половині XIX ст. А це означає, що тут залишався соціальний ґрунт просвітницького руху. Відповідно художні течії, притаманні Просвітництву, в українській літературі (так само в російській) продовжуються або й виникають і набувають розвитку в XIX ст. Так сталося з українським сентименталізмом, який найповніше проявляється в творчості Г. Клітки-Основ'яненка. Просвітницький реалізм у нас виразно проявився в реалізмі

середини й другої половини XIX ст. поряд з іншими його течіями й тенденціями (реалізму побутового, соціального, психологічного тощо).

Літ.: Історія української літератури: У 8 т. К., 1967. Т. 2; Проблеми Просвещения в мировой литературе. М., 1970; *Наливайко Д. С.* Искусство: направления, течения, стили. К., 1981.

Д. Наливайко

ПУЗИНА КОСТЯНТИН (1790, Полтавщина — 1850, Київ) — поет і освітній діяч.

Народився в сім'ї дворянина, початкову освіту здобув удома, а потім навчався в Полтавській духовній семінарії (м. Переяслав) та Петербурзькій духовній академії (1809—1814). Викладав у духовних семінаріях Росії та України французьку і давньоєврейську мови, був ректором Кишинівської духовної семінарії. 1822 р. постригся в ченці під ім'ям Філадельфа, і з того часу був настоятелем у кількох монастирях. Останні роки його минули у Видубицькому монастирі.

Почав писати українською і російською мовами в академії. Серед українських творів — вірші «Від малороса до малороса», «Вірша», «Ода в день ангела Т. Ф. Нікольського 1811 р.», «Поздоровлення з старшинством Г. А. Левицькому 6 вересня 1812 р.», «В день ангела В. В. Сердобинського», «Акростих Я. Г. Белявському», написані відповідно до традицій, що панували серед шкільної молоді, до родинних свят. У цих творах відчутно виявляється жартівлива тональність у душі популярної тоді бурлескної поезії.

К. Пузина належав до літераторів, які свідомо ставилися до творення письменства рідною мовою. У післямові до «Малороссийской оды на смерть светлейшего кн. Кутузова-Смоленского» він вибачається перед своїми читачами: «Почтенные земляки извинят за то, что ода сия написана не чисто малороссийским слотом. Сочинитель оной хотел только показать, что истинные малороссы и в Петербурга не только чувствуют, но и пишут по-малоросски. О любезная Малороссия! Кто тебя забудет?»

Сатирична ода К. Пузини «Малороссийский селянин» привертає увагу вже

самою темою: тут уперше в нашій літературі твір «високого» жанру присвячується долі безправного кріпака, причому образ селянина оповитий широю авторською симпатією.

Ода цікава своїм ритмічним малюнком: це — шестистопні ямбічні рядки з цезурою посередині, з чергуванням жіночих рим, несподіваними переходами до чотири- чи п'ятистопного ямба, як це притаманно байці.

Творчість К. Пузини характеризує ідейно-художні шукання письменників у період становлення нової української літератури.

Літ.: Білоусенко О. Перед світом: Поет-демократ К. Пузина. К., 1918; *Нудьга Г. А.* На шляхах до реалізму // Бурлеск і травестія в українській поезії першої половини XIX ст. К., 1959; *Хропко П.* Біля джерел української реалістичної поезії: (10–40-і роки XIX ст.). К., 1972; *Каленичиенко Н. Л.* Українська література XIX ст.: Напрями, течії. К., 1977; *Гончар О. І.* Просвітительський реалізм в українській літературі: Жанри та стилі. К., 1989.

П. Хропко

ПЧІЛКА ОЛЕНА (спр. Косач Ольга Петрівна, вроджена Драгоманова; інші псевд. і крипт. — Колодажинська, Полтавенко, Кочубеївна, Олена Суботенкова, Хтось, ін.; 29.06.1849, м. Галяч Полтавської обл. — 04.10.1930, Київ) — поетеса, прозаїк, драматург, перекладач, критик, публіцист, етнограф і фольклорист, журналістка, редактор, видавець, педагог.

Мати Лесі Українки і Михайла Обачного. Початкової грамоти навчив високоосвічений батько, далі здобувала освіту в Зразковому пансіоні шляхетних дівчат (1861—1866). Склала іспити з вищих наук при першій чоловічій гімназії Києва. Відвідувала курси для вільних слухачів на історико-філологічному факультеті Київського університету. У становленні Олени Пчілки як особистості основними були народна стихія і студентське оточення старшого брата Михайла Драгоманова. Саме завдяки київським старогромадівцям виробила свої суспільно-естетичні погляди, ставши на шлях народництва, а отже, свідомого українства. Активно вивчала етнографію та фольклор, записувала народні пісні, звичаї, обряди. Після одруження з П. Косачем (1868) проживала на

Волині: у Звягелі (Новоград-Волинський), Луцьку, с. Колодажному.

1895 р. Олена Пчілка переїхала з родиною до Києва. Брала діяльну участь у культурно-громадській роботі. Спільними зусиллями Косачів, Старицьких і Лисенків було засновано літературний гурток «Плеяда». Вона — член «Літературно-артистического общества» (1895—1903), товариства «Боян» (1904—1906), київської «Просвіти» (1906—1910), засновниця і член правління «Українського клубу» (1908—1912) та клубу «Родина» (1912—1914), член спеціальної комісії по збиранню коштів на спорудження пам'ятника Т. Шевченку в Києві.

У 1903 р. на відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві всупереч офіційній забороні Олена Пчілка виголосила свій виступ українською мовою. 1905 р. у складі депутації (І. Шраг, М. Дмитрієв, В. Науменко) домагалась перед російським урядом скасування заборони на українське слово. За підписами Лесі Українки, М. Лисенка, П. Житецького та Олени Пчілки була надіслана заява міністрові освіти з вимогою навчання рідною мовою.

Олена Пчілка — співзасновник, а з 1907 р. редактор і видавець літературно-громадського ілюстрованого часопису «Рідний край» (1905—1916) з додатком до нього єдиного тоді українського дитячого журналу «Молода Україна» (1908—1915). Організувала видання літературно-художнього збірника «Арго» (1914). Працювала в галяцькій «Просвіті», редактором «Газети галяцького земства» (1917—1919), в гуртку українознавства галяцької шкільної молоді.

Олена Пчілка не сприйняла більшовицької ідеології. Вона виступила з палкою промовою на Селянському безпартійному з'їзді (1920), закликаючи до рішучих дій проти окупації. Переслідувана радянською владою, змушена була виїхати в Могилів-Подільський до дочки. На учительських курсах читала лекції з української мови та літератури.

З 1924 р. Олена Пчілка в Києві. Працювала в Історично-філологічному відділі УАН, комісіях: літературно-історичній, етнографічній, громадських течій і заходознавства. Член-кореспондент УАН з 1925 р. Член наукового товариства

ім. Шевченка в Києві, Всеросійської Спілки робітників освіти, київської Спілки наукових робітників, почесний член київського правління «Товариства прихильників миру».

Перша дослідницька праця Олени Пчілки — альбом «Український народний орнамент. В'шивки, ткани, писанки» (1876) — дістала високу оцінку наукової громадськості. Олена Пчілка здійснила п'ять видань «Українських узорів» — народних зразків для шиття й ткання. У «Киевской старине» (1883) були надруковані її розвідки «Отживающая или начальная форма «вертепной драмы», «Очерки национальных типов в украинской народной словесности», «Украинские колядки» (1903). Записи усної народної творчості, зроблені Оленою Пчілкою, ввійшли до різних видань М. Драгоманова, В. Антоновича, М. Лисенка, П. Житецького, Б. Грінченка, М. Комарова, Лесі Українки, К. Квітки.

1880 р. заходом і коштом Олени Пчілки вийшли друком «Співомовки Руданського», вибрані ліричні вірші та анекдоти, які за життя автора не друкувалися. У тому ж і наступному роках видала повісті М. Гоголя «Записки причинного» і «Весняна ніч» у власному перекладі. В передмові до «Перекладів з Гоголя» виклала свої думки щодо вироблення української літературної мови. Вважала, що літературна мова має спиратися на народну основу (за приклад брала поезію Т. Шевченка). Її особлива заслуга полягає в збагаченні словникового складу української літературної мови.

1882 р. вийшла збірка перекладів Олени Пчілки з М. Лермонтова, О. Пушкіна, В. Сирокомлі під назвою «Українським дітям», що мала бути додатком до складеного нею букваря. Вона — авторка поетичної книжки «Думки-мережанки» (1886), до якої ввійшли різножанрові твори — вірші, байки, переспіви, жарти. За редакцією Олени Пчілки побачили світ переклади творів М. Гоголя (1885), «Книга пісень» Г. Гейне (1892), здійснені Михайлом Обачним, Лесею Українкою і М. Славинським. Брала участь у виданні альманахів «Рада» (1883, 1884), «Нова рада» (1908). Разом з Н. Кобринською випустила за редакцією І. Франка «Перший вінок. Жіночий альманах» (1887). Проявляла

жвавий інтерес до жіночого руху, закликала до створення українських жіночих товариств. Засновниця українського відділу у «Всеросійському союзі рівноправності жінок» (1905).

З 1883 р. друкувалась у галицьких часописах «Зоря», «Дзвінок». Серед кращих літературних творів — оповідання й повісті «Пігмаліон» (1884), «Забавний вечір» (1886), «Чад» (1886), «Світло добра і любові» (1886—1888), «Товаришки» (1887), «Рятуйте» (1897), «Соловий спів» (1889), «Маскарад» (1889), «За правдою» (1889), «Артишоки» (1898).

Творчість Олени Пчілки — новаторське явище в українській літературі другої половини XIX — початку XX ст. Схильна до змалювання широких епічних полотен, вона виходить за рамки суто селянської тематики, провідними стають думки й настрої української інтелігенції. Її властива розповідна манера з увагою до детальних описів і подробиць. Прозові твори пройняті глибоким демократизмом, ідеями народництва і просвітництва. Персонажами стають представники провінційної інтелігенції, чиновники, зубожілі дворяни, ліберали, «нові жінки», студенти, селянська біднота. Так, у національно-патріотичній повісті «Світло добра і любові» основне місце відводиться проблемі пошуку передовою інтелігенцією поліпшення становища народу через культурно-просвітницьку працю. Пора першого пробудження жіноцтва 60-х років, першого поривання його до освіти відбита в оповіданні «Товаришки». Проблемами фальшивого народолюбства й водночас пошуків молоддю національної й соціальної справедливості присвячені твори «Пігмаліон», «Чад», «За правдою».

У ранній поетичній творчості письменниці переважають мотиви історичної правди про героїчне минуле України, трагічний образ митця, місце поета в суспільстві, роль особистості в житті, любов до рідного краю («На полі честі», «Пісні минулого», «Переможець», «Посмертна шана», «Пророк», «Краю рідний! Серце рветься», «Волинські спогади», «Перед блакитним морем»). Інтимні переживання притаманні поезіям «На стріванні», «Забудь мене», «Кохані речі», «На спогад Шубертової сонати», «Остання квітка», «Мій друже», «Люлі, люлі...».

3-поміж великих поетичних творів вирізняється соціально-побутова поема «Козачка Олена» (1883), в якій змальовується образ мужньої жінки-патріотки часів військових походів Петра Дорошенка. Славному гетьманові правобережної України присвячений патріотичний твір «Орлове гніздо» (прибл. 1892 р.). Ця поема перегукується з драмою Лесі Українки «Бояриня». Цікаві в ідейному плані й поеми, запозичені з біблійних тем («Юдіта», «Дебора»). Героїні цих творів є символом нескореності народу, що бореться за свою незалежність.

У літературному доробку Олени Пчілки є й драматичні твори, що мали свого часу сценічний успіх. Це побутовий водевіль з життя міських обивателів «Сужена — не огужена» (1881) і комедія «Світова річ» (1884) на тему культурно-просвітницької роботи інтелігенції серед народу. Ці твори входили до репертуару театральної трупи М. Старицького. П'єси «Злочинниця», «Згуба» («Втрачений рай»), «З-під неволі», «Отрута», «Скарб» («Вечірня Івана Купала»), «Трубочист» залишилися в рукописі.

У літературній спадщині Олени Пчілки початку ХХ ст. — оповідання й новели «Біла кишка» (1901), «За двором» (1905), «Збентежена вечеря» (1907), «Пожди, бабо, нових правів» (1906), «Півтора оселедця» (1908), «Золота писанка» (1911), «Статуетка» (1912). У них переважають визвольні настрої і сподівання на кращі соціальні зміни. Свої позиції щодо нових літературних течій авторка розкриває, зокрема, в гумористичному оповіданні «Поезія в стилі модерн» (1911).

У поетичних творах останніх років вона прагне осмислити буття української нації, відстояти її гідність. Тут звучать нотки смутку за долю України, за втратою надій на відродження рідного краю. Продовжує викривати лицемірне народолюбство («Метаморфоза», «Червоні корогви», «Епілог», «Виринай, наш Боже», «Золото», «В моїй самотині», «До Зеленого Гаю»).

Олена Пчілка — автор численних виступів, доповідей, публіцистичних, літературно-критичних, суспільно-політичних статей, етнографічних розвідок, рецензій, бібліографічних заміток, фейлетонів тощо, їй належать статті та нариси про Т. Шевченка, Є. Гребінку, Д. Яворницькою,

О. Сластіона, М. Кропивницького, М. Коцюбинського, Б. Грінченка, М. Комарова, П. Житецького, Грицька Григоренка, М. Аркаса, спогади про М. Драгоманова, М. Старицького, М. Лисенка. Перекладала світову класику (Овідія, Гомера, Андерсена, Дж. Свіфта, Г. Мопассана, І. В. Гете, В. Гюго, Г. Гейне, С. Надсона, О. Уайльда, А. Міцкевича, Ю. Словацького, Св. Чеха, Ф. Тютчева, Л. Толстого та ін.).

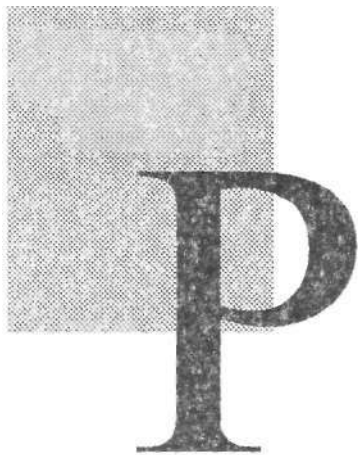
Для молодших читачів окремими виданнями вийшли книжечки «Зелений Гай. Віршички й казки з малюнками для дітей» (1917), «Байки. Для сім'ї та школи» (1916), «Книжка-різдвянка для дітей. Оповідання та вірші» (1919). Для дитячого театру писала мініатюрні п'єски «Весняний ранок Та расовий» (1914), «Сон-мрія або казка Зеленого Гаю» (1916), «Кобзареві діти» (1920), «Щасливий день Тараса Кравченка» (1920) та ін.

Як педагог Олена Пчілка на власному досвіді заклала основи родинної материнської школи: виховання дітей на засадах патріотизму і національної самосвідомості. Через серце матері пройшла початкуюча творчість її дітей, яким вона дбрала такі промовисті псевдоніми — Леся Українка, Михайло Обачний, Олесь Зірка.

Олена Пчілка належить до найяскравіших постатей в історії української культури. «Це занадто велика фігура, занадто складна, занадто значима її роль і місце в житті не лише всіх нас, й особливо Лесі, а в цілому українському житті», — писала про матір О. Косач-Кривинюк.

Літ.: *Огоновський О.* Історія літератури руської. Л., 1893. Т. 3; *Чернишов А.* Олена Пчілка // *Чернишов А.* Невмирущі: Статті та розвідки. Х., 1970; *Вишневецька Н.* Олена Пчілка // *Пчілка Олена.* Твори. К., 1988; *Іскорко-Гнатенко В.* Олена Пчілка і її «Молода Україна» // Література. Діти. Час: 36. літ.-крит. ст. К., 1990; *Донцов Д.* Мати Лесі Українки Олена Пчілка // *Донцов Д.* Дві літератури нашої доби. Л., 1991; *Аврахов Г.* Олена Пчілка: кольори особистості і феномен духу // *Визвольний шлях.* 1993. № 4; *Одарченко П.* Славна дочка українського народу Олена Пчілка // *Одарченко Петро.* Українська література: 36. вибраних статей. К., 1995; *Гуляк А. Б.* Олена Пчілка: Нарис життя і творчості. К., 1996; *Літературно-естетичні та суспільні погляди Олени Пчілки.* Одеса, 1988; *Дрофань Л.* «І правду й боротьбу благословити» // *Дивослово.* 1999. № 6.

В.Іскорко-Гнатенко

«РАДА» — літературно-науковий альманах, упорядкований М. Старицьким замість забороненого цензурою планованого місячника-журналу.

Вийшов у Києві двома випусками (1883, 1884). Тут були надруковані віршові та прозові твори М. Старицького (поезії «До України», «До М. Л(исен)ка», «Ніч згори зорить очима», «Учта», «На морі», «Посвята моїй дочці Людмилі», переклади й переспіви закарпатської та угорської поезії), П. Ратая (Куліша) («Поет», «До кобзи та до музи», «На чухай чужині»), Б. Грінченка («Матвій», «Сестрі», «Минуле», «До праці», «Наша доля»), Я. Щоголева («Ткач», «Родині», «Шинок»), І. Нечуя-Левицького (повість «Микола Джеря»), Панаса Мирного (роман «Повія», образки з життя «Як ведеться, так і живеться»), Д. Мордовця (оповідання «Скажи, місяченьку»), Ганни Барвінок (оповідання «Вірна пара», «Квітки з сльозами, сльози з квітками»), Гната Карого (І. Тобілевича) — оповідання «Новобранець», М. Садовського (поема «Щипка»), Олени Пчілки («Волинські спогади», «Козачка Олена»), а також вірші та оповідання Хруща (О. Афанасьєва), А. Бабенка, М. Алатонченка, драма М. Старицького «Не судилось» та ін. Принципово важливе значення для утвердження національної літератури мав «Бібліографічний покажчик нової української літератури» (1798—1883), складений М. Комаровим, і його жодатки: «Найголовніші спільні писання про українську мову, літературу і про українське питання» та «Якого року скільки книжок було надруковано».

Спроби М. Старицького продовжити це видання у формі педагогічного журналу

чи окремих збірок через цензурні причини не збулися.

Літ.: *Бойко І. З.* Українські альманахи і збірники XIX — початку XX ст. К., 1967; *Історія української дожовтневої журналістики*. Л., 1983.

Ті. Федченко

РАДИВИЛОВСЬКИЙ АНТОНІЙ (р. нар. невід. — 10.12.1688, Київ) — письменник і церковний діяч.

Народився, ймовірно, на Чернігівщині. Навчався в Києво-Могилянській колегії. Вважають, що 1656 р. виголосив слово на посвяту І. Гізеля в архимандрити. З 1671 р. — намісник Києво-Печерського монастиря і лаврський проповідник, а з кінця 1683 р. — ігумен Микільського монастиря, що мав незалежність від Лаври. Видав два збірники власних проповідей — «Огородок (сад) Марії Богородиці» (1676, друкарня Києво-Печерської лаври) з посвятою І. Гізелю та «Вінець Христа, із проповідей недільних, як із квітів рожаних сплетений» (1688, виданий там само) з посвятою Іоану, Петру й цариці Софії. А. Радивилівський був на той час високоосвіченою людиною, вивчав історію, географію, зоологію, ботаніку, мінералогію, астрономію, фізіологію, медицину. Проповіді його були зорієнтовані на європейську школу та польське проповідництво (зокрема П. Скарги). Побудова їх строго логічна: вступ, обґрунтування основної думки й закінчення, висновки. У вступі, як правило, дається порівняння новозаповітних подій, із старозаповітними; далі викладається зміст Євангелія, яке читалося на літургії і яке водночас є символічним доповненням проповіді. Після

моралізаторського повчального роздуму *іще короткй висновок із настановою* слухачам слідувати основам моралі. Проповіді присвячувалися здебільшого моралізаторським темам; у них засуджувалася тогочасна мораль з посиланням на перші роки християнства.

А. Радивилівський — автор надгробних проповідей «Рочини» (присвячені П. Могилі), а також посьвят К. Старупшчу, ігумену Видубцькому та Варнаві Лебедевичу, ігумену Межигірському. Проповіді звернені до простих людей, тому автор прагнув зробити їх зрозумілими, залучав фразеологізми («у сироти тоді свято, коли кошуля біла», «який пан, такий і крам» тощо), вставні новели та ін. Побудовані проповіді у формі запитань-відповідей (за традицією Києво-Могилянської академії) та діалогів. Проповідам притаманні барокові стиліові ознаки, зокрема картинність (наприклад, опис урочистого привітанім Трійці ангелами, зустріч Христа у небі), драматизм викладу, алегоризм і символізм **Ю** **ШО**.

Автор часто акцентував увагу на сучасні йому національні та соціальні проблеми, зокрема наслідки Руїни, труднощі жгтя селянства тощо. Такими художньо-стильовими й тематичними ознаками твори А. Радивилівського наближаються до народної літератури. Його творчість є завершальним етапом старої школи ораторського мистецтва.

Літ.: *Московський М.* Антоній Радивилівський. Южно-русский проповедник XVII века. К., 1894; *Крекотень В.* Оповіданім Антонія Радивилівського: 3 історія української новелістики XVII ст. К., 1983; *Крекотень В.* Проза А. Радивилівського. К., 1989.

Г. Усаєнко

РЕАЛІЗМ (від пізньолат. *realis* — речовий, дійсний) — художній напрям у літературі й мистецтві, який повного розвитку набув у XIX ст.

В середньовіччі це течія у філософії, яка приписувала реальне існування умоглядним ідеям і поняттям. У XVIII ст. відбувається радикальне переосмислення слова, ним означається світ емпіричних речей і явищ, виникає поняття «реального» як протилежності «ідеальному». На цій основі наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. формується поняття ре-

лізму в його естетико-художньому значенні як *типу творчості, що тяжіє до «реального»*, до емпіричної дійсності і виходить з її вимог і законів. До широкого вжитку термін «реалізм» ввели в 50—60-х роках XIX ст. французькі літератори Ж. Шанфлері й Л. Дюранті.

У другій половині XIX ст. поняття реалізму стає надбанням критики, естетики, науки, розпочинається його теоретична розробка. Виникають два основні підходи до реалізму: як певної тенденції чи типу художньої творчості, що проявляються на різних етапах розвитку мистецтва, і як конкретного напрямку, що склався і художній культурі XIX ст. Це його двояке розуміння зберігається і в науці XX ст. Існування реалізму на двох зазначених рівнях визнають Е. Р. Курціус, Е. Аусрбах, А. Еаузер, М. Бахтін. Інші вчені (Р. Веллек, Г. Лівайн, Я. Вотт) допускають існування реалізму як певної тенденції художнього процесу, але сумніваються в можливості зведення спорадично виникаючих реалізмів до спільного знаменника, побудови його наукової концепції. П. Мартіно, Д. Чижевський, Б. Реїзов та інші вбачають в реалізмі конкретно-історичне утворення, один із провідних художніх напрямів XIX ст.

Двояке тлумачення реалізму проявилось і в радянській науці, зокрема українській. Спершу було поширене розуміння його як одного з художніх напрямів, що історично змінюються. У 40-ві—50-ті роки запанувала схема, яка весь художній розвиток звела до поступу реалізму і його боротьби з різними нереалістичними течіями (концепція реалізму—антиреалізму). В 60-ті роки вона була піддана кригіці як антиісторична й антинаукова і замінена «історичною» концепцією чотириступінчатого розвитку реалізму (ренесансний реалізм XIV—XVI ст., просвітницький реалізм XVIII ст., критичний реалізм XIX ст. і соціалістичний реалізм, який був оголошений синтезом усіх вищих художніх здобутків людства). Та попри всі хитання незмінним лишався реалізоцентризм літературного процесу, реалізм підносився як метод, котрий у правдивості перевершує решту. «Правдивість» була оголошена його прерогативою, головною атрибутивною якістю, і нею обґрунтовувалася його перевага над іншими «методами».

На це слід сказати, що справжнє мистецтво є правдивим у тому розумінні,

що воно прагне досягнути й виразити істини людського буття, які не лишаються незмінними. І той чи інший напрям стає домінуючим у певну епоху тому, що виявляє здатність дати найпереконливіші відповіді на її запити, найповніше виразити «істини буття», як вони тоді мислилися й переживалися. Звичайно, реалізм не володіє якоюсь універсальною правдивістю — це «правдивість», як вона уявлялася згідно з постулатами та інтенціями науки XIX ст., від яких XX ст. далеко відійшло.

Як художня система реалізм складається в епоху стабілізації буржуазного суспільства після грандіозних потрясінь наприкінці XVIII — на початку XIX ст., коли домінував романтизм. Зміщення центру жигтя в сферу повсякденної життєвої практики, соціального побуту й психології породжує в суспільстві відносини й ментально-емоційні структури, іманентні реалістичній художній системі. В ній превалує тверезе ставлення до життя, що засновується на розумінні його реальних вимог і стосунків. У центр уваги реалізм ставить людину й соціум, діалектику їх взаємозв'язку й взаємодії, на якій засновується його тематологічна парадигма. Засадничим для нього є підхід до людини передусім як до суспільно-історичного феномену, з цією соціальною детермінантою тісно пов'язаний принцип історизму, яким охоплюються обидва складники діалектичної двоєдності людського характеру й суспільного середовища.

Одним із визначальних чинників у формуванні художньої системи реалізму є бурхливий розвиток науки, поява сцієнтичної домінанти в ансамблі духовної культури епохи. Дія цього чинника проявляється передусім у тому, що в реалізмі особливого значення набуває пізнавальна функція, чим він вирізняється серед інших художніх напрямів. Для нього атрибутивним є ставлення до дійсності як предмета спостереження, вивчення й достовірного відтворення; твір у його системі мислиться і як художнє дослідження життєвих явищ. Звідси аналітичність як одна з визначальних формотворчих рис реалізму і водночас як одна зі стильових домінант, що проявляється в розмаїтті конкретних форм. В українській літературі найпоширеніше аналітичну парадигму реалізму розвивав І. Франко, ставлячи акцент на тому, що письменник має бути обізнаний

із різними галузями науки, з методологією наукового мислення та аналізу.

Для кожної художньої системи засадничою є категорія автора, яка не лишається незмінною. Для реалістичної системи іманентним є автор-деміург, що претендує на всезнання і роль абсолютної креаційної сили в створюваному художньому світі. Так, Г. Флобер порівнював художній твір із світобудовою, а його автора з Богом: він має бути у творі, як Бог у світобудові — всюди й ніде. З цим перегукується афоризм Л. Толстого: «Боротьба з Богом — ось що таке мистецтво». Ця авторська позиція впливала з домінуючого світогляду доби реалізму, що характеризується гносеологічним оптимізмом. Віра в те, що митець — повноправний володар світу, що його розум та інтуїція здатні проникати в усе суще й адекватно відображати його, становлять світоглядну основу й прихований пафос реалістичної літератури XIX ст.

Деміургізм як авторська позиція реалізується в художніх структурах і стилі творчості. З нього випливає тенденція до об'єктивації зображення, прагнення представити дійсність як таку, що не тільки існує за своїми іманентними законами, сама себе розгортає, а й сама себе ніби «показує» без прямої авторської участі. Безпосередній вияв це знаходить у тяжінні реалістичної літератури до показу як домінуючого засобу художнього вислову, що тіснить опис та розповідь і водночас синтезує їх.

В поезиці реалізму до засадничих належить також принцип життєподібності, «зображення життя у формах самого життя» (М. Чсришевський). Його оспорювало радянське літературознавство останніх десятиліть, що впливало з настанови представити реалізм універсальним художнім методом з необмеженим діапазоном зображально-виражальних засобів (що, зрештою, привело лише до стирання його контурів і нівеляції структури). Насправді ж реалізм XIX ст. розвивався в означеному напрямку, з орієнтацією на «абсолютну достовірність» зображення. Текст реалістичного твору прагне впритул наблизитися до структур дійсності й стати її продовженням. Беручи за предмет зображення повсякденне життя і звичайних людей, реаліст прагне не порушувати життєвих масштабів і пропорцій. До узагальнень він воліє

приходить індуктивно, шляхом поглибленої розробки буденних сюжетів і персонажів. Принципом змалювання персонажів стає поєднання в характері різних якостей і рис, мистецтво психологічної світлотіні. Реалістична парадигма відсторонює фантастику, алегорії, символіку, міф, відмовляється від того, що здається невіргодним, проявом випадкового чи виняткового. Це не означає, що письменники-реалісти зовсім не вводили ці елементи в свої твори, йдеться про те, що вони не програмуються реалістичною художньою системою, орієнтованою на науковий світогляд XIX ст.

Принципово новою і своєрідною є жанрова система реалістичної літератури. Вперше в історії європейської літератури провідна роль у ній переходить до прозових жанрів (роман, повість, оповідання, нарис), що радикально змінює зміст і характер красного письменства. Саме в цих жанрах реалізм проявився найраніше й найповніше, його ствердження в ліричних і драматичних жанрах відбувалося сповільнено, і в більшості європейських та американській літературах закінчилося вже в останній третині XIX ст.

Ще одна атрибутивна риса реалізму — інше співвідношення загальних стилів (епох, течій, шкіл) та індивідуальних стилів письменників, превалювання останніх. У художніх системах попередніх епох (від ренесансу до класицизму) переважали загальні стилі, які тією чи іншою мірою мали нормативний характер, і їм підпорядковувалися індивідуальні стилі. В романтизмі й особливо в реалізмі домінують індивідуальні стилі, що вільно співвідносяться з відповідною художньою системою, розвиваючися в її параметрах, вільних від нормативності. Звідси незвичайне багатство й рельєфність індивідуальних стилів, якими характеризується реалістична література.

Формування реалізму розгортається в 30—40-х роках, найактивніше цей процес відбувався у французькій, англійській і російській літературах, де вже тоді складається його художня система. Але в більшості європейських літератур, у тому числі українській, це відбувається вже в другій половині сторіччя. На першому етапі його розвитку реалізму притаманні взаємозв'язок і взаємодія з романтизмом: у творчості О. Бальзака й Стендаля, Ч. Дікенса й М. Гоголя вагомий романтичний

елемент, їхні індивідуальні стилі синтезують реалістичні й романтичні дискурси. Домінуючим художнім напрямом реалізм стає в другій половині XIX ст. Його найвидатніші репрезентанти в англійській літературі — В. Теккерей, Дж. Еліот і Е. Троллоп, у французькій — Г. Флобер, Г. де Мопассан, А. Доде, у німецькій — В. Раабе, Т. Шторм, Т. Фонтане, в американській — Г. Джеймс і Марк Твен, у російській — І. Тургенєв, Л. Толстой, Ф. Достоевський, М. Некрасов, у польській — Е. Ожешко, Б. Прус, Г. Сенкевич. У другій половині XIX ст. реалізм стверджується в українській літературі в творчості Марка Вовчка, А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, І. Франка та інших письменників. Важливо зазначити, що в різних літературах реалізму властиві специфічні особливості, маємо його «національні варіанти», що не зводяться до наднаціонального інваріанта.

Реалізм продовжувався і в літературі XX ст., але в інших умовах і в іншому статусі. Не можна погодитися з тим, що радянське літературознавство приписувало йому провідну роль і в літературному процесі XX ст. Для цього доводилося залучати до нього багатьох видатних митців від Т. Манна до В. Фолкпера, хоча насправді їхня творчість далека від реалістичної парадигми. З певністю до реалізму можна віднести письменників в основному першої половини XX ст., які у своїй творчості дотримувалися реалістичної традиції (Д. Голсуорсі, А. Беннет, Т. Драйзер, Р. Мартен дю Гар, Я. Вассерман, О. Купрін та ін.).

Літ.: Лукач Г. К истории реализма. М., 1939; Ауэрбах Э. Мимесис. Изображение действительности в западноевропейской литературе. М., 1976; Развитие реализма в русской литературе: В 3 т. М., 1972—1974. Т. 1—3; Ивашева В. Английский реалистический роман в современном звучании. М., 1974; Реизов Б. Французский роман XIX века. М., 1977; Затонский Д. Минуте, сучасне, майбутнє (про реалізм, традиції, новаторство). М., 1982; Нашвайко Д. Искусство: направления, течения, стили. К., 1985; Індивідуальні стилі українських письменників XIX — початку XX ст. К., 1987; Проблеми історії та теорії реалізму української літератури XIX — початку XX ст. К., 1991.

Д. Наливайко

РЕНЕСАНС (від латинського — відроджуюсь) — епоха Відродження в історії

західноєвропейського мистецтва, літератури та філософії, що прийшла на зміну епісі Середньовіччя.

Основна риса — повернення в мистецтві до форм античного, зокрема римського, зближення митця й мислителя з природою, виникнення науки в закони світобудови, зокрема анатомії і різних природних явищ. Передренесанс з'явився в Італії ще в XIII—XIV ст., але твердо встановився цей напрям з 20-х років XV ст.; у Франції, Німеччині та інших європейських країнах почався значно пізніше; в українській культурі він мав вигляд спорадичних явищ, які не охоплювали усього способу мислення, а фіксувався ніби як окрема течія, найповніше виявившись у XVI ст., а в першій половині XVII ст. зливався із місцевим різновидом бароко.

У Західній Європі Ренесанс поділяють на три періоди. Так, в Італії Раннє Відродження датується 1420—1500 рр.; у цей час мистецтво ще поєднує нові способи естетичного бачення світу зі старими, середньовічними, тільки приєднуються до них елементи класичні, але поступово класичне естетичне мислення стає домінуючим. Другий період — Високе Відродження в Італії триває від 1500 до 1580 р., коли центр мистецтва із Флоренції переміщується до Рима, особливо за папи Юлія II та його наступників. Античне в цей час стає взірцем, риси середньовіччя зникають цілком, але при цьому античне мистецтво не копіюється, а творчо засвоюється. В основі естетичного бачення світу лежить гармонія і величність, краса поєднань, вишуканість деталей; особливо це помітно в творах римської та венеціанської архітектурної школи. За межами Італії Високе Відродження настало з середини XVI ст. й продовжувалося до середини XVII ст., але тут італійський стиль пристосовувався до місцевих смаків інших народів. Третій період Відродження визначається порушенням гармонії і прагненням митців комбінувати античні мотиви, досягаючи химерних форм, що й вилилось у стиль бароко, який панував в Італії приблизно до 1715 р., в інших країнах до 20—40-х років XVIII ст.

Ренесанс — один із поворотних пунктів духовного життя Європи, ним почали датувати кінець середньовіччя, позначаючи «новий час». У літературі в цю добу панує латинська мова, іде вивчення й

пізнання античної літератури, виникає нова система мислення — гуманізм, причому в класичних формах подавався новий зміст. Що ж відроджувалося? Повертався античний ідеал краси, як гармонійної, а отже, чітко і ясно осмисленої та організованої; зверталася увага на цінність та високу вартість людської особистості, звільнення її від середньовічних догм. Світ розглядався не як пристанище зла (диявола), як це було за християнською ортодоксією, котра вимагала світ проклясти й покинути, а як вмістилище краси, через що людина вбачалася як складник природи, творіння вищого розуму й істота розумна.

Повернення до античних форм відбувалося і в пластичних мистецтвах — через засвоєння нового бачення світу. У музиці Ренесанс не мав досконалих взірців, бо з античного часу вона не збереглася. У літературі поверталася антична поетика, взірці якої письменники наслідували, особливо в поезії. У філософії поряд з Аристотелем відкрили й Платона, вивчалася східна філософія. Постулат «визволення людини» був боротьбою за її секуляризацію — звільнення від церковних догм, превалювання розуму та внутрішньої свободи. З'явилося поняття патріотизму та національної свідомості. Людина мала наближення до природи, опайгування її, сама природа ставала предметом і об'єктом мистецького зображення («Роксоланія» С. Кленовіша). Хоча питання про наукове дослідження природи людина Ренесансу ще не ставила (це поставило бароко), та пізнання вже почала, хай у формі магії, алхімії та астрології.

Секуляризація людини привела до становлення світської літератури й культури взагалі, основаних на античних ідеалах краси. В літературі у світських темах почали розроблятися еротичні мотиви, описи земель і природи, ідеалізація сили (героїчні мотиви), повноти життя, патріотизм. Уперше з'явилося поняття індивідуалізму, який у ренесансної людини був егоцентричним; водночас почалася й критика церкви. Розвинулося й географічне знання, через що гуманісти висунули ідею єдності роду людського, людського братства без конфесійних і расових обмежень. У філософії засвоювався раціоналізм та емпіризм, розум при цьому ґрунтувався на емпіричному (на дослідах побудованому) досвіді. Саме виходячи з ідеї єдності роду

людського в Європі творилася спільна новолатинська література, виникли ідеї міжконфесійних об'єднань; поезія також мислилася як дітище спільного європейського Парнасу, водночас почали з'являтися й національні Парнаси, як свідчення зростання національної свідомості.

В Україні Ренесанс не охопив усіх мистецьких сфер, а існував лише як одна з естетичних течій. Це зумовлювалося тим, що до XVI ст. Україна перебувала в тісному зв'язку з візантійською культурною сферою, що з'єднувалася з православною конфесією, зокрема її відпорністю до західної культури, яка йшла до нас через Польщу. Через це носіями ренесансних форм в Україні, в літературі, стали спершу не представники православ'я, які лишались у сфері середньовічних способів мислення, а так звана римо-католицька русь (термін В. Липинського), тобто ті юнаки, які виїздили наприкінці XV — в XVI ст. до Західної Європи, приймали католицизм і здобували освіту в тамтешніх університетах. На цій основі постала література так званих рутеннів, які писали здебільшого латинською мовою, додаючи до свого імені прикладку Русин, Рутенець, Роксолянин і цим наголошували свою належність до українського географічного чи етнічного простору; деякі з них працювали в західноєвропейських університетах (Ю. Дрогобич) чи були наближені до Краківської, а згодом Замойської академії. Такими були Павло Русин з Кросна (1470 — бл. 1517), автор збірки поезій «Пісні Павла Русина з Кросна» (Відень, 1509), для якого русин «слово солодке»; Григорій Чуй Русин із Самбора (бл. 1523 — 1573) — автор поем і панегіриків, еклог; Георгій Тичинський Рутенець (перша половина XVI ст.), який написав про «найславнішу королеву Галичини Саломею», поему про святу Варвару, мощі якої лежали в Києві, «Елегіакон» та інші твори; Іван Туробінський Рутенець (1511— 1575) — автор підручників і віршів латиною; Лука з Руси, автор підручника з епістолографії (1522); Станіслав Роксолянин Оріховський (1513 — 1566) — один з найвидатніших мислителів XVI ст., зокрема автор утопічних трактатів, який ніколи не забував своєї прописаності до України тощо.

Деякі з латиномовних поетів визначали таку прописаність тематикою творів,

описуючи Україну: Микола Гусовський описував білоруську та українську землі; Є. Кленович оголосив становлення Руського Парнасу у Львові й просторо описав Україну в поемі «Роксоланія» (1584); М. Стрийковський описував історичні дії в Україні і маніфестував, що Русь має бути йому за це вдячна; Симон Пекалід — автор поєми «Про Острозьку війну під П'яткою проти низових» та ін. їхня поезія й проза пройняті поетикою Ренесансу, побудованою на античних зразках та ідеях гуманізму. Реакцією на літературний Ренесанс в Україні була полемічна творчість І. Вишенського, що формально й світоглядно знаменувала собою перехід до бароко — це в українських умовах визначало поєднання візантизму з Ренесансом і засвоєнням певною мірою ідей реформатизму.

У першій половині XVII ст. поетика Ренесансу вживається інколи в чистому вигляді, наприклад у поемі І. Домбровського «Дніпрові камени», в польсько-українській поезії (С. Симонід, брати Зиморовичі, Я. Шасний-Гербурт, М. Пашковський та ін.), але здебільшого наповнюється бароковими елементами. Загалом раннє українське бароко до 40-х років XVII ст., тобто до постання Києво-Могилянського атеію, що знаменував початок високого бароко, і характеризується таким з'єднанням. Це явище фіксуємо в ряді творів: у «Візерунку цнот» О. Митури (1618), у «Віршах на жалісний погріб... П. Конашевича-Сагайдачного» (1622) К. Саковича, у «Лабіринті» Т. Євлевича (1628), щоправда останні з елементами бароко, та ін. В «Евхаристиріоні» С. Почаського маємо поряд із засвоєнням ренесансних форм своєрідне полемічне заперечення Ренесансу, наприклад у вірші, присвяченому Діві Марії:

З свого ми Парнасу Феба геть з сестрами
Прогнали, а в нім просим мешкати із нами,
Паіронкою наук всіх ми тебе признаєм,
Та вірим: з богомудря нам тепер та дана...

В українській драматургії поетику Ренесансу відбито в «Трагедії руській», надрукованій у Ракові в першій чверті XVII ст.

Загалом Ренесанс в Україні пов'язаний із розвитком міст і підвищенням

автономного самоуправління міщанського стану.

Літ.: *Чижевський Д.* Ренесанс та Реформація // Історія української літератури. Нью-Йорк, 1956; *Голенищев-Кутузов Й. П.* Гуманізм в восточних славі. М., 1963; *Гординський С.* Ренесанс // Енциклопедія українознавства. Париж; Нью-Йорк, 1973. Т. 7; Українська поезія XVI століття. К., 1987; *Шевчук В.* Відродження і Реформація в українській культурі XV—XVII ст. // Філософ. і соціол. думка. 1989. № 4; *Шевчук В.* Дорога в тисячу років. К., 1990 (статті «Співець Роксоланії»; «Я прагну бути корисним рутенам. Еразм Роттердамський і давня українська література»; «Трагедія Руська» — твір київського віршоскладання початку XVII століття»); *Європейське Відродження та українська література XIV—XVIII ст.* К., 1993; *Українські гуманіст епохи Відродження.* Антологія: У 2 ч. К., 1995.

В. Шевчук

РЕФОРМАЦІЙНІ ТЕЧІЇ. Приходили до нас кількома шляхами: з Чехії (вчення братів-чехів), із Швейцарії (кальвінізм), з Німеччини (лютеранство), з Голландії (анабаптизм), з Італії через Польщу (антитринітарії, чи соціани), а також з Новгородщини та Московщини (рух «зжидоватілих», початки якого фіксує ще Києво-Печерський патерик). Лютеранство на нашій землі особливого розвитку не мало, кальвінізм загніздився нестало, зрештою, вступив у змагання із антитринітарством і був ним подоланий, рух «зжидоватілих» практично злився з антитринітарством. Реформатори (кальвіністи та лютерани) загалом не прагли змінити ідеї християнства, вони лише повстали проти римо-католицьких порядків, торкнувшись окремих позицій християнського віровчення: віри й діла, гріха й покаєння, питання церкви.

Антитринітарії пішли далі: відкинули основний догмат про святу Трійцю. Започаткував цей рух у Європі іспанський лікар Михайло Сервет. Науку М. Сервета розвинув патрицій м. Сієнни Лелій Социн, який знайшов одностумців у Польщі в оточенні королеви Бони. Антитринітарії у Польщі спочатку ввійшли в альянс із кальвіністами, а 1558 р. виступили з новою наукою про Ісуса Христа. У 1566 р. кальвіністи оголосили цілковитий розрив із антитринітаріями. На з'їздах 1566 р. в Ланцуті та Саринні було визнано антитринітарство як окрему секту; головний осідок вона мала в м. Ракові. В число антитринітаріїв улилися анабаптисти, близькими до

них стали «зжидоватіші», основні засади яких обґрунтував єврей із Києва Сахарія.

В XVI ст. головними проповідниками «зжидоватілих» стали російські емігранти Ф. Косий та Ігнатій. Реформатором антитринітарської церкви в Польщі став небіж Лелія Социна Фауст Социн (1539—1604), який прибув до Польщі в 1574 р. Він написав «Катехізіс», який завершив і видав у Ракові (1605) пастор Валентин Смальцій. Ф. Социн повів боротьбу із «зжидоватілими», які вийшли із секти.

Представники «католицької русі» (С. Кленович у «Роксоланії», 1574) і православні (Г. Смотрицький у Біблії) ставилися до реформаторів лише негативно, хоча згодом і С. Кленович, і православні з реформаторами зблизилися, ввійшовши з ними у спілку в боротьбі з римо-католицькою експансією, зокрема К. Острозький, з доручення якого реформатор Христофор Філалет написав проти унії «Апокрисис». І. Вишенський присвятив протестантам окрему главу в своїй «Книжці»; в «Зачіпці мудрому латинника з дурним русином» він засуджує аріанство, як взагалі ересь. Називає такі види реформаторів у своєму часі: євангелісти (анабаптисти), суботники («зжидоватілі») та ін. Водночас у самій мислительній системі І. Вишенського наявні виразні аналогії із вченням протестантів, зокрема з «Листом» Івана Смери — протестантською пам'яткою української літератури, власне антитринітарською. Загалом І. Вишенський використав тільки елементи протестантизму.

Реформатори в Україні шукали собі меценатів, яких схилили до своєї віри і біля яких осідали. В Галичині социніанство виникло близько 1550 р. У Білорусі активно працював С. Будний — автор кальвіністського «Катехізісу» (1552) і «Оправдання грішного чоловіка перед Богом» (1562). Протестанти для своїх потреб перекладали лютеранські пісні, збірка яких дійшла до нашого часу. Вважають, що близьким до протестантів був православний київський митрополит О. Дівочка. Поширюється протестантство і на Поділлі, захопивши шляхетські роди Потоцьких, Мелецьких, Мельштинських, Синявських, Фірлеїв та ін. В Паніовцях з'явилася реформатська кірха, засновано академію та друкарню. Паніовський друкар Малахович видає тут ряд праць реформаторів. Засновано социніанську школу у Хмельнику, де

працюють Х. Франкен, Ю. Шиман, Войцех із Каліша, Я. Фельнелій, К. Острород (в основному німці), їх підтримував Хмельницький староста М. Мелецький. 1585 р. у Хмельнику відбувся социніанський собор. Проти книжок протестантів активно виступали єзуїти. Войцех із Каліша мав підтримку від Я. Замоїського і був його порадником при відкритті Замоїської академії.

Поширювалося протестантство й на Волині, наприкінці першої половини XVI ст. тут з'явилися лютерани, але успіху не мали, зате прижилося антитринітарство. В 1575 р. переїжджають на Волинь Ф. Косий із Ігнатієм (останній жив у шляхтича К. Чашпгча). Біля К. Острозького знайшов притулок айгитринігарій Мотовило, який на замовлення князя написав гостру відповідь П. Скарзі. Православна волинська шляхта залюбки запрошувала до себе протестантів учителями для своїх дітей. У 1581 р. волинський социніанин В. Негалевський здійснив переклад на книжну українську мову Нового Заповіту (працював у с. Хорошеві неподалік Острога, яке належало панам Ляховицьким).

Католицька реакція супроти протестантства розпочалася в 60-ті роки XVI ст., відтоді почали конфісковуватися протестантські видання. Частина протестантства намагається об'єднатися, деякі переходять у римо-католицизм, скликаються в Польщі з'їзди протестантів, в 1570 р. відбувається їхній генеральний з'їзд у Сендомирі. Зі смертю короля Сигізмунда Августа закінчився вільніший розвиток протестантства у Польщі. Супроти нього активно діють єзуїти, в 70-х роках XVI ст. починаються погроми протестантських установ і шкіл. Особливо ця реакція набула сили при Сигізмунді III. Контрреформація тривала до середини XVII ст. й закінчилася повною поразкою протестантів.

З Польщі социніани перебираються в Україну, де найбільшого розквіту досягають в першій чверті XVII ст. (їх патронує родина Чаїгличів). У Киселині Ю. Чаплич заснував социніанську общину, молитовню та школу (пастирем був українець М. Твердохліб), з 1614 р. тут функціонує академія. Першим ректором її став Є. Кисіль, який під псевдонімом Галасія написав присвячену П. Могилі «Антипонологію». Сприяли социніанам шляхтичі Гойські із Гощі (тут була социніанська школа), пани

Сентюти з Ляховець, а також Пронські із Берестечка. Із антитринітарських кіл вийшла друкована українською мовою «Трагедія Руська» (Раків).

Падіння в Ракові академії (1638) та закриття протестантської общини в Любліні знаменують початок остаточної загибелі антитринітарства в Польщі. Звідси социніани перебираються в Киселин, де відкрито академію, але 1640 р. Ю. Чаплич був притягнений до суду за відкриття академії і прихисток аріан. 1644 р. академію в Киселині закрито, вигнано социніан із Ляховець та Гощі. Згодом за А. Киселя социніани до Гощі повернулися. Останнім великим центром социніан в Україні став Черняхів під Житомиром, яким володіли пани Немиричі. Тут працював знаний учений — шляхтич Київського воєводства С. Припковський, котрий залишив низку богословських та історичних творів, панегириків, епітафій, гімнів, елегій, написав біографію Ф. Социна, трактат про шкідливість чернецтва. Працювали социніани і в Київській колегії. Ряд праць написав головний протектор социніан Юрій Немирич, один із авторів знаменитий Гадяцьких статей.

Реформаційний рух в Україні не залишив глибокого і сталого сліду в нашій культурі, хоч і тут не обійшлося без певних здобутків: саме реформатори внесли частку праці в розвиток освіти, перекладацької та полемічної української літератури, взявши участь у полеміці православних із римо-католицизмом. Вони впливали також певною мірою і на розвиток філософії на українській землі (І. Вишенський, К. Транквіліон-Ставровецький, професори Київської академії).

Літ.: *Левицький О.* Социніани на Русі // *Зоря. Л.*, 1882; *Вишенський І.* Твори. К., 1986; *Українська поезія XVI ст.* К., 1987; *Шевчук В.* Відродження і реформація в українській культурі XV—XVII ст. // *Філософ. думка.* 1989. № 4.

В. Шевчук

РИЛЬСЬКИЙ ТАДЕЙ (02.01.1841, с. Ставище, тепер Ставищенського р-ну Київської обл. — 07.10.1902, с. Романівка, тепер Попільнянського р-ну Житомирської обл.) — етнограф, фольклорист, економіст, культурно-освітній діяч, один із найактивніших учасників національного відродження 50—60-х років XIX ст.

Долю мав незвичайну. Народився в шляхетній родині поляка Розєслава Рильського, в якій панувала атмосфера співчуття та пошани до українського народу. Недарма реукраїнізовавшій шляхтич Тадей замолоду стільки сил віддав у його захист від польської шляхти. Пізніше син Максим Рильський так напише про це: «Мій батько Тадей Рильський [...] в студентські роки, разом із старшим своїм другом Володимиром Антоновичем, видатним нашим істориком та археологом, твердо поклав служити словом і ділом тому народові, який вигодував і добром напоїв його серце — народові українському, і виконав це...» Всі три сини Тадея Рильського виховані у такому ж самовідданому служінні Україні.

Після закінчення 2-ої Київської гімназії навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету. Тоді ж приєднався до гуртка радикально настроєних українофілів (В. Антонович, М. Лисенко, М. Старицький, П. Чубинський, П. Житецький та ін.). Таким чином, став одним із засновників Київської Старої громади, яка ставила перед собою завдання досконало вивчати життя українського народу, його історію, мову, культуру, збирати фольклор, щоб знайти спосіб і шлях пробудження національної свідомості.

Під псевдонімом Максим Чорний публікував дописи до журналу «Основа». Обурення польської шляхти викликала його стаття «С правого берега Дніпра» («Основа», 1861, ч. 2), яка мала економічний, українознавчий характер, відверто захищала права українців на своїй землі. Разом із братом Юзефом часто подорожував селами, вивчав життя й побут кріпаків, спілкувався з ними, збирав фольклор. За поширення антиурядових настроїв братів Рильських у листопаді 1860 р. піддано слідству, за вироком суду їх чекало заслання до Казані. Хоча скасування кріпацтва й урятувало від покарання, але не позбавило подальших постійних жандармських переслідувань.

Тадей поселився в родинному маєтку с. Романівка, де прожив до останніх днів. Тут вів господарство, допомагав селянам. Заснував і утримував українську школу для дітей і дорослих, у якій сам викладав (функціонувала протягом 20 років). За свідченням О. Левицького, «не лише місцеві селяни, але й дрібна шляхта і навіть бідний клас євреїв — всі незмінно зна-

ходили у Т. Р-ча братнє співчуття, корисну пораду і посильну /допомогу».

1881 р. одружився з простою селянкою Меланією Чуприною, яка народила йому трьох синів. Молодшого назвав на честь українського героя Максима Залізняка.

Проживаючи в Романівні, не поривав із Києвом, підтримував зв'язки з громадивцями, брав участь у їхніх зібраннях, культурно-громадських заходах. Став членом Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, учасником III Археологічного з'їзду.

Т. Рильський виявив себе добрим знавцем народного життя, економіки аграрної України у статтях «Дім заробітковий і сучасний економічний лад» (1875), «Про Херсонські заробітки» (1898, 1904), «Сільські пригоди» (1905), «Студії над основами розкладу багатства» (1892—1893). Його праці друкувалися в польському виданні «Оюкіе», «Киевской старине».

Грунтовним дослідженням у галузі українознавчих студій, результатом багаторічних етнографічних спостережень Т. Рильського є його праця «До вивчення українського народного світогляду» (1890). А фольклорні записи, особливо легенди, перекази про Коліївщину (не збереглися) стали основою праці з історії України, яку конфіскувала поліція ще 1860 р.

Літ.: Горленко В. Сторінка до біографії Тадея Рильського // Нар. творчість та етнографія. 1985. № 2; Франка І. Пам'яті Тадея Рильського // Франка І. Збір. творів: У 50 т. К., 1986. Т. 47; Рильський М. Із давніх літ // Рильський М. Збір. творів: У 20 т. К., 1988. Т. 19; Пазяк П. Рід Рильських // Народознавство. 1995. № 20, 22, 23; Плачинда В. Дослідник української ментальності // Хроніка 2000: Наш край. К., 1993. № 5(7).

Р. Мовчак

РИМША АНДРІЙ (бл. 1550 — після 1595) — білорусько-український письменник, освітній і видавничий діяч.

Володів українською, польською, латинською та староеврейською мовами. Знався на математиці. У 1570—1580-х роках був близький до Миколи й Кшиштофа-Миколи Радзивіллів. Є підстави гадати, що Андрій Римша викладав в Острозькій академії та вчителював у кальвіністській школі в Біржах (Литва), Він — автор панегірика, надрукованого в «Збірнику повчаш» (Вільнюс, 1585) та польсь-

комовної «Десятилітньої повісті воєнних справ... К. Радзивілла» (1585), а також перекладу з латинської мови на польську книги А. Поляка «Хорографія чи Топографія або... опис Святої землі» (Вільнюс. 1595).

В українську літературу Андрій Римша ввійшов віршованою «Хронологією...», написаною для потреб початкових класів колегії (Острог, 1581), та рядом геральдичних (гербових) віршів. «Хронологія, которого ся мтісяца што за старих в-Ьков дБело коротко є описаніє» являла собою двоаркушеву листівку і була першим у кириличному друкарстві окремим виданням поетичного твору. Вона складається з 12 дистихів (двовіршів), написаних одним із найпоширеніших в українській поезії кінця XVI — початку XVIII ст. розмірів — 13-складником. Перед кожним дистихом даються назви місяців латинською, гебрейською та українською мовами. Реєстр подій розпочинається, згідно з церковним календарем, з вересня. До «Хронології...» входять повідомлення про будівництво Єрусалима, народження Ісуса Христа, про дари трьох царів їсусу Христу, перехід через Червоне море, про розбиття Мойсеєм таблиць із Божими заповідями, декілька дистихів присвячено Ною, згадано тут первосвященника Аарона, царя Іеровоама та ін.

Геральдична спадщина Андрія Римші прославляє діяльність державних мужів, які не шкодували сил і коштів для утвердження християнства, добрих починань прашурів. Звергаючись до нащадків, Андрій Римша закликає примножувати справи батьків, дідів і прадідів — тоді «ваша слава слїйт будеть, покуль станет св'Ьта».

Літ.: Українська поезія: Кінець XVI — початок XVII / Упор. В. П. Колосова, В. І. Крекотань. К., 1978.

М. Судима

РИТОРИКА — наука про ораторське мистецтво, згодом — теорія прози. Сформувалася пізніше, ніж поетика. Європейська риторика започаткована в грецькій школі софістів, для яких головним завданням було навчити красномовства (виникла в V ст. до н. е., сформувалася в систему III—II ст., у Римі — в I ст. до н. е.). Риторика містила багато правші зі стилістики та граматики.

Виникнення риторики Арістотель пов'язував з ім'ям піфагорейця Емпедокла. Його учневі Корасу приписують першу книгу риторики (не дійшла до нас), де була спроба поділу ораторської мови на вступ, пропозицію, виклад, переконання чи боротьбу та висновок. Георгій Леонтійський у своїй практичній риторичній наголошував, що ймовірне важливіше від істинного, указував на вміння про одне й те саме говорити суперечливо. Він створив правіша про метаморфози, алітерацію, паралелізм частин фрази.

Арістотелева «Риторика» — наукове обґрунтування попередніх правил. Основною думкою вчення — риторика охоплює всі сфери людського життя і взаємостосунків, як і саме слово, тому людина користується нею свідомо і підсвідомо. Мета Арістотеля — на основі спостережень подати загальні форми ораторського мистецтва, вказати, чим мусить керуватися оратор, щоб переконати слухачів своїми міркуваннями. Трактат Арістотеля складається з трьох частин: 1) аналіз принципів, на основі яких оратор може схилити слухачів на свій бік; 2) про власні навички та вміння оратора, за допомогою яких він може вплинути на слухачів (умовити чи відмовити їх); 3) специфіка риторичних засобів мовлення і побудова викладу. Після Арістотеля сформувалися два напрями — античний (надавав перевагу точності вислову) та азійський (перевага надавалася високому стилю, основаному на контрастах, переважанні метафор і порівнянь).

Розквіт риторичного мистецтва відбувся в Римі у працях Гортензії, Цицерона, Квінтіліана. Цицерон («Бруг», «Оратор»), зокрема, вважав, що ораторське слово мусить наближатися до поетичного, хоч і не потрібно переважувати його штучними прикрасами; головне — ясність і відповідність мовлення почуттю і думці.

У Візантії риторичне мистецтво також наближене до азійського стилю і в такому вигляді передається в Київську Русь (Іларіон, Кирило Туровський). Пізніше риторика застосовувалася лише у сфері духовного красномовства.

Окремі зауваження про науку є в «Ізборнику» Святослава (1073), в анонімному трактаті XVI ст. «Річ тонкослів'я грецького*». Зразками національної риторичної є ораторсько-проповідницькі тво-

ри Іларіона, Луки Жидяти, Феодосія Печерського, Климента Смолятича, Кирила Туровського, Антонія Радивиловського, Лазаря Барановича та інших українських проповідників. Особливої уваги заслуговує теоретичний трактат І. Галятовського «Наука, або спосіб складання проповідей» як додаток до збірника проповідей «Ключ розуміння» (опубліковано в друкарні Києво-Печерської лаври 1659 р.). В «Науці...» автор (викладач риторики та ректор Києво-Могилянської колегії) радить ділити проповідь на три частини (наслідуючи європейську традицію): 1) екзордіум (пропозиція): те, про що проповідник планує говорити; 2) нарація: основна думка проповідника; 3) конклюдія: закінчення, висновки. Автор навчає, як добирати тему, будувати свою проповідь, щоб зацікавити слухачів. Він радить використовувати порівняння, посилення на історію, міфологію, природничі науки, апокрифи, бестіарій (збірники середньовічних творів, у яких описи звірів, тварин, птахів супроводжуються алегоричним тлумаченням). І. Галятовському належать книга практичного застосування правил риторики «Казання, додані до книги «Ключ розуміння» названий» (видано в друкарні Києво-Печерської лаври, 1660) та «Спосіб складання надгробних слів».

Відомі також кілька курсів риторики, прочитані наприкінці XVII — на початку XVIII ст., зокрема Ф. Прокоповичем.

Літ.: Сумцов Н. Ф. Иоанникий Галатовский. К истории южнорусской литературы XVII в. К., 1884; Замалев А. Ф., Зоц В. А. Мислители Киевской Руси. К., 1981; Маслюк В. Латиномовні поетики і риторики XVII — першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. К., 1983.

Г. Усаєнко

РОМАНОВА ОДАРКА (16.03.1853, с. Сальне І Іжинського повіту на Чернігівщині — 14.02.1922, с. Китаєво на Київщині) — письменниця, автор ліричних віршів, оповідань, публіцистичних статей, творів для дітей.

Писати вірші почала 1887 р., друкувалася в альманахах («Акорди», «Багаття», «Українська муза» та ін.), періодичних виданнях («Літературно-науковий вістник», «Рідний край», «Сяйво», «Молода Україна»). 1896 р. в Києві вийшла перша збірка

поезій «Пісні, думки, легенди», а на початку XX ст. кілька маленьких книжок з оповіданнями для дітей («Івашко», «Черствий пиріжок»). Готувала до публікації збірку творів, яка залишилася ненадрукованого, а самі твори загубилися.

Багато з творчого доробку письменниці зникло без сліду, проте у відділі рукописів ЦНБ ім. В. І. Вернадського збереглися деякі документи, серед них зошит з віршами, автограф пісні М. Лисенка на слова О. Романової, спогади доньки письменниці Марії Федорівни. З них ми дізнаємося, що доля не була прихильною до письменниці. Та навіть у найтяжчі хвилини в її віршах всеперемагаче бриніли струни надії. Альтруїзм проймає всю творчість письменниці — від творів для дітей до пейзажної та автопсихологічної лірики.

Найбільший вплив на формування індивідуального стилю письменниці мало захоплення народною поезією. Деякі із записаних нею казок, загадок, народних ігор друкувалися в «Молодій Україні». Навіть писати почала О. Романова «під враженням різних переказів бабів» (за свідченням доньки письменниці). На сюжети народних легенд вона написала твори у віршованій формі «Як у нас на селі появились знахарі», «Перепет і Перепетиха», «Легенда про Черногуза», використала казкові образи у віршах «Весілля Мороза» і «Сватання Мороза», сама створила казки для дітей за фольклорними взірцями «Черствий пиріжок», «Про те, як Петро Петрович Золоте пір'ячко з Квочкою Кукуріківною та Котиком-Буркотиком на село мандрували». Вся її лірика своєю мелодійністю, ширістю почуттів, красою мови завдячує народній пісні. Не випадково вірші О. Романової «Де ти?» та «Пісня кохання» М. Лисенко поклав на музику, а романс «Нічка лукавая» і тепер приваблює своєю чарівністю й виконується як народна пісня.

О. Романова — одна з небагатьох, хто культивував інонаціональну тематику («Лінг-Лунг»), До художньої системи письменниці органічно ввійшли, не позбавляючи її індивідуальної специфіки, співвідносні їй світові образи. Зрозумілі, близькі внутрішньому світові письменниці філософсько-космогонічні уявлення Ф. Тютчева («Крига»), чарівність пейзажно-психологічної лірики А. Фета і його

ритміко-інтонаційні відкриття («Мов струни арфи»); не поминула її поезію всепроникаюча іронія Г. Гейне в зображенні вічних суперечностей людських почуттів («Згода»), приваблювало її Шевченкове уміння створювати образні картини найпростішими мовними засобами («Прилетіла літня нічка»).

О. Таланчук

РОМАНТИЗМ — художній напрям і один з найзначніших етапів розвитку літератури, що припадає на кінець XVIII — періоду половину XIX ст.

Романтизм був не тільки літературним напрямом, а й потужним духовним рухом, що охопив різні сфери культури: мистецтво, філософію та історіографію, навіть політекономію, правознавство, медицину тощо. Він формувався й розвивався як комплексна духовна культура, чим нагадує інші великі епохи в історії європейської культури — Високе середньовіччя, Відродження, Бароко, Просвітництво. В основі романтизму лежать спільні світоглядні інтенції й структури, принципи й моделі мислення, що поширювалися на різні сфери духовно-практичної діяльності людини, специфічно проявляючись у них.

Витоки та суспільно-історичний ґрунт романтизму радянська наука пов'язувала з реакцією на Французьку буржуазну революцію й Просвітництво, котре ідеологічно цю підготувало. З цим можна погодитися лише почасти, стосовно певних явищ і тенденцій романтичного руху. Адже формування романтизму розпочалося задовго до французької революції, ще в середині ХУІІІ ст., що ставить під сумнів тезу про названу революцію як передумову й визначальний стимул його появи. В своїх розвинених формах він набрав передусім характеру своєрідної романтичної опозиції тогочасному буржуазному суспільству, що склалося в Західній Європі й США.

Романтизм ніс із собою принципово нове світосприйняття, розрив з моделями й формами мислення, в тому числі художнього, що домінувало в попередні епохи. Вони базувалися на тому, що світ існує на розумних засадах і складається з окремих статичних речей і форм, які перебувають у взаємозв'язку й взаємодії, він нагадує добре злагоджений механізм і

піддається раціональному пізнанню й витлумаченню. Романтичний світогляд виходив з того, що немає нічого завершеного в собі й самодостатнього, що світ, буття — жвава динамічна єдність, де все взаємопов'язане у всеохоплюючому спонтанному русі. Це динамічне світове ціле романтики сприймали як «космічний організм», і якщо просвітникам-раціоналістам властиво було поширювати механічні закони на світ живої природи, то романтикам притаманна протилежна інтенція — підкоряти неживу природу законам життя та одухотворювати її. Водночас романтикам чужа просвітницька віра в розум і раціональне пізнання. Світ для них — незбагненна таїна і загадка, доступна скоріше ірраціонально-інтуїтивному осягненню. Відповідно в романтичному художньому мисленні й структурі образотворення преважує ірраціонально-інтуїтивний елемент.

В цілому романтизм тяжіє до ідеалістичного світогляду, який набуває різних форм вияву — релігійних, спиритуалістичних, містичних, пантеїстичних. Для романтиків дух є тією креативною силою, що діє в природі та людині й творить сенс і розмаїття буття. Відповідно й сутність людини для романтиків духовна, людина — не об'єкт прикладання зовнішніх сил, які її детермінують, а суб'єкт, втілення духовного творчого начала.

Як художній феномен романтизм виходить із іншої естетики, ніж його попередники — ренесанс, якоюсь мірою бароко, класицизм, а також реалізм. Ці художні системи засновуються на естетиці мімесису, на сформульованому ще Арістотелем розумінні мистецтва як «наслідування природи». Романтизм же тяжіє до суб'єктивно-експресивної естетики, акцент переноситься на самовираження митця, і твір розглядається як породження творчого духу, якому за допомогою «філософії тотожності» надається онтологічний зміст: «я» тотожне «не-я», природа ідентична духові.

З цими естетичними засадами романтизму тісно пов'язана особлива роль уяви в процесі творчості. В романтичній художній системі уява — не тільки вимисел, фантазія, а й щось незрівнянно більше: і засіб пізнання світу, й реалізація цього пізнання. Романтики вважали, що в ній поєднуються ірраціональні й раціональні пізнавальні здатності людини, це перед-

усім «досвідома» здатність людини, але вона включає й розум і є діяльним посередником між людиною і природою, індивідумом та універсумом. Уява володіє дивовижною здатністю проникати в речі та явища, їх сутність і їх динаміку й виражати все це в поетичних образах і картинах; тому П. Б. Шеллі й проголошував, що поезію загалом можна визначити як «вираження уяви». І чим уява потужніша й розкутіша, там глибше вона проникає в усе суще й переконливіше відтворює.

До атрибутивних рис поетики романтизму належить також звернення до символу й міфу як іманентних засобів художнього вислову. Романтиків особливо цікавило духовне й душевне життя, але ж це зміст, позбавлений предметно-чуттєвих форм, і звідси неминучість звернення до символу й міфу в його вираженні. В міфі романтиків найбільше приваблювала його «символічна природа», те, що вони вважали первісним і органічним втіленням символічних форм мислення. Їхній поетичний символізм був, зрештою, ствердженням єдності природи й духу і водночас — духовної сутності світобудови, яка знаходить вираження в символах, в «читанні» природи як системи символів і знаків, що розкривають духовний зміст.

Поширене розуміння романтизму як мистецтва, вісь якого зміщена в сферу суб'єктивності, духовного та емоційного світу особистості. Йому справді притаманна підвищена активність суб'єктивно-ліричного первня, не випадково найповніше й найяскравіше проявився він у ліричній поезії та музиці. До найважливіших його звершень належить відкриття «внутрішньої безконечності» індивідуальної особистості, «суб'єктивної людини» з її глибиною, складністю і неоднозначністю. При цьому внутрішній світ людини постав у романтиків у динаміці й світлотіні, в борінні суперечливих прагнень і пристрастей, в поєднанні раціонального та ірраціонального, найчастіше — в драматичному напруженні. Та це не означає, що романтизму властива суб'єктивістська замкненість. Він був відкритий і об'єктивному світові, в певних своїх течіях активно спрямований до природи, суспільства, історії, де його відкриття й здобутки теж дуже значні. Тут, зокрема, романтики відкрили «історичну людину», тісно пов'язану зі своєю добою і

середовищем, «місцевий колорит», у відтворенні якого злилися історія й побут, цінність видового, індивідуального, що не сходить до родового, «типового», нове сприйняття й переживання природи.

Звідси наявність у романтизмі значної кількості течій і тенденцій, які проявлялися з різною мірою визначеності. Це питання спрощено трактувалося радянським літературознавством, яке поділяло романтизм на «прогресивний» і «реакційний», засновуючись на ідеологічному принципі, який є зовнішнім до художнього процесу. Насправді в романтизмі маємо широкий спектр течій і тенденцій, між якими існували й значні розбіжності, і нерідко їхній розвиток відбувався в різноспрямованих напрямках.

Вкажемо на найзначніші із цих течій, виходячи з іманентних закономірностей і структур художнього процесу. Це передусім ранній, або універсальний, романтизм з його настановою на охоплення буття в його повноті, в тому, що існує і що має існувати, зверненням до символу й міфу як найбільш адекватних форм художнього вираження. Романтикам цієї течії ще чужий розлад з дійсністю, протиставлення їй ідеалу, розчарування й негачія, — для них, сучасників французької революції, дійсність була ще дійсністю становлення і надії, нерозтрачених можливостей. Найраніше і найяскравіше ця течія проявилася в німецькій літературі, у романтиків енської школи (А. В. і Ф. Шлегелі, Новаліс, Л. Тік та ін.) і Ф. Гельлерліна, до неї належать В. Блейк і С. Кольрідж в англійській літературі, американський трансценденталізм, Ф. Тютчев у російській літературі тощо. Однією з найпоширеніших є також течія, орієнтована на фольклор та його поетику, яку можна назвати народно-фольклорним романтизмом. Романтики цієї течії не тільки збирали народну поезію і черпали з неї мотиви, образи, барви, а й знаходили в ній моделі та архетипи творчості. Найраніше ця течія проявилася в англійській поезії (В. Вордсворт), але розквіту набула в Німеччині, у романтиків гейдельберзької школи (А. фон Арнім, К. Brentano, Я. і В. Грімми, Й. фон Ейхендорф) та їх послідовників, згодом — у слов'янських літературах, зокрема в українській.

Третьою виразно окресленою течією романтичної літератури є «байронічна»,

що склалася в 20—30-ті роки XIX ст. її притаманні специфічний комплекс умонастроїв, коло сюжетно-тематичних і ліричних мотивів, тип героя, особливості поетики й стилю. Байронізм був найбільш бурхливою і палкою реакцією на буржуазне суспільство, що стабілізувалося, і його безапеляційним запереченням. Саме в цій течії і з'являється те загострене протиставлення мрії і життя, ідеалу й дійсності, яке у нас тривалий час вважалося детермінантою всього романтизму. Окрім Дж. Байрона, до цієї течії в певні періоди творчості належали А. де Віггї і А. де Мюссе у Франції, Г. Гейне і Н. Ленау в німецькомовних країнах, Д. Леопарді в Італії, Х. де Еспронседа в Іспанії, А. Міцкевич і З. Красінський у Польщі, О. Пушкін і М. Лермонтов у Росії та ін.

Значного поширення набула також гротескно-фантастична течія, яку за іменем її найхарактернішого представника, Е. Т. А. Гофмана, можна назвати «гофманівською». Її субстратом є внесення романтичної фантазмагорії в сферу повсякденного життя, побуту, внаслідок чого дійсність постає в примхливих гротескно-фантастичних образах і освітленні, що виявляють її приховану сутність. Крім творчості Гофмана, до цієї течії належать тією чи іншою мірою проза Едгара По, М. Гоголя (передусім «петербурзькі повісті»), «філософські етюди» О. Бальзака, «несамовитий романтизм» тощо. Важливою пізньоромантичною течією є «вальтерскотгізська», яка зосередилася на розробці історичної тематики, зокрема жанру історичного роману, який набув великого розвитку в європейських літературах 20—40-х років XIX ст. В цій течії найповніше проявився «зовнішній романтизм», спрямований на об'єктивний світ.

В кожному літературному напрямі складається своя система жанрів і встановлюється їхня ієрархія залежно від ролі того чи іншого жанру на даному етапі літературного процесу; при цьому жанри, що вінчають ієрархію, мають відчутний вплив на інші, на поетику всього напрямку. В силу названих вище чинників романтизм характеризується превалюванням лірики і її інтенсивною дією на інші роди й жанри літератури та їхньою ліризацією. Ліризується поема, яка до того зберігала епічну природу, ліризуються прозові жанри — оповідання, повість, роман, такої ж щі

знає драма. Водночас романтизм є розімкнутою і рухливою жанровою системою, відкритою взаємодії різних родів і жанрів, а всіх їх — з іншими мистецтвами й фольклором. Епоха романтизму ознаменувалася появою нових синтетичних жанрів, серед яких слід вказати передусім на жанри ліро-епічної поеми й драматичної поеми, які належать до провідних в літературі зрілого романтизму.

В українській літературі романтизм складається наприкінці 20-х — на початку 30-х років, а його розквіт припадає на 30—50-ті роки. Як і в більшості європейських літератур, його появі передували іреромантичні тенденції та віяння, які ширилися в першій третині XIX ст. Вершиною українського романтизму, його найпотужнішим і найяскравішим виявом є поезія Т. Шевченка. Найзначнішого розвитку в українській літературі набула течія народно-фольклорного романтизму, що зумовлено соціальним станом тогочасної України та її національної культури. Представлені в українській літературі й інші романтичні течії, які зазнавали значної трансформації.

Літ.: История эстетики: Памятники мировой эстетической мысли: В 5 т. М., 1967. Т. 3; Дьяконова Н. Английский романтизм. Проблемы эстетики. Л., 1970; Берковский Н. Романтизм в Германии. Л., 1973; Литературные манифесты западноевропейских романтиков. М., 1980; Наливайко Д. Спільність і своєрідність: Українська література в європейському контексті. К., 1988; История мировой литературы: В 6 т. М., 1989. Т. 6; Чижевський Д. Історія української літератури: Від початків до доби реалізму. Тернопіль, 1994; Історія української літератури XIX століття: У 3 кн. К., 1995-4996. Кн. 1—2.

Д. Наливайко

РУДАНСЬКИЙ СТЕПАН (псевд. — Подолянин, Попович та ін.; 07.01.1834, с. Хомугинці, тепер Руданське Калинівського р-ну Вінницької обл. — 04.05.1873, Ялта) — письменник і перекладач, фольклорист.

Син священника, формувався в демократичному оточенні та фольклорному «кліматі». Навчався в Шаргородській бурсі, Кам'янець-Подільській духовній семінарії, Петербурзькій медико-хірургічній академії (1855—1861). На Поділлі зібрав і уклав два рукописних зошити «Народних малоросійських песен». Кам'янець-подільський

період навчання (1851—1855) прикметний прилученням до естетики романтизму, виробленням оригінальних жанрів. Лірику — як громадянську, так і романсову — С. Руданський називав «піснями», баладну творчість — «небилицями» (назва відбиває просвітницько-раціоналістичний погляд на демонологічні сюжети балад «Упир», «Хрест на горі»). Свої твори поет називав «співомовками», тобто писання мовою Співу (Музи). Звідси — увага до музичної поезії, культивування коломийкового вірша. Показові в плані переходу від народно-пісенної імперсональності до психологічно-особистісного письма, ранні шедеври поета «Ти не моя», «Мене забудь!», «Повій, вітре, на Україну» стали улюбленими піснями народу, були джерелом для парафразів М. Вороного, О. Олесья, А. Худоби.

Драматичні побутові балади С. Руданського (наприклад, «Розмай» на сюжет пісні про отруєного Гриця) за своєї ультраромантичності (чари, вбивства, спілкування з потойбічним) своїм ліризмом і реалістичністю у відтворенні українського життя, його історичним антуражем продовжили Шевченкові традиції. Один із найбільших «поетичних талантів, обік Шевченка найвизначніший в українським письменстві XIX віку» (І. Франко), С. Руданський у петербурзький період (1856—1861) біднував, бо через національну спрямованість батько відмовив йому в матеріальній допомозі. З приводу батькових заборон листовно звертатися до нього по-українськи син писав: «...В мене був прадід і прапрадід — вони мені не заказали; не слухає батько мої мови — зато мене і по смерті, може, послухають штиринадцять мільйонів моїх їдномовців».

Петербурзький набуток письменника — це не лише відбиття творчої і людської самотності, тяжких матеріальних обставин життя (вірш «Студент»), безперспективної сучасності батьківщини («Над могилою»), а й вияв вільнолюбивих поривів українців («Пісня Хмельницького»), солідарності з національно-визвольними змаганнями народів-сусідів («Сербська пісня»). Є в лірика гумористичні та іронічні вірші («Богдай тебе», «Полюби мене»), майстерні варіації на мотив любовних «не забудь» («Ой вийду я у садочок», «Звела мене не біда...» та ін.). У останніх І. Франко зазначав «високу

стійкість артистичну», «шире чуття, чесну та правдиву душу поета», чим заперечив думку М. Петрова про залежність С. Руданського від М. Кольцова («Зміст, духовна фізіономія у обох поетів такі відмінні, як відмінна вдача українця-подолянина від воронезького москаля»).

Значущою в реалістичній літературній спадщині XIX ст. є громадянська лірика поета. В ній звучить протест проти гноблення в російській тюрмі народів («Над колискою»), підносяться високі народні морально-етичні ідеали добра й розуму, праці на рідному полі («Наука»). Алгорична образність слугує авторові формуванню бадьорих нот непокори, розкриттю занедбаності батьківського поля, що його має оновити орач: «І потече ізнову медом І молоком свята земля» (поезія «Гей, бики!»). Недрукована в СРСР пісня «Ой з-за гори, із-за кручі» виявляє патріотичне вболівання С. Руданського за долю України, чийх діточок водять у кайданах «москалі», та формує сподіванку на відплату: «Може, знову розв'яжуться зв'язані руки, Може, знову бряжчатимуть Козацькі шаблюки».

Мавши родинні сухоти, вже доктором медицини обдарований випускник Академії (гарно співав, малював, творив мелодії до власних віршів) посів посаду міського лікаря в Ялті. На той час мав три рукописи під назвою «Співомовки козака Вінка Руданського», що об'єднали писання 1851—1860 рр. Ввійшов у коло ялтинської інтелігенції, запізнався з А. Метлинським, М. Щепкіним, художниками В. Ковальовим, І. Айвазовським. Збирав місцеву оповідну прозу (надрукована в збірнику М. Драгоманова), впорядкував збірку «Копя пісень» із нотами, написав п'єсу «Чумак», багато перекладав і «переспівував» (Гомера, «Енеїду» Вергілія, «Батрахоміахію», лермонтовського «Демона»). Робив заходи щодо видання вибраного, та сталося це по смерті письменника («Співомовки» вийшли в Києві 1880 р. завдяки Олені Пчілці). Після Валуєвського циркуляру через інтриги недоброзичливців, клопоти зі здоров'ям замовк як письменник.

Вагомий набуток літературного життя С. Руданського — віршові гуморески «співомовки» (написав більш як 200 впродовж 1857—1860 рр.). Наділений гумористичним світовідчуттям, великим хистом сміхотворця, став у них незрівняним

інтерпретатором, навіть «колекціонером» народного гумору, освоїв соковиті пласти сміхової культури українського та інших етносів Поділля. Готуючи до друку, як він називав, «приказки», автор поділив їх на рубрики: «На чужих», «На своїх», «На самих себе», виокремивши підрозділи — «На москалів», «На ляхів-панів», «На жидів», «На циганів», «На німців» тощо. Поведінка щонайширшої галереї персонажів (тут сусідають попи, ксьондзи і рабини; пани й наймити; мужики, школярі й запорожці, розумні й дурні) щоразу випробується мірилом здорового народного Глузду, що й створює гумористичний ефект.

Класичні «співомовки» С. Руданського, основані здебільшого на локальних відповідниках міжнародних анекдотичних сюжетів, викликають сміх несподіваними розв'язками влучного народного дотепу, багатством мовних гумористичних характеристик, прикметні динамікою діалогів, колоритною жвавістю й простотою вислову. За конкретними, нерідко побутовими фактами проступають міжлюдські, міжетнічні й станові стосунки, хиби національної вдачі тощо. Тут і єврейська похоронність («Вовки», «Жид на чатах»), і циганське туманення довірливих та злодійкуватість («Циган з конем» і ін.), російська нахабність і іегуманність вчинків («Москаль з полотном», «Рубль медью»), і польська конфесійна нетолерантність, зневага до простолюду («Що кому годиться?», «Перекусить, пане!»), і зледащість на панській службі власних земляків, забитість частини селян («Лінівий», «До чого ти здатний»). У гумористиці С. Руданського нерідко трапляються фрівольні сцени й нецензурні слівця, що *приводило в різні часи до купюр, замін чи й недрукування.*

Гуморески С. Руданського — то не лише твори розважального плану, а й свого роду енциклопедія життя України, погляд українців на світ, на себе та інших людей. Комізм характерів, ситуацій і мовний, узагальнено-наскрізний тип оповідача — втілення кмітливості й життєвого оптимізму народу, інтонаційне й ритмічне розмаїття коломийкового вірша (від 12- до 15-складника) — це прикметні риси світлого і глибокого таланту класика українського літературно-сублімованого гумору.

Пробував сили С. Руданський і в жанрах байки, історичної поеми-хроніки. Шість таких епічних «співів», основаних на історіографічних працях М. Бангиша-Каменського й М. Маркевича, не є безталаними, як оцінювали їх у радянський час. У поемах співдіють історична докладність фактажу, фольклорні аплікації й літописна багатосполучниковість, трапляються місця, сповнені внутрішньої сили й драматизму, як у словах Павла Полуботка з однойменного твору Петрові І: «Підійнявся на погибель Мої України... І всі вольності козацькі хочеш потопити». Виступ іншого ватажка («Мазепа. Гетьман Український») поет мотивує державницькими надіями, одностайно підтриманими 10-тисячним військом. Поема «Іван Скоропада», яка донедавна вважалася національно обмеженою, не тільки природно вписується, як попередні, в фольклорно-історичну течію українського романтизму, а й звучить оскарженням жорстокого колоніального господарювання закланної московської адміністрації на нашій землі, показує згубність політики виконання царських наказів.

Оригінальним виявом розуміння історії слов'ян є поема-казка «Цар Соловей» (1857). За складними й повчальними стосунками дітей слов'янського прабатька царевичів Пастуха (алегорія Чехії), Мисливого (Польщі), Причепи (Росії) й царівни Золотокрилої — драматична історія України. Царівною, що стає потіпахою в північній столиці по присязі на кохання (Переяславська рада), закрюплює там душу, з останніх сил здобуває для Причепи «кримку», за що той віддячує нівеченням її золотих крил, — такою бачить С. Руданський Україну. Слов'янофільський фінал *казки витриманий у шевченківських інтонаціях: «кохайтесь, І всі четверо збирайтесь, правди научайтесь».*

Спробою поєднати усні біблійні перекази з книжними тлумаченнями є космогонічна поема «Байки світові в співах» («Лірникові співи»). Це зовсім не «антицерковна епопея» (П. Колесник), а віршована обробка записаних С. Руданським народних апокрифів, що мала прилучити до рідної «змислової утвори». Композиційно поема складається з п'яти «дум» сивого лірника — «Початок світу», «Велетні», «Цар Давид», «Премудрий Соломок» і «Бог на землі», що розгортають

народну неканонічну версію походження всього сущого, боротьби Бога і Сатанайла. Це оригінальне творення на «нуту народну», переймання в українського етносу задля олітературення його світобачення, мудрості.

Не найбільш вдалий експеримент драматурга — «дивоспів» «Чумак» (1862) — свого роду колаж із народних та авторських пісень на мотав нещасливого кохання. Цікавішими є поема-переспів «Олег — князь Київський», поема «Костьо — князь Острозький». В активі С. Руданського — «вельми вдатний» (Олена Пчілка) переклад «Слова о полку Ігоревім» (розглядав «Слово» як автентичну «стародавню співу» «полудневого, а не північного» русина) і «Краледворського рукопису», переспів «Псалму 136». Переклав «Іліаду» Гомера, задля чого вивчив «греку».

«Співомовки» С. Руданського були улюбленою лектурою в родині І. Франка, М. Коцюбинського, Семанюків (Марка Черемшини), традиції гумориста розвивали І. Франко, В. Самійленко.

Літ.: Студії над Ст. Руданським. «Ні зле, ні добре» // Степанові Руданському. Одеса, 1968; *Колесник Т. І.* Степан Руданський. К., 1971; *Сиваченко М. Є.* Студії над гуморесками Степана Руданського. К., 1979; *Франко І.* До студій над С. Руданським // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1980. Т. 28; *Цеків Ю. І.* Степан Руданський. К., 1983; *Герасименко В. Я.* Степан Руданський. К., 1985; *Гончарук М.* Назріле академічне видання // *Слово і час.* 1994. № 6.

Н. Гаєвська, В. Погребенник

РУДЧЕНКО ІВАН (псевд. — І. Білик, Іван Кивайголова, Іван Руїна, Іван Яковенко; 02.09.1845, м. Миргород, тепер Полтавської обл. — 30.09.1905, Куокхала, Фінляндія) — фольклорист, критик, письменник.

Брат Панаса Мирного. Освіту здобував у Миргородському та Гадацькому повітових училищах. У 1860—1865 рр. служив чиновником у Гадачі й Полтаві. В 1865—1867 рр. був вільним слухачем історично-філологічного факультету Київського університету. З 1867 р. працював у Житомирі, Києві, Варшаві, Петербурзі. Ще в юнацькі роки починав записувати й друкувати фольклорні твори. Перша публікація — запис народних пісень у «Полтавских губернских ведомостях» (1860). В «Основі» (1862) надрукував фольклорний запис

«Про зозуль, посмітюх і гадюк», котрий супроводив «Увагою», яка є, властиво, першим друкованим виступом Білика-критика. Зібрані фольклорні матеріали друкував у виданнях: «Народні південно-російські казки» (1868, 1870), «Чумацькі народні пісні» (1874). Огляд «Зтнографические работы в Западном крае в 1866 году» та статтю «О чумаках и чумачестве» вмістив у «Киевлянині» (1867), виступав з публікаціями фольклорних зразків у «Правді» та «Зорі».

Найплідніший період у діяльності Рудченка припадає на кінець 60-х — 70-ті роки. В журналі «Правда» (за підписом І. Яковенко) вийшло кілька його оригінальних поезій, переспівів, низка критичних статей і рецензій. 1873 р. «Правда» публікує переклади І. Рудченка оповідань І. Гургенева «Біжин луї», «Тхір і Калинович» та передмову до них. В історію української літературної критики І. Білик увійшов як автор циклу рецензій під назвою «Перегляд літературних новин» («Правда», 1873—1875). Детальному аналізу поетичних збірок «Первоцвіт» І. Кохнівченка, «Починок» І. Подушки та «Зірка» К. Соколовської передувала загальнотеоретична стаття критика, що мала програмово-настановчий характер. У ній автор висловив слушні погляди на стан і завдання української літератури, вершиною якої він вважав Т. Шевченка. На його думку, в післяшевченківський час творча активність українського письменства дедалі спадала. Письменникам критик радить зробити вибір: «Тут тільки дві тропи: або поперед люду або між люд свій».

З ім'ям І. Білика, співавтора Панаса Мирного, пов'язані поява першого соціально-психологічного роману в українській літературі, а також спроби теоретичного осмислення цього жанру. Стаття-рецензія на повість Панаса Мирного «Чіпка» відіграла значну роль у подальшій роботі над романом «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» і являла собою важливий документ української літературної критики. І. Білик надав романові більшої історичної конкретності: друга частина твору, розділи «Новий вік» і «Старе — та поновлене». У Панаса Мирного на першому місці — художній живопис, вираження ідеї через образ; у І. Білика чуттєве поступається раціональному елементові, звідси велика кількість публіцистичних відступів, які

часом переростають у символічно-узгальнюючі картини; він вдосконалює композицію твору. Як наслідок плідної співпраці братів Рудченків з'явилась остання, третя, редакція роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», надіслана М. Драгоманову в Женеву, де й була опублікована 1880 р. Важливе значення для осмислення літературно-естетичних поглядів І. Білика має його листування з М. Драгомановим і редакцією «Правди». І. Рудченко — автор перекладів українською мовою творів М. Чернишевського, А. Міцкевича, Г. Гейне, Дж. Байрона та ін.

Літ.: Галичина й Україна в листуванні 1862—1884 рр. Київ; Харків, 1931; *Лотоцький О.* До світогляду українофільства (з листування І. Я. Рудченка з М. П. Драгомановим) // *Праці Укр. наук, ін-ту в Варшаві.* 1938. Т. 48; *Кілик І.* Зауваження до повісті «Чіпка» // *Мирний Панас.* Збір. творів: У 7 т. К., 1969. Т. 2; *Мирний Панас.* І. Я. Рудченко // *Мирний Панас:* Збір. творів: У 7 т. К., 1971. Т. 7; *Грицюта М.* Іван Білик // *Історія української літературної критики: Дожовтневий період.* К., 1988; *Медуниця М.* Брати і побратими. Роман. К., 1990.

Ж. Ляхова

«РУСАЛКА ДНІСТРОВАЯ» — український альманах, який видавала «Руська трійця» 1837 р. в Будимі (тепер Будапешт).

Своїм змістом, мовою і навіть новою абеткою альманах рішуче заперечував анахронічні літературні традиції, культивовані до того в Галичині, став подією в духовному житті освічених українців. «Русалка Дністровая» об'єктивно викривала політику денационалізації західноукраїнського населення, ігнорування та приниження історичних і культурних традицій усього українського народу. Намагаючись піднести національну гідність своїх краян, М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич наголошували на історичній, культурній і мовній єдності мільйонів українців, роз'єднаних кордонами двох реакційних імперій.

Композиційно альманах складається з чотирьох розділів: «Пісні народні», «Складання», «Переводи», «Старина». Отже, упорядники звернули увагу на найістотніші питання в розвитку національної літератури — її зв'язки з фольклором, із словесністю інших народів, з художнім досвідом минулого. Розділ «Складання»

містив десять оригінальних творів упорядників альманаху. Серед них — громадянський вірш «Згадка», балада «Погоня», ліричні поезії «Розпука», «Веснівка», «Туга за милою», «Сумрак вечірній» і казка «Олена» М. Шашкевича, балади «Мадей» та «Жулин і Калина» І. Вагилевича, поезія «Два віночки» Я. Головацького.

В альманасі принципово порушувалося й запутане для галичан питання про шляхи розвитку української літературної мови. Звернувшись до народного мовлення, орієнтуючись на багатство й красу мови усної поезії, діячі «Руської трійці» вказали своїм сучасникам єдино правильний шлях у розв'язанні мовної проблеми. Вони рішуче виступили за цивільну азбуку, що вже слугувала літературам східнослов'янських народів.

«Русалка Дністровая» задокументувала початок становлення нової літератури в Галичині. Якщо досі тут культивувалися жанри «високої» поезії, представлені псевдопафосними панегіриками та одами на честь давньоруських князів і сучасних авторам митрополитів, якщо в тих запізнілих епігонсько-провінційних наслідуваннях іншомовної класицистичної літератури, власне, відбивалися кастові інтереси місцевого духовенства, то альманах розповідав про народ, його духовну творчість, звичаї та обряди, про його героїчну історію. Замість мертвечини в альманасі забуло життя. Саме весняною свіжістю захопили ці справжні квіти «червоноруської» музи М. Максимовича, а І. Фрапко характеризував альманах як явище наскрізь революційне.

Не випадково складними були спроби видання альманаху, а після того негайний його арешт на довгі десятиріччя.

Літ.: *Возняк М.* Просвітні змагання галицьких українців в XIX віці (до 1850 р.). Л., 1912; *Пильгук І.* Літературне відродження на Західній Україні // *Письменники Західної України 30—50-х років XIX ст.* К., 1965; «Руська трійця» в історії суспільно-політичного руху і культури України. К., 1987; «Русалка Дністровая»: Документи і матеріали. К., 1989; *Історія української літератури (перші десятиріччя XIX століття).* К., 1992.

П. Хропко

РУСИН ПАВЛО (бл. 1470, м. Кросно, Польща — 1517, м. Сонч, Польща —

польсько-український гуманіст, новолатинський поет, видавець.

Гіпотетично був німцем за походженням. Свої твори підписував як «Павло Русий з Кросна», так його називали й сучасники. Це доводить українську, на той час ще регіональну, самосвідомість поета. На цій підставі доцільно вважати його творчість належною до української літератури.

Навчання, розпочате 1491 р. в Краківській академії, продовжив в Грейсвальдському університеті (Німеччина), де здобув ступінь бакалавра. 1506 р. у Кракові став магістром вільних мистецтв. У 1507—1516 рр. (з перервами, пов'язаними з перебуванням в Угорщині при дворах місцевих магнатів і з поїздками до Відня) Павло Русин коментував у Краківській академії римських письменників. Об'єднав навколо себе молодих авторів (Ян Вислицький, Рудольф Агрікола-Молодший, Александр Сухтен та ін.), створив власну поетичну школу.

Ранні твори поета (1507—1508) залишилися в рукописі. 1509 р. у Відні вийшла збірка «Павла Русина з Кросна... панегірики та інші пісні». Деякі твори виходили в Кракові (1513—1514) окремими виданнями та в складі збірок.

Вів також видавничу діяльність: 1512 р. видав у Відні понегірик угорсько-хорватського поета кінця XVI ст. Яна Паннонія па честь Гваріно, 1513 р. — трагедії Сеіеки «Троянки» та «Фіест».

Тематично творчість Павла Русина поділяється на три основні групи: духовна поезія, панегірично-злободенні твори, поезії морально-дидактичного спрямування. Серед релігійних віршів найширше представлені поезії на честь Богородиці та твори, що прославляють церковні свята. Злободенно-панегіричні твори тяжіють до традицій римської поезії. Морально-дидактичні поезії звернені в основному до студентів Краківської академії з метою захопити їх вивчати римську літературу.

Літ.: Українська поезія XVI ст. К., 1987; Савчук О. Поет-гуманіст Павло Русин з Кросна // Європейське Відродження і українська література XIV—XVIII ст. К., 1993.

О. Циганок

РУСОВ ОЛЕКСАНДР (07.02.1847, Київ — 08.10.1916, Саратов) — фолькло-

рист, етнограф, славіст, статистик, громадський діяч.

Народився в родині військового лікаря. Навчався у першій Київській гімназії. Після закінчення філологічного факультету Київського університету (1868) викладав латину і грецьку мову в Першій гімназії, літературу в Подільській жіночій гімназії. У цей час став активним членом «Старої громади». Якийсь час жив у Німеччині, об'їздив усі південні слов'янські землі, де записував народні пісні. Після звільнення з роботи в гімназії працював у Петербурзі в публічній бібліотеці над архівною обробкою українських історико-географічних матеріалів. Став секретарем Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Брав активну участь в українському гуртку, приятелював з М. Костомаровим, М. Мусоргським. 1876 р. у Празі здійснив перше повне видання «Кобзаря» Т. Шевченка.

Після повернення в Україну О. Русов працював губернським статистиком у статистичному бюро Чернігова. Після закриття бюро господарював на власному невеликому хуторі на Борзнянщині. Був обраний волосним писарем, невдовзі призначений земським статистиком для опису Ніжинського повіту. 1881 р. після повернення з Кавказу, де проводив археологічні розкопки, в Києві очолив газету «Труд», якій намагався дати «українське обличчя», але то були марні зусилля. 1882 р., очоливши Одеське статистичне бюро, описував Одеський, Єлисаветградський, Херсонський, Ананьєвський повіти.

За українофільство був арештований і висланий з Херсонської губернії. Провадив міський перепис населення у Києві, Полтаві, Харкові. У 1895—1899 рр. — знову в Чернігові. 1902 р. влада вдалася до адміністративного виселення родини Русових з України. Виїхавши до Петрограда, працював статистиком страхової контори «Надежда». З ентузіазмом співпрацював у Товаристві видання українських книг, намагався в Державній думі організувати українську політичну партію, став одним із організаторів першого федеративного з'їзду всіх націй Російської імперії. 1906 р. редагував «Український вісник». Працював експертом в очолюваній О. Шахматовим комісії з питання прав української мови. В 1908—1915 рр. працював у Київському

комерційному інституті на посаді професора статистики.

О, Русов — автор багатьох статистичних та етнографічних праць, наукових розвідок із фольклористики. Йому належать видання: «Кобзарь Вересай, его музыка и исполняемые им народные песни» (1874); «Остап Вересай, один из последних кобзарей малорусских» (1874); «Опыт программы для изучения экономических и общественных отношений в южно-русском селе» (1880); «Теорбанисты Георг, казтан и Франн Видортн» (1892); «Дешо про панів у колядках» (1907).

Літ.: *Сумцов М.* Діячі українського фольклору. Х., 1910; *Русова Софія.* Мої спомини. К., 1996.

Р. Мовчан

РУСОВА СОФІЯ (18.02.1856, с. Олешня, тепер Ріпкинського р-ну Чернігівської обл. — 05.02.1940, м. Прага) — педагог, громадська діячка, літературний критик, публіцист.

Походила з аристократичної родини, що прибула в Україну з Сибіру. Батько Федір Ліндфорс — швед, мати Ганна Жерве — французького походження. У 1866—1871 рр. навчалася в гімназії у Києві. Зблизилася з родинами Старицьких-Лисенків, була добре знайома з іншими старогромадівцями (П. Чубинським, М. Драгомановим, Ф. Вовком, П. Житецьким, Косачами та ін.), що сприяло прилученню її до українських національно-визвольних змагань, зміцненню українського патріотизму. У 1871—1872 рр. брала діяльну участь у відкритті в Києві першого дитячого садка. Переїхавши до Петербурга (1874), одружилася з Олександром Русовим — земським статистиком, етнографом, фольклористом, відомим громадським діячем.

Подальша доля С. Русової пов'язана з місцями праці чоловіка: Чернігів, Київ, Одеса, Херсон, Харків та ін. У 1902 р. Русових було адміністративно видалено з України, і вони оселилися в Петербурзі. Як експерт входила до очолюваної О. Шахматовим комісії Російської Академії Наук, що вивчала питання прав української мови. З 1908 р. знову в Києві. Разом з Г. Шерстюком та С. Черкасенком організувала та редагувала педагогічний журнал «Світло» (1910—1914). Учасниця міжнародного

з'їзду журналістів у Брюсселі, де виступила з доповіддю про становище української преси. Викладала педагогіку у Фреблівському інституті та французьку мову в Комерційному інституті. 1917 р. увійшла до складу Центральної Ради, де в Генеральному Секретаріаті очолювала відділи позашкільної освіти й дошкільного виховання. Голова Учительської Спілки. У 1920 р. викладала педагогіку в Кам'янець-Подільському університеті. У 1920—1938 рр. — голова Української Національної Жіночої Ради. З 1922 р. — в еміграції (Галичина, Відень, Прага). Професор педагогіки Українського інституту ім. М. Драгоманова.

Як педагог С. Русова створила власну систему виховання, що була згодом визнана університетськими кафедрами Варшави, Праги, Софії. У її педагогічному доробку такі праці, як «Націоналізація дошкільного виховання» (1912), «Дошкільне виховання» (1918), «Теорія і практика дошкільного виховання» (1924), «Методика початкової освіти» (1918), «Теорія педагогіки на основі психології» (1924), «Дидактика» (1925), «Сучасні течії в новій педагогії» (1932), «Роля жінки в дошкільному вихованні» (1938), підручники «Український буквар. По підручнику О. Потєбні уложила С. Русова» (1906), «Початкова географія» (1911) та багато ін.

Значною є історико-літературна та критична спадщина. З ранніх праць — це «Странник Григорий Саввич Сковорода. Биографический очерк» (1894), «Современная провансальская лигература» (1902). Неабияке значення для тодішнього читача мали літературно-критичні студії С. Русової про творчість М. Гоголя, Т. Шевченка, у яких вміло поєднувалося дослідницьке начало з публіцистичною формою викладу. У праці «Николай Васильевич Гоголь: Биографический очерк» (СПб., 1909) письменник постає людиною, дуже складною для розуміння, в душі якої співіснували добро і зло, дрібне, нище й велике. Дослідниця збагнула, що саме через відірваність М. Гоголя від національного ґрунту, органічного середовища, яке живить митця не тільки ідеями, соціальними апріоріями, а й генетичними соками національної свідомості, ментальності, він залишився любителем української народної

поезії, але страшенно далеким від істинно українського життя.

Інтерес для читачів мали літературні огляди С. Русової, у яких вона продемонструвала глибину оцінок історичного соціального тла, на якому твориться літературно-мистецьке життя. В літературному процесі XIX ст обстоювала самостійність української літератури, викривала шовіністичні нападки на неї. Цю частину доробку складають такі праці, як «Украинская литература в XIX в. Первый период с 1798 по 1862 г.» (1910), «Украинская литература 1862—1900 г.», «Тарас Григорьевич Шевченко — украинский народный поэт. Его жизнь и произведения» (1911), «М. П. Драгоманов. Його життя й твори» (1918) та ін. Широкий розголос мало видання «Наші визначні жінки» (1935), присвячене життєвому і творчому шляху багатьох видатних постатей українського літературно-культурного життя — від Ганни Барвінок та Олени Пчілки до Х. Алчевської, М. Загірньої, К. Гриневичевої. С. Русова досліджувала також драматургію творчість О. Олеса, С. Черкасенка, залишила ряд праць про розвиток театральної справи в Україні.

Літ.: *Білецький Л.* Софія Русова // Світло. 1922. Ч. 1—3; *Коваленко А.* Повернення Русової // Старожитності. 1991. 11 груд.; *Дацик Г.* Софія. Во мудра // Початкова школа. 1992. № 1; *Ківишар.* Недруковані матеріали автобіографії Софії Русової // Київ, старовина. 1994. № 1; *Качкан В.* Просвітницький вогонь Софії Русової // Українське народознавство в іменах. К., 1994; *Кисілевська О.* Пожертва для кращої долі // Неопалима купина. 1995. № 1—2.

А. Погрібний, В. Качкан

«РУСЬКА БЕСІДА» — українська громадська культурно-освітня організація на Буковині. Заснована 26 січня 1869 р з метою представництва та охорони прав українців під румунською владою. Перший голова — О. В. Продай, найвизначніші діячі — С. Воробкевич, О. Калужняцький, Є. Пігуляк, О. Попович, М. Івашко. Мала друкований орган — журнал «Буковинська Зоря» (1870—1871).

З 1880 р. філії «Руської бесіди» виникають у невеликих містах, де особлива увага надається створенню хат-читалень. Після того як «Руською бесідою» стали

керувати народовці (з 1884 р.), організації розширилися. Розгорнулася видавнича діяльність: виходили газета «Буковина», серія «Бібліотека для молоді, селян і міщанства» (1885—1894), «Ластівка» (1894—1896), художні твори Ю. Федьковича, С. Воробкевича та ін.

З ініціативи і за сприяння «Руської бесіди» утворено ряд громадсько-культурних організацій: «Руська школа» (1887), «Буковинський боян» (1895), «Жіноча громада» (1906) та ін. Створено кафедру української мови і літератури при Чернівецькому університеті.

1918 р. румунська влада закрила читальні. Але культурно-освітній рух «Руської бесіди» поновився з 1938 р. після ліквідації Української національної партії. Заборонена радянською владою 1940 р.

Літ.: *Дмитрієв Є.* Історія просвітницького товариства «Руська бесіда». Чернівці, 1909; *Попович О.* Відродження Буковини. Л., 1933; *Жуковський А.* Історія Буковини // Буковина — її минуле і сучасне. Париж, 1956; Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Нью-Йорк; Париж, 1973. Т. 7.

Р. Мовчан

«РУСЬКА ТРІЙЦЯ» — гурток західноукраїнської демократичної молоді, що діяв у 1833—1837 рр. у Львівській семінарії.

Його назва утворилася від кількості семінаристів (М. Шагакевич, Я. Головацький, І. Вагилевич), які склали ядро гуртка. До гуртка входили також М. Устиянович, А. Могилинецький, І. Головацький, з ним підтримував зв'язки Г. Ількевич. Членів гуртка об'єднувала ідея праці на ниві національної культури, зокрема відродження української літератури в Галичині. Свою діяльність гуртківці розпочали з вивчення життя рідного народу, з широко запланованих фольклорно-етнографічних студій. Енергійні ентузіасти «русського слова» були окрилені процесами становлення нової української літератури на Наддніпрянщині, романтичним піднесенням, що ОХОПРШО сусідні західно- й південнослов'янські народи і символізувало їхнє національно-культурне відродження.

«Руська трійця» відчувала свій єдинокровний зв'язок із громадсько-освітніми діячами Східної України й намагалася все зробити, щоб зміцнити ці контакти, під-

нести рідне слово на високості, гідні великого народу. Девізом діяльності гуртківців став фольклорний образ «Світи, зоре, на все поле, закіль місяць зійде», взятий із збірки пісень М. Максимовича. Літературно-художня діяльність іуртківців розвивається головним чином у романтичному річищі, її головні мотиви наснажені патріотичними ідеями. Ці твори, а також фольклорні матеріали гуртківці намагаються опублікувати у збірниках «Син Русі» (1833), «Зоря» (1834), проте ці перші дві спроби не здійснилися. Тільки 1837 р.

в Будимі (тепер Будапешт) побачив світ альманах «Русалка Дністровая», що започаткував становлення нової української літератури в Галичині.

Літ.: *Гербільський Г. Ю.* Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині ХІХ ст. (до 1848 р.). Л., 1964; *Кирчів Р. Ф.* Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці». К., 1990; *Петраш О.* Подвижники української ідеї: Маркіян Шашкевич та його побратими. Тернопіль, 1996.

П. Хропко

С

САКОВИЧ КАСЯН (світське ім'я — Калікст; бл. 1578, с. Потелич, тепер Нестерівського р-ну Львівської обл. — 1647, м. Краків, Польща) — поет, перекладач, педагог, філософ, теолог-полеміст.

Навчався в Замойській і Краківській академіях. 1620 р. постригся в ченці. У 1620—1624 рр. — ректор Київської братської школи. Був проповідником при Люблінському православному братстві. З 1625 р. — уніат, а з 1641 р. — римо-католик. Автор польськомовного трактату «Арістотелеві проблеми» (Краків, 1625), збірки весільних і похоронних промов (1626), а також кількох антиправославних полемічних трактатів, серед яких вирізняється «Перспектива» (Краків, 1642).

Вершиною творчості Касіяна Саковича вважається «В'єрпгъ на жалоснъш потреб зацного рыщера Петра Конашевнча Сагайдачного, гетмана войска его королевскои милости запорозкого» (1622). Це — урочиста декламація, написана на смерть гетьмана Петра Конанієвича-Сагайдачного, що сталася у квітні 1622 р. від ран, одержаних під час Хотинської битви. Декламацію проголосили на похоронній церемонії 20 учнів Київської братської школи. Невдовзі ця композиція, доповнена описом герба Запорозького війська, передмовою та зверненням «До чительника», вийшла окремою книжечкою в друкарні Києво-Печерської лаври.

«В-Бригъ...» Касіяна Саковича прославляють ратні подвиги запорозьких козаків, хоробрість у боротьбі з ворогами, готовність віддати за батьківщину своє життя. Як твір, котрий увібрав у себе основні

риси поетики бароко, він складний за структурою. Кожна його частина розвиває якусь тезу, проголошену в передмові. У тканину твору вплетено приклади з життя отців церкви, відомих діячів Греції, Македонії, Єгипту. Змальовуючи гетьмана, Касян Сакович сміливо поєднує засоби старої уснокнижної традиції часів Київської Русі з тропами й вишуканими фігурами, алегоріями й символами, почерпнутими з арсеналу сучасної йому барокової поезії. Однак це аж ніяк не затінує основної ідеї «В'єрпгъ...». Навпаки, образ померлого Петра Конашевича-Сагайдачного постає в усій повноті й складності — це людина, яка віддала себе служінню вітчизні, утвердженню вольності. Панегірик написано 13-складником (за винятком частини, яку декламує четвертий спудей — вона написана 9-складником).

Літ.: Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст. / Упор. В. П. Колосова, В. І. Крекотень. К., 1978; Антологія української поезії: У 6 т. К., 1984. Т. 1; Українська література XVII ст. К., 1987; Марсове поле. Героїша поезія на Україні X — першій половині XVII ст. К., 1988; Українська поезія XVII ст. Перша половина. К., 1988.

М. Судима

СВЕНЦІЦЬКИЙ ПАВЛИН (псевд. — Данило Лозовський, Сельськїтїй, Павло Свїй, Павлин Стахурський, 80г)ап; 1841, с. Варшиця, тепер у складі Калинівки Вінницької обл. — 12.09.1876, Львів) — український і польський письменник, громадсько-освітній діяч, актор, видавець, редактор, мовознавець, педагог.

Поляк за походженням, П. Свенціцький пройнявся патріотичним почуттям до України і присвятив їй своє коротке життя. Навчався в Кам'янець-Подільській гімназії, студіював правничі науки і слов'янські мови в Київському університеті. Учасник хлопоманського руху і польського повстання 1863 р. Працював актором на українській сцені в Галичині та у львівських польських театрах. З 1869 р. — вчитель української словесності в академічній гімназії Львова.

П. Свенціцький продовжив традиції «української школи» в польській літературі. Автор творів з українського життя польською мовою: «Гульнара», «В степу», «Отаманська могила», «Покута», «Подольянка», повістей «Колись було», «Соловійовка», «Москаль», «Тройка», кількох збірок байок для дітей і дорослих, драм «Катерина» (за однойменною поемою Т. Шевченка), «Маруся» (за повістю Г. Квітки-Основ'яненка), «Святослав Ігоревич», комедій «Мишанка», «Гаврило Бамбула» (переробка з Мольєра) та перекладів українською мовою («Цигани» Й. Корженювського, перший акт «Гамлета» й «Макбет» В. Шекспіра). П. Свенціцький — редактор і видавець українсько-польського часопису «Świat» («Село», 1866—1867), в якому друкував твори Т. Шевченка, Марка Вовчка, Ю. Федьковича. Редагував також польський тижневик «4000» (1867—1869), гумористичний журнал «Дуля» (1869), педагогічний часопис «3xkoia» («Школа»).

Друкувався П. Свенціцький у польських часописах «Ogieńnik Piętaszki», «Biegnik Ludowy» та інших виданнях. На сторінках львівського журналу «Нива» опублікував ряд нарисів («Подорож до Кам'янім», «Подорож по Україні»), низку ліричних поезій, повість «Колись було» тощо. Йому належать публіцистичні, науково-лінгвістичні та етнографічні праці, зокрема «Українська (руська) мовія граматика для унів гімназій і шкіл реальних», студія «Вік XIX в діях літератури української» (1871). Він дбав про взаємозближення культур польського та українського народів, боронив мову, літературу, мистецтво України, сам примножував їхні здобутки.

Літ.: Радзкевич В. Павлин Свенціцький: Публіцистична, наукова та літературна його

діяльність. Л., 1911; Возняк М. Павлин Свенціцький (Павло Свій). Л., 1914; Пачовський К. І. Павлин Свенціцький — популяризатор творчості Шевченка і т. д. 36. праць одинадцяті наук, шевч. конф. К., 1963; Франка І. Руський театр у Галичині // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К., 1980. Т. 26; Дубина М. І. За правду слова Шевченка. К., 1989.

М. Дубина

СВИДНИЦЬКИЙ АНАТОЛІЙ (псевд. і крипт. — Патриченко, Свидницький-Патриченко, Панич Миргородський та ін.; 13.09.1834, с. Маньківка, тепер Тульчинського р-ну Вінницької обл. — 30.07.1871, Київ) — письменник, етнограф, педагог, громадський діяч.

Народився в сім'ї священика. Навчався в Крутянському духовному училищі тодішнього Валтського повіту (1843—1851), Подільській духовній семінарії в м. Кам'янці (1851—1856) та Київському університеті. Не закінчивши через матеріальні нестатки повного курсу історично-філологічного факультету, з осені 1860 р. почав працювати в Миргородському повітовому углиці на Полтавщині. Викладав словесність у відкритій з його ініціативи недільній школі, використовуючи в навчанні українську мову. Підготував підручник «Російська азбука» (вгадано 1868 р.), написав філологічну розвідку «Вимова наша українська і потреби нашого орфографування» (надіслана до «Основи», але не надрукована). Як викладач знайомив учнів і їхніх батьків з українською літературою, зокрема з поезією Т. Шевченка. Був одним із перших дослідників творчості геніального поета, її активним популяризатором на літературних вечорах, спеціально організовуваних для мешканців Миргорода. Збирав матеріали про перебування Т. Шевченка на Миргородщині. Громадсько-освітня діяльність А. Свидницького виявилася й в організації у місті публічної бібліотеки. Отже, в особі А. Свидницького бачимо одного з прогресивних педагогів-демократів, близького за своїми поглядами до М. Пирогова, П. Куліша, К. Ушинського, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, Б. Грінченка, М. Драгоманова.

Наукові зацікавлення А. Свидницького яскраво виявилися в царині етнографії. На основі спостережень, винесених з рідного Поділля, він написав у Миргороді фольклористично-етнографічні нариси «Злий дух», «Відьми, чарівниці й опирі, чи

то ж Примхи і примхливі оповідання люду українського», «Великдень у подолян», «Остатки от времен доисторических (на родиме предания)», опубліковані в журналі «Основа», газетах «Киевлянин» та «Одесский вестник». На усно-поетичній основі виникли його оповідання «Проти сили не попреш, з чим родився, з тим і вмреш», «Недоколисана», «Іван Доробало», розшукані М. Сиваченком у 1974 р. і вперше надруковані 1985 р.

Наступ реакції, матеріальна скрута змусили А. Свидшського змінити роботу. Він став працювати в акцизному відомстві у м. Козелець на Чернігівщині. Пригнічувало, вю надісланий до «Основи» роман «Люборацькі» не був надрукований. Через заборону валуєвським циркуляром українського друку змушений писати оповідання російською мовою. Не було можливості підготувати підручник з української мови. Не склалося й особисте життя. Його понизили по службі, а в 1868 р. взагалі звільнили з посади. З 1869 р. працював завідувачем Київського центрального архіву. А через два роки передчасно обірвалося життя цієї жвавої, енергійної натури, всебічно обдарованої від природи творчої індивідуальності. М. Зеров мав підстави говорити про те «враження небуденності», яке справляв А. Свидницький на всіх, хто з ним зустрічався. І. Франко зі смутком відносив автора «Люборацьких» до тих талановитих, але нещасливих людей, котрі не змогли прикласти «до діла те знання, яке вони в житті здобули, ані ту ширю любов, котрою душа їх горіла в найкращих хвилях життя».

А. Свидницький ще в університетські роки під впливом народних пісень почав складати вірші виразно пісенного характеру («Україно, мати наша», «В полі доля стояла», «Росте долом березина»), проїнятих уболіннями за долю рідного краю, протестантськими настроями упосліджених людей, готових відстоювати свої права. Оскільки вірші не призначалися для друку, а писалися для ідейних однодумців, автор вільно висловлював досить гострі політичні думки, що й дало підстави І. Франкові назвати їх «пам'ятками дуже інтересного часу (років 1861—1863) і дуже інтересного настрою серед одної часті української громади».

В етнографічних нарисах А. Свидшського постає образ подільського селянина, щоденне життя якого було пов'язане з віруваннями, що часто своїм корінням сягали йде в дохристиянську добу. Впадає в око белетристичне опрацювання фольклорно-міфічного матеріалу, художній виклад епізодів селянського побуту. У російськомовних розвідках часто й природно звучить українська мова, широко використовуються діалоги, пісенні ремінісценції, авторські ліричні й публіцистичні відступи. Олітературенім фольклорних тем в оповіданнях «Недоколисана», «Іван Доробало» відбувалося не без впливу романтичної традиції, що генетично пов'язує їх з аналогічними творами П. Куліша, О. Стороженка, Д. Мордовця, навіть Марка Вовчка.

Найвизначнішим твором А. Свидшського є роман «Люборацькі». Написаний у 1861—1862 рр. і тоді ж надісланий до «Основи», він став фактом літературного життя через чверть віку (1886), хоча й спотворений редакційними втручаннями; тільки 1901 р. в Києві твір було надруковано за списком з авторського автографа. У романі на широкому суспільному тлі життя Поділля 40—50-х років розгортається трагічна доля сім'ї сільського священика, з'ясовуються соціальні причини її розкладу і загибелі, порушуються злободенні громадські, педагогічні, морально-етичні проблеми, пов'язані з освітою і вихованням української молоді. І тематикою та проблематикою, і способами їхньої художньої реалізації ця, за авторським визначенням, «сімейна хроніка» виходила за межі жанру, була якісно новим літературним явищем. Завдяки глибині художнього дослідження життя різних суспільних верств — попівства, польської шляхти, бурсаків і семінаристів, міщанства — роман тяжів до реалістичної прози, яка вже з перших десятиріч XIX ст. стала інтенсивно розвиватися у французькій, англійській, російській літературах. Це виявилось в новій художній концепції людини, реалізованій у творчості О. Бальзака, Ч. Діккенса, Т. Шевченка, І. Гончарова, І. Тургенєва, у наголошенні зумовленості поведінки особистості суспільним, побутовим середовищем. За спостереженням І. Франка, у творах європейських реалістів постали «люди пересічні, звичайні, яких ми щоденно зустрічаємо в

житті з їхніми буденними пригодами». Ф. Матушевський зазначав, що твір викликає інтерес показом життя православного духовництва в зв'язку «з загальними культурно-історичними й соціально-економічними умовами», що склалися на Правобережній Україні після її приєднання до імперії наприкінці XVIII ст.

В останні роки життя А. Свидицький написав два десятки російськомовних оповідань і нарисів. Одні з них за проблематикою тяжіють до «Люборацьких» («Прошльгй быт православного духовенства», «На похоронах», «Арендарь», «Гаврусъ и Катруся»), в інших ідеться про дрібших чиновників, їхні щоденні турботи про шматок хліба («Попался впросак», «Хоч з мосту та в волу»), про люмпенів («Жебраки»), У деяких творах знайшли відбиток такі суспільні явища, як розбої, грабунки, контрабанда, фальшування грошей, хижацьке збагачення («Пачковозн», «Конокрады», «Железньш сундук», «За год до холерн») М. Зеров помітив, що ці твори насичені «українськими розмовами» персонажів, густо «барвлені українськими приповідками». причому «густота українського колориту» визначається самою тематикою.

Літ.: Герасименко В. Я. Анатолій Свидницький: Літературний портрет. К., 1959; Сиваченко М. Є. Анатолій Свидницький і зародження соціального роману в українській літературі. К., 1962; Сиваченко М. Є. Новознайдені оповідання А. П. Свидницького і їх фольклорні джерела // Нар. творчість та етнографія. 1972. № 1; Сиваченко М. Є. Літературознавчі та фольклористичні розвідки. К., 1974; Франко І. Анатоль Патрикійович Свидницький // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К., 1980. Т. 27; Жуж П. И. Анатолій Свидницький: Нарис життя і творчості. К., 1987; Зеров М. Анатоль Свидницький, його постать і твори // Зеров М. Твори: У 2 т. К., 1990. Т. 2.

Н. Хропко

СЕДОВСЬКИЙ ЯКІВ (рр. нар. і см. невід.) — давньоукраїнський письменник.

Родом із Львівщини. Освіту здобув у Падуанському університеті. Автор панегиричного твору «Анатима тис тімис» («Дарунок пошани»), виданого в Венеції 1641 р. Твір написано з нагоди присвоєння ступеня доктора філософії випускникові Падуанського університету львів'янину Григорію Кирницькому. Мета твору — про-

славити тих, хто ніколи не зрікається «святок отчесько'б в*крн». До таких осіб, очевидно, належав і Григорій Кирницький, який «без сумту, без достатку», вивчивши декілька мов, пішов здобувати освіту в чужі краї з тим, щоб, збагатившись знаннями, повернутися додому й служити своєму народові. Один із двох розділів панегирика адресований «славного народа гречеського браті-б Братства святого муч[еника] Христова Георгія», тобто гурткові людей, які не давали таким студентам, як Григорій Кирницький, почуватися самотніми в чужій землі («Єст свідком ти цнот ваших хлібом креованій на стан докгорства, вашим хл*бom промованій»). Тут також висловлено співчуття Греції, яка перебувала в той час під турецьким ігом.

Літ.: Студинський К. Три панегирики XVII віку // ЗНТШ. 1896. Т. 12. Кн. 4; Українська поезія XVII ст. Перта половина. К., 1988; Українська поезія. Середина XVII ст. К., 1992.

М. Суліма

СЕЛУНСЬКИЙ АРСЕНІЙ (рр. нар. і см. невід.) — давньоукраїнський письменник XV ст.

Автор паломницького твору «Слово о бытїи Іерусалимском». Біографічних відомостей немає, крім його власного свідчення: «Се аз, раб божїи Арсеней, смиренний диакон Селуня града, бил есмь в Іерусалим*б 17 л-бт». Невідомо також, хто він був за національністю: білорус (О. Марков), болгарин (С. Обнорський), українець (твір має виразні елементи староукраїнської мови) чи грек із Салонік. Немає певності й щодо джерел його твору: існує гіпотеза, що твір вигаданий, написаний за літературними джерелами, а сам автор у Палестині ніколи не був, тобто що Селунський скористався у своїх записках не стільки живими враженнями від подорожі, скільки творами попередників, серед яких головне місце належить «Хожденью» Данила Паломника (XII ст.).

Пам'ятка відома у 13 списках XV—XVII ст., які мають східнослов'янське походження. Твір невеликий за обсягом. На відміну від аналогічних пам'яток, у ньому відсутні старозаповітні сюжети й мотиви, а основна увага зосереджується на євангельських подіях, викладених здебільшого за усними джерелами. Автора мало

цікавлять культові та історичні пам'ятки архітектури, умови мандрів до Святих місць, а захоплюють перекази про християнські святині.

Літ.: *Адрианова-Перетц В. П.* Хождение Арсения Селунского // Изв. отд. рус. яз. и слов. АН. 1914. Т. 18. Кн. 3; *Марков А.* Родина паломника Арсения Селунского // Рус. филол. вестн. 1914. Т. 81; *Обнорский С. П.* Клитературной истории «Хождения» Арсения Селунского // Изв. отд. рус. яз. и слов. АН. 1914. Т. 19. Кн. 3; *Шляпкин И. А.* Хождение Арсения Селунского // Изв. отд. рус. яз. и слов. АН. 1914. Т. 19. Кн. 1; *Марков А.* Дополнение к статье «Родина паломника Арсения Селунского» // Рус. филол. вестн. 1915. Т. 83; *Білоус П. В.* Українська паломницька проза. К., 1998.

П. Білоус

СЕРАПІОН (рр. нар. і см. невід.) — письменник і мандрівник.

Інок Мотронинського монастиря, який здійснив та описав своє паломництво до гробу Господнього у 1749 р. Автор записок вказує власний маршрут: Бориспіль — Золотоноша — Чигирин — Січ, звідки на човнах добрався до Очакова, а потім до Константинополя. Описав турецькі й грецькі міста, а також ті, що пов'язані з біблійною історією (Єрусалим, Віфлеєм, Назарет, Сіон, Йордан, Єрихон та ін.). Окрім традиційних відомостей про Святі місця, у творі чимало нотаток світського характеру, які свідчать про широкі інтереси автора.

Літ.: *Путник, или Путешествие во Св. Землю Мотронинского монастыря инока Серапиона, 1749 года* // Чтения в о-ве ист. древностей российских. 1873. Кн. 3; *Білоус П. В.* Українська паломницька проза. К., 1998.

П. Білоус

СЕРАПІОН (СЕРАПІОН ВЛАДИМИРСЬКИЙ) (р. і м. нар. невід. — 12.07.1275, Владимир, похований в Успенському соборі) — представник ораторської прози епохи пізнього Середньовіччя.

Відомо, що 1238 р. Серапіон був архімандритом Києво-Печерського монастиря, а 1274 р. поставлений єпископом у м. Володимирі-на-Клязьмі.

До наших днів дійшло п'ять проповідей Серапіона, що належать йому напевне. З короткого запису в літописі, який повідомляє про його смерть, та зі змісту

слів самого письменника можна зробити висновок, що написав він значно більше. Хоча майже всі твори були написані Серапіоном у владимирський період його діяльності, вони є зразками насамперед київського ораторського мистецтва, оскільки саме в Печерському монастирі він сформувався як церковний діяч і письменник.

Усі п'ять слів Серапіона Владимирського дуже подібні за змістом і стилем. Провідна ідея проповідей — страх перед гнівом Божим, що наїї іус про себе різними страшними подіями, насамперед татаро-монгольською навалою, пам'ять про яку проходить крізь усі його твори. Проповіді пройняті думкою, що підкорення Київської держави ворогами — це кара Божа за гріхи людей. Єдиний спосіб урятувати Русь від іноземного ярма проповідник вбачає у каятті, у приверненні ласки Божої, моральним самовдосконаленням.

В центрі уваги першого слова («О казнях Божиях и о ратех») — біди, які перенесли люди під час татарського лихоліття. У ньому автор, мабуть, бачив призвістку майбутньої ворожої навали. Більшість учених вважає, що ця проповідь була написана в Києві одразу ж після взяття міста військами Батия. Решта слів Серапіона була створена вже у Владимирі!. Найяскравіший і найсильніший образ спустошення Київської Русі дано у третьому слові, де автор звертається до слухачів, «до братії»: «Зруйновані божествені церкви, споганені сосуди церковні, потоптані святощі, святителі стали поживою меча, тіла преподобних на жир птахам покинені були, кров отців і братії нашої, як вода многа, землю напоїла. Князів наших і воевод відвага зникла; хоробрі наші, повні страху тікали; пребагато братії нашої і дітей наших в полон поведено. Села наші дядиною заросли; велич наша упокорена; красота наша пропала; багатство наше пішло на користь іншим; труд наш поганим у спадщину пішов; земля наша маєтком іноплеменників стала. Ми впали у презирство сусідам землі нашої, в глум попали ворогам нашим — бо звали на себе, як дощ з неба, — гнів Господень...» (переклад М. Грушевського).

Друге, четверте і п'яте слова цікаві конкретними описами тих гріхів, що накликають на людей гнів Божий. Серапіон

повстає проти немилосердя, брутальності, лихварства, пияцтва, а також різних поганських забобів, зокрема проти віри у волхвів. Одночасно засуджує жорстокі знущання над людьми, запідозреними у ворожбитстві. Цікаво, що для письменника прикладом справжньої моральної поведінки служать звичаї татар.

Ідейно-тематична спрямованість проповідей Серапіона Владимирського випливає вже з самої суті вчення про стосунки між Богом та людьми і як ідея «казней Божіих» дістала розвиток ще у творах Феодосія Печерського. Але після татаро-монгольської навали твердження про «казні Божі» набрало цілком конкретного змісту. Ординське лихоліття й певні конкретні питання постають у проповідях Серапіона не як абстрактні риторичні міркування, а як переконливі картини з реального життя. Усі п'ять слів проповідника пройняті духом сучасності: тяжкі випробування, що прийшли на рідну землю, наклали на них свій яскравий відбиток. Ідеї і теми творів Серапіона зумовлені як потребами с>то церковної проповіді, так і ширим патріотичним почуттям. Описуючи біди татарської навали, автор закликає людей перед грізною небезпекою звільнитися від дрібних і великих гріхів. Вічне й дочасне зливаються у його проповідях в одне ціле — Серапіон постає перед слухачами одночасно і як церковний оратор, і як патріот рідної землі.

Проповіді Серапіона написані з великою художньою майстерністю, у них відчувається висока книжна культура автора, його неабиякий літературний талант. Пафос, урочистість і драматичність тих частин слів, де розповідається про людські біди й страждання, досягається нагнітанням короткіх речень, що часто набувають форми риторичних запитань, а ці художньо-стильові засоби надають мовленню підвищеної емоційності.

Серапіон Владимирський продовжив традиції таких видатних вітчизняних майстрів ораторського мистецтва, як Іларіон Київський і Кирило Туровський. Але на відміну від них у словах Серапіона сильніше відбито безпосередні людські почуття.

Літ.: Петухов Е. Серапион Владимирский, русекий проповедник XIII в. СПб., 1888.

Ю. Пелешенко

СИЛЬВЕСТР (р. нар. невід. — 1123) — літописець, церковний діяч, ігумен Видубицького монастиря.

З 1118 р. — єпископ переяславський, автор другої, так званої Лаврентіївської, редакції (переяславського зведення) «Повісті врем'яних літ». У приписці, що йде в кінці записів за 1110 р., зазначено: «Игумен Силвестра святого Михайла написак книги си Лтзтописец, надесяя от бога милость прияти, при князи Володимире, княжашю ему Киев'ь, а мн'ь в то время игуменяшю у святого Михайла, в 6624 индикта 9 л-ѣта» (1116). Цю приписку тлумачили по-різному. Найпоширеніша думка О. Шахматова про Сильвестра як укладача другої редакції «Повісті врем'яних літ» (перша, здійснена Нестором, не збереглася). І. Срезневський вважав Сильвестра співавтором «Повісті врем'яних літ», котрий звів літописну частину Нестора з історичними оповіданнями про Києво-Печерський монастир. Цю думку підтримував і М. Костомаров. М. Приселков вважає, що Сильвестр переробив заключну частину літопису, починаючи від 1093 р., аби підкреслити роль Володимира Мономаха, прихильником якого він був. М. Грушевський наполягав на тому, що Сильвестра не варто виключати з історії нашого літописання і зводити його працю до простого «переписування», як це зробив М. Алешковський. Л. Махновець зазначає, що Сильвестр «можливо, лише переписав «Повість минулих літ». А. Кузьмін висунув гіпотезу, що Сильвестр — учень ігумена Києво-Печерського монастиря Феодосія, і приписує йому значний обсяг редакторських доповнень, зокрема статті з історії Печерського монастиря. За версією Л. Мюллера, Сильвестр — редактор «Повісті врем'яних літ», який довів її виклад до 1115 р. Так само розцінював його вклад у літописання М. Возняк: «Він виготовив копію «Печерського літописного зводу» для свого монастиря».

Літ.: Срезневский И. Я. Статаи о древігах русеких летописях (1853—1866). СПб., 1903; Шахматов А. А. Повесть времешних лет. Пг., 1916. Т. 1; Грушевський М. С. Історія української літератури: У 6 т. К.; Л., 1929. Т. 2; Приселков М. Д. История русекого летописания XI—XV вв. — Л., 1940; Алешковський М. Х. Повесть временіих лет. Судьба літературного произведения в

древней Руси. М., 1971; Кузьмин А. Г. Начальше этапы древнерусского летописания. М., 1977; Летопис Руський / Передмова і переклад Л. Махновця. К., 1989; Возняк М. Історія української літератури // У 2 кн. Л., 1992. Кн. 1.

П. Білоус

СИЛЬВЕСТР І НИКОДИМ (рр. нар. і см. невід.) — ченці Рихлівського монастиря (Чернігівщина).

Здійснили та описали свою подорож до Константинополя і Єрусалима у 1722 р. У мандри вирушили з Чернігова, далі шлях проліг через Київ, Васильків, Сороки, Яси, Галац, по Дунаю в Константинополь. Звідти морем помандрували до Єрусалима, зупинялися на грецьких островах. Авторів записок цікавили екзотичні краї, де побували, життя й побут інших народів, але основну увагу приділяли християнським святиням, котрі описали на основі відомостей із Святого Письма та власних спостережень. Збереглася лише частина їхнього рукопису.

Літ.: Описание путешествия иеромонахов Рыхловского Николаевского монастыря Сильвестра и Никодима в Царьград и Иерусалим, в 1722 году // Тр. Киев. дух. академии. 1883. № 5; Бтоус П. В. Українська паломницька проза. К., 1998.

П. Білоус

СИМОН (р. нар. невід. — 22.05.1226) — давньоукраїнський агіограф.

Один із авторів Києво-Печерського патерика. Був ченцем Києво-Печерського монастиря, згодом (імовірно, з 1197 р.) — ігуменом Рождественського монастиря у Володимирі й духівником великої княгині, дружини Всеволода Юрійовича (Велике Гніздо). 1214 р. став єпископом Суздаля й Володимира. Дбав про зміцнення політичних позицій молодого Володимиро-Суздальського князівства, ініціював будівництво соборних храмів у Суздалі й Володимирі. Написав відповідь на лист печерського ченця Полікарпа, до якого додав розповіді про історію Печерського монастиря, про духовні подвиги його ченців та угодників. Ці твори лягли пізніше в основу Києво-Печерського патерика. Писання Симопа свідчать про освіченість та обізнаність автора з сучасною йому вітчизняною й перекладною літературою, зо-

крема з давньоруськими літописами, пам'ятками візантійської агіографії.

Літ.: Махновець Л. Є. Давня українська література (XI—XVIII ст.) // Українські письменники: Біобібліогр. словник. К., 1960. Т. 1; Возняк М. С. Історія української літератури. У 2 кн. Л., 1992. Кн. 1; Грушевський М. С. Історія української літератури: У 6 т. 9 кн. К., 1993. Т. 3.

О. Хоменко

СИМОН СИМОНІД (ШИМОНО-ВИЧ) — (1558 — 05.05.1629, Львів) — українсько-польський поет, філолог, освітній діяч.

Народився у Львові в міщанській родині. За походженням — вірменин. Від 1575 р. навчався в Краківському університеті, пізніше — у Бельгії та Франції, де вдосконалював знання з грецької і латинської мов. Учителював у Львові, був одним із організаторів Замостської академії, брав активну участь у фундуванні «руської» друкарні. Був секретарем у магната Яна Замойського, виховував і навчав його сина Томаша. Мав популярність у гуманістичних колах європейських країн. Його учнями стали визначні вчені й громадські діячі: краківський каїшелян Ян Собеський (1596—1646), поет і юрист Томаш Дрезнер (1560—1614); поет Ян Урсин та ін.

Виступав як поет-ігроватор. Започаткував у польській літературі новий жанр — русинські пісні (селянки), тобто ідилії, був удостоєний звання королівського поета. Видав 1614 р. кишу «Селянки», в якій оспівав життя та звичаї українського народу. У своїй творчості використовував елементи народної поезії.

Літ.: Антологія української поезії: У 6 т. К., 1984. Т. 1; Українська поезія XVII століття (перша половина): Антологія. К., 1988. Ніник В. М., Липвинов В. Д., Стратій Я. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Укпаїні (XVI — початок XVII ст.). К., 1990.

О. Хоменко

«СИНОПСИС, чи коротке зібрання од різних літописців про початки слов'яно-російського народу» (перше видання у Лаврській друкарні 1674 р., всього більш як 25 перевидань) опублікований із благословення Києво-Печерського архімандрита Інокентія Гізеля (деякі вчені вважають

їюго і автором). У науковій термінології давніх греків «синопсис» — виклад в одному загальному огляді у стислій формі, без детальної аргументації й теоретичних роздумів певного предмета чи якоїсь конкретної галузі знання. Синопсис є новим етапом у розвитку давньоукраїнської історіографії. Джерелами для його написання були літопис Нестора, польські хроніки, опис сучасних авторові подій до царювання Федора Олексійовича (1529). В основу пам'ятки, на думку М. Сумцова, покладена хроніка ігумена Михайлівського монастиря Феодосія Софоновича про події в Русі до 1290 р.

«Синопсис» складається з 110 розділів; це короткий нарис східнослов'янської історії від найдавніших часів до останньої чверті XVII ст. Перші 11 розділів оповідають про Іюя та його трьох синів (Сіма, Хама та Яфета), походження слов'ян від Яфета; за ними йдуть розділи про вольності і землі слов'янські, які їм дарував Аلكсандр Македонський за допомогу й підтримку у 310 р. до Р. Х.; історію походження і назви росіян; про народи, які Синопсис називає сарматськими (поляки, литовці, росіяни), роксоланськими (українці) тощо; 12—74 розділи розповідають про преславне, верхове для всього руського народу місто Київ із залученням опису язичницьких обрядів і міфології, де особливо детально відтворений період князювання Рюриківичів, зокрема Володимира Великого та Володимира Мономаха (30—50 розділи); 75—103 розділи — період князювання Димітрія Донського та Куликовська битва, опис якої займає чверть книги (у виданні 1680 р.); докладно розповідається про турецькі походи під Чигирин 1677—1678 рр. та оборону силами козаків і московського війська святих київських місць 1679 р. Такий розподіл інформації, а також те, що історичні події Російської держави подані так, що мусять доповнювати чи роз'яснювати події української історії, засвідчують, на думку М. Сумцова, саме українське, київське походження літопису. Автор підносить і пропагує популярну на той час ідею єднання слов'янських земель перед лицем магометанської небезпеки, ідею необхідності спільних зусиль усіх слов'янських країн у боротьбі за звільнення християнських земель від турецького іґа.

У праці поєднано особливості давньоруської традиції літописного викладу і новітні спроби розповісти про історичні події з огляду на нові суспільно-історичні та культурні обставини, зокрема в контексті прагматичного тлумачення історії у бароковій манері.

Актуальність порушених питань, широкий часовий діапазон зв'язно, лаконічно та стисло висвітлюваних подій, довершена літературна форма, цікава розповідь, введення до тексту сказань і крилатих висловів, адресованість широкій аудиторії — все це зробило «Синопсис» однією з найпопулярніших історичних книг XVII ст. Вона мала велике поширення не лише в Україні, Білорусі, Росії, а й в усьому православному світі, перекладена грецькою та латинською мовами і до XIX ст. слугувала посібником з історії.

Літ.: *Дорошенко Д.* Огляд української історіографії. Прага, 1925; *Чистякова Е. В.* Синопсис // *Вопр. истории.* 1974. № 1; *Історія української літератури: У 2 т. К., 1987. Т. 1.*

Г. Усатенко

СКОВОРОДА ГРИГОРІЙ (03.12.1722, с. Чорнухи, тепер смт Полтавської обл. — 09.11.1794, с. Іванівка, тепер Сквородинівка Харківської обл.) — філософ, поет, прозаїк.

1738 р. вступив до Києво-Могилянської академії, навчався з перервами 10 років. Відмовився від духовної кар'єри. У 1745—1750 рр. перебував в Угорщині, подорожував по Австрії, Польщі, Італії. Познайомився з німецькою філософією (містиків), італійською культурою. Працював викладачем Переяславського і Харківського колегіумів, домашнім учителем у поміщика Томари. Через невідповідність змісту й методів викладання офіційним настановам полишив педагогічну діяльність. З 1769 р. вів мандрівний спосіб життя. На цей час припадає написання більшості творів, які через заборону книговидавання в Україні не друкувалися, а переписувалися й поширювалися усно. Перший друкований твір «Наркісс» вийшов у світ 1792 р. Вибрані твори вийшли в Петербурзі (1861).

Тривалий час постать Г. Сквороди тлумачилася в двох іпостасях: поета й філософа. Адже вважалося, що українська

проза зароджується лише на початку ХІХ ст., і то лише соціально-побутова. Твори Володимира Мономаха, Іларіона, Кирила іуровського, Івана Вишенського, І. Гізеля, П. Могили відносили, як правило, до творчості релігійно-проповідницької. Ігнорувалися структура, жанрові особливості, стиль тих творів, а також багатомікові культурно-естетичні традиції.

Твори Г. Сковороди є не лише взірцем української філософії, а й визначним набутом української художньої прози, джерела якої не тільки в філософсько-художніх писаннях Сократа й Платона, інших письменників-філософів Греції та Риму, а й у творчій спадщині Володимира Мономаха та митрополита Іларіона, їхніх послідовників.

Основне філософське питання для Г. Сковороди — це не тільки відношення Буття і Свідомості (Матерії й Духу), а й проблема походження, сутності (справжності), призначення людини, її шляху до щастя.

Його прозові твори за структурою — це діалогічні та полілогічні «диспути» (такі влаштовувалися в школах еллінської Греції й Києво-Могилянської академії викладачами, спудеями), трактати-повчання (на зразок «Поучення дітям» Володимира Мономаха), трактати-послання, полемічно-педагогічні притчі. Для філософа й письменника-гуманіста головним було не знання й творення нових філософських цінностей (то — засоби), а пізнання (істина) як шлях до самопізнання та творення Людини.

Справжня людина — мрія й найвищий ідеал Г. Сковороди. Тому і його орієнтація на філософію «серця» (а не логіки — явище суто українське, започатковане ще в Київській Русі-Україні, а вивершене Т. Шевченком, П. Юркевичем. Це й визначає органічний синтез філософії й літератури, етики та естетики, до того ж і в змісті, і в формах (жанрах, стилістиці, поезиці).

Ще в ранніх діалогах-проповідях «Наркісс» і «Асхань» автор розглядає внутрішню суть людини крізь призму єдності й боротьби добра і зла; перемога того чи іншого, на його думку (суголосну з поглядами представників пізнього Відродження, В. Шекспіра), й визначає різницю «між добрим мужем і злим». Мислитель є при-

хильником християнської ідеї убогості («а мой жребий с голяками»), що видно з творів «Бесѣда, нареченная двоє» та «Разговор пяти путников о истинном щастии в жизни». Водночас Г. Сковорода бачив і те, що за однакових умов люди бувають різні і метою (ідеалом), і засобами її досягнення: моральними чи ні. Від природи людина добра, «злою» її роблять умови. Тому головне — пізнання в собі природної людини (себе самого). На цій підставі філософа звинувачували в індивідуалізмі. Він вважав, що всі люди талановиті, тільки кожен по-своєму. Пізнати свою сутність («справжню людину») означає знайти шлях і до власного щастя, і до найефективнішого служіння людям. Носій справжності у людині — серце. Бо як між землею і небом с сонце, так між тілом та інтелектом — серце. Воно — також джерело життя та істини, а головне — свободи.

Між макросвітом (природою, космосом) і мікросвітом (людиною) є Слово: воно — синтез і мудрості, і краси як вищої форми вияву справжності, і щастя як внутрішньої свободи («світ ловив мене, але не впіймав»), і самопізнання, й самотворення.

Головне для Сковороди — внутрішня сутність. Вона й зумовлює структуру його прозових творів: форма у них — філософський диспут, який має сюжет і фабулу, зав'язку й розв'язку, а головне — конфліктну основу й характер. Конфлікти в творах письменника співвідносяться з проблемами дійсності: соціальними, політичними, родинними, морально-етичними, духовними. Це тоді, коли він викриває «гогочущих», «лукавих», «алчних», «змій», «крокодилів», «мавп», що правлять Вітчизною, і тоді, коли «поучає»: суспільство — машина, в якій «замешательство бывает тогда, когда ея части отступают от того, к чему онна своим хитрецом зд^ланы» («Разговор пяти путников о истинном щастии в жизни»).

Так само й людина відходить від власної сутності, коли втрачає відчуття «єродності» з природою, бо «природа есть первоначальная всему причина и самодвижущаяся пружина» («Алфавит, или букварь мира»), працею та іншими людьми, бо тоді в неї виявляється «не одна, но двѣ воли» («Пря Бѣсу со Варсавою»): добра і зла. Зло виникає на ґрунті «неправди», «беззакон-

ня», добро — Любові (як творчої діяльності).

Вища міра Любові (добра, справжності, свободи, краси) для Г. Сковорода — духовна особистість («Жена Лотова»), а опора в духовності — пам'ять не так у часі й просторі (географії), як у процесі історії («Разговор пяти пугаиков...», «Асхань»). Так само втілення мрії — «горна республіка», бо в ній — усе нове: нові люди, нова природа, нове творіння, «не так, как у нас под солнцем все ветошь ветошей и суета суетствій» («Жена Лотова»),

Закономірно, що в діа(полі)логах Г. Сковорода нерідко трапляються вірші («Брань архистратпа Михаита с Сатаною»): в яких домінує не так філософський метод, як емоційний настрій, художня символіка; не об'єкти логіки, а пристрасна поетизація (що він і відстоював у трактаті «Кольцо»).

Сковорода-лірик є одним з представників класичного бароко. Збірка «Сад божественних п'єсней» (1758) суголосна філософській прозі: це лірика «внутрішнього вихору» людини (тривоги, смутку, літопис складних, суперечливих переживань), сповідь благородної душі («Ах ти, тоска проклята! О докучлива печаль! Гризеш мене измлада...»). За свідченням М. Ковалинського, збірка писалася, коли «Сковорода начал чувствовать вкус к свободе; от суетностей и пристрастий житейских; в убогом, но беспечальном состоянии; в уединении, но без расстройки с самим собою». І в поезії Г. Сковорода виступає співцем «природної» (справжньої) людини, змістовно — духовного життя, високих морально-етичних ідеалів, політичної, національної (славить «отца вольности» Б. Хмельницького), внутрішньої свободи, честі.

У 60—70-ті роки написано 30 байок, які ввійшли до збірки «Басни Харьковские». Органічно пов'язані зі світовою традицією (започаткованою Езопом), ці байки стали продовженням вітчизняної традиції. Мав рацію Г. Данилевський, коли порівнював проблематику його творів (соціальну, морально-етичну, філософську, духовну, естетичну) з писаннями Есхіла («Прометей»), П. Кальдерона, Й. В. Гете («Фауст»), Дж. Байрона («Манфред», «Каїн»). Г. Сковорода за широтою та глибиною інтересів, змісту, ідей і формами вислову — письменник універсальний.

Великий філософсько-духовний та педагогічно-естетичний вплив він справив на В. Капніста, І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, В. Підмогильного, М. Філянського, Г. Хоткевича, П. Тичину, оскільки «глибокий гуманізм, якого першим вістуном був Сковорода, робиться основою всіх кращих творів української літератури XIX в.» (І. Франко).

Літ.: Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури. Л., 1910; Зрн В. Григорій Саввич Сковорода. Жизнь и учение. М., 1912; Товкачевський А. Г. С. Сковорода. К., 1913; Багалій Д. І. Український мандрівний філософ Гр. Саввич Сковорода. Х., 1926; Попов П. М. Григорій Сковорода. К., 1969; Махновець Л. Григорій Сковорода. К., 1972; Кононенко П. П. Українська література: проблеми розвитку. К., 1994.

П. Кононенко

«СЛОВО» — громадсько-політична й літературна газета, орган «москвофілів». Виходила 1861—1882 рр. у Львові. Редагували газету Б. Дідицький (до 1871) та В. Площанський (з 1871). Друкувалася «язичієм». Орієнтувалася на російський царизм і панславістські течії російської культури, виступала проти національного визволення Східної Галичини, проти розвитку української мови й культури на західноукраїнських землях. У «Слові» друкувалися історичні та критичні праці Я. Головацького, П. Петрушевича, В. Ружицького та ін. «Слово» одержувало таємні субсидії від російського уряду. І. Франко піддавав газету гострій критиці в енциклопедичній статті «Южнорусская литература» та поемі «Ботокуди».

М. Грицюта

«СЛОВО О ЗАКОНІ І БЛАГОДАТІ...» — визначна пам'ятка Київської Русі, написана між 1037 і 1050 рр. Виголошене Іларіоном Київським — першим руським митрополитом в Десятинній церкві чи Софійському соборі у присутності князя Ярослава та його родини. Повна назва твору «Про закон, Мойсеєм даний, і про благодать та істину, що були Ісусом Христом, і як закон обійшов, а благодать і істина всю землю сповнила, і віра на всі народи поширилася, і на наш народ руський. І похвала кагану нашому Володимиру, що ним охрещені ми були. І

молитва до Бога од усієї землі нашої. Господи, благослови, Отче!».

Твір належить до жанру ораторсько-проповідницької прози візантійського типу. Стиль його простий, проповідницький з типовою поетикою: численними порівняннями, протиставленнями, параболами, гіперболами, риторичними запитаннями («Звідки ти пройнявся пахощами Святого Духа? Як випив ти пам'яті майбутнього життя солодку чашу?»). Композиційно пам'ятка складається з трьох частин: 1) аналіз важливої середньовічної філософсько-теологічної проблеми про Закон і Благодать, про іудейський Закон (символічні порівняння — рабиня Агар, Єфрем, місяць, озеро, що висохло) та Благодать нових християнських народів (символічні порівняння — вільна Сара, Манасій, Сонце, живе джерело) із значними посиланнями на Святе Письмо («Добре було благодати й істині між новими людьми возсіяти. Не вливають бо, за словами Господніми, вина нового вчення благодатного в міхи старі, застарілі в іудействі»); 2) міркування про поширення християнства у світі і Руській землі, зокрема завдяки мудрості й далекосяжності Володимира Великого («Не бачив еси Христа, не ходив еси з ним, а став учнем його! Інші, бачивши Його, не увірували, ти ж, не бачивши, увірував»); 3) прославлення «кагана Руської землі» Володимира, Молитва до Бога. Автор наголошує, що Володимир є «славним від славних, благородним від благородних» внук Ігоря, син Святослава, син Руської землі, яка і до Володимира була славною, авторитетною серед інших країн світу. У проповіді витримана чітка логічна послідовність від загального до конкретного, від вселенського характеру християнства до конкретного його виявлення на Руській землі. Головна ідея «Слова...» — рівноправність усіх народів у християнській вірі, в тому числі народу руського як такого, що обрав собі віру не з примусу, а добровільно.

Іларіон «Словом...» звертається до кола осіб, «нашчених книжної сладості», що засвідчує культурний рівень книжників тогочасної Русі. Автор належав до тієї плеяди руських книжників, які орієнтувалися на вищий, філософський, максимальний рівень освіти (Климент Смолятич, Кирило Туровський), на противагу тим, що орієнтувалися на популярний

рівень освіти (Лука Жидята, Феодосії! Печерський, Нестор, Серапіон, Володимир Мономах, Данило Заточник).

«Слово о законі і благодаті» є поєднанням богословської і політичної патріотичної ідеї, що зумовлює жанрово-стильову неповторність пам'ятки ораторського мистецтва Княжої України. «Слово...» за темою звернене у майбутнє Русі, а за досконалістю форми передбачає це майбутнє.

Літ.: Барц Г. М. Источники «Слова о законе и благодати» и евангельские песни. К., 1916; Лихачев Д. Великое наследие. М., 1979; Молодован О. М. Мовні особливості «Слова о закон-ѣ и благодати» Іларіона (за Синодальним списком) К., 1984; Мишанич О. Голос давніх віків // Київ. 1988. № 8; Іларіон Київський. Слово про Закон і Благодать // Крекотень В. Київ. 1988. № 8; Лабунька М. Митрополит Іларіон і його писання. Рим, 1990; Грушевський М. «О Законі і Благодаті» // Історія української літератури: У 6 т. К., 1993. Т. 2.

Г. Усаєнко

«СЛОВО О ПОГИБЕЛІ РУСЬКОЇ ЗЕМЛІ» — твір, написаний під час татаро-монгольської навали. Повний його заголовок: «Слово о погибели Руськія земли и по смерти великого князя Ярослава». У двох списках служить передмовою до «Житія Олександра Невського». Текст «Слова...» напевне є вступом або першою частиною якогось невідомого твору, присвяченого розгрому князівств Київської Русі і розповіді про нещастя, що принесли орди завойовників.

Найімовірніше, твір написано між 1238 і 1246 р. Композиційно складається з трьох частин. Початок — це пристрасний гімн величчю, красі й багатству Київської держави: «О свѣзлю світлая и украсно красашена земля Руськая! И многыми красотами удивлена еси: озеры многыми, удивлена еси роками и кладязьми мт?сточестьными, горами крутими, холмы высокими, дубравомы частими, польми дивными, звѣрьми различными, птицами бесчисленными, доми церковными и князьями грозными, бояри честными, вельможами многими — всего еси исполнена земля Руская, о правотѣрная, вѣра хрестиянская!»

У другій частині автор розповідає про величезну територію, яку обіймала Київська Русь, описує її минулу могутність. В останній частині автор, розвиваючи тему

«грізних» князів, що покорили «поганськія странї», звертається до образу ідеального князя — Володимира Мономаха, якого боялися литовці, угорці, німці, навіть візантійський імператор дари йому слав, а «Буртаси, Черемиси, Вяда и Морьд-ва бортничаху на князя великого Володимира». Гіперболізований образ сильного й грізного великого князя втілював ідею сильної князівської влади, могутності й величі Київської держави. За тодішніх умов жорстокої військової поразки звернення до постаті Володимира Мономаха було нагадуванням і докором сучасним авторові князям, що не мали єдності між собою.

«Слово о погібелі Руськія земли...» багато в чому перегукується зі «Словом о полку Ігоревім». їм обом притаманні патріотизм, гіперболізація сили й військової могутності князя, ліричні описи природи, ритмічна організація тексту (щоправда, не однакова в різних частинах твору). У «Слові о погібелі Руськія земли...» відчуваються органічний зв'язок із київським дружинним епосом XII ст., відгомін легенд про князя Володимира Мономаха, що ввійшли до похвали Романові з Галицького літопису. Ідейно й жанрово-стилістично «Слово...» має деякі спільні риси з «За-ло нщиною», «Словом о Лазаревім воскресінні».

Літ.: Тихомиров М. Н. Где и когда бмло написано «Слово о погібелі Русской земли» // ТОДРЛ. 1951. Т. 8; Гудзий Н. К. О «Слове о погібелі Руськія земли» // ТОДРЛ. 1956. Т. 12; Бегунов Ю. К. Памятник русской литературы XII века «Слово о погібелі Русской земли». М.; Л., 1965.

Ю. Пелешенко

«СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» — давньоукраїнська героїчна поема XII ст.

Історичною основою твору є невдалий похід проти половців Новгород-сіверського князя Ігоря Святославича, про який збереглися два літописних оповідання: одне в Іпатіївському літописі, інше, більш лаконічне, — в Лаврентіївському. На основі цих оповідань і можемо уявити собі подробиці цього невдалого військового походу.

23 квітня 1185 р. новгород-сіверський князь Ігор Святославич, його син Володимир Путивльський, племінник князь

Святослав Ольгович Рильський разом із загонами ковуїв (союзних русичам тюркських племен) виступили в похід на половців, але не повідомили про це київського князя Святослава. Ігор Святослави¹ був відомий як непримиренний ворог половців, тричі перемагав їх: уперше 1174 р., два інших рази у 1183 р. У березні 1185 р. Ігор мав намір узяти участь у спільному поході проти кочівників, який організував великий київський князь Святослав, але через несприятливі обставини йому не вдалося здійснити свій задум. Менш ніж за два місяці потому Ігор самостійно вирушив на половців. У поході поблизу берегів Дінця руське військо побачило сонячне затемнення, яке вважалося в добу середньовіччя передвісником нещастя, та Ігор не зупинив походу й переправився через ріку. Трохи пізніше до нього приєднався брат Всеволод з дружиною, який вирушив з Курська іншим шляхом. Але здійснити несподіваний напад на половців, як на те розраховували Новгород-сіверський князь і його союзники, не вдалося: розвідники принесли звістку про готовність половців до бою. Наступного дня русичі зустріли головні половецькі сили, і перший бій приніс перемогу Ігорю. Половці почали тікати, їх переслідувала дружина Володимира Ігоревича. Русичі захопили багато полонених, та на світанку наступного дня половецькі полки стали наступати на руське військо.

Ігор віддав наказ кінним воїнам спшитись і битися разом. Половці відрізали військо від води, тому русичі змушені були протягом трьох діб повільно пробиватися до Дінця. Оточені руські дружинники страждали від спраги, сам Ігор був поранений у праву руку. На світанку в неділю ковуї не витримали половецького натиску й почали тікати. Ігор безуспішно намагався їх зупинити, поки не потрапив у полон. Його військо було майже повністю знищене, з руських вояків врятувалися лише декілька чоловік. Ігор Святославич став полоненим половецького хана Кончака.

Цією поразкою Ігор «відкрив ворота» половцям на Руську землю, адже за рік до походу руські князі, що об'єдналися навколо київського князя Святослава, спільними зусиллями завдали кочівникам нищівного удару. Поразка Ігоря фактично перекреслила результати цієї перемоги.

У полоні Ігор користувався відносною свободою, він навіть викликав до себе з Русі священика для відправлення церковної служби. Трохи пізніше йому вдалося втекти. Незабаром після прибуття до Новгород-Сіверського Ігор вирушив до Чернігова та Києва, де знайшов допомогу і підтримку.

Один із списків «Слова», переписаного в XVI ст., на початку 90-х років XVIII ст. потрапив до рук відомого збирача пам'яток давнини графа О. І. Мусіна-Пушкіна. Текст пам'ятки містився в збірнику давньоруських творів світського змісту, який увібрав у себе також такі відомі давньоруському читачеві твори, як «Повість про Лкіра Премудрого», «Девгенііве діяння» та ін. За словами самого збирача, цей збірник він придбав у архімандрита Спасо-Ярославського монастиря Іоїля Биковського, який був водночас релігійним письменником, педагогом, видавцем. Вихованець, а з 1757 р. викладач Києво-Могилянської академії, він — автор своєрідних драматизованих «Бесід євангельських», проповідей, віршів. З рукопису збірника Спасо-Ярославського монастиря спеціально для Катерини II було зроблено копію, яка збереглася до нашого часу. Під час неодноразового переписування спочатку з оригіналу, а потім з копій текст пам'ятки частково перекручувався, і в пізнішому списку XVI ст., з якого було зроблене перше друковане видання «Слова...», вже було багато «темних місць», які не могли розшифрувати перші дослідники рукопису, частково ці «місця» неоднозначно тлумачаться й сучасними науковцями.

Вперше «Слово о полку Ігоревім» було надруковане 1800 р. в Москві О. Мусінін-Пушкінін у співробітництві з О. Малиновським і М. Бантишем-Каменським. 1812 р., під час вторгнення військ Наполеона у Москву, рукописний збірник з текстом «Слова...» загинув. Загинула також і більшість примірників першого видання пам'ятки. Незабаром після видання поеми деякі скептики вважали її підробкою пізнішого часу. Безпідставність такої позиції стала особливо очевидною після відкриття у 1852 р. «Задонщини», яка написана під сильним впливом «Слова...» наприкінці XIV ст.

Вже перші дослідники пам'ятки вказували на її українське («південноруське») походження. Так, російський вчений М. Калайдович ще 1818 р. у праці «Опыт

решения вопроса, на каком языке писано песнь о полку Игореве» доводив, що її «творець належав до нинішньої Малоросії». Тезу про український характер мови пам'ятки розвивав також М. Полевой у працях «История русского народа» (1830) та «Очерки русской литературы» (1839). Навіть В. Белінський, який, як відомо, негативно ставився до самостійного розвитку української літератури, вважав «Слово...» твором цілком українським («малоросійським»): «Слово про похід Ігоря» дуже яскраво виявляє своє південноруське походження. Граціозні форми його мови нагадують сучасне наріччя Малоросії, особливо багатством гортанних звуків і закінчень на букву «ь» в дієсловах теперішнього часу третьої особи множини. Але що найбільше промовляє на користь південноруського походження «Слова» — це спосіб життя народу. Відчувається шість благородне й людяне у взаємостосунках героїв цієї поеми... Все це, повторюємо, нагадує Південну Русь, де так багато людяного і благородного в сімейному побуті, де взаємини статей ґрунтуються на любові, а жінка користується повнотою всіх своїх прав. І все це діаметрально протилежне тому, що існує в Північній Русі, де сімейні стосунки дикі й брутальні, жінка зведена до своєрідної хатньої тварини, а любов подружжя — поняття чужеродне. Порівняйте побут українських селян із побутом російських селян, міщан, купців і, зокрема, інших верств, і ви переконаєтесь в правдивості нашого твердження про те, що «Слово о полку Ігоревім» є південного походження». М. Максимович порівняв художні особливості «Слова» з пам'ятками передовсім української народнопоетичної творчості, зокрема думами та історичними піснями, а також із фольклором інших слов'янських народів і довів генетичну спорідненість поеми з народною словесністю.

Епітети, метафори, порівняння, що їх використовував автор поеми, знаходять свої відповідники і в деяких пам'ятках російського та білоруського фольклору, але «південноруські» (українські) пісні, на думку М. Максимовича, незрівнянно ближче рідняться зі «Словом». Так, порівняння зажуреної Ярославни з зегзицею-зозулею, яке використовує автор поеми, своєрідно «накладається» на образність українських народних пісень, де на могилу козака, який загинув на чужині, прилітає

зозуленькою невішна мати, дружина, сестра. Саме М. Максимович у 1857 р. одним із перших надрукував свій віршований переклад «Слова о полку Ігоревім»; тринадцять років це був найдосконаліший переклад пам'ятки сучасною українською мовою.

«Слово» необхідно розглядати не лише в його зіставленні з українським фольклором, а й у контексті розвитку всієї української літератури доби XI—XIII ст. Деякі вчені, зокрема М. Гудзій, порівнювали стилістичну манеру «Слова» з манерою, в якій написаний Галицько-Волинський літопис, що остаточно сформувався як цілісний твір наприкінці XIII ст. Зі «Словом» його поєднує передовсім специфічна образність, урочистість стилю, використання в художній тканні оповіді багатьох елементів «дружинної поезії». Широко відома похвала князю Роману в Галицько-Волинському літописі в багатьох місцях подібна до звертань автора «Слова» до князів із закликком виступити на захист Руської землі. І в літописі, і в поемі головна увага звертається на події світської, а не церковної історії, оповідається про військові походи, битви, князівські усобиці, і ця оповідь подається з позицій світської людини, для якої найголовніше — політична єдність держави, згуртованість князів для її спільної оборони. Типологічні паралелі єднають «Слово» і з іншими творами давньоукраїнської літератури, зокрема з «Повістю врем'яних літ», «Словом про закон і благодать» митрополита Іларіона, «Поученням» Володимира Мономаха.

«Слово о полку Ігоревім», безсумнівно, стало вершиною в розвитку давньоукраїнської літератури доби Київської Русі, повносили свідченням її естетичної «зрілості» й художньої досконалості. Творчо використавши досвід своїх попередників, актуалізувавши дописемну українську фольклорну традицію, невідомий нам автор спромігся на вербалізацію основних категорій ментальності давньоукраїнського етносу, осмислення його історичного буття в усій величї й трагедійності. В геніальній поемі з гідною подиву майстерністю відтворене саме неповторне «звучання» української історії в її державницькому та особистісному вимірах, філософськи осмислена проблема неповторної єдності людини і народу. В переддень татарського лихоліття давньоукраїнська література вустами автора «Слова о полку Ігоревім» ще

раз закликала до національної єдності і солідарності перед загрозою зовнішньої небезпеки.

Остаточного не з'ясованим на сьогодні залишається і питання авторства давньоруської поеми. Можна лише з певністю твердити, що «Слово о полку Ігоревім» було створене в добу Київської Русі, а також те, що воно було відоме книжникам пізнішого часу. Але ні в самій пам'ятці, ні в інших документах того періоду ім'я автора не називається, тому головним джерелом наших уявлень про нього залишається текст. Його поетична система, художні образи свідчать про те, що «Слово» якнайтісніше пов'язано з давньоукраїнською книжністю XI—XIII ст., його автор був ознайомлений з «Повістю врем'яних літ», йому була відома також і перекладна література. Деякі науковці вважають, що автор поеми — учасник походу князя Ігоря і разом з ним перебував у полоні, інші дотримуються думки, що він дізнався про деталі походу з уст князя Ігоря чи одного з його дружинників. Добре розуміння автором особливостей тогочасної політичної ситуації свідчить про те, що він належав до вищих прошарків суспільства. Деякі дослідники, зокрема О. Партацький, О. Петрушевич, вважали автора вихідцем із Галицько-Волинської Русі, інші, наприклад Б. Рибаків, вважають його киянином. М. Грушевський висунув ідею про двох авторів поеми: до оповідання про втечу Ігоря з полону автором була одна людина — прихильник київського князя Святослава, далі — інша, близька до Ігоря особа, оскільки в цій частині твору, на думку М. Грушевського, він незаслужено й надміру вихваляється. Л. Махновець і С. Пушик незалежно один від одного висунули гіпотезу, згідно з якою найімовірнішим автором «Слова» був галицький князь Володимир Ярославич — син Ярослава Осмомисла Галицького, брат Ярославни, дружини Ігоря, який перебував у родинних стосунках з багатьма особами, що згадуються в поемі, а з князем Ігорем його пов'язувала й особиста дружба.

Ініціатива перекладів поеми сучасною українською мовою належить письменникам Галичини, передусім М. Шашкевичу та І. Вагилевичу. «Слово» перекладали також О. Афанасьєв-Чужбинський, М. Максимович, Т. Шевченко, С. Руданський, Панас Мирний, М. Рильський, Н. Забіла, Л. Махновець.

Літ.: *Ржича В. Ф.* Гармонія мови «Слова о полку Ігоревім» // Україна. 1926. Кн. 4; *Франко І.* Історія української літератури. Часть перша: Від початків українського письменства до Івана Котляревського // *Франка І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1983. Т. 40; *Франчук В. Ю.* Літописні оповіді про похід князя Ігоря. К., 1988; *Махновець Л.* Про автора «Слова о полку Ігоревім». К., 1989; *Возняк М. С.* Історія української літератури: У 2 кн. Л., 1992. Кн. 1; *Грушевський М. С.* Історія української літератури: У 6 т. 9 кн. К., 1993. Т. 2; *Калинець Ірина.* Студії над «Словом о полку Ігоревім». Л., 1999.

О. Хоменко

СЛОМИНСЬКИЙ (СЛОНИМСЬКИЙ) ГЕДЕОН (р. і м. нар. невід. — 1772 р., м. Київ) — церковний та освітній діяч.

Навчався в Києво-Могилянській академії, де його вчителем був Симон Тодорський. У 1745 р. — професор поетики, а згодом — професор філософії Києво-Могилянської академії. У 1747 р. за викликом Синоду виїхав до Петербурга з дорученням перевірити правильність перекладу Біблії. У 1758—1761 рр. — ректор Московської слов'яно-греко-латинської академії. Після повернення з Москви — архимандрит Києво-Межигірського монастиря.

У 1744—1745 рр. Гедеон Сломинський написав і прочитав курс поетики під назвою «Ое айе роеіса...» (серед його слухачів був і Г. Сковорода). На поетиці позначився вплив Тихона Александровича й Феофана Прокоповича. Цінність поетики полягає в ряді оригінальних нововведень, серед яких найбільшої уваги заслуговує розділ «Про роди вітчизняних віршів з короткими прикладами», де викладено теорію українського силабічного віршування. Гедеон Сломинський дає опис леонінського, сапфічного віршів, опис диколон-дистрофона, триколон-тристрофона акростиха, а також 13-, 12- і 11-складників.

Літ.: *Попов П. М.* З історії поетики на Україні (XVII—XVIII ст.) // Матеріали до вивчення історії української літератури. У 5 т. К., 1959. Т. 1; *Маслюк В. П.* Латиномовні поетики і риторики XVII — першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. К., 1983."

М. Судима

СМОТРИЦЬКИЙ ГЕРАСИМ (р. нар. невід., ймовірно місце народження — с. Смотрич, тепер смт Дунаєвського р-ну Хмельницької обл. — жовтень 1594 р., м. Острог) — письменник-полеміст, поет, освітній діяч. Здобув домашню освіту. Був кам'янецьким писарем, підскарбієм князя Острозького. Після заснування Острозької академії Г. Смотрицький призначений її ректором. Під його керівництвом здійснено переклад і видання Острозької Біблії (1580—1581).

Літературна спадщина Г. Смотрицького — дві передмови та два вірші, вміщені в Острозькій Біблії, вірш «Плутархус» (кінцівка присвяти-передмови Олександрю Острозькому у праці «Ключ царства небесного»), полемічні трактати «Ключ царства небесного і нашеє християнское духовное власти нерешимный узел» і «Калевдар римский новий» (Острог, 1587) з передмовою «До народов руских короткая а пилная передмовка». Ряд творів Г. Смотрицького вважається загубленим. Вірші «Зри сія знаменія княжате славного...» та «Всякого чина православний читателю...», вміщені в Острозькій Біблії, можна віднести й до геральдичної поезії (в них поет описує герб дому Острозьких), і до панегіричної (тут оспівано ратні подвиги князя, висловлено подяку за видання Біблії та похвалу за відстоювання православ'я; за просвітницьку діяльність К. Острозького порівняно з Володимиром Святославичем та Ярославом Мудрим).

Засоби, якими користується Г. Смотрицький при написанні своїх поетичних творів, дають підстави говорити про формування в українській поезії барокових рис. Це — римований нерівноскладовий вірш, характерною ознакою якого є непередбачувана кількість складів у рядках. Витоки цього вірша — у молитвословній поезії.

Написання полемічних трактатів Г. Смотрицького було спричинене реформою календаря, запровадженою 1582 р. напою Григорієм XIII, та брошурою єзуїта Бенедикта Гербеста «\Уіагу Козсіоіа гсут; - кієсо \уу«ocly» (Краків, 1586), сповненою образливих випадів проти українців і білорусів. Твори українського письменника-полеміста переповнені атипапськими гнів, у них звучить протест проти насильницьких дій, пов'язаних із запровадженням григоріанського календаря. В

українській літературі це був один із перших виступів на захист «челсгька б'ѣдного, убогого». Простота викладу, елементи народної розмовної мови, часте звертання до дотепів і приповідок робили полемічні трактати зрозумілими й доступними для широких верств населення. Для підвищення емоційності викладу автор вдавався до римування, що споріднювало його прозу з віршами «Зри сія знаменія...» та «Всякого чина...», а також із українськими народними думами.

Літ.: Білецький О. І. Хрестоматія давньої української літератури. К., 1952; Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст.

М. Сулима

СМОТРИЦЬКИЙ МЕЛЕТІЙ (світське ім'я Максим; бл. 1572 р., за іншими даними — 1575 р., с. Смотрич, тепер емт Дунаєвського р-ну Хмельницької обл. — 27.12.1633, с. Дермань, тепер Устенське Друге Здолбунівського р-ну Рівненської обл.) — поет, український і білоруський письменник-полеміст, церковний діяч.

Син Герасима Смотрицького. Освіту здобув в Острозькій академії. Вчителем Мелетія був учений грек Кирило Лукаріс (згодом константинопольський патріарх). На початку 1590-х років навчався також у Віденській єзуїтській академії, яку успішно закінчив. Працював домашнім учителем у родині білоруських православних магнатів, князів Опгаських і Соломирецьких. У 1600 р., супроводжуючи своїх вихованців за кордон, вивчає філософію, теологію та філологічні науки (в рамках яких знайомиться з античною культурою та провідними мислителями й поетами Відродження) в німецьких протестантських університетах Вроцлава, Нюрнберга, Лейпцига та Віттенберга. Здобуває ступінь доктора медицини. В Україну повернувся, ймовірно, 1604 р. Заставши занепад Острозького осередку, поселяється в маєтку Соломирецьких під Мінськом. У цей період, очевидно, остаточно сформувався його світогляд.

Перші літературні спроби можна датувати роками навчання у Віденській академії. На жаль, ряд ранніх антиуніатських трактатів Мелетія Смотрицького не збереглося. Переїхавши в Вільно, стає членом Віденського церковно-міщанського брат-

ства. 1608 р. датується написаний польською мовою трактат «Антиграфи» («Відписи»), що був відповіддю на уніатські писання Іпатія Потія «Герезія» та «Гармонія». 1610 р. виходить новий трактат під псевдонімом Теофіл Ортолог «Тренос, або плач східної церкви...», також написаний польською мовою, який справедливо вважається вершинним у його творчості. Поштовхом для написання «Треноса» став погром православних святинь у Вільно, вчинений за вказівкою Іпатія Потія. Найемоційнішим у «Треносі» є скорботний монолог матері-церкви-вітчизни, витоки якого слід шукати в творчості Г. Смотрицького, Клирика Острозького, Івана Вишенського, а також у фольклорі. Цілком справедливо сучасники високо оцінили «Тренос», а його автора острозький пресвітер Даміан Наливайко назвав «руським» Златоустом. Відомі друковані відповіді на «Тренос» Мелетія Смотрицького — книги П. Скарги «№ Шрепу і Іатепі ТеоШа Огіо-Іо^а до Кші фрескієѣо пабохеАзіша ргтекіго-ѣа» (Краків, 1610) та І. Муροховського «Раггеогіа аѢо иііііііііііі іѣ2С7урлі\Уеѣо Гаггепіг» (Вільно, 1612). Є свідчення, що Мелетій Смотрицький збирався вступити в полеміку з П. Скаргою та І. Муροховським.

Наступні 10 років після виходу «Треноса» живе в віденському Святодухівському монастирі, у 1616—1617 рр. виконував обов'язки ректора Києво-Братської школи. 1617 р. повернувся до Вільно й прийняв чернецтво. У 1618 р. у Вільно і в 1619 р. в Єв'є (поблизу Вільно) вийшла його знаменита праця «Грамматіки словенскія правільное синтагма», яка справедливо вважається першорядною фундаментальною працею в історії філологічної науки. Автор продемонстрував у ній педагогічний смак і методичну майстерність. Як і «Треносом», своєю «Грамматикою» він протистояв тим, хто зневажливо ставився до слов'янської мови (див. хоча б твір П. Скарги «О іесіпокл ко&сіоіа Ьо7.ѣо», де говориться, що «цією мовою немає ні граматик, ні риторик, ні певних регул...»). Підручник складається з чотирьох частин — Орфографії, Етимології, Синтаксису та Просодії. Четверта частина, незважаючи на те, що автор помилково поділяв (за аналогією до грецьких) голосні звуки української мови на довгі й короткі, давала ґрунтовні й вичерпні відомості про віршові розміри та правила віршування.

Весною 1620 р. Мелетія Смотрицького висвячено на архієпископа полоцького, єпископа вітебського і мстиславського. У листопаді цього ж року помер його наставник Леонтій Карпович, над могилою якого він виголосив «Казань на чесний потреб пречестного и превелебного мужа... о. Леонтія Карповича» (видане у Вільно окремою брошурою 1620 р.). Не виключено, що Мелетій Смотрицький був і автором поеми-панегірика «Лямент у св'ѣта убогих...» (Вільно, 1620), також присвяченої Леонтію Карповичу (його перу належить ряд віршованих присвят). Згодом став ще й архимандритом віденського братського Святодухівського монастиря. На цей період припадає протистояння уніатського архієпископа Йосафата Кунцевича і Мелетія Смотрицького, в яке були втягнені найрізноманітніші кола, в результаті чого постраждало багато православного люду. Це й спонукало його до написання памфлету «Угіісаііа ПЕУ/ПІККСІ» («Виправдання невинності», 1621), в якому він став на захист білоруського та українського народів, обстоював їхнє право на національно-релігійну свободу.

«Виправдання невинності» викликало бурхливий опір уніатів і спричинило ряд книг-відповідей. Особливо зачепив Мелетія Смотрицького твір «Подвійна війна». Саме проти нього був спрямований новий його памфлет — «Обгопа УегШсасіеу» («Оборона виправдання», кінець 1621 р.). У відповідь на «Оборону...» уніати видали «Екзамен оборони» (1621). У 1622 р. сторони обмінялися ще кількома памфлетами й відповідями. У 1623 р. Йов Борецький і М. Смотрицький були присутні на Варшавському сеймі, де обговорювалися питання, пов'язані з православною ієрархією. 1623 і 1624 роки позначені тяжким кризовим станом М. Смотрицького. 1623 р. у Вітебську було вбито уніатського архієпископа Кунцевича, що ускладнило становище М. Смотрицького і вітебських православних міщан. У 1624 р. він їде до Києва на пораду до Йова Борецького й Петра Могилі. Шукаючи виходу зі складної ситуації, дійшов висновку, що шлях до примирення розбрату дожить через прийняття унії на справедливих засадах. Сподіваючись також знайти підтримку в Константинополі — у патріарха, колишнього свого вчителя Кирила Лукаріса, поїхав туди.

Подорож тривала два роки. За цей час у православних колах поширилася чутка про прихильність Мелетія Смотрицького до унії. У Києві його прийняли холодно. Повернення до Вітебська також втратило всяку перспективу. Отож, він приймає пропозицію стати настоятелем Дерманського монастиря на Волині. Ціна цієї посади — прийняття унії. Церемонія прилучення до унії відбулася 6 липня 1627 р. Певний час ця подія трималася в таємниці. Мелетій Смотрицький не полишав думки знайти порозуміння між православними та уніатами, мріяв про прийняття «Катехізису» (книги, що містить короткий виклад догматів християнської віри в питаннях і відповідях). У «Міркуваннях про шість розходжень» виклав суть тих положень, на яких базується суперечка між православною та католицькою церквами. Для помісного собору в Києві, на якому мали розглядати питання визнання папи почесним головою християнства, Мелетію Смотрицькому було доручено зробити доповідь про ці розходження. Однак замість доповіді він написав трактат «Апология моеї мандрівки до країв східних», яка була надрукована 1628 р. в перекладі польською мовою.

На соборі в Києві трактат визнано за єретичний і піддано анафемі. Книга закликала до згоди й братерської любові, тобто до визнання унії. В «Апології...» наголошувалося, що розходження між католицизмом і православ'ям — це схоластика, а суперечки між ними зводяться не до суті речей, а до марних слів. Не підкорившись Київському собору, Мелетій Смотрицький таємно виїхав з Києва і в Дермані протягом трьох тижнів написав «Протестацію» (Львів, 1628), яку можна назвати мемуарно-епістолярним твором: автор докладно описує обставини появи «Апології...», атмосферу Київського собору. За «Протестацією» з'явилося «Умовляння» («Паренезис»), «Апология...» спричинила кілька книг-відповідей. Мелетій Смотрицький у свою чергу написав 1629 р. і видав у Львові «Екзетезис...» («Розправа або поквитання...»).

Мелетій Смотрицький покладав надії на Львівський собор 1629 р., на якому, як сподівався, запанує порозуміння між православними та уніатами. Однак собор, по суті, провалився, і Мелетій опинився в цілковитій ізоляції. Він занурився в мо-

настирське життя, аскетизм, що одразу ж позначилося на здоров'ї. 9 січня 1634 р. його не стало.

Літ.: Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст. К., 1978; *Яременко П. К.* Мелетій Смотрицький: Життя і творчість. К., 1986; Українська література XVII ст. К., 1987; Українська поезія XVII ст. Перша половина. К., 1988; *Лучканин С.* Румунські шляхи «Граматики слов'янської Мелетія Смотрицького // Відродження, 1995. № 5—6.

М. Судима

СОКОЛОВСЬКИЙ МИКИТА (1769, с. Половецьке, тепер Богуславського р-ну Київської обл. — 04.11.1810, м. Київ) — письменник і культурно-освітній діяч кінця XVIII — початку XIX ст.

Родом із священницької родини. У 1782—1792 рр. навчався в Київській академії, потім три роки в Московському університеті вивчав російську мову й набував учительську кваліфікацію. З 1797 р. викладав у Київській академії російське віршування, згодом — риторику та французьку мову. 1809 р. обраний префектом академії (це єдиний випадок в історії дореформеної академії, коли префектом обрано людину світську). Славився як один із найкращих академічних професорів.

М. Соколовський залишив після себе більш як 100 рукописних творів, написаних російською мовою з українізмами, більшість із яких ще не опублікована (рукописний збірник знаходиться в ЦНБ АН України). Серед них — церковні слова й промови, привітання високопоставленим особам, канти і хори, урочисті панегіристичні вірші на честь визначних подій чи осіб (на день ангела митрополита Єрофія, на прибуття до Києва імператора Павла I тощо), а також оди на честь відомих осіб — митрополита Г. Банулеско-Бодоні, московського митрополита П. Левшина, надгробні діалоги на смерть митрополитів С. Миславського та Є. Малицького. Ці твори написано в виразній російській класицистичній традиції, в епоху занепаду культурних форм давньої української літератури. Серед віршів збірника є досить цікава «Пісня однієї дівчини, що позбулася свого коханого» — виразний зразок любовної елегійної поезії. М. Соколовський вважається останнім поетом київської

літературної школи в стінах Київської академії.

Літ.: *Титов Ф.* Киевская академия в период реформ. К., 1913. Вип. III.

М. Шевчук

СРЕЗНЕВСЬКИЙ ІЗМАЇЛ (13.06.1812, Ярославль — 21.02.1880, Петербург; псевд. і крипт. — А. Погорельцев, Антон Келеберда, «И» та ін.) — поет, прозаїк, лексикограф, етнограф, слов'янознавець.

Народився в сім'ї російського професора словесності. Дитинство і юність минули в Харкові. Закінчив пансіон і Харківський університет (1829). Ще студентом захопився козацтвом, фольклором. 1835 р. склав іспит на магістра політичної економії, з 1837 р. посів місце ад'юнкта-професора Харківського університету. 1839 р. за кордоном вдосконалював знання слов'янських мов. Побував у Празі, Відні, Дрездені, Берліні, Варшаві, Кракові. Зустрічався з відомими вченими-славістами, з Я. Головацьким, І. Вагилевичем, О. Духновичем, вивчав слов'янські мови, пізніше — англійську, іспанську. Переклав російською мовою драми П. Кальдерона. Повернувшись з-за кордону (1842), читав у Харківському університеті курс лекцій із історії та літератури слов'янських народів. Опублікував статті «Исторический очерк сербо-лужицких литератур» (1844), «Обозрение главных черг сродства звуков в наречиях славянских» (1845). Після захисту дисертації (1846) одержав ступінь доктора слов'яно-росшської фітології. З 1847 р. — професор Петербурзького університету.

Навчаючись у Харкові, І. Срезневський захоплювався фольклорними, історичними та етнографічними дослідженнями рідного краю. Інтерес до української мови й літератури пробудили в нього П. Гулак-Артемівський та Г. Квітка-Основ'яненко. Захоплювався також західноєвропейською романтичною літературою, ідеями Гердера. Великий вплив на нього зробили фольклорні видання М. Цертелєва, М. Максимовича, а також праці діячів слов'янського відродження. Активно записував українські народні пісні, думи, збирав легенди, перекази, найрізноманітніші матеріали з історії Запорозької Січі. Разом із І. Розковшенком уклав

ранньоромантичний збірник «Украинский альманах» (1831), куди ввійшли оригінальні та перекладні твори, зразки народних пісень, дум, кілька наукових розвідок. Тут уперше опубліковані російською мовою романтичні твори екзотичної тематики І. Срезневського «Море» (за підписом А. Погорельцев), «Молдавские песни», «Красавица ласточка», «Ой вн, слуги мои!» (за криптонімом «И»), «Мисли Саади». У статті «Мисли и замечания» висловив свої погляди на роль мови, її характер і шляхи вдосконалення, торкнувся проблеми історії розвитку мов, що стане провідним у його славістичних студіях.

Працюючи вчителем на Катеринославщині (1832), І. Срезневський записував від бандуристів пісні та думи, спогади старожилів про Запорозьку Січ. Вийшло шість випусків «Запорожской старини» (1833—1835), в якій відтворено історію українського козацтва в думках і піснях, подано уривки з козацьких літописів, «Історії русів», «Історії Малої Росії» Д. Бантині-Каменського, опис Боплана тощо. Тут є й стилізації під народні думи («Дари Баторія», «Смерть Богданка», «Таборський похід Серп'яги»), а деякі твори відредаговані або перероблені упорядником («Подвиги Сави Чалого», «Надгробна пісня Чураю», «Мазепа» тощо). Ці втручання були зумовлені прагненням надати пам'яткам романтичного стилю, посилення епічного начала, героїзації головних персонажів. Пізніше М. Костомаров, а потім В. Антонович, М. Драгоманов висловили критичне ставлення до цих «підробок». Насправді І. Срезневський прагнув створити яскравий романтичний образ запорізької давнини за допомогою дум, пісень, переказів, літописів. Хоча не все в «Запорожской старине» було автентичним, але ця історична пам'ятка вітчизняної літератури заслуговує на широке вивчення разом із романтичними містифікаціями. Це видання стало фактологічною базою для багатьох письменників, які зверталися до героїчних сторінок нашої історії — Т. Шевченка, М. Гоголя, П. Куліша, О. Стороженка.

1832 р. І. Срезневський видав збірник «Словацкие песни». Згодом заходився коло видання серії альманахів, що мали б зібрати кращі твори української словесності. У першому виданні «Украинского сбор-

ника» вмістив п'єсу І. Котляревського «Наталка Полтавка», яку вважав своєрідною збіркою народних пісень, обрамлених авторським текстом. У наступних номерах «Украинского сборника» хотів умістити твори П. Гулака-Артемівського, Л. Боровиковського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка, О. Шпигоцького та ін. На жаль, тривале відрядження за кордон зірвало цей задум.

І. Срезневський опублікував кілька статей з історії України, етнографії і фольклору в журналах «Син отечества», «Телескоп» та ін. Тут були вміщені нариси про Ю. Хмельницького, І. Виговського, І. Морозенка, І. Мазепу, С. Палія, кілька статей про Г. Сковороду, наукові праці «Взгляд на памятники украинской народной словесности», «Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украины». Всіляко сприяв піднесенню ідеї народності, палко підтримував тих, хто писав українською мовою, обстоював думку про те, що українська мова має право на самостійне існування. «Мова українська (або як прийнято називати по-іншому: малоросійська) є мова, а не наріччя російської чи польської... мова поетична, музикальна, живописна». На жаль, у 70-х роках він відійшов від цієї думки, вважав її говіркою, наріччям мови російської.

Діяльність І. Срезневського відіграла значну роль у розвитку вітчизняного письменства, зокрема у створенні так званої школи романтиків, куди входили О. Бодянський, О. Шпигоцький, Л. Боровиковський, А. Мстисинський, М. Костомаров, М. Петренко та ін. У своїх статтях та листах до друзів завжди засвідчував любов і прихильність до «глибокомудрого Сковороди», «простодушного Котляревського», «багатого фантазією Артемівського», «завжди грайливого, завжди привабливого Основ'яненка».

І. Срезневський вважав, що Україна має невичерпне джерело для написання історичних творів. Спираючись на усну народну творчість, написав оповідання «Хмельниченко», надрукував російською мовою історичну повість «Иван Барабані» (1835), нарис «Палій» (1838), оповідання про Г. Сковороду «Майор, майор!» (1836). Написав українською мовою романтичну баладу «Корній Овара» (1836), зауваживши, що це переклад «Громобоя» В. Жу-

ковського (*журнал «Молва», за підписом Антон Майко Келеберда). Насправді ж тут маємо вільний переспів початкових строф «Громобоя» з наступним власним розвитком поширеної в багатьох народів теми про запродаж душі чортові. Основна колізія балади — романтичне боріння в душі героя, його болісні розмірковування. Образна система, описи природи, ситуації, в які потрапляє герой, — суго українські, національні. Був палким пропагандистом ідеї народності літератури, основу якої вбачав у широкому використанні фольклору. Пісні, думи, казки вважав найдорогоціннішими пам'ятками «фантазії, вірувань, розуму й спогадів народу українського» і найбагатшим джерелом для майбутніх письменників України. Діяльність І. Срезневського в 30—40-х роках дала значний поштовх до подальшого розвитку критики етнографічної та історичної науки, вивчення культурних та історичних пам'яток України. Романтизм, що починав визрівати в Харківському гуртку І. Срезневського, дав Україні плеяду талановитих письменників. Сам він підтримав і перші паростки української літератури в Західній Україні, зокрема діяльність «Руської трійці».

Літ.: *Филипович П. І.* До історії українського романтизму // Україна. 1924. № 3; *Булаховський Л. А. И. И.* Срезневский // Рус. язык в иголс. 1940. № 6; *Курдан Б. П.* Собиратели народной поэзии. Из истории украинской фольклористики. М., 1974; *Богатова Г. А. И. И.* Срезневский. М., 1985; *Яценко М. Т.* Українська романтична поезія 20—60-х років ХХ ст. // Українські поети-романтики. К., 1987; *Історія української літературної критики.* К., 1988; *Історія української літератури (перші десятиріччя ХХ століття)* / За ред. *Т. І. Хронка.* К., 1992.

Ф. Кислий

СТАРИЦЬКИЙ МИХАЙЛО (псевд. і крипт. М. С; С; Ст. М.; Гетьманець, Карпівець, Подолянин; 14.12.1840, с. Клітинці, тепер Чернобаївського району Черкаської обл. — 27.04.1904, Київ) — письменник (поет, драматург, прозаїк, перекладач), театральний і культурно- громадський діяч.

Походив з дворянської дрібномаєтної родини. Рано втративши батьків (1853), жив і виховувався в родині дядька по матері В. Лисенка, де особливо зблизився зі своїм

двоюридним братом Миколою Лисенком, майбутнім композитором. Закінчив гімназію у Полтаві, навчався у Харківському (1858—1860) та Київському (1860—1866) університетах. Захоплювався літературою, музикою, театром. З 1867 р. живе у Києві, розгортає літературну, громадсько-видавничу і театральну діяльність, зокрема бере участь у роботі Південно-Західного відділу Російського географічного товариства та Київського літературно-артистичного товариства. На початку 80-х років видав альманах «Рада», який дістав високу оцінку І. Франка.

З серпня 1883 р. М. Старицький — директор трупи М. Кропивницького, у 1885 р. очолив нову трупу. У 1892—1897 рр. — директор і режисер трупи М. Садовського. В історію українського театру М. Старицький увійшов як майстер масових сцен; великої уваги як режисер надавав індивідуалізації сценічних персонажів, музичному й сценографічному оформленню. Театр під його керівництвом критика згодом назве побутово-романтичним або «театральним театром» (Я. Мамонтов).

В останні роки життя працював на літературній ниві.

Як поет М. Старицький почав з перекладів творів О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова, В. Жуковського, Н. Огарьова, інших слов'янських поетів. Виходять в його перекладах «Байки І. Крилова» (1874), «Пісня про купця Калашникова» М. Лермонтова (1875), «Сербські народні думи і пісні» (1876), «Казки» Г. Андерсена (1873). Молодий мигець перекладав твори складні за жанрово-стильовою манерою (громадянська, медитативна, інтимна поезія; байка, стилізована авторська дума, народна дума і пісня). Згодом таким же розмаїттям жанрових форм і стильових прийомів позначатиметься й оригінальна поезія (збірки «З давнього зшитку. Пісні та думи», вид. 1; 2; 1881 та 1883).

Критика відзначала перевагу громадянських мотивів у ліриці поета. Загальний напрям і характер поезії М. Старицького окреслив І. Франко: «Тут російський інтелігент, — писав він, — пробує українською мовою, в поетичній формі говорити до інтелігентів про справи близькі тим інтелігентам, про те, що всіх мучило і всіх боліло, говорити ясно, без афектації, без

конвенціональної маски «мужицького поета». Подібне зазначав і С. Єфремов: «Час великої громадянської боротьби одбивсь на Старицькому рішучою перевагою громадянських мотивів... над творами особистої лірики... Національний гніт, війна за слов'янство й слов'янське питання, народні злидні, розпад і зневір'я в інтелігентських класах — ось що знайшло вираз у його поезії аж до програмових заяв українства того часу».

Нові теми та ідеї вимагали нових поетичних інтонацій і підходів, і М. Старицький напружено шукає їх (аж до «кування нових слів»). Вірші поета 60—70-х років були, за висловом І. Франка, першими пробами «нових тонів, нових форм, нового вислову в нашій поезії пошевченкової доби».

Найсильніше художньо розроблено в поезії М. Старицького тему України («Нива», «До України», «До молоді»); тему народного безправ'я й злиднів (поезії «Весна», «Край коминка», «Швачка», «Сумно й темряво...», «І гвалт, і кров», «Місто», «Ночі темряві з завірюхами») і близьку до неї — політичного та національного гноблення («Занадто вже!», «За лихими владарями», «Що не день, то гірша мир трухлявий», «Серце моє нудне...», «Нема правди», «До І. Білика» та ін.). Гнівний протест проти спекуляції іменем народу у війнах, які вів російський царизм, звучить у вірші «Редакторіві». Поезії, присвячені боротьбі балканських слов'ян проти турецького ярма в Болгарії, Боснії й Герцеговині, участь у ній українських добровольців відбивали надії на визволення свого народу («До броні», «Смерть слов'янина», «На прю!», «До слов'ян»).

Окрему сторінку поезії М. Старицького становить пейзажна та інтимна лірика, яка відповідає духові української народної пісні: «Жадання», «На озері», «Сльоза», «Виклик» («Ніч яка, Господи! Місячна, зоряна...»). Більшість цих поетичних перлин покладені на музику М. Лисенком та іншими композиторами і стали улюбленими народними піснями.

Місце і роль М. Старицького-поета в літературному процесі його доби визначив І. Франко: «Він був першим із тих, кому доводилось проламувати псевдошевченківські шаблони і виводити нашу поезію на широкий шлях творчості, і ще тільки за

ним пішов Куліш у пізнішій добі свого віршування... а далі Грінченко, Самійленко, Леся Українка, Кримський і ціла фаланга молодших, ми мусимо признати немалу його заслугу...»

Багатству поетичних тем, художніх мотивів та образів відповідає різноманітна композиція, метрика, стилістика. Бачимо у Старицького вірш-заклик і поетичну медитацію, гнівні інвективи й живописні образки з природи, сатиричний і ліричний вірш, романс, вірш-посвяту, поему, романтичну баладу, що значно розширило жанрові, стильові, версифікаційні можливості українського поетичного слова. Поряд з величезним перекладацьким доробком (більш як 200 творів) це справжня школа поетичної майстерності. В складну пору переслідувань і гонінь української культури вона сприяла її збереженню й розвитку.

«Я думаю, що моя сила найбільша в драмі», — писав М. Старицький І. Франкові. Драматург написав більш як 30 п'єс оригінальних (на запозичені сюжети популярних прозових творів) і ґрунтовно перероблених малосценічних драм інших авторів.

Серед оригінальних творів письменника найвищої оцінки заслуговують соціально-психологічні драми «Не судилось» («Панське болото») (1881), «Талан» (1893), «У темряві» (1892), «Крест життя» (1901), соціально-побутова «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» (1887). їм притаманна актуальна, вагома проблематика, психологічна достовірність характерів, зв'язок з фольклорно-етнографічною культурною традицією, яскрава сценічність. Життя українського пореформеного міста й села, побутування різних суспільних шарів і прошарків, їх взаємодію показано тут правдиво й глибоко.

Зацікавленість історичним минулим, людськими долями в буремний час визвольних воєн, які вела Україна у XVII—XVIII ст., спонукала драматурга написати ряд п'єс у героїко-романтичному ключі. Це драми «Богдан Хмельницький» (перша редакція 1887, друга — 1897), «Маруся Богуславка» (1897), «Оборона Буші» (1898); драматична поезія «Остання ніч» (1899) та ін.

Працював М. Старицький в популярному тоді жанрі водевілю («Як ковбаса та

чарка, то минеться й сварка», 1872; «Помодньому», 1887; «Чарівний сон», 1889).

Значне місце в театральних репертуарах посідають інсценізації та драматичні переробки М. Старицького. Популярними стали такі з них, як «За двома зайцями» (за сюжетом малосценічної драми І. Нечуй-Левицького «На Кожум'яках»), «Циганка Аза» (за повістю І. Крашевського «Хата за селом»), «Чорноморці» (за «Чорноморським побитом на Кубані» Я. Кухаренка), інсценізації повістей М. Гоголя «Різдвяна ніч», «Сорочинський ярмарок», «Тарас Бульба». Деякі критики відмовляли цим творам у літературній вартості й будь-якій оригінальності, але подальше вивчення питання засвідчило і винятково високу сценічність цих творів, що є повністю заслугою М. Старицького, і значну міру нового, оригінального, художньо значущого, що вніс драматург у розробку запозичених сюжетів.

У 80—90-ті роки М. Старицький заявив про себе як автор історичних романів і повістей (написаних в основному російською мовою). Це роман-трилогія «Богдан Хмельницький» («Перед бурєю», 1894; «Буря», 1896; «Біла пристань», 1897), присвячений подіям визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Тематично близька до роману повість «Облога Буйні» (1891). Історичні події пізніших часів відтворено у романах «Молодість Мазепи» (1893) і «Руїна» (1899), «Останні орли» («Гайдамаки», 1896). Гостросюжетна повість для юнацтва «Заклятий скарб» (1900) розповідає про політичні зміни в Речі Посполитій у XVII ст., побут польської шляхти, її непрості стосунки з українським козацтвом. Тут, як і в більшості своїх повістей і романів, письменник послуговується так званою «вальтерскоттівською» сюжетною схемою, вперше введеною в українську епіку П. Кулішем: любовні пригоди молодої пари розгортаються на широкому історичному й суспільному тлі, співвідносяться з історичними зрушеннями в житті народу. У повістях «Чорний диявол» (1896) і «Перші коршуни» (1900) письменник звернувся до такої малодослідженої теми, як життя Києва у XVI—XVII ст. У романі «Розбійник Кармелюк» (1902) відображено антикріпосницькі виступи селян на Поділлі в першій половині XIX ст.

Історико-романтичні твори М. Старицького пробуджували інтерес широкої аудиторії до минулого й сучасного України, її героїчної історії і багатой культури, до особливостей національного характеру й побуту українців.

Романи й повісті письменника позначаються широтою охоплення історичних і політичних подій, динамічним, гострим сюжетом, точністю побутових, локальних реалій, неповторним колоритом. Створена у складний час межі століть, його історична проза утверджувала національну свідомість, підтримувала віру в невичерпність народних сил, у здатність народу, нації відродитися для нового життя, знайти свою історичну дорогу.

Немале місце у прозі письменника відведено соціально-психологічним повістям («Розсудили», «Безбатченко»), оповіданням та нарисам з життя українського села й міста. За стильовою манерою вони є ніби перехідною ланкою між старою побутово-реалістичною прозою з визначальним у ній соціальним аспектом, соціальною детермінованістю долі героїв (І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Б. Грінченко, І. Франко) та новітньою психологічною прозою (М. Коцюбинський, О. Кобилянська, В. Винниченко та ін.).

Літ.: Корифей української сцени. К., 1901; *Комишанченко М. П.* Михайло Старицький: Літ. портрет. К., 1968; *Франко І.* Михайло Штепович Старицький // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1982. Т. 33; *Левчик Н. В.* Поезія М. П. Старицького (жанрові та образно-стильові особливості). К., 1990.

Л. Дем'янівська

СТАРУШИЧ ІГНАТІЙ (р. нар. невід. — 30.10.1651) — давньоукраїнський письменник, церковно-релігійний діяч першої половини XVII ст.

1639 р. був ігуменом і ректором Гойського монастиря (м. Гоща поблизу Луцька). 1640 р. став намісником Києво-Печерської лаври, а через рік — ректором Київської колегії. Налезав до книжників кола Петра Могили. Автор віршів. 1641 р. видав «Казання погребове над тілом ясновельможного князя його милості Іллі Святополка-Четвертинського», яке є цікавим зразком української барокової учительсько-ораторської прози.

Літ.: *Махновець Л. Є.* Давня українська література (XI—XVIII ст.) // Українські письменники: Біобібліограф, словник. К., 1960. Т. 1; *Лозняк М. С.* Історія української літератури: У 2 кн. Л., 1992. Ки. 1.

О. Хоменко

СТАХОВСЬКИЙ АНТОШИ (р. нар невід., с. Олішівка, тепер Чернігівського р-ну — 27.03.1740, Тобольськ, Росія) — культурно-освітній і церковний діяч, письменник першої половини XVIII ст.

Син священика, закінчив повний курс Київської академії. Був першим префектом і професором Чернігівської колегії, намісником Чернігівського кафедрального монастиря. Видав книгу «Зерцало от писаний Божественнаго» (Чернігів, 1705), що містить вірші-роздуми про страждання Христа, проповіді І. Максимовича, три слова Іоанна Златоуста і канон на похвалу Богородиці. Видання особливо цікаве посвятою гетьману Мазепі від імені учнів колегії. Вона містить і ряд віршованих поезій, зокрема вірші на герб Мазепи. Особливий екземпляр цієї книги, що міститься в ЦДІА України, вміщує також латинські і польські вірші на похвалу Мазепи та досить оригінальний лабіринт, присвячений йому. Очевидно, це єдине повне видання, що дійшло до нас. Найцікавіший тут вірш-похвала «Кігух», який, вочевидь, належить перу А. Стаховського. Це типовий панегірик, писаний в традиції київських поетик, де Мазепа прославляється за покровительство наукам, а його герб трактується як ключ до мудрості для учнів. Тут відчувається прагнення автора вивищити Чернігів, поставити його врівень з Києвом. Трапляється тут і термін «Чернігівські Атени». Це один із останніх відомих нам панегіриків Мазепі.

А. Стаховському належить також «Сказаніє о святом Писаній» (1705). Під його керівництвом у Чернігівській колегії було перекладено з латини історію Тіта Лівія. Був автором підручника з риторики для вихованців Чернігівської колегії «Сіауіз 8сієііагіт», а також інших творів, про які маємо лише спорадичні згадки, адже рукописне зібрання Чернігівської колегії загинуло 1943 р. 1713 р. А. Стаховського було висвячено на єпископа Чернігівського, а 1721 р. призначено митрополитом Тобольським, ним він і залишався до смерті.

В Тобольську прославився своєю просвітницькою діяльністю; він заснував школу, яка з 1738 р. почата називатися семінарією.

Літ.: *Филарет (Гумилевский).* Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Чернигов, 1873. Т. 1.

М. Шевчук

СТОРОЖЕНКО ОЛЕКСА (24.11.1806, с. Лисогори, тепер Ічнянського р-ну Чернігівської обл. — 18.11.1874, м. Брест у Білорусі) — письменник, публіцист, мемуарист.

Народився в сім'ї відставного армійського офіцера, дрібного поміщика, нащадка старовинного козацького роду. Навчався в пансіоні при Слобідсько-Українській губернській гімназії (Харків). У 1824—1850 рр. служив у війську, брав участь у російсько-турецькій війні (1828—1829), придушенні польського повстання (1831), в поході в Угорщину (1849). Потім служив у Києві (1850—1863) та Вільні (1864—1868) у канцеляріях генерал-губернаторів. Вийшовши у відставку, жив на хуторі Горішин поблизу м. Бреста, виконував обов'язки повітового предводителя дворянства й голови з'їзду мирових посередників. Крім літературної діяльності, займався малярством, скульптурою (медаль Академії мистецтв), грою на віолончелі, а також садівництвом. Одягнений в український одяг, з пишними козацькими вусами, всією постаттю нагадував тих запорожців, яких змальовував у своїх оповіданнях та історично-етнографічних нарисах.

Дебютував у літературі романом «Братя-близнець» (1857) та циклом «Рассказы из крестьянского быта малороссиян» (1857), з яких постає український старосвітський побут, зображений в гумористично-іронічному ракурсі. Хоча твори написані російською мовою, проте в них нуртує українська стихія, що проявляється в характерних постатях українських поміщиків і селян, широкому використанні фольклорно-етнографічного матеріалу та міфічно-демонологічних мотивів і образів. Есе «Воспоминание» (1859) розкриває виразний образ М. Гоголя-гімназиста.

Українська творча спадщина О. Стороженка тематично не дуже розмаїта. Побут, звичаї, повір'я тогочасного селянства та героїчні сторінки козацької вольниці, пов'язані з останнім періодом існування

Запорозької Січі, з народно-визвольним рухом під час Коліївщини, осіле життя козацтва на хуторах і колишніх зимівниках, перехід його до господарювання на південних землях — таке коло відображуваних письменником проблем. Більшість цих творів побачила світ у журналі «Основа» (1861—1862), а потім увійшла до двотомної збірки «Українські оповідання» (1863).

До циклу «З народних уст» потрапили мініатюрні за обсягом гуморески. Це здебільшого літературно опрацьовані, дещо розширені змістовно, з ширше випишаними персонажами народні прислів'я, приказки, анекдоти. Природність оповіді, дотепне розкриття теми, динамічний сюжет із несподіваною розв'язкою, яскрава образність, багата лексично й фразеологічно мова — такі особливості цих творів. І. Франко назвав їх автора «талановитим оповідачем», який «добре володіє українською мовою», водночас указав на обмеженість його «ідейного способу думання і... глибокого розуміння людського життя».

Низка інших оповідань («Закоханий чорт», «Межигорський дід», «Не в добрий час», «Чортова корчма») також подекуди ґрунтується на міфічно-фольклорному матеріалі, однак вони сильніше позначені рисами творчої індивідуальності автора, наснажені романтичним пафосом. Поєднуючи іобутово-етнографічне зображення з романтизацією повір'їв і легенд, переплітаючи реалістичний і романтично-фантастичний струмені художнього моделювання дійсності, О. Стороженко надав цим творам такої стильової самобутності, яка за всієї неповторності його таланту водночас близька до усно-поетичного сприймання світу.

Оповідання «Кіндрат Бубненко-Швидкий», «Прокій Іванович», «Дорош», «Мірошник», «Споминки про Микиту Леонтійовича Коржа» наснажені романтичним зображенням козацтва. Окреслюючи образи запорожців, письменник звертався до народного епосу, в якому козак поставав мужнім, хоробрим захисником рідного краю, вдавався до романтичної ідеалізації лицарів українського степу. Ці твори оповиті ширим ліризмом, тут і смуток домінують у тих картинах, де йдеться про підступне зруйнування Січі, прощання запорожців з тим способом життя, який уже ніколи не повернеться.

Дещо окремо в доробку О. Стороженка стоять оповідання «Вуси» й «Голка», в яких гумор у зображенні чиновництва чи жорстокого магната-самодура Потоцького набирав соціального звучання, переростав у сатиричний осуд «порядків», що процвітали в феодальному суспільстві.

Незакінчена повість «Марко Проклятий», над якою письменник працював тривалий час (публікації розділів у 1870, 1876 р.; окреме видання — 1879 р.), основана на літературній інтерпретації легенд про вбивцю й кровозмішувача, відомих здавна у багатьох народів. Українську версію легенди автор пов'язав з розгортанням національно-визвольного руху середини XVII ст.; трактуючи образ Марка, він дотримувався народної моралі, що страждання вічного мандрівника, проклятого тінню батька за лиховісні злочини, легшають, якщо він робить добро для громади. Така релігійно-моралізаторська ідея проймає весь твір, надає йому гуманістичної спрямованості.

П'єса «Гаркуша» (1862), визначена автором як «драматичні картини у трьох діях», відтворює історичну постать бунтарського ватажка, колишнього запорожця, який зі своїм загonom наводив у XVIII ст. жах на лівобережне панство. Автор змалював образ героя романтичними барвами, відзначивши благородство його вчинків, сміливість, відчайдушність, порядність. П'єса з успіхом виставлялася не тільки на аматорській, а й на професійній сцені.

Літ.: Стешенко І. Ол. П. Стороженко: Причинки до характеристики його творчості // ЗНТШ. 1901. Т. 13. Кн. 5; Драгоманов М. Слов'янські переробки Едіпової історії // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство / Зладив М. Павлик. Л., 1907. Т. 4; Згров М. Нове українське письменство. К., 1924; Хропко П. П. Олекса Стороженко і його літературна спадщина // Стороженко О. Марко Проклятий. Оповідання. К., 1989.

П. Хропко

СТУДИНСЬКИЙ КИРИЛО (псевд. — К. Вікторин, І. Лаврін, К. Зорян, 04.10.1868, с. Кип'ячка, тепер Тернопільського р-ну Тернопільської обл. — 1941) — літературознавець, фольклорист, мовознавець, письменник, громадський діяч.

Народився в сім'ї священника. Навчався у Львівському та Віденському університетах, був учнем відомого слависта В. Ягача. Після закінчення Віденського університету (1894) деякий час під керівництвом А. Брукнера стажувався в Берлінському університеті. У 1897—1899 рр. — доцент Ягеллонського університету, де викладав українську мову й літературу, у 1900—1918 рр. — доцент, потім професор Львівського університету. Був одним із провідних членів християнсько-суспільної партії та співредактором її органу «Руслан». 1899 р. став дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка, тривалий час очолював його філологічну секцію, а в 1923—1932 рр. був головою НТШ. У 1939—1941 рр. — декан філологічного факультету Львівського університету, професор. 1939 р. був головою Народних зборів Західної України, став депутатом Верховної Ради УРСР першого скликання. На цій посаді намагався рятувати співвітчизників від репресій. На початку Великої Вітчизняної війни насильно вивезений НКВС зі Львова і знищений.

К. Студинський — автор більш як 500 праць із філології. У його науковій роботі простежується кілька основних напрямів: дослідження давнього й нового українського письменства; дослідження, присвячені громадському єднанню видатних діячів Західної й Наддніпрянської України; компаративістика (українсько-польські та українсько-чеські літературні зв'язки).

Найважливішими працями вченого про давню українську літературу є «Пересторога, руський пам'ятник початку XVII віку» (Львів, 1895), де аналіз подано на широкому тлі суспільно-історичних умов того часу із загальною характеристикою всієї полемічної літератури; «Пам'ятки полемічного письменства кін. XVI і поч. XVII в.» (Львів, 1906, т. 1), де висвітлено творчість Стефана Зизанія, Клірика Острозького, Іпатія Потія, Мелетія Смотрицького; «Антиграфи», полемічний твір М. Смотрицького з 1608 р. (надруковано 1925 р.).

Історії українського красного письменства XIX ст. присвячено студії: «Гене́за поетичних творів М. Шашкевича» (1896); «Козацтво й гайдамачина в «Енеїді» Котляревського» (1901), де розкривається специфіка трактування образу гайдамаки в А. Метлинського, П. Куліша, О. Стороженка, Марка Вовчка, а також історичне

значення лірики Т. Шевченка та ін. Виокремлюються шевченкознавчі студії, в яких показано вплив поезії Т. Шевченка на культурно-освітнє життя західноукраїнських земель («Хустина» Тараса Шевченка. Причинок до генези поезій Тарасових», 1897; «Коли вперше появився вплив «Кобзаря» Т. Шевченка, виданого р. 1840, на руське письменство в Галичині? Критичні замітки», 1897; «Перебендя» Т. Шевченка і «Бандурист» Маркевича», 1896; «В п'ятдесятиліття смерті Т. Шевченка», 1911).

Більшість статей, присвячених літературно-громадському єднанню Західної і Наддніпрянської України, було надруковано в «Україні» — науковому двомісячнику українознавства, органу історичної секції Всеукраїнської Академії Наук, що виходив у 1924—1929 рр. під загальною редакцією М. Грушевського. Серед них: «Перша зустріч М. Драгоманова з галицькими студентами» (1926, кн. 2—3); «До історії зв'язків Куліша з галичанами в р. 1869—70» (1927, кн. 1—2); «До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860—73» (1928, кн. 2). Окремим виданням вийшла праця «Галичина й Україна в листуванні 1862—84 рр.» (1931). К. Студинський писав також поезії та оповідання, які друкував у пресі під псевдонімами. Його перу належать «Дві зорі. Драматичні картини з поч. XVII ст.» (Львів, 1937).

З 1929 р. К. Студинський — академік АН УРСР (1934 р. його виключено з неї «за контрреволюційну діяльність», 1939 р. поновлено у членстві).

Літ.: *Дорошенко В.* Лкад. Кирило Студинський // Світ. 1928. Ч. 19—2; *Савченко Ф.* Ювілей акад. К. О. Студинського // Україна. 1929. Січень-лютий; Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського // ЗНТШ. Л., 1930. Т. 99.

С. Лучканин

СУМЦОВ МИКОЛА (18.04.1854, Петербург — 12.09.1922, Харків) — літературознавець, фольклорист, етнограф, історик культури, суспільний діяч.

Народився в сім'ї нащадків української старшини. Закінчив Харківську гімназію та історико-філологічний факультет Харківського університету (1875). Прослухав курси лекцій з історії літератури й філософії Гейдельберзького (Німеччина)

універсі-гету (1876). Після захисту кандидатської дисертації призначений доцентом кафедри російської літератури Харківського університету. 1881 р. захистив магістерську дисертацію. Звинувачений в «українофільстві», змушений був відмовитися від захисту докторської дисертації про творчість визначного українського політичного, літературного й церковного діяча Лазаря Барановича й написав нову дисертацію з фольклористики та етнографії («Хліб в обрядах і піснях», 1885).

М. Сумцов завідував музеєм образотворчих мистецтв при Харківському університеті (1885—1886), а згодом протягом кількох десятиліть працював там професором історії російської літератури, деканом історико-філологічного факультету. Брав активну участь у роботі Харківського історико-філологічного товариства, в якому був секретарем (1880—1896), головою (1897—1919), а також очолював його педагогічний відділ (1893—1919) та етнографічний музей (1904—1918). Він був одним із фундаторів Харківської громадської книгозбірні (1886), організатором, викладачем Народного університету (1917—1920), членом-кореспондентом Петербурзької Академії наук (з 1905), членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, академіком АН України (з 1919), членом Чеської АН (з 1899) та ряду слов'янських наукових товариств.

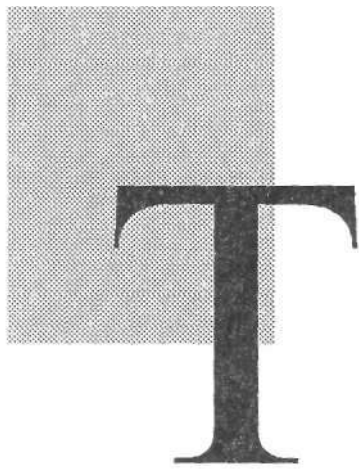
М. Сумцов — автор більш як 800 друкованих наукових праць із фольклористики, етнографії, історії української і російської літератур, мистецтва, філософської думки й педагогіки. Широкі славистичні інтереси, сформовані під впливом О. Потебні, реалізувалися не лише в наукових працях і лекціях, а й у практичній діяльності щодо зміцнення міжслов'янських зв'язків, інформуванні про найважливіші політичні та наукові події в країнах слов'янського світу.

Об'єктом наукових інтересів ученого-фольклориста й етнографа були весільні обряди, колядки й щедрівки, писанки, народні пісні й думи тощо. Його перу належать «Нариси народного побуту» (1902), «Сучасна малоруська етнографія» (1892—1897), «Діячі українського фольклору» (1910), «Українські співці й байкарі» (1910), «Вага і краса української народної поезії» (1917), «З української старовини» (1905), цикл статей «Культурні пережи-

вання» (1889—1890), «Просвіта. Багалій Д. І. «Нариси з історії української культури» (1912), «Хрестоматія з української літератури» (1922). Працюючи над створенням систематизованої історії української літератури, М. Сумцов підготував для неї монографії про І. Галятовського й І. Гізеля (1884), І. Вишенського та Л. Барановича (1885). Майже від початку заснування журналу «Киевская старина» М. Сумцов співпрацював у ньому, опублікував тут чимало статей про творчість Г. Сковороди, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, А. Метлинського, І. Срезневського, М. Максимовича, І. Манжури, О. Потебні та інших українських письменників. Особливе місце серед його наукових зацікавлень посідав Т. Шевченко, якому присвячено більш як 30 статей («Про мотиви поезії Т. Г. Шевченка», «Етнографізм Шевченка», «В. А. Жуковський і Т. Шевченко», «Пушкін і Шевченко», «Вплив Шевченка переважно на письменників», «Гуманізм Шевченка», «Сни Т. Г. Шевченка (До психології художньої творчості)» тощо. Багато зусиль учений доклав до популяризації творчості українських і російських письменників у вітчизняних педагогічних виданнях (газети «Южний край», «Харьковские губернские ведомости», журнали «Русский филологический вестник», «Украинская жизнь» тощо), в яких умістив десятки статей, присвячених Г. Квітці-Основ'яненку, М. Старицькому, М. Кропивницькому, І. Франкові, О. Олеся, Б. Грінченку, М. Чернявському, П. Чубинському, О. Пушкіну, М. Некрасову, Ф. Достоевському, О. Толстому, В. Короленку, І. Тургеневу, А. Чехову та ін., а також статті про стан української літературної мови та її запровадження в народних школах (1907—1908).

Літ.: *Пыпин А. П.* История русской этнографии: В 3 т. СПб., 1896. Т. 3; *Редин Е. К.* Профессор Николай Федорович Сумцов. Х., 1906; *Сумцов П. Ф.* Исследования и статьи. Автобиографические сведения // Ист.-филол. фак. Харьк. ун-та за первые 100 лет существования. К., 1908; *Айзеншток І.* Микола Федорович Сумцов (1854—1922) // Червоний шлях. 1923. № 1; *Багалій Д. І.* Наукова спадщина акад. М. Ф. Сумцова // Червоний шлях. 1923. № 3; Історія української літературної критики. К., 1988.

П. Федченко

ТЕРЛЕЦЬКИЙ ОСТАП (псевд. — В. Кістка, ів. Заневич, В. Мак; 05.02.1850, с. Назірна, тепер Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. — 22.07.1902, Львів) — публіцист, літературознавець, громадський діяч.

Закінчив філософський факультет Львівського університету (1872) та юридичний факультет Віденського університету (1883). У Відні ввійшов до складу товариства «Січ», яке виникло на хвилі українофільства й розгортало свою діяльність під впливом раннього «народовства». О. Терлецький очолив те крило товариства, яке критично ставилося до цих тенденцій духовного життя галицької молоді. Заперечуючи реакційність «москвофільства», він водночас намагався вище піднести й «народовську» програму, зокрема її наукову частину. 1874 р. брав участь у роботі історико-археологічного з'їзду в Києві. З 1875 р. разом із С. Подолинським почав активно працювати над виданням української соціалістичної літератури за кордоном. За це його було заарештовано (1877) й привезено в кайданах із Відня на суд до Львова. Там познайомився з І. Франком, позитивно впливав на формування його світогляду.

Свої публіцистичні статті О. Терлецький публікував у газеті «Вольное слово» (Женева), львівських журналах «Правда», «Світ», «Зоря», «Жите і слово». Стаття «Галицько-руський нарід і галицько-руські народовці» (1874) проводила думку про необхідність порушення злободенних питань у літературі, і тут зразком для літераторів має буги Певченкова поезія. Літературно-критичні розвідки «Літературні

стремління галицьких русинів від 1772 до 1872» (1895) і «Галицько-руське письменство 1848—1865 рр. на тлі тогочасних суспільно-політичних змагань галицько-руської інтелігенції» (1903) не тільки були одними з перших синтетичних оглядів західноукраїнського процесу, а й формували нову естетичну концепцію місця і ролі художнього слова в суспільному житті. Палко обстоював соціальне призначення письменства. Не сприймаючи «сентиментально-ідилічну» творчість, ратував за письменство «живих ідей, живих поглядів на світ, живого реалізму».

Перу О. Терлецького належить кілька розвідок про В. Навроцького, зокрема передмова до творів письменника, виданих у Львові 1884 р., «Згадка про життя Володимира Навроцького».

З упорядкованого К. Студинським збірника «Галичина й Україна в листуванні 1862—1884 рр.» (1931) О. Терлецький постає як активна, творча особистість, що підтримувала все прогресивне в рідній літературі. Він спрямовував молодих галицьких початківців О. Кобилянську, Н. Кобринську, О. Маковея, Л. Мартовича на шляхи реалізму. Народна поезія була для нього живлющим джерелом розвитку українського художнього слова.

Літ.: Франка І. Др. Остап Терлецький: Спомини і матеріали // ЗНТШ. 1902. Т. 1. Кн. 6; Поважна В. Розвиток української літературної критики у 80—90-х роках ХІХ ст.: До проблеми критеріїв і методу. К., 1973; Франко І. З останніх десятиліть ХІХ віку // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К., 1984. Т. 41; Історія української літературної критики: Дожовтневий період. К., 1988.

П. Хропко

ТИМЧАСОВА КОМІСІЯ ДЛЯ РОЗГЛЯДУ ДАВНІХ АКТИВ у Києві (Археологічна Київська комісія) — наукова установа, створена 1843 р. при Київському військовому. Подільському і Волинському генерал-губернаторі для збирання й видання історичних документальних матеріалів. Містилася в будинку Київського університету. З ліквідацією в 1845 р. Тимчасового комітету для дослідження старожитностей у Києві (існував з 1835 р.) на комісію було покладено обов'язки виявляти й досліджувати археологічні пам'ятки (через брак коштів археологічні розкопки провадилися лише в 1845—1848 рр. й у 1909—1910 рр.). Зібраний нею величезний документальний матеріал ліг в основу створеного в 1852 р. Київського центрального архіву давніх актів.

Підтримуючи перед царським урядом ініціативу М. Максимовича та інших учених-ентузіастів щодо створення комісії, київський генерал-губернатор Д. Бібіков мав на увазі не стільки наукову, скільки політичну мету — протистояти польському впливу в так званому Південно-Західному краї, історично мотивувати законність прав самодержавства на володіння цими землями, а відтак обґрунтувати колоніально-русифікаторську політику, спрямовану проти національних інтересів українського народу. Проте наслідки діяльності комісії виявилися значною мірою протилежними очікуванім. Документи й матеріали, зібрані в державних, монастирських і приватних архівах, у бібліотеках Правобережної України, Волині, Галичини, а також у Москві, Петербурзі, Варшаві, відновлювали багатовікову історію національно-культурного життя українського народу, ставали пінною фактологічною базою для вчених і всіх, хто цікавився минулим України. Комісія опублікувала ряд важливих джерел з історії України XIV—XVIII ст.: «Пам'ятки, видані Тимчасовою комісією для розгляду давніх актів» (К., 1845—1849. Т. 1—4), «Старожитності, видані Тимчасовою комісією для розгляду давніх актів» (К., 1846. Зошити 1—3), «Літопис Величка» (К., 1848—1864. Т. 1—4), «Літопис Грабянки» (К., 1853), «Архів Південно-Західної Росії» (К., 1859—1914. Ч. 1—8) (у його 35 томах друкувалися, зокрема, відомості про визначних культурних діячів — Памву Беринду, Стефана

Зизанія та інших, пам'ятки літературної полеміки, твори й листи Іова Борецького, Данила Братковського, Івана Вишенського, Інокентія Гізеля, Георгія Кониського, Захарії Копистенського, Сильвестра Косова, Іоанна Максимовича, Герасима Смотрицького та ін.), «Літопис Самовидця» (К., 1878), «Збірник літописів» (К., 1888), «Палеографічний збірник. Матеріали з історії південно-російського письма XV—XVIII ст.» (К., 1899), «Збірник статей і матеріалів з історії Південно-Західної Росії» (К., 1911—1916. Вин. 1—2) та ін.

У роботі комісії брали участь відомі вчені, письменники й культурні діячі М. В'ядимирський-Буданов, М. Довнар-Запольський, М. Іванишев, В. Іконников, І. Каманін, М. Костомаров, О. Лазаревський, Ф. Лебединцев, О. Левицький, М. Максимович, А. Метлинський, П. Куліш. У 1845—1847 рр. співробітником комісії як художник, збирач фольклорних та етнографічних матеріалів був Т. Шевченко.

1921 р. комісія увійшла до складу Археологічної комісії АН УРСР.

Літ.: *Левицький О. І.* Пятидесятилетие Киевской комиссии для разбора древних актов (1843—1893). К., 1893; *Иконников В. С.* Опыт русской историографии. К., 1908. Т. 2. Кн. 2; *Багалій Д. І.* Нариси історії України на соціально-економічному ґрунті. Х., 1928. Т. 1; *Марченко І.* Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). К., 1959.

Г. Бандура

ТОБЛЕВИЧ СОФІЯ (15.10.1860, с. Новоселиця, тепер Жмеринського р-ну Вінницької обл. — 07.10.1953) — актриса, письменниця, перекладач, фольклорист.

Народилася в родині поляка В. Дітковського. Рано залилася сиротою. Мати (українка) була освіченою жінкою, вихованою на демократичних ідеалах, які прищеплювала й дітям. Початкову освіту дістала вдома, вивчила німецьку й французьку мови. 1882 р. переїхала до Києва, працювала гувернанткою. У 1880—1883 рр. співала в хорі М. Лисенка. Увійшла до трупи М. Старицького як хористка та актриса. На її світогляд мали значний вплив відомі діячі української культури. Безпосереднім поштовхом до збирання фольклорних матеріалів стало знайомство С. Тоблевич із поляком Ч. Неймаиом, який вивчав український фольклор. Перша

експедиція дослідниці на рідну Вінниччину припала на травень—червень 1883 р. Збирала пісні, перекази, прислів'я та приказки, які систематизував і видав Ч. Нейман у 8 томах збірника Антропологічної комісії Краківської академії наук «*2biog • shasiotoksi (Zo apigoroio^ii kta, o\ue]*». Дедалі більше зацікавлюючись українською народною творчістю, С. Тобілевич опановує музичну грамоту, робить фольклорні записи на Поділлі, Волині, Чернігівщині, Полтавщині, Херсонщині, в Галичині.

У 1884—1885 рр. жила в Новочеркаську, де відбував заслання її чоловік І. Тобілевич (Карпенко-Карий).

В українську культуру С. Тобілевич ввійшла і як хористка трупи М. Старицького, драматична актриса трупи М. Садовського, трупи П. Саксаганського та І. Карпенка-Карого. У 1908—1916 рр. працювала в театрі М. Садовського в Києві, у пореволюційний час — в Новому драматичному театрі ім. І. Франка. Її найголовніші ролі: Терпилиха («Наталка Полтавка»), Тетяна («Суета»), Лимериха («Лимерівна»),

С. Тобілевич допомагала чоловікові в праці над переспівами кількох польських драм. Переклала українською мовою «Весілля Фігаро» П. Бомарше, «В липневу ніч» Б. Горчинського, «Зачароване коло» Л. Риделя, твори О. Ожинського, В. Косякевича, Г. Сенкевича, арабські, перські, китайські, індійські, італійські народні казки з польських і французьких видань. Залишила спогади про М. Лисенка, І. Тобілевича, М. Старицького та ін. Авторка книжок «Життя І. Тобілевича» (1945), «Корифеї українського театру» (1947), «Мої стежки і зустрічі» (1957).

Літ.: *Мишанич С. В.* Фольклористичний до-робок Софії Тобілевич // Українські народні пісні в записях Софії Тобілевич. К., 1982.

Р. Мовчан

ТОГОБОЧНИЙ ІВАН (спр. — Щоголів, 24.11.1862, м. Городище, тепер Черкаської обл. — 09.10.1933, м. Ірпінь Київської обл.) — актор, режисер, драматург.

Після закінчення однокласної школи працював у механічних майстернях, а через два роки — на залізницях (Харківсько-Азовській, Катерининській 1-й, Сибірській та ін.). З 1879 р. виступав як актор в

аматорських виставах у Кременчуці, Харкові, Катеринославі. 1885 р. під псевдонімом І. Тогобочний написав російською мовою комедію «Свиное сердце». 1899 р. залишив працю на залізниці, пов'язавши своє життя з професійним театром. Спочатку працював у Харківському театрі, 1907 р. організував Товариство українських акторів (проіснувало до 1910 р.). Трупа мандрувала містами Російської імперії. З 1910 р. І. Тогобочний — актор театру Лук'янівського Народного дому у Києві. За путівкою Київського губкому працівників мистецтва 1921 р. виїздить до Стеблева на цукроварню, де очолив заводський драмгурток. Водночас працював уповноваженим заводу на лісорозробках, згодом керував драмгуртком на залізничній станції Корсунь. 1927 р. переїхав до Ірпеня, працював на місцевій цегельні та лісорозробках у Бучі. Водночас був уповноваженим з охорони авторських прав драматургів, керував самодіяльним драматичним гуртком.

Драматургічна й театральна діяльність І. Тогобочного розвивалася в руслі романтично-побутового театру. Українську тематику він розпочав п'єсою «Вовкулака» (1892), у якій відчутно вплив «Наталки Полтавки» І. Котляревського. Основним жанром у творчості драматурга є мелодрами: «Золоті кайдани» (1892), «Загублений рай» (1896), «Вихрестка» (1896), «Душогуби» (1898), «Мати-наймичка» (1899), «Кохайтесь, чорнобриві...» (1896—1901) та ін. Популярними були його драми, написані на сюжети відомих творів Т. Шевченка («Мати-наймичка» та «Кохайтесь, чорнобриві...»). У п'єсах «Кого судити?» (1905), «За веселе життя» (1905), «Чаклунка» (1906) розроблялася тематика нещасливого родинного життя жінки. Із соціально-побутових п'єс вирізняється комедія «Содом» (1911) на сюжет твору В. Мови (Лиманського) «Старе гніздо й молоді птахи». Історична драма «За віру і край» (1908), написана за повістю М. Гоголя «Тарас Бульба», належить до п'єс романтичного напрямку. Побутова мелодрама «Борці за мрії» (1903) часто афішувалася під назвою «Каїн і Авель». Драма «Бунтарі» (1906) є відгуком на події 1905 р. Серед тематично різних одноактів І. Тогобочного є російськомовні — «Черная неблагодарность», «Совместная комната», «Кого судить?»

«Смерть за свободу» та україномовні — «Пугало», «Пропечатали», «Совість», котрі належать до типу агіток, характерних для репертуару самодіяльних гуртків 1920-х років.

Літ.: *Кобилецька О.* Мелодрами І. Тогобочного // *Тогобочний І. А.* П'єси. К., 1972.

Л. Коломієць

ТОПОЛЯ КИРИЛО (спр. прізви. Тополинський, рр. нар. і см. невід.) — письменник першої половини ХІХ ст.

Дослідники припускають, що Кирило Тополя родом з Черкащини, можливо, з Канева. Добре знав народну творчість цього краю, звичаї та обряди Правобережжя України. У 40-х роках працював у Казані, прагнув переїхати до Харкова. Відомий як автор двох п'єс — «Чари, или Несколько сцен из народных былей и рассказов украинских» (написана 1834 р., надрукована 1837 р.) та «Чур-чепуха, или Несколько фактов и з жизни украинского панства» (1844). Дослідники приписують йому також авторство двох віршів — «Думка про рідний край» і «Писулька моему дяку пану Бакамиру Карапузенку».

П'єси Кирила Тополя належать до преромантичного періоду нової української літератури. Поштовхом до написання цих творів стало романтичне захоплення фольклором, збирання і публікації народних дум, пісень, а також постановка (1814) і публікація (1838) «Наталки Полтавки».

Основою п'єси «Чари» послужила народна пісня «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці». Відповідно до неї автор розгортає сюжет, розвиває основний конфлікт у творі, кожен сцену наповнює народними піснями. Саме велика кількість ліричних, обрядових і побутових пісень, елементи народної фантастики, символіки, перевтілень дали змогу розгорнути глибоку драматичну колізію. Через картини народних гулянь, вечорниць, співів автор намагався широко відтворити риси народного характеру. Ці риси він втілює в окремі образи (романтичні, сильні, неспокійні Гриць і Галя та дещо меланхолійні, трохи сентиментальні Василь і Любка). В реалістичному плані виписано образ сільського жмикрута, гіркого п'яниці. Не обійшов автор і рабського становища селян-кріпаків, колоритно виписав побутові сцени.

«Чари» не є викінченим літературним твором, як, наприклад, «Наталка Полтавка». Сам автор писав: «Скажуть інші, що п'єса ця є ніби щось змішане і не таїть в собі певної форми, яка властива якій-небудь існуючій п'єсі театральній... Це так». Такий був задум. М. Костомаров слушно зауважував, що в п'єсі подано набір викінчених окремих сцен з народного побуту: «Всі сцени надзвичайно точні... Тополя відображає, що бачив, чув, що зумів підмітити. У нього нема розвинутих характерів, але зате кожне обличчя має свій відбиток... В «Чарах» нема єдності і викінченості в цілому, але все вивершено в сценах: кожна із них подає цілу, правдиву картину... Автор нічого не перебільшує, не ідеалізує...» Саме це було характерне для преромантизму: не стільки подача цілісної ідейно-проблематичної завершеності, скільки точне відтворення народних повір'їв, звичаїв — через широке використання фольклору.

П'єса «Чур-чепуха» викликала менше захоплення. Тут також використано багатий фольклорний матеріал, але менш продумано; опрацьовано його на цей раз художньо слабше. Ця п'єса спрямована проти моральної ницості панства, яке руйнує людські душі, призводить до трагедії «маленької» людини.

Твори підтримали прагнення письменників-романтиків проникнути в пушу народу, пізнати його характер, національну самобутність. Крім того, це була перша спроба нової української літератури в жанрі психологічної трагедії.

Літ.: *Лобас П., Шубравський В.* Хто такий Кирило Тополя? // *Рад. літературознавство*. 1971. № 8; *Хропко П. П.* Українська драматургія першої половини ХІХ ст. К., 1972; *Івашиків В. М.* Українська романтична драма 30—80-х років ХІХ ст. К., 1980.

Ф. Кислий

ТРАНКВІЛІОН-СТАВРОВЕЦЬКИЙ КИРИЛО (р. нар. невід. — 1646) — філософ, поет, богослов першої половини ХVІІ ст.

Навчався, очевидно, у Львівському кафедральному училищі. У 1589—1592 рр. викладав у Львівській братській школі. З 1592 р. вчителював у Вільні, на початку ХVІІ ст. знову повернувся до Львова, де став одним із провідних діячів Львівського

братства. У 1614—1625 рр. вів активну проповідницьку діяльність, був ігуменом Унівського монастиря, згодом Любартівського. На початку 1626 р. перейшов в унію, за що 25 березня того ж року був призначений архимандритом чернігівського Єлецького монастиря. Автор віршів, філософських і богословських праць.

У працях «Зерцало богословія» (1618), «Євангеліє учительное» (1619) К. Транквіліон-Ставровецький стверджує, на противагу східноправославному християнському аскетизму, який сповідували. Іван Вишеиский, Й. Княгиницький, що людина має право насолоджуватися красою землі, радіощами земних почуттів. Особливим даром людини є для філософа здатність захоплюватися досконалістю видимого предметного світу. Відбиваючи інтереси діячів братського руху, активною силою якого виступало міщанство, К. Транквіліон-Ставровецький обстоював у своїх писаннях ідеали світського, громадянського гуманізму. Подібні думки викликали гостре несприйняття в ідеологів традиційного православ'я. Неприхильно відрцензував «Зерцало богословія» Іов Княгиницький, а «Євангеліє учительное» було осуджене собором української ієрархії на чолі з Іовом Борецьким. Дослідники зауважують, що неприхильна оцінка творів К. Транквіліона-Ставровецького стала однією з головних причин його переходу в унію. Вже після цього акту в Чернігові він видає збірку релігійних текстів «Перло многоцінне» (1646), вихід у світ якої став своєрідною «знаковою подією» у розвитку всієї української поезії XVII ст. Цікавою є висловлена в «Передмові до чительника» висока самооцінка твору, що свідчить про значний відхід від традицій середньовічного письменства.

Літ.: *Маслов С. И.* Кирилл Транквиллион-Ставровецкий и его литературная деятельность. К., 1984; *Українська література XVII ст.: Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика.* К., 1987; *Філософія Відродження на Україні.* К., 1990; *Возняк М. С.* Історія української літератури: У 2 кн. 1992. Кн. 1.

О. Хоменко

ТУПТАЛО ДИМИТРІЙ (світське ім'я Данило; грудень 1651 р., м. Макарів, тепер Київської обл. — 08.11.1709, Ростов-на-Дону, Росія) — церковний діяч, агіограф, драматург, поет, оратор.

У 1662—1665 рр. навчався в Києво-Могилянській колегії. 1668 р. постригся в ченці, прибравши ім'я Димитрія. Проповідував у Чернігові, Вільні, Слущку. У 1679 — 1683 рр. жив у Батурині, де був ігуменом Максаківського, а потім Батуринського монастирів. З 1683 р. жив у Києво-Печерській лаврі, де працював над «Книгою житій святих» («Четві Міней»). У 1686 р. повернувся до Батуринського монастиря. У 1692 — 1700 рр. знову жив у Києво-Печерській лаврі, керував глухівським, київським Кирилівським та чернігівським Єлецьким монастирями. У 1700 р. за станом здоров'я відмовився від митрополитства в Тобольську і став митрополитом Ростовським.

Крім «Четвіх Міней», Димитрій Туптало є автором «Літописи келейной» (опублікована 1784 р.) — морально-повчального викладу біблійних історій, «Рознска о раскольнической брынской в-б-й» (1709 р., надруковано 1745 р.), антистаровірського трактату «Руно орошенное» (1680) — збірника легенд про чудеса чернігівської Іллінської ікони Божої Матері, «Алфавит духовный...» (надруковано 1710 і 1713 р.) та ін. Перу Димитрія належать також численні проповіді та богословські твори. Особливе місце в його творчості посідають вірші й духовії і піснеспіви, а також драми — «Комедія на день рождества Христова» (поставлена в Ростові 24 грудня 1702 р., написана, можливо, раніше) та «Комедія на Успеніє Богородиць» (1677). Драми «Есфирь та Агасфер» і «Каюшийся грішник» вважаються загубленими.

Віршована спадщина Димитрія Туптала являє собою своєрідні «духовні» епіграми, в яких продемонстровані неабияка версифікаторська вправність, уміння лаконічно й майстерно викласти думку; вірші перейняті ширим релігійним почуттям.

«Комедія на Успеніє Богородици» нав'яна Димитрію Тупталу поїздкою на свято перенесення ікони Пречистої зі старого собору в новий, яке відбулося в новодворському Успенському монастирі 13 серпня 1677 р. «Комедія...» оповідає про смерть Богородиці, її воскресіння через три дні й вознесіння на небо. На сцені відтворено одне з чудес Богородиці — врятування душі грішника, засудженої до вічної кари. Драма завершується апофеозом Богородиці.

«Комедія на день рождества Христова» належить до так званого різдвяного циклу

драм. У її основі лежать євангельські оповіді святих Матвія і Луки про народження в вертепі (печері) Ісуса Христа, про поклоніння пастухів, про дари трьох царів, про винищення Іродом немовлят і покарання його за цей злочин (цей сюжет споріднює шкільну різдвяну драму з драмою вертепною і породжує суперечки про походження обох різновидів старої драми). Оригінальність драми Дмитрія Туптала надає, зокрема, сцена з пастухами, позначена тонким психологізмом; її взято з реального життя. Новаторським є сценічне відтворення й інших євангельських епізодів. Чи не вперше в «Комедії на день рождества Христова» до театрального дійства було залучено глядачів (сцена, де пастух Борис запитує зал, чи не бачив хто його напарників; до цього прийому Дмитрій Туптало звернувся й у драмі про Успіння Богородиці).

Літ.: *Резанов В. І.* Драма українська. І. Старовинний театр український. К., 1927. Вип. 4; К., 1929. Вип. 6; Українська поезія. Середина XVII ст.

М. Судима

ТУРБАЦЬКИЙ ЛЕВ (07.06.1876, с. Джурин, тепер Чортківського р-ну Тернопільської обл. — 08.02.1900, Львів) — літературний критик, журналіст, публіцист.

Навчався в Коломийській і Станіславській гімназіях та на юридичному факультеті Львівського університету. По закінченні навчання мав юридичну практику й журналістську роботу, брав активну участь у діяльності русько-української радикальної партії, а згодом — польської соціал-демократичної партії. За виступи в справі еміграції галицьких селян за океан був на кілька місяців ув'язнений. Журналістську діяльність розпочав із дописів до журналу «Народ». Допомігав редагувати газету «Громадський голос» і журнал «Радикал» (Львів), що заступив журнал «Народ» і 1895 р. злився з Франковим журналом «Життя і слово». У 1897—1899 рр. був одним із редакторів газети «Буковина» (Чернівці), а незадовго до смерті працював у газеті «Діло».

Від записів про життя трудящих Л. Турбацький перейшов до професійної публіцистики та літературної критики, писав літературно-критичні й проблемні статті, нариси, рецензії, есе. Дебютував у

рубриці «Літературні замітки» журналу «Народ» популярними статтями про творчість польського письменника А. Немовського та німецького письменника Г. Зудермана. В «Буковині» та «Ділі» також виступав з літературно-критичними статтями про творчість О. Пушкіна, В. Бєлінського, Е. Золя, І. Франка, В. Стефаніка, О. Кобшійанської, Т. Бордуляка, Л. Лопатинського, дшльність новоствореного журналу «Літературно-науковий вістник», обстоював тісний зв'язок літератури з інтересами народу, підтримував новаторські стильові пошуки у вітчизняному письменстві.

Літ.: Історія української літературної критики. К., 1988.

П. Федченко

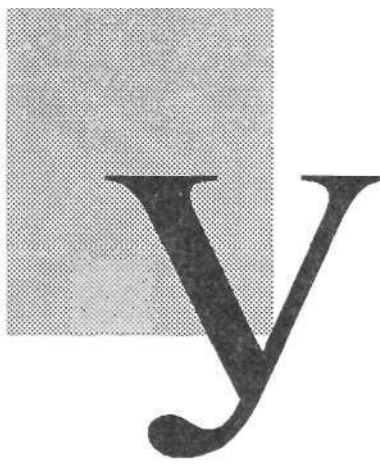
ТУРЧИНОВСЬКИЙ ПЛІЯ (30.07.1695, с. Березань, тепер смт Баришівського р-ну Київської обл. — р. см. невід.) — письменник першої половини XVIII ст.

Син березанського сотника. Навчався спочатку у місцевій школі, потім у Київській академії, яку не закінчив. З 1710 р. мандрував по Україні та Білорусі. Свої мандри описав у автобіографічному творі, що є одним з найкращих зразків автобіографічної прози того часу, типовою для творчості «мандрівних дяків». Рукопис повністю не зберігся, але й відома частина є цінним матеріалом для розуміння тогочасної епохи, оскільки відтворює колорити картини побуту й життя мандрівних студентів.

І. Турчиновський був писарем, учителем, співаком, в його біографії натрапляємо на твердження, що він був і автором п'єси, поставленої на Світлу Неділю в Мотилеві, коли «виправили діалог з інтермедією, на якій багатолюдство благочестиве зібралось. І всі тому дивувались, бо там, в тих краях, такої речі не бачили». Текст інтермедії і діалогу до нас не дійшов. 1718 р. І. Турчиновського висвячено на священника в рідному містечку, подальша доля його невідома.

Літ.: Автобіографія южноруського священника 1-ї половини XVIII в. // Київ. старина. 1885. № 2; *Житецкий П.* Странствующие школьники в старинной Малороссии. // Київ. старина. 1892. № 2.

М. Шевчук

УЖЕВИЧ ІВАН (рр. нар. і см. невід.) — мовознавець XVII ст., поет.

Походив із західних районів України (Волині або Наддністрянщини). Восени 1637 р. став студентом Краківського університету. 1641 р. надрукував у Кракові віршований панегірик польською мовою на честь молодоженців Пришленських. Після цього 2—3 роки навчався на богословському факультеті Паризької Сорбонни. Є припущення, що потім деякий час працював на цьому факультеті. Був високоосвіченою людиною, вільно володів староукраїнською, старослов'янською (різних изводів), польською, латинською мовами, був знайомий із французькою, староеврейською (гебрайською), чеською та хорватською мовами.

І. Ужевич написав для іноземців-не-слов'ян латиною (ілюстративний матеріал подано староукраїнською мовою) першу відому нам граматику книжної української мови середини XVII ст. Вона дійшла до нашого часу в двох чистових рукописних варіантах 1643 і 1645 рр.; обидва зберігаються у Франції. У працях відчутна обізнаність автора з лінгвістичними досягненнями своїх попередників — Лаврентія Зизанія та Мелетія Смотрицького; є тут порівняльний аспект. Спочатку подано слов'янську абетку в звичайному та оберненому вигляді, фонетичний коментар до літер. Другий розділ — «Про частини мови» — за традицією присвячено морфології. У ньому описано й схарактеризовано вісім частин мови — ім'я, займенник, дієслово, дієприкметник, прислівник, прийменник, сполучник і вигук. Усі іменники, як і в Мелетія Смотрицького, поділено на чоти-

ри відміни, хоча в дещо іншому порядку (це зумовлено відмінністю церковнослов'янської іменникової парадигми від живої української мови). Після кожної відміни подано приклади належних до неї слів. Прикметникову парадигму викладено серед іменникової словозміни, визначено правила творення ступенів порівняння — звичайного, вищого й найвищого. Досить стисло схарактеризовано розряди й відмінювання займенників, а в кінці «Граматики» є окремий підрозділ «Про числівники». Широко й ґрунтовно проаналізовано дієслівні форми, подано дієвідмінювання дієслова «панувати» в усіх часах і способах, сказано про значення префіксів у дієслівному словотворенні. Значну увагу приділено висвітленню явища морфології слов'янського дієслова, наведено приклади з польської, чеської й сербохорватської мов. І. Ужевич вирізнив 22 розряди прислівників, до яких відніс також деякі частки, сполучники й вторинні прийменники. Детально опрацьовано в синтаксичному розділі «Граматики» особливості керування в українській мові. Перший рукопис закінчується латиномовною віршованою «Бпіграмою на книжку», в якій говориться про значення праці в тогочасному світі.

У манускриптах І. Ужевича яскраво відбито особливості української мови на фонетичному й граматичному рівнях, зокрема: вживання «и» замість «к», змішування *и* — *ь*/, перехід *є* в *о* після шиплячих перед наступними твердими приголосними, давальний відмінок іменників чоловічого роду на *-ови*, вживання безособових дієслівних конструкцій на *-но* тощо. У

«Граматиці слов'янській» наявні й діалектні особливості волинсько-поліських говорів північного наріччя української мови, а також деякі риси, притаманні білоруській і польській мовам.

Працю І. Ужєвича високо оцінювали І. Франко, відомі слависти І. Добровський, В. Копітар, В. Ягич, О. Соболевський. 1970 р. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН України видав «Граматику слов'янську» фотоспособом, а один з варіантів перекладено Є. М. Кудрицьким сучасною українською мовою.

Літ.: Кудрицький Є. М. Іван Ужєвич — український грамагист XVII ст. і його праця // Мовознавство. 1970. № 1; Жовтєвлюх М. А. «Грамматика словенская» Івана Ужєвича — пам'ятка староукраїнської літературної мови // Слово і труд. К., 1976; Жовтєвлюх М. А. Частина мови в «Граматиці слов'янській» І. Ужєвича // Східнослов'янські граматики XVI—XVII ст. К., 1982; Шмчук В. В. «Грамматика словенская» І. Ужєвича // Шмчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV—XVII ст. К., 1985.

С. Лучканин

«УКРАИНСКИЙ СБОРНИК» — альманах, заснований І. Срезневським з метою систематичного друкування зразків народної творчості, літописів, матеріалів з історії України, художніх творів українських письменників та досліджень про їхню творчість. Вийшло два випуски у Харкові (1838, 1841). У першій книзі опубліковано п'єсу «Наталка Полтавка» І. Котляревського з передмовою та коментарями І. Срезневського. Другу книгу альманаху видав М. Щєпкін за допомогою М. Гоголя. В ній уміщено водевіль І. Котляревського «Москаль-чарівник». У наступних випусках мали побачити світ твори Л. Боровиковського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яенка, О. Шпигоцького та ін., але через від'їзд видавця за кордон видання альманаху припинилося.

Літ.: Історія української дожовтневої журналістики. Л., 1983.

М. Гришюта

УНІЯ — церковне об'єднання української православної церкви з римо-католицькою при єдності віри в різнорідності обрядів.

Відомо кілька спроб такого об'єднання; вперше за Данила Галицького 1253 р. з

наданням Данилу корони, за що просилося від Заходу військової допомоги проти татар. Але, не одержавши її, Данило порвав із Римом. Удруге підписав унію в 1439 р. київський митрополит Ізидор від імені Київської митрополії. Його підтримували князі Олелько Володимирович та Юрій Лінгєнович, але супроти того виступили Московія та Польща, і Ізидор покинув Україну. Умови Флорентійської унії були підставою для третьої унії, укладеної 1596 р. в Римі й проголошеної 1596 р. у Бресті; ініціаторами її були І. Потій та К. Терлецький. Православні скликали у Бресті свій собор і засудили унію.

В 1620 р. єрусалимський патріарх Теофан висвятив православним митрополитом Іова Борєцького; відтоді стало дві митрополії — уніатська і православна, що призвело до загострення боротьби між обома конфесіями. Унію 1596 р. підтримував польський уряд, якому був вигідний розкол між православними. Внаслідок цього почалася релігійна боротьба, яка зумовила появу значної полемічної літератури з обох сторін. У полеміці на боці уніатів узяли участь єзуїти, зокрема П. Скарга, який прагнув цю духовну ідею перетворити в політичну на користь Польщі. Козаки сприйняли унію як форму національного розколу й повели супроти неї рішучу боротьбу. Кульмінаційним пунктом боротьби православних з уніатами (прихильниками унії) було вбивство уніатського полоцького архієпископа Й. Кунєвичя.

На Закарпатті так звану Ужгородську унію прийняли 1646 р. (спершу частина священників, а 1652 р. усе Західне Закарпаття). Проти унії повсталала більшість українського народу: міщани, духовенство, православна шляхта, козацькі гетьмани (П. Сагайдачний, Б. Хмельницький, І. Витовський). У договорах Б. Хмельницького та І. Виговського з Польщею стояла вимога про знищення унії. Загалом уніатський рух цього періоду був елітарним і набув певного поширення через підтримку Польською державою. До уніатів, однак, пристали й визначні діячі свого часу: М. Смотрицький, К. Сакович, К. Транквіліон-Ставровецький. Відбувалися зіткнення і між уніатами та римо-католиками. Саме уніати спонукали православних до поживлення літературної діяльності, розвитку освіти та книгодрукування, через що

останні перенесли свою культурну столицю зі Львова до Києва, де було засновано школу й друкарню, а Київ знову став загальнонаціональним культурним центром.

Визвольна війна під проводом Б. Хмельницького потужно Едарила по уніатству, і цей конфесійний рух почав згасати, літературної продукції уніати створювали все менше. Полемік³ проти православних у другій половині XVII ст. вели не так уніати, як римо-католики (Т. Рутка), зокрема езуїти (М. Ціховський, Б. Бойм, З. Согникевич). Загалом ідея унії не могла стати визначальною, доки до неї не приєдналися єпископи Перемишльської (1672) та Львівської (1700) єпархій. Мараморощька єпархія прийняла її в 1716—1721 рр., а братська Львівська ставропігія — 1708 р. Вчетверте ідея унії воскресла в українських православних колах 1677 р., коли львівський єпископ Й. Шумлянський звернувся від свого гуртка (І. Винницький, В. Шептицький) до папського нунція з готовністю прийняти унію. Цьому сприяло, можливо, змагання з турками під Чигирином, що відкривало можливість російської експансії на захід України. Та після взяття Чигирин турками (1678) ідея унії не була втілена в життя. Після 1686 р., коли встановлено Вічний мир між Росією та Польщею, що закріплював поділ України, і після підпорядкування української церкви Москві Й. Шумлянський перестав підлягати Владі київського митрополита й найменувався блюстителем Київської митрополії, не допускав на свою територію людей київського митрополита.

Уніатські настрої знову поширилися серед західноукраїнського православ'я. Під вплив Й. Шумлянського перейшла й Луцька єпископія після відходу до Києва Г. Святополк-Четвертинського — у Луцьку єпископом став брат Й. Шумлянського Ата насій. Але унію приймати не поспішали, хоча король Ян Собеський на тому наполягав. Її прийняли лише 1700 р., коли почалася Північна війна. Вже через рік російські війська ввійшли до Польщі; отже, цим актом Й. Шумлянський оборонявся від російської експансії. Відтоді уніатська церква стала набувати функції національної, але в певному регіоні. 1732 р. розпочала свою діяльність Почаївська друкарня, що сприяло активній діяльності Почаївського культурного осередку. Вийшла велика кількість книг⁴ для

потреб уніатської церкви, з'явилася антологія духовної пісні «Богогласник», саме тут почала культивуватися ідея заміни церковнослов'янської і книжної української мови народною (видання Ю. Добриловського); з цього гуртка вийшов ряд цікавих письменників, зокрема Т. Щуровський.

Уніатська церква не відразу стала національною, були в ній сильні полонізаційні впливи, але в силу історичних умов їй випало стати духовним провідником народу в межах свого поширення. Із занепадом Польської держави Росія почала ліквідовувати унію: починаючи з Катерини II, ліквідовано уніатську митрополію і всі єпархії, окрім полоцької. 1839 р. Микола I ліквідував рештки унії на Правобережжі, а Олександр II — на Холмщині та Підляшші. В XIX ст. українську інтелігенцію Галичини та Закарпаття в масі своїй становило уніатське духовенство, з числа якого вийшло немало письменників, акторів, композиторів, художників, деякі були одночасно священиками й митцями чи вченими. Водночас в уніатстві сплодилося й таке потворне явище, як галицьке москвофільство. В час окупації Росією Галичини (1914) було заарештовано митрополита А. Шептицького і силою насаджено православ'я російського зразка під проводом єпископа Євлегія. Це ж було й після 1939 р. Після Другої світової війни заарештовано всю ієрархію уніатської церкви й скликано собор (1946), якому силою нав'язано рішення ліквідації уніатської церкви і приєднання її до російської. 1949 р. ліквідовано уніатську церкву на Закарпатті, 1950 р. — на Пряшівщині. Синод української католицької ієрархії в 1980 р. визнав акт ліквідації уніатської церкви недійсним. Уніатська церква відновилася як греко-католицька в наші часи, і її можна вважати п'ятою унією.

Літ.: *Зубрицкий Д.* Начало унии // Чтения в обществе истории и древностей российских. М., 1849. Кн. 7; Архив Юго-Западной России. Ч. 1. Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго-Западной России. К., 1859. Т. 1; *Голубев С.* Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: В 2 т. К., 1883; Т. 1; 1898. Т. 2; *Франка І.* Дві унії. Окрема відбитка з Буковинського православного календаря. Чернівці, 1890; *Возняк М.* Історія української літератури: У 2 т. Л., 1921. Т. 2.

В. Шевчук

УСТИЯНОВИЧ КОРНИЛО (1839, с. Вовків, тепер Пустомитівського р-ну Львівської обл. — 22.07.1903, с. Довге, тепер Стрийського р-ну Львівської обл.) — письменник, художник, громадський діяч.

Старший син М. Устияновича. Навчався у Віденській академії образотворчих мистецтв (1858—1863). Художник-монументаліст, який романтично опрацював історичні («Василь Тербовельський», «Козацька битва») й біблійні («Мойсей», «Христос перед Пілатом») теми, портретист (портрети батьків, П. Бажанського, А. Вахнянина та ін.), майстер жанрових полотен («Бойківська пара», «Гуцул» і «Гуцулка»), іконописець. Автор картини «Шевченко на засланні». Багато мандрував (Варшава, Петербург, Київ, Бухарест, Італія), спілкувався з відомими діячами культури (залишив у спогадах згадки про заборонену в Росії культурницьку прапю П. Житецького, В. Антоновича та ін.).

Як письменник залишив епічні (поеми «Іскоростень» на літописний сюжет про древлян, жорстоко знищених княгинєю Ольгою, та «Вадим», дума «Святослав Хоробрий») й драматичні полотна з історії України (трагедія «Олег Святославович Овруцький»), прихильно оцінені О. Огоновським. І. Франко вказував авторові на надмірну риторичність, брак дії і психологічних характеристик, відступи від історичної достовірності, проте й відзначив багатство «олітературених» фольклору й міфології, немалий і серйозний талант, загалом чисту й багату мову його творів. Трагедія «Ярополк Перший Святославович великий князь київський» здобула премію товариства «Руська бесіда». З початку 80-х років — редактор гумористично-сатиричного журналу «Зеркало», згодом — «Нове зеркало». Показав себе «не тільки незлим гумористом, але також добрим ілюстратором» (І. Франко), ліричним поетом (вірші «Псалом», «Учителям»). Різномісна діяльність К. Устияновича охоплювала кураторство над театром товариства «Руська бесіда», працю мемуариста (спогади «М. Ф. Раєвський і російський панславизм» та ін.). Подорож на Кавказ спонукала до написання оповідань «Восточна казка» та «Абрек», мариністичних картин. З 900-х років цікавився аеронавтикою та астрономією.

Літ.: *Нановський Я.* Корнило Миколайович Устиянович. К., 1963; *Федорук О.* Корнило Устиянович. К., 1992.

В. Погребенник

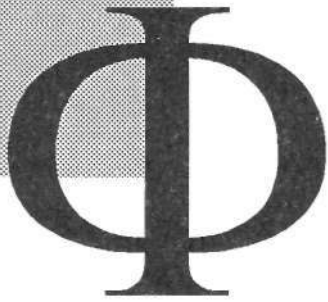
УСТИЯНОВИЧ МИКОЛА (псевд. — Николай з Николаєва, Наум, Дротарь та ін.; 07.12.1811, м. Миколаїв, тепер Львівської обл. — 03.11.1885, м. Сучава, тепер Румунія) — письменник, громадський діяч, священник.

Походив із родини бурмістра. Навчався в Миколаєві (початкова школа) та у Львові (гімназія, університет і духовна семінарія). Друкуватися почав 1836 р. (вірш «Сльоза на гробі М. Тарасовича», писаний народною мовою). Після конфіскації владою «Русалки Дністрової» замовк як літератор до 1846 р. Священник у селах Львівщини. «Один із перших будителів нашого народного духу» (І. Франко), він був організатором і душею «Собору руських учених» (Львів, 1848). Обстоював тут єднання й відродження галицьких і наддніпрянських українців (вірш «До «Зорі Галицької»). Виступав оборонцем української культури («Руська думка» та ін.). Як поет-романтик культивував історичні («Похід Русі на Царгород», «Ужас на Русі»), «відфольклорні» («Проклятство матері»), любовні та соціально-побутові мотиви народного буття («Рекрутка» та ін.), писав сонети, послання, пісенну лірику, байки й казки тощо. Вірші «Верховинець» і «Піснь опришків» стали народними піснями, музику до першого створив М. Лисенко. Белетристика письменника охоплює повісті «Старий Єфрем», «Месьть верховинця», «Страсний четвер», нарис «Ніч на Бережаві», надруковані в «Галичо-руському віснику» (був редактором часопису) та в «Зорі Галицькій». У прозі привертає увагу колоритність відтворення життя благородних горян («повістка з правдивого слухаю» «Месьть верховинця»),

З 1861 р. — посол до крайового сейму. Обтяжений клопотами про десятох дітей, останнє двадцятиріччя як письменник не прогресував. Багато зробив для мешканців гірського села Славське як пастир. Сивим патріархом благословив шлях у літературу молодой О. Кобилянської.

Літ.: Письменники Західної України 30—50-х років XIX ст. К., 1965.

В. Погребенник

ФАЛЬКІВСЬКИЙ ІРИНЕЙ (світське ім'я Іван Якимович, 11.06.1762, с. Білоцерківка, тепер Пириятинського р-ну Полтавської обл. — 12.05.1823, Київ) — учений, письменник, церковний і освітній діяч.

Навчався в Київській академії. Потім разом з батьком, якого призначили настоятелем російської церкви в Токаї, перебрався до Угорщини. Там продовжив навчання в пиярській школі. Навчався в Презбурзькій гімназії, цісарсько-королівській гімназії в Пешті, де вивчав філософію, історію і математику, та Офенському університеті (Будапешт), де прослухав курс фізико-математичних наук. Потому служив у канцелярії при Токайській Російській комісії. 1783 р. повернувся до Києва, де закінчив богословський курс. Ще студентом академії був призначений учителем арифметики. 1786 р. прийняв постриг під іменем Іринея, через три роки призначений архимандритом Гамалівського монастиря, а згодом — Києво-Братського. 1803 р. став ректором Київської академії. 1807 р. призначений єпископом чигиринським, вікарієм Київської митрополії. 1813 р. призначений настоятелем Києво-Михайлівського монастиря, яким і залишався до кінця свого життя.

Іринея Фальківський був високоосвіченою людиною, залишив по собі чималу творчу спадщину. Він автор численних рукописних збірок духовної та світської поезії, писаної латинською та наближеною до російської мовами, історичних і географічних творів, статей із медицини, статистики, астрономії, математики, укладач підручників, календарів. Його рукописна спадщина налічує 92 томи, що зберігаються в ЦНБ АН України у Києві.

За життя видав лише один свій богословський твір «Сокращение церковной хронологии» (М., 1797), ряд його богословських праць публікувалися в XIX ст.

У Київській академії Фальківський заснував «Вільне поетичне товариство» (шось на зразок студентської читальні). До наших днів дійшов статут товариства, згідно з яким члени його робили вступний внесок для придбання книг, якими вони користувалися. Залишив по собі і власні поетичні твори, наприклад «Молитва по пресвятій Богородиці» (1789), «Похвальні і молитвенні чотиривірші до Пресвятої Диви Богородиці» (на кожен день січня 1789 р.), «Поетичні диктанти» (1791—1792). У деяких віршах («Незручності малі не варто зневажати») маємо певні рефлексії з ідеями так званого Новгород-Сіверського патріотичного гуртка, що зібрав прихильників українського автономізму кінця XVIII ст. Незважаючи на те, що постать Фальківського досить відома, його поетична спадщина все ще залишається мало вивченою і практично не опублікованою, за винятком декількох віршів. Іринея Фальківський — останній визначний культурний діяч барокової культури у Східній Україні, останній поет і учений школи Київської академії, який дотримувався у своїй творчості принципів давньої української літератури.

Літ.: Хроника жизни преосвященною Ирины Фальковского, составленная по его рукописям // Клев. епархиальныя ведомости. 1861. № 5; Булашев Г. Ириней Фальковский, коадьютор киевский // Киев. старина. 1861. Т. 5—6.

М. Шевчук

ФЕЛЬКОВИЧ ЮРІЙ (08.08.1834, с. Сторонець-Путилів, тепер м. Пугала Чернівецької обл. — 11.01.1888, Чернівці) — письменник, редактор, публіцист, педагог.

Син спольщеного управителя поміщицьких маєтків Адальберта Гординського де Фельковича та Анни з дому православного священика Ганіцького. Хрещений за латинським обрядом, одержав ім'я Осип Домінік; і згодом, перейшовши в православ'я, став Юрієм. Виховувався в атмосфері давнього гуцульського села, зачарований піснями й казками сестри Марії. Світлу згадку в житті юнака лишив «молдовський» період, коли жив для поезії й науки; знайомий художник Р. Роткель, спостерігши літературний хист, виховував його естетичні смаки на матеріалі німецької та іспанської поезії.

У 1846—1848 рр. навчався в Чернівецькій німецькій нижній реальній школі.

1852 р. під тиском батька вбрав мундир рекрута, змінивши його згодом на оберлейтенантський. Пережите в війську стало згодом значущим художнім матеріалом; «болі, тугу, надії й розчарування рекрутського та вояцького життя оспівував він так, як ніхто інший» (І. Франко). Користувався в літературній праці спершу німецькою мовою (збірка «Оесісше», 1865), не розпрощався з нею остаточно і згодом (збірка «Ат Ткієгетшп», 1882). Його ліро-епічні романтичні вірші й балади, надруковані в віденській періодиці, мали резонанс серед німецькомовних читачів, яких він знайомив з Гуцульщиною, Т. Шевченком. Жовнірська «думочка» «Нічліг», написана під час походу в Італію 1859 р., започаткувала антимілітаристський тематичний блок і національно-народний напрям поезії Юрія Фельковича. «Золотий лев», «Рекрут», вірш і поема «Дезертир», «Під Маджентов», «Трупарня» та інші твори за співдії поезики гуцульських співанок і навіянь автобіографізму відтворили трагізм долі українських синів, одірваних од родини, рідного краю і посланих воювати на чужину за чужі інтереси.

Гуманістичне неприйняття мілітаризму тут поєднується з почесністю обов'язку «осударю служить в уланському наборі». Поєми «Новобранчик» і «Дезертир», які І. Франко назвав «короною всієї поетичної творчості Юрія Фельковича, вирізняються національно-патріотичним

пафосом; автор віщує краще майбутнє «Україні-матері».

Чернівецька пора (1859—1861) прикметна входженням у коло української інтелігенції. Результатом стала публікація перших українських віршів Юрія Фельковича в брошурі «Слово на слово до редактора «Слова» (1861). Наступного року вийшла збірка «Поезії Іосифа Фельковича», яка принесла авторові популярність. Перейнявши національні ідеали «Кобзаря», романтичну віру в силу слова, визволення слов'ян («Оскресни, Бояне!»), письменник підніс вірність Україні («Мій сардак») і любов до «малої батьківщини» («Буковина»), остеріг усіх «мучителів народу» («Посланіє на Україну»). Яскраво романтичні характерами й подіями є епічні писання «Довбуш», «Юрій Гінда», «сміливою і революційною» (І. Франко) — поема про повстання 1848 р. «Лук'ян Кобилиця». Художній світ Юрія Фельковича включив і заперечення світу, в якому бракує християнської любові до ближнього («Пречиста Діво, радуйся, Маріє...»), релігійний компонент (пісня «Марія» — про Пречисту), критику зрадників України («Сему-тому, хто цураєсь свого дому») та її ворогів, у тому числі «москвофілів» і царя («Страж на Русі»), пейзажні та інтимні акорди, вияви солідарності збройної боротьби південних слов'ян проти турків. Автор збірок «Поезії» (Коломия, 1867—1868) і «Дикі думи» (Львів, 1877) культивував жанр мініатюри — «Окрушки», тематично циклував вірші, що було новим, створив цікавого наскрізного ліричного героя — «гуцуланевіра» легіня Марка. Був байкописцем, укладачем збірок «Руський лірник», «Проскура», «Коляда» та ін.

Як прозаїк дав імпульс «народовським» письменникам, розробляючи тему народного життя, творячи образ гордого й волелюбного гуцула. Часті в нього трагічні любовні колізії, зумовлені філософією серця, яке «годі навчити», гарячими «природними» натурами (Василь, Ілаш — «Люба—згуба», Іван і Василь — «Серце не навчити»), незіпсованими душею. Автор поетизує, дещо ідеалізуючи, гуцульські села і їхніх мешканців, вірних «старим руським порядкам». За цією ознакою образ Гуцульщини протиставлений навіть великій Україні, якою «орудував хто хотів та все їй своє набивав»; у верховинських легінів до різних асиміляторів «справа

швидка: з креса та в груди». Специфіку «Повістей Юрія Федьковича», виданих М. Драгомановим 1876 р. у Києві, становить місцевий колорит, характери, вірні кодексові гірської честі, ліро-драматичний психологізм. Декотрі з цих рис перейшли в оповідання про військо і жовнів («Штефан Славич», «Сафат Зінич» та ін.), у яких найвищим моральним принципом піднесено ідеальну дружбу й солідарність воjakів-«камратів» — гуцула Шовканюка, словака Баї, українізованого німця Тайвєра («Три як рідні брати» — фактографічне оповідання). У цих творах усе тієї ж романтичної напруги пристрастей розкривається й осуджується влада бездушних офіцерів, цивільних осіб.

Проза письменника розробила мотиви рідинного життя (трагедійне оповідання «Хто винен?»), баладні колізії («Стрілець»), виявила свій експериментальний характер у мініатюрі «Співанка», набула характеру педагогічного анекдоту в оповіданні «Опришок». У нарисі «Кобзар і жовпярї» белетристичними засобами відтворено потяг простих військовиків до Шевченкового слова як до відроджувачої національний дух купелі. Еволюція Федьковича-епіка в 80-х роках тяжіє до історизму (пригодницьке оповідання «з козацького життя» «Панич» осуджує кровопролиття) та казковості («Лелїї Могила, або Довбушів скарб», «Максим Чудатий»). Оповідання «Жовнярка» (1887) передає тріумф «вічно морального закону», коли «добре перемагає, а все погане і зло гине»: розкрадачів громадських грошей сільського старшину і писаря арештовано. Художня проза Юрія Федьковича, продовжуючи й вивершуючи регіональну традицію (повісті М. Устияновича, новели-казки М. Шашкевича) і типологічно «впадаючи» в загальноукраїнський ансамбль «етнографічної школи», є свого роду святковою візитівкою Буковини, цінна гуманістичною увагою до народного життя, типами «героя-правдолюба» — «дорогим матеріалом для спізнання людської душі» (С. Єфремов), майстерністю асоціативної поетики (у нього краєвид може бути засобом вистудіюваний українства, як-от: «Пливе Дністер тихий, як той руський народ, широкий, як його думка, глибокий, як його рани»), багатством мовних ресурсів.

Значне місце у творчому доробку Юрія Федьковича посідає оригінальна й пере-

кладна драматургія. Вже з мелодрами «Керманіч, або Стрілений хрест» (прозою — 1876 р., віршова редакція — 1882 р.) дія концентрується навколо символічного предмета, ставлення до якого навіть формує долю персонажів. П'єса прикметна також моментом гуцульського месіанізму: прийде час, і заклятий у Сокільську скелю король Гуцул устане й поверне українські славу та волю.

Романтична монументальна трагедія «Довбуш, або Громовий топір і знахарський хрест» мала 3 редакції, в тому числі німецькомовну, яку німецький поет і видавець Б. Нойбауер ставив вище за Шгллерового «Вільгельма Телля». Вихідною й визначальною в творі є влада «широкого нашого гуцульського серця» над Олексою, з яким пов'язується складна любовна інтрига. Остаточню його загибель через ревниву Дзвінку знаменує крах мінливої донжуанівської природи. Розкриття змагання народу за визволення від польської шляхти і єзуїтів урівноважене в трагедії боротьбою персонажів за володіння топором (метафористичний відповідник влади) і хрестом (езотеричних знань), що завело автора вбік від об'єктивної основи довбушівської теми. Показує розв'язання проблеми польсько-українських стосунків: попри інтриги єзуїтів і їхнього годування-секретаря перемагають «святі завіти: Що рус і лях одної нени діти!» Архаїчна трагедія високого стилю має 1700 ямбічних віршів, демонструє багатство гуцульського діалекту.

Історична трагедія «Хмельницький», побудована на засновку протистояння між Богданом і московським послом Бутурліним, має характер «твору для читання». Гетьман, порівняно з Довбушем, більше зосереджений на всенародних справах, але надто пасивний і рефлексійний.

Драматург здійснив ряд переробок п'єс інших авторів. На Буковину перенесено дію твору німця Е. Раупаха («Запечатаний двірник» як комедія ситуацій показує посоромлення «фудульного» сільського вїйта) та «Приборкання непокірної» В. Шекспіра («Як козам роги виправляють»). Переклав українською «Гамлета» й «Макбета», а також драму Р. Готшала «Мазепа». Невідома доля оригінальної п'єси Федьковича «Мазепа»; нереалізованим залишився задум п'єси «Гонта». Є в спадщині драматурга «іграшка в одній дії»

«Так вам треба!». Останні роки письменника позначені самотністю, пригасанням літературних інтересів. Захоплені астрологією та окультними науками, написав німецькою мовою кабалістичні твори.

«Жива, правдива» (І. Франко) спадщина «буковинського Кобзаря» — визначне явище пошевченківської літератури. Значний слід полишив Юрій Федькович і на громадській ниві як редактор часопису «Буковина», укладач «Букваря» та інших видань, як освітній діяч. Значення його художнього набутку полягає не тільки в створенні яскравих романтичних образів, а й у відкритті іномовному читачеві Гуцульщини. Не лише в наданні імпульсів вітчизняній словесності (розвинутих І. Франком, О. Кобилянською, О. Маковеєм, Марком Черемшиною, Є. Ярошинською, Г. Хоткевичем), — а й у тому, що, відданий син свого народу, він присвятив перо кращому майбутньому України.

Літ.: Юрій Федькович у розвідках і матеріалах. К., 1958; *Лазяк М. М.* Юрій Федькович і народна творчість. К., 1974; *Українка Леся.* Малоруськіє писателі на Буковині // *Українка Леся.* Збір. творів: У 12 т. К., 1977. Т. 8; *Франко І.* Осип-Юрій Федькович: Кілька слів по поводу 25-літнього ювілею його літературної діяльності // *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. К., 1982. Т. 27; *Франко І.* Перше повне видання творів Федьковича // Там само; *Шалата М. Й.* Юрій Федькович. К., 1984; *Бондар М. П.* Юрій Федькович // *Історія української літератури XIX ст.:* У 3 кн. К., 1996. Кн. 2.

В. Погребенник

ФЕОДОСІЙ ПЕЧЕРСЬКИЙ (р. нар невід. — 03.05.1074, м. Київ) — давньо-руський книжник, письменшак-полеміст.

Народився у знатній родині, яка володіла маєтностями у Василеві (тепер м. Васильків Київської обл.). Здобув високу на той час освіту. Познайомившись з життям християнських подвижників, чернецтва, вирішив наслідувати їх. Прийняв у Києві постриг у «печерах» Антонія. Був надзвичайно побожним. Після усунення ігумена Варлаама Антоній призначив на цю посаду Феодосія. Той відразу почав упорядковувати монастир. Налагодив близькі стосунки з київським князем Ізяславом, використовуючи свій вплив на нього з метою укріплення становища Києво-Печерського монастиря. Для чернецтва заповняв Студитський статут, написаний

Ф. Студитом (VIII—IX ст.) для константинопольського монастиря. Статут вирізнявся надзвичайною строгістю і вимагав від ченців цілковитого відречення від усякої власності, безперечного послуху перед ігуменом, дисципліни та участі у фізичній праці.

Феодосій Печерський відомий як автор творів дидактичного красномовства, у яких висловлювалися ідеї нової християнської моралі, що утверджувалася в той час у руському суспільстві. Про літературну діяльність ігумена згадує Нестор у розкладі біографії-житті святого Феодосія, складеній, вірогідно, ще в XI ст. Він пише про «епістолярій», адресовані Феодосієм князю Святославу. Однак жодної з них не знайдено.

Питання про обсяг літературної творчості Феодосія Печерського поки що не вирішене. Йому приписується близько 20 творів, серед яких повчання, послання, молитви та «сказання». Вірогідно, що йому можуть належати вісім повчань до «братії», два послання до князя Ізяслава Ярославича («про неділю» та «про віру християнську і віру латинську») й молитва «за всіх християн».

У своїх повчаннях до монастирської братії Феодосій розкриває окремі положення Студитського статуту, пояснює правила поведінки монахів, висловлює думку про вибраність чернецтва. Особливу увагу автор звертає й на негативні факти тодішнього монастирського життя, про які не згадується ні у Нестора, ні в новелах Києво-Печерського патерика. Він звинувачує монахів у лінощах, недбалстві, наріканнях на ігумена, в незадоволенні спільною їжею та одягом тощо. Ці повчання невеликі за обсягом, незважаючи на значну кількість біблійних цитат; витримані у формі особистого звертання до братії, майже без будь-яких риторичних прикрас.

Значно більший історико-літературний інтерес становлять послання Феодосія до князя Ізяслава Ярославича, зокрема послання «Про віру християнську і про латинську». Воно було написане 1069 р., коли у зв'язку з загальним незадоволенням киян з приводу приведених Ізяславом до Києва поляків питання про латинян, їхні звичаї та віру стало особливо гострим. У творі, дуже близькому за формою до полемічного трактату, автор не лише заперечує римо-католицьке вчення, вважаючи

його еретичним, а й робить спробу критикувати зовнішню політику Ізяслава, котрий підтримував зносини з польським королем Болеславом, німецьким імператором і римським папою Григорієм VII. Феодосій застерігає київського князя від будь-яких стосунків з латинянами, стверджує, що істинною вірою є лише православ'я, яке зберігається східним чернецтвом і печерськими монахами.

У своїх літературних творах Феодосій Печерський перший серед руських письменників сформував найважливіші вимоги щодо вирішення проблеми стосунків між церквою та державою в епоху феодальної роздробленості, заклав основи православної полемічної літератури, а також створив ідеал християнського праведника, що був покладений його наступниками в основу релігійної пропаганди.

Літ.: *Шевьірев С.* История русской словесности. СПб., 1887. Ч. 2; *Еремін І. П.* Литературное наследие Феодосия Печерского // ТОДРЛ. 1947. Т. 5; *Огородішк І. В., Русин М.* 10. Українська філософія в іменах. К., 1997.

І. Савченко

ФРАНКО ІВАН (27.08.1856, с. Нагуєвичі, тепер Львівської обл. — 28.05.1916, м. Львів) — поет, прозаїк, драматург, перекладач, багатогранний вчений, громадсько-політичний діяч.

Народився в родині коваля. Навчався в Дрогобицькій гімназії, Львівському (філософський факультет), Чернівецькому та Віденському університетах (в останньому 1893 р. захистив дисертацію). Брав участь у роботі студентського «Академічного гуртка» «Друг». Тричі ув'язнювався австрійською владою за небажаний для неї напрям громадсько-політичної діяльності. У 1887—1897 рр. працював у газеті «Кшієг Буо\текі». 1890 р. став одним із засновників радикальної партії в Галичині, що згодом переросла у національно-демократичну. Протягом 1894—1897 рр. редагував «Жите і слово», в 1898—1906 рр. разом з М. Грушевським — «Літературно-науковий вістник». За участю І. Франка видані альманахи «Ватра», «Веселка», «Перший вінок», тижневики «Народ» і «Хлібороб». Світоглядно еволюціонував від соціал-демократизму до українського самостійництва й соборництва. З 1908 р. різко погіршився стан здоров'я. Похований на Личаківському кладовищі Львова. Його ім'ям названа

область — Івано-Франківська, Львівський університет, Київський драматичний театр, багато установ освіти, науки, культури в Україні і за її рубежами.

Почав творчість у гімназійні роки оригінальними поезіями й перекладами, «увійшов на літературне поле молодим і невиробленим», дебютувавши у «Друзі» сонетом «Народна пісня» (1874). Підсумок своєї творчості перших 20 років І. Франко визначив так: «Двадцять літ життя і праці — може, не так пильної, не так свідомої і суспільної, як би треба було, та все-таки, смію сказати, продиктованої ширим бажанням загального добра і поступу, широю любов'ю до рідного народу і рідного краю».

І. Франко — митець титанічної праці. Видані 50 томів є лише половиною творчого доробку. Але й при цьому вражають незвичайні здобутки: 7 томів оригінальної поезії, 6 — перекладної, 9 томів оригінальної прози, 2 томи драматичних творів. Ще більше вражають масштаби інтересів, творчих шукань, ідейно-естетичних відкриттів: в обсязі його творчої обсервації — народ, характер і доля різних поколінь, верств, літературних традицій України, а водночас — історія і доля людства, переклади творчості найвидатніших митців світової літератури. Крім української, писав також польською, німецькою, іншими мовами.

За характером обдарування І. Франко належить до типу митців-реформаторів. Основа його філософсько-естетичних та етичних поглядів — майже тисячолітня духовно-культурна спадщина українського народу з часів Київської Русі, Гетьманщини до І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Драгоманова. Він глибоко володів секретами еллінської й середньовічної культури, художніх систем Реформації, Відродження й Просвітництва, сентименталізму й романтизму. Найвищими авторитетами для нього були Дайте, В. Шекспір, Й. В. Гете, Ф. Шіллер, Т. Шевченко. Хоча І. Франко дотримувався переважно засад класичного реалізму, але ніхто й ніщо, жодна з естетичних традицій, жоден зі стилів, власне, ніщо й ніхто не були для нього істиною в останній інстанції. З одного боку, він відстоював традиції, синтез національного й зарубіжного естетичного досвіду, а з другого — право бути «вічним революціонером» і в царині духа та художніх систем.

І. Франко логічно й закономірно став теоретиком і практиком «новітнього», або, як він називав, «наукового», реалізму, що став прологом літературно-творчої системи ХХ ст., еволюціонував від натуралізму в дусі Золя до неоромантизму. Етапною на цьому шляху стала вже збірка «З вершин і низин» (1887, 1893). Саме в ній генеруючим постає образ «вічного революціонера» з поезії «Гімн», покладеної на музику М. Лисенком. Це вічний дух свободи і справедливості, фаустівського шукання сенсу буття; бо він — Україна, яку розпинають на голгофі рабства, але вона не вмерла і буде жити, оскільки є частиною цілісного світу, незнищеним космосом, оплотом нескореності і свободи; бо той дух — прообраз українця, що еволюціонує з Ярослава Мудрого, Данила Галицького і Митуси (володаря і митця), Б. Хмельницького, Г. Сковороди і Т. Шевченка, щоб виявити безсмертну суверенну особистості, безмежної мудрості і мужності людини. Саме найвищий гуманістичний ідеал допомагає йому в новаторських художніх формах виразити безмежну сутність тогочасного світу, дійсності України у циклах «Веснянки», «Осінні думи», «Україна» та ін., у «Галицьких образках», «Жидівських мелодіях» та легендах («Смерть Каїна», «Цар і аскет»).

Відбиття голосів віків і поколінь, багатство проблематики, картин, образів, настроїв, поезики були ідеальним виразом універсалізму, мислення, почуттів, естетичних форм, започатковані ще мистецтвом Київської Русі та бароко.

Поезія і влада, особистість—нація—вселюдство, природа й людина, тимчасове і вічне, характер і доля народу — ці проблеми порушуються в наступних збірках. Але бачення їх щоразу глибше, багатше, новочасніше. «Зів'яле листя» (1896), «Мій Измагд» (1898), «Із днів журби» (1890), «8етрег Іго» (1906), «Давне й нове» (1911), «Вірші на громадські теми» (1913), «Із літ моєї молодості» (1914) — це сплески найвищих емоцій і найглибших роздумів, рідкісний синтез емоції і рацію, інтимного й громадянського, радості й болю, віри й відчаю, любові й страждання людини, що прагне глибин самоусвідомлення. Вражали простота й народність поезій і водночас філософічність та психологізм, які спонукали зазирати не тільки у власну душу, а й за межі видимого, до глибин космічного

буття. А звідси й багатство форм: од прозорої побудовою пісні до ажурної конструкції сонета, від сповіді до самовираження, багатомірності, стрілецького патріотичного ліризму. Вершиною його творчості стали психологічно-філософські поетичні драми «Іван Вишенський» та «Мойсей», у яких поєдналися поема-притча, епічна драма-пророцтво й заповіт. Тут знайшло гармонійне завершення злиття творчого провидіння «Я» й духовно-історичних устремлінь народу, аналізу дійсності і відчуття таємниць буття, що досягається тільки геніями і виявляє божественно-магічну природу та силу Слова.

Соціальні, національні, духовні проблеми та пошуки адекватних форм вираження, притаманні європейському мистецтву, відбивають і властивості прози І. Франка. Письменник зізнався, що ще 1865 р. почав «списувати казки» з уст школярів. «В рр. 1875 і 1876 надрукував в... часописі («Друг») першу свою... повість «Петрії і Довбушки», писану під живим впливом не стільки традиційних народних, скільки Е. А. Гофмана і Е. Сю» («Автобіографія» для О. Огоновського). Далі були «ескізи й новели» («Галицькі образки»), написані під враженням творів Л. Толстого, І. Тургенєва, Е. Золя, щоправда, про «життя галицького народу у всіх його верствах і проявах». Це гострі, часом катастрофічні потрясіння в бутті і психіці людей, зумовлені деформацією старих (патріархальних) норм спілкування та утвердження буржуазних. Тому 1877 р. розпочинається цикл творів «під загальним заголовком «Борислав», у тому числі на нову для української літератури тематику — про розклад села й формування промислового робітництва («Воа соші-ПСЮР», «Борислав сміється»), А водночас цикли, повісті й романи з життя селянства, інтелігенції: «Ліси і пасовиська», «Патріотичні пориви», «Лель і Полель», «Основи суспільності» (1894—1895), «Для домашнього огнища» (1897), «Перехресні стежки» (1900) та з історичного минулого в прикладі до сучасного «Захар Беркут» (1883). Під впливом загальноєвропейських настроїв І. Франко виявляє симпатії до соціалістичного (робітничого) руху, але виявляє своє розуміння соціалізму і комунізму (зафіксоване в статті 1903 р. «Що таке поступ»), зокрема в ставленні до національної проблеми (яку нігілістично

тлумачили ідеологи «світових революцій» та «інтернаціональної єдності») та до авторитаризму, культівства осіб і партій, які проявлялися і в європейській практиці, але найпишніше розквітли на троні Росії.

Широкий резонанс не лише серед українського, а й серед інших народів мали твори І. Франка й тому, що були написані польською («Маніпулянтка», «Панталаха», «Лель і Полель», «Історія кожуха») чи німецькою («Свинська конституція», «Острий-преострий староста», «Історія однієї конфіскації») мовами. Та вирішальним фактором міжнародної популярності було новаторство прози як проблематикою (інтимними, побутовими, соціальними, національними, духовними, морально-етичними, філософськими конфліктами), так і жанрами, формами, поетикою. І. Франко синтезував досвід романтиків і реалістів Сходу і Заходу, керуючись принципом: старий реалізм більше описував дійсність, «новітній» ставить за мету аналізувати життя, виявляти причину й наслідки добра чи зла та формувати людей, здатних боротися за ідеали добра, справедливості, а тому спирається і на талант, інтуїцію, підсвідоме, і на відкриття науки, вселюдський досвід. Од часу боротьби з монголо-татарською навалою («Захар Беркут») до початку ХХ ст. — такий діапазон творчої сугестії письменника, в якій особливу роль відіграють як художні категорії простір і час, побачено еволюцію народу і на рівні мас, видатних історичних осіб та подій, і на рівні психіки, характеру окремої особистості, її індивідуальності, суверенності (якість людей нової епохи) та національної характеристики (старий реалізм зосереджувався на «масах», колективах).

Новаторськими стали й драматичні твори І. Франка: комедії «Рябина» (1886), «Майстер Чирняк» (1894), «Учитель» (1896), драми «Украдене щастя» (1894), «Сон князя Святослава» і «Кам'яна душа» (1895), «Будка ч. 27», етюд для дітей «Суд святого Николая» (1895). Написані для народного театру, вони, як і п'єси Г. Ібсена, Г. Гауптмана, Р. Роллана, українських митців «театру корифеїв», стали життєдайною школою самопізнання й виховання людини та нації.

Не менш вагома роль І. Франка як фольклориста, літературного критика, історика й теоретика мистецтва, перекла-

дача, публіциста. За свідченням письменника, ще в шкільні роки він зібрав більш як 800 народних пісень. Пізніше збирав і аналізував український фольклор у системі загальнослов'янських і світових контактів, що допомогло йому у відкритті не тільки суті народності письменників, як-от І. Шевченка, а й праджерел та суги української художньої системи, які І. Франко відносив до язичницької доби Київської Русі. Праця «Студії над українськими народними піснями» (надрукована в «Записках Наукового товариства ім. Шевченка», видана окремою книжкою 1913 р.) і досі залишається настільною книгою для українських фольклористів.

Етапними стали й естетико-теоретичні та історико-літературознавчі праці І. Франка. В студіях «Руський театр у Галичині» («Зоря», 1885), «Приповідки галицько-руського народу» (у 5 томах), «Пам'ятки української мови й літератури», «Задачі і метод історії літератури» («Руська школа», 1891), «Етнологія і історія літератури» (1898), «Южнорусская литература» (1904), «Теорія і розвій літератури» (1909), «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року» (1910), «Дещо про штуку перекладання» (1912) автор дає свою концепцію творчого процесу (на засадах естетико-соціологічних критеріїв та з урахуванням тогочасних європейських методів дослідження), періодизацію історії української словесності (як синтезу фольклору й писемної літератури з часу Київської Русі, на ґрунті історико-порівняльного методу та на багатому зарубіжному матеріалі). Вершинами і на сьогодні є теоретичні студії та висновки І. Франка щодо факторів, специфіки творчого процесу («Із секретів поетичної творчості»), еволюції творчих методів діалектики національного й загальнолюдського, природи народності в літературі («Інтернаціоналізм і націоналізм в сучасних європейських літературах») тощо. Вагомість праць та відкриттів І. Франка зумовлена і талантом, і методом: він використовує досягнення історії, політології («Що таке поступ», 1903), психології, логіки, природничих наук, веде полеміку з найновішими концепціями поступу та людини (фрейдизм, ніцшеанство, декадентство).

Енциклопедизм І. Франка знайшов відображення і в сфері перекладу. В його творчій спадщині — переклади й пере-

співи з Гомера, Сапфо і Софокла, Горация і Овідія, індійської «Махабхарати» та арабської поезії, старогерманські, старонорвезькі та ісландські балади, іспанські романси, португальські, китайські, італійські й багатьох слов'янських народів пісні, твори Дайте, Шекспіра, Бернса, Шеллі, Гейне, Гюго, Гете, Лессінга, Міцкевича, Пушкіна, Лермонтова; не й сприяло тому, що Франко став «учителем української нації» (Д. Павличко).

Твори І. Франка виходили більш як 400 виданнями. Вони перекладалися десятками мов зарубіжних країн. Мовами багатьох народів вийшли також дослідження творчості І. Франка.

Про глибинні джерела, спонуки, мотиви творчості чи не найкраще сказав сам І. Франко: «Як син українського селянина, вигодуваний чорним селянським хлібом, працею твердих селянських рук, почуваю обов'язок паншиною всього життя відробити ті шеляги, які видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатись на висоту, де

видно світло, де пахне воля, де яснують вселюдські ідеали». Віра в силу, право, красу людини та нації й зумовила віру в шасливу історичну долю народу.

Як і народ, І. Франко є людиною трагічної долі, як і він, належить до верховіть вселюдського генія.

Літ.: Дей О. Іван Франко і народна творчість. К., 1955; Журавська І. Ю. Іван Франко і зарубіжні літератури. К., 1961; Дорошенко І. Іван Франко — літературний критик. Л., 1966; Іван Франко — майстер слова і дослідник літератури. К., 1981; Спогади про Івана Франка. К., 1981; Гундорова Т. І. Інтелігенція і народ в повістях Івана Франка 80-х років. К., 1985; Іван Франко і світова культура: Матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО: У 2 кн. К., 1990. Кн. 1—2; Зеров М. Франко-поет // Твори: У 2 т. К., 1991. Т. 1; Филипович П. Шляхи Франкової поезії // Літературно-критичні етапи. К., 1991; Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. К., 1992; Кононенко П. П. Українська література: проблеми розвитку. К., 1994.

П. Кононенко

X

«ХАТА» — альманах, виданий двома випусками 1860 р. у Петербурзі П. Кулішем за допомогою Т. Шевченка. Тут уперше після тривалої перерви та всупереч забороні друкувати було вміщено добірку поезій Т. Шевченка під загальною назвою «Кобзарський гостинець» («Калина», «Пустка», «На різдво», «Козацька доля», «На Україну», «Хатина», «До зорі», «Доля» та ін.), ранні поезії («Первоцвіт») Я. Щоголева та П. Кузьменка (відповідно — «У полі», «Поминки», «Безталанне», «Без рідні», «Покірна»; «Кохання», «Три дороги», «Не женись», «Дарма», «До вірної дівчини», «До дітей»), байки («Приказки») Є. Гребінки («Могиліні родини», «Ячмінь», «Рибалка», «Ведмежий суд», «Мірошник», «Ворона і Ягня», «Віл», «Рожда Хміль», «Будяк да Конопличка», «Вовк і Огонь»), оповідання Марка Вовчка («Чари»), П. Куліша (Гродчука) «Сіра кобила», Ганни Барвінок «Лихо не без добра» та «Восени літо», С. Номиса «Дід Мина і баба Миниха», а також історичну драму П. Куліша «Колії». Публікації творів Я. Щоголева, П. Кузьменка, Є. Гребінки і Ганни Барвінок супроводжувалися вступними «словами од іздателя» (П. Куліша). Альманах відкривався великою програмною статтею П. Куліша «Передне слово до громади», в якій висловлювався погляд на потребу становлення національно-самобутньої української літератури, гідної перебувати в колі світових літератур. Випуск альманаху «Хата» замість недозволеного цензурою журналу під цією ж назвою мав започаткувати серію альманахів («Левада», «Пасіка», «Гумно»), але їй вони не дістали дозволу цензури.

Літ.: Українські літературні альманахи і збірники XIX — початку XX ст.: Бібліографічний покажчик. К., 1967; Історія української доживотної журналістики. Л., 1983.

П. Федченко

ХРИСТОФОР ФІЛАЛЕТ (рр. і м. нар та см. невід.) — письменник-полеміст XVII ст.

Автор першого православного полемічного трактату, спрямованого проти Берестейської унії 1596 р. під назвою «Апокрисис, або Одповідь на книжку о собори Берестейськом, именем людей старожитной рел-ѣи греческой, через Христофора Филалета врихл*Ѣ дана», надрукованого польською мовою (Краків, 1597) і книжною українською (Острогоз, 1598). Дослідники вважають, що псевдонім Христофор Філалет належить польському шляхтичеві, протестантові, соратникові князя К. Острозького Мартину Броневському. Це була високоосвічена людина, широко обізнана з тогочасним церковним і світським життям Речі Посполитої, яка мала доступ до важливих документів і володіла безсумнівним літературним талантом. «Апокрисис...» написано у відповідь на твір П. Скарги «Собор Берестейський і його оборона», який видано у Кракові 1596 р. й через рік перекладено книжною українською мовою та опубліковано у Вільні митрополитом Іпатієм Потієм під назвою «Описан-ѣе и оборона собору руского берестейского». У цьому творі обґрунтовується правомірність дій Берестейського собору, який декларував унію, наголошується вигідність унії з історичного й

культурно-церковного нагляду, доводиться теза про безкорисливе піклування папи римського про православних, занедбаних візантійськими патріархами.

Увесь полемічний пафос Христофор Філалет спрямовує на розвінчування аргументів П. Скарги. «Апокрисис...» є великим за розміром і широким за змістом полемічно-публіцистичним трактатом (400 сторінок друкованого тексту). Складається з чотирьох частин-«отпов'їдей», які поділяються на декілька самостійних розділів.

Починається «Апокрисис...» силабічним віршем із традиційним зверненням до читача, за яким іде присвята коронному канцелярові Яну Замойському. Після присвята — «Передмова до читальника», в якій викладається намір бути відвертим і нешадним у полеміці з апологетом унії. Кожна з частин твору позначається чіткою композицією, логічністю викладу. У першій Христофор Філалет на основі численних документів, королівських листів, універсалів, листування доводить протизаконність дій єпископів — організаторів унії, які взяли на себе право приймати рішення щодо діяльності церкви. Автор засуджує відступників і доводить, що їхні дії зумовлені не піклуванням про долю церкви, а власними інтересами.

Другу частину присвячено Берестейському православному соборові, який відхилив унію і позбавив уніатів єпископських прав. Христофор Філалет підтримує право участі світських людей у вирішенні конфесійних питань. Третя частина «Апокрисису...» викриває церковну монархію

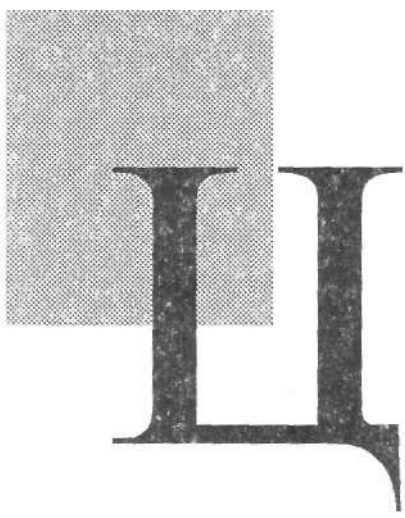
римських пап, висміює римських ієрархів, спростовуючи цим самим докази П. Скарги. В четвертій частині автор вивищує православно-церкву і протестує проти національно-релігійного гніту у Польщі. Загалом Христофор Філалет доводить, що унія веде не до згоди християн, а навпаки — до подальшого загострення внутрішньої нестабільності в Речі Посполитій.

Хоча в цілому «Апокрисис...» твір богословсько-полемічний, безсумнівним є наявність у ньому літературних засобів вислову, і таке поєднання надає йому надзвичайно гострого та емоційного пафосу. Філалет поєднує стилістику високої риторики — поетичну мову з прийомами низького стилю: іронією, сарказмом, насмішкою. Присутній у творі внутрішній діалог автора з опонентом. Трактат насичено приказками, прислів'ями, афоризмами, трапляються ремінісценції з езопівських байок. Автор використовує розгорнені метафори, епітети, порівняння. Все це органічно вплітається в тканину оповіді й створює додаткове емоційно-психологічне тло.

«Апокрисис...» став одним із найвидатніших творів полемічної літератури, який значно вплинув на тогочасних і майбутніх полемістів, на всю художньо-естетичну й громадську думку наприкінці XVI — на початку XVII ст.

Літ.: Скабаланоеич П. Об «Апокрисисе» Христофора Филалета. СПб., 1873; Яременко П. К. Український письменник-полеміст Христофор Філалет і його «Апокрисис». Л., 1964.

С. Денисюк

ЦАМБЛАК ГРИГОРІЙ (бл. 1364, Тирново, Болгарія — 1420) — письменник-проповідник, церковний і культурний діяч.

Початкову освіту здобув у Тирново. Потім продовжив навчання в Константинополі та Афоні. Деякий час був ігуменом сербського монастиря в Дечанах, служив у канцелярії константинопольського патріарха, пресвітером митрополічної молдово-волооської церкви в Сучаві. 1409 р. прибув до Києва й активно включився в боротьбу за митрополічну кафедру. Але тільки 1415 р. у білоруському місті Новогрудку православні єпископи обрали його митрополитом Київським і Литовським.

Літературна спадщина Г. Цамблака, одного з найталановитіших письменників слов'янського середньовіччя, налічує більш як 40 творів різних жанрів; житій, похвальних слів, проповідей на різні церковні свята. Вважається, що в Україні він написав «Надгробне слово митрополиту Кипріяну», «Слово похвальне Євтимію Тирновському», п'ять проповідей, сповідь віри при посвяченні в митрополита та дві промови на Констанцькому соборі.

«Надгробне слово митрополиту Кипріяну» створене в 1409—1410 рр. Г. Цамблак виголосив його у Києві, де покійний митрополит мав велику популярність. Оскільки в цей час Г. Цамблак претендував на київську митрополічну кафедру, то наголошення на бажанні покійного зробити з нього свого наступника мало б вплинути на слухачів. Письменник, як талановитий дипломат, грає на почуттях слухачів, говорячи про свою близькість до Кипріяна та поєднуючи власну скорботу зі скорботою киян («Вам же и нам обща печали предложи ся»).

У деяких похвальних словах Г. Цамблак звертався до Старого Заповіту, але часто виходив за межі його канонів. Так, пророк Ілля у однойменній похвалі не позбавлений індивідуальних рис. Порівняно з біблійним Іллею він зображений грізнішим і жорстокішим пророком, який не може простити співвітчизникам зради своєї віри.

Г. Цамблака приваблюють героїчні особи. У багатьох творах на переднє місце висував відданість християнській вірі, що на той час означало й відстоювання національної самобутності. Похвальні слова великомученикам Георгію та Димитрію, сорока великомученикам, «Житіє Іоанна Нового Сучавського» письменник перетворив на поетичні гімни мужності, твердості, віри.

У «Похвальному слові Євтимію Тирновському» Г. Цамблак частково відійшов від традиційного даму середньовічної літератури образу християнського героя. З одного боку, Євтимій — носій усталених християнських чеснот (смирення, мудрості, благородства, аскетизму), а з іншого — це мужня, зухвала, наполеглива людина, патріот, який уболіває за свою країну й народ. У 1393 р., коли турецькі війська обложили Тирново, а болгарський цар Іван Шишман утік із столиці, Євтимій не тільки залишився з народом, а сміливо прийшов до султана Баязета з вимогою припинити варварське знущання з болгар. Подвиг Тирновського патріарха, що чудом уникнув смерті, здійснений не тільки в ім'я віри, а й в ім'я батьківщини. Письменник показав Євтимія на тлі справжніх історичних подій.

У 1418 р. Г. Цамблак вже як митрополит Київський і Литовський їздив на

Констанцький собор у Німеччину, де перед папою римським і католицькими єпископами виголосив дві промови. З них ми довідуємося, що, залишаючись на позиціях православ'я, він виказав ліберальне ставлення до відмінностей між двома напрямками християнства, виступив за дискусію, діалог між православною та римською церквами, що на ті часи означало відмову від релігійної ворожнечі.

Аналіз творів Г. Цамблака свідчить, що, залишаючись у межах середньовічного світогляду, він є письменником-новатором, у його творчості виявляються деякі гуманістичні тенденції. Релігійна толерантність і зацікавленість ренесансною культурою Заходу вказують на його належність до культури Передвідродження. Як зазначає румунський літературознавець Піт. Чобану, Г. Цамблук належить всім і нікому, оскільки він служив інтернаціональній ідеї православ'я з мовою, якою користувалася грецька церква в багатьох країнах православного сходу — церковнослов'янською.

Списки з творами Г. Цамблака були вжитку на всьому обширі православнослов'янського світу, тому його літературна спадщина належить одночасно як слов'янським народам, так і молдованам та румунам. Г. Цамблук справив помітний вплив на українську літературу; збереглося чимало українських списків його творів. Не виключено, що стиль творів письменника вплинув на киянина Касіяна, який створив нові (Касіянівські) редакції Печерського патерика (1460, 1462 р.), а його «Слово похвальне отцям Констанцького собору» — на Іоанна, автора «Посольства до папи римського Сікста IV» (1476). Твори Цамблака використовували Захарія Копистенський та Дмитрій Туптало, а можливо, й Іван Вишенський. Хоча практично нічого не відомо про просвітницьку діяльність Г. Цамблака, все ж можна з достатньою вірогідністю стверджувати, що він пропагував Євтимієву реформу церковнослов'янської писемності в Україні та Білорусі.

Літ.: *Яцимирский А. Н.* Григорий Цамблук. Очерк его жизни, административной и книжной деятельности. СПб., 1904; *Мечев К. Ст.* Григорий Цамблук. София, 1969; *Търновска книжовна школа. Т. 3.* Григорий Цамблук. Животи

творчество. София. 1984; *Пелешенко Ю. В.* Развитие украинской ораторской та агіографічної прози кінця XIV — початку XV ст. К., 1990.

Ю. Пелешенко

ЦЕГЛИНСЬКИЙ ГРИГОРІЙ (псевд. — Григорієвич, 09.03.1853, м. Калуш, тепер Івано-Франківської обл. — 23.10.1912, Відень) — громадський діяч, педагог, письменник, критик, публіцист.

По закінченні Віденського університету (1879) вчителював у Львові, працював редактором журналу «Зоря» (1887—1888), директором української гімназії в Перемишлі. Дебютував перекладом драми О. Розена «Виграв терно».

Організатор і театральний референт «Руської бесіди», Цеглинський «першим був, що дав театрові живу комедію і драму з сучасного життя» (С. Єфремов). Окрім комедій, у яких виводив типових персонажів з галицького життя 1880-х років (міщанство, шляхту й інтелігенцію), писав оповідання, вірші, статті про Т. Шевченка, М. Шашкевича, Ю. Федьковича.

Драматичні твори Г. Цеглинського є першими в Галичині спробами сатиричної комедії: «На добродійні цілі» (1883) близька до західноєвропейських водевілів з міщанського життя; «Тато на заручинах», «Соколики» (1884), «Шляхта ходячкова» (1886) відображають життя дрібної польської шляхти в Галичині; «Лихий день» (1886) присвячено виборчій тематиці; «Торгівля жемчугами» (1896) — проблемам емансипації жінки; «Аргонавти» (1889) стали предметом звинувачень у компрометації духовенства та ін. Йому належать драми дидактичного характеру: «народна комедія» «Ворожбит», «народна драма» «Кара совісті» (1895), написані на замовлення читалень «Просвіти».

Попри сміливість тематики і гостроту колізій, вдале інсценізування картин із життя, Цеглинський-драматург дотримувався застарілих естетичних позицій, мало не класицизму Буало.

Г. Цеглинський — активний культурно-освітній і політичний діяч: з 1888 р. — директор Перемишльської державної гімназії, а з 1907 р. — посол до австрійського парламенту у Відні. Літературна діяльність припадає, головним чином, на львівський період.

Літ.: *Чарнецький Степан*. Нарис історії українського театру в Галичині. Л., 1934; *Чорний Степан*. Український театр і драматургія. Мюнхен; Нью-Йорк, 1980; *Єфремов Сергій*. Історія українського письменства. К., 1995. С. 517.

Л. Коломієць

ЦЕРТЕЛЕВ МИКОЛА (спр. прізвище Цертелі; 1790, м. Хорол, тепер Полтавської обл. — 20.09.1869, м. Моршанськ, тепер Тамбовської обл.) — один із піонерів української фольклористики нової доби, видавець і дослідник народної поетичної творчості.

Походив з грузинського князівського роду. Навчався в Харківському, потім у Московському університеті, який закінчив 1814 р. Вчителював на Полтавщині. У 1820—1823 рр. належав до декабристського «Вільного товариства аматорів російської словесності», у 1823 р. — до цензурного комітету цього товариства, де співпрацював з О. Бестужевим та К. Рилєєвим. З 1839 р. обіймав посаду помічника попечителя Харківського навчального округу. У 50—60-ті роки служив у Москві та в канцелярії Кавказького навчального округу.

Захоплення українською піснею виніс з дитячих та юнацьких літ, а згодом, познайомившись із полтавським губернським діячем і шанувальником української старовини Д. Трошинським, зміцнився у цьому почутті. Як писав він 1825 р. А. Ізмайлову, «доля давно вже відштовхнула мене від батьківщини, — однак я пам'ятаю все, не тільки бачені мною предмети, але самі звуки, що вражали мене в дитинстві; пам'ятаю багато пісень і приказок: сховище народних думок і почувань — перші враження незгладимі».

Головна заслуга М. Цертелева — видання 1819 р. в Петербурзі збірки «Опыт собрания старинных малороссийских песней», яка фактично започаткувала українську фольклористику.

У передмові «Рассуждение о старинных малороссийских песнях» автор акцентує на «поетичному генії» українського народу, на тому, що його пісні, хоча й не являють собою «другої «Іліади», незаперечно доводять, що «не тільки греки та римляни вміли бачити й відчувати». Особливу увагу привертая видавець до «сили почувань та краси зображень співців Ма-

лоросії», а також до «чистої моральності», якою «завжди відрізнялись малороси». Вони її «старанно зберігають по цей час як єдиний спадок від предків своїх, що ввіли від жадібності народів, які їх оточували». Водночас М. Цертелев зауважував, що зібрані ним твори — то вже «завмираючий відголос гармонії, яку було чути колись на берегах Дніпровських», а мова українців, хоча й «не менше інших мов придатна для поезії», все ж належить більше минувшині, аніж сучасності та майбутньому; відійшов той час, коли «наріччя малоросійське... було колись, так би мовити, мовою окремою і панувало в південних країнах вітчизни нашої».

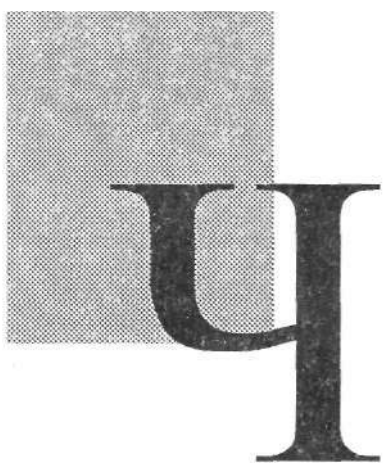
Важко сказати, чи ці песимістичні застереження характеризували глибинні переконання автора, чи вони враховували більшою мірою вимоги петербурзько-столічного «етикету» стосовно української мови, що набував у ті роки ваги норми. Незаперечно те, що згаданий певний скепсис наступниками М. Цертелева не був ні помічений, ні тим більше підхоплений, навпаки — прислужився заохоті. Його наступники — М. Максимович, І. Срезневський, М. Костомаров, у Галичині М. Пашкевич та ін. Як зауважував С. Єфремов, «початок, зроблений хоч несвідомою, але люблячою рукою, не пропав марне». Збірка М. Цертелева — одне з видатних явищ в українській фольклористиці, що справило великий вплив на розвиток нашої літератури, сприяло посиленню інтересу до України та українства.

Цікавою є стаття М. Цертелева «О народных стихотворениях» (1827), написана у формі листа до М. Максимовича.

З кінця 20-х років М. Цертелев відійшов від фольклористично-наукової діяльності. Проте він «першим в Україні зробив рішучий крок до реабілітації народної естетики, визнання її як критерію художності літератури» (М. Яценко).

Літ.: *Яценко М. Т.* Фольклор і література в естетичній концепції просвітителів (М. А. Цертелев) // *Слов'ян. літературознавство і фольклористика*. К., 1977; *Федченко П. М.* Літературна критика на Україні першої половини ХІХ ст. К., 1982; *Зеров М.* Українське письменство ХІХ ст. // *Зеров Микола*. Твори: У 2 т. К. 1990. Т. 2.

А. Погрібний

«ЧЕРНИГОВСКИЙ ЛИСТОК» — щотижневик, громадсько-літературна газета.

Виходив у 1861—1863 рр. у Чернігові. Видавцем-редактором був Л. Глібов. У газеті друкувались І. Андрущенко, П. Єфименко, О. Кониський, П. Кузьменко, П. Куліш, О. Лазаревський, О. Маркович, С. Ніс, М. Номис, О. Тишинський та ін. Видання хоч і відображало помірковану лінію місцевої громади, все ж мало прогресивний характер; у ньому викривалися зловживання адміністрації, сваволя й паразитизм владних верхів, із співчуттям говорилося про селянство, підтримувалися ідеї М. Пирогова щодо розвитку недільних шкіл і вдосконалення жіночої освіти, обговорювалися питання напрямів у мистецтві. В газеті публікувались фольклорні та літературні твори. У зв'язку з арештом члена «Землі і волі» І. Андрущенка, а також О. Білозерського, С. Носа, О. Тишинського «Чернігівський листок» у серпні 1863 р. було закрито.

Літ.: Історія української дожовтневої журналістики. Л., 1983.

М. Гришюта

ЧЕТЬІ-МШЕІ (давньоруське «четїй» — призначений для читання, грецьк. τεπαχοβ — місячний) — пам'ятка агіографічної літератури, де подано сюжети житій святих, тексти «слів» і повчань, розмішених за днем і місяцем вшанування певного святого.

Нові Четї-Мінеї укладені українським письменником і церковним діячем Димитрієм Тупталом (митрополит Рос-

товський). Праця над ними розпочалася 6 травня 1684 р. Житія святих — це 4-томне видання загальним обсягом 5810 сторінок. Перший том Житїй, розташованих за місяцями, починаючи з вересня (вересень відкривав церковний календар), надруковано в Києво-Печерській лаврі 1689 р. Другий том, який охоплює грудень, січень, лютий, з'явився на п'ять років пізніше, а третій том (березень, квітень, травень) видано 1700 р. В Ростові 1705 р. була завершена робота над останнім томом (червень, липень, серпень).

Житія святих — це широка агіограма історії християнського світу, твір компілятивний, в якому автор уміло поєднав літературні досягнення двох гілок християнства — східної і західної. У праці святитель Димитрій Туптало використав більш як 60 різних джерел, серед яких Святе Письмо, Твори святих отців і учителів Церкви, Києво-Печерський патерик, Літописи, Прологи, грецькі Житія Симеона Метафраста, Житія святих болландистів (Асія 8апс4ошт), Великі Четї-Мінеї митрополита Макарія та ін. Послугуючись грецькими, латинськими, польськими та російськими джерелами, автор не просто збирав їх воедино: більшість із його житїй можуть вважатися оригінальними агіографічними творами. Рукописи з житіями святих автор спочатку критично вивчав, а потім брався за їх стилістичну обробку. Укладаючи Четї-Мінеї, Димитрій Туптало часто буквально перекладав оригінальні оповідання слов'янською мовою або виправляв мову давньоруського житія з метою зробити її зрозумілою без змін у змісті.

Користуючись різними матеріалами, письменник зводив їх в одне ціле: то доповнював відсутнє в одному творі відомостями з іншого, то змінював форму оригіналу (обертаючи, наприклад, надгробне чи похвальне слово в просту історичну розповідь), то наводив на підтвердження оповіді свідчення інших істориків чи тільки згадував їх. Більшість оригінальних текстів скорочувалася, опускалися передмови й післямови, а іноді й деякі подробиці в описі подій та обставин життя святого. Святитель включив до своєї праці життя українських святих подвижників («Життя Бориса і Гліба», «Житіє Антонія Печерського», «Житіє Феодосія Печерського» та ін.), яких не було, наприклад, у Великих Четьох митрополита Макарія.

До Четьох-Мінеїв, крім життєписів святих, увійшли синаксарі на свята Господні та Богородичні, на святкування з нагоди перенесення мошей, а також повчальні слова, зміст яких запозичений з історії свята («Слово на Покров Пресвятої Богородиці», «Слово на Зачаття Іоанна Хрестителя» та ін.). Слова ці належать або Димитрію Ростовському, або комусь із отців Церкви.

Патріарх Московський Іоаким з недовірою поставився до праці митрополита Димитрія, помітивши в ній сліди католицького вчення про непорочне зачаття Богоматері. Він звинуватив Мінеї у визнанні святим Ієроніма Стридонського і вимагав передруку аркушів. Це застерження було вміщено в 2-му томі Мінеїв, де перелічувались «учителі, списатели, историки, повіствователи».

Написані Четьох-Мінеї високим стилем. Мова збірників церковнослов'янська, але дуже українізована. В 1740 р. Святійший Синод заборонив друкувати Життя без виправлення мови й наголосів на російські. Це доручення виконали Іосаф Маткевич та ієромонах Никодим. Виправлені Мінеї вийшли третім виданням у Києві 1757 р. і в Москві в 1756—1759 рр.

Димитрій Туптало здійснив спробу видати «Краткій Мартиролог» (1700) для зручності в користуванні. Був написаний один місяць вересень, і праця залишилася незавершеною.

У XIX ст. з'явилася низка переробок Четьох-Мінеїв Димитрія Ростовського: «Избраннїя Житія святих, кратко изложеннїя по руководству Четьох-Минеш

(1860—1868), Філарета, архієпископа Чернігівського «Житія святих російської церкви, а также Иверских и Славянских» (1847), Протопопова «Житія святих» (1890) та ін.

Четьох-Мінеї митрополита Димитрія втримали десятки видань, справили сильний вплив на розвиток східних і південнослов'янських літератур, національне відродження православного світу.

Літ.: *Абрамович Д. І.* Літописні джерела Четьох-Мінеїв Дмитра Ростовського. Б. м.; Б. р.; *Шляпкин И. А.* Святой Димитрий Ростовский и его время (1651—1709). СПб., 1891; *Власенко Н. В.* Дмитрий Ростовский и его литературная деятельность // ЧИОНЛ. 1912. Кн. 22. Вып. 3; *Абрамович Д. И.* «Повесть о Варлааме и Иосифе» в Четьох-Минях Дмитрия Ростовского // Ювілейний збірник на пошану М. С. Грушевського. К., 1928; *Митрополит „Ларіон (Огієнко).* Святий Дмитро Туптало: Його життя і праця. Вінніпег, 1960; *Философская мысль восточных славян:* Библиограф. словарь. К., 1999.

Т. Лозова

ЧИКАЛЕНКО ЄВГЕН (21.12.1861, с. Перешори, тепер Херсонської обл. — 20.06.1929, Прага, похований у с. Подебради) — громадський діяч і меценат.

Походив з козацького роду. Навчався в Одеській гімназії (1870—1875), згодом — у Єлисаветградському Вищому земському реальному училищі (1875—1890), Харківському університеті. Переслідувався як член драгомановського гуртка, в 1885—1890 рр. перебував під наглядом поліції в с. Перешори. Був власником чималого господарства, написав українською мовою популярну брошуру «Розмови про сільське хазяйство» (1897).

Брав активну участь в українському національно-культурному русі як організатор і меценат. На його кошти вийшов укладений М. Комаровим «Словарь російсько-український в 4-х томах» (1893—1898), видавалися газети «Громадська думка» (1906) і «Рада» (1906—1914), місячник «Нова громада», орган Револуційної Української Партії газета «Селянин». Спонсорував белетристичні твори українською мовою, що друкувалися в «Киевской старіше» і «Літературно-науковому вістнику» (зокрема, М. Коцюбинського, Б. Грінченка, В. Винниченка, А. Тесленка), фінансував організацію у Львові Українських

наукових курсів, будівництво Академічного дому для студентів-українців. Організував фонд Д. Мордовця в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка для підтримки українських письменників.

Є. Чикаленко — один із засновників ряду українських культурницьких і політичних організацій: Загальна українська організація (1897), Українська Демократична Партія (1904 р., з 1905 р. після об'єднання з Радикальною Партією С. Єфремова й Б. Грінченка — Українська Радикально-Демократична Партія), Товариство Українських Поступовців (1908).

Під час Першої світової війни змушений був виїхати до Фінляндії. У 1916—1919 рр. відновив видання газети «Рада» («Нова Рада»). З січня 1919 р. перебував в еміграції у Галичині, Варшаві, в різних містах Австрії. 1925 р. переїхав до Чехо-Словаччини, де працював в Українській господарській академії в Подебрадах.

Залишив «Щоденник», написаний езопівською мовою у зв'язку з загрозою арешту, неопубліковані архівні щоденникові записи про Україну 1918 р. У «Спогадах», що охоплюють період від 60-х років XIX ст. до 1907 р., детально відтворив панораму українського життя на зламі двох століть, змалював постаті визначних громадських діячів України, письменників (брати Тобглевичі, В. Антонович, Б. Грінченко, М. Коцюбинський, В. Винниченко та ін.).

Літ.: Чикаленко Є. Спогади. Нью-Йорк. 1955; Погребенник Ф. Життя і смерть Євгена Чикаленка // Рада. 1991. 30 верес; Погребенник Ф. Неопублікована спадщина Євгена Чикаленка // Сучасність. 1991. № 7—8; Самсоник Н. Лицар високої мрії // Старожитності. 1993. Ч. 5—6; Бишкюк С. Роздуми монархіста: 3 листування Є. Чикаленка // Індоевропа, 1991; Качкан В. Відблиски зорі Євгена Чикаленка // Качкан В. Українське народознавство в іменах: У 2 ч. К., 1994. Ч. 1.

В. Панченко

ЧУБИНСЬКИЙ ПАВЛО (псевд. — Павлусь; 27.01.1839, х. Чубинського, тепер с. Нова Олександрівка Київської обл. — 26.01.1884, Київ) — фольклорист і етнограф, поет, громадсько-культурний і освітній діяч, автор слів Державного гімну.

Син діди́ча, навчався в Київській гімназії й на юридичному факультеті Петербурзького університету. Член Київської

Старої громади. Під впливом Т. Шевченка почав писати вірші, друкувався в журналі «Основа» (1861), видав збірку «Сопілка» (1871). Як поет Чубинський — ширий лірик (вірш «До Катрусі»), співець волі («Сой невільника»), реаліст-«народник» із нахилом до філософування (елегія «Минулося»). 1862 р. на мотив визвольного гімну «Сербія свободна» написав слова «Ще не вмерла Україна». Крамольний у Росії, твір був надрукований у львівській «Меті» (1863) як буцімто Шевченковий. До 1917 р. цей національний гімн на батьківщині автора переслідувався, був заборонений і за радянської влади. Гімн П. Чубинського дав імпульс розвитку його мотивів у поетичних творах Ю. Федьковича, В. Масляка, Б. Грінченка, І. Стешенка, І. Франка та ін.

Ще студентом почав збирати фольклор. Виступав із українознавчими статтями в «Основі» (дописи про юридичні права селян спричинилися до набуття репутації «гайдамаки» серед землевласників). За відвідання з групою молоді Шевченкової могили, бунтарські пісні та прокламації 1862 р. без суду був засланий на Архангельщину. За завданням Російського географічного товариства вивчав північний край. З 1869 р. під патронатом цього товариства організував експедицію в Україну (за підтримкою В. Антоновича, О. Потебні, М. Костомарова). Протягом 1860—1870 рр. обстежив 58 повітів Київської, Волинської, Подільської губерній, українські поселення в Білорусі, Польщі й Бессарабії. Звертав увагу на малодосліджені питання народного життя (говори, економіка, постанови волосних судів), записав близько 4000 обрядових пісень. У 1872—1878 рр. вийшло 7 томів (близько 300 друківаних аркушів) «Трудов зтнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край». У першому томі вперше докладно розглянуто народні вірування; другий том присвячено народному календареві; третій — складають 296 казок; четвертий — представив родинні звичаї й події в особистому житті українців (1943 весільні пісні). У п'ятому томі вміщено 1884 пісні про кохання, родинні, побутові і жартівливі пісні. Цілкові нові матеріали, присвячені звичаєвому праву українців, ввібрав у себе шостий том. У сьомому томі дається етнографічна й статистична характеристика нацменшин України (поляки, євреї, німці, греки, чехи, цигани та ін.), дослі-

джується антропологія українців, їхня матеріальна культура й мова. Ця фундаментальна праця була відзначена золотою медаллю Російського географічного товариства (1873), Міжнародної виставки в Парижі (1875), Уваровською нагородою Російської академії наук (1879).

П. Чубинський працював на керівних посадах у Південно-Західному відділі Російського Географічного товариства (1873—1876), що мав 192 члени, в тому числі найвидатніших діячів української науки і культури. На основі зібраних відділом матеріалів видано фольклорні збірки В. Антоновича і М. Драгоманова, І. Рудченка. Після ліквідації відділу за доносами В. Юзефовича П. Чубинського було вислано з України. У 1876—1879 рр. працював у Петербурзі в Міністерстві шляхів.

Літ.: *Погребенник Ф. П.* Українські пісні-гімни. К., 1992; *Одарченко її. В.* Наукова діяльність Павла Чубинського // *Одарченко Петро.* Українська література / Збірник вибраних статей. К., 1995.

В, Погребенник

ЧУРАЙ МАРУСЯ (Марш Гордіївна Чурай, Чураївна; ймовірно, народилася 1625 р. у Полтаві) — народна поетеса і співачка.

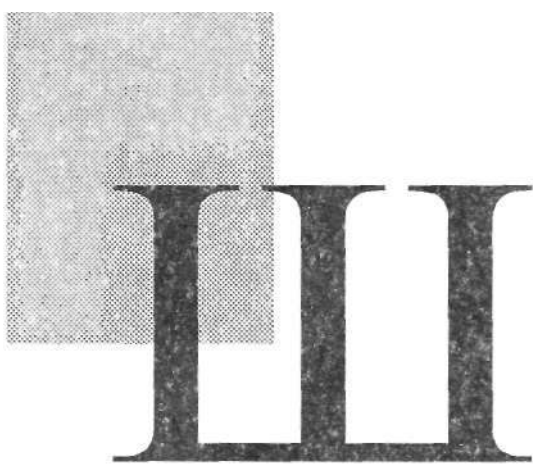
Біографічні відомості про її життя і творчість не мають документальних підтверджень, а збереглися в усних переказах, зафіксованих у першій половині XIX ст. й інтерпретованих у ряді художніх творів різних жанрів. З тих переказів відомо, що Маруся була дочкою козака Гордія Чурая, полоненого 1637 р. в битві під Кумейками і страченого у Варшаві. Дівчина мала поетичний і музичний талант, сама складала пісні й виконувала їх. Фольклор доніс і її портрет: невеличка на зріст, худорлява, струнка, з привітним виразом ласкавого смуглявого личка, на якому проступав рум'янець, з карими очима під густими бровами й довгими віями; волосся у неї **було чорне, як смола**, заплетене у густу косу до колін; чоло круте, трохи випукле й дугоподібний з горбинкою ніс. Дівчину полюбив козак Іскра, та вона кохала іншого — Гриця Бобренка, котрий під впливом матері одружився з дівчиною із заможної сім'ї, чим завдав Марусі страждань, які та виливала в піснях. Невдала спроба на-

класти на себе руки (її порятував Іскра) змінилася бажанням помститися Грицю: вона його отруїла й постала перед судом, який виніс смертний вирок. Від смерті її знову врятує Іскра, який привіз від Б. Хмельницького універсал про помилування. Після цього Маруся захворіла й померла 1653 р. За іншими переказами, пішла в монастир.

Події цього насиченого драматизмом короткого життя знайшли відображення в піснях, які приписують Чураївні. Найвідоміші серед них — «Грицю, Грицю, до роботи», «Засвіт встали козаченьки», «Віють вітри, віють буйні», «Сидить голуб на березі», «На городі верба рясна», «Чого ж вода каламутна», «В кінці греблі шумлять верби», «Летить галка через балку», «Ой не ходи, Грицю» та ін., більш як 20 пісень. За тематикою, поетикою, музичними властивостями вони близькі до народних, тому швидко стали популярними, як і ім'я Марусі Чурай. Її образ привернув увагу письменників. У XIX ст. про неї складала балади («Чарівниця» Л. Боровиковського, «Розмай» С. Руданського), писали драматичні твори (оперета В. Александрова, драма М. Старицького «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», драма «Маруся Чурай, українська піснетворка» Г. Бораковського, драматична поема «Чураївна» В. Самійленка), є історична повість «Маруся — малоросійська Сапфо» О. Шаховського, біографічний нарис «Маруся Чурай, малоросійська співачка» О. Шкляревського. Її ім'я згадується і в довідковій літературі. У XX ст. за мотивами пісень Чураївни написали твори О. Кобилянська, І. Сенченко, І. Микитенко, С. Васильченко, Л. Забашта, І. Хоменко, Ліна Костенко. Сюжет і мелодія пісні «Ой не ходи, Грицю» набули світової популярності і стали відомими у Росії, Польщі, Чехії, Словенії, Угорщині, Німеччині, Франції, Англії, Канаді, США.

Літ.: *Шаховский А. А.* Маруся — малоросийская Сапфо // *Сто русских литераторов.* СПб., 1839. Т. 1; *Шкляревский А.* Маруся Чурай, малоросийская певунья // *Пчела.* 1877. № 45; *Боракковский Г.* Збірник драматичних творів. Л., 1888. Т. 1; Дівчина з легенди: Маруся Чурай. К., 1967; *Костенко Ліна.* Маруся Чурай: Роман у віршах. К., 1979; *Нудьга Григорій.* Слово і пісня. К., 1985.

П. Білоус

ШАШКЕВИЧ ВОЛОДИМИР
(07.04.1839, с. Нестаничі, тепер Радехівського р-ну Львівської обл. — 16.02.1885, Львів) — поет, драматург, культурно-освітній діяч.

Син Маркіяна Шашкевича. Навчався у Львівському та Віденському університетах, працював дрібним урядовцем. Разом з К. Климковичем, Д. Танячквичем, Ф. Заревичем репрезентував свого роду друге покоління славнозвісної «Руської трійці», прагнучи з початку 60-х років оживити національно-культурне життя Галичини. Невипадково літературному тижневикові «Русалка», який він видавав 1866 р., дав назву, що перегукувалася з «Русалкою Дністровою». Редагував (після Ф. Заревича) журнал «Вечерниці», видав два випуски читанки для народу «Зоря» (1871—1872).

Як поет відомий збіркою «Зільник» (1863), що вміщує 35 віршів та історико-героїчну поему «Черна, княжна чернігівська», а також публікаціями в «Зорі Галицькій», «Правді», інших журналах та читанках. Вірші засвідчують три основні джерела, що формували поета: творчість М. Шашкевича (йому присвячено цикл поезій), Т. Шевченка (поет став одним із послідовних спадкоємців його ідей на галицькому ґрунті), народна пісня. Перу В. Шашкевича належить 15 перекладів поезій Гейне. У віршованій казці «Зробок» розкрив моральну проблему, до якої згодом звернеться М. Коцюбинський у новелі «Що записано у книгу життя». Ведучи мову про розвиток української поезії в Галичині на початку 60-х років, І. Франко в «Нарисі історії українсько-руської літератури» на-

голошував, що «серед поетів, що виступили тоді в Галичині і збудили зразу великі надії, треба згадати поперед усього Володимира Шашкевича». І далі: «Володимир Шашкевич як поет виявив дуже гарний і симпатичний талант, гідний стати обік свого батька, але життя його склалося так, що не дозволило йому розвинути той талант, як можна було надіятися» (мова йде про хворобу легень, що передчасно звела зі світу поета).

В. Шашкевич — автор окремих оповідань («Пімста і великодушні» та ін.), ряду публіцистичних статей (наприклад, «Козацький героїзм і завзяття»), в яких критикував діяльність москвофілів, відстоював національну та культурну єдність України. Його драма «Сила любові» (текст її не віднайдено) мала значний сценічний успіх, зокрема ставилася Львівським українським театром. Деякі вірші поета, покладені композитором М. Вербицьким на музику (як-от «Заспів», «Думка», «Сині очі»), були свого часу популярними піснями.

Літ.: *Петраш О.* Володимир Шашкевич // *Шашкевич Володимир*. Зільник. Поезії. Л., 1965.

А. Погрібний

ШАШКЕВИЧ МАРКІЯН (06.11.1811, с. Підлисса, тепер Золочівського р-ну Львівської обл. — 07.06.1843, с. Новосілки, тепер Буського р-ну Львівської обл.) — письменник і громадсько-культурний діяч, один із зачинателів нової української літератури в Західній Україні.

Народився в сім'ї священика. Навчався у Львівській семінарії, одночасно слухав

філософський курс в університеті. Багато вчився самотужки, цікавився працями діячів слов'янського відродження В. Караджича, П. Й. Шафарика, Й. Добровського, С. Лінде, спілкувався з Я. П. Коубеком, Ж. Паулі, В. Залеським. Став одним із організаторів і керівників культурно-освітнього гуртка «Руська трійця». За ініціативою М. Шашкевича гуртківці прагнули видати літературний збірник. Першими такими спробами були збірки «Син Русі» (1833) та «Зоря» (1834), які не пропустила цензура. Коли Й. Лозинський виступив з проектом запровадження в українську літературу польського алфавіту, М. Шашкевич рішуче заперечив цю ідею у брошурі «Азбука і абесайло» (1836). У цьому контексті слід розглядати і його публічний виступ у лютому 1835 р., на якому було прочитано вірш «Голос галичан», де у формі величання цісаря автор нагадував семінаристам і викладачам про необхідність користування українською мовою не тільки в побуті, а й в офіційних зібраннях та церковних відправах. Почин М. Шашкевича і його товаришів увінчався успіхом: 1837 р. в Будимі вийшов альманах «Русалка Дністровая». Так реалізувалася концепція «Руської трійці» розбуджувати народ, нести світло знань у найглухіші села, вчити ліборобів і самим учитися в них.

По закінченні семінарії (1838) М. Шашкевич був священиком у різних селах Львівщини. Важкими були останні роки письменника: туберкульоз передчасно обірвав життя. Спочатку його було поховано в с. Новосілки, а 1893 р. прах перевезено до Львова й поховано на Личаківському кладовищі.

Громадсько-просвітницька й літературна діяльність М. Шашкевича мала першопрохідницький, революційний, новаторський характер. Вона була спрямована на те, щоб західна гілка нашого народу відчула себе органічною частиною української нації. Підняти рідний народ до рівня європейської культури, оновити художнє слово, поставити його поряд із літературними здобутками інших народів — цим високим патріотичним завданням він віддавав усі свої сили.

Інтенсивна літературна праця припадає на 30-ті роки. У поетичній спадщині М. Шашкевича вирізняються три тематичні комплекси: громадянська («Згадка», «Слово до чителів руського язика»), історична

(«Болеслав Кривоустий під Галичем, 1139», «О Наливайку», «Хмельницького обступленіє Львова») та особистісно-інтимна («Туга за милою», «До милої», «Думка», «Розпука», «Веснівка») лірика.

За своєю образністю лірика М. Шашкевича романтична. Багато віршів генетично пов'язані з усною народною поезією, у них відчутний мотив «світової туги», що характеризує європейську романтичну поезію від Дж. Байрона до А. Міпкевича, молодих О. Пушкіна, Т. Шевченка, М. Лермонтова. Чимало віршів ритмічним ладом, образністю є зразками літературної пісні. Орієнтація на фольклор виявилася й у використанні народного чотирнадцяти-складника (коломиїкового вірша). Цей розмір застосовано в поезіях «Місяченько круглоколий», «Вірна», «Підлисса», «Лиха доля», «Над Бугом», що надало їм пісенності, милозвучності.

Як поезії в прозі сприймаються «Псалми Руслагюві», головним мотивом яких є бажання ліричного героя (а за ним простує сам поет, який прибрав собі ім'я Руслана) подолати всі перепони на шляху до омріяної мети принести користь рідному народові.

Лірика М. Шашкевича вирізнялася на тогочасному поетичному тлі майстерністю художнього поєднання сучасного з минулим, прозиранням у майбуття. Скажімо, ліричний герой «Згадки» думкою «в побратимий летить край, побратимі де сугь люди». Згадуючи «передвіцький час», поет не відділяє життя своїх предків від історії інших слов'янських етносів, іменами давніх святинь слов'янства Святовида, Купайла, Лади, Коляди стверджує їхню давню спорідненість. Аналогічну змістову навантаженість несугь згадки про легендарну засновницю Чехії княгиню Любушу і київського князя Ярослава Мудрого, які на берегах Влтави й Дніпра дбали про мир і добробут народів, їхнє процвітання.

Новаторство М. Шашкевича виявилось в природному, гармонійному поєднанні громадянського, патріотичного з суто особистісним, щиро інтимним. Медитативність лірики поета дає змогу поставити її в один ряд з поезією В. Забіли, М. Петренка, О. Афанасьєва-Чужбинського. У нього навіть особистісні роздуми набувають громадянського звучання. Так, шестирядковий фрагмент, названий пізніше дослідниками як «Руська мова»,

доносить біль поета, зумовлений національно байдужістю тих, хто відцурався від слова рідного народу. Тому й сконденсувала ця медитація цілу гаму почуттів людини.

М. Шашкевич уперше в Галичині звернувся до класичної форми сонета, власне започаткував оригінальний український сонет, адже Л. Боровиковський та О. Шпигоцький у Східній Україні здійснили тільки переклади творів цієї форми з А. Міцкевича та Сафо. Вірш М. Шашкевича «Сумрак вечерній» передає смуток героя за «радошами», що «сплинули», як «Дністер спливає». Так переживання людини відбилися в пейзажі надвечір'я, поданому в романтичному ключі.

У новелістичній казці «Олена» опоетизовуються опришки як мужні захисники закріпаченого селянства, оборонці пригноблених. М. Шашкевич перекладав сербські народні пісні, фрагменти з «Крале двірського рукопису» В. Ганки та «Канівського замку» С. Гошинського. Ці переклади реалізовували ідею слов'янської єдності й водночас розкривали високі потенційні можливості української мови. Йому належить також перша інтерпретація «Слова о полку Ігоревім» (дійшов тільки фрагмент «Плач Ярославни») сучасною українською мовою. Про різнобічність просвітительських інтересів М. Шашкевича свідчить і впорядкована ним «Читанка для діточок в народних училищах».

Літ.: *Шалата М. І.* Маркіян Шашкевич: Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність. К., 1969; *Петраш О.* «Руська трійця»: М. Шашкевич, І. Вагілепич, Я. Головацький та їхні літературні послідовники. К., 1986; *Нахлік Є. К.* Українська романтична проза 20–60-х років XIX ст. К., 1988; *Хропко П. П. та ін.* Історія української літератури (перші десятиріччя XIX століття). К., 1992; Шашкевичіана: Маркіян Шашкевич в історії української культури. Тернопіль, 1995.

П. Хропко

ШЕВЧЕНКО ТАРАС (09.03.1814, с. Морилці, тепер Звенигородського р-ну Черкаської обл. — 10.03.1861, Петербург) — великий український поет, прозаїк, драматург, художник, мислитель, громадсько-політичний діяч, педагог.

Народився в родині иокріпачеиих селян поміщика В. Енгельгардта. Рід Шев-

ченків мав пракозацьке коріння, в душі волелюбності Тараса виховував дід — свідок (чи й учасник) гайдамаччини. Жив у Кирилівці, вчився грамоті у дяків Рубана та Богородського. З 14 років — козачок поміщика П. Енгельгардта. Як його «хатній живописець» подорожував до м. Вільна, де вчився живопису, 1831 р. прибув до Петербурга, наступного року його «контрактують» майстрові живопису В. Ширяєву. У 1836 р. Т. Шевченко знайомиться з учнем Академії мистецтв І. Сошенком, пізніше — з Є. Гребінкою, В. Григоровичем, О. Венеціановим, В. Жуковським, К. Брюлловим. 22 квітня 1838 р. його викуплено з неволі, а 21 травня прийнято до Академії мистецтв у майстерню К. Брюллола. 1838 р. за малюнок «Хлопчик-жебрак...» нагороджений срібною медаллю, 1840 р. — вдруге.

Почав писати вірші ще до звільнення з кріпацтва. Найраніший твір (баладу «Причинна») передав Є. Гребінці для альманаху «Ластівка»; вісім творів об'єднав у збірку «Кобзар», що вийшла весною 1840 р. й відразу відкрила «немов новий світ поезії, вибухла мов джерело чистої, холодної води, заяснила невідомою досі в українським письменстві ясністю, простою і поетичною грацією вислову» (І. Франко). 1841 р. окремим виданням вийшла поема «Гайдамаки», 1842 — уривок з трагедії «Никита Гайдай» (рос), 1843 р. написана драма «Назар Сто до ля» (українською мовою 1844 р.).

1843 р. поет відвідав Україну, познайомився з М. Максимовичем, П. Кулішем, історичними місцями Запорозької Січі, зустрівся з ріднею і земляками. В Яготині спілкувався з родиною Репіних-Волконських, написав поему «Тризна». 1844 р. відвідав Київ, Москву, де зустрічався з М. Щепкіним та О. Бодянським. Нові твори переписав до альбому «Три літа» (поема «Сон»). 22 березня 1845 р. Рада Академії мистецтв надала звання некласного художника.

1845 р. вдруге прибув в Україну, де зустрівся з М. Максимовичем. Написав поеми «Наймичка», «Кавказ», наприкінці 1845 р. в Переяславі тяжкохворим написав «Заповіт». 1846 р. в Києві познайомився з членами Кирило-Мефодіївського братства. 1847 р. перебував у Седневі в А. Лизогуба, почав готувати альбом «Живописная Україна».

5 квітня 1847 р. Т. Шевченка заарештовано на дніпровській переправі, 17 квітня ув'язнено в Петербурзькому казематі «Третього відділу». За твори з рукописної збірки «Три літа» заслано рядовим до Окремого Оренбурзького корпусу з повелінням царя Миколи I: «Під найсуворіший нагляд із заборonoю писати й малювати». 1848 р. працював як художник Аральської описової експедиції. 23 квітня 1850 р. поета за доносом офіцера Ісаєва ув'язнено й переведено до Новопетровського укріплення. Звільнений із заслання 1857 р.

Чекаючи права на повернення, 1857 р. почав вести «Щоденник». У 1857—1858 рр. переписав «Більшу книжку», куди вмістив «Неофіти», «Юродивий», триптих «Доля», «Муза», «Слава». 1858 р. прибув з Нижнього Новгорода до Москви, 27 березня до Петербурга. У травні 1859 р. дістав дозвіл відвідати Україну.

1860 р. вийшов «Кобзар» Т. Шевченка. 2 вересня 1860 р. Рада Академії присудила йому звання академіка-графіка.

Помер 10 березня 1861 р. у Петербурзі, був похований на Смоленському кладовищі, а в травні його прах перевезено в Україну. Похований на Чернечій горі у Каневі.

Ще в середині XIX ст. Т. Шевченко здобув загальнонаціональне та міжнародне визнання і як великий народний поет, і як митець, талант вселенської масштабу.

Усе те було зумовлено об'єктивно: Т. Шевченко прийшов у життя універсально обдарованою особистістю, воістину ідеальним утіленням українського типу людини.

Нашадок козацького середовища, він генетично увібрив у свій характер дух свободи — людської, соціальної, національної, духовної, честі, гідності, справедливості, правди, краси. Свобода як вища форма благодаті (щастя), шляхом до якої є істина, — це кредо, вироблене Ярославом Мудрим, Володимиром Мономахом, Іларіоном, І. Мазепою, П. Орликом, І. Вишенським, Г. Сковородою, стало основоположним і для Т. Шевченка. На вітар свободи народу, особистості, Слова він поктав усе своє життя («Мені однаково, чи буду я жить в Україні, чи ні»), явив світові рідкісний феномен цілісності як синтезу ширості, величі й чесності, краси і свободи, творчості і життя: тільки в незрадливій згоді з гуманістичним ідеалом. З

цього і його поетичне кредо: возведілити «малих отих рабів німих», «на сторожі коло їх» поставить Слово.

Народ, його мова, духовно-поетична творчість стають другим характером і духотворчим принципом: із глибин людської, національної душі черпає він і настрої, проблеми та образи, і поезику та філософію, міру правди та краси. Там черпає він наснагу власної душі, відкриває історичну волю та свідомість вселюдської місії народу («Гайдамаки», «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам...»), виправдання своєї титаноборчої, саможертвовної життєдіяльності.

Уроки вітчизняної та світової історії — один із вирішальних чинників Шевченкової долі й музи («Доля», «Муза», «Слава»): він глибинно знав багатітвікову літописну спадщину, невтомно вивчав досвід минулого і керувався в оцінках людей, фактів, процесів не лише як митець (на ґрунті емоцій, інтуїції, уявлення, пророцтва), а й як учений- мислитель, аналітик. Історизм став для нього критерієм не лише істини, а й моралі, духовності, краси.

Формотворчим джерелом стала для Т. Шевченка й тисячолітня літературно-естетична традиція: до- і християнський фольклор, героїчний епос (він перекладав «Слово о полку Ігоревім»), «Біблія», мистецтво бароко, найвищі взірці англійської (найперше В. Шекспіра), шотландської, французької, польської, російської, німецької, еллінсько-грецької та римської, італійської, грузинської, чеської літератур, музика, живопис, театр, скульптура багатьох народів. І так само глибинно цікавився проблемами педагогіки й філософії, науки та естетики, основами національного розвитку («Близнецьи», «Художник», «Сон», «Кавказ», «Єретик»), формування людської особистості («Тризна»), духовної спадкоємності поколінь, віри в ідеали, боротьби за них («Марія», «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам...»), безкомпромісної чесності, історичної волі в боротьбі за свободу, щастя Вітчизни («Никита Гайдай», «Гайдамаки», «Перебендя»).

Людина універсальних обдарувань та інтересів, Т. Шевченко виявив відповідний універсалізм і в творчості та життєдіяльності: став поетом, прозаїком, драматургом, літературно-мистецьким критиком та

естетиком, художником і педагогом, політичним і громадським діячем. Подібно до Г. Сковороди він і творив, і жив за законами найгуманнішої етики та естетики, саможертвно й чесно.

Універсалізм обдарувань та інтересів зумовив універсалізм системи творчості: синкретизм ідейний, філософсько-психологічний у змісті творів — з одного боку, та формі (лірика, епіка, драма, синтез елементів літератури, музики, живопису) — з іншого. В усіх формах творчості Г Шевченко виступив новатором, реформатором-пророком, творцем нового типу поетики, художньої мови.

Титанізм життя й творчості зумовив титанізм життєдіяльності: він відродив, підніс на якісно вищий рівень — до усвідомлення особової, національної, державної, культурної, історичної місії націю й мову, державотворчу волю та енергію народу.

Глибокоправдиві слова Т. Шевченка про те, що життя поета є часткою життя його Батьківщини: тематика, проблематика, мотиви, образи творів Шевченка пов'язані з природою рідного краю, історичною пам'яттю та національною самосвідомістю, боротьбою за державну, соціальну, національну, духовно-культурну, релігійну свободу. Образи матері («Наймичка», «Катерина», «Марія»), що від збереження сім'ї, роду, подружньої вірності переходить до боротьби за найвищі громадсько-політичні ідеали, лицарів і гетьманів великої національно-визвольної війни, вождів народних повстань («Гайдамаки», «Тризна», «Тарасова ніч», «Гамалія»), мислителів і митців («Перебендя», «Художник», «Прогулка с удовольствием и не без морали», «Близнець») з геніальною простотою розкрили світові історичну долю, ментальність українського характеру, державно-гуманістичне покликання, історичну місію народу, духовно-пророчу місію Слова й митця.

На рівні загальносвітових шукань та наукових узагальнень Т. Шевченко ставив проблеми людний, нації, вітчизняного й зарубіжного досвіду («І мертвим, і живим...», «Єретик», «Сон», «Кавказ», «Журнал»), надавав державо-, людино-, мово-, культуротворчої ваги національній ідеї, як універсальний возвеличив ідеал свободи. Став і творцем, і виразником універсальної

сутності української людини, мови, художньої словесності.

Світовий рівень таланту, інтересів, естетичних здобутків визначив і світовий рівень творчості Т. Шевченка. І. Франка мав достатньо підстав, щоб сказати: «Він був сином мужика — і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком — і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком — і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим».

Тарас Шевченко синтезував досвід попередніх традицій тисячолітньої історії і став початком, творцем нового етапу літературного, мистецького, філософсько-естетичного, культурологічного й духовного розвитку, відкрив світові Україну, а українцям — дорогу в світ.

Літ.: Світова велич Шевченка. Збірник матеріалів: У 3 т. К., 1964. Т. 1—3; Шевченкознавство: Підсумки й проблеми. К., 1975; Кирилюк Є. П. Тарас Шевченко. К., 1979; Т. Г. Шевченко в інтернаціональних зв'язках. К., 1981; Новиченко Л. Тарас Шевченко — поет, борець, людина. К., 1982; Кононенко П. П. Українська література: проблеми розвитку. К., 1994; Вічний як народ: Сторінки до біографії Т. Шевченка. К., 1998; Луцький Ю. Між Гоголем і Шевченком. К., 1998.

П. Кононенко

ШЕЙКОВСЬКИЙ КАЛЕНИХ (1835, Кам'янець-Подільський — 1903) — етнограф, лексикограф, педагог, перекладач.

У 1858 р. став студентом Київського університету, а вже наступного року видав першу частину монографії «Біт подолян». Книга, що цінна насамперед багатим етнографічним матеріалом, викликала помітний суспільний розголос. Схвально висловлювалися про автора книги І. Франко, А. Свидницький.

К. Шейковський — один із ентузіастів створення недільних шкіл у Києві. Віддавав цій справі багато сил як викладач, організатор бібліотеки для учнів, нарешті, як автор посібників. Водночас розгорнув інтенсивну лексикографічну роботу. Словник його орієнтований на живу народну мову, тут щедро використовується словесно-образна творчість українського селянства: пісні, казки, повір'я, легенди, прислів'я, приповідки, загадки тощо. На сторінках газети «Киевский курьер» виявив також хист літературного критика (до тепло висміяв епігонство у рецензії на

книжечку «Досуга моєї юности. Стихотворення Павла Ромашкевича»).

Після закінчення університету, позбавлений можливості обійняти постійну посаду, К. Шейковський вимушений залишити Київ і Україну. Спочатку опинився на Орловщині, а згодом — у Бобруйську. Тут «учитель древніх мов» місцевої гімназії продовжив звичну наукову й літературну діяльність. 1871 р. вийшли друком «Руські народні казки й приказки, брехеньки й побрехеньки, билиці й небилиці, приклади й нісенітниці. Праця і кодгг Шейковського».

К. Шейковський зазнав репресій: заборони перекладу з Овідія та 20-річного заслання в Уфимську губернію (Мензелінськ). Однак і там не припиняв наукових занять: написав рецензію на лексикологічну працю І. Верхратського «Знадоба до словаря южноруського» (Львів, 1877), етимологічні нариси про слово «Русь». Дав власну прозову версію «Слова о полку Ігоревім», писав мемуари, сатиричну прозу.

Пожежа знищила картотеку, що конденсувала багаторічні зусилля Шейковського-лексикографа. Та він віднайшов у собі сили продовжити копітку працю над словником, хоча реальних перспектив видання не було. Саме в задумі цього словника й у роботі над ним найповніше втілюються визначальні риси його творчої особистості як самовідданого українського просвітителя. «Ніщо не підносить так народний дух, як друкований словник народної мови», — афористично формулював К. Шейковський своє кредо в листі до редакції часопису «Киевская старина». Але ще за чверть століття до цього студент-подолянин у вступі до першого випуску словника чітко визначив сутність ідеї, що його захопила: «У словнику будь-якої мови найлегше явити усе моральне багатство народу від перших проблисків його розвитку, таких проблисків, про які ніщо інше, крім мови, не може нам навіть натякнути, до останнього фазису розвитку».

В переліку джерел започаткованого словника проголошував: «На першому місці — жива мова народу».

1833 р. К. Шейковському вдалося видати ще один випуск словника, який попри всі недоліки став свого часу вагомим внеском до української культури.

Літ.: *Марахов І. І.* Про автора «Ошта южнорусского словаря» // Вісн. АН УРСР. 1970. № 5.

І. Заславський

ШИШАЦЬКИЙ-ІЛЛІЧ ОЛЕКСАНДР (1828, м. Олішівка, тепер с. Красилівка Козелецького р-ну Чернігівської обл. — 02.03.1859, Чернігів) — фольклорист, етнограф, поет.

Народився в сім'ї священика. Закінчив Чернігівську духовну семінарію. Працював писарем у Чернігівському губернському правлінні. Під впливом знайомства з М. Білозерським, П. Кулішем та іншими українськими діячами записував народну творчість, збирав етнографічні матеріали, багато з яких надсилав до збірників П. Куліша, А. Метлинського, П. Галагана. Найбільшу кількість записів надрукував у газеті «Черниговские п/бернские ведомости» протягом 1852—1859 рр. (у 1854—1859 рр. був редактором їх неофіційної частини). Це — істерики-етнографічні описи міст і сіл Козелецького повіту, народні казки, легенди, перекази, замовляння, загадки, прислів'я та приказки, описи обрядів і звичаїв, словник козелецької говірки.

Учений робив також спробу теоретичних досліджень. Найцікавіші праці О. Шишацького-Ілліча — «О народном языке и говорах Козелецкого уезда» (1853), «Местечко Олишевка (Козелецкого уезда Черниговской губернии) в историческом и этнографическом отношении» (1854), «О памятниках местной народности» (1855). Півтори тисячі прислів'їв і приказок з коментарями, поясненнями й додатками народних пісень та оповідань увійшли до «Сборника малороссийских пословиц и поговорок» (1857). За висловом А. Лазаревського, це був на той час найкращий і найповніший збірник малих жанрів українського фольклору. В останні роки життя вчений розширив і доповнив це видання, але передчасна смерть обірвала його працю. Доля рукопису невідома, так само як і майже трьох тисяч народних пісень, записаних ним.

Ще в шкільні роки О. Шишацький-Ілліч писав поезії в стилі народних пісень. У 1856—1857 рр. видав дві поетичні книги під загальною назвою «Українська квітка». Вірші ті не позначаються особливою оригінальністю, вони наслідують твори

Т. Шевченка. Як поет О. Шишацький-Ілліч належав до фольклорно-романтичної стильової течії.

Літ.: А. В. Шишацький-Іллич (Некролог)// Чернігов. губернские ведомости. 1859. № 11; *Балашівна Катря*. Олександр Васильович Шишацький-Ілліч // Зоря. 1888. № 16.

Л. Іваннікова

ШПИГОЦЬКИЙ ОПАНАС (рр. нар. і см. невід.) — поет харківської романтичної школи, перекладач і фольклорист.

Із вельми скупих біографічних даних відомо, що народився на Полтавщині в родині дрібного поміщика Григорія Шпигоцького. Навчався в Харківському університеті, входив до гуртка І. Срезневського. Збирав і досліджував український фольклор. Був коректором у друкарні Московського університету, з 1843 р. — урядовець. Згодом перебрався до Петербурга, де працював у департаменті зовнішньої торгівлі. Втративши зв'язки з Україною, мабуть, зовсім припинив літературну діяльність.

В історію письменства О. Шпигоцький увійшов 1831 р., коли «Український альманах» умістив його оригінальну «Малоросійську баладу» («По долині, ген, тумани, по долині сині») та перекладну «Марію» — фрагмент із пушкінської «Полтави». Балада поєднала за моделями вальтерскоттівського історизму справжні події

(український юнак Прокіп гине в Швейцарському поході армії Суворова 1799 р. під час російсько-французької війни) і романтичну любовно-трагедійну канву (прощання дівчини з коханим, її смерть, спричинена сумною звісткою), епічні, ліричні й драматичні компоненти. Ця одна з ранніх балад нової літератури започаткувала в українській поезії жанр «фольклорної» балади. Подібне можна сказати про диптих сонетів О. Шпигоцького «Тільки тебе вбачила, мій милий, коханий!» і «Знаєш, Соню-серденько!». Ці віддалені від першоджерела спроби в сонетному жанрі, що є вільними переспівами сонетів А. Міцкевича «До Лаури», перші серед особистісної течії українського романтизму. Ліро-драматичним психологізмом сповнені російськомовні романсові зразки поета «Малоросійская мелодия» і «Малоросійський романс», які засвідчили добре володіння законами жанру, версифікаційну вправність автора. О. Шпигоцький переклав українською мовою деякі сонети Сафо й А. Міцкевича та російською «Акерманські степи» і «Коирада Валленрода» А. Міцкевича.

Літ.: Харківська школа романтиків: У 3 т. Х., 1930. Т. 1; *Хронко П.* Опанас Шпигоцький // Історія української літератури (перші десятиріччя ХІХ ст.). К., 1992.

В. Погребенник

Ш

ЩЕРБАЦЬКИЙ ГЕОРГИ (світське ім'я Григорій, р. нар. невід. — 18.08.1754, Москва) — письменник і культурно-освітній діяч XVIII ст.

Закінчив курс Київської академії, з 1749 р. — її викладач (до того був ченцем Софійського собору у Києві). Викладав риторику (1750—1751), філософію і грецьку мову (1751—1752), з 1752 р. — префект академії. О. Лобисевич, один із вихованців академії цього періоду, характеризував Щербацького як такого, що мав «відмінний талант у поясненні правил грецької мови». Указом Синоду 4 серпня 1753 р. був викликаний до Московської академії для викладання богослов'я.

Георгій Щербацький є автором драми «Трагедокомедія, нарицаемая Фотій» (поставлена 1749 р. у Київській академії) на полемічну тему про відхід західної церкви від східної. Написана на актуальну для тогочасного суспільства тему про стосунки між православ'ям і католицизмом, п'єса ця досить жива й має індивідуальні ознаки через наявність у ній народного й легендарного елементів, а також проекцій на сучасну авторові дійсність. Драма розробляє започатковану і теоретично обгрунтовану Ф. Прокоповичем форму трагедокомедії і належить до історичних драм. Це, очевидно, остання з відомих нам шкільних драм київського циклу.

Літ.: *Петров Н.* Очерки из истории украинской литературы XVII—XVIII вв. К., 1911.

М. Шевчук

ЩОГОЛЕВ ЯКІВ (05.11.1823, м. Охтирка, тепер Сумської обл. — 08.06.1898, Харків) — поет.

Зростав у родині дрібного урядовця, закінчив повітову школу в Охтирці, гімназію та університет (1848) у Харкові. Більш як 20 років служив урядовцем у Харкові — столоначальником у Палаті державних маєтностей, помічником правителя канцелярії губернатора, секретарем приказу громадської опіки, помічником окружного начальника Богодухівської округи, чиновником особливих доручень при Палаті державних маєтностей, секретарем Харківської думи. Цю службу терпів лише «з-за боротьби за існування», тож як тільки дозволило матеріальне становище, він 1871 р. назавжди полишив її і зажив скромним, дещо замкненим патріархальним життям.

Небагатим на літературно-творчі події було життя поета. Він — автор двох поетичних збірок («Ворскло. Лірна поезія», 1883 та «Слобожанщина», 1898). Літературний шлях Я. Щоголев розпочав іще в роки становлення нової української літератури, увійшовши до так званого другого гуртка харківських романтиків. Дебютував віршами російською мовою в «Літературній газеті» та «Отечественных записках» (1840—1841). Паралельно писав українською мовою, перші публікації з'явилися в альманасі «Молодик» (1843—1844). Високо оцінили його «первоцвіт» Т. Шевченко та П. Куліш. Так чи інакше підтримували його в ті роки І. Срезневський, А. Метлинський, П. Гулак-Артемівською, Г. Квітка-Основ'яненко. Сприйняття Я. Щоголевим ідейно-естетичних принципів романтиків 30—40-х років не було беззастережним: власну оригінальність він прагнув утвердити специфічним поєднанням у своїй творчості «фольклорності» й

«літературності», в чому скорше перегукувався з естетичними шуканнями М. Петренка. За власним визнанням, поет міг би зрости в «неабияку силу», якби «не припинив мого ледве початого тоді писательства років на 35» В. Белінський, котрий «мене і мого товариша Щербину (...) четвертував, та й окрім нас багатьох». Болісно переживав поет негативні відгуки на свою поезію в російських виданнях, зумовлені, крім великодержавного ставлення до української літератури, також тим, що для 40-х років, коли утверджувалися принципи гоголівської школи, романтизм був уже «старим» напрямом.

Фактично більш-менш систематичну літературну працю Я. Щоголев поновив лише 1876 р. — в рік заборони українського слова. Романтичний струм у його зрілій творчості не згасає (оспівування козацької героїки, звернення до улюблених романтиками народно-баладних мотивів), однак він набирає такого високого рівня «художньої майстерності, якого не знали попередні поети» (А. Шамрай). Оспівані раніше теми Січі, Дикого Поля тощо у Я. Щоголева стали справжніми поетичними знахідками («Воля», «Запорозький марш», «Січа», «Нерозумна мати», «Запорожець над конем», «Огир» та ін.). Водночас поет пішов назустріч вимогам нової доби в житті й літературі, відгукувався зі щиро народолюбних засад на різні прояви соціального «лиха сьогочасного» («Неня», «На могилі», «Вівчарик», «Похорони», «Новобранець», «Струни», «Лист», «Чередничка» та ін.).

У світоглядному плані постать Я. Щоголева трагічна: він не сприймав сучасності у жодному її вияві, не вірив ні в національні, ні в соціально-визвольні змагання; спочивав душевно в минулому, що мало бодай моральні переваги як «світ простоти і покою»; не мав жодного оптимізму стосовно майбутнього, належав до тих, «хто до минулого оглянуться не сміє, // Кому надіями і впереді не мріє». Звідси — печать безвиході на частині його творів, повитих «чорним запиналом», писаних значною мірою поетовою хворобливою старістю («Чернець», «Ікона», «Престол», «Ангел смерті»). Ці вірші сприяли розвигкові екзистенційного та релігійного струменю в українській літературі. Це ж стосується багатьох елегійних творів

«Тестамент», «Жаданне», «Сой» тощо), спричинених природним бажанням літнього поета поділитися з молодшим поколінням набутою життєвою мудрістю. Водночас палітра тональності поетового слова вибирає ряд граціозно-грайливих, мажорних і навіть гумористичних віршів («Добридень», «Пісня юнаків», «Серденько», «Крамар» та ін.).

Оригінальний, суто щоголевський тематичний пласт *становлять* вірші-портрети (близько 30), або ж «ремеслові», «промислові» (М. Сумцов), що найближче асоціюються з традицією поета XVIII ст. К. Зіновіва.

Більшість портретів представників різних професій вирізняються зримістю й пластичністю, ніби сходять з полотен живописців. Приваблює вміння автора опоетизувати деталі виробничого процесу, сповнити вірш звуками знарядь праці, майстерно передати трудовий ритм, відтворити почуття власної професійної гідності трударів («Косарі», «Бурлаки», «Ткач», «Келих», «Старець», «Будинок», «Батюшка» та ін.).

Глибоко самотній Я. Щоголев у відтворенні української природи. «Незрівнянний майстер пейзажу», «щоголевське небо» — це характеристики, що адресував йому М. Рильський. Кращі твори поета цієї групи, як-от «Листопад», «Осінь», — то своєрідні відблиски тонких, ледь помітних порухів, які в хвилини елегійної задуми бентежать людську душу. Вірші увиразнюють патріотичну відданість Я. Щоголева рідному краю, синівську вірність Україні.

Поезії Я. Щоголева притаманна висока культура слова, зорієнтованого на витончений інтелігентський смак. Поет принципово стверджував, що його слово, до якого додається «крім таланту, багато праці і ювелірної чеканки», не розраховане на примітивні смаки «писарів і чичковських Петрушок». На нього «прийде час, можливо, років через 30 після моєї смерті».

Справді, визнання Я. Щоголева забарилося. Увагу до нього як до предтечі українського модернізму початку XX ст., як до «першого українського парнасівця», який протистояв утилітарно-народницькому розумінню завдань літератури та орієнтував на розвинений інтелігентський

смак, як до поета, котрий дошукувався у кожному своєму вірші «чесноти новизни* («пишіть менше, але так, щоб написане складало капітал, а не баласт»), літературознавство проявило лише в 20-х роках (праці М. Зерова, А. Шамрая, П. Филиповича, І. Айзенштока). Парафраз Я. Щоголева «Ворскло — річка невеличка, але струмені її чисті» зберігає естетичну актуальність і сьогодні. Всього нам відомо нині 199 віршів поета.

Літ.: *Сумцов М.* Життєпис Я. Щоголева // *Щоголев Я.* Твори. Х., 1919; *Айзеншток І.* Літературні й громадські погляди Я. І. Щоголева // *Червоний шлях.* 1925. № 1—2; Харківська школа романтиків: У 3 т. Х., 1930. Т. 1; *Полотай А.* До історії видання творів Я. І. Щоголева // *Питання текстології: Поезія і проза.* К., 1980; *Погрібний А.* Яків Щоголев: Нарис життя і творчості. К., 1986; *Зеров М.* Непривітаний співець // *Зеров Микола.* Твори: У 2 т. К., 1990. Т. 2.

А. Погрібний

Я

ЯВОРНИЦЬКИЙ ДМИТРО (Еварницький, 06.11.1855, с. Сонцівка, тепер Борисівка Харківської обл. — 05.08.1940, Дніпропетровськ) — історик, археолог, етнограф, фольклорист, лексикограф, письменник, дійсний член НТШ (з 1914), академік УРСР (з 1929).

Народився в родині дяка. 1881 р. закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету, був залишений при кафедрі російської історії. Предмет зацікавлення молодого вченого — історія Запорозької Січі — викликав заперечення в університеті, і його звільнили з роботи. В 1886—1891 рр. викладав історію в гімназії та на Педагогічних курсах у Петербурзі. Як політично неблагонадійного 1891 р. його вислано під нагляд поліції до Ташкента із забороною викладати в гімназії. Тут він склав «Путеводитель по Средней Азии от Баку до Ташкента в археологическом и историческом[у] отношении» (1893). 1896 р. захистив магістерську дисертацію «История Запорожских казаков» у Казанському університеті. У 1897—1902 рр. працював приват-доцентом у Московському університеті. З 1902 р. був запрошений на посаду директора Історичного музею ім. О. Поля в Катеринослав, де працював до 1932 р. (тепер Дніпропетровський історичний музей ім. академіка Д. Яворницького). У 1920—1933 рр. викладав у Катеринославському Інституті народної освіти, де очолював кафедру українознавства (1925—1929). У 1927—1932 рр. був відповідальним керівником археологічного нагляду над розкопками на Дніпрельстані під час його будівництва. Після 1932 р. був усунений з посад, піддавався моральному та адміністративному гонінню.

Як археолог вів дослідження запорозької старовини, розкопав близько 200 могил, створив колекцію матеріальних пам'яток (майже 75 тисяч експонатів), пов'язаних з історією півдня України. Написав ряд археологічних розвідок, зокрема «Запорожская пещера над Днепром» (1885), «Раскопка Кургана «Мухина гора» (1875), «Раскопка Кургана в д. Вороной» та ін. Досліджував старі церкви, залишив ряд розвідок, зокрема «Церковные памятники Запорожья» (1893), зібрав більш як 600 експонатів церковної старовини.

Основні історичні праці вченого присвячені історії Запорозької Січі, серед них — монументальний тритомник «История запорожских казаков» (1892—1897), «Очерки по истории Запорожских казаков и Новороссийского края» (1889), «Вольности запорожских казаков» (1898), розвідка «Иван Дмитриевич Сирко» (1894). В журналі «Киевская старина» надрукував низку окремих розвідок з історії Запорозької Січі: про кошового П. Калнишевського (1887), О. Гладкого (1928), П. Сагайдачного (1913). Велику увагу приділяв збиранню документів і фольклорних матеріалів про Запорозьку Січ. Видав «Сборник материалов для истории Запорожских казаков» (1888), двотомні «Источники для истории Запорожских казаков» (1903), «До історії степової України» (1929), «Жизнь запорожских казаков по рассказу современника-очевидца» (1883), «Запорожье в остатках старшим и преданиях народа» у 2-х томах (1888), «По следам запорожцев» (1898) та ін.

Був визначним збирачем українського фольклору та етнографічного матеріалу.

Ще студентом записав більш як 1000 пісень і близько 500 оповідань, у 1906—1936 рр. зібрав 2300 пісень частково із записаною мелодією, які надруковано лише в наш час. Видав «Малороссийские народныѣ песни, собраныя в 1878—1905 гг.» (1906), де міститься 830 пісень, колядок, щедрівок, розвідку «Рибальчі заводи на низу Дніпра» (1927) тощо.

Як лексикограф уклав «Словнику української мови», вийшов тільки 1-й том (1920). Частина його лексичного матеріалу використана в словнику, що вийшов за редакцією Б. Грінченка. Видав поетичну збірку «Вечірні зорі» (1910). Головну увагу як письменник віддавав прозі — був одним із останніх репрезентантів етнографічного реалізму. Його прозові твори написані на теми сучасного автору життя. Ці — повісті та оповідання: «Наша доля — Божа воля» (1901), «У бурсу» (1908), «Поміж панами» (1911), «Драний хутір» (1911), «Русалчине озеро» (1911), «Де люди, там і лихо» (1911), «Три несподівані стрічі» (1912) та ін. Прозу Д. Яворницького визначає невибагливий сюжет, точність етнографічного опису, оповідний стиль і багата мова.

Літ.: *Дорошенко Д. Д. І. Еварігацький* // Літ.- наук. вісн. 1913. № 12; *Дорошенко Д. Запорозький батько* // Дніпрова хвиля. 1913. № 8; *Петров В. Пам'яті академіка Д. І. Яворницького* // Вісті АН УРСР. 1940. № 7—8; *Паповал І. У пошуках скарбів*. К., 1963; *Олійник М. Фольклористично-етнографічна діяльність Д. І. Яворницького* // Нар. творчість та етнографія. 1965. № 6; *Ганусенко І. Дмитро Іванович Яворницький*. К., 1969; *Шубравська М. Д. І. Яворницький*. К., 1972.

В. Шевчук

ЯВОРСЬКИЙ СТЕФАН (світське ім'я Семен, 1658, м. Яворів, тепер Львівської обл. — 24.11.1722, Москва) — філософ, поет, церковний і громадсько-політичний діяч.

Походив із православної шляхетської родини з м. Яворова в Галичині, яка після Андрусівського миру 1667 р. переїхала в Красилівку поблизу Ніжина. Освіту здобув у Києво-Могилянській академії та єзуїтських школах Любліна, Львова, Познані. Вільно. Для навчання у вищих навчальних закладах Речі Посполитої був змушений прийняти католицтво, якого відрікся, повернувшись до Києва. 1689 р. прийняв чернецтво під іменем Стефана, одержав

професорське звання й розпочав викладацьку діяльність у Києво-Могилянській академії: читав курси поетики, риторики, філософії, теології. За наказом царя Петра I був переведений у Росію, де його висвятили 1700 р. на митрополита рязанського і муромського, а 1702 р. став екзархом і блюстителем патріаршого престолу, президентом Слов'яно-греко-латинської академії у Москві. В цей час він активно підтримував діяльність Петра I, негативно поставився до повстання гетьмана І. Мазепи, брав участь у акції його церковного прокляття, написав ряд поетичних творів, у яких ганьбив гетьмана, В останні роки життя виступав проти діяльності Ф. Прокоповича, спрямованої на секуляризацію і централізацію суспільства. Протестував проти перетворення православної церкви на бюрократичний додаток держави. 1721 р. обійняв найвищу в російській церкві посаду — президента Священного Синоду, хоча впливу на церковні справи вже не мав.

Високоосвічений богослов і літератор, Стефан Яворський залишив багато проповідей, філософських трактатів, віршованих творів, серед яких окремо видані «Виноград Христов» (Чернігів, 1698), «Камень В'єрн» (Москва, 1729), «Знаменія пришествія антихристового» (Москва, 1703). Його проповіді вирізнялися високим рівнем риторичного мистецтва, багатством стилістичних засобів, вишуканістю форм. В них виразно простежуються традиції української ораторської прози, які Стефан Яворський переніс на російський ґрунт. Про його високу поетичну майстерність свідчать численні панегірики, духовні, світські, історичні вірші, зокрема «Несїієк рокі Ахіаїєт» (Чернігів, 1685), «Есѣо ꙗѡи ѱолајо`сеѣо па ршхсгу» (Київ, 1689), «Агсіок сасїі Кокхіасї» (Київ, 1690).

Віршував латинською, польською та книжною українською мовами.

Літ.: *Захара І. С. Борьба идей в философской мысли на Украине на рубеже XVII—XVIII вв. (Стефан Яворский)*. К., 1982; *Історія української літератури: У 2 т. К.*, 1987. Т. 1; *Захара І. С. Стефан Яворський*. Л., 1991.

С. Денисюк

ЯНОВСЬКА ЛЮБОВ (псевд. — Ф. Екуртжа, Омелько Реп'ях; 30.07.1861, с. Миколаївка, тепер Борзнянського р-ну Чернігівської обл. — 1933, Київ) —

письменниці, майстер соціально-психологічної прози і драматургії.

Походить із збіднілої дворянської родини. Навчалася у Кременчуцькому пансіоні. Закінчила Полтавський інститут шляхетних дівчат (1881). Працювала вчителькою в Лубенському повіті на Полтавщині, організувала там недільну школу. Після 1905 р. жила в Києві, провадила літературну й культурну роботу. Написала близько 100 творів (оповідань, повістей, романів, п'єс). Половина їх була опублікована, решта залишилася в чорнових рукописах.

Творчу діяльність розпочала наприкінці 90-х років побутовими оповіданнями про тих, «кому скрутно жити, а ще скрутніше померати» («Злодійка Оксана», 1897; «Смерть Макарихи», 1900; «Городянка», 1901; «Івась», 1909). З часом побутово-оповідна стильова манера еволюціонувала в бік дедалі глибшої психологізації образів і ситуацій. Побутові замальовки з широким використанням фольклорно-етнографічних елементів поступилися місцем психологічному аналізу людської поведінки, її мотивів, запитів і шукань людини, спробам філософського осмислення суспільного життя. Духовний світ героя, прагнення щастя як основної передумови життя в центрі уваги в оповіданнях «Ідеальний батько», «За високим тином», «Людське щастя», «Рукавички», «Дарочка», «Чужий», «Правда», «Метелик».

«В душі у кожної людини, навіть найбільш приборканої лихом, — писав про героїв Л. Яновської С. Єфремов, — живе невмируща туга за щастям, волею та правдою, і ця туга вічно жене її шукати того щастя, хоча б це вело на видиму загибель, на руйнування всіх надій. І людина, як людина, має право на нестриманий розвиток своїх сім, на гармонію між бажанням і здобутками, — та отут саме і стає між ними щось фатальне, що в корені підтинає ту конче потрібну людині згоду між тим, що повинно бути, і тим, що буває». Нещасливе завершення більшості творів Л. Яновської С. Єфремов порівнював з фаталістичним «ніколи» Едгара По («невловиме щастя, що ніколи не дається в руки»), — яке, проте, в українській письменниці звучить по-іншому: «Песимізм Яновської не той руйніницький, розкладений песимізм, що до мертвоти веде і

квієтизму; з цим не мириться жива, активна вдача самої письменниці. Нехай і порожня мрія — щастя, але в самому шуканні його єсть уже деяка подоба щастя, наближення до нього — і всіма своїми творами кличе Яновська до такого вічного шуканім, кличе рватись «до світла, до сонця, до волі», «битись об зачинені вікна» і взагалі «робити неспокій» тим, хто навіки закам'янів у мертвотності». Пробудження до активного життя, зростання бунтарських настроїв селянства показувала письменниця в оповіданні «Хуртовина», драмі «В передрозсвітньому тумані» та ін. Писала вона й оповідання для дітей («Пролісок», ін.).

Окремі прозові твори Л. Яновської, забарвлені народним гумором, не поступаються оповіданням І. Нечуя-Левицького («Зарік Горпини», 1905; «Як Лепестина кірасіру добувала», 1897; «Доля»; «Наглядное обучение», 1910, ін.). У п'єсі «В передрозсвітньому тумані» (1908) йдеться про зрушення у психології селянства, поширення серед нього визвольних ідей. У центрі твору — образ інтелігента, змушеного долати недовіру селян, щоб мати змогу їм допомогти. Центральним психологічним мотивом твору перегукуються з оповіданням В. Винниченка «Студент». Складну етичну й психологічну проблему — «заради дітей боротись чи заради дітей тікати від боротьби?» — порушує письменниця в драмі «Жертви» («В підвалі», 1908). Цікавим у п'єсі є образ дівчини-революціонерки, агітатора (деякими рисами він близький до образу героїні п'єси В. Винниченка «Великий Молох»). Спробі визначитись у складній психології інтелігента, його настроях і шуканнях присвячені мелодрами «Без віри» (1907), «Людське щастя» (1909) та ін. Стосовно розвитку драматургії Л. Яновська зазначала: «...Навіки минули часи гопаків... Етнографічно-побутова драма в лісних рамках сільського життя теж уступає місце соціально-філософській, психологічній драмі». Вона й сама дотримувалася цього принципу. Драматургія її, писала М. Кузякіна, «еволюціонує — від прямого повторення проблем і художніх форм соціальної мелодрами і комедії — до форм психологічної проблемної драми».

Літ.: Сінько Г. Ю. Любов Яновська. К., 1962; Ставицький О. Ф. Українська драматургія почат-

ку XX ст. К., 1964; Кузякина Н. Украинская драматургия начала XX века. Л., 1979.

Л. Дем'янівська

ЯРИЧЕВСЬКИЙ СИЛЬВЕСТР
(псевд. — С. Яр, Ландсман, Шальвір; 16.01.1871, м. Рогатин, тепер Івано-Франківської обл. — 30.03.1918, м. Серет, тепер Румунія) — письменник, перекладач, літературознавець, педагог.

Народився в сім'ї кравця. Навчався в Рогатинській початковій школі, згодом — у Львівській та Бережанській гімназіях. Вищу освіту здобував на філософському факультеті Львівського та Віденського університетів. Перебуваючи у Відні, зблизився з австрійськими митцями-модерністами, які репрезентували такий різновид модернізму, як сецесіонізм (буквальне значення назви художніх об'єднань — сецесіонів означає «відхід убік», «відокремлення»). Митці, що входили до таких об'єднань, виступали проти академізму — художнього напрямку, що склався в академіях, сутність якого полягала в догматичному наслідуванні зовнішніх форм мистецтва античності й Ренесансу. С. Яричевський дописував про пошуки сецесіоністів у чернівецьку газету «Буковина». З 1901 р. працював учителем у гімназіях Перемишля, Коломиї, Кіцманя, співробітничав з редакціями львівських і чернівецьких періодичних видань, активно публікувався в журналах «Зоря», «Буковина», «Світ». З 1909 р. жив у Сереті.

Початок літературної діяльності С. Яричевського припадає на 1891 р., коли в журналі «Зеркало» було надруковано кілька віршів, пройнятих співчуттям до обездоленої людини. Шукаючи глибші художні форми вираження внутрішнього світу людини, він опановує жанр поезії в прозі, зразки якого друкувалися у львівській «Зорі», а потім склали збірку «Серце мовить» (Коломия, 1903). Друга книжка поезій — «Пестрі звуки» (1904) відбиває контрасти тогочасної дійсності, узагальнює їх у символічних образах. Ліричний герой С. Яричевського постає як особистість з багатогранними інтересами й почуттями, людина, що прагне глибше сприймати навколишній світ. Лірику поета наснажено схвильованими сподіваннями на прихід «нової весни», «щастя незвісного», які символізують і визволення народу, і його відродження; «Громом волі

заграй, в душах наших звени, воскресіння величній пісне!» Новаторство С. Яричевського проявляється в двох аспектах: увазі до символічної образності (це дає підстави вважати його представником передсимволізму в українській поезії) та опрацюванні міської тематики у віршах про Відень (чим, власне, започатковуються в нашій ліриці урбаністичні мотиви). Це були ті особливості української поезії на межі століть, що зближували її з художніми пошуками європейських модерністів. С. Яричевський є автором поетичної казки «Горемир» (Чернівці, 1904), а також низки балад, основаних на фольклорних мотивах. Ці твори позначені вигадливістю й вишуканістю літературно-фольклорного контактування.

І. Франко зараховував С. Яричевського, як і ранніх О. Кобилянську, Д. Лукіяновича, В. Щурата, В. Стефаніка, Б. Лепкого, до того молодого покоління письменників, яке, «черпаючи свої стимули прямо із західноєвропейських напрямів імпресіонізму та неоромантизму, прозваного рег пеїаз (осудливо. — *Ред.*) декадентизмом, іде далі дорогою, прокладеною у нас впливом Драгомапова», який «європеїзував галицьких русинів».

С. Яричевському належать також збірки оповідань «На хвилях життя» (1903), «Між терням і цвітом» (1905), у яких реалістично виписані картини з життя різних класів західноукраїнського суспільства, створено образи селян («Пустка»), робітників («Пролетар»), інтелігентів («Ох, тоті романи!», «В лавровім вінку»), які не тільки страждають, а й намагаються шукати нові шляхи до волі. Тема міста, його соціальних контрастів, порушувана новелістом («Кандидат на злодія», «Дурна, що вона собі гадає», «Солодке ім'я артист»), вирізняла його твори у потоці тогочасної прози. О. Маковей відзначав в оповіданнях С. Яричевського вірність спостережень, які «нагадують нам життя і мають багато принади в собі, тим більше, що писані без претензії».

1902 р. С. Яричевський віщав свою «драматичну алегорію» «Небесні співці», присвячену громадянському подвигу Т. Шевченка. У науково-популярній розвідці «Поет любові і протесту» (Серет, 1914), виданій німецькою мовою, Т. Шевченко характеризується як поет, творчість якого наснажена любов'ю до рідного краю,

широю симпатією до всіх ооєздолених людей. Водночас автор акцентує на викривальному пафосі Шевченкової музи, її сатиричній спрямованості проти тиранії.

С. Яричевський перекладав з німецької, російської, польської, словенської поезії, видав літературознавчу працю «Франц Пре шерп — найбільший словінський поет» (Перемишль, 1902). Він перебував у дружніх стосунках з галицькими і буковинськими літераторами — Марком Черемшиною, Романом Сембратовіаєм, Мелетієм Кічурою, був активним учасником західноукраїнського літературного і громадського життя.

Літ.: *Калениченко Н. Л.* Українська проза початку ХХ ст. К., 1964; *Історія української літератури: У 8 т. К., 1968. Т. 5; Івасюк М.* Співець боротьби і сподівань // Літ. Україна. 1971. 17 січ.; *Франка І.* Українсько-руська (малоруська) література // Збір. творів: У 50 т. К., 1984. Т. 41.; *Нахлік Є.* Примітки // Українська новелістика кінця ХІХ — початку ХХ ст. К., 1989.

П. Хропко

ЯРОШЕВИЦЬКИЙ ІЛАРІОН (р. нар. невід. — 1704, Київ) — поет і освітній діяч.

По закінченні Київської академії викладав у ній синтаксиму (1700—1701) й поетику (1702). Зберігся його курс поетики «Аполлонів кедр», де містяться й цікаві поетичні твори, зокрема елегія «Купідон, або Крилатий Амур», написана класичним елегійним дистихом згідно з теорією елегійної поезії, що викладалася в київських поетиках. Характерна тут властива для духовної літератури проповідь аскетизму. Під керівництвом І. Ярошевицького студенти Київської академії склали полономовну декламацію «Про геній святої Катерини» (1704), яку можна віднести до властивих давній українській драматургії міраклів — п'єс із життя святих. Зміст твору запозичено з легенди про святу мученицю Катерину, яка постраждала за віру Христову на початку ІV ст.

Літ.: *Розов В.* Южнорусская школьная драма о св. Екатерине // Изборник киевский, посвященный Т. Д. Флоринскому. К., 1904; *Резанов В.* Драма українська. К., 1928. Вип. 5; *Аполлонова лютня.* Київські поети ХVІІ—ХVІІІ ст. К., 1982.

М. Шевчук

ЯРОШИНСЬКА ЄВГЕНІЯ (18.10.1868, с. Чуиьків, тепер Заставнівського р-ну Чернівецької обл. — 21.10.1904, м. Чернівці) — письменниця, публіцистка, фольклористка, педагог, видавець.

Родом із сім'ї сільського вчителя, що спромоглася тільки на її початкову освіту: Євгенія закінчила шість класів у Чернівцях (1882). Надолужувала самоосвітою вдома, захоплювалася західноєвропейською літературною класикою, передовсім німецькою. Під її впливом почала писати вірші й прозу німецькою мовою, у віденській «Цікавій газеті» надрукувала повість «Жіноче серце» (1886) та оповідання «Кузен Фріц» (1887). Як і О. Кобилянська, письменниця опинилася перед перспективою стати за умов тодішньої онімененої Буковини німецькомовною авторкою з України. Та із любові до рідних народу, мови, пісні народилася Ярошинська — письменниця українська: редактор журналу «Буковина» Ю. Федькович надрукував україномовний дебют оповідання «Уроєна слабість» («Уявна хвороба». — В. 77.). Немало значила для її становлення рідна література, також російське і польське письменництво (читала в оригіналі).

В прозу Є. Ярошинська входила як спадкоємиця Ю. Федьковича. Його творчість дала імпульс для створення оповідання з народного життя «Вірна люба». Ця оповідь про випробування любові рекрутчиною і шлюбом із іншим зафіксувала й образ самої авторки та миле їй заняття — записування пісень. За збірку «Народні пісні з-над Дністра», яку письменниця надіслала до Петербурга, Російське географічне товариство нагородило її срібною медаллю (1889).

Є. Ярошинська була активним дописувачем газети «Батьківщина» й журналу «Народ» (статті про демократичну інтелігенцію, етнографічно-побутові нариси). З художніми творами, крім «Буковини», виступала в «Зорі», «Літературно-науковому віснику», «Зернах», «Ділі», «Буковинському календарі». Вчителюючи на Буковині, виступала в пресі з педагогічними статтями; з 1904 р. ввійшла до редколегії вчительської газети «Промінь» (Вашківці). Продовжувала водночас фольклорно-етнографічну діяльність. Етнографічні матеріали письменниці друкувалися в німецькомовних виданнях (журнал «Luzepg Mosie» та II-I.).

Художня спадщина письменниці не надто велика: більш як три десятки оповідань, новел, «образків», дитячих казок, кілька повістей. Головна їх тема — народне життя та становище інтелігенції. Естетична вартість творів неоднакова: над деякими з них тяжіє дидактична прикладна настанова. Прикметні ознаки прози Є. Ярошинської 90-х років — автентичність колізій із життя, ліризм, фольклорне спілкування («Проклятий млин», «Брати»). Морально-етичні конфлікти оповідання «Золоте серце», тло містечкового життя, детективний компонент сюжету свідчать про належність письменниці до «школи» Франка. Суголосна розвою українського письменства з реалістично-психологічним вирішенням теми інтелігенції повість «Понад Дністром» (1895). Тут зафіксовано народолюбні поривання буковинської молоді, створено привабливі, хоч і не розкриті в дії, образи «нових людей» (Марія, Орест). У повісті «Рожі а терне» в побутово-психологічному ключі введено різні постаті священнослужителів. Серед творів малої прози вирізняється зворушлива гуманістична новела «Адресатка померла», що засвідчує демократизм авторки, композиційну вправність, лаконізм, виразність мови. Загалом новелістичний жанр у набутку «традиціоналістки» Є. Ярошинської показує її оволодіння модерними засобами ліро-драматичного психологізму («Кінець», «На цвинтарі»). Письменниці суто національної орієнтації не надто щастило з критикою, що закидала їй сентиментальну спрямованість.

Центральним твором прозаїка, що утвердив її в рідному письменстві, приніс популярність, є повість «Перекинчики» (1902). Замулення душ у родині протопопа Артемія, що денационалізувався задля користі; взаємини студента Костя з сиротою Анною, його зрада дівчини й рідної нації, потім повернення до неї — такі, основні сюжетні вузли твору, що застерігає від зради рідного народу. Симпатії авторки віддано Анні, яка, долаючи труднощі, обирає шлях учительства.

Дитячі оповідання Є. Ярошинської, опубліковані «Бібліотекою для молодіж», «Дзвінком» та видані окремо в 1901—1907 рр., відтворюють тяжку долю юного пагіння простолуду («Найбільший скарб»,

«Розумна Настуня»). Культивувала письменниця не без успіху і жанр літературної казки («Королівство оводів», «Квіти» та ін). Творча спадщина письменниці, життя якої передчасно обірвала хвороба, становить помітний набуток української літератури межі століть.

Літ.: Франко І. Конкурс «Зорі» // Зоря. 1895. № 11; Маковей О. З життя і письменництва // ЛНВ. 1899. Т. 6. Кн. 4; Лукіянович Д. Євгенія Ярошинська // ЛНВ. 1904. Т. 28. Кн. 12; Коржупова А. Перша українська письменниця на Буковині // Ярошинська Євгенія. Вибрані твори. К., 1958; Коржупова А. З фольклористичної та етнографічної спадщини Євгенії Ярошинської // Нар. творчість та етнографія. 1958. Кн. 4; Погребенник Ф. Євгенія Ярошинська // Ярошинська Євгенія. Твори. К., 1968.

В. Погребенник

ЯСТРЕБОВ ВОЛОДИМИР (18.07.1855, с. Крива Лука, тепер Кінельського р-ну Самарської обл. (Росія) — 02.01.1899) — етнограф, фольклорист, археолог, педагог.

Походив з родини священика. Навчався в Саратовській гімназії, 1876 р. закінчив історико-філологічний факультет Новоросійського університету (Одеса). Вчителював у Єлисаветграді, де захопився українським фольклором і вивченням народного побуту. Учень В. Григоровича. Вивчав давні пам'ятки, знайдені, зокрема, під час розкопок некрополя Ольвії. Серед основних праць В. Ястребова з археології — «Спроба топографічного огляду давніх пам'яток Херсонської губернії» (1894), «Матеріали з етнографії Новоросійського краю...» (1894), де зафіксовано численні обряди й забобони, казки й легенди, оповіді про деякі народності (євреїв, молдаван, литовців та ін), 100 переказів про різні місцевості й пояснення їхніх топографічних назв тощо. В. Ястребов — автор праць «Весільні короваї на Україні» (1895), «Гайдамацький бандурист» (1886), «Нові відомості про союзи неодруженої молоді» (1886), численних рецензій. Зібрав колекції крашанок, праісторичних давностей, власноруч знайдених на розкопках.

Літ.: Грушевський М. Посмертні згадки // ЗНТШ. 1899. Т. 27; Л. І. Владимир Ястребов (Некролог) // ЗНТШ. 1899. Т. 29.

В. Лаптічук

ЯЦЕНКО-ЗЕЛЕНСЬКИЙ ЛУКА (ЛЕОНТІЙ) (1729, с. Мачухи, тепер Полтавської обл. (за іншими даними — Золотоноша) — 1807 р.) — давньоукраїнський письменник.

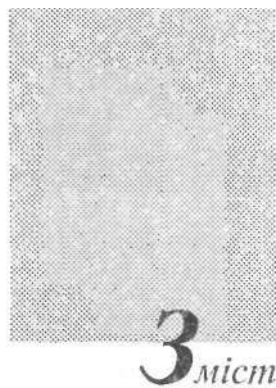
Освіту здобув у домашніх умовах. 19-літнім юнаком постригся в ченці, був намісником полтавського Хрестовоздвиженського монастиря. 1764 р. вирушив до Святих місць, побував на Афоні, Синаї та в Єрусалимі. Деякий час був священником посольської церкви у Константинополі. За час мандрів вивчив італійську, французьку, грецьку, турецьку мови, ознайомився з історією літератури й культури європейських народів. Записки, над якими працював з 1785 р. до кінця життя, довів до початку 90-х років XVIII ст. Відчутний вплив на них мав опис мандрівок В. Григоровича-Барського (Яценка називали «молодшим Григоровичем») і деяких французьких письменників того часу.

Записки Л. Яценка-Зеленського складаються з 13 томів (10—12 втрачені). Перші три томи — це опис подорожі по Святих місцях Близького Сходу. У 3-му є спогади автора про життя козаків Запорозької Січі. 4-й і 5-й томи присвячені опису Константинополя та життю автора в цьому місті. У 6—8-му томах автор роз-

повідає про мандри в Росію під час російсько-турецьких воєн 1768 і 1787 рр. 9-й і 13-й томи складають окремі твори мандрівника, серед них — «Нравоучительная исповядь правовірного християнина и истинно кающегося в грѣхах своих»; «Украинская сказка», де, наслідуючи Руссо, автор висміює систему виховання того часу; побудована за зразком журналу І. Крилова «Почта духов», куди входять церковні історії, приклади з філософських творів XVIII ст., за допомогою яких Л. Яценко-Зеленський висміював західну інквізицію та ідеологію лютеран. Проза письменника позначена рисами барокового стилю, прикметами якого тут є багатослівне плетиво фрази, контрасти й протиставлення, схильність до гумористичних ефектів, побудованих на пародіюванні та бурлеску. Повністю записки Л. Яценка-Зеленського опубліковані не були.

Літ.: *Попов А. П.* Младший Григорович: Новооткртний паломник по святым местам ХУІІ в. // Тр. XV археол. съезда. М., 1914; *Яворницький Д.* Лука Яценко-Зеленский. Катеринослав, 1915; *Леонтий-Лука Яценко (Зеленский)*. Молодший Григорович (уривок) // Вітчизна. 1988. № 2. С. 184—191.

П. Білоус

<i>Від редакційної колегії</i>	3	БОРЕЦЬКИЙ ЮВ	30
АВДИКОВИЧ ОРЕСТ	5	БОРОВИКОВСЬКИЙ ЛЕВКО	30
АКРОВІРШОВІ ПОЕТИ	6	БРАТКОВСЬКИЙ ДАНИЛО	31
АЛЕКСАНДРОВ ВОЛОДИМИР	8	БРАТСТВА	32
АЛЕКСАНДРОВ СТЕПАН	8	БУДЗИНОВСЬКИЙ ВЯЧЕСЛАВ	32
АЛЬМАНАХ	9	«БУКОВИНА»	33
АНДРЕЛЛА МИХАЙЛО	10	БУТОВИЧ ГРИГОРІЙ	35
АНДРІЄВИЧ ДАВИД	10	БУЧИНСЬКИЙ-ЯСКОЛЬД ОЛЕКСАНДР	35
АНДРІЄВИЧ РОМАН	10	ВАГИЛЕВИЧ ІВАН	36
АНДРІЄВСЬКИЙ МИТРОФАН	11	ВАЛУЄВСЬКИЙ ЦИРКУЛЯР	37
АНДРІЄВСЬКИЙ ОЛЕКСІЙ	11	ВАХНЯНИН НАТАЛЬ (АНАТОЛІЙ)	38
АНДРІЙ СКУЛЬСЬКИЙ	12	«ВЕЛЕСОВА КНИГА»	38
АНИСІЯ ПАРФЕНІВНАС.	12	ВЕЛИЧКО САМІЙЛО (САМОЇЛ)	41
АРМАСЕНКО (ГАРМАСЕНКО) ІВАН	13	ВЕЛИЧКОВСЬКИЙ ІВАН	41
АРМАСЕНКО ПЕТРО	13	ВЕЛИЧКОВСЬКИЙ ПАЇСІЙ	42
«АРХИВ ЮГО-ЗАПАДНОЇ РОСІЇ»	13	ВЕНГЕР МИКОЛА	43
АФАНАСЬЄВ-ЧУЖБІНСЬКИЙ	13	ВЕРХРАТСЬКИЙ ІВАН	44
ОЛЕКСАНДР	13	«ВЕЧЕРНИЦІ»	44
БАРАНОВИЧ ЛАЗАР	15	ВИШЕНСЬКИЙ ІВАН	45
БАРВІНОК ГАННА	16	ВИШЕНСЬКИЙ ІПОЛИТ	46
БАРВІНСЬКИЙ ВОЛОДИМИР	17	«ВІК»	46
БАРВІНСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР	18	ВІРШОВАНА ЛІТЕРАТУРА	47
БАРОКО	19	ВІТАЛІЙ З ДУБНА	48
«БАТЬКІВЩИНА»	21	ВІТИНСЬКИЙ СТЕФАН	48
БАЧІНСЬКИЙ ЮЛІАН	22	ВОВК (ВОЛКОВ) ФЕДІР	48
БЕЛЕЙ ІВАН	22	ВОВЧОК МАРКО	49
БЕРИНДА ПАМВО	22	ВОЛОДИМИР МОНОМАХ	51
БІЛЕЦЬКИЙ-НОСЕНКО ПАВЛО	24	ВОЛКОВИЧ ЮАНИКІЙ	52
БІЛИЛОВСЬКИЙ КЕСАР	25	ВОРОБКЕВИЧ СІДІР (ІСІДОР)	53
БІЛОЗЕРСЬКИЙ ВАСИЛЬ	26	ГАВАТОВИЧ (ГАВАТ) ЯКУБ	56
БІЛОЗЕРСЬКИЙ МИКОЛА	26	ГАЛЯТОВСЬКИЙ ІОАНИКІЙ	56
БОБЕНКО АНДРІЙ	26	ГЕЙНЧ (ГІНЧ) КАРОЛЬ АВГУСТ	57
БОДЯНСЬКИЙ ОСИП	27	ГІЗЕЛЬ ШОКЕНТІЙ	58
БОДЯНСЬКИЙ ФЕДІР	28	ГЛІБОВ ЛЕОНІД	59
БОРДУЛЯК ТИМОФІЙ (ТИМОТЕЙ)	29	ГОГОЛЬ ВАСИЛЬ	60

ГОГОЛЬ МИКОЛА	61	ЗАБЛА ВІКТОР	106
ГОЛОВЦЬКИЙ ІВАН	63	ЗАГОРОВСЬКИЙ ВАСИЛЬ	107
ГОЛОВАЦЬКИЙ ЯКІВ	63	ЗАКРЕВСЬКИЙ МИКОЛА	107
ГОРКАЛАВРЕНТІЙ	65	ЗАТЮБОВСЬКИЙ ГРИГОРІЙ	107
ГОРЛЕНКО ВАСИЛЬ	65	«ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА» («ЗНТШ»)	108
ГОРЛЕНКО ЙОАСАФ	66	«ЗАПИСКИ О ЮЖНОЙ РУСИ»	110
ГРАБОВСЬКИЙ ПАВЛО	66	«ЗАПОРОЖСКАЯ СТАРИНА»	111
ГРАБЯНКА ГРИГОРІЙ	68	ЗАРЕВИЧ ФЕДІР	111
ГРЕБІНКА ЄВГЕН	69	ЗБІРНИКИ	112
ГРИГОРОВИЧ-БАРСЬКИЙ ВАСИЛЬ	71	ЗЕМКАТАРАСІЙ	113
ГРІНЧЕНКО БОРИС	71	«ЗЕРНА»	113
ГРІНЧЕНКО МАРІЯ	75	ЗИЗАНІЙ (ЗИЗАНІЙ-ТУСТАНОВСЬКИЙ) ЛАВРЕНТІЙ	113
ГРІНЧЕНКО НАСТЯ	75	ЗИЗАНІЙ (ЗИЗАНІЙ-ТУСТАНОВСЬКИЙ) СТЕФАН	114
ГРОМАДИ	76	ЗИМОРОВИЧ БАРТОЛОМЕЙ	116
«ГРОМАДСЬКИЙ ДРУГ»	77	ЗИМОРОВИЧ СИМОН	116
ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ ПЕТРО	77	ЗІНЬКІВСЬКИЙ ТРОХИМ	116
ГУШАЛЕВИЧ ІВАН	78	ЗОРОВА ПОЕЗІЯ	117
		«ЗОРЯ»	118
		«ЗОРЯ ГАЛИЦЬКА»	120
ДАНИЛО ЗАТОЧНИК	80	ІВАН (ЮАН)	121
ДАНИЛО КОРСУНСЬКИЙ	80	ІЛАРІОН КИЇВСЬКИЙ	121
ДАНИЛО ПАЛОМНИК	81	ІНТЕРМЕДІЯ	122
ДАШКЕВИЧ МИКОЛА	81	«ІСТОРІЯ РУСІВ»	123
ДЕКЛАМАЦІЇ	82		
«ДЗВІН»	83	КАЛЬНОФОЙСЬКИЙ АФАНАСІЙ	126
«ДЗВІНОК»	84	КАМ'ЯНЧАНИН ІСАЙЯ	126
ДЗЮБАРЕВИЧ ЗАХАРІЯ	85	КАПНІСТ ВАСИЛЬ	126
ДІАЛОГ	85	КАРПЕНКО-КАРИЙ ІВАН	127
ДІВОВИЧ СЕМЕН	86	КАРПОВИЧ ЛОНГІН	130
ДІДИЦЬКИЙ БОГДАН	86	КАТРЕНКО ОЛЕКСАНДР	130
ДМИТРЕНКО ВАСИЛЬ	87	КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО ГРИГОРІЙ	130
ДНІПРОВА ЧАЙКА	88	КИБАЛЬЧИЧ НАДІЯ	132
ДОВГАТЕВСЬКИЙ МИТРОФАН	89	КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКИЙ ПАТЕРИК	133
ДОВГОВИЧ ВАСИЛЬ	89	«КИЄВСКАЯ СТАРИНА»	134
ДОМАНИЦЬКИЙ ВАСИЛЬ	90	КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА	135
ДОРОФЕЙОВИЧ ГАВРИЛО	91	КИПРІЯН	139
ДРАГОМАНОВ МИХАЙЛО	91	КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКЕ БРАТСТВО	140
ДРАМА ШКІЛЬНА	93	КИРИЛО ТУРОВСЬКИЙ	142
«ДРІБНА БІБЛІОТЕКА»	94	КЛАСИЦИЗМ	143
ДРОГОБИЧ ЮРІЙ	95	КЛЕНОВИЧ (КЛЬОНОВИЧ) СЕБАСТІАН ФАБІАН	146
ДУМИТРАШКО КОСТЯНТИН	95	КЛИМЕНТ СМОЛЯТИЧ	146
ДУХНОВИЧ ОЛЕКСАНДР	96	КЛИМЕНТІЙ ЗІНОВІЙ	147
		КЛИМКОВИЧ КСЕНОФОНТ	148
		КЛИМОВСЬКИЙ СЕМЕН	148
ЕМСЬКИЙ АКТ	98	КЛІРИК ОСТРОЗЬКИЙ	149
«ЕТНОГРАФІЧНИЙ ЗБІРНИК»	98	КНЯГИНИЦЬКИЙ ЮВ	149
		КОБГІНСЬКА НАТАІЯ	150
ЄВЛЕВИЧ ХОМА	100		
ЖЕЛЕХІВСЬКИЙ ЄВГЕН	101		
ЖИТЕЦЬКИЙ ПАВЛО	101		
«ЖИТЄ І СЛОВО»	103		
ЖИТІЙНА ЛІТЕРАТУРА	104		

КОВАЛІВ СТЕПАН	151	МЕНЧИЦЬ ВОЛОДИМИР	196
КОЗАЧИНСЬКИЙ МАНУЇЛ (МИХАЙЛО)	151	МЕТЛИНСЬКИЙ АМВРОСІЙ	196
КОЗЛОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР	152	МЕТЛИНСЬКИЙ СЕМЕН	197
КОЛЕГІЯ ПАВЛА ГАЛАГАНА	153	МИГУРЛ ШАРІОН	198
КОМАРОВ МИХАЙЛО	154	МИЛОРЛДОВИЧ ВАСИЛЬ	198
КОНИСЬКИЙ ГРИГОРІЙ	156	«МИЛОСТЬ БОЖІЯ»	199
КОНИСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР	156	МИРНИЙ ПАНАС	199
КОПИСТЕНСЬКИЙ ЗАХАРІЯ	158	МИТУРА ОЛЕКСАНДР	201
КОРЕНИЦЬКИЙ ПОРФИРІЙ	158	МИХАЛЬЧУК КОСТЯНТИН	202
КОРСУН ОЛЕКСАНДР	159	М. Н.	203
КОСОВ СИЛЬВЕСТР	160	МОВА ВАСИЛЬ	203
КОСТОМАРОВ МИКОЛА	160	МОГИЛА ПЕТРО	204
КОТЛЯРЕВСЬКИЙ ІВАН	163	МОГИЛЬНИЦЬКИЙ АНТІН	205
КОТЛЯРЕВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР	166	«МОЛОТ»	206
КОХОВСЬКИЙ ВСЕВОЛОД	167	«МЕТА»	206
КРАВЧЕНКО УЛЯНА	167	МОНУМЕНТАЛЬНИЙ СТИЛЬ	207
КРОПИВНИЦЬКИЙ МАРКО	168	МОРАЧЕВСЬКИЙ ПИЛИП	207
КРЩОНОВИЧ ЛАВРЕНТІЙ	170	МОРДОВЕЦЬ (МОРДОВЦЕВ) ДАНИЛО	207
КУЗЬМЕНКО ПЕТРО	170	МОХ РУДОЛЬФ	209
КУЛИК ВАСИЛЬ	171	МУЖИЛОВСЬКИЙ АНДРІЙ	209
КУЛІШ ПАНТЕЛЕЙМОН	171		
КУХАРЕНКО ЯКІВ	174	НАВРОЦЬКИЙ ОЛЕКСАНДР	211
		НАЛИВАЙКО ДЕМ'ЯН	211
«ЛАСТІВКА»	175	«НАРОД»	212
ЛАЩЕВСЬКИЙ ВАРЛААМ	175	НАТУРАЛІЗМ	212
ЛЕВАНДАІОАНН	176	НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА (НТШ)	214
ЛЕВИЦЬКИЙ ОРЕСТ	176	НАУМЕНКО ВОЛОДИМИР	217
ЛЕОНТОВИЧ ВОЛОДИМИР	177	НЕДІЛЬНІ ШКОЛИ	218
ЛІНИЦЬКИЙ ВАРЛА-Ш	178	НЕКРАШЕВИЧ ІВАН	220
ЛІТОПИС САМОВИДЦЯ	178	НЕРУНОВИЧ ІНОКЕНТІЙ	220
ЛУКА ЖИДЯТА	179	НЕСТОР-ЛІТОПИСЕЦЬ	221
ЛУКАШЕВИЧ ПЛАТОН	179	НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ ІВАН	221
ЛУКОМСЬКИЙ СТЕПАН	180	«НИВА»	224
ЛУЧКАЙ МИХАЙЛО	181	НІС СТЕПАН	224
ЛЯСКОРОНСЬКИЙ СИЛЬВЕСТР	181	НІЩИНСЬКИЙ ПЕТРО	225
		НОВИЦЬКИЙ ЯКІВ	226
МАЗЕПА ІВАН	183	НОВОЛАТИНСЬКА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА	227
МАКАРІЙ І СИЛЬВЕСТР	184	НОМИС	227
МАКАРОВСЬКИЙ МИХАЙЛО	184		
МАКОВЕЙ ОСИП	185	ОГІЄВСЬКИЙ-ОХОТСЬКИЙ ПЕТРО	229
МАКСИМОВИЧ ІВАН	187	ОГОНОВСЬКИЙ ОМЕЛЯН	229
МАКСИМОВИЧ ІГНАТІЙ	188	ОНУФРІЙ	230
МАКСИМОВИЧ МИХАЙЛО	188	ОРІХОВСЬКИЙ СТАНІСЛАВ (ОРІХОВСЬКИЙ-РОКСОЛАН)	231
МАЛИНКА ОЛЕКСАНДР	190	ОРЛИК ПИЛИП	231
МАНДИЧЕВСЬКИЙ ЄВГЕН	190	ОРНАМЕНТАЛЬНИЙ СТИЛЬ	231
МАНЖУРА ІВАН	191	ОРНОВСЬКИЙ ІВАН	232
МАРКЕВИЧ МИКОЛА	192	«ОСНОВА»	232
МАРКЕВИЧ ОЛЕКСІЙ	193	ОСТРОЗЬКА БІБЛІЯ	233
МАРКОВИЧ ДМИТРО	193	ОСТРОЗЬКИЙ ВАСИЛЬ-КОСТЯНТИН	234
МАРКОВИЧ ОПАНАС	194		
МАСЛЯК ВОЛОДИМИР	195		

ПАВЛИК МИХАЙЛО	236	СВЕНЦЬКИЙ ПАВЛИН	284
ПАВЛОВИЧ ОЛЕКСАНДР	237	СВИДНИЦЬКИЙ АНАТОЛІЙ	285
ПАДУРАТИМКО	237	СЕДОВСЬКИЙ ЯКІВ	287
ПАТЕРИКИ	238	СЕЛУНСЬКИЙ АРСЕНІЙ	287
ПАШКОВСЬКИЙ МАРТИН	239	СЕРАПІОН	288
ПЕКАЛІД СИМОН	239	СЕРАПІОН	288
ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ	239	(СЕРАПІОН-ВЛАДИМИРСЬКИЙ)	288
ПЕТРЕНКО МИХАЙЛО	240	СИЛЬВЕСТР	289
ПЕТРОВ МИКОЛА	241	СИЛЬВЕСТР І НИКОДИМ	290
ПЕТРУШЕВИЧ СТЕПАН	242	СИМОН	290
ПИШИ ОЛЕКСАНДР	242	СИМОН СИМОНІД (ШИМОНОВИЧ)	290
ПИСАРЕВСЬКИЙ СТЕПАН	243	«СИНОПСИС»	290
ПЛЕТЕНЕЦЬКИЙ ЄЛИСЕЙ	243	СКОВОРОДА ГРИГОРІЙ	291
«ПЛЕЯДА»	244	«СЛОВО»	293
«ПОВІСТЬ ВРЕМ'ЯНИХ ЛІТ»	244	«СЛОЮ О ЗАКОНІ І БЛАГОДАТІ...»	293
ПОЕТИКИ	245	«СЛОВО О ПОГИБЕЛІ РУСЬКОЇ ЗЕМЛІ»	294
ПОЛКАРП	246	«СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ»	295
ПОЛОЦЬКИЙ СИМЕОН	246	СЛОМИНСЬКИЙ (СЛОНИМСЬКИЙ)	298
ПОПОВИЧ-БОЯРСЬКА КЛИМЕНТИНА	248	ГЕДЕОН	298
ПОПОВИЧ-ГУЧЕНСЬКИЙ ПЕТРО	248	СМОТРИЦЬКИЙ ГЕРАСИМ	298
ПОТЕБНЯ ОЛЕКСАНДР	249	СМОТРИЦЬКИЙ МЕЛЕТІЙ	299
ПОТІЙ ШАТІЙ	250	СОКОЛОВСЬКИЙ МИКИТА	301
ПОЧАІВСЬКИЙ ЮВ	251	СРЕЗНЕВСЬКИЙ ІЗМАЇЛ	301
ПОЧАСЬКИЙ СОФРОНІЙ (СОФОНІЯ)	252	СТАРИЦЬКИЙ МИХАЙЛО	303
«ПРАВДА»	252	СТАРУШИЧ ІГНАТІЙ	305
ПРОКОПОВИЧ ФЕОФАН	253	СТАХОВСЬКИЙ АНТОНІЙ	306
«ПРОСВІТА»	255	СТОРОЖЕНКО ОЛЕКСА	306
ПРОСВІТНИЦТВО	256	СТУДИНСЬКИЙ КИРИЛО	307
ПУЗИНА КОСТЯНТИН	258	СУМЦОВ МИКОЛА	308
ПЧІЛКА ОЛЕНА	259		
		ТЕРЛЕЦЬКИЙ ОСТАП	310
«РАДА»	262	ТИМЧАСОВА КОМІСІЯ ДЛЯ РОЗГЛЯДУ	
РАДИВИЛОВСЬКИЙ АНТОНІЙ	262	ДАВНІХ АКТІВ	311
РЕАЛІЗМ	263	ТОБЛЕВИЧ СОФІЯ	311
РЕНЕСАНС	265	ТОГОБОЧНИЙ ІВАН	312
РЕФОРМАЦІЙНІ ТЕЧІЇ	268	ТОПОЛЯ КИРИЛО	313
РИЛЬСЬКИЙ ТАДЕЙ	269	ТРЛНКВІЛЮН-СТАВРОВЕЦЬКИЙ	
РИМША АНДРІЙ	270	КИРИЛО	313
РИТОРИКА	271	ТУПТАЛО ДИМИТРІЙ	314
РОМАНОВАОДАРКА	272	ТУРБАЦЬКИЙ ЛЕВ	315
РОМАНТИЗМ	273	ТУРЧИНОВСЬКИЙ ІЛЛЯ	315
РУДАНСЬКИЙ СТЕПАН	275	УЖЕВИЧ ІВАН	316
РУДЧЕНКО ІВАН	278	«УКРАїнСКИЙ СБОРНИК»	317
«РУСАЛКА ДНІСТРОВАЯ»	279	УНІЯ	317
РУСИН ПАВЛО	279	УСТИЯНОВИЧ КОРНИЛО	319
РУСОВ ОЛЕКСАНДР	280	УСТИЯНОВИЧ МИКОЛА	319
РУСОВА СОФІЯ	281		
«РУСЬКА БЕСІДА»	282	ФАЛЬКІВСЬКИЙ ІРИНЕЙ	320
«РУСЬКА ТРІЙЦЯ»	282	ФЕДЬКОВИЧ ЮРІЙ	321
		ФЕОДОСІЙ ПЕЧЕРСЬКИЙ	323
САКОВИЧ КАСІЯН	284	ФРАНКО ІВАН	324

«ХАТА»	328	ШЕЙКОВСЬКИЙ КАЛЕНИК	341
ХРИСТОФОР ФЛЛЛЕТ	328	ШИПАЦЬКИЙ-ІЛЛІЧ ОЛЕКСАНДР	342
ЦАМБЛАК ГРИГОРІЙ	330	ШПИГОЦЬКИЙ ОПАНАС	343
ЦЕГЛИНСЬКИЙ ГРИГОРІЙ	331	ЩЕРБАЦЬКИЙ ГЕОРГІЙ	344
ЦЕРТЕЛЄВ МИКОЛА	332	ЩОГОЛЕВ ЯКІВ	344
«ЧЕРНИГОВСКИЙ ЛИСТОК»	333	ЯВОРНИЦЬКИЙ ДМИТРО	347
ЧЕТЬІ-МІНЕІ	333	ЯВОРСЬКИЙ СТЕФАН	348
ЧИКАЛЕНКО ЄВГЕН	334	ЯНОВСЬКА ЛЮБОВ	348
ЧУБІНСЬКИЙ ПАВЛО	335	ЯРИЧЕВСЬКИЙ СІЛЬВЕСТР	350
ЧУРАЙ МАРУСЯ	336	ЯРОШЕВИЦЬКИЙ ЛАРІОН	351
ШАШКЕВИЧ ВОЛОДИМИР	337	ЯРОШІНСЬКА ЄВГЕНІЯ	351
ШАШКЕВИЧ МАРКІЯН	337	ЯСТРЕБОВ ВОЛОДИМИР	352
ШЕВЧЕНКО ТАРАС	339	ЯЦЕНКО-ЗЕЛЕНСЬКИЙ ЛУКА (ЛЕОНТІЙ)	353

Довідкове видання

Коионенко Петро Петрович,
Погрібний Анатолій Григорович,
Денисюк Сергій Петрович та ін.

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА
У ПОРТРЕТАХ І ДОВІДКАХ

Давня література — література ХІХ ст.

Художній редактор *О. Г. Григір*
Технічний редактор *Л. І. Швець*
Коректори *Л. Ф. Іванова, А. В. Бородавко, А. І. Бараз*
Оператор *О. В. Клембіцька*

Нідл. до друку 08.05.2000. Формат 70 × 100/16. Папір офсет. № 1. Гарн. Тип Таймс.
Офсет. друк. Ум. друк. арк. 29,25. Ум. фарбовідб. 29,9. Обл.-вкл. арк. 40,06. Вкл. № 3896. Зам. № 0-175

Видавництво «Либіль» при Київському університеті
01001 Київ, Хрещатик, 10

Свідоцтво про державну реєстрацію
№ 05591690 від 23.04.94

Віддруковано відповідно якості наданих діапозитивів
на ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»
09117, м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4

Українська література у портретах і довідках: Давня література —
У45 література ХЕХ ст.: Довідник / Редкол.: С. П. Денисюк, В. Г. Дончик,
П. П. Кононенко та ін. — К.: Либідь, 2000. — 360 с.
ІСВН 966-06-0147-6.

У довіднику відтворюється процес багатівікового розвігку української літератури від найдавніших часів до початку ХХ ст. Тут містяться статті-довідки про окремих письменників, статті-портрети найвагоміших в українському культурологічному просторі постатей, статті про найзначніші періодичні видання, спілі, течії, напрями в літературі тощо. Широко представлені маловідомі архівні матеріали, вводиться чимало нових, не відомих широкому загалу імен.
Для студентів, викладачів, науковців.

У 4603020102-009
2000

ББК 88.34Укр.я2